Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto

VANKIEN VARTIJAT

Ihmislajin psykologia, neuvostosotavangit ja Suomi 1941–1944

Mirkka Danielsbacka

Väitöskirja

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi pienessä juhlasalissa torstaina 5. joulukuuta 2013 kello 12.

Helsinki 2013

© Mirkka Danielsbacka

Etukannen kuva: alkuperäinen kuvateksti: ”Vangit rivissä tarkastusta varten.” Juntusranta, Lamminaho 1.9.1941. SA-kuva.

Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXXII

ISBN 978-952-10-9352-4 (nid.)
ISBN 978-952-10-9353-1 (PDF)

ISSN 0357-9549

Helsinki Unigrafia
Helsinki 2013

Esipuhe

Aloitin perehtymisen jatkosodan historiaan Suomen ja Pohjoismaiden historian proseminaarissa 2000-luvun alussa, jolloin tutkimusaiheenani olivat karkurit, kieltäytyjät ja muut kurittomat Suomen armeijan sotilaat. Tästä aiheesta syntyi aikanaan pro gradu -työ, jota tehdessäni tutustuin moniin muihinkin vaietumpiin puoliin Suomen sota-ajan historiassa. Työskennellessäni tutkimusavustajana Kansallisarkiston Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–55 -tutkimushankkeessa sain perehtyä tarkemmin erääseen niistä, neuvostosotavankien kohteluun Suomessa toisen maailmansodan aikana. Minua alkoi askarruttaa yhä enemmän kysymys siitä, miten sotavankien joukkokuolemat jatkosodan aikana suomalaisten käsissä olivat mahdollisia. Kun Antti Kujala ehdotti tätä väitöskirja-aiheekseni, minun ei tarvinnut kauaa miettiä siihen suostumista.

Käsillä olevassa väitöskirjassa en kaivele esille lisää kuolleita sotavankeja enkä liioin tarkastele sotavankien kokemuksia vaan tutkin Suomea ja suomalaisia sotavankien vartijoina. Ihmisten toiminta (tai toimimattomuus), joka johtaa inhimilliseen kärsimykseen, on aiheena alati ajankohtainen ja tärkeä.

Lukuisat henkilöt ovat työni eri vaiheissa kommentoineet tekstejäni ja esittäneet niihin parannusehdotuksia. Olen kaikista kommenteista äärimmäisen kiitollinen. Viimekädessä vastuu tekstin sisällöstä on tietenkin vain minulla. Antti Tanskanen on aina ollut ensimmäinen, joka on kuullut ja kommentoinut ideoitani. Sillä on suuri merkitys, että kotona voi keskustella asiantuntevasti tutkimuksesta, kiitos! Olen voinut aina luottaa myös ohjaajieni Markku Kuisman ja Antti Kujalan tukeen ja apuun, mistä olen kiitollinen. Antti Kujalan sotavankiaihepiirin tuntemus on ollut korvaamattoman arvokasta, suuret kiitokset siitä! Markku Kuismaa kiitän myös ideasta lopullisen työn otsikoksi. Ohjaajani ovat lisäksi lähettäneet ahkerasti lukuisia apurahasuosituksia, joita ilman tämän työn valmistuminen olisi varmasti ollut huomattavasti hitaampaa. Väitöskirjatyöni ovat taloudellisesti mahdollistaneet Kaarlo ja Irma Koskimiehen stipendirahasto, Helsingin yliopiston humanististen ja yhteiskuntatieteiden rahasto, Suomen Kulttuurirahasto, Otto A. Malmin lahjoitusrahasto, Eino Jutikkalan rahasto sekä Helsingin yliopiston tiedesäätiö, joille kaikille olen kiitollinen.

Työn esitarkastajat Juha Pohjonen ja Janne Kivivuori tekivät huolellista työtä ja esittivät useita erittäin päteviä huomautuksia, jotka auttoivat huomattavasti käsikirjoituksen viimeistelyssä. Kiitän heitä rakentavasta palautteesta. Janne Kivivuori lupautui ystävällisesti vastaväittäjäkseni, mistä myös kiitokseni.

Koko jatko-opintojeni ajan olen osallistunut Markku Kuisman ja Juha Siltalan vetämään Suomen ja Pohjoismaiden historian tutkijaseminaariin ja haluan kiittää sekä seminaarin vetäjiä että kaikkia seminaariin osallistuneita työni kommentoinnista, mielenkiintoisista ja asiantuntevista keskusteluista sekä mukavasta ilmapiiristä. Erityisen suuri kiitos kuuluu Juha Siltalalle, jonka kannustus valitsemissani teoreettisissa ratkaisuissa on ollut tärkeää. Olen osallistunut myös Lasse Laaksosen sotahistorian ja 1900-luvun poliittisen historian tutkijaseminaariin, jonka vetäjää ja osallistujia kiitän varsinkin sotahistoriaan liittyvistä asiantuntevista tarkennuksista.

Jatko-opiskelijakollegoistani haluan kiittää erityisesti Aleksi Mainiota ja Ida Suolahtea, jotka ovat ystävällisesti neuvoneet minulle muun muassa useita hyödyllisiä lähdeaineistoja. Erityiskiitos kuuluu Maiju Wuokolle, joka on vaivaa säästämättä lukenut ja auttanut hiomaan tekstejäni. Kiitän tutkijatoveruudesta myös Elina Kuorelahtea, jonka kanssa minulla oli ilo jakaa työhuone Porthaniassa vuosina 2010–2013.

Savanniklubilaisia kiitän työni johdannon alkuvaiheen kommentoinnista. Erityiskiitos kuuluu tekstiä myöhemmin kommentoineille Anna Rotkirchille ja Heikki Sarmajalle. Heikkiä kiitän lisäksi inspiroivista keskusteluista!

Ilman osaavaa arkistohenkilökuntaa historiantutkijoiden työ olisi huomattavasti hankalampaa, minkä vuoksi kiitän lämpimästi kaikkia minua eri arkistoissa avustaneita henkilöitä. Erikoisesti haluan kiittää entisen Sota-arkiston henkilökuntaa, sillä Sota-arkiston Työpajakadun toimipisteessä vietin suurimman osan siitä ajasta, joka kului arkistolähdemateriaalini läpikäymiseen.

Kiitän myös ystäviäni Laura Siimestä, Laura Lindqvistia, Anna Linnakangas-Vaaraa, Marja Lahtista, Clarissa Lainetta, Elina Arolaa, Kati Toikkaa ja Teija Seitolaa, jotka auttoivat erityisesti silloin, kun tarvitsin hengähdystaukoa tutkimustyöstä. Kiitos myös Uni-Sportille ja sen ohjaajille hienoista ryhmäliikuntatunneista, joille osallistuminen on parantanut merkittävästi jaksamistani väitöskirjatyön parissa.

Lopulta kaikkein suurin kiitos kuuluu Antti Tanskaselle, joka uskoi minuun ja työhöni myös silloin, kun itse en uskonut.

Omistan työni äidilleni Raili Danielsbackalle ja jo edesmenneelle isälleni Hans Danielsbackalle, joita ilman en luonnollisestikaan olisi tässä.

Snellmaninkadulla 14. lokakuuta 2013

Mirkka Danielsbacka

Tiivistelmä

Tutkin tässä työssä suomalaisten toimintaa sotavankikysymyksessä jatkosodan (1941–1944) aikana. Keskityn erityisesti neuvostosotavankien joukkokuolleisuuteen ja sen käsittelyyn suomalaisessa sotavankihallinnossa. Suomalaisten hallussa oli jatkosodan aikana vähintään 67 000 neuvostosotavankia, joista ainakin 19 000 ja todennäköisesti yli 22 000 eli noin kolmasosa menehtyi. Sotavankien kuolleisuusprosentin puolesta Suomi lähestyy ennemmin toisen maailmansodan totalitaarisia valtioita – Saksaa, Neuvostoliittoa ja Japania – kuin muita demokraattisia sotijaosapuolia kuten Isoa-Britanniaa ja Yhdysvaltoja.

Suurin osa suomalaisten saamista sotavangeista vangittiin sodan hyökkäysvaiheessa syksyllä 1941 ja valtaosa menehtyneistä kuoli talvella 1941–1942. Kuolinsyiden taustalla oli suurimman osan kohdalla aliravitsemuksen aiheuttama nääntyminen ja sen edesauttamat taudit. Sotavankien aliravitsemus johtui pääasiassa siitä, että heillä teetettiin raskaita töitä liian vähällä ravinnolla. Lisäksi sotavankileirien huono hygienia ja ahtaat majoitusolot pahensivat infektiotautien leviämistä, jotka olivat aliravituille ja huonosti vaatetetuille sotavangeille poikkeuksellisen kylmänä talvena 1941–1942 kohtalokkaita. Joukkokuolleisuudesta huolimatta Suomessa on vahva muistitietoperinne maatiloilla työskennelleistä sotavangeista, joita kohdeltiin hyvin. Muistitieto myös pitää paikkansa, sillä maatiloilla työskennelleet vangit selvisivät vankeusajastaan todennäköisemmin kuin muilla työpisteillä ja leireillä työskennelleet sotavangit.

Tutkimukseni perusproblematiikan muodostavat kysymykset: Miksi neuvostosotavankeja kuoli niin paljon Suomessa jatkosodan aikana? Miksi Suomi poikkesi niin paljon muista länsimaisista demokratioista sotavankien kohtelussa? Miksi sotavankien kohtelu oli Suomessa niin kaksijakoista? Tutkimuksen tärkeimpiä lähdeaineistoja ovat Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista sekä sotavankiasioista vastanneiden hallinnollisten tahojen välinen kirjeenvaihto, sotavankiasioiden kanssa tekemisissä olleiden henkilöiden yksityisarkistot ja sotavankileirien tarkastuskertomukset.

Väitän, että sotavankien kohteluun vaikuttavien syiden ymmärtämiseksi on tilannetta tarkasteltava sodan ja aikakauden kulttuurin luoman viitekehyksen sekä ihmismielen erilaisten psykologisten käyttäytymisvalmiuksien vuorovaikutuksena. Käytän työssäni evoluutio- ja sosiaalipsykologista viitekehystä, jonka avulla tarkastelen sotavankien kohteluun ja joukkokuolleisuuteen liittyviä aikaisemmassa tutkimuksessa selittämättä jääneitä seikkoja. Keskeisimpiä psykologisiin valmiuksiin liittyviä käsitteitä ovat: itsepetos, vastuun hajauttaminen, sivustakatsojavaikutus, kategorisointitaipumus, epäinhimillistäminen, ksenofobia, etnosentrismi, empatiakyky, myötätunto ja vastavuoroisuus.

Väitöskirjassani osoitan, että ihmismielen psykologiset alttiudet, erityisesti alttius itsepetokseen ja toisten ihmisten epäinhimillistämiseen, tekevät ymmärrettäväksi sotavankien kuolleisuuskatastrofin kehittymisen ja siihen reagoimattomuuden. Lisäksi selvitän, mitä pidäkkeitä tarvittiin siihen, että sotavankien olosuhteisiin saatiin tehtyä tarvittavia parannuksia. Pidäkkeistä tärkeimpiä olivat ne, jotka antoivat suomalaisille motiivin säilyttää sotavangit hengissä. Tällaisia motivoivia tekijöitä olivat Suomen kansainvälinen

maine demokraattisena sivistysvaltiona, sodan pitkittymisen aiheuttama vähentynyt usko Saksan voittoon suursodassa sekä paikallisten työnantajien sotavankityövoiman tarve. Tutkimuksessa selviää myös, että sotavankien kanssa henkilökohtaisissa kosketuksissa olleiden suomalaisten parissa ihmisille tyypillinen kyky empatiaan ja myötätuntoiseen auttamiseen joko moraalisen suuttumuksen tai vastavuoroisuuden motivoimana vaikuttivat sotavankien kohteluun.

English abstract

Captors of Prisoners of War
The Psychology of the Human Species, Soviet Prisoners of War and Finland, 1941–1944.

This study explores the treatment of Soviet prisoners of war during the Continuation war (1941–1944) fought between Finland and the Soviet Union. The study focuses especially on the mass deaths of Soviet POWs at the hands of Finns and the Finnish POW administration's handling of this crisis.

During the Continuation war, Finland captured at least 67,000 Soviet POWs, of which at least 19,000 and probably over 22,000 (i.e. about one third) died. In terms of the death rate of POWs, Finland was closer to totalitarian regimes – Germany, Soviet Union and Japan – than to other democratic countries such as the UK or USA.

Finns captured most of its POWs in the autumn of 1941, and most of the POWs who died perished in the winter of 1941–1942. In most cases, the cause of death was malnutrition. POWs suffered undernourishement mainly because the Finns overworked them and provided them too little food. In addition the poor hygiene and crowding in POW camps exacerbated the spread of infectious diseases. In the exceptionally cold winter the infectious diseases proved fatal to the poorly clothed and underfed POWs. Despite the mass deaths of POWs, memories persist of POWs in Finland who worked on Finnish farms and received reasonably good treatment. This memory knowledge also endures because POWs working in farmhouses were more likely to survive than those working in other workplaces or camps.

The basic research questions of this study are: Why did so many Soviet prisoners of war die in Finnish custody during the Continuation war? Why did Finland depart so far from other Western democracies in its treatment of POWs? Why was the treatment of POWs at the hands of Finns so ambivalent? The National Archives of Finland's database of the death POWs is the most important source of the number of Soviet POW deaths during the Continuation war. In addition, I use as a source material the administrative correspondence between departements who were in charge of POW administration, the personal archives of persons in touch with the handling of the POW affairs, and the reports of the inspectors of the POW camps.

I argue that to fully understand the reasons for the treatment of POWs, we must observe the phenomenon as an interaction of the psychology of the human species and the culture of wartime Finland. Thus, the theoretical framework of this study is based on evolutionary psychology and social psychology. The main concepts relating to human psychological predispositions are self-deception, the diffusion of responsibility, the bystander effect, categorization tendency, dehumanization, xenophobia, ethnocentrism, empathy, sympathy and reciprocity.

This study shows that the psychological predispositions of the human mind – especially the predisposition to self-deception and dehumanization – make understandable the development of the mass deaths of Soviet POWs and the fact that the Finns took so long

to respond to the appalling situation. In addition, I identify the restraints required to render the circumstances of POWs humane, the most important of which were those which motivated the Finns to keep the POWs alive. The main motivating factors were Finland's reputation as a civilized nation, the prolongation of the war together with the weakened belief that Germany would win the war, and the labor needs of local employers. The study also finds that those Finns who were in personal contact with POWs usually treated them fairly well due to the human capacity for empathy and the sympathetic need to help others that stems from either moral anger or reciprocity.

Sisällys

Johdanto 12
Historiantutkimus ja ihmislajin psykologia 13
Sota viitekehyksenä 18
Ihmismielen alttiudet 22
Eräs polku pahuuteen 32
Sotavangit 34
Aikaisempi tutkimus 36
Kansainvälinen vertailu 40
Suomalaiset toimijatasot 42
Tutkimuskysymykset ja metodologia 43
Lähteet 46

OSA I Tausta 49
Sodan päämäärät 50
Viholliskuva 55
Vanginvartijamallit 61
Vuosi 1918 61
Saksan esimerkki 64
Organisaatio 68
Toisen maailmansodan lait 72

OSA II Katastrofi 77
Hyökkäys alkaa 81
Jaottelu 81
Sotavankeihin varautuminen 87
Vihollisen määrittelyä 91
Rintaman sotavankisurmat 93
Muonitus 97
Säännöstelytalous 97
Kuolinsyyt 99
Sotavankien muona-annoskoot 101
Muona-annoksia korotetaan 108

Muiden ryhmien muonitus 114
Tilanne pahenee 119
Hyötykäyttöä? 125
Työt 128
Työvoimapula 128
Sotavangit työvoimana 129
Työnteko: pelastus vai ei? 133
Työt ja sotavangin kansallisuus 137
Sotavangit maatiloilla vuonna 1941 141
Sotavangit maatiloille 141
”Kotiryssät” 143
Takaisin leireille 150
”Luurankotehtaat” 155
Vankimäärät 155
Kuolleisuuden ajallinen ja paikallinen jakautuminen 157
Sotavankileirit 160
Sotatoimiyhtymien vangit 172
Heimosotavangit 188
Vartijat 198
B-miehet vartiotehtäviin 198
Vartijoiden toimenkuva 199
Epäpätevyyttä vai empatiaa? 200
Yhteenveto: Välinpitämättömyyden voitto 205

OSA III Korjausliike 209
Hälyttävät tiedot 210
Herätys 213
Syyt, syylliset ja selitykset 223
Toimenpiteet 230
Siirtelykielto 230
Tautien torjuminen 232
Takaisin maatiloille 236
Valvonta ja organisaatiomuutokset 237
Punaisen Ristin avustukset 240
Raskas työ – riittävä ruoka 243
Kovemmat rangaistukset? 252

Vankien vaarallisuus 252
Rangaistussäännön kovennus 256
Kuolemanrangaistus 259
Kurileiri 264
Siviilien ja sotavankien kanssakäymisen kriminalisointi 268
Empatia 271
Maatilat 271
Vastavuoroisuus 277
Stalingrad 281
Nopeaa reagointia 283
Kiista vaihtotaulukoista: Itsepetos jatkuu 284
Yhteenveto: Pidäkkeet 288
Johtopäätökset 292
Liitteet 303
Lähteet 311

Johdanto

Suomalaisen sotavankiorganisaation läpi kulki Suomen ja Neuvostoliiton välisen jatkosodan (1941–1944) aikana noin 67 000 sotavankia[1], joista valtaosa vangittiin sodan hyökkäysvaiheessa vuonna 1941. Suomessa ei ollut jatkosodan aikana – ainakaan virallisesti – ylhäältä annettuja käskyjä kohdella huonosti tai tappaa neuvostosotavankeja[2], mutta silti heistä yli 20 000 eli lähes kolmasosa menehtyi.[3] Yleensä syy ei ollut siinä, että joku olisi painanut liipaisimesta[4] vaan valtaosa sotavangeista menehtyi erilaisiin aliravitsemuksesta ja heikkoudesta johtuviin tauteihin. Kuolleisuus keskittyi ajallisesti erityisesti talveen 1941–1942 ja kevääseen 1942.

Sotavankien kuolleisuusprosenttia voi pitää eräänä selkeimpänä sotavankien kohtelun indikaattorina. Suomi oli yli 30 prosentin sotavankikuolleisuudellaan huonossa seurassa. Saksalaisten toisen maailmansodan aikaisten itäisten sotavankileirien arviot venäläisistä kuolleista vaihtelevat 30 ja lähes 60 prosentin välillä jälkimmäisen arvion todennäköisesti ollessa lähempänä totuutta.[5] Saksalaisten Suomessa ja Norjassa sijainneet sotavankileirit olivat tässä suhteessa poikkeus, sillä neuvostosotavankeja kuoli niillä selvästi vähemmän.[6] Neuvostoliiton puolella saksalaisista sotavangeista menehtyi arvioiden mukaan noin 35–45 prosenttia[7] ja suomalaisista sotavangeiksi jääneistä kuoli venäläisten käsissä jatkosodan aikana noin 32 prosenttia[8]. Japanin vankileireillä liittoutuneiden sotilaita kuoli noin 27 prosenttia.[9] Lännessä liittoutuneiden vankileireillä saksalaisten sotavankien kuolleisuus oli sitä vastoin muutaman prosentin luokkaa.[10] Myös saksalaiset kohtelivat länsiliittoutuneiden vankeja aivan toisin kuin venäläisiä sotavankeja. Esimerkiksi brittiläisistä ja amerikkalaisista sotavangeista menehtyi Saksan leireillä vain noin 3–5 prosenttia.[11]

Suomea toinen maailmansota kosketti ensin Neuvostoliittoa vastaan käydyn talvisodan (1939–1940), sitä seuranneen jatkosodan ja jatkosodan jälkeen saksalaisia vastaan käydyn lyhyen Lapin sodan (1944–1945) muodossa. Jatkosodassa Suomi liittyi toisen maailmansodan rintamajakoon Saksan liittolaisena ja osana akselivaltojen leiriä.[12] Tästä huolimatta Suomi oli periaatteessa hallintojärjestelmältään demokraattinen länsivalta eikä

---

[1] Luku perustuu Antti Kujalan esittämään arvioon sotavankien määrästä, joka mielestäni on tällä hetkellä luotettavin. Rekisteröityjä sotavankeja oli armeijan virallisten lähteiden mukaan noin 64 000. Kujala 2008, 307–311.

[2] Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta, mutta tällöinkään käskyt eivät tiettävästi tulleet aivan ylimmältä taholta (Oeschin juttu) Ks. Kujala 2008, 166–220. Kuinka paljon tällaisia tilanteita todellisuudessa oli, ei luultavasti selviä koskaan.

[3] Rekisteröityjä sotavankeja kuoli 19 085, mutta näiden lisäksi varovaisenkin arvion mukaan noin 3 000 rekisteröimätöntä sotavankia menetti henkensä suomalaisten hallussa olleessaan. Rekisteröidyt kuolleet: Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA. Arvio: Kujala 2008, 307–311.

[4] Tosin noin 1200 sotavankia tapettiin pääosin ampumalla ja laittomasti. Kujala 2008.

[5] MacKenzie 1994. Maripuu 2006.

[6] Otto 2008; 2011. Ks. myös Olafson Lundemo 2010.

[7] Barker 1974, 194. Kujala 2008, 157. Westerlund 2009, 291.

[8] Frolov 2004, 190.

[9] Tanaka 1996, 2–3.

[10] Ferguson 2004.

[11] MacKenzie 1994. Dower 1986, 48. Kochavi 2005, 280–286. Ks. kaikista edellä esitetyistä kuolleisuusprosenteista tarkemmin Osan II alku, s. 79–80.

[12] Jokisipilä 2004.

fasistinen ideologia ollut maassa vallitsevana, vaikka kansanvalta kapeni Suomessa kuten muissakin sotaa käyvissä demokratioissa. Lisäksi Suomessa pyrittiin sotavankeja koskevien kansainvälisten sopimusten noudattamiseen ja varsinkin maatiloilla olleet sotavangit selvisivät hyvin. Monien suomalaisten muistikuvat näistä työvangeista ja heidän kohtelustaan ovat myönteisiä. Silti suomalaisten käsissä lähes kolmannes neuvostosotavangeista menehtyi.

Edellä esitetty problematiikka on lähtökohtana tälle tutkimukselle: Miksi neuvostosotavankeja kuoli niin paljon Suomessa jatkosodan aikana? Miksi Suomi poikkesi niin paljon muista länsimaisista demokratioista sotavankien kohtelussa? Miksi sotavankien kohtelu oli Suomessa niin kaksijakoista? Tässä työssä esitän, että vastaus joka tavoittaa sekä sotavankien julman ja epäinhimillisen että heidän inhimillisen ja vastavuoroisen kohtelunsa, löytyy yhdistämällä sotavanki-ilmiön analyysiin ihmismielen psykologiset valmiudet. Näitä psykologisia valmiuksia lähestyn evoluutio- ja sosiaalipsykologisen viitekehyksen tarjoamasta näkökulmasta.

Historiantutkimus ja ihmislajin psykologia

Ennen sotavanki-ilmiöön paneutumista esitän tässä ja kahdessa seuraavassa luvussa tutkimukseni teoreettiset lähtökohdat ja samalla sijoitan työni niihin tieteenalaperinteisiin, joihin se kuuluu. Lähden liikkeelle evoluutioteoreettisesta ja -psykologisesta tutkimuksesta ylipäätään, josta etenen sotahistorian ja evoluutiopsykologian yhdistämismahdollisuuksiin. Lisäksi tarkastelen evoluutio- ja sosiaalipsykologian välistä suhdetta ja määrittelen keskeisimmät ihmislajin psykologiset käyttäytymisvalmiudet, joita hyödynnän sotavanki-ilmiön tarkastelussa.

Historia tieteenä tutkii ihmistä ja ihmisten käyttäytymistä, joten muiden ihmistieteiden parissa kehiteltyjä teorioita voi pitää käyttökelpoisina myös menneisyyden ihmisten toimintaa tutkittaessa.[13] Monista muista ihmistieteistä poiketen historiantutkimuksen avulla on mahdollista tarkastella sosiaalisia ilmiöitä ja ihmisten käytöstä pitkällä aikavälillä, jolloin tietyt jatkuvuudet ihmisten toiminnassa voi nähdä paremmin. Toisaalta historiantutkimus on jatkuvuuksien lisäksi kiinnostunut siitä, mikä aikojen saatossa muuttaa ihmisten tapaa toimia. Osittain juuri tähän perspektiivin ajalliseen laajuuteen liittyy historian erityisyys tieteenalana. Historiantutkimustakin ajallisesti laajempi perspektiivi on tarjolla: evoluutioteoreettinen lähestymistapa, joka ottaa huomioon kaikkien lajien ja myös siis ihmislajin evoluutiohistorian. Evoluutioteoreettinen lähestymistapa sopii mielestäni erityisen hyvin historiantutkimuksen välineeksi, sillä se tarjoaa kestävän tieteellisen pohjan tiettyjen ajasta toiseen toistuvien historiallisten ilmiöiden tarkasteluun ja tulkintaan.[14] Historiantutkimuksen perinteisin keinoin on vaikea selittää esimerkiksi kansanmurhien toistuvuutta ihmiskunnan historiassa.[15] Toinen evoluutioteoreettisen lähestymistavan etu on sen kyky toimia tieteenaloja yhdistävänä makrotason teoriana, koska

[13] Ks. erityisesti käyttäytymistieteellisten teorioiden hyödyllisyydestä historiantutkimuksessa Siltala 2001. Ks. myös Holmila 2010, 19.
[14] Ks. historiantutkimuksen ja evoluutioteoreettisen tutkimuksen yhdistämisestä myös Kivivuori 2011, erit. 99–119.
[15] Waller 2002. Fox 2011, 31–40, 351–352.

se kiinnittää huomion ihmisten universaaleihin käyttäytymisalttiuksiin ja siihen, miten ne liittyvät ihmisen lajinkehitykseen.[16] Esimerkiksi ihmisen aggressioalttiuden tarkastelu evolutiivisesta näkökulmasta onnistuu yhdistämään kriminologian tulokset miesten ja naisten eroista väkivaltaisessa käyttäytymisessä, sosiaalipsykologian tulokset väkivaltaista käyttäytymistä edesauttavista sosiaalisista ympäristöistä sekä käyttäytymisgenetiikan tulokset perimän vaikutuksesta väkivaltaiseen käyttäytymiseen.

Evoluutiopsykologia

Evoluutioteoreettinen tutkimus on jakautunut erilaisiin alalajeihin, joista evoluutiopsykologia ja evoluutioekologia ovat ehkä yhteiskuntatieteiden ja erityisesti historiantutkimuksen kannalta käyttökelpoisimpia.[17] Evoluutiopsykologian avulla voidaan selittää ihmisten käyttäytymistä ja siihen johtavia psykologisia mekanismeja kuten muillakin psykologian osa-alueilla. Erona muihin psykologian osa-alueisiin on evoluutiopsykologian ja ylipäätään evoluutioteoreettisen tutkimuksen julkilausuttu lähtökohta, jonka mukaan monet ihmisen psykologisista käyttäytymisalttiuksista ovat lajinkehityksen myötä syntyneitä. Ihmisille, kuten muillekin eläimille, on luonnonvalinnan ja muiden valintamekanismien kuten seksuaalivalinnan ja sukulaisvalinnan myötä kehittynyt tiettyjä sopeumia (adaptaatioita), jotka ovat syntyneet vastaamaan ihmisen evoluutiohistorian aikana esiintyneeseen, eloonjäämiseen tai lisääntymiseen vaikuttaneeseen haasteeseen.

Sopeumat voivat kohdistua ruumiin osiin eli ne voivat olla fysiologisia, mutta evoluutiopsykologiassa katsotaan, että myös suuri osa ihmisten tunteista ja sosiaalisen vuorovaikutuksen muodoista perustuu evolutiivisiin sopeumiin. Tunteet ja kognitiiviset prosessit ovat keskeisiä välittäviä mekanismeja evolutiivisesti ”hyödyllisen” toiminnan ja ihmisen käyttäytymisen välillä.[18] Sopeumien tarkoitus evolutiivisesta näkökulmasta on lisääntymisen edistäminen ja omien geenien säilyvyyden takaaminen, mutta niiden vaikutuksesta syntyvä käyttäytyminen ei läheskään aina suoraviivaisesti johda näihin lopputuloksiin. Sopeumille tyypillistä on, että ne esiintyvät useilla lajeilla ja universaalisti saman lajin lähes kaikilla yksilöillä. Tämä ei tarkoita, että kaikki yksilöt toimisivat tismalleen samalla tavoin vaan niin yksilöiden kuin sukupuolten välillä on eroja. Samoin yhden yksilön sisällä on vaihtelua, sillä eräs sopeumille tyypillinen piirre on, että ne liittyvät usein tiettyyn ikään tai elämänvaiheeseen, jolloin tiettyä mekanismia on tarvittu vastaamaan sen elämänvaiheen haasteeseen. Evolutiivisiin sopeumiin perustuvia tunteita on vaikea kokonaan tukahduttaa, mutta sen sijaan helppo kannustaa ja levittää. Evolutiivisten sopeumien kannustaman käyttäytymisen eräs piirre on lisäksi se, että käyttäytyminen ilmenee ilman voimakasta opettamista tai se on verrattain vaivattomasti opittavissa. Tietty ympäristö ja tietty tilanne voivat aiheuttaa evolutiivisen sopeuman aktivoitumisen.[19]

[16] Nettle ym. 2013. Cosmides & Tooby 2013.
[17] Barret ym. 2002, 8–21. Tooby & Cosmides 2005.
[18] Hrdy 1999; 2009. Barret ym. 2002, 10. Buss 2005. Rotkirch 2005. Campbell 2005. Tooby & Cosmides 2005.
[19] Ks. evolutiivisten sopeumien kriteereistä Atran 2001. Ks. myös Kivivuori 2008, 81.

Esimerkkejä kaikille ihmisille tyypillisistä tunne- ja käyttäytymisvalmiuksista ovat muun muassa tietyt moraalitunteet[20], vastavuoroisuuden periaate[21], nepotismi[22] sekä eliöiden ja asioiden kategorisointi[23]. Osa käyttäytymisalttiuksista, esimerkiksi alttius väkivaltaan, on sidoksissa sukupuoleen.

Ihmisten fysiologiset evolutiiviset sopeumat ovat usein niin sanotusti pakollisia eli ne aktivoituvat ympäristön vaihtelusta huolimatta, mutta valtaosa psykologisista sopeumista on *joustavia ja valinnaisia* eli niiden aktivoituminen riippuu ympäristöstä. Hyvä esimerkki pakollisista ja joustavista sopeumista on ihmisten kyky kävellä kahdella jalalla ja kyky oppia puhekieli. Kahdella jalalla kävely on luonnonvalinnan myötä ihmislajille muodostunut universaali piirre; miltei kaikki oppivat kävelemään ympäristöstä riippumatta. Sitä vastoin kielenoppimiskyky on ehdollinen ympäristölle, sillä ihmislapset oppivat sen kielen, jota he tietynikäisenä kuulevat. Ihminen ei siis peri kielitaitoaan tai kulttuuriaan vaan kyvyn oppia nämä. Joustavien sopeumien lopputulos voi vaihdella huomattavasti ympäristöstä riippuen.[24]

Toinen evolutiivisen tutkimuksen tärkeä käsitepari ovat ultimaattiset (perimmäiset) ja proksimaattiset (läheiset) syyt, joiden perusteella ilmiöitä selittävät tekijät usein jaetaan. Ultimaattisista eli niin sanotusti perimmäisistä syistä on kyse silloin, kun tietyn käyttäytymisvalmiuden evolutiivinen syy pyritään selvittämään.[25] Ihmiselle tyypillinen insestiaversio on hyvä esimerkki ultimaattisen ja proksimaattisen syyn erosta. Ihmiset tuntevat yleensä vastenmielisyyttä seksuaaliseen kanssakäymiseen lähisukulaisten kanssa. Sisäsiitos tuottaa heikkolaatuisia jälkeläisiä, joten tälle vastenmielisyyden tunteelle on olemassa selvä perimmäinen syy. Ihmiset eivät kuitenkaan välttämättä koe lähisukulaistaan seksuaalisesti vastenmieliseksi, jos he tapaavat tämän vasta aikuisiällä eivätkä tiedä tämän olevan heille sukua. Toisaalta ei-geneettistä sukua toisilleen olevat sisko ja veli, jotka ovat kasvaneet ainakin suurimman osan jommankumman tai molempien lapsuudesta yhteisessä kodissa, tuntevat insestiaversiota toisiaan kohtaan. Kuten Edvard Westermarck on esittänyt, insestiaversion kehittymisessä olennaista ei olekaan varsinainen geneettinen sukulaisuus vaan se, että lähisukulaisten kanssa on asuttu lapsuusaika tai ainakin se, että heidät on lapsesta saakka tiedetty lähisukulaisiksi. Vastaava mekanismi selittää vanhemman ja lapsen insestiaversion. Fyysinen läheisyys, jonka avulla evoluutioympäristössä on tunnistettu omat lähisukulaiset, toimii insestiaversion syntymisen proksimaattisena mekanismina.[26]

***

Evoluutioteoreettista lähestymistapaa on usein kritisoitu reduktionismista eli siitä, että selitykset ilmiöille palautettaisiin tai pelkistettäisiin ainoastaan biologisiksi prosesseiksi. Tämä näkemys juontaa juurensa Emile Durkheimiin, joka lanseerasi 1800-luvun lopulla ajatuksen, jonka mukaan kulttuurisia tai sosiaalisia ilmiöitä ei voi tutkia biologisesti vaan

[20] Ks. esim. Wilson 1995. Sarmaja 2004. Heikkilä 2009, 100–103. Moraalin evoluutiosta ks. myös Krebs 2005.
[21] Trivers 2002a. Vastavuoroisuuden periaatteen, empatian ja altruismin yhteydestä: De Waal 2008.
[22] Sukulaisvalinnan teoriasta Hamilton 1964a&1964b. Dawkins 1993.
[23] Ks. esim. Gil-White 1999. Gelman & Hirschfeld 1999.
[24] Williams 1974, 80–83. Fry 2006, 220. Goldschmidt 2011.
[25] Ks. esim. Kivivuori 2008, 53.
[26] Westermarck 1932, 60–99. Sarmaja 2003. Ks. myös Antfolk ym. 2012.

ne voidaan selittää vain kulttuurilla tai toisilla kulttuurisilla ilmiöillä. Käsitys evolutiivisen tutkimuksen reduktionismista on virhepäätelmä. Todellisuudessa evolutiivinen näkökulma ihmisen käyttäytymiseen ja psykologiaan alleviivaa vahvasti ihmisen sisäistä joustavuutta, kykyä varioida käyttäytymistä olosuhteiden mukaan, oppia kokemuksesta sekä havaita ja käyttää hyväksi esille nousevia mahdollisuuksia.[27]

Toinen evolutiivisen tutkimuksen kritiikkiin usein liittyvä seikka on naturalistinen virhepäätelmä, jonka mukaan se miten asiat ovat, tarkoittaisi että niiden myös kuuluu olla niin.[28] Todellisuudessa näin ei tietenkään ole. Esimerkiksi se, että seksuaaliselle mustasukkaisuudelle puolisosta on olemassa evolutiivinen syy, ei ole peruste joka oikeuttaa perheväkivallan.[29]

Lisäksi on tärkeää huomata, että evolutiiviset sopeumat tai alttiudet toimia niiden aiheuttamien tunnereaktioiden motivoimalla tavalla eivät yleensä ole tietoisesti ajateltuja motiiveja toiminnalle ja näitä kahta asiaa – toiminnan biologista funktiota ja sen tietoista motiivia – ei pidä sekoittaa keskenään. Vain harvat ajattelevat tunteidensa evolutiivista alkuperää tehdessään tunteisiinsa perustuvia tietoisia tai tiedostamattomia päätöksiä.[30] Evoluutiopsykologisen viitekehyksen, samoin kuin perinteisten psykologisten selitysmallien, selitysvoima piileekin usein nimenomaan ei-rationaaliselta näyttävän toiminnan selittämisessä.[31]

Evoluutioteoreettinen ja -psykologinen tutkimusote siis tarkoittaa, että tutkimuksessa otetaan huomioon evoluution myötä muodostuneet ja näin ollen hyvin hitaasti muuttuvat psykologiset käyttäytymisvalmiudet. Koska ympäristötekijöistä usein riippuu, mitkä valmiudet aktivoituvat, on ympäröivällä yhteiskunnalla ja eri tilanteilla suuri merkitys ihmisen käyttäytymisen ymmärtämisessä. Olennaista on tarkastella, miten ympäristö ja ihmisen myötäsyntyiset tunnevalmiudet ja psykologiset alttiudet tietynlaiseen käyttäytymiseen tietyissä olosuhteissa toimivat yhdessä ja vaikuttavat lopputuloksena syntyvään toimintaan. Tästä johtuen evoluutioteoreettinen lähestymistapa toimii parhaiten muiden teoreettisten lähestymistapojen kanssa samanaikaisesti[32], eikä esimerkiksi kulttuuria painottava tutkimusote välttämättä ole ristiriidassa evoluutioteorian ja -psykologian tekemien oletusten kanssa.[33] Kansainvälisesti eri tieteenaloilla onkin kasvavassa määrin alettu ottaa huomioon se tosiasia, että evoluutioteoreettisella tutkimuksella on paljon annettavaa myös moderneja yhteiskuntia ja modernia ihmistä tutkittaessa.[34]

---

[27] Barkow 2006. Barret ym. 2002, 2–7. Pievani 2011. Ks. myös Danielsbacka & Tanskanen 2010.
[28] Ks. esim. Rose & Rose 2000. Bourke 2006.
[29] Ks. myös Kivivuori 2008, 82–83.
[30] Hrdy 1999, 114.
[31] Siltala 2001. Ks. myös tähän liittyen tunteiden historiallisuudesta: Tepora 2012.
[32] Ks. Barret ym. 2002, 1–7.
[33] Ks. esim. Siltala 2006. Perinnöllisistä taipumuksista ja yhteiskuntatieteistä ks. esim. Jokela 2005. Ks. myös evolutionismin ja muiden ihmistieteiden selitysmallien vertailusta kriminologiassa Kivivuori 2008, 77–80.
[34] Ks. esim. perhetutkimusta: Hrdy 1999; 2009. Salmon & Shackelford 2008; 2011. Väkivallan ja historiantutkimusta: Pinker 2011. Sodan ja rauhan tutkimusta: Fry 2006. Smith 2007. Gaz 2006. Potts & Hayden 2010. Eriarvoisuutta koskevaa tutkimusta: Marmot 2004. Wilkinson & Pickett 2011.

Evoluutiopsykologinen sotatutkimus

Historiantutkimuksen kentällä evoluutiopsykologinen tutkimusote paikantuu luontevimmin psykohistorian otsikon alle, joka nimensä mukaisesti käsittelee ihmisten psykologisia ominaisuuksia ja niiden vaikutusta ihmisten käyttäytymiseen.[35] Sotavanki-ilmiöön keskittyvä tutkimus taas kuuluu aihepiirinsä puolesta sotatutkimuksen alueelle. Sotahistoriantutkimus on kansainvälisesti jo 1960-luvulta mutta Suomessa varsinaisesti 1990-luvulta lähtien laajentunut niin sanotun uuden sotahistorian myötä temaattisesti ja teoreettisesti. Terminä ”uusi sotahistoria” on vakiintunut, vaikkakin ehkä liian suppea kuvaamaan sen alle sijoittuvien tutkimusten laajaa kirjoa.[36] Uuden sotahistorian pariin kuuluville tutkimuksille on ominaista sota-ajan ja sen vaikutusten tutkiminen uusien toimijoiden näkökulmasta, poikkitieteellinen tutkimusote tai aikaisemmin vaiettujen sotaan liittyvien ilmiöiden esiin nostaminen. Tutkimusten pääkohteena ovat yleensä varsinaisten sotatapahtumien sijaan ihmisten käyttäytyminen ja kokemukset sota-aikana tai sen jälkeen. Teoreettisesti uuden sotahistorian tutkimuksille on tyypillistä vahva kulttuurin- ja sukupuolentutkimuksen painotus sekä konstruktivistinen lähestymistapa aiheeseen. Uuteen sotahistoriaan kuuluvissa tutkimuksissa teoreettinen viitekehys nojaa usein psykologiaan tai kirjallisuudentutkimukseen ja tutkijat ovat kiinnostuneita muun muassa sodan aikana muuntuvista sukupuolijärjestelmistä sekä maskuliinisuuden ja sodan tai soturikunnian yhteydestä.[37]

Rajaan työni viitekehyksen ulkopuolelle valtaosan kriminologisesta vanki- ja vankilatutkimuksesta, sillä sotavangit, heidän vartijansa ja sotavankien asema poikkeavat ”tavallisista” kriminaalivangeista ja näiden vartijoista. Sotavanki ei yleensä ole syyllistynyt rikokseen.[38] Vartijan ja sotavangin välinen valtasuhde ja sotavankien vankilamainen sijoitusympäristö kuitenkin muistuttavat kriminaalivankien ja vankiloiden vastaavia, joten tästä näkökulmasta käsittelen joitakin kriminologian perinteeseen kuuluvia tutkimuksia kuten Philip Zimbardon kuuluisaa vankilakoetta.[39]

Väitöskirjani sijoittuu psykohistorian ja uuden sotahistorian tutkimusperinteisiin, mutta evoluutiopsykologisen viitekehyksen soveltaminen sotahistoriaan tuo näihin molempiin oman lisänsä. Perinteisempi psykologiseen, erityisesti psykoanalyyttiseen, teoriaperinteeseen nojaava psykohistoria eroaa evoluutiopsykologisesta näkemyksestä siinä, että ensin mainitussa oletetaan ihmisten psykologiset ominaisuudet enemmän historiallisiksi muuttujiksi kuin jälkimmäisessä, jossa tietyt ihmismielen psykologiset ominaisuudet nähdään evoluution muovaamina ja näin ollen hyvin hitaasti muuttuvina.[40] Ymmärtämällä miten evoluution muovaama ihmisen mieli toimii, on mahdollista käsittää miten

[35] Psykohistoriasta ks. Siltala 2001. Tepora 2011, 17–22.
[36] Uuden sotahistorian lisäksi tutkimussuuntauksesta käytetään nimityksiä ”sota ja yhteiskunta” tai ”sodan kulttuurihistoria”. Ks. esim. Kinnunen & Kivimäki 2006, Näre & Kirves 2008. Bourke 1999. Black 2004, 7–8, 49–58. Tepora 2011, 21–21. Kivimäki 2013a, 50–53.
[37] Bourke 2006. Siltala 2006. Tutkimuksista ks. esim. Kivimäki 2004; 2013a. Alhbäck 2006; 2010a; 2010b. Levä 2008. Tepora 2011.
[38] Esimerkiksi kriminaalivankien kohdalla sosiaalinen valikoituminen voi olla rikollisten ja vankien parissa havaittavien käyttäytymismallien jatkuvuuden taustalla. Kivivuori 2011, 117–119.Valikoitumismekanismit ja niiden myötä yksilötason ominaisuudet eivät todennäköisesti ole samalla tavalla vaikuttamassa sotavangiksi joutumiseen. Sotavankien vartijat sitä vastoin saattavat olla huomattavasti valikoituneempaa joukkoa.
[39] Zimbardo 2008. Tarkemmin vankilakokeesta ks. luku Eräs polku pahuuteen.
[40] Kivivuori 2011, 117–119.

ja miksi ihmiset reagoivat ympäristöönsä.[41] Tästä syystä evoluutiopsykologinen tutkimusote on hyödyllinen kaikessa ihmisten toimintaa ymmärtämään pyrkivässä tutkimuksessa – näin ollen myös historiantutkimuksessa. Historiantutkimuksen muita ihmistieteitä voimakkaampi kiinnostus erilaisten ilmiöiden jatkuvuuteen ja toistuvuuteen ihmiskunnan historiassa tuo sen erityisen lähelle evoluutiopsykologiasta johdettavia teoreettisia käsityksiä ihmisten käyttäytymiseen vaikuttavista tekijöistä. Evoluutiopsykologista otetta on käytetty vasta vähän suomalaisessa psyko- tai sotahistoriantutkimuksessa[42], mutta kansainvälisessä sotatutkimuksessa se on ollut vahvemmin esillä jo jonkin aikaa. Evoluutiopsykologista näkökulmaa sotaan soveltavat tutkijat ovat perinteisesti olleet kiinnostuneita siitä, ovatko sota ja väkivalta ihmisluontoon väistämättä kuuluvia piirteitä.[43]

Sota viitekehyksenä

Sotavanki-ilmiö on itsestään selvästi sidoksissa sotaan, sillä ilman sotaa ei olisi käsitettä sotavanki. Sotavankien kohtelu myös usein tapahtuu sota-aikana.[44] Jotta sotavankien kohtelun tematiikkaan päästään käsiksi, on aloitettava sodasta ja sen luomasta viitekehyksestä.

Jos sodankäynti määritellään ryhmien väliseksi toiminnaksi, jossa tarkoitus on aiheuttaa toisen ryhmän määrittelemättömälle jäsenelle vakava loukkaantuminen tai kuolema tai jonka sivutuotteena syntyy näihin johtavia vammoja, se saattaa olla esihistoriallisesti ajateltuna itse asiassa suhteellisen nuori ilmiö ihmiskunnan historiassa.[45] Sodankäynti nimittäin jättää lähes varmasti arkeologisia jäänteitä ja varhaisimmat tällaiset jäänteet ovat noin 10 000 vuotta vanhoja. Arkeologian löydökset käyvät yksiin antropologisten tulkintojen kanssa, joiden mukaan yksinkertaiset metsästäjä-keräilijä-yhteisöt (*simple nomadic hunter-gatherer societies*) ovat todennäköisimmin ihmislajin varhaisin yhteisömuoto.[46]

Ihmiset ovat eläneet valtaosan evoluutiohistoriastaan[47] metsästäjä-keräilijä-yhteisöissä, joista varhaisimpien oletetaan olleen juuri yksinkertaisia ja pieniä. Nykyisiä

[41] Pinker 2011, xxiii.
[42] Suomalaisista historiantutkijoista Juha Siltala on tutkimuksissaan ottanut evoluutiopsykologian tuloksia huomioon. Ks. Siltala 2004; 2009; 2013.
[43] Ks. esim. Low 1993. Smith 2007. Gat 2006; 2009. Myös Pinker 2011 ja Shackelford & Weekes-Shackelford 2012.
[44] Joskus, kuten esimerkiksi ensimmäisen ja toisen maailmansodan jälkeen, osa sotavangeista jäi vangitsijavaltioilleen myös rauhanteon jälkeen, joten sotavankien kohtelu ei automaattisesti edellytä ympäristökseen sota-aikaa. Ks. esim. Kramer 2010. Moore 2010.
[45] Käsitys sodankäynnin ja taistelemisen yleisyydestä varhaisten ihmisyhteisöjen parissa on laajalle levinnyt. Ks. esim. Keegan 2005. Gat 2006, 3–35. Pinker 2011, 31–58. Usein sodankäynniksi kuitenkin tällöin määritellään sekä kuolemaan johtavat yllätyshyökkäykset että pitkäaikainen vihanpito sukujen tai heimojen välillä ja siihen liittyvät kostomurhat. Douglas P. Fry erottaa näistä määrittelyistä sellaisen sodan määrittelyn, jonka mukaan sodan käsitteeseen sisältyy suhteellisen persoonaton tappava aggressio yhteisöjen välillä. Näin määriteltynä aikaisemmin sotaisilta näyttävien yhteisöjen määrä vähenee huimasti. Fry 2006, 91–96. Sodankäynnistä on kuitenkin syytä erottaa kuolemaan johtanut väkivalta, sillä vaikka sodankäynti olisikin ihmiskunnan historiassa nuori ilmiö, kuolemaan johtanutta väkivaltaa on todennäköisesti ollut aina. Ks. myös Fry 2011 ja Ferguson 2011.
[46] Fry 2006, 97–113.
[47] Ympäristö, jossa ihmisten evoluutio on tapahtunut, sijoittuu noin 12 000 vuoden takaiseen esihistoriaan eli pleistoseenikaudelle (geologinen aikakausi, joka alkoi noin 2,6 miljoonaa vuotta sitten ja päättyi noin

yksinkertaisia metsästäjä-keräilijä-yhteisöjä tutkittaessa on selvinnyt, että ne ovat hyvin liikkuvia niin maantieteellisesti kuin koostumukseltaan, niissä ei ole yleensä johtajuutta tai yhtä auktoriteettia vaan korkea tasa-arvoisuuden aste ryhmän jäsenten välillä ja ne eivät yleensä ole pelkästään patrilineaarisia toisin kuin suuri osa muista ihmisyhteisöistä vaan sekä matri- että patrilineaariset sukusiteet ovat niissä vahvoja. On myös havaittu, että ryhmien välinen liittoumaväkivalta on niissä harvinaista.

Maatalousyhteiskuntaan siirtyminen alkoi ihmisten parissa noin 10 000 vuotta sitten. Se oli hidas prosessi ja sitä edelsi muutos ihmisten sosiaalisen organisoitumisen muodossa. Ihmiset alkoivat siirtyä joissakin paikoissa monimutkaisiin metsästäjä-keräilijä-yhteisöihin (*complex hunter-gatherer societies*). Nykyisiä metsästäjä-keräilijä-yhteisöjä koskevat antropologiset tutkimukset osoittavat, että monimutkaisemmissa metsästäjä-keräilijä-yhteisöissä on selkeät statushierarkiat ja päällikkyys, mitkä erottavat ne yksinkertaisista yhteisöistä. Sodankäynnin todennäköisyys kasvaa monimutkaisemmissa sosiaalisissa organisoitumismuodoissa, sillä vasta sosiaalisten statushierarkioiden, keskitetyn vallan sekä resurssien ja omaisuuden kasautumisen myötä sodasta on sitä harjoittaville osapuolille hyötyä.[48]

Evolutiivinen sopeuma vaatii syntyäkseen synty-ympäristöönsä liittyvän evolutiivisen funktion, jotta luonnonvalintaa voi tapahtua. Kaikki nykytutkimuksen valossa universaaleilta vaikuttavat ihmisen käyttäytymispiirteet ja -strategiat eivät välttämättä ole evolutiivisia sopeumia vaan pikemminkin näiden sivuvaikutuksia. Sopeumien ja näiden sivuvaikutusten sekoittamista keskenään tapahtuu helposti.[49] Antropologi Douglas P. Fryn mukaan juuri näin on käynyt niin sanotun sotahypoteesin kohdalla, jonka kannattajat väittävät sodankäynnin itsessään olevan evolutiivinen sopeuma. Sotahypoteesi olettaa että sodasta olisi ollut yksilöille joko lisääntymishyötyä tai että se olisi ollut selviytymisen kannalta välttämätöntä ihmisen evoluutioympäristössä, minkä vuoksi valintapaine olisi suosinut sotaisuutta.[50]

Ihmisen myötäsyntyiseen sotaisuuteen on usein liitetty ihminen metsästäjänä -hypoteesi (*man the hunter*), jonka mukaan ihmislajin yhteistyökykyisyys olisi kehittynyt ja valikoitunut metsästykseen tarvittavien ominaisuuksien vuoksi. Yhteen liittoutuminen metsästettäessä taas olisi luonut psykologisen pohjan toisia ihmisryhmiä vastaan suunnatulle liittoumaväkivallalle. Hypoteesi olettaa, että varhainen ihminen olisi saalistanut muita eläimiä laumassa jo ennen keihäiden ja muiden metsästysvälineiden kehittämistä. Useat tutkijat ovat kyseenalaistaneet tämän ja ehdottavat vaihtoehtoista ihminen metsästettävänä -hypoteesia (*man the hunted*) selittämään ihmisten sosiaalisuutta ja yhteistyökykyisyyttä. Hypoteesin mukaan varhainen ihminen ei olisi ollut peto vaan pikemminkin useiden lihansyöjäpetojen saalista, mikä tarkoittaisi yhteistyökyvyn valikoituneen ihmisen käyttäytymisvalmiuksiin suojautumista varten.[51]

---

10 000 vuotta sitten). Ihmisen evoluution on katsottu olleen erityisen nopeaa myöhäisellä pleistoseenikaudella (noin 120 000–10 000 sitten). Fry 2006, 219–220. Lahdenperä 2013.

[48] Fry 2006, 91, 100–113, 135, 239. Vrt. kuitenkin Gat 2006, erit. 12–25.

[49] Williams 1974, 3–19.

[50] Ks. esim. Low 1993.

[51] Ks. tästä artikkelikokoelma: Origins of Altruism and Cooperation (toim. Sussman & Cloninger 2011), erit. Hart & Sussman 2011. Ihminen metsästettävänä -hypoteesi sitoo myös metsästäjä- ja sotahypoteesia loogisemmin ihmislajin yhteistyökykyisyyden ja sosiaalisuuden alkuperään vallitsevan käsityksen ihmisistä yhteisöllisinä kasvattajina (cooperative breeders). Hrdy 1999.

Ihminen metsästettävänä -hypoteesi ei näin ollen tarjoa tukea myöskään sotahypoteesille. Fryn ja muiden sotahypoteesia vastustavien tutkijoiden mukaan on todennäköisempää, että sodankäynti on erilaisten sopeumien sivutuote. Tietyt ihmisille yhteiset piirteet, kuten kyky yhteistyöhön ja väkivaltaan tai kyky epäinhimillistää toisia ihmisiä helposti, tekevät sodan mahdolliseksi, mutta nämä kyvyt eivät ole sotahypoteesia kritisoivien mukaan kehittyneet nimenomaisesti sotimista varten.[52]

Sodan mahdollistavista tekijöistä yhteistyökyvyn lisäksi tärkeimpiä ovat ihmisen alttius aggressioon ja kyky väkivaltaan. Henkirikoksia ja muunlaista yksilöiden välistä väkivaltaa esiintyy ja on esiintynyt kaikissa tunnetuissa ihmisyhteisöissä. Konfliktitilanteiden ratkaisu tarvittaessa väkivaltaisin keinoin on todennäköisesti ollut evoluutioympäristössä selviytymisen kannalta tärkeä kyky.[53] Tämä ei välttämättä tarkoita, toisin kuin Steven Pinker väittää, että ihmislajin esihistoria olisi ollut suhteellisesti väkivaltaisempi kuin ihmisten myöhemmät vaiheet. Pinkerin teesi väkivallan suhteellisesta vähenemisestä todennäköisesti pätee kiistattomimmin vain ihmisten historian viimeaikaisimpaan kehityskulkuun ja saattaa olla, että ihmiset ovat itse asiassa eläneet varhaisimmissa metsästäjä-keräilijä-yhteisöissä suhteellisen väkivallattomasti ja tasa-arvoisesti. Tällöin ihmisyhteisöjen ”väkivaltakäyrä” ei kulkisi lineaarisesti laskevana vaan pikemminkin yksihuippuisena alkaen ja päättyen väkivallattomampiin jaksoihin.[54]

Ihmisten aggressiossa ja väkivalta-alttiudessa on olennainen ero sukupuolten välillä. Sukupuolten välisiä käyttäytymiseroja on tutkittu paljon ja väärinkäsitysten välttämiseksi on huomautettava, että yksilötason käyttäytyminen voi vaihdella ääripäästä toiseen (ts. naiset voivat toimia kuin miehet ja miehet kuin naiset).[55] Kun puhun sukupuolten käyttäytymiseroista, tarkoitan keskimääräisiä ja tilastollisia eroja. Evolutiivisiin selityksiin sukupuolten käyttäytymiseroista ei ole myöskään syytä suhtautua deterministisesti tai antaa niille moraalisia latauksia vaan tarkoitus on ymmärtää, mitä perimmäisiä syitä miesten ja naisten erilaisten reagointi- ja käyttäytymistaipumusten taustalla on.

Useissa tutkimuksissa on havaittu, että naisten taipumus väkivaltaiseen käyttäytymiseen on selvästi vähäisempi kuin miesten. Ihmisillä kuten monilla muillakin lajeilla miehet ovat fyysisesti väkivaltaisempia, minkä on esitetty pohjautuvan seksuaalivalintaan ja vanhemmuuden investoinnin eroihin naisten ja miesten välillä. Miehillä sukupuolen sisäinen kilpailu, joka voi tuottaa riskikäyttäytymistä ja väkivaltaa, saattaa olla voimakkaampaa kuin naisilla siitä syystä, että jälkeläisten määrällä mitattuna miesten todennäköisyys päätyä asteikon ääripäihin on naisia suurempi. Naisilla samankaltaiseen kilpailuun ja riskikäyttäytymiseen ei ole välttämättä ollut yhtä suurta tarvetta ihmisen evoluutiohistoriassa. Nainen voi myös aina olla varma sukulaisuudestaan synnyttämäänsä lapseen, kun taas isä ei lähtökohtaisesti voi olla yhtä varma sukulaisuudesta oletettuun lapseensa. Tämä niin sanottu isyyden epävarmuus voi lisätä miesten alttiutta väkivaltaan etenkin naiskumppaneitaan kohtaan. Lisäksi naisilla vanhemmuuden investointi on raskauden ja imetyksen myötä suurempi ja äidin kuolemalla on enemmän vaikutusta lapsen selviytymiseen kuin isän kuolemalla.[56] Näin ollen naisille voi olla evoluutiivisesti kannattavaa välttää suoraa aggressiivista käyttäytymistä, paitsi jos kyse on oman lapsen suo-

[52] Fry 2006, 234–238.
[53] Fry 2006, 224–230. Kivivuori 2008, 48–88, erit. 83.
[54] Pinker 2011. Fry 2006. Ks. Fryn kritiikki Pinkerin kirjasta: Fry 2012.
[55] Ks. myös Kruger & Fitzgerald 2012.
[56] Trivers 2002b, 65–110. Fry 2006, 222–223. Kivivuori 2008, 48–59. Kruger & Fitzgerald 2012.

jelusta. Anne Campbellin mukaan väkivallan välttämisen proksimaattinen psykologinen mekanismi naisilla saattaakin olla esto eli pelko ja aggression tukahduttaminen pikemmin kuin aggression kannustimen eli vihan puute, sillä vihan kokemisen määrässä sukupuolieroja ei ole havaittu.[57]

Miehet liittoutuvat usein uhatakseen kun taas naisille tyypillisempää on liittoutua uhan alla. Naiset liittoutuvat uhkaavissa ympäristöissä erityisesti toisten naisten kanssa suojatakseen itseään ja jälkeläisiään. Naiset vastaavat stressaaviin ja uhkaaviin tilanteisiin miehiä todennäköisemmin hoivaamalla ja ystävystymällä, hakemalla lohtua sosiaalisesta ympäristöstä, kun taas miehillä vastaus on todennäköisemmin perinteinen ”pakene tai taistele” -reaktio.[58]

Miesten tilastollisesti naisia todennäköisempi turvautuminen väkivaltaisiin konfliktin ratkaisukeinoihin ei sekään todista, että sodankäynti itsessään olisi evolutiivinen adaptaatio.[59] Miesten naisia todennäköisempi väkivaltakäyttäytyminen kuitenkin tekee ymmärrettäväksi, miksi yhteiskunnissa joissa sotaa käydään, miehet ovat sotilaita. Ihmisten historiassa ei nimittäin ole tavattu yhtäkään sotimistarkoituksessa vapaasti yhteen liittoutunutta naisryhmää, vaikka naisia on ja on ollut sekä sotilasjohtajina, sotilaina että terroristeina.[60]

Vaikka naiset eivät ole kovin suuressa roolissa tutkimassani sotavanki-ilmiössä, on silti tärkeää ymmärtää perusteet sukupuolten erilaisille käyttäytymisstrategioille. Sotavanki-ilmiöön liittyy kolme sukupuolinäkökulmasta olennaista seikkaa: 1) toimijat eli sotavankiviranomaiset ja myös valtaosa sotavangeista olivat miehiä, 2) osa sotavankeja koskevasta päätöksenteosta ja heihin liittyneistä peloista sekä propagandasta olivat vahvasti sidoksissa sukupuoleen[61] ja 3) siviilissä, erityisesti maatiloilla, naiset olivat tekemisissä sotavankien kanssa[62].

***

Sota asettaa rauhanajasta selvästi poikkeavan viitekehyksen aikalaisille ja heidän toiminnalleen. Normaali käyttäytyminen määrittyy useissa asioissa aivan toisin sodan ja rauhan aikana.[63] Selkein esimerkki on tappava väkivalta, joka sodan viitekehyksessä muuttuu normaaliksi käyttäytymiseksi, vaikka se yleensä on rauhanajan yhteiskunnissa kiellettyä.

Yksilön toiminta sodassa on kuitenkin hämmästyttävän kaksijakoista, mikä näkyy selkeimmin sotilaiden käyttäytymisessä. Yhtäältä sotilaat usein välttelevät tappamista, sillä toisen ihmisen tappaminen on normaalitilanteessa ihmiselle hyvin vaikeaa, mutta

[57] Campbell 2005.
[58] Taylor ym. 2000. Taylor 2006. Eräs esimerkki naisten liittoutumisesta uhan alla ovat juutalaisnaisten natsien keskitysleireillä perustamat ”väliaikaisperheet”, joita on pidetty eräänä parhaista keinoista selvitä leireiltä. Tutkijoiden mukaan tällainen käyttäytyminen näytti olleen huomattavasti yleisempää juuri naisten kuin miesten keskuudessa. Holmila 2010, 231–239. Ks. myös Luchterhand 1967. Miehilläkin on havaittu hyvin vahvaa lohdun hakemista pienryhmästä esimerkiksi sotatilanteissa, joissa he eivät ole itse aktiivisesti hakeutuneet sotilaiksi (kuten esim. asevelvollisuusarmeijoissa). Ks. esim. Pipping 1978. Ks, myös Kivimäki 2013b, 147–234, erit 230–234.
[59] Fry 2006, 220–224.
[60] Legendoissa ja taruissa esiintyville naisamatsoneille ei ole löydetty todellisen elämän vastinetta. Potts & Hayden 2010, 13, 136–137.
[61] Tästä Sotavangit maatiloilla vuonna 1941 -luvussa enemmän.
[62] Tästä Empatia-luvussa enemmän.
[63] Ks. sodan viitekehyksestä Neitzel & Weltzer 2011, 301–355.

toisaalta lähes kaikista saa suhteellisen helposti innokkaitakin tappajia.[64] Tosiasiassa ihmiset eivät ole joko väkivaltaisia ja sotaisia tai empaattisia ja avuliaita vaan *molempia* ja juuri näiden käyttäytymisstrategioiden ja niihin ohjaavien psykologisten alttiuksien yhtäaikainen olemassaolo on mahdollista ymmärtää evoluutiopsykologisella lähestymistavalla.[65] Kuten Steven Pinker huomauttaa, ihmisluontoon mahtuu motiiveja, jotka ajavat ihmisiä väkivaltaan, mutta myös motiiveja, jotka tietyissä olosuhteissa ajavat ihmisiä kohti rauhaa.[66]

Ihmismielen alttiudet

Evoluutiopsykologisesta näkökulmasta sotavankien kohtelun tematiikassa olennaista on, mitä universaaleja käyttäytymisalttiuksia sota-aika voi kannustaa tai tukahduttaa. Selvyyden vuoksi on todettava, että vankien ottaminen ja säilyttäminen sodassa eivät ole evolutiivisia adaptaatioita, sillä vankilainstituutiolle ei ole osoitettavissa järkevää evolutiivista funktiota toisin kuin esimerkiksi perheinstituutiolle. Toisaalta kuitenkin se, miten ihmiset vankien vartijoina (tai vankeina) toimivat pohjautuu usein ja useisiin adaptaatioihin. Vankilamainen ympäristö ja sota-aika edesauttavat joidenkin käyttäytymisalttiuksien käynnistymistä ja mahdollisesti tukahduttavat toisia.

Käsittelen tässä luvussa niitä ihmismielen alttiuksia, jotka mahdollistavat toisten ihmisten inhimillisen ja epäinhimillisen kohtelun. Viimeksi mainittuihin kuuluvat itsepetos, kategorisointitaipumus, epäinhimillistäminen, ksenofobia ja etnosentrismi. Lisäksi tarkastelen vastuun hajauttamisen ja välttelyn logiikkaa sekä sivustakatsojavaikutusta, jotka myös johtavat välinpitämättömyyteen toisten ihmisten kärsimyksiä kohtaan. Toisten ihmisten inhimillisen kohtelun mahdollistavista ihmismielen alttiuksista käsittelen ihmisten empatiakykyä, myötätuntoa ja moraalista suuttumusta sekä vastavuoroisuutta ja vastavuoroisen altruismin teoriaa. Käytän edellä mainittujen käsitteiden määrittelyssä evoluutio- ja sosiaalipsykologista viitekehystä. Evoluutio- ja sosiaalipsykologian eräs yhtymäkohta on siinä, että sosiaalipsykologit ovat todentaneet kerta toisensa jälkeen empiirisesti ihmisten universaaleja käyttäytymistaipumuksia, kuten ihmisten kyvyn epäinhimillistää toisia ihmisiä, kyvyn menettää yksilöllinen identiteetti jaetun vastuun tilanteissa, taipumuksen itsepetokseen ja sen, että nämä taipumukset voi herättää miltei kenessä tahansa. Sosiaalipsykologit kuitenkin harvoin selittävät tuloksiaan evoluutiopsykologisesta perspektiivistä.[67]

Itsepetos

Ihmisellä on vahva taipumus arvioida itsensä muita paremmaksi, väheksyä toisia ihmisiä, suosia omiin tavoitteisiinsa sopivaa tietoa ja selittää toimintansa omalta kannaltaan hy-

[64] Smith 2007, 92–93. Tappamisen helppoudesta ks. Browning 1999. Sotaan liittyvistä ”myönteisistä” tunteista ylipäätään ks. Kivimäki & Tepora 2009. Tappamisen traumatisoivasta vaikutuksesta Marshall 1947, 53–63. Tappamiskokemuksen ristiriitaisuudesta ks. Kivimäki 2006a, vrt. kuitenkin Pinker 2011, 487.
[65] Smith 2007, 92.
[66] Pinker 2011, 482–483.
[67] Potts & Hayden 2010, 54.

väksyttävästi. Usein kukaan ei itse huomaa käyttäytyvänsä näin tai pidä sitä mitenkään vääränä.[68] Evoluutiopsykologiassa ilmiötä kutsutaan itsepetokseksi (*self-deception*).

William von Hippel ja Robert Trivers argumentoivat Triversin jo aikaisemmin esittämään tulkintaan pohjaten itsepetoksen olevan evolutiivinen sopeuma, koska ihmisen kyky itsepetokseen voi auttaa toisten ihmisten pettämisessä. Muiden huijaaminen on saattanut olla selviytymisen ja lisääntymisen kannalta tietyissä olosuhteissa kannattavaa, minkä vuoksi se on voinut valikoitua ihmisten käyttäytymisvalmiuksiin.[69] Itsepetoksen evolutiivinen hyöty on siinä, että sen avulla voi peittää tai välttää ne vihjeet, joita aiheutuu tietoisesta pettämisestä ja jotka voivat paljastaa petolliset aikeet. Koska ihmisellä on myötäsyntyinen kyky muistaa ja tunnistaa väärintekijät sekä kokea moraalitunteiden vaikutuksesta näitä kohtaan rankaisemiseen motivoivia tunteita, itsepetos voi auttaa väärintekijää teeskentelemään uskottavammin viatonta. Se voi myös lieventää ulkopuolisten langettamaa rangaistusta, jos petos havaitaan. Omaan syyttömyyteensä vilpittömästi uskova ja tekoaan selittelevä onnistuu katuvassa anteeksipyynnössä paremmin, mikäli hän itse uskoo, ettei hänen omassa toiminnassaan ollut mitään väärää. Lisäksi itsepetos eliminoi kalliin valehtelusta johtuvan kognitiivisen taakan yksilön sisäisestä psykologiasta ja sallii ihmisille enemmän itseluottamusta kuin olisi aiheellista, mistä on usein erilaisia sosiaalisia etuja.[70]

Itsepetosta käsitellään myös psykologisessa kirjallisuudessa, mutta siellä ilmiöstä käytetään usein käsitettä itsekkäät mieltymykset (*self-serving biases*). Kaikki itsekkäät mieltymykset eivät ole tarkasti määriteltynä itsepetosta, sillä monista omaa itseä tehostavista tarinoista voi olla vaikea sanoa uskooko henkilö itse todella niihin. Itsekkäät mieltymykset ovat joka tapauksessa tärkeitä itsetunnon kohottajia ja oman mielen suojelijoita, koska ne saavat ihmiset tuntemaan itsensä tärkeiksi ja keskivertoa ylemmiksi. Ne jopa saattavat auttaa ihmisiä pysymään järjissään, sillä nykypsykologia on osoittanut masennuksesta kärsivien ihmisten näkevän itsensä liian realistisessa valossa. Liika itsetuntemus ei välttämättä ole hyväksi.[71] Psykologisen ja evoluutiopsykologisen itsepetosta käsittelevän kirjallisuuden suurin ero on siinä, että traditionaalisessa psykologiassa itsepetosta on käsitelty defensiivisenä vastauksena epämiellyttävään maailmaan, jolloin se kohdistuisi nimenomaan itsen pettämiseen. Evoluutiopsykologiassa taas oletetaan, että itsepetos kohdistuu ennen kaikkea muihin ihmisiin ja sen hyödyllisyys on ensisijaisesti muiden pettämisessä.[72]

Itsepetosta ilmenee useissa erilaisissa psykologisissa prosesseissa ja sitä voi toteuttaa ainakin kolmella tavalla: 1) yksipuolisella tiedonetsinnällä, 2) yksipuolisella tiedon tulkinnalla ja 3) yksipuolisella muistamisella. Kaikille tavoille yhteistä on, että ihmiset suosivat enemmän omiin tavoitteisiinsa ja motivaatioonsa sopivaa tietoa kuin niihin epäsopivaa. Yksipuolinen tiedonetsintä tarkoittaa, että kerätään jo alun perin asiasta vain sellaista tietoa, joka sopii omiin mieltymyksiin ja joka tukee omaa tulkintaa tai lopetetaan

[68] Ks. esim. Zimbardo 2008, 260–261.
[69] Näin on hyvinkin voinut olla erityisesti siinä tapauksessa, että varhaisimmat ihmisyhteisöt ovat Fryn oletuksen mukaisesti olleet hyvin rauhallisia ja väkivaltaisia konfliktin ratkaisukeinoja välttäviä, jolloin on varmasti ollut kannattavaa kehittää keinoja oman itsekkyyden ja epärehellisyyden peittämiseen. Vrt. Fry 2006.
[70] Trivers 2002c. Sarmaja 2006. von Hippel & Trivers 2011. Trivers 2012. Ks. myös Tammisalo 2003 ja Kivivuori 2008, 74–77.
[71] Smith 2007, 111. Zimbardo 2008, 260–261. von Hippel & Trivers 2011.
[72] von Hippel & Trivers 2011.

tiedon kerääminen liian aikaisin. Näin epämiellyttävä tieto jää oman mielen ulkopuolelle eli itselle ei kerrota koko totuutta asiasta. Jos epämiellyttävä tieto kuitenkin tulee esille, itsepetosta voi edelleen harjoittaa tulkitsemalla ei-tervetullut tieto itselle edullisesti. Omia käsityksiä vastaan olevaan tietoon voidaan suhtautua skeptisesti, jolloin vastakkaisesta tiedosta huolimatta alkuperäiset käsitykset voivat säilyä ja jopa vahvistua. Lopulta epäkiitollinen informaatio, mikäli se on sekä havaittu että tiedostettu, voidaan joko muistaa väärin tai unohtaa kokonaan.[73]

Evoluutiopsykologia ja perinteinen psykologia painottavat hieman eri asioita itsepetoksen hyödyssä yksilölle, mutta tämän tutkimuksen kannalta olennaisinta on, millaisia seurauksia ihmisten itsepetostaipumuksesta voi olla. Itsepetos auttaa ymmärtämään tilanteita, joissa kukaan ei oikeastaan tarkoita mitään pahaa tapahtuvaksi tai näe oman toimintansa haitallisia tai moraalittomia seurauksia. Oman ”väärän” toiminnan selittäminen itselle ja muille oikeutetuksi eli väärin toimimisesta aiheutuvat kognitiivisen dissonanssin sietäminen ja vähentäminen ovat itsepetoksen päätaktiikka.[74] Juuri itsepetos mahdollistaa esimerkiksi sen, että omaa toimintaa ei tunnisteta epäinhimilliseksi. Näin muun muassa Antero Holmilan ihmettelemä seikka, että lähes kaikki juutalaisten murhaamiseen osallistuneet kielsivät toimineensa epäinhimillisesti, saa selityksen.[75] Kansallissosialistit kielsivät oman julmuutensa, koska eivät itse nähneet sitä tai kyenneet tunnustamaan sitä itselleen. Tulkinta itseään pettävistä natseista voi kuulostaa banaalilta ja moraalittomalta enkä väitä, että itsepetoksella voisi oikeuttaa kansallissosialistien julmuudet, mutta itsepetoksen idean hyväksyminen yhtenä osana ilmiön ymmärtämistä on tärkeää. Ihmiset toteuttavat itsepetosta jatkuvasti[76], mutta sen seuraukset tietyissä historiallisissa tilanteissa voivat olla vakavampia kuin toisissa.[77]

Itsepetoksen yhteys sota-ajan väkivaltaan tulee selkeästi esille ihmisten kyvyssä epäinhimillistää toisia ihmisiä.[78] Itsepetos liittyy olennaisesti myös hienovaraisempaan väkivaltaan. Oman toiminnan näkeminen parempana ja moraalisempana kuin se itse asiassa onkaan[79] yhdistettynä tilanteeseen, joka tarjoaa mahdollisuuden vastuun hajautumiselle, voi hyvin helposti luoda niin sanottuun sivustakatsojailmiöön verrannollisen tilanteen. Sivustakatsojavaikutus (*bystander-effect*) syntyy, kun monet todistavat onnettomuutta, mutta vain harva auttaa. Sivustakatsojavaikutus on havaittu useissa psykologisissa kokeissa ja samoin se, että mitä enemmän on sivustakatsojia, sitä vähemmän hädänalaisen tilanteeseen reagoidaan.[80] Koska kukaan ei näytä reagoivan, syntyy tietynlainen keskinäisesti vahvistettu ei-toimimisen prosessi. Kaikki yrittävät määrittää toimin-

[73] von Hippel & Trivers 2011.
[74] Pinker 2011, 565–566.
[75] Holmila 2010, 128–133. Ks. myös Arendt 1979.
[76] Tammisalo 2003.
[77] Samanaikaista tietämistä ja ei tietämistä voi tulkita myös kriminologisen neutralisaatioteorian avulla. Neutralisaatioteoria tulee lähelle teoriaa itsepetoksesta, mutta eroaa siitä muutamissa kohdin. Neutralisoinnilla tarkoitetaan oman ”väärän” toiminnan ja vastuun kieltämistä ja sen selittelyä parhain päin ja se edellyttää, että oman teon norminvastaisuus on ymmärretty ja yleensä sitä, että on olemassa joku ulkopuolinen taho, joka vaatii selityksen. Cohen 2001, 5–4, 79–82, 87. Ks. myös Kivivuori 2008, 223–234.
[78] Itsepetos voi myös selittää sitä, miten etulinjan sotilaat sietävät jatkuvaa kuoleman ja haavoittumisen pelkoa. Watson 2006. Trivers 2012, 270.
[79] Tämä voi aiheuttaa myös tilanteita, joissa omien kansalaisten tekemiä sotarikoksia tuomitaan vähemmän ankarasti kuin muiden kansallisuuksien. Ks. esim. amerikkalaisten erilaisista reaktioista amerikkalaisten sotilaiden ja saksalaisten sotilaiden toisessa maailmansodassa suorittamiin samanlaisiin julmuuksiin. Weingartner 2008.
[80] Ks. esim. Darley & Latané 1968.

taansa toisten ei-toimivien mukaan. Lisäksi useampien todistajien ollessa paikalla ei-auttamisen tai ei-toimimisen hinta pienenee, koska vastuu toimettomuudesta jakautuu useamman kesken. Mahdollisuus vastuun hajauttamiseen sallii myös moraalisen vastuun vierittämisen toisille, jolloin oman toimimattomuuden moraalisesta paheksuttavuudesta voidaan irrottautua.[81] Vastuun hajautuminen ja sivustakatsojailmiö ovat läsnä myös rauhan aikana erityisesti byrokraattisissa koneistoissa mutta, kuten sanottu, sota-aikana niiden tuottaman toiminnan tai toimimatta jättämisen vaikutukset ovat vakavampia.

Kategorisointitaipumus

Ihmisillä on yleinen ominaisuus ajatella viholliseksi määritelty toinen ihminen itseään vähemmän inhimilliseksi. Se liittyy osittain edellä käsiteltyyn itsepetokseen ja ihmisten taipumukseen pitää itseään muita parempana, mutta psykologi ja antropologi Francisco Gil-White väittää, että ihmisillä on myös tiedostamaton ja automaattinen alttius kategorisoida ihmisryhmiä. Ihmisillä on nimittäin hyvin vahva taipumus samaistua tiettyyn etniseen ryhmään ja suhtautua siihen primordialistisesti eli pitää sitä perustavana, biologisena ja muuttumattomana. Gil-White väittää, että kyseessä on elävien lajien kategorisointia varten kehitetyn systeemin laajennus, joka on siis muotoutunut ihmisten aivoihin evoluution myötä. Lopputuloksena ihmiset saattavat kohdella vieraan etnisen ryhmän jäseniä kuin he olisivat eri lajin jäseniä, vaikka todellisuudessa nämä alkukantaiset tuntemukset eivät pohjaa todellisuuteen. Huolimatta siitä, että ihmiset tietävät hyvin etnisten rajojen voivan muuttua ja että erilaisten etnisten ryhmien polveutumisen puhtaus on usein osa ryhmän keksittyjä perinteitä ja historiaa, ihmiset ajattelevat silti vaistomaisesti jakavansa alkuperänsä tietyn etnisen ryhmän kanssa, johon suhtaudutaan emotionaalisella kiintymyksellä.[82]

Kategorisointitaipumuksen ongelma on siinä, että kun ihmiset toimivat paineen alla, tunteellisessa tilassa tai hermostuneena, he helposti unohtavat, että kategoria on vain tilastollinen arvio ja alkavat kohdella kaikkia kategoriaan kuuluvia kuin stereotypiat pätisivät jokaisen kohdalla. Ihmiset myös helposti moralisoivat kategoriansa antamalla liittolaisilleen positiivisia ja vihollisilleen negatiivisia piirteitä. Kognitiivinen tapa kohdella ihmisiä esimerkkeinä kategorioista johtaa helposti väkivaltaan ja julmuuteen silloin, kun on kyse konfliktitilanteesta.[83] Kognitiivisesti stressaantuneet henkilöt nimittäin soveltavat jo aktivoitua stereotypiaa helpommin kuin kognitiivisesti vähemmän kiireiset henkilöt.[84] Hyvä esimerkki kategorisointitaipumuksen vaaroista ovat kansanmurhat. Poliittisten joukkomurhien logiikkaa pohtineet Daniel Chirot ja Clark McCauley nimittäin toteavat, että kansanmurhien yleisyys ihmiskunnan historiassa viittaisi siihen, että ne eivät ole ainoastaan jonkinlainen poikkeama vaan että ”sopivissa olosuhteissa normaalit ihmiset

[81] Darley & Latané 1968. Zimbardo 2008, 310–311. Neitzel & Welzer 2011, 305–306. Pinker 2011, 565–566.
[82] Gil-White 1999. Smith 2007, 184–188. Chirot & McCauley 2008, 240–241. Keksityistä perinteistä ks. esim. Andersson 2007.
[83] Pinker 2011, 323–324.
[84] Gilbert & Hixon 1991.

ovat päinvastoin liiankin taipuvaisia tappamaan toisiaan johonkin kategoriaan kuulumisen perusteella".[85]

Neuvostosotavankien joukkokuolemia Suomessa ei voi sanan varsinaisessa merkityksessä pitää kansanmurhana[86], vaikka niissä on paljon samoja elementtejä kuin Chirotin ja McCauleyn esittämissä joukkomurhien motiiveissa ja pidäkkeissä.[87] Isabel Hullin mukaan läheskään kaikki kansanmurhat eivät ole tarkoituksella ja tietoisesti toteutettuja. Ilman ideologiaa tapahtuvat kansanmurhat ovat usein institutionaalisten rutiinien ja byrokraattisiin organisaatioihin liittyvien reflektoimattomien toimintamallien sivutuotteita. Juuri tästä syystä niitä tavataan historiassa yhä uudelleen ja uudelleen.[88] Toisin sanoen voisi myös väittää, että ihmisten kyky kansanmurhiin liittyy ihmisten kykyyn itsepetoksen avulla sulkea silmänsä toimintansa "tarkoittamattomilta" seurauksilta ja toisaalta ihmisten kategorisointitaipumukseen, jonka avulla saatetaan käsittää toinen ihmisryhmä pohjimmiltaan omasta itsestä eroavaksi.

Epäinhimillistäminen

Kategorisointitaipumus mahdollistaa sekä rotuajattelun että rasismin, joista kumpikaan ei kuitenkaan välttämättä vaadi toiseen etniseen ryhmään kuuluvien epäinhimillistämistä. Kategorisointitaipumus on kuitenkin taustalla myös varsinaisessa epäinhimillistämisen prosessissa, joka taas on keino, jolla esimerkiksi toisen ihmisen tappamisen tabun voi ylittää.[89] Epäinhimillistämisen puolestaan ei tarvitse välttämättä kohdistua vieraaseen etniseen ryhmään vaan ihmisillä on kyky epäinhimillistää myös samaan etniseen ryhmään kuuluvia esimerkiksi poliittisten tai uskonnollisten jakojen perusteella.

Epäinhimillistäminen tarkoittaa joko toisen ihmisen esineellistämistä tai eläimellistämistä. Ensin mainittuun liittyy se, että toinen ihminen nähdään vailla perustavia elävälle olennolle kuuluvia ominaisuuksia ja jälkimmäiseen se, että häneltä kielletään perinteisesti vain ihmisille ominaisiksi mielletyt piirteet kuten järki, yksilöllisyys, itsekontrolli, moraalisuus ja kulttuuri. Jälkimmäistä epäinhimillistämisen muotoa kutsutaan animalistiseksi, koska siihen usein liittyy eläinmetaforia, joilla inhon tunnetta halveksittuja ihmisiä kohtaan pyritään herättämään. Koska ihmismieli usein toimii analogioiden avulla, ovat muun muassa kansanmurhan toteuttajat sekä sotapropagandistit aina uudelleen löytäneet samat metaforat, joiden avulla inhon tunteet saadaan herätettyä. Mielikuvat muun muassa rotista, käärmeistä, madoista, raadoista, pahoista hajuista, täistä, parasiiteista, torakoista, apinoista ja koirista herättävät ihmismielen puolustusreaktion biologisia tartuntoja kohtaan. Inho moralisoituu helposti, minkä vuoksi ihmiset näkevät inhottaviksi leimatut toimijat myös moraalisesti halveksittavina. Tällaisen inhoon perustuvan moraalituomion

[85] Chirot & McCauley 2008, 28.
[86] Kansanmurhalla tarkoitetaan usein jonkin tietyn etnisen, kielellisen, uskonnollisen tai muun ryhmän (yleensä vähemmistön) *järjestelmällistä* tuhoamista. Sotavankien kohtelussa voi toki joskus olla kyse kansanmurhasta, kuten esimerkiksi kansallissosialistisen Saksan julkilausutussa tavoitteessa näännyttää saamansa neuvostosotavangit nälkään.
[87] Chirot & McCauley 2008, 30–57, 65–66.
[88] Hull 2005, 2. Ks. myös Jones 2011, 356–370.
[89] Smith 2007, 187–211.

avulla epäinhimillinen kohtelu inhottavaksi miellettyä tai epäinhimillistettyä ihmisryhmää kohtaan voidaan myös helposti oikeuttaa itselle.[90]

Ihmisten voimakas taipumus sisä- ja ulkoryhmien muodostukseen voi edesauttaa toisten epäinhimillistämistä. Sisäryhmän vahva yhteisöllisyys voi nimittäin rohkaista varsinkin animalistista epäinhimillistämistä, koska ulkopuoliset nähdään tällöin vailla sisäryhmää, heimoa, yhdistävää puhdasta ja pyhää olemusta, jonka ulkoryhmä päinvastoin voi tartuttaa omalla eläimellisellä saastaisuudellaan. Ulkopuolisten epäinhimillistämisellä on näin ollen myös sisäryhmän koheesiota palveleva tarkoitus.[91]

Useissa sosiaalipsykologisissa kokeissa ja tutkimuksissa on todettu toisen ihmisen epäinhimillistämisen helpottavan väkivaltaa tätä kohtaan ja usein esimerkiksi etulinjan sotilaalle on välttämätöntä pystyä kokemaan vihollinen ei-ihmismäiseksi voidakseen tappaa hänet tuntematta kauhua.[92] Toisten ihmisten epäinhimillistä helpottaa, mikäli heistä kyetään irrottautumaan moraalisesti. Moraalisen irrottautumisen mekanismeja on sosiaalipsykologi Philip Zimbardon mukaan neljä: 1) Oma toisia kohtaan suunnattu haitallinen käytös voidaan määritellä uudelleen kunniakkaaksi. 2) Henkilökohtaista vastuuta sekoittamalla tai siirtämällä voidaan vähentää oman käytöksen ja sen haitallisten seurausten suoraa yhteyttä. 3) Ajattelutapaa oman toiminnan tuottamasta harmista voidaan muuttaa: siitä voidaan olla piittaamatta, sitä voidaan vääristellä, väheksyä tai ylipäätään olla uskomatta mihinkään negatiivisiin seurauksiin. 4) Käsitys uhreista voidaan rakentaa uudelleen sellaiseksi, että he ansaitsivat rangaistuksensa ja syyttää heitä itseään seurauksista.[93] Epäinhimillistämistä helpottaa se, että sääli tai myötätunto toisia ihmisiä kohtaan julistetaan heikkoudeksi.

Ympäristö vaikuttaa epäinhimillistämisprosessin käynnistymiseen. Esimerkiksi fyysinen etäisyys toiseen ihmiseen ja kaikenlainen naamiointi helpottavat toisen henkilön epäinhimillistämistä, sillä erityisesti toisen ihmisen kasvojen ja silmien näkeminen vaikeuttaa hänen kohteluaan kaltoin tai välinpitämättömästi.[94] Lisäksi mikä tahansa tilanne, joka saa ihmisen tuntemaan itsensä anonyymeiksi, vähentää tunnetta henkilökohtaisesta vastuusta ja luo näin potentiaalia välinpitämättömyyteen toisten hyvinvoinnista. Anonymiteettiä luovia tilanteita ovat naamioiden käytön lisäksi erilaiset tilanteisiin liittyvät roolit ja vahvat sääntö- tai normijärjestelmät sekä ei-välittävä ympäristö.[95]

Epäinhimillistämistä helpottavia tilanteita ja ympäristöjä voidaan myös luoda. Erilaisten kiertoilmausten avulla epämiellyttävä todellisuus voidaan naamioida ja näin uskotella ettei epäinhimillisessä toiminnassa oikeastaan ole mitään väärää. Vastuunvälttelyyn taas

---

[90] Sarmaja 2001. Smith 2007, 187–211. Pinker 2011, 326–327, 634–635. Propagandasta esim. Kirves 2008. Ks. myös Viholliskuva-luku.

[91] Haslam 2006. Haslam ym. 2011. Pinker 2011, 634–635. Fox 2011, 353. Ks. myös Haidt & Graham 2007.

[92] Smith 2007. Myötäkärsimyskyvyn puute auttaa tässä. Ne ihmiset, joilta se puuttuu, luokitellaan yleensä psykopaateiksi tai sosiopaateiksi. He eivät kykene samaistumaan toisen ihmisen asemaan. Kyse on persoonallisuushäiriöstä. Tällaisista henkilöistä Suomen johtava psykiatri Martti Kaila kirjoitti jatkosodan aikana muun muassa, että he voivat olla ihannesotilaita, sillä heiltä puuttuu kaikki pidäkkeet tappaa, mutta samasta syystä he saattavat olla arvaamattomia ja vaaraksi tovereilleen. Kivimäki 2006b. Kivimäki 2013b, 288.

[93] Zimbardo 2008, 310–311. Ks. myös Cohen 2001, 87.

[94] Smith 2007, 176–182. Zimbardo 2008; anonyymiuden tunteen edistämisestä, 219; kasvojen peittämisestä 301–305.

[95] Broken window -teoria selittää, miksi julkinen epäjärjestys (”ei-välittävä ympäristö”) on stimulantti rikollisuudelle: Mikä tahansa elinympäristö, joka lisää ihmisten anonymiteetin tunnetta, vähentää heidän tunnettaan henkilökohtaisesta vastuusta ja edistää näin vandalismia sekä välinpitämättömyyttä. Zimbardo 2008, 25, 305.

voidaan antaa mahdollisuus erilaisten noudatettavien sääntöjen ja käskyjen avulla, jolloin niihin vetoaminen poistaa henkilökohtaisen vastuun kokemuksen ja helpottaa epäinhimillistä toimintaa.[96]

Ksenofobia ja etnosentrismi

Toisen ihmisryhmän epäinhimillistäminen ja kategorisointitaipumuksen myötä mahdollistuva rotuajattelu ovat ksenofobian (muukalaiskammo) ja etnosentrismin (käsitys oman etnisen ryhmän ylemmyydestä ja paremmuudesta) taustalla. Ksenofobiasta ja etnosentrismistä löytyy historiasta lukemattomia esimerkkejä[97] ja ksenofobista käyttäytymistä on tavattu myös muiden kädellisten parista sekä sosiaalisilla eläimillä kuten muurahaisilla ja hiirillä[98], mikä viittaisi siihen, että kyse on hyvin syvään juurtuneesta käyttäytymisvalmiudesta. Ihminen on sosiaalinen eläin, joka tarvitsee keskinäiseen luottamukseen ja avunantoon perustuvia ryhmiä ja verkostoja.[99] Sosiaalisuuteen perustuva voimakas sisä- ja ulkoryhmien muodostamisen tarve selittää osin etnosentristä ja ksenofobista ajattelua.[100]

Eräs selitys sille, miksi ksenofobiset ja etnosentriset tunteet on niin helppo herättää ihmisissä, voidaan johtaa sukulaisvalinnan teoriasta (*kin selection theory*).[101] William Hamiltonin muotoilema sukulaisvalinnan teoria olettaa, että mitä läheisempi (oletettu) geneettinen sukulaisuusaste on, sitä enemmän yksilöt esimerkiksi auttavat ja hoivaavat toisiaan. Lapsilla on noin 50 prosenttia kummankin vanhempansa geeneistä ja esimerkiksi isovanhempiensa geeneistä vastaavasti noin 25 prosenttia eli geneettinen samankaltaisuus vähenee mitä kauemmas sukulinjassa kuljetaan. Yleensä niin sanotut investoinnit geneettisiin sukulaisiin kulkevat sukulinjassa alaspäin, lisääntymissuuntaan, sillä sukulaisten suosimisen evolutiivinen hyöty on siinä, että koska sukulaiset jakavat tietyn määrän geenejä keskenään, lähisukulaisen lisääntymismenestys levittää samalla yksilön omia geenejä. Yksilö voi siis lisätä välittömän lisääntymismenestyksensä (*direct fitness*) kustannuksella kokonaiskelpoisuuttaan (*inclusive fitness*) tukemalla lähisukulaisensa lisään-

[96] Zimbardo 2008, 266–281. Cohen 2001, 80.
[97] Ks. esim. Chirot & McCauley 2008. Ks. myös Puuronen 2011, 51–54.
[98] Thayer 2000. Potts & Hayden 2010, 40–54. Simpansseja tutkinut Jane Goodall on jopa todistanut tapauksen, jossa vieraan naaraan kimppuun hyökänneen urossimpanssijoukon eräs jäsen – pahoinpideltyään uhria kuolettavasti – pyyhki itsensä lehdillä ikään kuin hyökkäyksen kohteena ollut naaras olisi ollut jotenkin ”likainen”. On mahdollista, että simpansseillakin on kyky epäsimpanssisoida lajitovereitaan, mikä helpottaisi näiden tappamista samoin kuin ihmisillä on kyky epäinhimillistää toisia ihmisryhmiä. Potts & Hayden 2010, 50.
[99] Ks. tästä useissa kohdin Sussman & Cloninger 2011.
[100] Ks. esim. Cosmides & Tooby 2013.
[101] Sukulaisvalinnan teoriaa (tai kokonaiskelpoisuusteoriaa) on myös kritisoitu evoluutiotutkijoiden parissa. Kritiikki liittyy siihen, millä tasolla valintapaine on tapahtunut. Niin sanotun ryhmävalinnan (*group selection*) kannattajat katsovat, että sukulaisvalinta yksistään ei selitä ihmisten tai muiden sosiaalisten eläinten vahvaa taipumusta yhteistyöhön myös ei-sukulaisten kanssa. Ryhmävalinnan kannattajien mukaan valintapaine on geeniä (eli yksilöä) korkeammalla tasolla eli sosiaalisissa ryhmissä, mikä olisi muun muassa tuottanut yksilön altruistista toimintaa ja uhrautumista ei-sukulaisista koostuvia ryhmiä kohtaan. Ks. viimeaikaisinta keskustelua ryhmävalinnan puolesta: Wilson 2012. Nowak ym. 2010. Nowakin ja kumppaneiden (2010) Naturessa julkaisemaa artikkelia vastaan sukulaisvalinnan teoriaa puolustivat yhteensä 134 tutkijaa vastineessaan: Abbot ym. 2011, jossa kirjoittajat muun muassa toteavat ryhmävalinnan kannattajien sivuuttavan täysin yli 40 vuoden aikana kumuloituneen tutkimustiedon sukulaisvalinnan teoriasta ja sen empiirisistä todisteista.

tymismenestystä (*indirect fitness*). Sukulaisten suosimisen lisääntymishyödyn aste yksilölle riippuu jaettujen geenien määrästä, mutta myös investoinnin kustannuksesta yksilön oman lisääntymishyödyn kannalta. Jos kaikki muut tekijät ovat samanarvoisia, oletus on, että sukulaisten suosiminen noudattaa Hamiltonin sääntöä eli se on riippuvaista jaettujen geenien määrästä.[102]

Ihmiset kuitenkin tunnistavat sukulaisensa proksimaattisten vihjeiden avulla (esimerkkinä tästä insestiaversio), joita ovat muun muassa lapsuuden viettäminen samassa perheessä, oman äidin näkeminen hoivaamassa jotakuta toista tai saman ruoan syöminen saman pöydän ääressä.[103] Ihmisten kiintymys sukulaisiaan kohtaan ei siis synny geenien kyvystä tunnistaa samoja geenejä kantavia yksilöitä vaan tunteista, jotka ovat kehittyneet tukemaan sukulaisvalintaa. Samat tunteet vaikuttavat ihmisten kanssakäymisessä myös muiden kuin heidän geneettisten sukulaistensa kesken. Ihmisen kyky abstraktiin ajatteluun taas mahdollistaa sen, että sukulaisuuteen viittaavia vihjeitä voidaan antaa erilaisten kielellisten metaforien avulla, jotka saattavat oikeassa ympäristössä vaikuttaa hyvin voimakkaasti. Etnosentrismiä ja sisäryhmän kiinteyttä lisääviä vihjeitä ovat esimerkiksi metaforat veljeys, veljeskunta, perhe, isänmaa, sukulaisuus ja ”yhteinen veri”. Sodissa usein käytetään näitä kaikkia, jotta sotilaat saadaan ottamaan korkeita riskejä ja uhrautumaan toistensa ja maansa puolesta.[104]

Viimeaikaisissa sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa on havaittu, että ihmisillä on tapana nähdä itsensä ja omaan ryhmäänsä kuuluvat enemmän ihmisinä kuin ulkoryhmiin kuuluvat[105], mikä vahvistaa niin etnosentristä kuin ksenofobista ajattelua.[106] Sekä muukalaiskammoa että etnosentrismiä voi kasvattaa tai heikentää psykologisten ja kulttuuristen tekijöiden avulla.

Sotavankien kohtelun näkökulmasta edellä esitellyt ihmismielen alttiudet mahdollistavat sotavankien kaltoin kohtelun. Ne tekevät ymmärrettäväksi sen, miksi sotavankien asema on aina ollut niin turvaton ja miksi sotavankeja suojaavan kansainvälisen lain kehittymisestä huolimatta näin edelleen on. Sotapropagandassa vihollinen yleensä epäinhimillistetään, mikä tarkoittaa sotavangiksi jäävien vihollisten olevan jo valmiiksi tietyn stereotypian leimaamia. Lisäksi sotapropaganda yleensä vahvistaa sekä vangitsijamaan asukkaiden etnosentrisiä että ksenofobisia tunteita. Osittain siitä syystä, että sotaympäristö aiheuttaa niin voimakkaan poikkeaman rauhanajan yhteiskunnasta, ihmisten alttius itsepetokseen, joka suojaa yksilöitä niin etulinjassa (mahdollistaa oman hengen asettamisen vaaraan ja toisen ihmisen tappamisen tabun ylittämisen) kuin taaempana sotilasorganisaatiossa (mahdollistaa esimerkiksi Saksan tuhoamisleirien päälliköiden käsityksen itsestään moraalisina toimijoina), voi aiheuttaa vakavia seurauksia sodan aikana alisteisessa asemassa oleville.

Ihmismielen käyttäytymisalttiudet eivät kuitenkaan mahdollista ainoastaan väkivaltaa ja välinpitämättömyyttä toisia ihmisiä kohtaan. Osa ihmismielen psykologista valmiuksista, mahdollisesti valtaosa mikäli varhaisten ihmisyhteisöjen rauhanomaisuuteen on

---

[102] Sukulaisvalinnan teoriasta ks. Hamilton 1964a&b. Ks. sukulaisvalinnasta ja Hamiltonin säännöstä viikinkien liittoumien muodostuksessa ja väkivaltaisessa kostossa. Dunbar ym. 1995.
[103] Lieberman ym. 2007.
[104] Sotilaat voivat myös itse omaehtoisesti käyttää näitä termejä kuvatessaan rintamayhteisöään ja kansakuntaansa kohtaan kokemansa kiintymyksen syvyyttä ja ”luonnollisuutta”, mikä on myös osoitus näiden metaforien voimakkuudesta. Kivimäki 2013b, 178.
[105] Zimbardo 2008, 312.
[106] Thayer 2000. Pinker 2011, 354–355.

uskominen, tarjoaa mahdollisuuden rauhalliseen, väkivallattomaan ja toisista ihmisistä välittävään kanssakäymiseen ja toimintaan. Käsittelen seuraavaksi ihmisen empatiakykyä, alttiutta myötätuntoon ja moraaliseen suuttumukseen sekä vastavuoroisuuden käsitettä ja vastavuoroisen altruismin teoriaa.

Empatia

Empatia on kyky asettua toisen ihmisen asemaan ja ymmärtää tämän tunnetiloja. Frans de Waalin mukaan empatiamekanismi on sekä ihmisille että tietyille sosiaalisille nisäkkäille evolutiivisesti kehittynyt sopeuma, joka mahdollistaa niin sanotun suoran altruismin. Suora altruismi ilmenee spontaanina vastauksena toisen kokemaan kipuun, tarpeeseen tai ahdistukseen. De Waalin mukaan empatiamekanismi vaikuttaa auttamiseen nimenomaan siitä syystä, että se aiheuttaa yksilölle emotionaalisen ”pakon” huolehtia muiden hyvinvoinnista. Toisten ihmisten auttaminen siis tuntuu itsestä hyvältä.[107] Toisaalta pelkkä empatiakyky ei välttämättä herätä empatian kohteeseen kohdistuvaa myötätuntoa ja sen motivoimaa auttamista, vaikkakin usein juuri ahdistuminen toisen kärsimyksestä estää ihmisiä vahingoittamasta muita.[108] Lisäksi, mikäli myötätuntoinen auttamishalu herääkin, sen voi esimerkiksi edellä käsitellyn itsepetoksen avulla kohtalaisen helposti sivuuttaa ilman, että tunne johtaa minkäänlaiseen toimintaan myötätunnon kohteen auttamiseksi.[109] Empatiakyvyn mahdollistama myötätunto ei siis automaattisesti johda auttamiseen. Se, miten empatiakyvyn aiheuttamiin tunteisiin reagoidaan, riippuu sekä yksilön persoonallisuudesta että ympäristöstä.

Ihmisten on ollut kannattavaa kokea empatiaa ja myötätuntoa ensisijaisesti omia jälkeläisiään ja lähisukulaisiaan kohtaan, koska näin omien geenien säilyminen ja jatkuminen on turvattu. Empatiakyvyn evolutiivinen perusta aiheuttaa sen, että myötätuntoa koetaan helpoiten ja voimakkaimmin itseä lähellä olevia ja itsen kanssa mahdollisimman samankaltaisia ihmisiä kohtaan. Lisäksi empatiakyky näyttäisi aktivoituvan naisilla herkemmin kuin miehillä, mikä liittyy, kuten aggressio ja väkivaltainen käyttäytyminen, sukupuolieroihin tunteiden kokemisessa ja niihin reagoinnissa.[110] Historia on osoittanut, että empatiarinkiä voi kuitenkin laajentaa ja juuri tässä empatiaringin laajennuksessa ympäristöllä on suuri merkitys.[111] Olennaista on käsitys jonkinasteisesta samankaltaisuudesta empatian kohteen kanssa. Tässä mielessä empatia on muukalaiskammon vastakäsite: empatia edellyttää toisten ihmisten inhimillistämistä, ksenofobia ja siihen liittyvä pelko taas heidän epäinhimillistämistään.

Empatiaringin laajennusta edesauttaa samankaltaisuuden lisäksi se, mitä enemmän toista ihmistä tunnetaan. Jos esimerkiksi hänen elämäntarinansa on tiedossa, voidaan häntä kohtaan kokea enemmän myötätuntoa. Avainasemassa on toisen henkilön individualisointi ja läheinen kosketus tämän kanssa tai mahdollisuus muutoin saada hänestä

[107] De Waal 2008.
[108] Pinker 2011, 527–592.
[109] Wilson 1995, 50–54.
[110] De Waal 2008. Wilson 1995, 40–50, 179–182. Trivers 2012, 268–269.
[111] Ks. esim. kasvatuksen vaikutuksesta empatiakyvyn vahvistumiseen. Siltala 2013, 131–159.

informaatiota. Olennaista lisäksi on, koetaanko yksilön olevan syypää kurjaan tilaansa, jolloin, mikäli näin on, myötätunnon kokeminen heikkenee.[112]

Sosiaalipsykologiset kokeet ovat osoittaneet, että empatiakykyyn perustuvan myötätunnon kokemisen ja auttamisen välillä on yhteys. Mitä enemmän myötätuntoa jotakin ryhmää tai ryhmän jäsentä kohtaan tunnetaan, sitä todennäköisempää on tämän ryhmän auttaminen. Kokeissa on selvinnyt myös, että myötätuntoista altruismia voi herättää jopa sosiaalisesti ei-hyväksyttyjä yksilöitä ja heidän edustamiaan ryhmiä, kuten tuomittuja murhaajia tai huumeiden käyttäjiä, kohtaan. Tällaiseen ryhmään kuuluvan henkilön elämäntarinan kuuleminen ja tilanteen tarkastelu hänen näkökulmastaan lisäävät sekä myötätunnon kokemusta että auttamista henkilön edustamaa ryhmää kohtaan, vaikka tarjottu apu ei tulisi hyödyttämään kyseessä olevaa yksittäistä henkilöä.[113] Toisaalta erityisesti auttajalle hyvin ”kalliin” (aiheuttaa auttajalle suurta vaivaa ilman vastaavaa hyötyä) altruismin taustalla on empatiakyvyn ja myötätunnon lisäksi näiden herättämä moraalinen suuttumus, joka pohjautuu ihmisten myötäsyntyiseen moraalitaipumukseen rangaista väärintekijöitä.[114] Ihmisen empatiakyky on siis 1) evolutiivinen sopeuma, 2) jonka käynnistyminen riippuu ympäristöstä, 3) joka on eräs edellytys altruistiselle myötätunnolle ja toisten ihmisten auttamiselle ja 4) joka on mahdollisesti naisilla herkempi kuin miehillä.

Vastavuoroinen auttaminen

Robert Trivers esitti vastavuoroisen altruismin käsitteen artikkelissaan *The evolution of reciprocal altruism*, jossa hän pyrki selittämään sellaista altruismia, jota tapahtuu muiden kuin toisilleen sukua olevien yksilöiden välillä. Vastavuoroisella altruismilla hän siis tarkoitti ei-sukulaisten tai eri lajien yksilöiden välistä auttamista, joka ei selity sukulaisvalinnan teorialla, vaan vasta-avun oletuksella. Jos auttamisen kustannus yksilölle on pienempi kuin odotettavissa oleva vastapalveluksen hyöty auttajalle kerrottuna vastapalveluksen todennäköisyydellä, niin yksilön kannattaa antaa apua. Vastavuoroisuuden hyödyllisyys yksilölle on mahdollistanut sen valikoitumisen ihmisten käyttäytymistaipumuksiin evoluution myötä. Vastavuoroista altruismia, jossa auttaja tulee mahdollisesti määrittelemättömässä tulevaisuudessa hyötymään auttavaisuudestaan, on tavattu ja tavataan kaikissa ihmisyhteisöissä ja kulttuureissa.[115] Vastavuoroisen altruismin käsitettä voi laajentaa epäsuoran altruismin käsitteellä, joka tarkoittaa vasta-avun palautumista auttajalle jonkun kolmannen osapuolen kautta. Erityisesti epäsuoran altruismin ajatukseen liittyy ihmisen voimakas kiinnostus omaa mainettaan kohtaan. Maine luotettavana, velvollisuudentuntoisena ja auttavaisena parantaa yksilön mahdollisuuksia osallistua tulevaisuudessa vastavuoroiseen vaihtoon.[116]

Eräs vastavuoroisuusmääritelmä liittyy peliteoriaan, jonka avulla voidaan ennustaa vastavuoroisuuteen perustuvan samalla mitalla -strategian (*tit for tat strategy*) olevan yksilöiden välisessä vuorovaikutuksessa kaikkein kannattavin. Samalla mitalla -strategiassa pelaaja tekee aina yhteistyötä ensimmäisellä ”siirrolla” ja sen jälkeen hän

[112] Ks. uhrin syyllistämistaipumus s. 27.
[113] Batson ym. 1997. Batson ym. 2002.
[114] Wilson 1995, 40. Sarmaja 2006.
[115] Trivers 2002a, 18–51. Ks. vastavuoroisuudesta myös Mauss 1999, Ridley 1999 ja Heikkilä 2009.
[116] Maestripieri 2012, 120–121. Ks. myös Wilson 1995, 43.

tekee aina samalla tavoin kuin vastapeluri.[117] Samalla mitalla -strategia pohjautuu luottamukseen ja se toimii parhaiten silloin, kun samat osapuolet ovat pidemmän aikaa vuorovaikutuksessa keskenään. Tämän strategian kuten vastavuoroisuuden periaatteenkin ”nurja” puoli on niin sanottu kauhun tasapaino, joka perustuu koston pelkoon. Samalla mitalla -strategiaa voi nimittäin käyttää myös kosto- ja rankaisutoimissa.[118]

Ihmisten kyky empatiaan ja myötätuntoon ovat ihmisen sosiaalisuuden ja yhteistyökyvyn peruspilareita. Ne ovat myös moraalisen suuttumuksen taustalla, joka saattaa herättää ihmiset hyvin ”kalliiseen” hädänalaisen auttamiseen. Toisaalta pragmaattisempi vastavuoroinen altruismikin perustuu myötätuntoon, vaikka sen taustaoletuksena on avun palautuminen auttajalle. Nämä kaksi tapaa auttaa hädänalaisia, omasta hyödystä piittaamaton ja usein moraaliseen suuttumukseen perustuvat ”kallis” auttaminen ja pragmaattisempi vastavuoroinen altruismi, ovat olennaisesti mukana sotavanki-ilmiössä. Siviilit nimittäin avustivat sotavankeja sääntöjen vastaisesti toisen maailmansodan aikana niin Saksassa, Englannissa kuin Suomessakin ja etenkin maatiloilla sotavankien ylläpitoaan vastaan tarjoama työvoima nosti heidän todennäköisyyttään selvitä vankeudesta hengissä.

Eräs polku pahuuteen

Sosiaalipsykologi Philip Zimbardo toteutti kuuluisan vankilakokeensa vuonna 1971 kalifornialaisessa Stanfordin yliopistossa. Kokeessa oli tarkoitus tutkia ihmisten reagointia valtasuhteisiin vankilaympäristössä. Zimbardon mukaan kokeen tarkoitus oli erottaa toisistaan se, mitä ihmiset tuovat tilanteeseen mukanaan ja mitä tilanne tuo esille ihmisestä. Koehenkilöinä olleet nuoret miesopiskelijat jaettiin kahteen ryhmään, vartijoihin ja vankeihin. Koeympäristö ja asut lavastettiin vankilanomaisiksi. Kokeen oli tarkoitus kestää kaksi viikkoa, mutta se jouduttiin keskeyttämään etuajassa, sillä vartijoina toimineet miehet alkoivat kohdella vankeja yhä raaemmin ja nöyryyttävämmin.

Stanfordin kokeen päätulos oli Zimbardon mukaan se, että oikeiden tilanteellisten ja systeemisten olosuhteiden vallitessa kuka vain voidaan saada tekemään miltei miten pahoja tekoja tahansa. Tämä perustuu siihen, että on olemassa erilaisia tilannetekijöitä, jotka saavat helposti ihmiset käyttäytymään antisosiaalisesti, väkivaltaisesti tai välinpitämättömästi toisiaan kohtaan. Tällaisia vahvasti käyttäytymiseen vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa sosiaalinen paine, auktoriteettiusko sekä anonymiteetti ja sitä luovat tilanteet.

Ihmisillä on hyvin vahva tarve saada osakseen sosiaalista hyväksyntää, mikä aiheuttaa erityisesti vertaisryhmän taholta voimakkaan sosiaalisen paineen toimia kuten muut oman ryhmän jäsenet. Tämä paine on niin voimakas, että useissa sosiaalipsykologisissa kokeissa on havaittu ihmisten jopa vastaavan yksinkertaisiin kysymyksiin väärin vain, koska muutkin tekevät niin. Sosiaalinen paine saa yksilöt tekemään niin hyviä kuin huonojakin irrationaalisia tekoja, joita he eivät tavallisesti tekisi.[119]

Stanley Milgramin klassinen sähköshokkikoe sekä sen laajennukset, joissa testattiin ihmisten tottelevaisuutta, todistavat, että hämmästyttävän monet (perustestissä 65 pro-

[117] Axelrod & Hamilton 1981. Fry 2006, 225.
[118] Scheipers 2010, 14–16.
[119] Asch 1956. Zimbardo 2008, 7, 25, 221, 258–264, 484–488.

senttia) ovat valmiita aiheuttamaan toisille ihmisille jopa kuolemaan johtavia vaurioita, kun joku auktoriteetti käskee heidän tehdä näin tietyssä tilanteessa. Varioimalla erilaisia tilannetekijöitä miltei kaikista koehenkilöistä saatiin totaalisen tottelevaisia tai totaalisen auktoriteettia vastustavia. Milgramin tottelevaisuuskokeiden tuloksia pidetään niiden laajasta testauksesta johtuen eräinä kaikkein yleistettävimmistä yhteiskuntatieteellisistä tuloksista.[120]

Milgramin kokeiden tuloksiin ja omiin tutkimuksiinsa perustuen Zimbardo on koonnut listan ”pahojen ansojen luomisesta hyville ihmisille”, jonka avulla hän kuvaa polkua pahojen tekojen tekemiseen tai niiden hyväksymiseen. Olennaista Zimbardon polussa on, että se kuvaa erityisesti tilannetta, jossa *jokin auktoriteetti* sallii tai jopa vaatii tavallisten ihmisten aiheuttavan kärsimyksiä toisille ihmisille.

Zimbardon mukaan polku pahuuteen voidaan aloittaa antamalla ihmisille ennalta jonkinlainen sopimus, jossa sitoudutaan tiettyyn tehtävään. Seuraavaksi osallistujille annetaan merkitykselliset roolit, joihin sisältyy positiivisiksi miellettyjä arvoja, minkä jälkeen esitetään tietyt perussäännöt, jotka saattavat aluksi vaikuttaa hyvin järkeviltä, mutta joita voidaan käyttää myös mielivaltaisesti oikeuttamaan järjetöntä tottelevaisuutta. Ylimmän auktoriteetin[121] valta näkyy tässä, sillä se voi kontrolloida ihmisiä tekemällä säännöistä hämäriä ja monitulkintaisia niin, että niitä voidaan tarpeen vaatiessa muuttaa ja vedota silti sääntöjen noudattamiseen.

Epämiellyttävä todellisuus voidaan myös korvata erilaisilla kiertoilmauksilla, jotka naamioivat pahojen tekojen tekijältä odotetun todellisen toiminnan. Lisäksi toimijan vastuuta voidaan hajauttaa tai ainakin luoda mahdollisuus tähän niin, että toimija voi esimerkiksi vedota siihen, että hän on vain noudattanut sääntöjä.

Polku kohti suuria julmuuksia voidaan myös aloittaa pienemmistä ja merkityksettömän näköisistä pahoista teoista. Kun tekojen pahenemisen aste pidetään pienenä, seuraava teko on vain vähän julmempi, niin ettei eroa oikeastaan edes huomaa. Käskevä auktoriteetti voidaan myös muuttaa alkuperäisestä oikeudenmukaisesta ja järkevästä käskijästä epäoikeudenmukaiseksi ja vaativaksi, jopa irrationaaliseksi. Tällöin sääntöjen ja käskyjen noudattaminen tuntuu aluksi järkevältä eikä muutosta auktoriteetissa välttämättä huomata vaan tottelu jatkuu mahdollisesta hämmennyksestä huolimatta samanlaisena.

Tilanteesta ulospääsy voidaan tehdä vaikeaksi sallimalla verbaalinen erimielisyys, mutta vaatimalla edelleen aikaisemmin sovitun käyttäytymisen noudattamista. Lopuksi voidaan tarjota jokin tarina, joka oikeuttaa kaikkien keinojen käyttämisen päämäärän saavuttamiseksi. Sosiaalipsykologiassa tätä kutsutaan peitetarinaksi, oikeassa elämässä ideologiaksi.[122]

Muun muassa Christopher Browning on käyttänyt Milgramin ja Zimbardon teorioita toisen maailmansodan juutalaisvainoja käsittelevässä tutkimuksessaan *Aivan tavallisia rivimiehiä* selittäessään, kuinka tavallisista perheenisistä voi kehittyä joukkomurhaajia, kun olosuhteet ovat tietynlaiset.[123] Sosiaalipsykologiset teoriat selittävät hyvin sen, miten tavalliset ihmiset saadaan tekemään pahoja asioita, kun auktoriteetit ja ideologinen systeemi käskevät tai kannustavat siihen. Browningin tutkimus onkin malliesimerkki sosiaa-

[120] Milgram 1975. Zimbardo 2008, 266–281.
[121] Zimbardo käyttää tästä termiä systeemi.
[122] Zimbardo 2008, 266–281.
[123] Browning 1999, 170–204, 235. Tähän voi kuitenkin huomauttaa, että tavallisten ihmisten kehittyminen joukkomurhaajiksi edellyttää ihmisluontoon kuuluvaa toimintavalmiutta.

lipsykologisten teorioiden toimivuudesta tilanteessa, jossa epäoikeudenmukainen ja irrationaalinen ideologinen systeemi sekä tilannetekijät saavat tavalliset ihmiset tekemään tekoja, joita he eivät normaaliolosuhteissa tekisi ja joiden seurauksena kansanmurhan toteuttaminen oli mahdollista. Mitä sitten tapahtuu tilanteessa, jossa avuttoman ryhmän, kuten sotavankien, joukkokuolema on tosiasia, mutta kyse ei ole totalitaarisesta valtiosta tai tarkoituksellisesta ja ylhäältä johdetusta tuhoamispolitiikasta kuten Browningin tutkimassa tapauksessa? Toisen maailmansodan juutalaisvainot kansallissosialistisessa Saksassa ovat osoitus eräästä polusta pahuuteen – sellaisesta, jota Zimbardokin kuvaa – mutta tilanne jatkosodan Suomessa oli toisenlainen. Suomessa neuvostosotavankien joukkokuolleisuus oli toisenlaisen polun päässä.

Sotavangit

Sotavanki-ilmiö kuuluu sodankäyntiin, mutta sotavangin käsite ja samaten näkemys sotavankien oikeanlaisesta kohtelusta ovat muuttuneet historian kuluessa. Vasta valistuksen myötä 1700-luvulla sotavankien inhimilliseen kohteluun alettiin ylipäätään kiinnittää huomiota erilaisten sääntöjen ja määräysten avulla. Kun konfliktit laajenivat yhä tuhoisammiksi kansallisvaltioiden kehittyessä 1800-luvulla, sotia varten alettiin laatia aktiivisemmin yhteisiä sääntöjä. Säädökset koskivat sotavankien kohdalla muun muassa sitä, ketkä olivat oikeutettuja sotavankistatukseen ja millaista sotavankien kohtelun tuli olla.[124]

Kansainvälisen sodan sääntöjä koskevan lainsäädännön kehittyminen istuu hyvin Steven Pinkerin teoriaan väkivallan (viimeaikaisesta) vähenemisestä ihmiskunnan historiassa ja siihen vaikuttaneista tekijöistä. Pinkerin mukaan väkivalta on vähentynyt erilaisten historiallisten kehityskulkujen myötä, joita ovat muun muassa valtion ja oikeusjärjestelmien kehittyminen, humanitaaristen arvojen arvostuksen nousu sekä kansalaisoikeuksien tunnustaminen. Ylikansallisen lainsäädännön kehittäminen sodassa sallitulle käyttäytymiselle on osa tätä kehitystä.[125]

Sodankäyntiä ja sotavankien asemaa koskeva kansainvälinen lainsäädäntö kehittyi samanaikaisesti armeijalaitoksen muutoksen kanssa. Yhä useammissa Euroopan valtioissa alettiin siirtyä 1800-luvulla kansalaisoikeuksiin ja -velvollisuuksiin sidottuun asevelvollisuuteen. Tätä ennen armeijat olivat koostuneet pääosin palkkasotureista. Asevelvollisuusarmeijat kasvattivat valtioiden sotilaallista voimaa, mutta samalla ne muuttivat kaikki miehet sotilaiksi.[126] Näin ollen sodankäynti ja siihen liittyvät ilmiöt kuten sotavankeus, alkoivat koskettaa potentiaalisesti kaikkia sotaakäyvän maan asukkaita joko suoranaisesti (asevelvollisuusikäiset miehet) tai välillisesti (heidän äitinsä, isänsä, vaimonsa, lapsensa ja sisaruksensa). Yksi syy sotavankien suojelua vaativan aseman korostumiseen varmasti oli juuri laajemmalle levinnyt huoli oman maan sotavangiksi jääneiden kohtalosta, mikä aiheutti sotivalle valtiolle sisäpoliittista painetta kohdella saamiaan vankeja vastavuoroisuutta noudattaen.[127]

---

[124] Barker 1974, 8–18. Overmans 2005. Neff 2010.
[125] Pinker 2011. Neff 2010. Ks myös Neitzel & Welzer 2011, 106. Vrt. kuitenkin Fry 2006, erit. 228–259.
[126] Keegan 2005, 245–260. Overmans 2005.
[127] Towle 2010.

Armeijalaitoksen muutoksen lisäksi sotavankien käytössä tapahtui Länsi-Euroopassa muutos 1800-luvulla. Tätä ennen sodissa antautuneet sotilaat oli yleensä jaettu eteenpäin mahdollisimman nopeasti joko ottamalla heidät vangitsijamaan armeijaan, vaihtamalla vankeja vastustajamaan kanssa tai vapauttamalla vankeja kunniasanaa vastaan tietynlaiseen ehdonalaiseen vapauteen, yleensä niin, että he jäivät vangitsijavaltioon. Ranskan vallankumoussodat 1800-luvun alussa merkitsivät uudenlaista tapaa käsitellä antautuneita vihollisia, sillä tuolloin heitä alettiin säilyttää vankileireillä. Kun vangit jäivät pidemmäksi aikaa vangitsijavaltion huostaan, heidän kohteluunsa oli myös tästä syystä saatava enemmän yhteisiä sääntöjä.[128]

Toisen maailmansodan alkaessa oli jo olemassa kansainvälisiä sopimuksia ja lakeja sotavankien aseman suojaamiseksi ja heidän inhimillisen kohtelunsa takaamiseksi. Tärkeimmät näistä olivat Haagin IV yleissopimus ja sen maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö vuodelta 1907 sekä Geneven sopimus vuodelta 1929.[129]

Ongelma ei siis niinkään ollut siinä, ettei tarpeeksi laajaa kansainvälistä sotavankeja suojelevaa lakia olisi toisen maailmansodan aikana ollut olemassa vaan siinä, että sotijaosapuolet eivät noudattaneet tätä lakia. Kansainvälisistä sopimuksista huolimatta sotavankien huono kohtelu nimittäin oli toisen maailmansodan aikana yleismaailmallisesti tavallisempaa kuin hyvä kohtelu.[130]

Sotavankien kohtelu riippui ja riippuu yleensä vahvasti heidän hyödyllisyydestään vangitsijavaltiolle. Sotavankien ottamisen päätarkoitus on luonnollisesti vähentää vihollisen elävää voimaa ja näin tähdätä sodan voittamiseen, mutta vangituille vihollisille on järkevää keksiä myös jotain käyttöä, muuten he ovat ainoastaan vangitsijamaansa taakkana. Ensimmäistä maailmansotaa tutkinut skotlantilainen historioitsija Niall Ferguson on erotellut neljä sotavankien käyttötarkoitusta moderneissa sodissa: 1) Sotavangeilta saadaan tärkeitä tietoja vihollisesta. Tällä voi olla vaikutusta myös heidän kohteluunsa ainakin siinä mielessä, että kuolleet eivät voi tarjota tietoja. Mahdollista on, että hyvää kohtelua saavat kertovat tietonsa auliimmin. Toisaalta tietojen saamiseksi voidaan käyttää väkivaltaisia keinoja.[131] 2) Sotavankeja voidaan käyttää työvoimana, kun omat miehet ovat rintamalla, sillä yleensä työvoimapula on sotaakäyvässä maassa suuri. 3) Sotavangit voivat toimia panttivankeina, sillä vihollisilla on yleensä myös sotavankeja ja tällöin puolin ja toisin voidaan säilyttää niin sanottu kauhun tasapaino käyttämällä vankeja potentiaalisina painostusvälineinä. 4) Sotavangit voivat olla esimerkkeinä heidän omille tovereilleen eli kohtelemalla sotavankeja hyvin voidaan saada toisetkin antautumaan. Antti Kujala on lisännyt luetteloon viidennen kohdan, joka kiinnittää huomion pyrkimykseen käyttää sotavankeja heidän kotiuttamisensa jälkeen vihollismaan sisäpolitiikassa.[132] Lisäksi vankeja voidaan käyttää eräänlaisina ihmiskilpinä, joiden taakse omat sotilaat voi-

[128] Neff 2010.
[129] Ensimmäinen kansainvälinen sopimus sodankäyntiä koskien solmittiin Haagissa 1899 ja vuonna 1907 allekirjoitettiin sen laajennettu versio. Kaikki myöhemmät sopimukset perustuvat tähän Haagin sopimukseen. Vuonna 1929 Haagin sopimus korvattiin Geneven sopimuksella, joka päivitettiin vuonna 1949. Geneven vuoden 1949 sopimus on edelleen voimassa. Ks. sopimuksista myös luku Toisen maailmansodan lait.
[130] Beaumont 1996. Pautsch 2003. Wylie 2010.
[131] Ks. myös Moore 2010.
[132] Ferguson 2003, 416–445. Kujala 2008, 151.

vat suojautua taistelutilanteessa. Sijoittamalla sotavankileirejä asutuskeskusten lähelle voidaan myös pyrkiä ehkäisemään vihollisen ilmapommituksia.[133]

Aikaisempi tutkimus

Aikaisemman sotavankitutkimuksen voi karkeasti jakaa teemoiltaan kahteen osaan: niissä tarkastellaan joko sotavankien kokemuksia tai tutkitaan vangitsijavaltion sotavankipolitiikkaa. Tämä tutkimus liittyy jälkimmäiseen eli vangitsijavaltion sotavankipolitiikan tutkimusperinteeseen.

Kansainvälinen sotavankitutkimus

S. P. MacKenzie on päätynyt yleisesityksessään toisen maailmansodan aikaisesta sotavankien kohtelusta siihen, että toinen maailmansota merkitsi siirtymävaihetta sotavankien kohtelussa. Ensimmäisessä maailmansodassa kohtelu oli vielä humanitaarista ja toisen maailmansodan jälkeiset konfliktit taas alkoivat hänen mukaansa olla ideologioiden painamia.[134] Heather Jones haastaa käsityksen sotavankien humanitaarisesta kohtelusta ensimmäisessä maailmansodassa. Hän on tutkinut sotavankien kohtelua Saksan, Iso-Britannian ja Ranskan sotavankikomppanioissa ja osoittaa, että jo ensimmäisessä maailmansodassa sotavangin henki oli helposti uhrattavissa silloin, kun vangitsijamaan etu sitä vaati. Ensimmäinen maailmansota vakiinnutti sotavankien avustustoiminnan sekä sotavankien olojen ulkopuoliset tarkkailijat, jotka pelastivat useita vankeja. Kuten kansainvälisen sotavankeja suojaavan lainsäädännön kehittyminen, myös näiden valvovien ja avustavien instanssien tarve kertoi itse asiassa siitä, että vangitsijamaat eivät ensimmäisen maailmansodankaan aikana itse kyenneet huoltamaan tai kohtelemaan oikein vankejaan. Ensimmäinen maailmansota myös asetti ennakkotapauksen kansainvälisen lain rikkomisesta silloin, kun se oli edullista vangitsijamaan näkökulmasta.[135]

Ensimmäinen maailmansota ei välttämättä tarjonnut ideologista mallia toisen maailmansodan sotavankien kohtelulle, mutta se tarjosi käytännöllisen esikuvan toisen maailmansodan sotavankiorganisaatioille. Isabell Hullin kuvaus sotilaallisen kulttuurin siirtymisen keinoista sopii tähän hyvin: ensimmäisen maailmansodan perintö saattoi näkyä toisessa maailmansodassa tiettyinä käytäntöinä, piilotettuina oletuksina ja reflektoimattomina kognitiivisina malleina.[136] Samalla tavoin Suomessa vuoden 1918 vankileirikokemukset saattoivat siirtyä talvi- ja jatkosodan aikaan. Erityisesti Hullin viimeksi mainitsemat kognitiiviset mallit, joille ei pohdita vaihtoehtoja, osoittavat hyvin, miten tarkoittamatonta aikaisempien virheiden toistaminen voi olla ja miten se osin ihmismieleen liittyvien psykologisten alttiuksien myötä siirtyy eteenpäin. Aikaisemmista virheistä ei opita, koska niitä ei ymmärretä. Tämän ymmärtämättömyyden mahdollistaa ihmismielen

[133] Yleensä ihmiskilvillä viitataan siviilien käyttöön ihmiskilpinä, mitä erityisesti 1900-luvun loppupuolen ja 2000-luvun alun sodissa on tapahtunut, mutta termi pätee myös sotavankeihin. Sotavankien käytöstä ihmiskilpinä Suomen sisällissodassa ks. esim. Hoppu 2013, 195–196.
[134] MacKenzie 1994. Ks. myös Moore & Fedorowich 1996.
[135] Jones 2011, 371–376. Ks. myös Spoerer 2006.
[136] Jones 2011, 356–370. Hull 2005, 2.

vahva kyky itsepetokseen, jonka avulla ihmiset voivat pitää yllä aitoa uskoa kiillotettuun omakuvaan.

Toisen maailmansodan aikana sotavankien kohtelu oli erilaista itä- ja länsirintamalla sekä Tyynellämerellä, mikä viittaa siihen, että sodan kulttuurisella viitekehyksellä oli vaikutusta vangitsijamaiden sotavankipolitiikkaan. Toisessa maailmansodassa sotavankien inhimillisen kohtelun näyttivät parhaiten mahdollistavan vangitsijamaan tietty kunnioitus vastapuolta kohtaan, maan ideologiseen suuntautumiseen liittyvä yleinen inhimillisyys sekä huoli vastapuolelle jääneistä oman maan kansalaisista. Nämä kriteerit täyttyivät useimmiten lännessä ja liittoutuneiden puolella Kaukoidässä. Kaikkein vaikuttavin tekijä oli yleensä koston pelko, joka ei kuitenkaan aiheuttanut automaattisesti sotavankien inhimillistä kohtelua. Mikäli vihollinen onnistuttiin tarpeeksi voimakkaasti epäinhimillistämään, ei koston pelosta ollut hyötyä sotavangeille. Tilanne oli tällainen molempien osapuolten kohdalla idässä Saksan ja Neuvostoliiton välillä sekä japanilaisten kohdalla Kaukoidässä ja Tyynellämerellä. Näissä totaalisissa sodissa sotavankien elämä usein riippui siitä, nähtiinkö heidän olevan vangitsijoilleen hyödyllisempiä elävänä vai kuolleena. Tämä tarkoitti yleensä silloinkin, kun sotavangeista saatava hyöty piti heidät hengissä, että sotavangeille tarjottiin vain välttämätön huolto ja heidät pakotettiin työskentelemään maksimikapasiteetilla.[137]

Kun katsotaan pelkkiä sotavankien kuolleisuuslukuja, totalitaariset maat – Saksa, Neuvostoliitto ja Japani – sekä Suomi – ovat omaa luokkaansa ja jako kulkee suurin piirtein itä-länsi akselilla. Tarkemmin katsottuna jaottelu länsi hyvä – itä paha ei kuitenkaan ole aivan näin mustavalkoinen. Esimerkiksi ranskalaiset eivät kohdelleet brittien ja amerikkalaisten heille luovuttamia saksalais- ja italialaisvankeja kaikkien sääntöjen mukaisesti.[138] Saksan antautumisen jälkeen vangiksi jääneiden saksalaisten kohtelu lännen miehitysvyöhykkeiden leireillä oli myös ala-arvoista ja huollon heikkouden vuoksi vankeja kuoli paljon.[139] Esimerkkinä lännen lipsahduksista sotavankien kohtelussa on myös brittien ja amerikkalaisten tapa käsitellä italialaisvankeja Italian antautumisen jälkeen. Amerikkalaiset ja britit eivät nimittäin palauttaneet italialaisia sotavankeja leireiltään Mussolinin kukistumisen jälkeen heinäkuussa 1943, mikä johtui vankien arvokkaasta työvoimapanoksesta. Italialaisvankien hyvinvointiin tällä tosin ei välttämättä ollut vaikutusta, mutta teko oli silti epäreilu.[140] Nämä tapaukset eivät yltäneet julmuudessaan totalitaaristen maiden tasolle, mutta ne osoittavat, että länsivallatkaan eivät aina kohdelleet sotavankeja kansainvälisten sopimusten edellyttämällä tavalla. Myös julmuutta löytyi länsiliittoutuneiden puolelta silloin, kun vihollinen käsitettiin eri rotuun kuuluvaksi. Näin oli Tyynenmeren sodassa, jossa amerikkalais- ja australialaissotilaat kohtelivat raa'asti vangiksi saamiaan japanilaisia.[141]

Sotavankien kohtelun taustalla olleiden motiivien on sanottu olleen toisessa maailmansodassa usein ideologisia ja ennen kaikkea rasistisia.[142] Vangitsijamaan kansalaisten asennoituminen vihollismaan kansalaisia kohtaan sekä ideologiset ja kulttuuriset tekijät

---

[137] MacKenzie 1994. Ks. myös Davis 1977.
[138] Moore 2000.
[139] MacKenzie 1994. Myös tahallisesta kostosta on tutkimuksissa ollut puhetta (Bacque 1990), mutta tulkinta on saanut kritiikkiä osakseen ja pääsyytökset tietoisesta saksalaisvankien tuhoamisesta on pitkälti kumottu tai ainakin kyseenalaistettu vahvasti. Ks. esim. Moore & Fedorowich 1996. Moore 2000.
[140] MacKenzie 1994. Moore 1996.
[141] Kujala 2008, 145–146. Ks. myös Neitzel & Welzer 2011, 291.
[142] Pautsch 2003.

vaikuttivat sotavankien kohteluun. Sotavankeja kohdeltiin erityisen huonosti, jos nämä olivat eri etnisen ryhmän edustajia.[143] Totalitaaristen valtioiden, kuten toisen maailmansodan aikaisen Saksan tai Neuvostoliiton kohdalla osasyynä voi pitää lisäksi valtion virallista sotavankipolitiikkaa sekä piittaamattomuutta kansainvälisestä lainsäädännöstä.

Aikaisempi kansainvälinen tutkimus 1900-luvun sodista nostaa usein esille kolme keskeistä sotavankien kohteluun vaikuttavaa seikkaa: 1) Vastavuoroisuus, joka vaikutti niin, että jos molemmilla osapuolilla oli sotavankeja, aiheutui molemmille puolille samanlainen koston uhka, mikä hillitsi sotavankien kaltoin kohtelua. 2) Molemminpuolisesti ratifioidut kansainväliset lait, joiden edes jonkin asteinen noudattaminen yleensä vähensi sotavankien kaltoin kohtelua. 3) Vangitsijamaan kansalaisten ja vangittujen sotavankien välinen etninen ero, joka saattoi helpottaa vangittujen epäinhimillistämistä.

Geoffrey P. Wallacen tekemä meta-analyysi valtioiden välisistä sodista aikavälillä 1898–2003 nostaa esille näiden lisäksi kolme vielä tärkeämpää tekijää sotavankien kohtelun taustalla: 1) sodan luonne, 2) vangitsijamaan sodan päämäärät, 3) vangitsijamaan hallintojärjestelmä. Wallacen mukaan sodan pitkittyminen nostaa todennäköisyyttä sotavankien kaltoin kohteluun ja samoin se, jos vangitsijamaan sodan päämääränä ovat aluevalloitukset. Sitä vastoin vangitsijamaan demokraattinen hallintojärjestelmä vähentää sotavankien kaltoin kohtelua, vaikkakin tähän vaikuttavat useat ehdolliset tekijät.[144]

Useat aikaisemman kansainvälisen tutkimuksen tulokset sopivat hyvin yhteen evoluutio- ja sosiaalipsykologisen viitekehyksen kanssa, joka painottaa ihmisten hämmästyttävää kykyä julmuuksiin ja välinpitämättömyyteen, kunhan he kykenevät jotenkin etäännyttämään kohteen itsestään ja inhimillisyydestä. Sotavangin asema on aina ollut vähintään epävarma ja sotavankien kohtelu on vaihdellut suunnattomasti eri sodissa. Sekä sotavangin asemassa että sodankäynnin tavoissa tapahtuneet muutokset liittyvät historiallisiin muutoksiin, joiden vaikutuksesta sodat ja sotavankien sijoitusympäristöt vaihtelevat. Näin ollen eri aikoina erilaiset ympäristötekijät joko kannustavat tai tukahduttavat ihmisten potentiaaleja väkivaltaan ja välinpitämättömyyteen sotavankeja kohtaan.

Suomalainen tutkimus

Jatkosodan suuri sotavankikuolleisuus ei ole uusi asia suomalaisessa sotatutkimuksessa. Esimerkiksi useissa jatkosodan yleisesityksissä sotavankikysymys ja sotavankien suuri kuolleisuus sekä siihen vaikuttaneet seikat nousevat esille.[145] Rajatummin juuri sotavankeihin keskittyvistä tutkimuksista suuri osa on opinnäytetöitä. Näissä aiheina ovat olleet muun muassa Suomen jatkosodan aikainen sotavankeinhoidon organisaatio, sotavankien kohtelu Suomessa ihmisoikeuksien ja kansainvälisen sotavankilainsäädännön näkökulmasta, sotavankeihin kohdistuneet kurinpitotoimenpiteet ja mielivalta sekä sotavankien kuolleisuus. Lisäksi useat yksittäiset ”erikoisleirit” kuten sotavankileiri 24 (niin sanottu kurileiri), Köyliön neuvostoupseereille tarkoitettu sotavankileiri sekä poliittisille sotavangeille tarkoitettu sotavankileiri ja suomensukuisille sotavangeille tarkoitettu Aholahden sotavankileiri ovat saaneet tutkimuksensa. Myös suomalaisten hallussa olleita naissotavankeja on tutkittu opinnäytetasolla. Leiritason tutkimuksia ovat tehneet lisäksi Aarre

[143] Ks. mm. Dower 1986. MacKenzie 1994. Pautch 2003.
[144] Wallace 2012.
[145] Ks. esim. Laine 1990, 86–89. Manninen 1994, 281–284.

Sallinen sotavankileiri 11:stä, Tenho Pimiä sotavankileiri 23:sta ja Arvo Myllymäki sotavankileiri 24:sta. Laajempi painettu yleisesitys sotavankikysymyksestä on Eino Pietolan lähdeviitteetön, mutta sota-ajan dokumentteihin perustuva *Sotavangit Suomessa 1941–1944*.[146]

Keskeisin sotavankiaihepiiristä tehty aikaisempi suomalainen tutkimus liittyy Kansallisarkiston vuosina 2004–2008 toteuttamaan tutkimusprojektiin *Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955*. Projekti tuotti erilaisia tietokantoja Suomessa kuolleista sotavangeista ja erillisiä tutkimuksia, joissa käsitellään muun muassa sotavankien kuolleisuutta, sotavankien laittomia ampumisia, Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyötä sekä saksalaisten vankileirejä Suomessa. Tämän työn kannalta erityisen olennaisia ovat projektin tuottama tietokanta jatkosodan aikana Suomessa kuolleista neuvostosotavangeista sekä Lars Westerlundin tutkimus *Sotavankien ja siviili-internoitujen sodanaikainen kuolleisuus Suomessa* ja Antti Kujalan tutkimus *Vankisurmat*.[147]

Westerlund käsittelee työssään pääasiassa tutkimusprojektin tuottamien tietokantojen numeerisia tietosisältöjä, jotka koskevat toisen maailmansodan aikana Suomessa kuolleita sotavankeja ja siviili-internoituja. Työ on aihepiiriltään laaja, joten siinä ei ole voitu syvällisesti paneutua juuri jatkosodan aikaiseen sotavankikuolleisuuteen ja sen syihin. Sellaisenaan se on käyttökelpoinen perustutkimus ja tarjoaa tietosisällöltään laajoja kuolleisuustietokantoja avaavana esityksenä hyödyllisen pohjan, josta uusi aihepiireihin liittyvä tutkimus voi lähteä liikkeelle.[148]

Antti Kujalan tutkimus sotavankisurmista jatkosodan aikana keskittyy huomattavasti rajatumpaan ilmiöön. Suomalaiset sotilaat ja siviilit surmasivat lainvastaisesti kaikkiaan noin 1 200 neuvostosotavankia jatkosodan aikana. Kujala käyttää lähdemateriaalinaan sodan jälkeen korkeimpaan oikeuteen edenneitä henkirikosjuttuja valottaen laajalti näiden sotavankisurmien taustoja ja syitä. Kujalan työ on tämän tutkimuksen kannalta tärkeä vertailukohta, sillä vaikka oikeuskäsittelyyn päätyneet sotavankisurmat ovat koko jatkosodan aikaisesta sotavankikuolleisuudesta vain jäävuoren huippu, molempien ilmiöiden taustalla oli samoja sotavankien kohteluun ja sotavankeihin suhtautumiseen vaikuttaneita seikkoja. Lisäksi Antti Kujalan työ osoittaa, että suomalaiset eivät poikenneet mitenkään edukseen verrattuna muihin sotijamaihin. Suomessakin julmuudet sotavankeja kohtaan olivat ilmiön pienuudesta huolimatta selvästi yleisempiä kuin aikaisemmin on tunnustettu.[149] Myös Oula Silvennoisen tutkimus Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyöstä toisen maailmansodan aikana romuttaa kuvaa Suomesta jotenkin muita sotijamaita kunnollisempana. Yhteydet kansallissosialistiseen Saksaan olivat turvallisuuspoliisissa tiiviit

[146] Ensimmäinen sotavankikysymystä käsittelevä laajempi pro gradu -työ: Mikkola 1976. Yleisteos sotavangeista Suomessa: Pietola 1987. Suomen sotavankikysymys kansainvälisen lain näkökulmasta: Hanski 1990. Sotavankileiri 11: Sallinen 1993. Politrukki- ja upseerisotavankileirit: Kujansuu 1999. Köyliön leiristä ks. myös Junkkari & Kujansuu 1997, erit. 43–77. Sotavankeihin kohdistuneet kuritoimenpiteet ja mielivalta: Hallikainen 2000 (pro gradu). Sotavankien suuri kuolleisuus ja sotavankileiri 9: Mikkola 2000 (pro gradu). Kurileiri:Syrjämäki 2000 (pro gradu). Naissotavangit: Sairila 2002 (pro gradu). Sotavangit maatiloilla: Hokkanen 2004 (artikkeli pro gradun pohjalta). Suomensukuiset sotavangit: Turunen 2005 (pro gradu). Pelson sotavankileiri 4: Kauhanen 2005, erit. 241–288. Sotavankileiri 23: Pimiä 2012. Sotavankileiri 24: Myllymäki 2013.

[147] Ks. myös Silvennoinen 2008. Westerlund 2008a; 2008b; 2008c; 2008d; 2011.

[148] Westerlund 2009.

[149] Kujala 2008. Ks. myös Kujala 2009.

eikä Silvennoisen mukaan ole perusteltua syytä olettaa kansallissosialistisen hallinnon käyttäytyneen Suomessa olennaisesti toisella tavoin kuin muualla itärintamalla.[150]

Huolimatta siitä, että kuva jatkosodan Suomesta vanginvartijana on monipuolistunut, ei aikaisemmassa suomalaisessa tutkimuksessa ole kiinnitetty kovin paljon huomiota jatkosodan sotavankien kohteluun kansainvälisessä viitekehyksessä tai pohdittu siihen liittyviä yleisiä ja jatkuvia piirteitä. Varsinkin varhaisemmalle suomalaiselle tutkimukselle on tyypillistä todistella Suomen erityisasemaa toisen maailmansodan osapuolten joukossa sekä jatkosodan erillissotaluonnetta. Sotavankikuolemat on selitetty resurssien puutteesta johtuneeksi valitettavaksi vahingoksi ja kohtelua verrataan usein saksalaisten ja venäläisten vastaavaan, jolloin Suomi näyttäytyy edukseen. Kuolleisuuden syyksi tarjotaan elintarvikepulaa, suureen sotavankimäärään valmistautumattomuutta, organisatorista sekavuutta, sotavankien valmiiksi heikkoa kuntoa ja mahdollisesti tahatonta laiminlyöntiä.[151] Toinen, joskin vielä ehkä vähemmistöön kuuluva näkemys on se, että Suomi oli yksi sotijamaa muiden joukossa eikä sotavankien kohtelu ollut täällä sen huonompaa, mutta ei myöskään sen parempaa kuin muualla. Tällöin ainakin argumenttiin sisäänrakennettuna oletuksena on, että samanlaiset seikat vaikuttivat Suomessa sotavankien kohteluun kuin muissa sotaa käyvissä maissa.[152] Lisäksi eräissä tutkimuksissa sotavankien suuri kuolleisuus on myös selitetty, jos nyt ei sentään suomalaisten tuhoamispolitiikasta johtuvaksi, niin ainakin seraukseksi sodanjohdon tietoisesta ja tahallisesta laiminlyönnistä.[153]

Tässä työssä ei ole tarkoitus kumota aikaisempien sotavankitutkimusten tuloksia vaan laajentaa perspektiiviä ja tehdä uusi kokonaistulkinta neuvostosotavankien kohtelusta sekä siihen vaikuttaneista tekijöistä Suomessa. Eräs aikaisemman suomalaisen tutkimuksen puutteista on, ettei se selitä sotavankien kohtelun kaksijakoisuutta. Sotavankien välinpitämätön kohtelu käyttöhyödykkeenä ja epäinhimillistävä, jopa julma kohtelu sekä sotavankien inhimillinen tai lempeä kohtelu, jos ei aivan vertaisena, niin ihmisenä joka tapauksessa, ovat saman ilmiön osia. Jotta sotavankien kohtelusta Suomessa saadaan kattava kuva, on nämä molemmat puolet otettava huomioon.

Kansainvälinen vertailu

Tämän työn teoreettinen viitekehys käsittelee ihmisluontoa hyvin yleisellä ja universaalilla tavalla. Kiinnostuksen kohteena on yhtäältä se, mikä on kaikille ihmisille yhteistä eli ihmislajin psykologiset käyttäytymisalttiudet ja toisaalta se, miten ja miksi nämä alttiudet realisoituvat tietyssä historiallisessa tilanteessa. Käyttäytymisvalmiuksien realisoituminen riippuu usein ympäröivästä yhteiskunnasta ja kulttuurista, sen normi- ja sääntöjärjestelmästä sekä yleisestä ideologisesta tendenssistä. Tästä syystä sotavankien kohtelua tutkittaessa tärkeää on verrata ilmiötä eri valtioissa. Kansainvälinen vertailu tuottaa uutta tietoa myös suomalaisten toiminnasta, sillä aikaisemmassa suomalaisessa tutkimuksessa

[150] Silvennoinen 2008, 330.
[151] Seppälä 1980. Laine 1990. Manninen 1994. Manninen & Salokangas 2009, 361–368. Tarkoitukseni on tuoda näissä tutkimuksissa esitettyihin syihin lisää syvyyttä.
[152] Mikkola 1976. Kujala 2008. Silvennoinen 2008.
[153] Pietola1987. Westerlund 2009, 273, 340–357, 364–367. Ks. myös Mikkola 2000.

on usein ollut tapana joko todistella Suomen erityisyyttä toisen maailmansodan osapuolten joukossa tai todeta, että Suomi ei poikennut muista sotaa käyvistä maista (ks. edellä). Samankaltaisuuteen ei kuitenkaan pureuduta kovin syvälle. Se todetaan, mutta sitä ei selitetä.

Sotavankeihin liittyvää kansainvälistä tutkimusta, erityisesti muita länsimaita koskevaa, on käytetty jokseenkin vähän aikaisemmassa suomalaisessa tutkimuksessa. On tärkeää tarkastella vertailevasta näkökulmasta muita länsimaisia demokratioita kuten Isoa-Britanniaa ja Yhdysvaltoja. Suomi oli nimittäin jatkosodan aikana hallintojärjestelmältään lähempänä länsimaisia demokratioita kuin akselivaltojen diktatuureja, vaikka demokratia sotaakäyvässä maassa kapenikin.[154] Sekä toisen maailmansodan aikana että sitä ennen ja varsinkin sen jälkeen Suomessa myös pyrittiin aktiivisesti identifioitumaan nimenomaan Pohjoismaihin tai länsimaisiin demokratioihin, ei Itä-Euroopan maihin, jotka muutoin olivat hyvin samankaltaisessa tilanteessa kuin Suomi toisen maailmansodan aikana.[155]

Muiden Pohjoismaiden tilanne poikkesi toisen maailmansodan aikana selvästi Suomen tilanteesta, sillä ne olivat joko Saksan miehittämiä (Tanska ja Norja) tai sotatapahtumien ulkopuolella (Ruotsi). Itä-Euroopan maat taas poikkesivat Suomesta siinä, että Baltian maat olivat lähes koko sodan ajan joko Neuvostoliiton tai Saksan miehittämiä, kun taas akselivaltojen pienet liittolaiset Unkari, Romania ja Bulgaria olivat hallintojärjestelmältään diktatuureja. Saksan ja sen liittolaisen Japanin sekä vastapuolen eli Neuvostoliiton sotavankien kohtelu ovat luontevia vertailukohtia Suomen tilanteelle, sillä näitä maita Suomi lähestyi ainakin sotavankien kuolleisuusprosentin osalta. Vertailevan tutkimuksen tarkoitus on liittää tapahtumat Suomessa kansainvälisen tutkimuksen antamaan kuvaan sotavankien kohtelusta. Näin tulevat tarkastelluksi sekä yhteiset että erottavat piirteet, joita yhtäältä Suomen ja länsimaisten demokratioiden ja toisaalta Suomen ja diktatuurimaiden välillä oli sotavankien kohtelun näkökulmasta. Lisäksi vertailevan tutkimuksen tarkoitus on selvittää, mikä vaikutus oli demokraattisella hallintotavalla, oikeusvaltion perinteellä ja kansakunnan käsityksellä itsestään sivistyneenä ja humaanina oikeusvaltiona sotavankien kohtelussa. Suojasiko se sotavankien epäinhimilliseltä kohtelulta, kuten on väitetty?[156]

Toteutan Suomen tilanteen vertailun muihin maihin käyttämällä kansainvälistä, Isoa-Britanniaa, Yhdysvaltoja, Saksaa, Japania, Neuvostoliittoa ja muita relevantteja vertailumaita käsittelevää tutkimuskirjallisuutta soveltuvin osin. Kirjallisuudesta etsin sotavankien kohtelun yleisiä piirteitä, mutta myös tarkemmin rajattuja, tutkimuskysymyksiini liittyviä sotavankien kohteluun vaikuttavia seikkoja. Tällaisia ovat hyvin yleisellä tasolla sotatilanteen vaikutus sotavankipolitiikkaan, sotavankien käyttötarkoitus ja sen vaikutus sotavankien olosuhteisiin. Lisäksi kunkin maan vallitseva ideologinen suhtautuminen sotavankeihin, siinä mahdollisesti tapahtuvat muutokset ja sotavankien kansallisuuden vaikutus heidän kohteluunsa ovat olennaisia vertailussa huomioon otettavia seikkoja.

---

[154] Tosin tästä on esitetty myös huomattavasti kriittisempiä näkemyksiä ja oikeusvaltion periaatteiden on nähty olleen jatkosodan aikana vakavassa kriisissä. Ks. Silvennoinen 2008, 338–339.
[155] Vares 2012.
[156] Ks. esim. Jones 2011, 371–376. Ks. myös Pinker 2011, 278–284. Wallace 2012.

Suomalaiset toimijatasot

Eräs olennainen kysymys sotavankiproblematiikassa liittyy siihen kenellä, jos kenelläkään, oli Suomessa vastuu sotavankien joukkokuolemista. Vastuukysymyksen tarkastelua varten jaan sotavankiasian kanssa tekemisissä olleet suomalaiset kolmeen hierarkkiseen tasoon.[157] Ensimmäiselle eli ylimmälle tasolle kuuluu maan poliittinen ja sotilaallinen johtoeliitti, joka teki ylimmän tason päätökset. Johtoeliitin tarkastelussa tärkeää on yleinen ideologinen käsitys sotavankien käytöstä ja kohtelusta, mutta myös kansainvälispoliittinen tasapainoilu suhteessa Saksaan ja liittoutuneisiin sekä se, miten tämä tasapainoilu vaikutti käytännön toimiin sotavankipolitiikassa. Eräitä tärkeitä tekijöitä ylimmän tason suhtautumisessa sotavankeihin olivat toimintavapaus suhteessa Saksaan, sotatilanne ja siinä tapahtuneet muutokset sekä Suomen kansainvälinen maine länsiliittoutuneiden silmissä. Ylimmän tason tärkeimmät toimijat olivat niin kutsutun sisärenkaan jäseniä: presidentti Risto Ryti, armeijan ylipäällikkö Mannerheim, pääministeri J. W. Rangell (edistyspuolue), ulkoministeri Rolf Witting (RKP), puolustusministeri Rudolf Walden (ammattiministeri), valtiovarainministeri Väinö Tanner (SDP)[158] sekä vuodesta 1942 yleisesikunnan päällikkönä toiminut kenraaliluutnantti Erik Heinrichs. Sisärenkaan kokoonpano koki muutoksia hallituksen vaihtuessa presidentinvaalien yhteydessä vuonna 1943. Muuttuneesta sotatilanteesta ehkä kertoi jotain se, että hallituksesta jäivät syrjään saksalaissuuntauksen kannattajiksi leimautuneet Rangell ja Witting, jotka näin väistyivät myös sisärenkaasta. Ryti ja Mannerheim saivat seurakseen uuden pääministerin Edwin Linkomiehen (kok.) ja uuden ulkoministerin Henrik Ramsayn (RKP). Muut sisäryhmäläiset jatkoivat asemissaan.[159]

Toinen taso koostuu byrokraateista eli heistä, jotka sotavankiasioita varsinaisesti hoitivat. Tälle tasolle kuuluivat kotijoukkojen esikunnan ja päämajan sotavankitoimistoissa työskennelleet virkamiehet: heistä tärkeimpinä kotijoukkojen esikuntapäällikkönä jatkosodan alusta toukokuuhun 1942 toiminut kenraalimajuri Armas-Eino Martola, kotijoukkojen sotavankitoimiston päällikkönä marraskuusta 1941 kesäkuuhun 1942 toiminut kapteeni Eljas Erkko, päämajan pääintendentti Verner Gustafsson, päämajan sotavankitoimiston (perustettu 20.5.1942) päällikkönä, päämajan järjestelyosaston päällikkönä ja myöhemmin sotavankipäällikkönä toiminut eversti Sulo Malm, päämajan sotavankitarkastajat eversti Maximilian Hugo Adolf Spåre ja everstiluutnantti Claes Björklund sekä puolustusvoimien ylilääkäri Eino Suolahti. Juuri tämän tason organisatorinen sekavuus johti ongelmiin muun muassa vastuukysymyksissä ja sotavankien huoltoasioissa.[160]

Byrokraattitason tarkastelu on tärkeää myös siitä syystä että se mitä Suomessa tapahtui, on tyypillistä juuri byrokraattiselle järjestelmälle. Pienistä välinpitämättömyyksistä ja laiminlyönneistä kasvaa ”iso paha”, jota kukaan ei varsinaisesti tarkoittanut.[161] Tämä vertautuu helposti Philip Zimbardon tulkintaan siitä, miten hyvistä ihmisistä on pahoihin

---

[157] Vastuukysymyksen tarkastelua hierarkkisten tasojen avulla voi verrata stalinismin kahteen selitysmalliin, joissa Stalinin ajan terroria, henkilökulttia ja vallan jyrkkää keskittämistä on selitetty joko Stalinin persoonalla tai sillä, että syytä oli myös alemman tason toteuttajatahoissa. Ks. stalinismin selitysmalleista Litvin & Keep 2005.

[158] Valtiovarainministerinä 22.5.1942–5.3.1943 ja 5.3.1943–8.8.1944. Tanner liittyi takaisin sisärenkaaseen valtiovarainministeriksi palattuaan.

[159] Sisärenkaan kokoonpanosta jatkosodan aikana: Manninen & Rumpunen 2006, 28, 249–251.

[160] Ks. organisaatiosta tarkemmin Organisaatio-luku.

[161] Ks. Siltala 2009, 16. Hull 2005, 2.

tekoihin. Pienet askeleet väärään suuntaan, sääntöihin vetoaminen, itsepetos, vastuun välttely, moraalinen etäännyttäminen sekä vankien epäinhimillistäminen liittyvät kaikki vahvasti juuri tämän tason toimintaan. Byrokraattitasoon liittyi lisäksi byrokratian sisäänrakennettuja ominaisuuksia kuten epämääräisyys käskyissä, päätöksentekoprosessien hitaus, hierarkiajärjestelmä ja siitä kiinni pitäminen sekä etäännyttävä terminologia, johon kuului muun muassa kiertoilmausten käyttö ikävistä asioista ja lukuarvot häivyttämässä todellisia inhimillisiä toimijoita.[162]

Kolmannelle eli alimmalle toimijatasolle kuuluvat muun muassa vankileirien ja työpisteiden päälliköt ja vartijat eli he, jotka päivittäin olivat sotavankien kanssa tekemisissä. Lisäksi muita toimijoita tällä tasolla ovat rintamamiehet ja maatilojen talonpojat ja -emännät sekä muut siviilit, jotka olivat konkreettisesti kosketuksissa sotavankeihin. Alimmalla tasolla tarkastelu kohdistuu ennen kaikkea siihen, miten empatia tai mahdollisesti henkilökohtainen kostomentaliteetti tai valta-aseman edesauttama julmuus ja sadismi vaikuttivat sotavankien konkreettiseen kohteluun.

Tutkimuskysymykset ja metodologia

Suomi ei ollut toisen maailmansodan aikana totalitaarinen valtio kuten Saksa, Neuvostoliitto tai Japani. Suomessa sekä demokratia että oikeusvaltion periaatteet, vaikkakin jonkin verran kapenivat, säilyivät koko sodan ajan. Suomea ei sodan missään vaiheessa miehitetty eli periaatteessa suomalaiset vastasivat itse toiminnastaan koko sodan ajan. Tutkimukseni tarkoitus on ymmärtää ja selittää sotavankien kohtelua ja korkeaa kuolleisuutta tällaisessa ympäristössä. Lisäksi työllä on metodologinen tavoite, joka liittyy evoluutiopsykologisen viitekehyksen hyödyntämiseen historiantutkimuksen välineenä. Tutkimukseni kaksi pääkysymystä ovat:

- Miten ja miksi neuvostosotavankien joukkokuolemat olivat mahdollisia Suomessa toisen maailmansodan aikana?
- Mikä oli ihmisten erilaisten psykologisten alttiuksien vaikutus sotavankien kohteluun?

Pääkysymyksiin vastatakseni selvitän tutkimuksessa seuraavat alakysymykset:

1) Miksi sotavankikuolleisuus nousi Suomessa niin suureksi jatkosodan aikana?
2) Oliko se
    a. tarkoituksellista politiikkaa?
    b. suomalaisista riippumatonta eli johtuiko se pelkästään resurssipulasta (elintarvikepula) tai olosuhteista (kulkutaudit ja ilmasto)?
3) Miten, miksi ja milloin sotavankikuolleisuus saatiin kääntymään laskuun?
4) Mikä rooli sotavankikuolleisuuden kehittymisessä ja siihen reagoinnissa oli
    a. suomalaisella sotilaallisella ja poliittisella johdolla,
    b. virkamies- tai byrokraattitason toimijoilla ja

[162] Zimbardo 2008, 266–281, Siltala 2006, 64. Arendt 1979, 276–279, 285–298.

c. sotavankien kanssa päivittäin työskentelevällä vankileirien ja työpisteiden henkilökunnalla?

5) Mitä yhdistäviä ja erottavia piirteitä Suomen ja länsimaisten demokratioiden ja toisaalta totalitaaristen maiden välillä oli sotavankien kohtelussa toisen maailmansodan aikana?

Rajaan aihepiirini seuraavasti. Ensinnäkin tutkin suomalaisten toimintaa sotavankikysymyksessä, enkä esimerkiksi neuvostosotavankien kokemuksia.[163] Toiseksi tutkin suomalaisten alaisuudessa olleita sotavankileirejä ja sotavankikomppanioita (yhteisnimitys: sotavankimuodostelmat). Itä-Karjalaan ja Miehikkälään perustetut siviilileirit, niin sanotut keskitysleirit, rajautuvat tutkimuksen ulkopuolelle. Lisäksi tutkimuksen ulkopuolelle rajautuvat Lapissa ja muualla Suomessa sijainneet saksalaisten joukkojen alaiset vankileirit ja työpisteet. Siviilileireistä ja saksalaisten leireistä tehdyt tutkimukset tarjoavat kuitenkin relevantteja vertailukohtia tutkimieni sotavankimuodostelmien tapahtumille.[164]

Edellä esitetty teoreettinen katsaus ihmisten psykologisiin valmiuksiin, niiden evolutiiviseen taustaan ja sodan viitekehykseen on tarpeellinen sotavankien kohteluun vaikuttavien syiden ymmärtämiseksi, mutta samalla se on hyvin yleinen ja abstrakti. Seuraavaksi esitän miten olen käytännössä yhdistänyt evoluutio- ja sosiaalipsykologiasta johdettavissa olevat teoriat sotavankikysymyksen tutkimiseen Suomessa.

Evoluutiopsykologista teoreettista viitekehystä voi käyttää tieteellisessä tutkimuksessa kahdella tavalla: joko hypoteesien muodostamiseen ja testaamiseen tai tulosten ymmärtämiseen ja tulkintaan. Tässä työssä on kyse jälkimmäisestä.[165] Työni tavoitteena on käyttää evoluutiopsykologista viitekehystä metodologisena välineenä, jonka avulla sotavanki-ilmiöstä voidaan ymmärtää aikaisemmassa tutkimuksessa selittämättä jääneitä seikkoja. Samalla testaan, toimiiko evoluutiopsykologinen viitekehys ylipäätään historiantutkimuksen teoreettisena välineenä.

Sosiaalipsykologian onnistuneesta soveltamisesta historiantutkimukseen on jo olemassa hyviä esimerkkejä[166], mutta sosiaalipsykologian ja evoluutiopsykologian yhdistäminen on harvinaisempaa. Käytän Stanfordin vankilakokeesta tunnetun sosiaalipsykologi Philip Zimbardon käsitystä ihmisen toimintaan vaikuttavista tekijöistä pohjana näiden tieteenalojen teoriaperinteiden yhdistämisessä. Zimbardon mukaan ihmisen toimintaan vaikuttavat tekijät voi jakaa kolmeen eri tasoon: toimijaan, tilanteeseen ja systeemiin. Zimbardon mukaan toimijan käyttäytymisvapaus perustuu hänen geneettiseen, biologiseen, fyysiseen ja psykologiseen koostumukseensa. Tilanne puolestaan antaa merkityksen ja identiteetin toimijan rooleille ja statukselle, koska se voi palkita tai normatiivisesti rajoittaa toimintaa. Systeemi koostuu niistä instituutioista, joiden ideologia, arvot ja valta luovat tilanteita ja määräävät toimijoiden rooleista sekä siitä, mitä hyväksyttävään käyttäytymiseen systeemin vaikutuspiirin alueella kuuluu.[167] Zimbardon kolmijakoon yhdistettynä evoluutiopsykologia tarjoaa vastauksia erityisesti toimijan käyttäytymiseen, mutta toimijan kautta myös systeemin toimintalogiikkaan (esimerkiksi sotapropaganda ja sen

[163] Ks. Barker 1974. Moore & Fedorowich 1996.
[164] Ks. esim. Laine 1982. Seppälä 1989. Rosén 1998. Westerlund 2008a. Otto 2008.
[165] Evoluutiopsykologisten hypoteesien testausta olen tehnyt perhetutkimuksen parissa. Ks. esim. Danielsbacka ym. 2011. Tanskanen & Danielsbacka 2012.
[166] Esim. Browning 1999.
[167] Zimbardo 2008, 445–446.

vetoavuus ihmisten myötäsyntyisiin tunnevalmiuksiin). Evoluutiopsykologian avulla voidaan ymmärtää, miksi tietyt asiat ”uppoavat” toimijaan eli ihmiseen ja tietyt eivät, miksi tiettyihin tilanteisiin reagoidaan tietyllä tavalla ja mistä esimerkiksi sukupuolten välinen ero tilanteisiin reagoinnissa johtuu. Edellisissä luvuissa käsitellyt ihmisten käyttäytymisvalmiudet ovat siis osa Zimbardon toimija- ja systeemitasoa ja sodan viitekehys puolestaan osa tilanne- ja systeemitasoa.

On tärkeää, että historiallisia ilmiöitä tutkittaessa muodostetaan ensin kuva itse ilmiöstä ja vasta sen jälkeen mietitään, tuoko evoluutiopsykologia tai jokin muu teoreettinen lähestymistapa esille jotain uutta ilmiön ymmärtämisen ja tulkinnan kannalta.[168] Tästä syystä olen ensin rakentanut arkistolähteiden ja aiemman tutkimuksen avulla edellä esitettyjen alatutkimuskysymyksieni ohjaamana mahdollisimman tarkan kuvan siitä, mitä sotavankikysymyksen ympärillä tapahtui Suomessa jatkosodan aikana. Keskityin erityisesti sotavankien kuolleisuuskatastrofiin ja sen käsittelyyn suomalaisessa sotavankihallinnossa. Sen jälkeen olen yhdistänyt tähän kuvaukseen eri tasojen suomalaisten toiminnan (tai toimimatta jättämisen) analysoinnin ihmismielen käyttäytymisvalmiuksien näkökulmasta. Olen kiinnittänyt analyysissä huomiota siihen, millaiset psykologiset valmiudet ovat ylipäätään voineet vaikuttaa sotavankien kohteluun. Tällaisiksi valikoituvat: itsepetos ja siihen liittyvä vastuun hajauttaminen ja välttely sekä sivustakatsojavaikutus, lisäksi mukana ovat kategorisointitaipumus, epäinhimillistäminen, ksenofobia ja etnosentrismi sekä toisaalta myös empatiakyky, myötätunto ja vastavuoroisuus. Näiden psykologisten valmiuksien teoreettisen taustan ja yhtymäkohdat evoluutio- ja sosiaalipsykologiaan olen esittänyt edellä.[169] Lisäksi olen kiinnittänyt huomiota siihen, keiden parissa ja millaisten tilannetekijöiden vallitessa näillä psykologisilla alttiuksilla on voinut olla vaikutusta toimintaan.

Evoluutiopsykologiaan liittyy vahvasti oletus siitä, että ihmiset toimivat usein tietynlaisten tunteiden tai ”vaistojen” ohjaamana ilman, että he oikeastaan ovat tietoisia siitä, miksi he näin tekevät. Usein tässä yhteydessä puhutaan tiedostamattomasta toiminnasta. Monesti ihmisillä on kuitenkin myös omat tietoiset motiivinsa toiminnalleen. Sotavankien kohtelun analysoinnissa on ollut tärkeää näiden tietoisten motiivien ja toisaalta tilanne- ja ympäristötekijöiden kannustaman tiedostamattoman toiminnan erottaminen toisistaan. Tämän tekee hankalaksi se, että psykologiset alttiudet, jotka johtavat tietynlaiseen käyttäytymiseen tietynlaisissa oloissa ovat usein myös tiedostetun toiminnan taustalla. Usein tästä on kyse silloin, kun tietoinen asenne ja sen mukainen toiminta kohtaavat. Esimerkiksi se osa suomalaista jatkosodan upseeristoa, joka koki jo ennakolta voimakasta ksenofobiaa venäläisiä kohtaan, varmasti suhtautui myös venäläisiin sotavankeihin

[168] Jos tehtäisiin toisin päin, tutkittaisiin evoluutiopsykologisia teorioita (tai muita teorioita) ja etsittäisiin niille vahvistusta historiallisista ilmiöistä tai lähteistä. Mikään ei tietenkään estä tällaistakaan tutkimusta, mistä hyvänä esimerkkinä on Virpi Lummaan johtama Ihmisen elinkierto -projekti (Human Life History Project), jossa käytetään hyväksi suomalaista historiallista kirkonkirja-aineistoa 1700–2000-luvuilta ihmisen elinkiertojen evoluutioon liittyvien kysymysten tutkimisessa. Ks. projektista ja sen tuloksista yleiskatsaus: Lahdenperä 2013.

[169] Nämä kaikki käyttäytymisvalmiudet ovat osin hierarkkisia keskenään ja monessa kohdin limittyvät toisiinsa. On myös mahdollista, että sotavanki-ilmiöön liittyy muitakin ihmisluontoon evoluution myötä muotoutuneita piirteitä, mutta jätän tämän selvittelyn myöhemmän tutkimuksen haasteeksi. Lisäksi, kuten edellä olen viitannut, psykologian tieteenalan sisällä käydään keskustelua siitä, ovatko nämä kaikki piirteet todella evoluution muovaamia ja mikä tällöin on niiden evolutiivinen funktio. Minulle riittää tässä se, että niiden on osoitettu olevan ihmisille universaaleja käyttäytymisvalmiuksia. Ks. myös Wilson 1995, 44.

ennakkoluuloisesti ja piti heitä vaarallisina. Ennakkoasenteen edesauttamana ankarat kurinpitotoimet sotavankeja kohtaan koettiin sekä tarpeellisiksi että oikeutetuiksi.

Metodologisesti ihmisten psykologisten käyttäytymisalttiuksien huomioon ottaminen tarkoittaa, että lähdeaineistolle kohdistetaan tietynlaisia kysymyksiä. Aineistosta voidaan etsiä esimerkiksi viitteitä siitä, näyttääkö sotavankien kanssa toimivien parissa esiintyvän itsepetosta heidän suhtautumisessaan sotavankeja kohtaan. Jos näin oli, niin mitä seurausvaikutuksia sillä oli sotavankien olosuhteisiin? Entä epäinhimillistettiinkö sotavankeja ja jos näin tehtiin, niin kuka, miten ja missä tilanteissa? Ketkä osoittivat myötätuntoa sotavankeja kohtaan ja millaisissa tilanteissa sotavankeja autettiin? Käytetty lähdeaineisto on sidoksissa edellä esiteltyihin toimijatasoihin ja se asettaa tietyt rajoitteet sille, minkälaisia asioita kunkin toimijatason kohdalla on mahdollista kysyä. Valtaosa materiaalista koostuu ylätason ja byrokraattitason hallinnollisesta kirjeenvaihdosta, minkä vuoksi erityisesti näiden tasojen ”pään sisälle” on mahdollista pyrkiä. En ole käyttänyt läheskään yhtä paljon alatasoa (vartijat, maatilojen siviilit) koskevaa ensikäden lähdemateriaalia, joten tämän tason kohdalla tarkastelu kohdistuu ympäristön ja toteutuneen toiminnan väliseen yhteyteen.

Lopuksi olen verrannut sotavankien kohtelua Suomessa muihin sotaa käyviin maihin. Tämä on tärkeää sen vuoksi, että olen näin saanut selkeämmin esille sen, millä painoarvolla historialliset olosuhteet vaikuttivat tapahtumiin Suomessa ja mitkä seikat sotavankikysymyksessä ja suomalaisten toiminnassa sen ratkaisemiseksi itse asiassa näyttäisivät olleen universaaleja.

Tutkimuksen perusrakenteen muodostaa kronologia, johon edellä esitetyt teemat limittyvät. Rakenteen voi jakaa kolmeen osaan, joista ensimmäiseen kuuluu jatkosodan sotilaallinen, poliittinen ja psykologinen tausta eli tilanne, josta jatkosotaan lähdettiin. Toinen osa kattaa ajanjakson sodan alusta kevääseen 1942, jolloin sotavankien kuolleisuuskatastrofi syntyi ja kehittyi. Tässä osassa huomio kiinnittyy konkreettisiin tapahtumiin ja toimijoista erityisesti byrokraattitasoon. Kolmas osa kertoo korjausliikkeestä eli ajallisesti sodan loppuvuosista, erityisesti vuoden 1942 loppuosasta ja vuodesta 1943, jolloin sotavankikuolleisuus maltillistui ja lopulta loppui lähes kokonaan.

Lähteet

Tärkein sotavankien kuolleisuuden laajuudesta kertova lähde on Kansallisarkiston vuosina 2004–2008 toteuttaman tutkimusprojektin *Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955* muodostama tietokanta jatkosodan aikana kuolleista neuvostosotavangeista (n=19 085). Tietokanta sisältää kuolleen sotavangin henkilötiedot, sotilas- ja vankeustiedot sekä kuolintiedot. Tätä tietokantaa käytän kuvatessani kuolleisuuden jakautumista ajallisesti, eri leireillä ja eri kansallisuuksien kesken eli käytän sotavangin henkilötiedoista kansallisuustietoa sekä hänen kuolintiedoistaan kuolinpäivätietoa ja kuolinleiri- tai kuolinpaikkatietoa. Tietokantaa on käytetty myös Kansallisarkiston tutkimusprojektin puitteissa tehdyissä julkaisuissa ja sen sisältöä on raportoitu niissä kattavasti, joten en väitöskirjassani käy yksityiskohtaisesti läpi koko tietokantaa ja sen tietosisältöä. Kuolleiden sotavankien tietoja on muun muassa eritelty kuolinajan, kuolinsyyn, kuolinmuodos-

telman ja kansallisuuden mukaan.[170] Kansallisarkiston tietokanta ei merkittävästi lisää tietoa kuolleiden määrästä, mutta se tuo lisätietoa, vaikkakin osin epävarmaa ja lähdekritiikille altista, siitä missä kuolemat tapahtuivat, kuolinajasta ja kuolintavasta. Tietokannan tärkein etu on, että tieto on helposti käsiteltävässä ja yhdisteltävässä muodossa.

Kansallisarkiston tietokannassa on puutteita ja siihen on suhtauduttava lähdekriittisesti. Lähdemateriaalina tietokannassa on käytetty pääosin Suomen Punaisen Ristin (SPR) sotavankikortteja, jotka tehtiin jokaiselle Suomessa rekisteröidylle sotavangille. Sotavankikorttikäytäntö oli voimassa jo talvisodassa ja se oli kansainvälisen mallin mukainen. Sotavankikortteja laadittiin vankileireillä kolme kappaletta, joista yksi toimitettiin SPR:lle, yksi meni sotavangin mukana siirtojen yhteydessä ja yksi jäi sotavangin pidättäneelle taholle, joka siirron tapahtuessa toimitti sen uudelle yksikölle. SPR:lle tuli myös lähettää tiedot sotavangin olosuhteissa tapahtuneista muutoksista. Sotavankikorttiin merkittiin sotavangin henkilötietojen lisäksi kaikki olennaiset sotavankeuteen liittyvät tapahtumat.[171] Olennaista on, että rekisteröimättömänä kuolleet sotavangit jäävät näin ollen Kansallisarkiston tietokannan ulkopuolelle. Tarkkaa tietoa heidän määrästään on mahdoton saavuttaa, mutta vähimmäisarvio on muutamia tuhansia.[172] On siis koko ajan muistettava, että kun puhutaan kuolleiden vankien määrästä tämän tietokannan perusteella, puhutaan aina kuolleiden vähimmäismäärästä. Lisäksi kaikki tiedot rekisteröitynä kuolleista 19 085 sotavangista eivät ole läheskään kattavia ja tietosisältöjen osittaista katoa on paljon.

Tietokannan sisältämiin tietoihin on myös syytä suhtautua varauksella. Kuolinleiriksi merkitty paikka ei esimerkiksi läheskään aina ollut varsinaisesti se, jossa sotavanki kuoli tai jossa hänet oli näännytetty. Sotavankien rekisteröinti ja tiedot siirroista leirien, alaleirien ja työpisteiden välillä eivät nimittäin aina olleet ajan tasalla, mikä johti sekaannuksiin myös kuolinaikaisen sijoituspaikan suhteen. Toisaalta usein saattoi käydä niinkin, että leiri tai muodostelma jossa sotavanki nääntyi tai sairastui oli jokin muu kuin se, missä hän varsinaisesti kuoli. Tiedot sotavankien kuolinsyistä ovat myös osittain tulkinnanvaraisia eivätkä välttämättä kerro, mikä varsinaisesti on ollut kuoleman taustalla ollut pääasiallinen syy.

Arkistolähteeni löytyvät pääosin Kansallisarkistosta.[173] Tärkeimpiä materiaaleja ovat sotavankiasioista vastanneiden eri tahojen arkistot eli armeijan puolella päämajan pääintendentintoimiston/osaston, hallinnollisen toimiston ja sotavankitoimiston, sotavankileirien tarkastajien sekä kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston arkistot. Lisäksi pää-

---

[170] Westerlund 2008b; 2008c; 2008d; 2009, 93–147. Ks. myös Kujala 2008. Tietojen erittely on toteutettu perusjakaumien ja ristiintaulukointien avulla sekä suhteuttamalla kuolleiden määrä ko. perusjoukkoon. Käytän samoja menetelmiä myös tässä työssä. Tietokanta kuitenkin saattaisi antaa mahdollisuuksia tilastollisempaankin analyysiin (esim. monimuuttujamenetelmien avulla) esimerkiksi sen osalta, miten eri muuttujat sotavankien taustoissa ja heidän reitissään suomalaisten leirijärjestelmässä korreloivat yhtäaikaisesti eri kuolinsyiden kanssa. Tämä kuitenkin edellyttää mittavaa tietokannan uudelleen koodaamista ja jää jatkotutkimuksen haasteeksi. Koska tarkkaa vertailuaineistoa suomalaisilta leireiltä selvinneiden sotavankien parista ei ole, ei läheskään kaikkia kuolleisuustietokannan tietoja voi käyttää varsinaisesti sen selittämiseen, mitkä tekijät olivat kytköksissä todennäköisyyteen selvitä tai menehtyä suomalaisissa sotavankimuodostelmissa.

[171] Rosén 2002, 511–512. Westerlund 2009, 61.

[172] Kujala 2008, 229.

[173] Kaikki entisen sota-arkiston materiaalit löytyvät nykyisin Kansallisarkiston kokoelmista ja ovat tilattavissa Rauhankadun toimipisteeseen. Erottaakseni entisen sota-arkiston lähdemateriaalin alaviitteissä muusta Kansallisarkiston materiaalista, viittaan näihin aineistojen säilytyspaikan mukaan merkinnällä ”KA/Sörnäinen”.

majan tiedoitusosaston materiaali (mielialailmoitukset, lehdistökatsaukset) tarjoaa relevanttia tietoa sotavankeihin suhtautumisesta. Käytän myös olemassa olevia sotavankiasioista vastanneiden tai niiden kanssa läheisesti tekemisissä olleiden henkilöiden yksityisarkistoja kuten sotavankitarkastaja M. H. A. Spåren arkistoa[174] ja kotijoukkojen sotavankitoimiston päällikkönä marraskuusta 1941 kesäkuuhun 1942 toimineen kapteeni Eljas Erkon arkistoa[175].

Korkea sotavankikuolleisuus muodostui Suomelle ulkopoliittiseksi ongelmaksi erityisesti vuodesta 1942 eteenpäin ja luon katsauksen sotavankikysymyksen käsittelyyn myös Ulkoasiainministeriön arkistolähteiden avulla. Ulkoasiainministeriön arkistolähteet eivät kuitenkaan ole yhtä olennaisia sotavankikysymyksen kannalta kuin armeijalaitoksen puolella syntyneet lähteet, sillä sodanaikaisella ulkoasiainministeriöllä ei ollut juuri valtaa sotavankeihin toisin kuin sotilasviranomaisilla.

Armeijalaitoksen sodanaikaisiin lähdemateriaaleihin liittyy lähes aina se ongelma, että osa niistä on tuhottu sodan jälkimainingeissa. Erityisesti arkaluontoista aineistoa sisältäviä kokonaisuuksia päätyi helposti poltettavien listalle. Sotavankiasiat olivat tällaisia, erityisesti talven 1941–1942 kuolleisuuskatastrofin osalta. On perusteltua olettaa, että niihin liittyviä asiakirjoja on sodan loppuvaiheissa tuhottu.[176] Kaikkea sotavankien kohteluun liittyvää lähdemateriaalia ei siis enää ole olemassa.

Lisäksi olemassa oleva lähdemateriaali on altista sisäiselle lähdekritiikille. Sotavankitarkastajien tarkastuskertomukset sotavankileireiltä ja sotavankien työpisteiltä ovat tästä hyvä esimerkki. Sotavankitarkastajat olivat usein armeijan palveluksessa toimivia vanhempia upseereita, joilla tuskin oli mitään syytä liioitella sotavankien huonoja oloja, mutta ei myöskään antaa niistä todellisuutta ruusuisempaa kuvaa. Vaikka he eivät tahallisesti olisi vääristelleetkään sotavankien oloja – mitä tätäkin tosin saattoi tapahtua – on kyseenalaista annettiinko sotavankitarkastajille aina vankileiriltä ja työpisteiltä täysin totuudenmukainen kuva. Esimerkiksi Oriveden sotavankileiri 23:lla vankien oloja kohennettiin aina tarkastajan saapuessa, mikäli tästä vain tiedettiin etukäteen.[177] On syytä olettaa, että näin toimittiin myös muilla sotavankileireillä. Tarkastuskertomuksissa esiintyvät epäkohdat sotavankien huollossa ja kohtelussa kuvaavat – kuten rekisteröityjen kuolleiden määrä – epäkohtien vähimmäismäärää.

---

[174] Löytyy entisen sota-arkiston materiaaleista: Päämaja, sotavankien tarkastaja, T 17763.
[175] Löytyy Päivälehden arkistosta.
[176] Ks. viittauksia sotavankeja käsittelevien papereiden tuhoamiseen: Allekirjoittamaton ja päiväämätön lappunen: P.M., ”I sotavankien muonituksen suhteen…”, T 19497/15. KA/Sörnäinen, jonka yläkulmassa käsin kirjoitettu huomautus: ”Onko tässä mahdollisesti viitteitä poltettaviin papereihin.” ja Puolustusvoimain pääesikunta, komento-osasto, n:o 2390/Kom.2/12, 22.6.1945 (A. F. Airo), T 19663/F6. KA/Sörnäinen.
[177] Pimiä 2012, 32–33.

OSA I Tausta

Sodan päämäärät

Suomen ja Saksan sotilaallinen yhteistyö ennen jatkosotaa alkoi viimeistään elokuussa 1940, jolloin Saksa purki aseiden vientikiellon Suomeen ja Suomi hyväksyi Saksan Pohjois-Norjassa olleiden joukkojen kauttakulun Suomen alueen läpi. Hitlerin suunnitelmissa oli ollut jo pitkään hyökkäys Neuvostoliittoon ja Saksan ylin sodanjohto päätti operaatio Barbarossasta viimein joulukuussa 1940. Suomalaiset saivat operaatiosta tietoja tammikuun lopulla 1941. Saksalaisten ja suomalaisten yhteistoiminta käynnistyi keväällä 1941 Suomesta Saksan armeijaan värvätyn vapaaehtoisen SS-pataljoonan ja Lapissa suoritettujen tienrakennus- ja tiedustelutoimien muodossa. Samalla valmisteltiin hyökkäystä Neuvostoliittoon. Suomen alueella oli ollut saksalaisia joukkoja kauttakulkusopimuksesta (syyskuu 1940) lähtien, ja joukkojen määrä nousi keväästä 1941 alkaen. Kesällä 1941 Pohjois-Suomessa oli noin 80 000 saksalaissotilasta. Määrä nousi sodan aikana yli 200 000:een.[178]

Saksa käynnisti operaatio Barbarossan eli hyökkäyksen Neuvostoliittoon 22.6.1941. Operaation ensimmäisenä tavoitteena oli Leningradin valloitus, johon Hitler toivoi erityisesti Suomen avustusta. Talvisodan (1939–1940) jälkeinen rauha jäikin Suomessa lyhyeksi, kun maa liittyi Saksan Neuvostoliittoon aloittamaan hyökkäykseen 25.6.1941 Neuvostoliiton Suomen alueelle kohdistamien pommitusten annettua Suomelle oman syyn sodan julistukselle.[179]

Saksalaisten idän suunnitelmiin kuului elintilan valtaamisen lisäksi slaavilaisten kansojen orjuuttaminen ja tarpeettomien tuhoaminen muun muassa nälkään näännyttämällä.[180] Herman Göringin mukaan olisi vain parempi, mikäli useat miljoonat venäläiset kuolisivat nälkiintymällä. Hitler katsoi, että kysymys sotavangeista Neuvostoliittoa vastaan käydyssä sodassa oli tarpeeton, sillä Saksa aikoi tuhota mahdollisimman nopeasti koko juutalais-bolshevistisen valtion.[181] Lizzie Collinghamin mukaan agronomi Herman Backen kansallissosialisteille laatima ”nälkäsuunnitelma” (Hunger Plan) tarjosi Hitlerille Neuvostoliiton valloitukseen rationaalisen perustelun ideologisen rotupolitiikan lisäksi. Backen suunnitelma perustui Saksan omavaraisuuden turvaamiseen, joka oli vaarassa vähentyä teollistumisen ja saksalaisten elintason nousun myötä. Omavaraisuus oli Backen mukaan elintärkeä Saksan voitolle eikä omavaraisuuden säilyttäminen ja armeijan ruokkiminen onnistuisi ilman Neuvostoliiton ja erityisesti Ukrainan viljavarantojen valtausta. Välinpitämättömyys neuvostosotavankien ja idän miehitettyjen alueiden neuvostosiviilien huollosta liittyi tähän suunnitelmaan.[182]

Saksalaisten sotavankipolitiikkaan idän sodassa kuului myös julkilausuttuja tuhoamiskäskyjä. Saksan puolustusvoimille annettiin Neuvostoliittoa vastaan käydyssä

[178] Jokipii 1987, 105–186, 261–293. Häikiö 2006. Turtola 2006. Junila 2006.
[179] Muita operaatio Barbarossaan osallistuneita suurten akselivaltojen (Saksa, Italia, Japani) pienempiä liittolaisia olivat Unkari, Bulgaria ja Romania sekä Saksan tiukassa alaisuudessa ollut nimellisesti itsenäinen Slovakia. Näillä kaikilla, kuten Suomellakin, oli kuitenkin omat syynsä yhtyä Saksan hyökkäykseen Neuvostoliittoon. Ks. esim. Harjula 2009. Solonari 2010. Halmesvirta 2012.
[180] Megargee 2007, 34. Holmila 2010, 14.
[181] Bartov 2001, 110. Kujala 2008, 154–158.
[182] Collingham 2011, 4–5, 32–39.

sodassa ohjenuoraksi niin sanottu Barbarossa-käsky, jonka mukaan vihollisen siviilihenkilöiden tekemät rikokset ja niskurointi voitiin tukahduttaa äärimmäisiä keinoja käyttämällä ilman kenttäoikeuden päätöstä. Täydennyksenä tähän annettiin kesäkuussa 1941 ennen taistelujen aloittamista niin sanottu komissaarikäsky, joka määräsi neuvostoliittolaiset poliittiset komissaarit armotta tuhottaviksi.[183] Kaiken kaikkiaan saksalaisten idässä käymä sota poikkesi selvästi liittoutuneita vastaan lännessä käydystä sodasta.[184]

Hitlerin Barbarossa-suunnitelma rakentui salamasotastrategian varaan[185], mistä johtuen myös Suomessa uskottiin uuden sodan kestävän vain vähän aikaa, ehkä vain kahdesta kuuteen viikkoa. Tämä osoittautui toiveajatteluksi, sillä todellisuudessa jatkosota tuli kestämään Suomen osalta neljä vuotta eli alkusyksyyn 1944 saakka. Suomen valtiollinen johto esitti alkaneen sodan puolustus- tai hyvityssodaksi, jonka tarkoituksena oli vallata talvisodassa menetetyt alueet takaisin. Varsinaiseksi sodan päämääräksi kuitenkin muotoutui, ainakin sodan alkuvuosina, turvallinen ”kolmen kannaksen raja”, joka olisi tullut kulkemaan kaukana entisen Suomen ja Neuvostoliiton rajan itäpuolella.[186] Suomalaisten sodanjohdossa tehdyt hyökkäyssuunnitelmat tukevat käsitystä, että Suomessa oltiin valmiita menemään vielä paljon pidemmällekin kuin mihin syksyllä 1941 lopulta päästiin. Aluevaltauksia olisi mahdollisesti jatkettu myös vuonna 1942, mikäli Saksan sotamenestys olisi tehnyt sen mahdolliseksi.[187]

Talvisota yhdisti suomalaista kansakuntaa ja vaikka usein puhutaan talvisodan myytistä, oli yhtenäisyyskokemus myös konkreettisesti totta – ainakin hetken aikaa.[188] Oikeutetuksi koettu puolustussota yhteistä vihollista vastaan edesauttoi sisäryhmän koheesiota.[189] Kesällä 1941 alkaneeseen uuteen sotaan kuitenkin suhtauduttiin Suomessa alun alkaen sekä kriittisemmin että innokkaammin kuin talvisotaan. Siinä, missä äärivasemmistolaiset suunnittelivat metsäkaarteja ja sabotaasitöitä Suomen armeijaa vastaan[190], niin sosiaalidemokraattien parissa oltiin pääosin Suomen sotaponnisteluiden takana ja toivottiin vähintäänkin talvisodan menetysten korjaamista[191], kun taas ainakin äärioikeistossa haaveiltiin Suur-Suomesta ja bolshevismin kukistumisesta[192]. Esimerkiksi kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkönä jatkosodan alussa toiminut kenraalimajuri A. E. Martola[193] iloitsi päiväkirjassaan 22.6.1941: ”Saksan hyökkäys alkoi varhain aamulla,

---

[183] Kujala 2008, 154–158. Megargee 2007, 37–38. Bellamy 2007, 24–26.
[184] MacKenzie 1994.
[185] Megargee 2007, 26.
[186] Salminen 1976, 63–66. Manninen 1980, 312. Jokipii 1987, 603–628. Jokisipilä 2004, 32.
[187] Karjalainen 2009, 145–147, 159–161.
[188] Tepora 2011, 235–241, 249–252, 301–302.
[189] Ks. Johdanto
[190] Ks. esim. Rentola 1994, 336–337.
[191] Sodan äänekkäimpiä vastustajia sosialidemokraattien piirissä olivat niin sanotut kuutoset, jotka valtiollinen poliisi pidätti elokuussa 1941. Varsinaisesti sosialidemokraattinen puolue, tai ainakin osa sen jäsenistä, asettui vastustamaan sotaa vasta saksalaisten kärsittyä tappion Stalingradissa vuonna 1943, jolloin niin sanottu rauhanoppositio astui esiin. Soikkanen 1987, 306–312. Rentola 1994, 213–215, 338.
[192] Ks. esim. Vilho Helasen päiväkirja 13.6.1941, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA. A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 22.6.1941, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen.
[193] Armas-Eino Martola (1896–1986) oli Saksan jääkäreitä ja hän osallistui ensimmäisen maailmansodan taisteluihin. Suomen sisällissodassa Martola toimi joukkueenjohtajana 1. jääkärirykmentissä. Sotien välisenä aikana Martola oli muun muassa sotilasasiamiehenä Brysselissä ja osallistui Suomen päävaltuutettuna Punaisen Ristin konferenssiin Genevessä vuonna 1929, jolloin allekirjoitettiin Geneven vuoden 1929 sotavankisopimus. Talvisodassa Martola toimi kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkönä, missä tehtävässä hän jatkoi jatkosodan alussa kevääseen 1942 saakka, jolloin siirtyi rintamakomentajan tehtäviin (2.divisioonan komentaja 1942–1944 ja VI AK:n komentaja 1944).

hurraa! Bolsevismi on tuhottava.”[194] Valvontaupseeri Taavetti Heikkinen taas totesi Hitlerin sodanjulistuksen päivänä 22.6.1941 ”[i]kimuistettava päivä, jolloin Saksa aloitti ryssän piiskaamisen. - - Suomen kansa ei vielä tajua, miten suuri juhla alkaa.”[195]

Yleisesti valtaosa suomalaisista koki jatkosodan – ainakin sen hyvityssotaluonteen – oikeutetuksi. Talvisota oli aiheuttanut paljon kostomentaliteettia ja lisäksi bolshevismi käsitettiin pahuutena, jonka kukistaminen olisi palvelus ihmiskunnalle. Käsitystä Neuvostoliitosta pahuuden valtakuntana tukivat 1920- ja 1930-luvuilla Neuvostoliitosta Suomeen tihkuneet tiedot tavallisen kansan ja suomalaisten emigranttien oloista siellä. Varsinkin Suomen johdolle ja sivistyseliitille Suomi näyttäytyi lännen etuvartiona idän barbariaa vastaan ja suomalaisten itseymmärrys perustui pitkälti ajatukseen, jonka mukaan Suomi kuului *länsimaisiin* sivistysvaltioihin.[196]

Nykytutkimus pitää Suomea jatkosotaan lähdössä aktiivisena toimijana, jolla oli sekä Saksan kanssa yhtenevät että myös omat intressinsä sodan lopputuloksen suhteen. Ainakin suomalaiselle oikeistolle ja äärioikeistolle, eli sisällissodan voittajille, jatkosota näyttäytyi mahdollisuutena viedä loppuun vuonna 1918 aloitettu ja 1920-luvun alun heimosodissa jatkettu bolshevismin kukistaminen ja samalla toteuttaa haave Suur-Suomesta.[197] Pisimmälle viedyt suunnitelmat kiteytyivät Suomen historian professori Jalmari Jaakkolan kesäkuussa 1941 valmistuneessa mietinnössä ”Itä-Karjalan ja Kuolan kysymys”, jossa perusteltiin Suomen oikeuksia Itä-Karjalan ja Kuolan niemimaahan ja hahmoteltiin alueiden väestöpoliittisia uudelleenjärjestelyjä. Näihin kuului venäläisväestön siirto Venäjälle jäävälle alueelle ja suomensukuisen väestön siirto Suomen rajojen sisäpuolelle.[198]

Suomessa maan sotilaallinen ja poliittinen johto olivat aktiivisen sotaan lähdön alullepanijoita, mutta myös rintamajoukoissa oli jatkosodan alkaessa havaittavissa sotainnostusta.[199] Maassa tuntui vallinneen yleinen ”kesäsotahuuma”. Oppositiohenki oli silti laajemmalle levinnyttä kuin talvisodassa: palvelusta pakoilleita ja metsäkaartiin jättäytyneitä kertyi selvästi enemmän.[200] Näin ollen jatkosotaa sävytti alusta lähtien tietty lähes kaikkia kansankerroksia koskettanut ristiriita, johon sodanjohto joutui koko sodan ajan kiinnittämään huomiota.

Kuten Saksan kohdalla, myös suomalaisten tapauksessa sodanjohdon sodan päämäärillä ja sillä, minkälaiseen sotaan miehet lähtivät, oli vaikutusta sotavankien (erityisesti isovenäläisten) kohteluun. Eräs esimerkki siitä miten oletukset sodan lopputuloksesta saattoivat vaikuttaa käsitykseen kuinka menetellä antautuvan vihollisen sekä siviiliväes-

---

[194] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 22.6.1941, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen.

[195] Heikkinen 2010, 24–25. Heikkinen tosin oli kirjoittanut päiväkirjaansa edellä mainitun merkinnän perään 16.2.1953: ”Kyllä se olikin ’juhla’”, minkä voi ehkä tulkita kuvastavan sodan jälkeen muuttunutta asennoitumista jatkosotaan.

[196] Silvennoinen 2008, 28–43. Vares 2012.

[197] Ks. esim. Vilho Helasen päiväkirja 12.2.1941, 11.6.1941, 1.7.1941, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA.

[198] Jaakkolan muistiosta kehkeytyi myös kirja ”Suomen idänkysymys”, joka käännettiin syksyllä 1941 saksaksi, englanniksi, ranskaksi ja ruotsiksi ja jota levitettiin ulkomaille aktiivisesti. ”Itä-Karjala teos, prof. Jalmari Jaakkola”, Fb 110 C3a, kansio 14, UM. Manninen 1980, 109–116. Tämän lisäksi esim. AKS-läisten suunnitelmissa väläyteltiin myös Inkerinmaan mahdollista liittämistä tulevaan Suur-Suomeen. Ks. esim. Vilho Helasen päiväkirja 3.10.1941, 11.1.1943**,** Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA.

[199] Ks. esim. Salminen 1976, 76.

[200] Muttilainen 1984, 25–31, 37–39. Rentola 1994, 340–348. Kulomaa 1995, 49–55. Ks. myös Danielsbacka 2007.

tön kanssa, on 12. divisioonan komentaja eversti Vihman sanomaksi väitetty pohdinta Leningradin motin mahdollisesta purkautumisesta syksyllä 1941:

> ”Ennen kierrokselle etulinjaan lähtöä, esitti divisioonamme [12 D] kom. ev. Wihma lyhyen selostuksen niistä mahdollisuuksista ja vaikeuksista, jotka astuvat eteemme Pietarin aikanaan luhistuessa. On odotettavissa, sanoi ev. Wihma, että ryssän johtomiehet panevat sen monimiljoonaisen siviiliväestön, joka nykyisin on Pietarin motissa, vaeltamaan valtavana massana Suomen rajaa kohti meidän huollettaviksemme. Tuohon massaan voi ryssä helposti soluttaa sotaväkeään, joka olisi tilaisuudessa näin ehkä lyömään hajalle puolustuksemme. On selvää, ettemme me pysty huoltamaan sellaista massaa, emmekä voi ottaa kontollemme sitä, että aivan loppuvaiheessa puolustuksemme lyödään hajalle. Sen johdosta on meidän edelleenkin varustettava asemiamme niin, että pystymme niistä pysäyttämään jokaisen ryssän puolelta tulevan, olipa se sitten siviili tai sotilas.”[201]

Vihman suuhun laitettu lausahdus kertoo hänen pelostaan niin sanottua Troijan hevosta kohtaan, jonka avulla Leningradin valloituksen onnistuttua Neuvostoliitto saattaisi yrittää siviiliväestöä hyväksi käyttäen vielä viimeistä epätoivoista hyökkäystä. Vihman toteamus kuvaa sodan realiteetteja, mutta myös välinpitämättömyyttä viholliskansakuntaan kuuluvia siviilejä kohtaan.[202] On viitteitä siitä, että Leningradin motista mahdollisesti Suomen puolelle purkautuvien siviilien tuhoamisesta puhuttiin sodan aikana vielä suorasanaisemmin.[203]

Toisen maailmansodan on sanottu olleen aiempia sotia enemmän ideologioiden ohjaamaa.[204] Tämä tarkoitti, että sodan voittamisen lisäksi myös vihollisvaltioiden yhteiskuntajärjestys pyrittiin muuttamaan, mikä saattoi tarkoittaa sotavankien tietoista indoktrinaatiota tai tuhoamispolitiikkaa. Varsinkaan totalitaarisissa valtioissa sotavangeista ei tästä syystä juuri välitetty. Lisäksi Neuvostoliitossa ja Japanissa sotavangiksi antautumista pidettiin maanpetturuuteen rinnastettavana tekona ja erityisesti Japanin militaristisissa piireissä hyvin häpeällisenä, minkä vuoksi sotavangeilla ylipäätään ei katsottu olevan juuri mitään ihmisarvoa.[205]

Suomessa ei ollut kyse samalla tavalla totaalisesta sodasta kuin Neuvostoliitossa, Saksassa tai Japanissa. Erityisesti alkusyksyllä 1941 sotavankien käsittelyyn varmasti vaikutti jollakin tasolla, oli se sitten tiedostettu tai tiedostamaton, käsitys Neuvostoliiton pikaisesta kukistumisesta ja Saksan johdolla rakennettavasta Uudesta Euroopasta.[206]

---

[201] II/JR 3:n spk 9053, 29.9.1941–6.12.1941, 28.10.1941. KA/Sörnäinen.

[202] Eversti Einar Vihma oli tunnettu ankarasta suhtautumisestaan sekä sotavankeihin että suomalaisiin rintamakarkureihin. Hänen kerrottiin hyväksyneen 40–50 antautuneen sotavangin ampumisen lähellä Kannaksen vanhaa rajaa käytyjen taisteluiden jälkeen syksyllä 1941 ja lisäksi antaneen muita armottomia käskyjä sotavankien kohtelusta. Vihma kaatui elokuussa 1944 Ihantalan etulinjassa, joten hän ei itse enää päässyt kertomaan sodan jälkeisissä oikeudenkäynneissä kantaansa. Vihma oli kuulunut AKS:ään. Kujala 2008, 19–34. Kuusi & Aitola 1991, 346–347, 486.

[203] HS 20.12.2008 ”Kuriiripostia Kannakselta”: Veli-Pekka Leppänen kirjoittaa vuoden 2008 presidenttifoorumissa esille tulleesta Martti Turtolan isältään kuulemasta tarinasta, jonka mukaan Kannaksella oli syksyllä 1941 todella saatu käsky varautua ampumaan Leningradin motista mahdollisesti purkautuvia siviilejä päin. Leppänen kirjoittaa lisäksi, että Turtolan esittämän tiedon jälkeen Aamulehdessä julkaistiin rintamakirje, joka tuki Turtolan esittämää väitettä vahvasti.

[204] MacKenzie 1994. Ks. myös Moore & Fedorowich 1996.

[205] Ks. esim. Bellamy 2007, 21–22. Dower 1986, 67–68.

[206] Konkreettisista toimista alkusyksyllä 1941 ks. luku Hyökkäys alkaa.

Sodan jatkuessa muutos voimasuhteissa aiheutti sodanjohdossa myös muutoksia sotavankien kohtelussa.[207] Vaikka kausaalisuhde ei olisikaan aivan yksiselitteinen, on aikaparalleeli sotatapahtumien ja sotavankipolitiikan välillä huomattavan selkeä. Ideologioiden vahva rooli toisessa maailmansodassa näkyi Suomen ja Neuvostoliiton välisessä sodassa. Suomen sodanjohdon eräänä tavoitteena sodan alussa oli bolshevismin kukistaminen, mutta ideologia vaikutti myös sodanjohdon sodan päämääriä alemmalla tasolla. Yksilön ideologinen tausta oli nimittäin eräänä osatekijänä siinä, millaisena vihollinen nähtiin ja kuinka sotapropaganda otettiin vastaan.

[207] Ks. tästä Osa III.

Viholliskuva

Neuvostosotavankien kohtelun kannalta on olennaista ymmärtää, millaiseen sotaan suomalaiset kesällä 1941 lähtivät ja mitä he toivoivat sillä saavuttavansa. Yhtä olennaista on se, ketä vastaan he ajattelivat taistelevansa. Suomalaisten venäläisistä luoma viholliskuva ja sen taustat ovat tämän luvun aiheena. Suomen sotilaallinen ja poliittinen johto ei kannattanut liittolaisensa kansallissosialistista ideologiaa. Sen sijaan Hitlerin Saksan luoma viholliskuva bolshevikeista ja juutalaisista, joka perustui rotuoppiin, rotuhierarkiaan ja rotuhygieniaan, on tietyiltä osin samankaltainen suomalaisten venäläisistä luoman viholliskuvan kanssa.[208]

Monet aikalaiset 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa perustelivat sekä kansojen että sukupuolten välisiä eroja evoluutioteorian avulla. Herbert Spencerin lanseeraama käsitys vahvimman selviytymisestä ja evoluution tuottamista luonnollisista eroista vaikutti vahvasti viktoriaanisen ajan eurooppalaisessa ajattelussa. Esimerkiksi viktoriaanisen ajan sukupuoliroolit ja -moraali perustuivat pitkälti käsitykseen perustavista ”luonnollisista” eroista miesten ja naisten välillä, jotka oikeuttivat sukupuolten epätasa-arvon.[209] Kolonialismiin taas liittyi sisäänrakennettu ajatus siitä, että eurooppalaiset olivat hallitseva rotu. Esimerkiksi Englannin pääministeri Winston Churchill puolusteli Intiassa ja muualla Englannin siirtomaissa toteutettuja julmuuksia sillä, että ”[a]rjalainen suku/kanta on vääjäämättä voittava” ja kannatti toisen maailmansodan aikana sitä, että sivistymättömiä heimoja vastaan voidaan käyttää myrkkykaasuja.[210]

Rotujen eriarvoisuusajatusten lisäksi rotuhygieniaa eli eugeniikkaa kannatettiin niin 1800-luvulla kuin 1900-luvun alkupuolella laajalti.[211] Esimerkiksi Suomen jatkosodan aikainen presidentti Risto Ryti kirjoitti päiväkirjaansa 5.3.1943 pohdintojaan muutamaa vuotta aikaisemmin perustetun Väestöliiton toimenkuvasta: ”Väestöliiton ei pitäisi rajoittaa toimintaansa ainoastaan väestön lukumäärän lisääntymisen edistämiseen, vaan myöskin väestön laadun parantamiseen, jolloin - - kansan fyysillisestä terveydestä olisi huolehdittava niin, että fyysillisesti ala-arvoisille tehtäisiin mahdottomaksi suvun lisääminen, ja myöskin siten, että psyykillisesti ala-arvoisiin nähden noudatettaisiin samaa menettelyä.”[212] Anatomian professori Niilo Pesosen johdolla Suomeen suunniteltiin jatkosodan aikana saksalaisen mallin mukaista rotubiologista instituuttia, jonka tutkimustehtäviin olisi kuulunut suomalaisen rotuaineksen selvittely ja toimenpidesuositusten antaminen siitä, miten kansan ”terveempi aines” saataisiin lisääntymään ja perinnöllisesti sairaiden jälkikasvu estettäisiin. Tutkimuslaitosta ei koskaan perustettu. Syksyllä 1942 aloitetut suurisuuntaiset suunnitelmat instituutin perustamiseksi tyrehtyivät sodan lopputuloksen alkaessa näyttää Saksan ja Suomen kannalta epäedullisemmalta.[213]

---

[208] Ks. esim. Silvennoinen 2008, 69–72, 194–195, 333–334. Vrt. Kleemola 2011.
[209] Dippel 2010, 65–101. Holmila 2010, 57.
[210] Pinker 2011, 658 (lainaus myös Pinkeriltä).
[211] Dippel 2010, 65–101. Holmila 2010, 57. Hietala 2006.
[212] Manninen & Rumpunen 2006, 257.
[213] Hietala 2006, 119–128. Ks. myös suomalaisten sotapsykiatrien rotuoppikäsityksistä ja niiden ääripäistä jatkosodan aikana Kivimäki 2013b, 290–293.

Natsit eivät siis suinkaan olleet ensimmäisiä tai ainoita, jotka tekivät naturalistisen virhepäätelmän Darwinin ja Wallacen oivaltamasta luonnonvalinnasta ja käyttivät sitä sosiaalipolitiikkansa välineenä. Natsien rotuideologia on kuitenkin äärimmäinen esimerkki 1900-luvun alkupuoliskolla vallinneesta vääristyneestä darwinismista. Kun puhutaan toisen maailmansodan aikaisesta rotuajattelusta ja yleisestä käsityksestä eri rotujen erilaisesta kehitysasteesta[214], johon vääristynyt darwinismi vahvasti vaikutti, on olennaista erottaa toisistaan yhtäältä aikalaisten tietoinen toiminta näiden käsitysten varassa ja toisaalta sen selittäminen ja ymmärtäminen, miksi käytetty rotuoppien retoriikka upposi kuulijoihin niin hyvin.[215]

Antero Holmila puhuu kansallissosialistien ”biologisesta ajattelutavasta” tai ”verellä ajattelusta”, jossa esimerkiksi antisemitismiä, mutta myös slaavilaisten kansojen orjuuttamista, perusteltiin muka-tieteellisellä rotubiologialla. Hän kirjoittaa kuinka Hitler viljeli rotubiologisia termejä juutalaisista kuvaten heidät muun muassa syöpäläisiksi, basilleiksi, basillin kantajiksi, madoiksi mätänevissä ruumiissa, rottalaumaksi ja verta imeviksi hämähäkeiksi, jotka tuli tuhota.[216]

Kuten Holmila toteaa, jo Luther käytti 1500-luvulla sanontaa juutalaisista kansakunnan ruttona. Samalla tavoin eurooppalainen russofobinen Venäjä-kuva esitti jo 1500-luvun loppupuoliskolla venäläiset petollisina, väkivaltaisina, kesyttöminä, eläimellisinä ja ruokottomina.[217] Vihollisten leimaaminen saastaisiksi, iljettäviksi ja likaisiksi ei itse asiassa kerrokaan siitä, että natsit olisivat vain omaksuneet retoriikan sosiaalidarwinismista[218] vaan siitä, että Hitler, kuten monet muutkin taitavat propagandistit ja populistit, käytti evoluutiopsykologiaa intuitiivisesti hyväkseen pyrkiessään epäinhimillistämään valitsemansa ihmisryhmän.[219]

Ajatus siitä, että yhteiskuntia tulisi johtaa rotuhygienian keinon, oli osa väärinymmärrettyä sosiaalidarwinismia ja liittyi omaan aikaansa, mutta ”biologisen” käsitteistön käyttö oli paljon vanhempaa perua ja liittyi ihmisluonnon eräisiin hyvin hitaasti muuttuviin piirteisiin. Tietyt eläimet (hämähäkit, käärmeet, rotat, madot) herättävät ihmisissä inhoa samoin kuin likaisuus, saastaisuus, raadot, syöpäläiset ja loiset, koska ne ovat vaarallisia myrkyllisyytensä tai mahdollisen tautisuutensa vuoksi. Evoluutiopsykologian näkökulmasta on loogista, että ihmisille on kehittynyt näitä eliöitä kohtaan inhoreaktio, joka varmistaa niiden välttämisen ja on näin ollen palvellut yksilön selviytymistä.[220] Ikävänä sivutuotteena tämän inhoreaktion voi kuitenkin saada aiheutetuksi ihmisissä myös pelkästään leimaamalla joku tai jotkut inhoa herättävän retoriikan avulla. Lisäksi ihmisillä tuntuu vielä olevan myötäsyntyinen tunnevalmius yhdistää inhon kohteeseen moraalinen arveluttavuus.[221] Tämä saattoi näkyä myös hyvin julkilausutusti, kuten sisällissodan jäl-

---

[214] Karemaa 1998, 14.

[215] Tähän liittyen on jonkin verran hankalaa käsitellä sekä saksalaisten rotuideologiaa että ylipäätään toisen maailmansodan aikaista käsitystä eri kansojen eriarvoisuudesta nykytieteen tarjoamasta evolutiivisesta perspektiivistä, sillä aikalaiset tekivät niin myös itse, mutta kuten sanottua naturalistisen virhepäätelmän vallassa. Ks. evoluutioteoriaan pohjaavien yhteiskuntatieteellisten ajatusten käsittelyn hankaluudesta suomalaisessa tiedejulkisuudessa 1970–1980-luvuilla Lepistö 2011 ja nykypäivänä esim. Kivivuori 2007 ja Danielsbacka & Tanskanen 2010.

[216] Holmila 2010, 34–35, 55.

[217] Karemaa 1998, 14.

[218] Vrt. Holmila 2010, 27.

[219] Sarmaja 2001.

[220] Sarmaja 2001. Hamilo 2011.

[221] Sarmaja 2001.

keisen valkoisen Suomen venäläisvastaisuudessa, joka samaisti venäläisyyteen muiden kielteisten piirteiden lisäksi moraalittomuuden, epärehellisyyden ja julmuuden.[222] On väitetty, että likapropagandaan pohjaava inhoreaktio olisi mahdollisesti voimakkaampi konservatiiveilla, joille sisäryhmän puhtaus on tärkeä moraalinen hyve. Näin ollen sisäryhmän puhtautta korostaneet valkoisen Suomen innokkaimmat kannattajat saattoivat olla muita alttiimpia likapropagandalle.[223]

Ihmisten myötäsyntyinen valmius eri ihmisryhmien kategorisointiin mahdollistaa näiden ryhmien epäinhimillistämisen, johon voidaan käyttää juuri edellä mainittuja inhon herättämisen keinoja.[224] Kategorisointitaipumukseen ja epäinhimillistämiseen liittyviä rotustereotypioita ja rasismia on aikaisemmassa tutkimuksessa lähestytty myös Toiseuden käsitteen avulla, joka liittyy symbolisen vastakohdan luomiseen Itselle eli omalle sisäryhmälle. Toiseuden luomisessa yleensä hyödynnetään erilaisia myyttejä ja stereotypioita eli kyse on samasta prosessista kuin epäinhimillistämisessä.[225]

***

Suomalaiset muodostivat jatkosodan aikaisen viholliskuvansa venäläisistä pitkälti itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmenten venäläisvihamielisen julkisen kirjoittelun pohjalta, mutta kuten sanottu, potentiaali viholliskuvan syntymiseen ja sen luomiseen tiettyjen keinojen avulla on ihmiselle universaali piirre. Suomalaisten kuva venäläisistä on vaihdellut historian saatossa venäläispelosta ja venäläisvihasta venäläismyönteisyyteen, jopa venäläisihannointiin, samoin kuin muiden länsimaiden Venäjään suhtautuminen.[226] Olennaista on, että suomalais-venäläisissä suhteissakin näkyy selkeästi kuinka ympäristöherkkä ihmisen myötäsyntyinen alttius tehdä eroja ja kategorisointeja eri ihmisryhmien välille on. Tärkeää ei niinkään ole se, milloin venäläisviha on ollut tai siitä on tullut rodullista kansallisuusvihaa vaan se, että viha venäläisiä ja venäläisyyttä kohtaan on mahdollista muuttaa rasistiseksi kansallisuusvihaksi ja se, miten ja miksi tämä muutos tapahtuu. Venäjä ei ole ollut luonnollisesti Suomen ”ikiaikainen periviholliinen”, mutta ajatus tästä on aina ollut helposti omaksuttavissa ja sitä taipumusta voi pitää lähes ikiaikaisena.

Outi Karemaa paikallistaa rasistisen venäläisvihan syntyajankohdaksi Suomessa vuodet 1917 ja 1918, joihin myös Matti Klinge ajoittaa ”ryssänvihan” synnyn. Venäläisviha palveli Suomessa poliittisia päämääriä. Kun Venäjästä tuli uhka, vihaa alettiin lietsoa. Ensin sitä levittivät Saksassa sotilaskoulutuksen saaneet jääkärit ja aktivistit, joiden parista se levisi laajemmin suomalaisten valkoiselle puolelle, nyt erityisesti maalaisliittolaisten levittämänä. Sisällissodan jälkeen, 1920-luvulla, venäläisviha mytologisoitiin ja

[222] Karemaa 1998, 120.
[223] Haidt & Graham 2007. Ks. myös Tybur et al. 2009. En ota kantaa siihen, voiko poliittisia ryhmiä ylipäätään kategorisoida eri moraaliulottuvuuksien avulla. Likapropaganda varmasti upposi myös sosialidemokraatteihin ja kommunisteihin (ks. luku Sotavangit maatiloilla vuonna 1941 ja sosialidemokraattisen lehden kirjoittelu rodun puhtaudesta) eli siinä on yleisiä ihmisluontoon vetoavia elementtejä. Tästä huolimatta vaikuttaa siltä, että ainakin 1900-luvun alkupuoliskolla likapropagandaa käytettiin selvästi eniten valkoisen Suomen äärilaidalla; AKS:n IKL:n sekä jääkäreistä ja aktivisteista koostuneen upseeriston parissa.
[224] Ks. Johdanto. Ihmisillä on myös myötäsyntyinen kyky empatiaan, kuten johdannossa esitin. Käsittelen tätä tarkemmin osassa III.
[225] Toiseudesta ks. Karemaa 1998, 9–11 ja Toiseuden käsitteestä sotavankitutkimuksessa ks. Scheipers 2010.
[226] Luostarinen 1986. Immonen 1987, 46. Karemaa 1998.

se alkoi läpäistä kaikkia kansankerroksia. Karemaa väittää Klingen kommunisminvastaista ideologiaa painottavasta tulkinnasta poiketen, että vaikka venäläisvihan lietsonnan alkusysäys oli poliittinen, ei itse lietsottu viha ollut ainoastaan poliittista, jolloin se olisi kohdistunut lähinnä bolshevikkeihin, vaan etnistä kaikkiin venäläisiin kohdistuvaa kansallisuusvihaa.[227] Tämä tulkinta sopii hyvin yhteen ihmisten myötäsyntyisen kategorisointitaipumuksen ja siitä johdettavissa olevan ksenofobian kanssa.

Venäläisvihan syntymiseen vaikutti se, että vastaitsenäistynyt valtio tarvitsi ja sai bolshevikkien vallankumouksen myötä Neuvosto-Venäjästä riittävän pelottavan ulkoryhmän, jonka avulla sisäryhmän kiinteyttämisessä lopulta onnistuttiin. Lisäksi venäläisvihan ja venäläisten epäinhimillistämisen avulla valkoinen Suomi kykeni tukemaan ajatusta sisällissodasta kansallisena vastakkainasetteluna.[228] Kapinan syyksi valkoinen Suomi nimittäin näki Venäjältä levinneen bolshevistisen tartunnan, jota venäläiset lietsoivat. Valkoiset kokivat näin ollen taistelevansa koko länsimaisen sivistyksen puolesta. Vastakkain asetettiin ”puhdas” suomalaisuus ja ”saastainen” venäläisyys. Näin suomalaisten vastenmielisyys alkoi kohdistua – toisin kuin autonomian ajalla, jolloin vastustettiin vain sortovallan edustajia – koko Venäjän kansaan ja venäläisyyteen. Suomalaisten ”ryssävihassa” oli paljon eurooppalaisia aineksia. Se perustui rotuhierarkioihin ja venäläisiin liitetyt kielteiset piirteet – petollisuus, väkivaltaisuus, eläimellisyys, irstaus, barbaarisuus – olivat toistuneet eurooppalaisessa viholliskuvastossa jo ainakin 1500-luvulta saakka. Suomalainen ympäristö kuitenkin vaikutti vihan syttymiseen, sen ajankohtaan ja vihan käyttöön.[229]

1920–1930-luvuilla suomalaisessa julkisuudessa siis vaikutti vahva venäläisvihamielinen tendenssi. Kari Immonen on luokitellut suomalaisen Neuvostoliitto-mielipiteen viiteen tyyppiin käyttäen lähdemateriaalina 1920–1930-luvuilla ilmestynyttä kirjallisuutta, jonka hän tulkitsee kuvastavan aikakauden julkisuutta. Immosen ensimmäinen ryhmä on AKS:n parhaiten edustama totaalikielteisyys Neuvostoliittoa ja venäläisyyttä kohtaan. Ajattelutapa yhdistyi aktivismiin, jääkäriliikkeeseen ja heimojärjestöihin. Toista ryhmää hän kutsuu antikommunistiseksi turvallisuusajatteluksi, joka oli sisällöllisesti lähellä ensimmäistä ryhmää, mutta ilmenemismuodoissaan hieman maltillisempi. Käsitys Neuvostoliitosta, venäläisistä ja kommunismista oli kahdelle ensimmäiselle ryhmälle yhteinen eli hyvin kielteinen ja sisällöltään lähellä Karemaan kuvailemaa venäläisvihaa, joka synnytettiin Suomessa vuosina 1917–1918. Immosen toisen mielipideryhmän edustajia löytyi ennen kaikkea kokoomuksesta, suojeluskunta- ja lottajärjestöistä, oikeistolaisista kansalaisjärjestöistä, sotalaitoksesta ja muista valtionhallinnon yksiköistä sekä maalaisliitosta ja joskus myös edistyspuolueesta. Nämä ryhmät, ykkösryhmä erityisesti, olivat sotien välisen ajan mielipidejohtajia. Ne määrittelivät rajat, joiden sisällä Neuvostoliittoa voitiin julkisuudessa käsitellä. Asema johtui siitä, että ne olivat aktiivisimpia Neuvostoliittoa koskevien mielipiteiden esittäjiä, hallitsivat merkittävimpiä julkaisufoorumeita eikä niille

[227] Karemaa 1998, 196–200. Klinge 1972, 57–112. Ks. kuitenkin myös Alapuro 1973, 33–34, 45–47.
[228] Karemaa 1998, mm. 29–32, 70–71, 72–74. Ylikangas 1993. Valkoisen puolen itsepetos, joka mahdollisti hävinneen punaisen puolen syyllistämisen sekä sodasta että sen jälkeisestä vankileirikatastrofista, mahdollisti myös sen, että sisällissodan vankileirikokemuksista ei otettu opiksi vaan samoja virheitä tehtiin jatkosodan aikana.
[229] Karemaa 1998, 84–85, 137, 196–200.

ollut haastajia eli näiden ryhmien esittämää Neuvostoliitto-kuvaa ei pyrittykään kyseenalaistamaan kovin voimakkaasti.[230]

Immosen tyypittelyn kolmas ryhmä on pragmaattinen Neuvostoliitto-kuva. Sitä edustivat 1920-luvun tasavaltalaisen ajattelun tärkeimmät tukiryhmät, jotka asettuivat jyrkästi vastustamaan muun muassa Lapuan liikettä. Ryhmä ei ollut erityisen neuvostoystävällinen vaan jyrkän kommunisminvastainen, mutta suhtautui Neuvostoliittoon realiteettina, jonka kanssa oli tultava toimeen. Pragmaatikot kannattivat muun muassa mahdollisimman laajojen kauppasuhteiden solmimista Neuvostoliiton kanssa orientoituen selkeimmin länteen ja Pohjoismaihin ja vastustivat kulttuuripolitiikassa tiukkaa sidosta Saksaan. Ryhmän edustajia oli erityisesti edistyspuolueessa ja maalaisliitossa. Neljännen mielipideryhmän muodostivat sosialidemokraatit, joiden suhde Neuvostoliittoon oli pragmaattinen, turvallisuuspoliittinen, kommunisminvastainen ja reaalisosialismikriittinen. Puolueaktiivien ulkopuolella tämä ryhmä ei saanut kovin paljon tukea. Viidennen mielipideryhmän muodostivat lähinnä kommunistit, joiden Neuvostoliitto-kuvaa Immonen kuvaa apologeettiseksi. Ryhmän vaikutus oli suurin fasismin vastaisen toiminnan organisoinnissa ja erityisesti ryhmää edustaneiden kommunistien tuki Neuvostoliitolle oli varauksetonta.[231]

Neuvostoliitosta rakennettu julkisuuskuva toimi ennen kaikkea suomalaisen identiteetin rakentamisen ja vahvistamisen välineenä.[232] Sisäpoliittisena tavoitteena oli kiinteän sisäryhmän luominen vaarallisen, vieraan ja pelottavan ulkoryhmän avulla. Tieto-, kauno- ja muistelmakirjallisuudessa 1920–1930-luvuilla esitetyt kuvaukset Neuvostoliitosta ja venäläisistä, erityisesti venäläisvihamielinen käsitys, myös muokkasivat ja vahvistivat pohjaa sodanaikaiselle vastapuolen epäinhimillistämiselle.

***

Toisen maailmansodan aikana Suomessa kuten muissakin länsimaissa rotuajattelu oli siis arkipäivää, vaikka rotuajattelu tai siitä johdettu vääristynyt darwinismi eivät Suomessa saaneetkaan yhtä radikaaleja piirteitä kuin esimerkiksi kansallissosialistisessa Saksassa. Rotuajattelu aiheutti kuitenkin samanlaisia piirteitä sekä Saksan että Suomen sotavankipolitiikassa. Saksassa rotuhierarkia määräsi sotavangin aseman ja olosuhteet.[233] Suomessakin sotavangin kansallisuus vaikutti hänen oloihinsa, sillä suomensukuisia sotavankeja kohdeltiin merkittävästi paremmin kuin muita.[234]

Suomalaisten venäläisistä muodostamaan viholliskuvaan ajan rotuajattelulla oli kaksijakoinen vaikutus. Propagandassa viholliskuvaa pyrittiin rakentamaan venäläisiin kansakuntana kohdistuvan venäläisvihan avulla, jonka pohja oli luotu valkoisen Suomen piirissä vuosina 1917–1918 ja jolle itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmenten kirjoittelu venäläisistä tarjosi hyvän retorisen pohjan. Oli paljon kuvastoa, josta ammentaa.[235] Venäläisvihan herättäminen palveli vihollisen epäinhimillistämisen tarkoitusta, jonka avulla esimerkiksi vihollisen tappaminen rintamalla helpottui.[236]

---

[230] Immonen 1987, 425–430.
[231] Immonen 1987, 425–428.
[232] Immonen 1987, 438.
[233] Kujala 2008, 154–156. Collingham 2011, 372–373.
[234] Ks. Heimosotavangit-luku.
[235] Ks. esim. Luostarinen 1986, 260–267, 330–339.
[236] Sotilaille on usein välttämätöntä kyetä kokemaan vihollinen ei-ihmismäiseksi voidakseen tappaa hänet tuntematta kauhua. Smith 2007, 176–182. Ks. myös Johdanto.

Toisenlainen – vähemmän demoninen – viholliskuva teki sekin selvän eron suomalaisten ja venäläisten välille. Rotuhierarkia-ajatteluun liittyvä suhtautuminen venäläisiin sivistyksellisesti ja kulttuurisesti suomalaisista jälkeenjääneinä sekä takapajuisena ja yksinkertaisena kansana ei täydellisesti epäinhimillistänyt venäläisiä, mutta piti heitä kuitenkin vähemmän inhimillisinä kuin suomalaisia.[237] Rodullinen ylemmyydentunto ja etnosentrismi näkyivät jopa sosiaalidemokraattien parissa jo 1920-luvulla ja ne ujuttautuivat sotienvälisenä aikana myös muun muassa koulujen oppikirjoihin.[238] Tämäkin mahdollisti venäläissotilaiden epäinhimillistämisen, tosin neutraalissa ja paikoin jopa ystävällismielisessä hengessä. Tämä ”ryssävihaa” lievempi rotuhierarkioihin perustuva esikäsitys saattoi olla vallitsevana myös niiden suomalaisten mielissä, jotka eivät sodan aikanakaan suhtautuneet avoimen vihamielisesti tai ksenofobisesti venäläisiin.

Lisäksi sodan aikana poliittisten mielipiteidensä vuoksi vaiennettujen muistelmista välittyy vieläkin lempeämpi kuva venäläisistä. Erityisesti suomalaiset poliittiset vangit käsittivät neuvostovangit pikemmin kohtalotovereiksi kuin viholliskansakuntaan kuuluviksi.[239] Poliittisten vankien ja sotavankien rinnasteinen asema varmasti oli eräs syy empaattiseen suhtautumiseen. Toisaalta poliittisilla vangeilla oli myös kaikki syyt olla katkeria suomalaisille vangitsijoilleen, joiden mustamaalaamiseen sotavankien kaltoin kohtelusta kirjoittaminen sekä omaa inhimillisyyttä korostavan toiminnan kuvaaminen sopivat hyvin.[240]

On huomattava, että tutkimukset, jotka käsittelevät suomalaisten mielipiteitä venäläisistä ja Neuvostoliitosta perustuvat lähes yksinomaan julkiseen sanaan eli muun muassa sanomalehdistöön ja kirjallisuuteen. Varmuudella ei voida tietää, mitä yksityiset ihmiset ajattelivat. Evoluutiopsykologisen näkökulman avulla kuitenkin voidaan ymmärtää, miksi kuvatunlainen propaganda vetosi suomalaisiin siinä missä muihinkin ihmisiin sekä miksi ja miten ihmiset suhtautuvat siihen. On myös huomattava, että henkilön taustasta johdettavissa ollut rasistinen, venäläisvihamielinen ja äärimmäisen kielteinen viholliskuva ei automaattisesti tarkoittanut vankien julmaa kohtelua, ja toisaalta vähemmän demoninen viholliskuva ei välttämättä estänyt sotavankien huonoa tai välinpitämätöntä kohtelua. Tilannetekijöillä oli merkitystä ja usein konkreettinen kanssakäyminen venäläisvankien kanssa osoitti, että he olivat ihmisiä siinä missä suomalaisetkin, jolloin empatiamekanismi saattoi kytkeytyä päälle. Vihollisen epäinhimillistämiseen lietsova propaganda oli silti helpompi omaksua, jos se oli ideologisesti lähellä omaa maailmankuvaa. Samaten empatian kokeminen oli mahdollisesti helpompaa silloin, kun esikäsitys vastapuolesta ei ollut demoninen vaan neutraalimpi.

---

[237] Ks. esim. Luostarinen 1986, 262.
[238] Karemaa 1998, 178, 193.
[239] Asplund 2011, 25. Vuorinen 2006, 93.
[240] Myös kommunistinen lehdistö käytti jatkosodan aikana suomalaisista sotilaista, ”valkosuomalaisista petomaisista fasisteista”, vähintään yhtä voimakasta kieltä kuin suomalainen propaganda venäläisistä. Hallikainen 2000, 131–142.

Vanginvartijamallit

Jatkosodan sytyttyä Suomella oli olemassa neljä mallia sotavankiasioiden järjestelyä varten. Ensimmäisenä ja läheisimpänä mallina olivat talvisodan kokemukset ja silloin käytössä ollut sotavankiorganisaatio, jonka pohjalta jatkosodassakin lähdettiin liikkeelle. Toiseksi, olemassa olevaa vankeinhoitolaitosta hyödynnettiin myös jatkosodan alussa, mutta sen tarjoama kapasiteetti osoittautui hyvin pian riittämättömäksi. Kolmantena mallina toimi Suomen liittolaisen Saksan sotavankien käsittely ja käyttö. Neljänneksi, Suomessa oli vankileirikokemuksia jo sisällissodan ajalta ja nämä vaikuttivat – vähintään tiedostamattomien rakenteellisten ja henkilöjatkuvuuksien välityksellä – jatkosodan sotavankien kohteluun.[241] Tässä luvussa käsittelen tarkemmin sisällissodan kokemuksia vankileireistä sekä Saksalta saatua mallia. Talvisodan kokemuksia sekä vankeinhoitolaitoksen vaikutuksia jatkosodan sotavankiorganisaatioon käsittelen seuraavassa alaluvussa.

Vuosi 1918

Suomen sisällissodan voittanut valkoinen osapuoli vangitsi sodan jälkiselvittelyissä noin 74 000–76 000 hävinneelle punaiselle puolelle kuuluviksi määrittelemäänsä punavankia.[242] Heistä osa tuomittiin kuolemanrangaistuksiin, osa vapausrangaistuksiin ja osa armahdettiin. Vankimäärä laski nopeasti, mutta punavankeja varten oli silti järjestettävä sijoituspaikaksi vankileirejä. Sotavankilaitoksen organisointityö oli pitkälti Oulun lääninvankilan johtajan, reservinmajurin ja varatuomarin Valter O. Juveliuksen harteilla. Juvelius pyrki sijoittamaan vangit mahdollisimman harvoihin leireihin, jotta vartiointi olisi helpompaa ja kustannukset pienempiä. Keskittämisen tuloksena pienille paikkakunnille ympäri Suomea sijoitettujen tilapäisten vankileirien määrä putosi alkukesän 64 leiristä heinäkuun puoliväliin mennessä 15 leiriin. Tämän jälkeen leirien määrä alkoi pudota vankimäärän vähenemisen vuoksi. Sisällissodan jälkiseurauksena syntyneet punavankileirit olivat kooltaan suuria, usein useita tuhansia vankeja käsittäviä.[243]

Vankileireillä arvioidaan menehtyneen nälkään ja tauteihin kesän 1918 aikana noin 13 500 suomalaista sekä muutamia satoja vielä heti leiriltä vapauduttuaan.[244] Oloja leireillä on kuvattu lähes katastrofaalisiksi. Muonitustilanne oli surkea, aliravitsemus yleistä

[241] Varsinkin sisällissodan ja Saksan antaman mahdollisen mallin kohdalla oli tavallaan kyse opitun toimintatavan jatkuvuudesta, joten sen tulkinnassa voisi soveltaa myös niin sanottua oppimisteoreettista mallia. Ks. oppimisteoreettisesta mallista kriminologiassa Kivivuori 2008, 219–265. Käsittelen erityisesti sisällissodan vankileirikokemuksia tässä myös eräänlaisina kulttuurisesti välittyvinä malleina. Ks. Jones 2011, 356–370. Hull 2005, 2.

[242] Lisäksi sodan aikana tai melko pian sen jälkeen valkoiset vangitsivat noin 7 000–8 000 venäläistä sotilasta, joista osa oli ottanut osaa sisällissodan taisteluihin. Venäläisiä sotavankeja luovutettiin sodan aikana Venäjälle noin 3 000 ja loput 5 000 suljettiin vankileireille. Sisällissodan aikana tai sen jälkiselvittelyissä menehtyi vähintään 2 300–2 700 venäläistä. Westerlund 2004a. Ks. myös Paavolainen 1971, 60–74.

[243] Paavolainen 1974, 173–179.

[244] Westerlund 2004b, 56.

ja vartijat olivat, varsinkin alkukesästä, julmia vankeja kohtaan. Erityisesti Lahden Hennalan leiriltä raportoitiin vartijoiden ”vankileiriterrorista”.[245]

Filosofi Oiva Ketonen kuvasi 1980-luvulla voittaneen puolen toimintaa hävinneitä kohtaan seuraavasti: ” - - kapinaan noussut suomalainen jäi runebergiläis-topeliaanisen ihmiskuvan ja sen mukaisesti ymmärretyn ihmisyyden ulkopuolelle, ja tämä näyttää olleen yksi kapinallisten käsittelyyn vaikuttaneita seikkoja. Toinen ihmiskuvan piirre, jolla oli samanlaista vaikutusta ja joka osaksi mutta ainoastaan osaksi liittyy edelliseen, oli, että se luokka, jota kapinallisten katsottiin edustavan, käsitettiin ihmisinä vähempiarvoisiksi.”[246] Vastapuoli epäinhimillistettiin, mikä varmasti oli eräs tekijä, joka ylipäätään mahdollisti sisällissodan taistelut. Valtaosa sodan uhreista kuitenkin tuli vasta sodan jälkiselvittelyjen yhteydessä. Punavankien epäinhimillistäminen, joka osittain mahdollisti vankileirikatastrofin, auttoi myös voittanutta puolta ottamaan psykologista etäisyyttä tapahtuneeseen. Vankileirikatastrofia pystyttiin pitämään valitettavana vahinkona, joka ei ollut väistettävissä.

Valkoisen Suomen tulkinta sisällissodasta – johon se itse myös vilpittömästi uskoi – oli että maa piti puhdistaa vieraasta, Venäjältä tulleesta ”punaryssäläisyyden” tartunnasta. Heikki Ylikankaan mukaan kaikki valkoisella puolella sotineet eivät todella ymmärtäneet lähteneensä sotaan suomalaisia vastaan vaan käsittivät sodan Venäjää ja venäläisiä bolshevikkeja vastaan käydyksi. Evoluutiopsykologinen selitys tälle käsitykselle on itsepetos, jonka avulla valkoisten oli mahdollista vilpittömästi uskoa punaisten suomalaisten olevan eri kansaa kuin valkoinen Suomi. Valkoiset saattoivat näin ollen myös syyttää vankileirikatastrofista punaisia itseään, joiden selitettiin aiheuttaneen nälänhädän maahan ja hankkineen tautinsa veljeilemällä ”saastaisen ryssän” kanssa.[247]

Valkoisen puolen tulkinta sisällissodasta saattoi säilyä reflektoimattomana osin itsepetoksen avulla ja vankien käsittelyyn liittyvien virheiden toistaminen saattoi näin kulkeutua tiedostamattomasti jatkosotaan saakka.[248] Tätä edesauttoi se, että sisällissodan ja jatkosodan aikana vankiasioiden parissa toimi samoja henkilöitä. Tämä oli osittain käytännön sanelema pakko, sillä Suomen kaltaisessa pienessä maassa henkilövalinnoissa ei ollut kovin suurta valinnanvaraa. Ylipäätään huomattavalla osalla jatkosodan armeijan suomalaisesta päällystöstä oli kokemuksia sisällissodan valkoisen armeijan tehtävistä.[249]

Yksi huomiota herättävimmistä henkilöyhtäläisyyksistä sotavankiasioissa oli everstiluutnantti Hans Kalmin valinta heinäkuussa 1941 Naarajärvellä sijainneen suuren sotavankien järjestelyleiri 2:n päälliköksi. Sisällissodan aikana Kalm ja hänen joukkonsa tulivat tunnetuksi terrorisodankäynnistä, johon liittyi useita punaisten vankien teloituksia. Heidän ollessaan Hennalan vankileirillä vartijoina siellä ammuttiin noin 500 punaista.[250] Jatkosodan aikana Kalmin ja hänen seuraajansa majuri Hilesmaan toiminta sotavankien järjestelyleiri 2:n johdossa ei ollut kaikkien sääntöjen mukaista, sillä heidät vapautettiin toimistaan tehtäviinsä soveltumattomina jo lokakuussa 1941. Leirillä kerrottiin olleen

[245] Paavolainen 1974, 178–181.
[246] Ketonen 1983, 129, ks. myös 42–53, 94.
[247] Ylikangas 1993. Siltala 1993; 2009.
[248] Vrt. Hull 2005, 2. Jones 2011, 356–370.
[249] Kujala 2008, 15. Myös muun muassa lääkäreistä valtaosa tuki muun sivistyneistön tavoin valkoisia vuonna 1918 ja heistä osa oli toimessaan jatkosodankin aikana. Nyström 2010, 432.
[250] Heinämäki 2007. Lauerma 2009, 45–47. Roselius 2007, 239–252.

vielä tammikuussa 1942 epäkohtia heidän ajaltaan.[251] Tämän jälkeen Kalm, joka oli sotienvälisenä aikana kouluttautunut lääkäriksi[252], määrättiin maaliskuussa 1942 Saksaan tutustumaan sodanaikaiseen ravinto- ja terveydenhuoltoon.[253]

Toinen näkyvä henkilöyhteys sisällissodan tapahtumien ja jatkosodan sotavankihuollon välillä oli jyrkän oikeistolaisena tunnettu kokoomuslainen poliitikko lääkintäkenraalimajuri Eino Suolahti (1879–1951), joka toimi Suomen armeijan ylilääkärinä talvi- ja jatkosodan aikana. Suolahti aktivoitui poliittisesti sortovuosien aikana. Hän kuului vanhasuomalaiseen puolueeseen edustaen sen radikaalia itsenäisyyslinjaa. Suolahti oli vuodesta 1915 alkaen jäsenenä jääkäriliikkeen taustavoimissa toimineessa Aktiivisessa Komiteassa ja työskenteli vuonna 1917 perustetun aktivistien johtaman Uusi Päivä -lehden johtokunnan puheenjohtajana. Sisällissodassa hän muun muassa organisoi suojeluskuntien aseistamista. Suolahti tunnettiin nimellä Eino Verinen, mutta hänen osuutensa valkoiseen terroriin on epäselvä. Sisällissodan jälkeen hän toimi ensimmäisenä päällikkönä päämajan uudessa tiedustelu- ja valvontaosastossa (Osasto III)[254].

Suolahti oli vahva saksalais- ja monarkkisuunnan kannattaja ja Saksan hävittyä ensimmäisen maailmansodan hänet siirrettiin syrjään tiedusteluosaston johdosta. Myöhemmin Suolahti kannatti Lapuan liikettä ja oli mukana perustamassa Isänmaallista Kansanliikettä. Toisen maailmansodan aikana lääketieteen tohtoriksi vuonna 1926 valmistunut Suolahti pääsi puolustusvoimien ylilääkärin tehtävään Mannerheimin ystävyyden avulla. Suolahti toimi myös Suomen Punaisen Ristin johtokunnan jäsenenä vuosina 1922–1951.[255]

Sisällissodan esikuvat vankien kohtelusta eivät olleet parhaasta päästä, eikä niitä jatkosodan sotavankipolitiikassa tiettävästi käytettykään julkilausutusti hyväksi, paitsi mahdollisesti sotavankien muona-annosten määrittelyssä.[256] Erityisesti henkilöiden välityksellä konkreettisia yhtymäkohtia kuitenkin oli. Vuoden 1918 kokemukset vankileirien byrokraattisesta hallinnoinnista sekä vihollisen epäinhimillistämisestä tulivat varmasti vaikuttaneeksi jatkosodan sotavankipolitiikasta vastanneiden henkilöiden toimiin vähintäänkin tiedostamattomasti. Ihmisille tyypillinen itsepetos, joka mahdollisti vuoden 1918 vankileirikatastrofin syyn vierittämisen uhreille itselleen, mahdollisti myös saman uudelleen.

---

[251] Päämaja, Kertomus sotavankileireihin 6.1.–11.1.42 välisenä aikana tehdystä tarkastusmatkasta, 13.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Hilesmaan kohdalla sopimaton käyttäytyminen tosin koski muun muassa sitä, että hän oli veljeillyt ja juopotellut yhdessä sotavankien kanssa. Päämaja, Tiedusteluosasto, Kertomus 30.10.–4.11. Sotavankileireihin ja Sot.Sairaaloihin tehdystä tarkastusmatkasta, 6.11.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Ks. myös A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 12.10.41, 17.10.41, Pk 1440/65, KA/Sörnäinen.

[252] Tosin hyvin kyseenalaisin taidoin, sillä myöhemmin hän menetti lääkärinoikeutensa. Lauerma 2009, 46–47.

[253] Ks. myös Sotavankileirit-luku.

[254] Päämajan tiedustelu- ja valvontaosasto oli Suomen Etsivän keskuspoliisin ”esiaste”.

[255] Karemaa 1998, 56, 125, 176. Leikola 2009.

[256] Ks. Muonitus-luku.

Saksan esimerkki

Suomalaisilla oli jo jatkosodan alussa tietoja myös siitä, miten sotavankiasioita hoidettiin Saksassa. Näitä tietoja käytettiin hyväksi sotavankien käsittelyä ja käyttöä suunniteltaessa. Sotavankitarkastaja eversti M. H. A. Spåre keskusteli Saksan Suomessa olleen sotilasasiamiehen eversti Rössingin kanssa saksalaisten sotavankiorganisaatiosta heinäkuun alussa 1941. Spåren mukaan Saksan lähetystössä toivottiin, että ”[k]un me käymme yhteistä sotaa samaa vihollista vastaan, niin olisi suotavaa, että sotavankien käsittely olisi mahdollisimman yhdenmukaista etenkin heille myönnettäviin etuuksiin nähden”.[257] Hän jäi odottamaan tarkempia tietoja siitä, miten saksalaiset aikoivat kohdella neuvostosotavankejaan. Todennäköisesti, ja kuten kirjelmän ihailevasta sävystä käy hyvin ilmi, saksalaiset eivät kertoneet koko totuutta sotavankien kohtelusta leireillään. Tosin Saksassakin pyrittiin noudattamaan Geneven sopimusta länsiliittoutuneiden sotavankien kohtelussa, mutta vain siinä määrin kuin vastapuoli sitä noudatti.[258] Neuvostoliittoa vastaan käydyssä sodassa saksalaiset vetosivat siihen, että koska Neuvostoliitto ei ollut allekirjoittanut Geneven sopimusta, eivät saksalaisetkaan olleet velvollisia noudattamaan sitä.[259]

Spåre katsoi, että Saksassa ”sotavankien huoltoa ja hyödylliseen työhön käyttöä koskeva järjestely on kehitetty huippuunsa”. Järjestelmään muun muassa kuului eri kansallisuuksien erottelu toisistaan ja kansallisuusryhmien erilainen kohtelu esimerkiksi heille annettavan ruoan suhteen, mikä Spåren tietojen mukaan tarkoitti sitä, että ruoka-annoksia koostettiin kunkin kansallisuuden mieltymysten mukaan esimerkiksi niin, että puolalaisille tarjottiin ruisleipää ja ranskalaisille vehnäleipää. Samaten vangeille työnteosta maksettava palkka oli riippuvainen vangin kotimaan palkkatasosta sekä siitä, miten saksalaisille vangeille kyseisessä maassa maksettiin.[260]

Spåre raportoi, että Saksassa sotavankeja käytettiin sotavankileirien töihin, mutta ensisijaisesti maatalous- ja metsätöihin, rakennus- ja tietöihin, maanparannustöihin sekä turveteollisuuden töihin. Sotavankileireillä sotavangit ryhmiteltiin ottamalla huomioon kansallisuuden ja sotilasaseman lisäksi myös heidän luotettavuutensa. Epäluotettavammat jätettiin leireille tarkemman valvonnan alaisiksi. Muut lähetettiin työvoimaa tarvitseviin kuntiin ja sieltä edelleen maatiloille tai muille työmaille. Työnantaja oli vastuussa vangin muonituksesta ja majoituksesta. Vangit saivat työpalkkansa valtiolta, joka veloitti sen työnantajalta. Sotavangit saivat myös palkkaa sotavankileireillä tehdystä muusta kuin hallinnon ja huollon kannalta välttämättömästä työstä. Suurten sotavankimäärien palaamista sotavankileireille vältettiin ja töiden loppuessa tietyltä työmaalta uutta pyrittiin löytämään tilalle. Sotavankien työt pyrittiin pitämään urakkaluontoisina. Erittäin raskaissa töissä oleville annettiin lisämuona-annos, samaten ylitöissä ja yötöissä oleville. Lisäannoksen tuli olla samansuuruinen kuin vastaavissa töissä olevien siviilityöläisten. Myös maataloustöissä olleet vangit saivat saman annoksen kuin niissä töissä olevat siviilityöläiset.[261]

On vaikea arvioida kuinka paljon sotavankipolitiikasta vastuussa olleet suomalaiset todellisuudessa tiesivät tai aavistelivat erityisesti neuvostosotavankien kohtalosta saksa-

[257] P.M. n:o 2, 9.7.1941, (M. H. A. Spåre), T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[258] P.M. n:o 2, 9.7.1941, (M. H. A. Spåre), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Kochavi 2005, 280–286.
[259] Herbert 1997, 143–157. Olafson Lundemo 2010, 24–26.
[260] P.M. n:o 2, 9.7.1941, (M. H. A. Spåre), T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[261] P.M. n:o 2, 9.7.1941, (M. H. A. Spåre), T 17763/1. KA/Sörnäinen.

laisten vankisuunnitelmissa. Spåren kertomus nimittäin koski pääasiassa muita kuin saksalaisten saamia neuvostosotavankeja, sillä raporttinsa lopuksi hän totesi selostavansa venäläisten sotavankien huoltoa koskevia erikoismääräyksiä myöhemmin saatuaan ne ensin tietoonsa Saksan lähetystöltä.[262]

Todellisuudessa Saksassa ei ollut tehty juuri mitään suunnitelmia Neuvostoliittoa vastaan aloitetussa sodassa saatavien vankien majoituksen, vaatettamisen tai muonituksen suhteen, vaikka saksalaiset arvioivat saavansa hyvin suuren määrän vankeja. Saksalaiset tiesivät, että suuri osa neuvostosotavangeista tulee kuolemaan nälkiintymiseen, mutta sodan alkuvaiheessa tästä ei välitetty.[263]

Byrokraattitasolla sotavankiasioista vastaavat suomalaiset virkamiehet konsultoivat neuvostosotavankeja koskevissa kysymyksissä saksalaisia koko syksyn 1941 ajan. Syyskuussa suomalaiset muun muassa tiedustelivat kuinka paljon Saksassa maksetaan venäläisille sotavangeille päivärahaa. Vastaus oli: ei yhtään. Saksan sotilasasiamies oli sitä mieltä, että jos suomalaiset jotain haluavat maksaa, niin yksi markka päivässä riittää. Suomalaiset päättivät maksaa 2 markkaa.[264] Päivärahakäytäntöä kuitenkin tarkistettiin vuoden 1941 lopulla niin, että sotavankileirien sallittiin ostaa vankien päivärahatilille kertyneillä rahoilla leireille viihdykkeeksi radioita ja parantaa leirien asunto-oloja. Nämä tehtävät olisivat oikeastaan kuuluneet leirien rahoitettavaksi ja tällä järjestelyllä itse asiassa pyrittiin kiertämään kansainvälisten sopimusten päivärahan maksuvelvoitetta.[265] Kotijoukkojen esikunta perusteli menettelyä sillä, että saksalaisetkaan eivät maksaneet neuvostosotavangeille päivärahaa ja lisäksi päivärahan maksun epäiltiin olevan ”Suomen kansan oikeustajunnan” vastaista.[266]

Saksalaisilta tiedusteltiin myös – Suomen kannalta kiusallisten sotavankien kohtelua koskevien tietojen levittyä ulkomaisiin lehtiin alkukeväästä 1942 – mitä menettelytapoja he noudattavat venäläisten sotavankien käsittelyssä ja ”erityisesti, kuinka tarkoin he tällöin noudattavat kansainvälisiä sopimuksia”.[267] Suomen tiedusteluun vastattiin niin, että Saksalla ei ollut venäläisten sotavankien kurinpidollisesta rankaisusta tarkempia määräyksiä ja että ”venäläistenkin sotavankien rankaisun suhteen on noudatettava sotavankien kohtelusta tehtyä sopimusta”. Kuitenkin saksalaiset paljastivat, että ”on määrätty, että niissä tapauksissa, joissa on kysymys tottelemattomuudesta, kieltäytymisestä työnteosta ja laiminlyöneistä työssä on meneteltävä häikäilemättömästi ja tarmokkaasti ja kaikki vastahakoisuus ja aktiivinen vastarinta on heti asein (pistimillä, kiväärinperällä tai ampuma-aseella, ei kepillä) perinpohjin tukahdutettava”.[268]

Sodan aikana suomalaiset pääsivät myös tutustumaan Saksan sotavankileireihin. Kuinka todellisen kuvan he tilanteesta saivat, on toinen asia. Esimerkiksi keväällä 1942 ryhmä armeijan huollosta vastaavia henkilöitä teki Saksaan tutustumis- ja kouluttautumismatkan, jolla he pääsivät tutustumaan Stettinin kaupungin lähellä sijainneeseen Stargardin sotavankileiriin, jossa oli ranskalaisia, belgialaisia ja venäläisiä sotavankeja. Star-

[262] P.M. n:o 2, 9.7.1941, (M. H. A. Spåre), T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[263] Bartov 2001, 108–110. Olafson Lundemo 2010, 26–29.
[264] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 8.9.1941, Pk 1440/65, KA/Sörnäinen.
[265] Haagin sopimuksen mukaan sotavankeja sai pitää töissä, mikäli heille maksettiin tästä.
[266] Kotijoukkojen esikunta, n:o 3338/Järj.1b/sal., 10.12.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[267] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 861/Järj.2/sal, 4.3.1942. T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[268] Käännös, Jäljennös: Suomen lähetystö, Puolustusvoimien pääesikunnan Attacheaosasto, n:o 1542/42, Suomen sotilasasiamies Berliinissä Herra Eversti Horn, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Ks. myös Kovemmat rangaistukset? -luku.

gardilla olosuhteet olivat paljon paremmat kuin etelämpänä sijainneilla leireillä. Suomalaiset kirjoittivat: ”oli erittäin mielenkiintoista todeta, miten hyvin vangeista pidettiin huolta”. Vankien lukumäärä leirillä oli noin 40 000 ja kuolleisuus vankien keskuudessa vähäinen, vaikka ”alkuaikoina oli ryssien kuolevaisuus ollut huomattavasti suurempi johtuen ennenkaikkea siitä, että he olivat leirille tuotaessa aliravittuja”.[269]

Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan virkamies, AKS-aktiivi Vilho Helanen[270] kirjoitti päiväkirjaansa kesäkuussa 1942 vierailustaan saksalaisten sotavankileirissä Stablackissa. Hän oli kolmimiehisen komission yhtenä jäsenenä hakemassa sieltä suomensukuisia sotavankeja Suomeen. Stablachin sotavankileiri oli tarkoitettu ranskalaisille, belgialaisille ja suomensukuisille sotavangeille. Helanen vertasi leirin tunnelmaa suomalaisten vastaaviin: ”[S]ellaista ahdistavaa tunnetta kuin meikäläisissä sotavankileireissä ei täällä ole. Parakeissa vallitsee puhtaus eikä ilma ole tunkkainen, koko leirissä ei näet ole ryssää - - ”.[271] Helanen kirjoitti lisäksi, mitä tietoja saksalaiset antoivat venäläisvankien kohtelusta. Hänen kuulemansa mukaan neuvostovangeilla ei ollut mitään vapauksia, vaan heidän kohdallaan sotavankikuria pidettiin voimassa täydessä ankaruudessaan. Lisäksi Helaselle kerrottiin, että venäläisvankien elintarvikeannokset olivat huomattavasti muiden kansallisuuksien annoksia pienemmät.[272]

Helanen tutustui komissioineen myös Virossa sijaitseviin saksalaisten leireihin, sillä sielläkin oli suomensukuisia sotavankeja. Hän kirjoitti: ”On ehkä hyväkin, ettemme jääneet vain Stablachin leirin tuntemisen varaan. Silloin olisimme saaneet aivan liian valoisan kuvan sotavankien olosta Saksan leirillä.” Lisäksi Helanen pohti, että Tallinnan leiri ei ehkä ollut sen pahempi kuin eräät Suomen sotavankileirit. Tallinnan leirillä sotavangit nimittäin olivat nälkiintyneitä, likaisia ja kurjassa kunnossa, kuten Suomenkin sotavankileireillä erityisesti talvella 1941–1942.[273]

Saksalaisten tuhoamispolitiikka saattoi olla suurimmalle osalle sotavankiasioista vastaavia suomalaisia vierasta. Selkeitä poikkeuksiakin oli, mistä hajatiedot antavat viitteitä.[274] Lisäksi jatkosodan aikana ainakin Suomen Valtiollisen poliisin tietyille jäsenille oli selvää, mitä juutalaisille ja kommunisteille Saksassa tapahtui. Oula Silvennoinen kirjoittaa tutkimuksessaan *Salaiset aseveljet* Valpon jäsenten osallistuneen Suomessa juutalais-

---

[269] Ote kertomuksesta Suomen talousalalla palvelevien Sotilashenkilöiden muodostaman retkikunnan matkasta Saksaan ja osanotosta Saksan armeijan vaatetusviranomaisten järjestämiin kursseihin Stettinissä 13.4.–23.4.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[270] Vilho Helanen (1899–1952) toimi AKS:n puheenjohtajana 1927–1928. Hän oli innokas heimo- ja Suur-Suomi-aatteen kannattaja. Vuonna 1937 filosofian tohtoriksi väitellyt Helanen toimi talvisodassa propagandatehtävissä ja jatkosodassa muun muassa Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan virkamiehenä sekä oli mukana organisoimassa inkeriläisten siirtoa Suomeen.

[271] Vilho Helasen päiväkirja 25.6.1942, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA.

[272] Vilho Helasen päiväkirja 25.6.1942, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA.

[273] Vilho Helasen päiväkirja 11.7.1942, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA.

[274] Vilho Helanen kirjoitti päiväkirjaansa kuulemistaan huhuista, jotka liittyivät juutalaisten tuhoamiseen: insinöörimajuri Alanko (AKS:stä), joka oli ollut saksalaisten talvisota-asiantuntijana itärintamalle kertoi ”juutalaisväestöä paikoitellen likvidoidun lastaamalla heitä junaan, joka ajettiin tunneliin, minkä molemmat päät suljettiin tiiviisti ja mihin sitten painettiin kaasua”. Helanen kommentoi itse: ”Juttu tuntui mielikuvitukselliselta ja mielelläni uskoisin, että se perustuu väärinkäsitykseen”. Vilho Helasen päiväkirja 12.–30.1.1943, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA. Ks. myös Kallatsa 2009, 67–77.

ten ja kommunistien seulontaan ja luovutukseen saksalaisille täysin tietoisina siitä, että nämä surmattaisiin Saksan käymän ideologisen sodankäynnin hengessä.[275] Lisäksi Silvennoinen on löytänyt viitteitä, joiden mukaan päämajan sotavankikomentajana vuosina 1943–1944 toiminut eversti Sulo Malm olisi syksyllä 1944 tiennyt poliittisten venäläisvankien joutuneen saksalaisille luovutuksensa jälkeen surmatuiksi.[276]

Seuraavissa luvuissa käsittelen aikaparalleeleja Suomen ja Saksan neuvostosotavankien kohtelussa, kuten kuolleisuutta talvella 1941–1942 ja olojen parantumista vuonna 1942, sekä sotavankipolitiikan yhtymäkohtia, joita olivat muun muassa sotavankien jaottelu kansallisuuden lisäksi poliittisen luotettavuuden mukaan. Kuten sotavankiasioita koskeva yhteydenpito suomalaisten ja saksalaisten välillä osoittaa, suomalaiset saivat jatkosodan alusta lähtien tietoja sotavankien kohtelusta Saksassa ja hyvinkin kauhistuttavia tietoja Saksan sotavankipolitiikasta tihkui Suomeen sodan aikana. Tämä ei estänyt suomalaisia käyttämästä – ainakin osittain – Saksan sotavankipolitiikkaa esimerkkinä suunniteltaessa sotavankien käsittelyä ja käyttöä Suomessa.

[275] Silvennoinen 2008, 220–226, 329–332.
[276] Silvennoinen 2008, 328.

Organisaatio

Tässä luvussa esittelen jatkosodan sotavankiorganisaation ja vastuusuhteiden muotoutumisen sodan aikana. Aluksi tarkastelen lyhyesti talvisodan ja vankeinhoitolaitoksen tarjoamaa organisatorista pohjaa sotavankien käsittelylle, minkä jälkeen kuvaan pääpiirteissään sotavankiorganisaation kehityksen jatkosodan aikana.

Sotavankiasioiden hoito ja sotavankien sijoittaminen pyrittiin jatkosodan alkaessa hoitamaan talvisodan mallin mukaisesti. Talvisodan esimerkkiä noudatettiin muun muassa leiriorganisaatiota suunniteltaessa. Talvisodan aikana sotavangit oli sijoitettu Karvian, Köyliön, Huittisten ja Pelson varavankiloiden yhteyteen perustettuihin sotavankileireihin, joihin heidät kuljetettiin armeijakuntien järjestelykeskuksista. Lisäksi Uttiin ja Parikkalaan oli perustettu sotavankien järjestelyleirit, Turun keskusvankilaan oli sijoitettu muutama sata sotavankia ja samaten Syväniemen tehtaille Kurkimäkeen. Kokkolassa sijainnut 28. Sotasairaala oli tarkoitettu sairaille ja haavoittuneille sotavangeille. Talvisodan aikana sotavangit olivat vankeinhoitoviranomaisten vastuulla ja puolustusvoimat huolehtivat heistä vain siihen saakka, kunnes heidät oli kuljetettu sotavankileiriä lähimpänä olevalle rautatieasemalle. Sotavankileireillä kuitenkin noudatettiin armeijan määräämää ohjesääntöä ja puolustusvoimilta saatiin aseita ja vartiomiehistöä leireille. Suuria ongelmia sotavankien huollon ja sotavankiorganisaation suhteen ei talvisodan aikana ilmennyt, mikä liittyi osittain siihen, että sota oli lyhyt ja vankeja saatiin vain noin 5 500–6 100. Talvisodan neuvostosotavangeista menehtyi nykytietojen mukaan Suomessa 135.[277]

Ensimmäiset sotavankileirit perustettiin myös jatkosodan alettua Karvian, Köyliön, Huittisten ja Pelson varavankiloiden yhteyteen[278], mutta pian leiriorganisaatiota jouduttiin laajentamaan. Jatkosodan aikana kaikki sotavangit siirrettiin, viimeisetkin vuoden 1942 alkupuolella, kokonaan puolustusvoimien vastuulle. Käytännössä sotavankileirien johtotehtäviin pyrittiin kuitenkin tämän jälkeenkin valitsemaan asepalvelukseen kutsuttuja vankiloiden virkailijoita.[279]

Jatkosodassa sotavankiasioiden ylin johto oli koko sodan ajan päämajalla ja siellä aluksi järjestelyosaston hallinnollisella osastolla, tosin vain yhtenä osaston vastuualueista. Hallinnollisen osaston päällikkönä toimi sodan alusta 25.8.1941 saakka majuri Tapio Tarjanne[280] ja hänen jälkeensä kapteeni Paavo Kekomäki[281]. Sotavankiasioita toimistossa hoiti majuri V. Vähälä. Sotavangit sijoitettiin joko takaisin vallatulle ja vallatulle alueelle, missä he kuuluivat sotatoimiyhtymien määräysvaltaan, tai Suomen kotialueelle, missä he kuuluivat kotijoukkojen esikunnan alaisuuteen. Sotatoimiyhtymien sotavankitoiminnasta vastasi toukokuuhun 1942 saakka yhtymän esikunnan osasto 4 ja hallinnollinen toimisto, toukokuusta 1942 lähtien pelkkä hallinnollinen toimisto. Suomen kotialueella sotavankiasioiden käytännön hoitaminen jäi kotijoukkojen esikunnan vastuulle, jonka alaisuuteen perustettiin erillinen sotavankitoimisto. Kotijoukkojen esikunnan esikunta-

[277] Nuorteva 1987, 54–56. Westerlund 2009, 67– 71, 79.
[278] Ks. esim. A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 23.6.1941, Pk 1440/65, KA/Sörnäinen.
[279] Nuorteva 1987, 54–56, 117–120. Hallikainen 2000, 11.
[280] (1901–1941) siviilissä Helsingin yliopiston hallinto-oikeuden professori, kaatui elokuun lopulla 1941 Antreassa miinaräjähdyksessä.
[281] (1900–1977) siviilissä lakitieteen tohtori ja korkeimman oikeuden jäsen.

päällikkönä toimi sodan alusta kevääseen 1942 saakka kenraaliluutnantti A. E. Martola ja hänen jälkeensä kenraali Woldemar Oinonen.

Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimistolle kuuluivat kotialueen sotavankileirien perustaminen, leirien järjestelyt ja vankien huolto sekä siirrot ja vartiointi. Sotavankitoimiston päällikkönä toimi sodan alusta 26.11.1941 saakka majuri Eero Rydman, jonka jälkeen päällikön tehtävissä jatkoi kapteeni Eljas Erkko. Erkon jätettyä tehtävänsä kesäkuussa 1942 toimistopäälliköksi valittiin everstiluutnantti W. Fabricius, joka toimi tehtävässä aina toimiston lakkauttamiseen (17.9.1943) saakka. Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston ja päämajan järjestelyosaston hallinnollisen osaston toiminnassa oli sotavankiasioissa päällekkäisyyksiä, mikä aiheutti myöhemmin erilaisia sekaannuksia ja johti sotavankiasioiden hoidon uudelleenorganisointiin aluksi keväällä 1942 ja perusteellisemmin syksyllä 1943.[282]

Sodan jatkuessa odotettua pidempään ja sotavankien määrän kasvaessa sotavankiorganisaatiota siis muutettiin, mutta ainakin aluksi lähinnä sekavampaan suuntaan. Päämajaan perustettiin nimittäin oma sotavankitoimisto 20.5.1942 ja sen päälliköksi määrättiin eversti Sulo Aate Malm[283], joka tosin toimi tehtävässä alle kuukauden verran, sillä hänet siirrettiin jo kesäkuun puolivälissä 1942 päämajan järjestelyosaston päälliköksi. Malmin jälkeen päämajan sotavankitoimiston päällikkönä toimi aikaisemmin samoissa tehtävissä työskennellyt V. Vähälä. Uuden toimiston tehtävät olivat suurin piirtein samat kuin kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston, mutta päämajan sotavankitoimistolle kuului sotavankiasioiden ylin johto ja valvonta kotialueella ja sotatoimiyhtymien alueilla. Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimisto jatkoi myös toimintaansa, joten epäselvyydet ja sekaannukset sotavankiasioissa jatkuivat.[284]

Perusteellinen uudistus sotavankiorganisaatioon tehtiin Mannerheimin käskystä vasta 2.9.1943. Yleisesikunnan päällikön alaisuuteen määrättiin toimimaan sotavankipäällikkö, joksi Mannerheim nimitti eversti Sulo Malmin. Sotavankipäällikkö sai käyttöönsä sotavankitoimiston. Samalla kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimisto lakkautettiin ja sen henkilökunta liitettiin sotavankikomentajan esikunnan henkilökuntaan. Kotijoukkojen esikunnan velvollisuudeksi jäi edelleen sotavankimuodostelmien huollosta huolehtiminen. Huollon valvonta kuului sotavankikomentajalle ja tätä varten nimitettiin kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöön yhdysupseeri. Muut aikaisemmin kotijoukkojen esikunnalle kuuluneet tehtävät siirtyivät sotavankikomentajan esikunnalle. Tällaisena sotavankiorganisaation ylin taso säilyi sodan loppuun saakka.[285]

Kotijoukkojen esikunnalla oli sotavankileirien valvontavelvollisuus, joka ulottui myös sotatoimiyhtymien alueella sijainneille leireille. Valvontavelvollisuutta toteutettiin sotavankitarkastajien avulla jo alkusyksystä 1941 lähtien. Helmikuussa 1942 Suomen alue jaettiin kahteen sotavankien tarkastuspiiriin. Läntinen piiri käsitti kotialueen ja itäinen piiri vallatun alueen. Läntisen piirin tarkastajaksi määrättiin eversti M. H. A. Spåre,

---

[282] Mikkola 1976, 20–21. Kujansuu 2004a. Hallikainen 122–123.

[283] Malm (1895–1959) oli inkeriläissyntyinen ja venäjänkielentaitoinen tsaarinajan upseeri, joka oli palvellut Venäjän armeijassa ensimmäisen maailmansodan aikana. Malm oli keskusvaltojen sotavankina vuodet 1915–1918. Hän osallistui myös Viron vapaussotaan ja Aunuksen retkelle vuonna 1919. Talvisodassa Malm toimi päämajan järjestelyosaston päällikkönä. Jatkosodassa hän palveli aluksi JR 11 komentajana ja sittemmin päämajan sotavankitoimiston ja järjestelyosaston päällikkönä sekä sotavankikomentajana. Sodan jälkeen hän toimi Riihimäen Lasi oy:n sosiaalipäällikkönä 1948–1959.

[284] Mikkola 1976, 22–23. Kujansuu 2004a.

[285] Mikkola 1976, 23–25. Kujansuu 2004a. Sotavankiorganisaatiosta ks. Liite 1.

joka oli toiminut sotavankitarkastajana jo syksyllä 1941, ja itäisen piirin tarkastajaksi everstiluutnantti Claes Björklund[286]. Alun perin tarkastajat toimivat kotijoukkojen esikunnan alaisuudessa, mutta päämajan sotavankitoimiston perustamisen jälkeen (20.5.1942) sotavankitarkastajat siirrettiin tämän alaisuuteen. Päämajan järjestelyosaston päällikön alaisuuteen he siirtyivät heinäkuussa 1942 ja sotavankikomentajan alaisuuteen syyskuussa 1943. Kotialueen sotavankien käsittelyn tarkastajaksi määrättiin lisäksi kotijoukkojen esikunnan alaisena everstiluutnantti Woldemar Spåre[287] heinäkuussa 1942 ja suomalaisen henkilökunnan asioita tarkastamaan majuri E. Schönberg. Lisäksi tarkastuksia suorittivat suojeluskuntapiirien komentajat tai heidän alaisensa upseerit ja erikoisaloista, kuten huollosta, vastaavat henkilöt. Myös lääkintähenkilökunta teki syksystä 1941 lähtien tarkastuksia leireille sekä sotasairaaloihin, joissa sotavankeja hoidettiin.[288]

Sotavankitarkastajia varten määriteltiin tarkat ohjeet huhtikuussa 1942. Ensinnäkin he toimivat välittömästi joko kotijoukkojen komentajan tai päämajan alaisina. Toiseksi heidän tehtäviinsä kuului sotavankien hoidon valvonta eli sotavankien käsittelyn, käytön, vartioinnin ja huollon tarkkailu kaikkialla tarkastuspiirissään, riippumatta siitä, kenen vartioinnissa sotavangit olivat. Sotavankitarkastajien tuli kiinnittää erityistä huomiota kuriin ja kurinpito-oikeuden asianmukaiseen käyttöön sotavankien ja henkilökunnan keskuudessa, sotavankien kohteluun ja valistustyöhön, vartiopalvelukseen, sotavankien käyttöön töissä (työteho, kosketus muihin työläisiin ja siviileihin), sotavankien ja vartioston vaatetukseen, muonitukseen ja siihen liittyviin asioihin, majoitukseen, puhtauteen ja järjestykseen, sotavankien terveydenhoitoon ja hygieniaan, sotavankien sairaanhoitoon sekä sotavankikortteihin ja -luetteloihin. Sotavankitarkastajien tuli laatia tarkastuksistaan tarkastuskertomus, jossa hänen tuli esittää myös korjausehdotuksensa. Kertomukset toimitettiin kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston kautta kotijoukkojen komentajalle tai päämajalle. Sotavankitarkastajat olivat oikeutettuja saamaan kaikki tarvitsemansa tiedot sotavankien käsittelystä ja siihen vaikuttavista seikoista.[289]

Vankileiriorganisaatio koostui jatkosodan aikana sotavankien järjestelyleireistä ja varsinaisista sotavankileireistä. Järjestelyleirejä perustettiin kaksi (Nastolaan n:ro 1 ja Naarajärvelle n:ro 2) ja niiden tehtävänä oli vankien vastaanottaminen rintamalta, heidän karanteenissa pitämisensä, luettelointi, ryhmittely ja kuulustelu sekä jakaminen varsinaisiin leireihin. Sotavankileirejä ja muita sotavankimuodostelmia oli sekä Suomen kotialueella että vallatulla alueella. Kotialueen muodostelmat olivat kotijoukkojen esikunnan alaisia, mutta siirtyivät sotavankikomentajan esikunnan alaisuuteen syksyllä 1943, kun organisaatiota uudistettiin. Vallatun alueen sotavankimuodostelmista pääosa oli armeijakuntien alaisuudessa. Hangon sotavankileiri kuului merivoimien esikunnan alaisuuteen vuoden 1943 alkuun saakka, jolloin se liitettiin kotijoukkojen esikunnan alaiseen sotavankileiri 7:ään. Armeijakuntien esikunnilla oli omia sotavankileirejä, joihin jätettyjä sotavankeja käytettiin sotatoimialueen työtehtäviin. Lisäksi vankeja sijoitettiin vallatulla

[286] Björklund palveli talvisodassa sotavankien järjestelyleiri 1:n päällikkönä ja jatkosodan alussakin hän toimi ensin Viipurin sotavankileiri 6:n päällikkönä, josta tehtävästä siirtyi sotavankitarkastajaksi. Björklund oli ensimmäisen maailmansodan aikana sotavankina Itävallassa.
[287] Ei sukua M. H. A. Spårelle.
[288] Kotijoukkojen esikunta, sotavankitoimisto (Järj.1b), Tarkastuskertomukset, H1–3, KA/Sörnäinen. Mikkola 1976, 26–28. Mikkola 2000, 134–135.
[289] Sotavankien tarkastajain ohjeet, 8.4.1942, H2. KA/Sörnäinen.

alueella päämajan linnoitusosaston alaisiin sotavankikomppanioihin. Vallatun alueen kaikki vangit siirrettiin toukokuussa 1943 suoraan sotatoimiyhtymien alaisuuteen.[290]

Kotialueen sotavankileirien sijainti, toiminta-aika ja vankimäärä oli suunniteltu vankien tehokasta työntekoa silmälläpitäen. Lisäksi erityisryhmiä varten perustettiin omia vankileirejä. Erikoisleirejä perustettiin upseereja, poliittista henkilöstöä, suomensukuisia ja vaaralliseksi katsottuja vankeja varten. Vankileirien ylin johto muodostui leiripäälliköstä ja hänen apulaisistaan. Leirien sisäinen organisaatio jakautui esikuntaan ja vartiostoon. Koosta riippuen sotavankileirit jakautuivat lisäksi pää-, ala- ja työmaaleireihin.[291] Sotavankien järjestelyleirit ja sotavankileirit tuli päämajan ohjeiden mukaan pitää yleensä salassa. Tämä liittyi siihen, että siviilien ei haluttu olevan kosketuksissa sotavankien kanssa.[292] Käytännössä vankileirien ja sotavankityöpisteiden verkosto tuli kuitenkin kattamaan jatkosodan aikana maantieteellisesti lähes koko Suomen alueen eivätkä ne varmasti pysyneet piilossa paikallisilta asukkailta. Ainoastaan Lapissa suomalaisten alaisia vankileirejä ja -työpisteitä oli vähemmän, sillä koko Lappi oli saksalaisten sotilashallinnossa ja heillä oli alueella omat vankileirinsä.[293]

***

Suomalaiset eivät olleet jatkosodan alkaessa täysin varautumattomia suurempaan sotavankimäärään kuin talvisodassa, mutta sekä leiriorganisaatiota että sotavankien hallinnollista organisaatiota jouduttiin laajentamaan sodan kuluessa myös improvisoidusti.[294] Sotavankiorganisaation sekavuus jatkosodan alussa kertoo valmistautumattomuudesta sekä välinpitämättömyydestä, sillä sotavankiasiat eivät olleet hyökkäyssodan tärkein prioriteetti. Toisaalta juuri hyökkäys- ja valloitussodassa olisi voinut kuvitella vankeja tulevan huomattavasti enemmän kuin puolustussodassa (talvisota). Ylin päätösvalta sotavankiasioista oli päämajalla koko jatkosodan ajan, mutta kotijoukkojen esikunta oli kuitenkin suuressa käytännön vastuussa. Vastuusuhteiden epäselvyys aiheutti epäselvyyksiä esimerkiksi vartioinnissa, huolto-organisaatiossa sekä rangaistusvallassa.

Heather Jonesin mukaan ensimmäisen maailmansodan aikana kolme tekijää vaikutti siihen, millaiseksi sotavankien kohtelu muodostui Saksan, Britannian ja Ranskan sotavankimuodostelmissa. Yksi tekijä oli vangitsijamaan sotavankiasioita hoitava byrokraattinen koneisto, johon jatkosodan Suomen osalta loin yleiskatsauksen edellä. Kaksi muuta tekijää olivat kansainväliset sekä vangitsijamaan omat lait ja sotavankiasioiden hoidon puolueeton valvonta. Seuraavaksi luon katsauksen siihen, millaisia nämä tekijät olivat jatkosodan Suomessa.[295]

---

[290] Kujansuu 2004a.
[291] Kujansuu 2004a.
[292] Päämaja, n:o 106/Järj.2/sal, Käsky sotavankien käsittelystä, 29.6.1941, Fa1, KA/Sörnäinen.
[293] Ks. Lapin alueen suurimman suomalaisten alaisuudessa olleen sotavankileiri 9:n leiripiiri ja alaleirit: Mikkolan (2000) Liite 2. Suomalaisten alaisuudessa olleiden sotavankileirien sijoittuminen ks. Liite 7.
[294] Ks. luku Hyökkäys alkaa.
[295] Jones 2011, 11–15.

Toisen maailmansodan lait

Toisen maailmansodan aikana tärkeimmät kansainväliset sopimukset sotavankien aseman suojaamiseksi ja heidän inhimillisen kohtelunsa takaamiseksi olivat Haagin IV yleissopimus ja sen maasodan lakeja ja tapoja koskeva ohjesääntö vuodelta 1907 sekä Geneven sopimus vuodelta 1929.[296] Haagin sopimus oli tullut Suomessa voimaan asetuksella vuonna 1924. Jatkosodan alkaessa päämajan ohjeissa todettiin, ettei Haagin sopimus vastavuoroisuusperiaatteen mukaan sido Suomea, sillä katsottiin, että sopimus ei päde Neuvostoliitossa. Tämä oli kuitenkin tulkinnanvaraista, koska tsaarinaikainen Venäjä oli allekirjoittanut ja ratifioinut sopimuksen. Vaikka neuvostohallitus mitätöi maan aikaisemmat sitoumukset, kansainvälisen oikeuden mukaan hallitusmuodon vaihdos ei vapauttanut valtiota aikaisemmasta sitoumuksesta. Lisäksi Neuvostoliitto ilmoitti sodan alussa olevansa valmis toimimaan Haagin IV yleissopimuksen pohjalta, mutta sodan kuluessa käytäntö osoittautui toisenlaiseksi. Tähän vedoten voitiin Suomessakin katsoa, ettei Haagin IV yleissopimus siihen kuuluvan vastavuoroisuusperiaatteen mukaan ollut virallisesti voimassa. Sodan jälkeen suomalaiset oikeusoppineet nimittäin päätyivät sotavangeille annettua raipparangaistusta käsiteltäessä siihen, että raipparangaistus, joka oli sekä Haagin IV yleissopimuksen että Geneven vuoden 1929 sopimuksen vastainen rangaistusmuoto, ei ollut vastoin Suomea *sitovia* kansainvälisiä sopimuksia, sillä kumpikaan edellä mainituista sopimuksista ei ollut Neuvostoliittoa vastaan käydyssä sodassa voimassa.[297]

Sodan alussa päämajan ohjeissa kuitenkin todettiin, että huolimatta siitä, ettei Haagin IV yleissopimus sido Suomea, on sopimuksen määräyksiä tietyin osin noudatettava. Päämaja esitti noudatettaviksi kohdiksi seuraavat: 1) sotavangit olivat Suomen hallituksen – eivät niiden yksityisten henkilöiden tai joukko-osastojen, jotka heidät ovat vanginneet – vallassa. 2) Sotavankia oli kohdeltava inhimillisesti. 3) Sotavanki oli velvollinen ilmoittamaan nimensä ja arvonsa. Jos hän tästä kieltäytyi, voitiin häneltä evätä tiettyjä etuja. 4) Sotavanki sai pitää hallussaan yksityiset esineensä (ei aseita). 5) Sotavankia voitiin käyttää työhön, joka vastaa hänen voimiaan ja kykyjään. Raskaaseen työhön käytettäville vangeille tuli antaa työn laatua vastaava ravinto. 6) Sairastuneelle sotavangille oli annettava asianmukaista hoitoa.[298] Haagin IV yleissopimus myös velvoitti Suomea vähintäänkin eräänlaisena tapaoikeutena.[299]

Geneven sopimus vuodelta 1929 tarkensi sotavankien käsittelyä koskevia ohjeita. Geneven sopimuksen ensimmäinen osa käsitteli sotavankeja ja toinen sairaita ja haavoittuneita. Sotavankeja koskevassa osassa pyrittiin takamaan vangeille perusoikeudet, joihin kuului muun muassa humaani kohtelu. Sopimuksen artikloissa käytiin läpi kaikki vangitsemiseen liittyvät näkökohdat kuten sotavankien kuljetus, leirit, asuminen ja muonitus.

---

[296] Ensimmäinen kansainvälinen sopimus sodankäyntiä koskien solmittiin Haagissa 1899 ja vuonna 1907 allekirjoitettiin sen laajennettu versio. Kaikki myöhemmät sopimukset perustuvat tähän Haagin sopimukseen. Vuonna 1929 Haagin sopimus korvattiin Geneven sopimuksella. Schindler & Toman 1988.

[297] Erik Heinrichsin kokoelma, Liite 1 Erik Heinrichsin selvitykseen sotaylioikeudelle siitä, miksi raipparangaistus otettiin käyttöön (7.11.1945), Erik Castren, 31.10.1945, Pk 1172/16, KA/Sörnäinen. Kujala 2008, 24–26.

[298] Päämaja, n:o 106/Järj.2/sal, Käsky sotavankien käsittelystä, 29.6.1941, Fa1, KA/Sörnäinen.

[299] Hanski 1990, 20–24. Kujala 2008, 24–26.

Siinä määriteltiin myös mitä töitä vangit saivat tehdä ja missä olosuhteissa. Vankeja kohtaan suunnatut kostotoimet oli kielletty, sillä niitä oli käytetty laajassa mitassa ensimmäisessä maailmansodassa. Geneven sopimuksessa määriteltiin myös sotavangeille annettavat rangaistukset.[300]

Geneven sopimuksen allekirjoitti yli 50 maata ja se oli voimassa suurimmassa osassa toisen maailmansodan osapuolia, lukuun ottamatta Neuvostoliittoa ja Japania. Neuvostoliitto allekirjoitti Geneven sopimuksesta vain sairaita ja haavoittuneita koskevan osan, sillä puna-armeijan sotalain mukaan vangiksi jääminen oli laitonta[301]. Neuvostoliitto kuitenkin vakuutti kohtelevansa sotavankejaan Geneven sopimuksen hengessä. Samaten Japani oli allekirjoittanut Geneven sopimuksen, muttei ratifioinut sitä, vaikka olikin luvannut kunnioittaa sopimuksen henkeä.[302]

Suomikin allekirjoitti Geneven sopimuksen, mutta ei ratifioinut sitä, sillä myös Suomen rikoslaki oli osittain ristiriidassa sopimuksen kanssa. Suomen sotaväenrikoslain 64 §:ssä nimittäin säädettiin sotavangille kuolemanrangaistus, mikäli tämä teki Suomen tai sen liittolaisen joukkoja vaarantavan tai vihollista suosivan teon ja 65 §:ssä määrättiin, että kunniasananansa (olla pakenematta) rikkova sotavanki voitiin tuomita kuolemaan, elinkautiseen tai vähintään kahdeksan vuoden kuritushuonerangaistukseen. Geneven yleissopimuksen 46. artiklan 1. kappale ja 50. artikla olivat näiden lainkohtien kanssa ristiriidassa. Artikloissa määrättiin, että sotavankia ei saa tuomita muihin rangaistuksiin kuin sellaisiin, jotka koskivat myös oman maan sotilashenkilöiden samankaltaisia rikoksia ja että sotavankikarkurit, jotka saatiin kiinni ennen kuin pääsivät omalle puolelleen, olivat vain kurinpitorangaistuksen alaisia.[303]

Suomea Geneven vuoden 1929 konferenssissa edustanut everstiluutnantti A. E. Martola huomautti jo raportissaan heti konferenssin jälkeen, että sopimuksen erät artiklat eivät olleet täysin sopusoinnussa Suomen lakien kanssa. Hän katsoi kuitenkin, etteivät nämä Suomen laeista poikkeavat Geneven sopimuksen määräykset olleet Suomen lakien hengen kanssa ristiriidassa ja näin ollen uskoi Suomen voivan hyvin allekirjoittaa ja myöhemmin ratifioida sopimuksen.[304] Suomen sotaväen rikoslakia suunniteltiinkin 1930-luvun alkupuolella muutettavaksi niin, että Geneven sopimus voitaisiin ratifioida, mutta tätä ei missään vaiheessa lopulta toteutettu.[305]

Jatkosodan aikana korkeimman oikeuden jäsen kapteeni Paavo Kekomäki katsoi, että Suomen ei tarvinnut juridisesti noudattaa Geneven sopimusta, sillä niin Suomi kuin Neuvostoliittokaan ei ollut virallisesti liittynyt siihen. Toisaalta Suomi oli luvannut kunnioittaa Geneven sopimusta, joten se sitoi Suomea ainakin moraalisesti. Sotilasjohdossa asia ratkaistiin niin, että myös Geneven sopimusta seurattiin soveltuvin osin.[306] Geneven sopimuksesta poiketen Suomessa kuitenkin sallittiin sotavankien ruumiillinen kurittaminen

---

[300] Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, Schindler & Toman 1988, 339–365. Ks. myös Olafson Lundemo 2010, 24–26.
[301] Bellamy 2007, 21–22.
[302] Tanaka 1996, 2, 16. Hallikainen 2000, 144.
[303] Kujala 2008, 151–154. SRL 64 § ja 65 §. Suomen asetuskokoelma 1919, n:o 71.
[304] Selostus 2. ”Sotavankien kohtelua koskeva sopimus; sen laatiminen Geneven diplomaattisessa konferenssissa heinäkuussa 1929”, 30.7.1929 (A. E. Martola), Fb 8, 8M, kansio 65, UM.
[305] Ks. suunnitelmista esim. Puolustusministeriö, n:o 6840/1930.K., 23.1.1931, Ulkoasiainministeriölle, Fb 8, 8M, kansio 65, UM. Ulkoasiainministeriö, 6/2136, 25.2.1936, Lähetystölle Genevessä, Fb 8, 8M, kansio 65, UM.
[306] Hanski 1990. Hallikainen 2000, 173–182. Kujansuu 2004a, 16–20. Lindstedt 1999, 126–131. Kujala 2008, 151–159.

edellä mainitulla raipparangaistuksella. Paavo Kekomäki arvioi heinäkuussa 1941, että talvisodan kokemusten ja ”venäläisen sotavankiaineksen laadun” perusteella, vaikka vankien ruumiillinen kuritus ei ollutkaan kansainvälisten sopimusten mukaista, olisi harkittava ruumiillisen kurituksen käyttöönottoa, tosin vain poikkeustapauksissa.[307] Ruumiillinen kuritus tuli osaksi sotavankien rangaistussääntöä ja vaikka sitä tuli käyttää vain äärimmäisissä tapauksissa, siitä tuli todellisuudessa käytetyin rangaistusmuoto.[308]

Kansainvälinen Punainen Risti toimi toisessa maailmansodassa välittävänä ja valvovana tahona sotijamaiden kesken. Se muun muassa välitti tietoja haavoittuneista ja sotavangeista. Lisäksi kansainvälinen Punainen Risti toimitti eri maiden sotavangeille avustuspaketteja ja tarkasti sotavankileirejä. Jatkosodan alkaessa Punaisen Ristin kansainvälinen komitea tarjoutui välittämään tietoja sotavangeista myös Suomen ja Neuvostoliiton välillä, mihin sekä Neuvostoliitossa että Suomessa periaatteessa suostuttiin.[309] Suomesta toimitettiinkin sodan alussa tietoja venäläisistä sotavangeista Geneveen, mutta Neuvostoliitosta vastaavia tietoja suomalaisista vangeista ei saatu. Osittain tähän vaikutti Saksan kieltäytyminen kaikesta tietojen vaihdosta Neuvostoliiton kanssa. Neuvostoliitto ei myöskään sallinut Punaisen Ristin tarkkailijoiden tuloa vankileireilleen, minkä on katsottu johtuneen Stalinin vakoilijapelosta.[310]

Kumpikaan kansainvälisistä sotavankien kohtelua koskevista sopimuksista ei virallisesti sitonut Suomea jatkosodan aikana, tai näin asia ainakin Suomessa tulkittiin. Sopimuksiin sitoutuminenkaan ei toisaalta taannut sotavangeille turvallisia oloja, sillä lähes kaikki toisen maailmansodan sotijamaat rikkoivat jossain vaiheessa ainakin Geneven sopimusta. Yksi syy oli sotien laajuus ja siitä johtuva sotavankien valtava määrä. Vankien kuljetusta, muonitusta ja ylipäätään huoltoa koskevien kohtien täsmällinen täyttäminen oli lähes mahdotonta. Toinen syy oli ideologioiden vahva rooli toisessa maailmansodassa. Useilla sotijamailla tarkoituksena ei ollut ainoastaan valloittaa ja voittaa vihollinen vaan myös muuttaa valloitettu yhteiskunta.[311]

Sotavankien asemaa koskevan lainsäädännön kehittyminen sopii hyvin Steven Pinkerin esittämään teesiin ihmiskunnan väkivaltaisuuden (viimeaikaisesta) vähenemisestä oikeusvaltioiden ja demokratioiden kehityksen myötä. Kansainvälisen lainsäädännön kehitys sotavankien kohtelusta on osoitus tavoitteesta taata sotivien maiden antautuneiden sotilaiden turvallisuus ylikansallisten sääntöjen avulla. Sääntöjen noudattaminen perustui pitkälti vastavuoroisuusperiaatteeseen.[312] Pyrkimys muodostaa kansainvälisiä lakeja ja sopimuksia sotavankien inhimillisen kohtelun takaamiseksi kuitenkin osaltaan myöntää sen tosiasian, ettei sotavankien inhimillinen kohtelu välttämättä onnistu ihmiseltä ”luonnostaan”. Sotavankien asema tunnustetaan uhanalaiseksi, mutta kuten toinen

---

[307] P.M. Sotavankien kurinpitosääntöehdotuksesta (kapt. P. Kekomäki), 9.7.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[308] Hallikainen 2000, 75. Raipparangaistus saattoi olla vielä käytetympikin rangaistusmuoto kuin säilyneet lähteet antavat ymmärtää, sillä erityisesti jatkosodan alkupuolelta ei löydy läheskään kaikkien muodostelmien sotavankien rangaistuspäiväkirjoja, joista sotavangeille annetut rangaistukset kävisivät ilmi. Joko niitä ei ole tuolloin pidetty ollenkaan tai sitten ne ovat hävinneet. Hallikainen 2000, 77.

[309] Päämaja, n:o 202/Järj.2, koskee: sotavankeja koskevien tietojen vaihtoa, saapunut 10.7.41, Fa1. KA/Sörnäinen.

[310] Erik Heinrichsin kokoelma, Liite 1 Erik Heinrichsin selvitykseen sotaylioikeudelle siitä, miksi raipparangaistus otettiin käyttöön (7.11.1945), Erik Castren, 31.10.1945, Pk 1172/16, KA/Sörnäinen. Durand 1978, 434–436, 441. Rosén 2002, 510–511. Kujala 2008, 154–158.

[311] MacKenzie 1994. Beaumont 1996.

[312] Pinker 2011.

maailmansota sekä aseelliset konfliktit sitä ennen ja sen jälkeen osoittavat, laajalti hyväksytytkään kansainväliset lait tai demokratia eivät automaattisesti takaa sotavankien hyvää kohtelua. Kiinnostavaa onkin, myös Pinkerin väkivallan vähenemisteesin valossa, että sotavankeja kohdellaan huonosti myös demokraattisissa oikeusvaltioissa. Toisen maailmansodan aikana sotavankeja ampuivat paitsi saksalaiset ja neuvostoliittolaiset niin myös yhdysvaltalaiset. Harva sotatilanteessa oikeastaan olettaakaan, että kansainvälisoikeudellista lakia ei rikottaisi, mutta käsitys siitä, millainen määrä väkivaltaa ja lakien rikkomista on hyväksyttävää ja siedettävää, vaihtelee.[313] Perimmäisiä syitä antautuneen vihollisen hyvälle ja huonolle kohtelulle on etsittävä muualta.

[313] Neitzel & Welzer 2011, 52–54.

OSA II Katastrofi

”On sanomattakin selvää, että Suomi länsimaiseen sivistyspiiriin kuuluvana, humaanisena ja kansainvälisiä oikeusperiaatteita noudattavana maana kohtelee sotavankejaan kaikella sillä inhimillisyydellä ja oikeudenmukaisuudella, mitä suinkin oman kansan erittäin vaikeat olosuhteet huomioon ottaen voidaan vaatia, siitäkin huolimatta, että luotettavat tiedot vihollisen puolelta suomalaisten sotavankien kohtelusta antavat aihetta hyvinkin vakaviin muistutuksiin.”

Helsingin Sanomat 23.10.1941

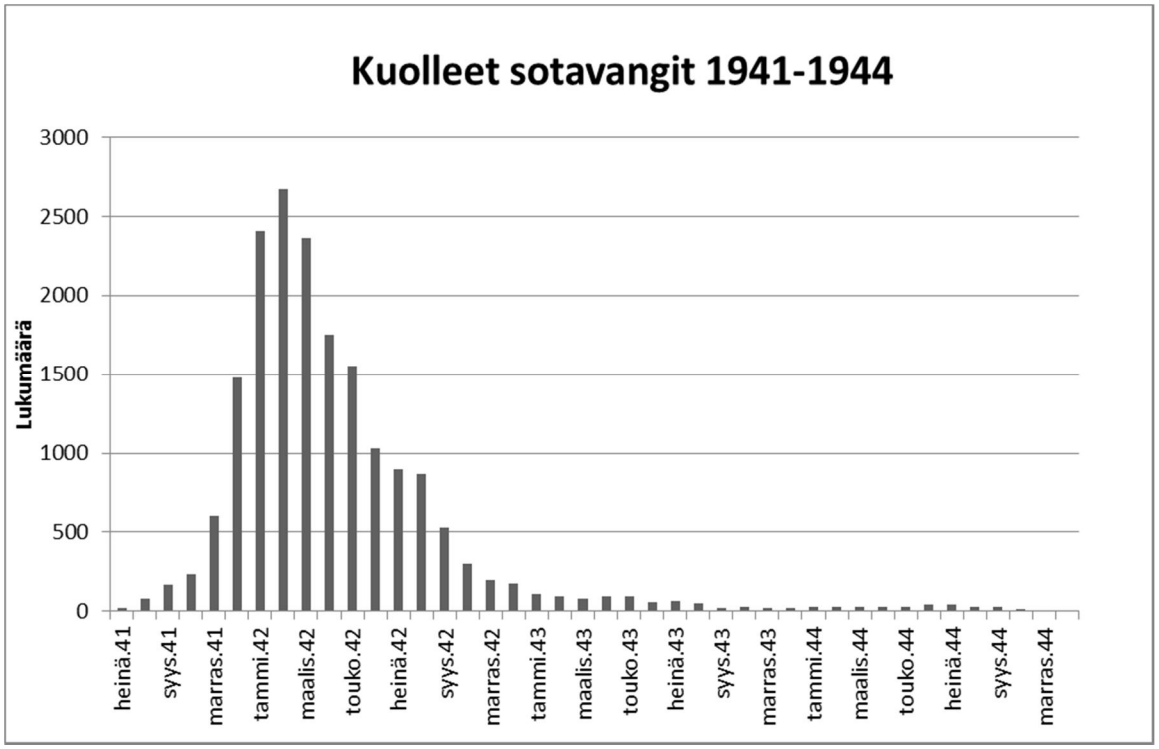

Kuvio 1 Rekisteröidyt ja ajoitetut sotavankikuolemat Suomessa 1941–1944 (n=18 364).
Lähde: Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

Sotavankien kuolleisuus Suomessa oli jatkosodan alkukuukaudet hyvin maltillisella tasolla, mutta se alkoi kasvaa marraskuussa 1941, jonka aikana vähintään kuutisensataa sotavankia menehtyi. Tätä ennen heinä-lokakuun aikana sotavankeja oli menehtynyt yhteensä noin viisisataa, joten kuolleisuuden kasvu marraskuussa oli tuntuva. Kuolleisuuden kasvu liittyi osittain sotavankien määrän huikeaan kasvuun, sillä vuoden 1941 hyökkäys- ja etenemisvaiheen aikana suomalaiset saivat suuren määrän sotavankeja. Tiedossa oleviin sotavankimääriin suhteutettu kuolleisuus kuitenkin kasvoi samansuuntaisesti kuin absoluuttinen kuolleisuus lukuun ottamatta heinäkuun 1941 piikkiä (ks. Liite 2), joka saattoi johtua yksinkertaisesti siitä, että kaikkia heinäkuussa saatuja vankeja ei ollut vielä kuun loppuun mennessä ehditty rekisteröidä kirjanpitoon. Vankien rekisteröinti tapahtui etenkin sodan alussa viiveellä. Joulukuussa sotavankien absoluuttinen kuolleisuus yli kaksinkertaistui marraskuusta ja jatkoi kasvuaan aina vuoden 1942 helmikuulle, jolloin vankeja menehtyi kuukauden aikana yli 2 500. Tämän jälkeen kuolleisuus kääntyi laskuun, mutta maalis-kesäkuussa vankeja kuoli edelleen yli 1 000 kuukaudessa ja vielä syyskuuhun saakka yli 500 kuukaudessa. Yhteensä sotavangeista oli menehtynyt syyskuuhun 1942 mennessä 16 656 eli noin 87 prosenttia koko sodan aikana rekisteröidystä 19 085 kuolleesta sotavangista (ks. Kuvio 1.) Käsittelen tässä osassa kuolleisuuskatastrofiin johtanutta kehitystä ja sen syitä.

Kuvion 1 tiedot kuolleista sotavangeista perustuvat Kansallisarkiston pääosin Punaisen Ristin sotavankikortistosta kokoamaan tietokantaan. Näin ollen mukana ovat vain

rekisteröityjen sotavankien kuolemat ja edellä olevassa kuviossa lisäksi vain ne, joiden kuolinpäivästä on tieto. Yhteensä rekisteröityjä sotavankeja kuoli jatkosodan aikana 19 085 eli ilman kuolinpäivätietoa on 721 sotavankia. Todennäköistä on, että heistäkin pääosa kuoli kuukausina, jolloin sotavankikuolleisuus oli korkeinta. Sotavankien rekisteröinti laahasi heidän vangitsemistaan jäljessä ja hyökkäysvaiheen aikana saadut vangit oli kaikki saatu rekisteröityä vasta vuoden 1942 puolella.[314] Ne, jotka ehtivät kuolla ennen rekisteröintiään eivät ole Kansallisarkiston tietokannassa mukana.[315] Antti Kujala on arvioinut rekisteröimättömien kuolleiden määräksi vähintään 3 000 sotavankia, mitä voi pitää minimiarviona. Tarkkoja tietoja näistä sotavangeista tuskin saadaan koskaan.[316]

Kun otetaan huomioon arvio rekisteröimättöminä kuolleista, sotavankien kuolleisuusprosentti Suomessa kohoaa noin 33:een. Kansainvälisesti vertailtuna sotavankikuolleisuus oli Suomessa lähempänä Saksan, Neuvostoliiton ja Japanin sotavankikuolleisuutta kuin länsiliittoutuneiden, esimerkiksi Ison-Britannian, Yhdysvaltojen tai Ranskan, sotavankileirien kuolleisuutta (ks. Taulukko 1). Saksalaisten toisen maailmansodan aikaisilla itäisillä sotavankileireillä arviot venäläisistä kuolleista vaihtelevat 30 ja lähes 60 prosentin välillä. Arvioista jälkimmäinen pitää todennäköisemmin paikkansa. Saksalaisten Suomessa ja Norjassa sijainneet sotavankileirit olivat tässä suhteessa poikkeus, sillä neuvostosotavankeja kuoli niillä selvästi vähemmän. Saksalaisten alaisilla vankileireillä Lapissa neuvostosotilaista kuoli noin 10 prosenttia ja Norjaan siirretyistä neuvostosotavangeista puolestaan kuoli noin 13 prosenttia huolimatta ankarista olosuhteista. Syy suhteellisen alhaiseen kuolleisuuteen oli todennäköisesti sotavankien työpanoksen tärkeys saksalaissotilaiden oman selviytymisen kannalta sekä se, että sotavankeja ei vielä talvella 1941–1942 ollut Lapissa tai Norjassa kovin paljon.

[314] Kujala 2008, 267–269.
[315] Esimerkiksi 63.Sotasairaalassa jouduttiin huhtikuussa 1942 hautaamaan useita sotavankeja tuntemattomina, sillä he saapuivat sairaalaan ilman sotavankikortteja. Osa saapuneista kuoli jo matkalla ja osa pian sairaalaan saapumisensa jälkeen. P.M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Sotavangit saattoivat olla rekisteröimättömiä kuollessaan myös siitä syystä, että heidät surmattiin pian vangiksi ottamisen jälkeen. Ks. esim. Kujala 2008, 19–34.
[316] Kujala 2008, 229.

Taulukko 1. Eräiden maiden sotavankien kuolleisuusprosentteja toisessa maailmansodassa

Vangitsijamaa	Sotavankien kansallisuus	Kuolleisuusprosentti
Saksa	venäläiset	30–60
	amerikkalaiset	3–5
	britit	3–5
Saksan leirit Norjassa	venäläiset	13
Saksan leirit Suomen Lapissa	venäläiset	10
Neuvostoliitto	saksalaiset	35–45
	suomalaiset	32
Japani	amerikkalaiset	33
	australialaiset	34
	britit	25
	hollantilaiset	23
	keskimäärin yht.	27
Suomi	**keskimäärin yht. (pääosa venäläisiä)**	**33**
Ranska	saksalaiset	3
Yhdysvallat	saksalaiset	0,15
Iso-Britannia	saksalaiset	0,03

Lähteet: Saksa: MacKenzie 1994. Ferguson (2004) käyttää lukua 57,5 prosenttia. Ks. myös Maripuu 2006. Lapin sotavangeista: Otto 2008. Vrt. Westerlund 2008a, 288: Westerlund arvioi kuolleisuuden noin 2 000 sotavankia suuremmaksi eli noin 17 prosenttiin. Norjan sotavangeista: Otto 2011. Ks. myös Olafson Lundemo 2010. Liittoutuneet Saksan leireillä: Dower 1986, 48. MacKenzie 1994. Kochavi 2005, 280–286. NL: Barker 1974, 194. Ferguson 2004. Kujala 2008, 157. Westerlund 2009, 291. Suomalaiset NL:n leireillä: Frolov 2004, 190. Japani: Tanaka 1996, 2–3. Ferguson 2004. Muita Japanin hallussa olleita pienempiä länsimaalaisista koostuneita sotavankiryhmiä olivat kanadalaiset, joista 16 prosenttia ja uusiseelantilaiset, joista 26 prosenttia menehtyi vankeudessa. Liittoutuneiden leirit: Ferguson 2004.

Neuvostoliiton vangitsemista saksalaisista sotavangeista menehtyi arvioiden mukaan noin 35–45 prosenttia ja suomalaisista sotavangeiksi jääneistä kuoli venäläisten käsissä jatkosodan aikana noin 32 prosenttia. Japanin vankileireillä liittoutuneiden sotilaita kuoli keskimäärin noin 27 prosenttia, yksistään amerikkalaisia noin 33 prosenttia, australialaisia noin 34 prosenttia, britannialaisia noin 25 prosenttia ja hollantilaisia noin 23 prosenttia.

Lännessä liittoutuneiden vankileireillä saksalaisten sotavankien kuolleisuus oli sitä vastoin muutaman prosentin luokkaa. Ranskalaisten leireillä kuoli saksalaisvangeista noin 3 prosenttia, Iso-Britannian leireillä noin 0,03 prosenttia ja Yhdysvaltojen leireillä noin 0,15 prosenttia. Länsiliittoutuneiden kuolleisuus saksalaisten sotavankileireillä oli niin ikään alhainen. Esimerkiksi brittiläisistä ja amerikkalaisista sotavangeista menehtyi Saksan leireillä vain noin 3–5 prosenttia.

Hyökkäys alkaa

Tässä luvussa painopiste on sodan alkuvaiheen tapahtumissa. Tarkastelen sotavankimäärän kehitystä hyökkäysvaiheessa, leiriorganisaation muodostumista, vankien jaottelua, heidän varalleen tehtyjä suunnitelmia sekä venäläisistä muodostettuun viholliskuvaan perustuvia suhtautumistapoja sotavankeihin.

Jatkosodassa Suomen ensimmäinen päähyökkäys kohdistui Laatokan Karjalaan. Hyökkäys alkoi 10. heinäkuuta 1941 ja hyökkäävän Karjalan Armeijan tavoitteena oli edetä Syvärille ja Äänisjärvelle. Syvärille päästiin 7.9.1941 ja lokakuun alussa suomalaiset joukot valtasivat Petroskoin. Karjalankannaksen valtaus aloitettiin elokuun alussa ja Viipuri saatiin vallattua kuun lopussa. Kannaksen suunnalla hyökkäys pysäytettiin vanhan rajan ylityksen jälkeen Leningradin edustalle. Vaikka saksalaiset painostivat Suomea osallistumaan Leningradin valloitukseen, sekä ylipäällikkö Mannerheim että presidentti Ryti olivat kielteisellä kannalla. He eivät halunneet osallistua suomalaisilla joukoilla hyökkäykseen Leningradia vastaan, vaikkakin tavoitteet Leningradin osalta olivat Suomen ylimmässä sodanjohdossa samat kuin saksalaisilla. Kaupunki tuli suomalaisten mielestä vallata, mutta saksalaisten voimin.[317] Suomalaisjoukkojen hyökkäys jatkui tämän jälkeen Laatokan Karjalan pohjois- ja itäpuolella. Eteneminen pysähtyi Karhumäen tienoille ja rintama hiljeni joulukuussa 1941 asemasotaan.

Jaottelu

Nopeasta etenemisestä, sodan pitkittymisestä ja suomalaisten (mottitaistelut) sekä neuvostoliittolaisten (perääntymiskiellot) taistelutyyleistä johtuen neuvostosotavankeja saatiin taistelujen alettua hyvin suuria määriä. Kun heinäkuussa sotavankeja oli suomalaisten käsissä vain noin 1 150, nousi määrä elokuussa jo yli 17 000 kasvaen seuraavan kuukauden aikana yli 20 000:lla ja lokakuussa vielä reilulla 10 000:llä. Joulukuun lopussa suomalaisilla oli lopulta hallussaan neuvostosotavankeja vähintään 55 000. (ks. Taulukko 2.)[318]

Vangitsemisensa jälkeen sotavangit vietiin ensin divisioonatasolle perustettuihin kokoamispaikkoihin ja sieltä edelleen sotavankien järjestelypaikkoihin. Mahdollisimman aikaisin ja viimeistään järjestelypaikoissa sotavangit tuli jakaa seuraaviin toisistaan erotettuihin ryhmiin:

[317] Karjalainen 2009, 145–146.

[318] Taulukon tiedot perustuvat päämajan sotavankitilanneilmoituksiin (T–19653/5–6, KA/Sörnäinen), jotka todennäköisesti eivät täydellisesti pidä paikkaansa, mutta antavat kuitenkin osviittaa siitä, missä tahdissa suomalaisten käsiin jäänyt vankimäärä kasvoi. Ks. myös Hallikainen 2000, liite 1, 183. Ks. myös Kujala 2008, liite, 307–311. Kaikkiaan jatkosodan aikana suomalaisten käsissä oli noin 67 000 sotavankia, jotka eivät kuitenkaan kaikki olleet samanaikaisesti suomalaisten hallussa. Kujala 2008, liite, 307–311.

1) upseerit ja niihin verrattavat
2) poliittinen henkilöstö arvosta ja asemasta riippumatta
3) alipäällystö ja siihen verrattava henkilökunta
4) miehistö ja siihen verrattava henkilökunta
5) Suomelle myötämielinen vähemmistökansallisuuksiin kuulunut miehistö ja alipäällystö.[319]
Lisäksi ryhmä 6 oli lajittelemattomille sotavangeille

Upseerit ja poliittinen henkilöstö tuli jatkuvasti pitää muista vangeista erillään ja näille ryhmille oli sodan alusta lähtien omat sotavankileirinsä. Vähemmistökansallisuuksien ryhmään kuuluvista ainoastaan läheisiä suomalais-ugrilaisia kansoja varten perustettiin myöhemmin syksyllä oma leiri[320]. Muut vähemmistökansallisuudet jakautuivat eri sotavankileireille, joilla heidät oli ohjeiden mukaan erotettava isovenäläisistä omiin asuinparakkeihinsa.

Taulukko 2. Sotavankitilanteen kehitys Suomessa heinäkuu–joulukuu 1941.

	Sotavankeja ryhmittäin (kumuloituva)						Ryhmiin	
	1	2	3	4	5	6	jakamattomia	Yhteensä
Heinäkuun lopussa	18	2	7	811	311			1 149
Elokuun lopussa	171	21	142	7 287	2 162		7 326	17 109
Syyskuun lopussa	634	47	512	24 364	3 601		8 276	37 434
Lokakuun lopussa	858	76	846	28 589	7 929		10 932	49 230
Marraskuun lopussa	1 181	63	1 238	28 246	10 069	3 968	8 792	53 557
Joulukuun lopussa	1 233	66	1 299	28 765	10 736	3 518	9 610	55 277

Lähde: Päämajan sotavankitilanneilmoitukset, T 19653/5-6. KA/Sörnäinen.

Taulukosta 2 havaitaan sotavankien yhteismäärän lisäksi, miten sotavangit jakautuvat eri ryhmiin. Kohta 6 (lajittelemattomat) ja erityisesti kohta ”Ryhmiin jakamattomat” muodostavat kohtalaisen suuren osan vangeista, joten eri ryhmien sotavankimääriä voi pitää vain suuntaa-antavina. Sotavankien rekisteröinti laahasi pitkään sotavankimäärän kehityksen jäljessä ja vasta syksyllä 1942 kaikki tuolloin elossa olleet sotavangit oli saatu auttavasti rekisteröityä ja lajiteltua.[321] On todennäköistä, että lajittelemattomien ja ryhmiin jakamattomien kategoriat kuitenkin jakautuvat jokseenkin samassa suhteessa muihin viiteen ryhmään kuin lajitellut vangit. Ryhmiin jakamattomiin kuuluivat sekä sotavankileireille ja -sairaaloihin matkalla olleet vangit että joukoilla sotavankien järjestelypaikoissa ja kokoamispaikoissa olleet vangit.

Upseerien ja aliupseerien sekä näihin verrattavan henkilöstön (ryhmät 1 ja 3) määrä sotavankien joukossa nousi jokseenkin samaa tahtia eikä muodostunut missään vaiheessa

[319] Päämaja, n:o 106/Järj.2/sal, Käsky sotavankien käsittelystä, 29.6.1941, Fa1, KA/Sörnäinen. Mikkola 1976, 29.
[320] Ks. luku Heimosotavangit.
[321] Kujala 2008, liite, 308.

kovin korkeaksi. Joulukuuhun mennessä vangittuja upseereita oli noin 1 200 ja aliupseereita noin 1 300. Poliittista henkilöstöä eli ryhmään 2 kuuluvia oli tilanneilmoitusten mukaan kaikkein vähiten sotavankien joukossa. Määrä pysyi alle sadassa koko vuoden 1941 ajan ja siinä tapahtui loka-marraskuussa yli kymmenen vangin notkahdus, mikä todennäköisesti johtui vankien luovutuksesta saksalaisille.[322] Suurin osa sotavangeista kuului ryhmään 4 eli miehistöön ja siihen verrattavaan henkilökuntaan. Tämän ryhmän vankimäärä nousi jo elo-syyskuussa vauhdilla ja oli joulukuun lopussa vähintään 29 000. Myös miehistöön kuuluvien vankien määrässä tapahtui yli 300 vangin notkahdus loka-marraskuussa. Edellä mainittuihin ryhmiin, lukuun ottamatta poliittisen henkilöstön ryhmää, tuli jakaa vain isovenäläisiin kuuluneet sotavangit. ”Suomelle myötämielisten vähemmistökansallisuuksien” ryhmään 5, joka sekin kasvoi merkittävän kokoiseksi ollen joulukuun lopussa yli 10 000, tuli jaotella muut kuin kansallisuudeltaan isovenäläiset vangit.

Ryhmä 5 jakautui useisiin alaryhmiin. Sodan alussa oli hieman epäselvää, keitä tähän ryhmään kuului. Sotavankitarkastaja eversti M. H. A. Spåre ehdotti heinäkuun lopussa 1941, että Suomelle myötämielisten vähemmistökansallisuuksien joukkoon luettaisiin itäkarjalaiset, inkeriläiset, vepsäläiset, eestit (virolaiset), latvialaiset, liettualaiset, valkovenäläiset ja ukrainalaiset, joihin kuuluvat upseeritkin kannattaisi pitää muista upseereista erillään, sillä ”he vihaavat bolsevikkeja ja hautovat kostoa”.[323]

Käytännössä vähemmistökansallisuuksia alettiin jaotella – ainakin kotijoukkojen alueen vankileireillä – seuraavien pääryhmien mukaan: slaavilaiset (muut kuin isovenäläiset), turkko-tataarilaiset, suomalais-ugrilaiset (jotka oli jaettu vielä läheisiin ja kaukaisiin), kaukasialaiset sekä muut erilliset kansat. Nämä pääryhmät jakautuivat vielä muutamaan alaryhmään. Jaottelu perustui päämajan tiedusteluosaston ehdotukseen sotavankien kansallisuusryhmittelystä. Myöhemmin kotijoukkojen esikunta painatti vielä tilastokaavakkeen, jossa oli lueteltu 89 eri kansallisuutta, mutta käytännössä leireillä toimittiin tiedusteluosaston suppeamman jaottelun mukaan. Yksityiskohtaisten kansallisuustaulukoiden tarkoitus oli opastaa sotavankiviranomaisia, jotta he osaavat liittää uudet erikoista kansallisuutta olevat vangit oikeisiin kansallisuuspääryhmiinsä.[324]

Vaikka isovenäläiset olivat selvästi suurin sotavankiryhmä koko sodan ajan, sotavangeista merkittävä osa kuului vähemmistökansallisuuksiin. Kotijoukkojen esikunnan alaisilla leireillä vähemmistökansallisuuksiin kuuluvia vankeja oli esimerkiksi marraskuussa 1941 noin 8 500 ja tammikuun lopulla vuonna 1942 lähes 11 000. Suurimpia vähemmistökansallisuusryhmiä olivat slaavilaisista kansoista ukrainalaiset ja moldavialaiset (v. 1942 yhteensä: 3 588) sekä valkovenäläiset (v. 1942 yhteensä: 1 846), turkko-tataareista

[322] Kujansuu 1999, 34, 39. Ida Suolahden mukaan 29.10.1941 ja 13.12.1941 siirrettiin 52 ja 60 sotavankia saksalaisille tiedustelu- ja valvontasyiden nojalla. Osa heistä todennäköisesti oli sotavankitilanneilmoituksiin poliittiseksi henkilöstöksi merkittyjä. Suolahti 2008, 151.

[323] P.M. n:o 4, Sotavankileirien tarkastuksissa tehtyjen havaintojen johdosta (M. H. A. Spåre, 28.7.1941), H1. KA/Sörnäinen.

[324] Eljas Erkon arkisto, julkiset tehtävät: Kotijoukkojen esikunta, n:o 1898/Järj.1b/sal, 4.11.1941, Ga1. Päivälehden arkisto.

tataarit (v. 1942 yhteensä: 1 175) ja suomalais-ugrilaisista läheisemmät suomalais-ugrilaiset kansat (v. 1942 yhteensä: 1 513).[325]

Sotavankien kansallisuusjaottelun yksi peruste Suomessa oli tiedustelutoiminnan tehostaminen. Päämajan tiedusteluosasto vetosi talvisodan kokemuksiin valistus-, propaganda- ja tiedustelutehtävistä, joiden perusteella oli ”välttämätöntä, että N[euvosto]liiton vähemmistökansallisuuksiin kuuluvat sotavangit, mikäli mahdollista, eristetään isovenäläisistä omiin sotavankileireihinsä”. Tiedusteluosastossa oletettiin, että näin vähemmistökansallisuuksiin kuuluvat kertovat vapaammin tietämistään asioista ja ovat myös valitustyölle vastaanottavaisempia.[326] Yleisesti ottaen sotavangin informaatioarvo on eräs hänen tärkeimmistä hyödyistään vangitsijavaltiolle. Erityisesti jatkosodan alussa sotavangeilta saatiin tärkeitä tietoja muun muassa vastapuolen joukkojen ryhmityksestä ja aseistuksesta sekä huoltotilanteesta ja joukkojen mielialasta. Kuva vastassa olevasta vihollisesta muodostettiin armeijan johdossa pitkälti näiden tietojen perusteella.[327]

Toinen syy vankien kansallisuusjaotteluun saattoi olla varautuminen vankien palauttamiseen sodan jälkeen, mikäli Neuvostoliitto hajaantuisi sodan seurauksena pieniin kansallisvaltioihin. Vankien palautus sujuisi helpommin, kun vangit olisi jo valmiiksi järjestetty kotialueidensa mukaisesti.[328] Vankien jaottelulla saatettiin lisäksi pyrkiä ehkäisemään sotavankien välisiä konfliktitilanteita, joita eri kansallisuuksien välille saattaisi syntyä helpommin kuin samaan kansakuntaan kuuluvien välille. Poliittista propagandaa levittävien henkilöiden eristäminen muista puolestaan saattoi ehkäistä levottomuutta ja kapinahankkeita sotavankien parissa. Samanlainen sotavankien jaotteluperiaate oli voimassa Suomessa jo talvisodan aikana, jolloin omana ryhmänään olivat vielä yliloikkarit.[329]

Geneven vuoden 1929 sopimuksen mukaan sotavankeja sai kohdella eri tavalla vain heidän sotilasarvonsa, terveytensä, ammatillisten taitojensa tai sukupuolensa perusteella, mutta ainoastaan vangin hyödyksi. Geneven vuoden 1929 sopimus ei kieltänyt sotavankien jaottelua kansallisuuden tai rodun mukaan vaan sen 9. artiklassa nimenomaan kehotetaan erottelemaan eri kansallisuuksiin ja rotuihin kuuluneet eri leireille. Kansallisuus ei kuitenkaan saanut vaikuttaa vangin kohteluun, minkä Geneven vuoden 1929 sopimus tosin kielsi vain epäsuorasti. Suorasanaisesti vangin kansallisuuden ja kohtelun kytkeminen toisiinsa kiellettiin vasta Geneven vuoden 1949 sopimuksessa.[330]

Sotavankeja oli jaoteltu jo ensimmäisessä maailmansodassa. Esimerkiksi Ranskassa ensimmäisen maailmansodan sotavangit jaoteltiin kansallisuutensa, arvoasemansa sekä työntekijästatuksensa mukaan ryhmiin, joilla teetetyt työt vaihtelivat näiden edellä mainittujen ominaisuuksien perusteella.[331] Toisen maailmansodan sotavankien jaotteluperi-

---

[325] A. E. Martolan kokoelma, lappuset vähemmistökansallisuusjaottelusta sotavankileireittäin 8.11.1941 ja 24.1.1942, Pk 1440/17 ja 63. KA/Sörnäinen. Pietola 1987, 60–61.
[326] Päämaja, Tiedusteluosasto, n:o 611/Tied.1/sal., 17.7.1941 ja liite em. kirjelmään, Fa1. KA/Sörnäinen.
[327] Ferguson 2003, 416–445. Manelius 2003.
[328] Manninen 1994.
[329] Nuorteva 1987, 55.
[330] Geneven sopimus 1929, osa I artikla 4 ja osa II artikla 9: Schindler & Toman 1988, 342–343. Geneven sopimus 1949, osa I artikla 3, 1, osa II artikla 16: Vance 2006, 528, 533. Ks. myös Turunen 2005, 22. Rosén 2002, 521.
[331] Jones 2011, 225–251.

aatteistaan tunnetuin on kansallissosialistinen Saksa, joka perusti sotavankihierarkiansa rotuun, mutta jossain määrin myös poliittiseen tilanteeseen ottaessaan huomioon mahdolliset kostotoimenpiteet vangittuja saksalaissotilaita kohtaan. Viimeksi mainittu päti vain länsiliittoutuneiden sotavankien kohdalla.

Sotavangeilla oli Saksan leireillä kansallisuuteen perustuen erilaisia etuuksia ja muun muassa erilaiset muona-annokset.[332] Englantilaiset ja myöhemmin myös amerikkalaiset (valkoiset sotavangit) olivat Saksan sotavankihierarkiassa korkeimmalla ja nauttivat eniten etuuksia. Saksa noudatti heidän kohdallaan – osin koston pelosta – allekirjoittamiaan Haagin ja Geneven sopimuksia ja vaihtoi paitsi tietoja vangeista myös haavoittuneita ja sairaita sotavankeja. Lisäksi Punaisen Ristin Kansainvälinen komitea sai tarkastaa yhdysvaltalais- ja brittivankien leirejä ja heille sallittiin Punaisen Ristin avustuspakettien toimittaminen. Rodullisesti alempiarvoisina pitämiään ranskalaisia, belgialaisia ja alankomaalaisia sotavankeja Saksa kohteli jo huonommin ja kohtelu huononi edelleen Ranskan mustien siirtomaajoukkojen sekä kaakkoiseurooppalaisten, puolalaisten ja erityisesti venäläisten kohdalla.[333]

Neuvostosotavankien sisällä saksalaiset erottelivat kansallisuuden perusteella muista vangeista saksalaiset, ukrainalaiset, valkovenäläiset, puolalaiset, liettualaiset, latvialaiset, virolaiset, romanialaiset, suomalaiset ja georgialaiset. Suunnitelmien mukaan näistä kaikki muut paitsi puolalaiset ja georgialaiset tuli vapauttaa ja lähettää kotimaihinsa. Kaikkien kansallisuuksien kohdalla tätä suunnitelmaa ei toteutettu. Sodan aikana vankien jaotteluperiaatteet muuttuivat Saksassa monimutkaisemmiksi, esimerkiksi niin, että loikkareita määrättiin kohdeltavaksi paremmin kuin muita.[334]

Sotavankien jaottelu kansallisuuden mukaan oli kuitenkin tavallinen käytäntö myös muissa toisen maailmansodan sotijavaltioissa. Iso-Britannia teki selvän jaon saksalaisten ja italialaisten sotavankien välille. Etenkin sen jälkeen, kun toisen maailmansodan painopiste siirtyi keväällä 1940 lähemmän Britanniaa ja sen kotisaarten valtaus alkoi näyttää mahdolliselta, saksalaisista sotavangeista tuli Iso-Britannian näkökulmasta uhkaavampia. Uhka Iso-Britanniaa kohtaan saattoi jopa syrjäyttää vastavuoroisuusperiaatteen sotavankien kohtelussa. Englantilaiset nimittäin luovuttivat saamiaan saksalaissotavankeja Ranskalle ja laivasivat heitä Yhdysvaltoihin ja Kanadaan. Varsinkin Yhdysvaltoihin päätyneille sotavangeille kävi yleensä hyvin, mutta ranskalaiset kohtelivat huonosti haltuunsa luovutettuja saksalaissotavankeja, mistä englantilaiset myös olivat tietoisia. Italialaisia sotavankeja pidettiin Isossa-Britanniassa poliittisesti paljon harmittomampina kuin saksalaisia.[335]

Yhdysvalloissa säilytettiin toisen maailmansodan aikana noin 420 000 sotavankia 700:llä ympäri maata sijainneella sotavankileirillä. Sotavangeista ehdoton enemmistö oli saksalaisia, mutta joukossa oli myös noin 53 000 italialaista sotavankia ja noin 5 400 japanilaista sotavankia. Suurin osa yhdysvaltalaisten saamista japanilaissotavangeista luovutettiin säilytettäväksi Australiaan tai Uuteen Seelantiin ja Amerikkaan vietiin yleen-

[332] P.M. n:o 2, 9.7.1941, (M. H. A. Spåre), T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[333] Kujala 2008, 154–156. Collingham 2011, 372–373.
[334] Maripuu 2006, 759–762. Herbert 1997, 69–79, 96–100, 106–116, 273–288.
[335] Moore 1996; 2000. Sponza 1996.

sä vain ne, joiden katsottiin olevan tärkeitä tiedustelun näkökulmasta.[336] Yhdysvalloissa saksalaiset, italialaiset ja japanilaiset sotavangit eroteltiin toisistaan, mutta kaikkien kohtelu oli pitkälti Geneven sopimuksen mukaista. Vankien muonitus esimerkiksi oli niin hyvä, että saksalaiset sotavangit jopa lihoivat vankeusaikanaan ja japanilaisetkin saivat enemmän ruokaa kuin omassa armeijassaan. Tähän Yhdysvalloilla toki oli varaa, sillä työvoimapulasta huolimatta maa oli ainoa toisen maailmansodan sotijamaista, jossa ei kärsitty elintarvikepulasta. Itse asiassa maataloussektorin tuottavuus Yhdysvalloissa kasvoi sodan aikana.[337] Toisaalta yhdysvaltalaissotilaat tekivät selkeän eron japanilaisten ja saksalaisten vastustajiensa välille. Japanilaissotilaat epäinhimillistettiin eläimenkaltaisiksi vastustajiksi, mitä ei läheskään samassa määrin tapahtunut saksalaisten kohdalla. Tämä johtui osittain tiedoista ja huhuista, että japanilaiset olivat julmia sotavankejaan kohtaan. Vastustajan epäinhimillistäminen kuitenkin edesauttoi myös yhdysvaltalaissotilaiden julmuutta japanilaissotavankeja kohtaan.[338]

Neuvostoliitossa sotavangit jaoteltiin toisen maailmansodan aikana sotavankileireillä sotilasarvon ja kansallisuuden mukaan, kuten syyskuussa 1939 uudistettu sotavankiasetus määräsi. Yleisen sotavankiasetuksen lisäksi Neuvostoliitossa oli ohjeistuksia ja käskyjä, jotka koskivat eri kansallisuuksia. Suomalaisia sotavankeja, joita jäi neuvostoliittolaisten vangiksi toisessa maailmansodassa suhteellisen vähän, ei yleisesti ottaen eroteltu omaksi kategoriakseen Neuvostoliiton sotavankipolitiikassa eikä heitä varten ollut yhtä lukuisia erillisohjeita kuin esimerkiksi saksalaisia ja puolalaisia varten.[339] Erillisohjeista huolimatta esimerkiksi saksalaisia sotavankeja ei kohdeltu sen huonommin kuin muitakaan kansallisuuksia olevia vankeja.[340]

Sotavankien kansallisuusjaottelu ja siihen perustunut eriarvoinen kohtelu liittyivät sekä poliittiseen että sotatilanteeseen ja niissä tapahtuneisiin muutoksiin, mutta – varsinkin Saksassa – myös toisen maailmansodan aikana yleisesti vallalla olleeseen rotuhierarkia-ajatteluun. Rotuajattelu oli läpitunkevasti läsnä niin totalitaaristen kuin demokraattisten valtioiden päämiesten ja kansalaisten ajatusmaailmassa, vaikka se ei joka paikassa julkilausutusti vaikuttanutkaan maiden sotavankipolitiikkaan.[341] Länsimaiden rotuajattelua ilmensi erityisesti muita kuin eurooppalaisia kohtaan harjoitettu politiikka. Esimerkiksi Englannin pääministeri Winston Churchill kieltäytyi auttamasta intialaisia Bengalin nälänhädän torjumisessa, vaikka britit olivat itse aiheuttaneet sen toimillaan. Hän piti intialaisia, jotka ”lisääntyvät kuin kaniinit”, syypäänä nälänhätäänsä ja kertoi vihaavansa intialaisia. Churchillin mukaan he ”ovat kurja kansa, jolla on kauhea uskonto”.[342] Yhdysvallat taas sulki toisen maailmansodan aikana satojatuhansia amerikkalaisia keskitysleireille vain siitä syystä, että he olivat rodultaan japanilaisia, Yhdysvaltojen vihollisia.[343]

---

[336] Krammer 1983.
[337] MacKenzie 1994. Krammer 1983. Collingham 2011, 75–88.
[338] Neitzel & Welzer 2011, 291. Dower 1986, 60–73.
[339] Frolov 2004, 67–96, 104–105.
[340] Overmans 2010.
[341] Ks. myös Viholliskuva-luku.
[342] Pinker 2011, 658. Collingham 2011, 141–145.
[343] Pinker 2011, 658. Vance 2006, 82–85.

Suomessa yksi selkeimmistä rotuajattelun ilmentymistä oli miehitetyn Itä-Karjalan venäläisväestön sulkeminen keskitysleireihin[344] kansallisten pyrkimysten vuoksi.[345] Suomen Kuvalehdessä kirjoitettiin suunnitelmista venäläisen väestön varalle elokuussa 1941 seuraavasti: ”Väärän säälin ja liberalistisen haihattelun seuraus olisi hyödyttömän syöpäläislauman jääminen niskoillemme, alituinen juonittelu, vakoilu ja nihilismi. Pois alueiltamme joka ikinen ryssä, mars omaan suureen isänmaahansa. – – Suomalainen maa ja veri on pidettävä puhtaina. Sotavankeja katsellessamme olemme todenneet, että saksalaisten rotuteoriassa on aika lailla perää.”[346]

Sotavankien poliittinen ja kansallinen jaottelu Suomessa kuvasti tiedustelutoiminnan tehostamisen, vankien palautukseen varautumisen ja vankien rauhallisena pitämisen lisäksi ajan rotuajattelua, joka ääritapauksissa sai kansallisuusvihan piirteitä. Lisäksi sotavankien poliittinen erottelu heijasteli myös sodan ideologisia päämääriä.[347] Muihin maihin verrattuna sotavankien jaottelu oli Suomessa hyvin samankaltaista kuin Saksassa, osittain siitä syystä, että vastassa oli sama vihollinen. Pelkkä kansallisuusjaottelu oli Geneven sopimuksen edellyttämää ja tavallista muuallakin. Sitä vastoin poliittisen henkilöstön erottaminen muista sotavangeista oli Geneven sopimuksen vastaista. Sotavangeille kohtalokkaaksi jaottelu kävi siinä vaiheessa, kun vangin poliittisuus tai kansallisuus alkoi vaikuttaa hänen kohteluunsa. Saksassa näin tehtiin avoimesti – Suomessa piilotetummin ja lievemmin. Poliittisen henkilöstön kohtelu oli Saksassa selvästi ankarampaa kuin Suomessa ja Suomessa sotavangeista asetettiin avoimesti parempaan asemaan vain heimosotavangit.[348]

Sotavankeihin varautuminen

Sotavankien määrä kohosi rajusti ja nopeasti ensimmäisen sotasyksyn aikana. Ennen taisteluiden alkamista kotijoukkojen esikunta oli varautunut noin 15 000 sotavangin vastaanottamiseen, joista noin 2 000 arveltiin voitavan sijoittaa maatalouteen.[349] Aluksi sotavankeja suunniteltiin sijoitettavaksi varavankiloiden yhteyteen talvisodan aikana perustettuihin sotavankileireihin, joiden lisäksi perustettiin kaksi sotavankien järjestelyleiriä, numero 1 Nastolaan ja numero 2 Pieksämäen Naarajärvelle. Heinäkuun lopulla sotavankileirejä oli perustettu tai suunnitteilla jo ainakin 12. Läheskään kaikki näistä eivät vielä tuolloin olleet valmiita ja sotavankileirien tarkastaja eversti M. H. A. Spåre epäili, että osan sijainti oli muun muassa sähkön ja veden saannin kannalta epäedullinen.[350] Sairaita ja

[344] Termiä keskitysleiri käytettiin sodan alkuaikana Suomessa yleisesti, sillä se ei vielä tuolloin ollut saanut kielteistä leimaansa eikä yhdistynyt natsien tuhoamisleireihin.
[345] Laine 1982, 104–109. Ks. Heimosotavangit-luku
[346] Suomen Kuvalehti 1941, n:o 32, ”Tuomion enteitä”. Ks. myös HS 2.1.2009 ”Hyödytön syöpäläislauma”.
[347] Ks. Sodan päämäärät -luku.
[348] Kujala 2008, 222. Ks. myös luvut Työt ja Heimosotavangit.
[349] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 23.6.1941, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen.
[350] P.M. n:o 3, Tarkastuskertomus sv.leireissä 11.–12. ja 17.–21.7.1941 toimitetuissa tarkastuksissa (M. H. A. Spåre), 24.7.1941, H1. KA/Sörnäinen.

haavoittuneita sotavankeja varten varattiin aluksi 28. Sotasairaala Kokkolassa[351], mutta sodan jatkuessa sairaita sotavankeja varten jouduttiin varaamaan vielä neljä muuta sotasairaalaa sekä sijoittamaan heitä näiden lisäksi muihinkin sotasairaaloihin.

Sotavankimäärän kasvaessa syksyn 1941 mittaan sotavankiorganisaatio sai testata toimintakykynsä. Heti alusta alkaen sotavankileireille ryhdyttiin tekemään tarkastuksia, mikä tarkoitti, että vankien oloihin sekä heidän käyttöönsä työvoimana kiinnitettiin huomiota. Eräässä varhaisimmista, heinäkuussa 1941 päivätyssä sotavankileirien tarkastuskertomuksessa sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre kiinnitti huomiota siihen, että leirien valmistelutyöt oli suoritettu vain sotavankileirien kesäkäyttöä varten. Sotavankeja oli muun muassa suunniteltu majoitettavaksi navetoihin ja talleihin, jotka kuitenkin tulisi luovuttaa takaisin varsinaista käyttöään varten viimeistään loppusyksyllä, kun kotieläimet tarvitsevat suojaa. Lisäksi vankimajoitukseen käytettäviksi suunnitellut ladot, kesäparakit ja teltat kävisivät pian liian kylmiksi. Spåre oli sitä mieltä, että ”kun nyt jo [28.7.1941] pitäisi olla ilmeistä, ettei sota pääty niin pian, että pääsisimme sotavangeista eroon ennen kylmän sään tuloa, on mielestäni täysi syy ryhtyä hyvissä ajoin kaikkiin mahdollisiin toimenpiteisiin talvimajoituksen järjestämiseksi”.[352] Vankimajoituksen talviasuttavuuteen ei läheskään kaikilla leireillä kiinnitetty vielä heinäkuussa huomiota, mutta sotavankien talvehtimiseen suomalaisten käsissä alettiin jossain määrin varautua viimeistään elokuussa. Eräs osoitus tästä oli keskustelu sotavankien jalkinetilanteesta. Kotijoukkojen esikunta antoi – saksalaisten mallin mukaisesti – sotavankileireille kehotuksen pitää sotavankeja kesäaikana paljain jaloin, jotta heidän kenkänsä säästyvät syksyyn. Talveksi tarkoitus oli vaatettaa vangit talvijalkineilla.[353]

Alkuvaiheen sotavankileirien välillä oli suuriakin eroja, jotka johtuivat osittain leirien sijainnista ja olosuhteista, mutta myös ohjeiden puutteesta.[354] Sijainti- ja olosuhdeongelmien selvittyä monia leirejä lakkautettiin tai yhdistettiin toisiin leireihin syksyn aikana ja uusia perustettiin paremmille paikoille.[355] Vankimäärän kasvu kuitenkin ylitti pian leirikapasiteetin. Elokuun lopulla 1941 kotijoukkojen esikunnan alaisia sotavankileirejä oli

---

[351] Päämaja, n:o 106/Järj.2/sal, Käsky sotavankien käsittelystä, 29.6.1941, Fa1, KA/Sörnäinen.

[352] P.M. n:o 4, Sotavankileirien tarkastuksissa tehtyjen havaintojen johdosta (M. H. A. Spåre, 28.7.1941), H1. KA/Sörnäinen.

[353] Kotijoukkojen esikunta, n:o 548/Järj.1b/sal, 1.8.1941, Fa2. KA/Sörnäinen. Myös seuraavana kesänä vankien heikkoon jalkinetilanteeseen vedoten sotavankien tarkastaja Björklund suositteli vankien pitämistä kesäaikaan ilman kenkiä, jolloin jalkineita voitiin säästää seuraavaan syksyyn. Päämaja, sotavankien tarkastaja, n:o 5/sal, 20.4.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen. P.M. n:o 2, 9.7.1941 (M. H. A. Spåre), H1. KA/Sörnäinen. Jalkineettomuus sotavankileireillä ei välttämättä tarkoittanut sitä, että vangeista pyrittiin tekemään helpommin hallittavia estämällä näin karkaaminen tai että heitä kohtaan haluttiin olla tieten tahtoen julmia, vaikka toki nämä syyt saattoivat myös vaikuttaa käskyn taustalla. Vrt. Westerlund 2009, 343–346.

[354] P.M. n:o 4, Sotavankileirien tarkastuksissa tehtyjen havaintojen johdosta (M. H. A. Spåre, 28.7.1941), H1. KA/Sörnäinen.

[355] Ks. leireistä, niiden perustamisesta, lakkautuksista ja yhdistämisestä tarkemmin Westerlund 2008b. Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston tuleva päällikkö Eljas Erkko tosin kommentoi päiväkirjaansa näitä alkuvaiheen toimia sotavankileirien perustamistöissä 19.7.1941 seuraavasti: ”Tyypillistä hallituspiirien hosumista Annalan johdolla tänään ollut neuvottelu, jossa tahdotaan hävittää (!) jo valmiita olevia leirejä ja muka on rakennettava heidän mielestään parempia. Saa nähdä jos sieltä käsin ruvetaan hosumaan mikä soppa siitä syntyy lopulta.” Eljas Erkon arkisto, yksityisarkisto: päiväkirja 1941–1943, Aa kotelo 4. Päivälehden arkisto.

toiminnassa jo yhdeksän ja niiden vastaanottokyky oli yhteensä 14 700 vankia. Tilaa oli vielä, sillä vankeja oli tuolloin kotijoukkojen alaisuudessa noin 8 900. Sotavankien käytöstä ja oloista tulikin vielä elokuussa 1941 positiivisia ilmoituksia. Sotavankien järjestelypaikka n:o 3 Värtsilästä muun muassa raportoi tuolloin, että sotavankien työteho ja -tulokset olivat hyviä, samoin heidän terveydentilansa ja mielialansa, vaikka majoitusolot olivat puutteellisia. Sotavankeja käytettiin Värtsilässä puolustuslaitoksen töihin kuten lastaus- ja purkutöihin ja sotasaaliin keruuseen sekä maataloustöihin. Karkaamisia tai karkaamisyrityksiä siellä ei ollut tapahtunut vielä yhtään.[356]

Jo kuukauden kuluttua leirit kävivät ahtaiksi. Kotijoukkojen alaisuudessa olleiden sotavankileirien vastaanottokyky arvioitiin syyskuun lopussa olevan noin 24 000, mutta leireillä oli jo lähes 27 000 vankia. Kokonaisuudessaan sotavankeja oli syyskuun lopussa saatu jo yli 37 000 eli noin 10 000 vankia oli rintaman läheisyydessä sotatoimiyhtymien alaisuudessa. Lokakuun lopulla kokonaissotavankimäärä oli kohonnut lähes 50 000:een ja kotijoukkojen esikunnan alaisilla leireillä heistä oli noin 76 prosenttia (38 000). Leirejä oli tuolloin toiminnassa 21 ja lisäksi neljä sotasairaalaa, joiden yhteenlaskettu vastaanottokyky oli noin 26 500 vankia eli leirien ja sairaaloiden vastaanottokyky oli ylittynyt jo yli 10 000 sotavangilla. Pahinta tungos oli sotavankien järjestelyleiri 1:llä Nastolassa (ylitys 1 009 vankia), sotavankileiri 4:llä Pelsossa (ylitys 641 vankia), sotavankileiri 7:llä Lohjalla (ylitys 416 vankia), sotavankileiri 9:llä Kemissä (ylitys 721 vankia), sotavankileiri 10:llä Värtsilässä (ylitys 441 vankia), sotavankileiri 12:lla Kurkijoella (ylitys 862 vankia), sotavankileiri 13:lla Ylikuunussa (ylitys 1 634 vankia), sotavankileiri 16:lla Impilahdella (ylitys 1 388 vankia) ja sotavankileiri 20:lla Oulussa (ylitys 578 vankia).[357] Osa vetovahvuuden ylittävästä vankimäärästä majoittui leirien ulkopuolella alaleirien työpisteissä tai maatiloilla ja he olivat vain kirjoilla pääleireillään, mutta myöhemmin syksyllä tehtävät muutokset sotavankien sijoituspolitiikassa aiheuttivat todellisia tilaongelmia.[358]

Suomi oli pieni maa, mikä aiheutti sinänsä puna-armeijan kokoon ja itärintaman neuvostosotavankien kokonaismäärään suhteutettuna marginaalisen sotavankimäärän vaikutusten paisumisen suomalaisten näkökulmasta suureksi. Suomessa sodan eri vaiheissa olleet 67 000 neuvostosotavankia käsittivät noin 0,2 prosenttia koko toisen maailmansodan aikana puna-armeijaan mobilisoiduista noin 34,5 miljoonasta sotilaasta. Puna-armeijan sotilaista jäi sotavangiksi kaikkiaan noin 5 700 000 sotilasta, pääosa saksalaisten haltuun, ja tästäkin määrästä suomalaisten käsissä olleiden osuus oli vain noin 1,2 prosenttia.[359]

Sotavankien käyttäminen tuottavaan työhön oli Suomessa, kuten muissakin sotivissa maissa, tärkeintä.[360] Suomessa sotavangeilla suunniteltiin teetettävän joko puolustus-

---

[356] Jäljennös, saapui Järj.2:een 27.8.1941, n:o 1015, selostus Sv.järj.p.3:n toiminnasta ajalla 25.7.–18.8.41, 18.8.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[357] A. E. Martolan kokoelma, Sotavankitilanne 30.8.1941, 20.9.1941 ja 25.10.1941, Pk 1440/62, KA/Sörnäinen.
[358] Ks. Sotavangit maatiloilla vuonna 1941 -luku.
[359] Puna-armejan koko ja vangiksi jääneiden sotilaiden määrä: Ferguson 2004.
[360] Ks. esim. A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 26.9.1941, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen. Muista maista ks. esim. Barker 1974, 97–112. Scheipers 2010.

voimien alaisuudessa suoritettavia töitä, sotavankileirien perustus-, kunnostus- ja ylläpitotöitä sekä erilaisia siviilitöitä, joiden prioriteettijärjestyksestä päättäisi kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö.

Tiedustelun näkökulmasta sotavangit olivat ensisijaisesti informaation lähteitä.[361] Mahdollisimman nopeasti vangiksi saamisen jälkeen sotavanki kuulusteltiin (rintamakuulustelu), minkä jälkeen tehtiin vielä täydentäviä kuulusteluja sotavankien järjestelyleireillä ja sotavankileireillä.[362] Hyökkäysvaiheen jälkeen vankeja saatiin enää hyvin vähän, minkä vuoksi yliloikkareiden houkuttelusta ja vanginsieppaustoiminnasta tuli asemasodan aikana tärkeä osa tietojen hankintaa. Vankeja saatettiin käyttää esimerkkeinä tovereilleen, jotta nämä saataisiin antautumaan.[363] Propagandassa kehuttu yliloikkareiden kohtelu suomalaisten käsissä oli kuitenkin propagandaa sanan nykymerkityksessä, sillä luvatut suuret muona-annokset jaettiin yliloikkareille vain niin kauan kuin nämä olivat tiedusteluosaston käytössä. Kun vangit siirrettiin sotavankileireille, heille määrättiin työtehtäviensä mukainen muona-annos.[364]

Sen lisäksi, että sotavangit olivat informaation lähteitä ja että heitä koetettiin propagandan keinoin houkutella jättäytymään vangiksi, heihin suunnattiin myös toisenlaista propagandaa, mikä oli osa jatkosodan ideologista ulottuvuutta eli bolshevismin kukistamista. Päämajan tiedoitusosaston ohjeissa painotettiin, että sotavangeille suunnatun propagandan tuli tapahtua ”bolshevikinvastaisessa hengessä” ja se oli suunnattava erityisesti Neuvosto-Venäjän vähemmistökansallisuuksille. Päämajan tiedoitusosasto korosti, että oli huolehdittava siitä, että sotavangeille muodostuu oikea ja myönteinen käsitys Suomesta.[365] Sotavankien käsittelyn ja kuulustelun oppaan mukaan tämä onnistui, kun sotavangeille annettiin oikeita ja luotettavia tietoja Suomen hallinnosta, taloudellisista ja sosiaalisista oloista, sivistyksestä, kansalaisvapauksista ja sosiaalisesta huollosta sekä erityisesti talonpoikien ja työläisten asemasta yhteiskunnassa. Samalla oli sopivalla tavalla vertailujen avulla pyrittävä selvittämään suomalaisten olojen paremmuutta Neuvostoliittoon verrattuna. Tehokkaana propagandan muotona pidettiin tilaisuutta antaa vankien omin silmin nähdä suomalaisia oloja, mikä voitaisiin toteuttaa kuljettamalla vankeja ryhmissä leirien ympärillä erilaisissa paikoissa kuten kaupoissa, tavaravarastoissa, työväen- ja talonpoikien asunnoissa.[366]

Sotavankien käyttö heidän kotiuttamisensa jälkeen vihollismaan sisäpolitiikassa liittyi ideologioiden vahvaan asemaan toisessa maailmansodassa. Sotijaosapuolten tarkoitus oli monesti voiton lisäksi muuttaa valloitetut yhteiskunnat, mikä teki kannattavaksi sotavankien uudelleen kouluttamisen vangitsijavaltiolle myötämieliseksi.[367] Esimerkiksi brittien

---

[361] Ks. Johdanto ja Ferguson 2003, 416–445.
[362] Puolustusvoimain pääesikunta, Tilastotoimisto, I 5, 34/Järj.1b, Sotavankien käsittelyn ja kuulustelun opas, ei päiväystä, Fa1. KA/Sörnäinen.
[363] Manelius 2003. Ks. myös Johdanto ja Ferguson 2003, 416–445.
[364] Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 4355/Pääint.tsto/E/sal, koskee: yliloikkareiden muona-annoksia, 3.7.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[365] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1063/Järj.1b/sal., koskee: propagandaa sotavankien keskuudessa, 8.9.1941, T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[366] Puolustusvoimain pääesikunta, Tilastotoimisto, I 5, 34/Järj.1b, Sotavankien käsittelyn ja kuulustelun opas, ei päiväystä, Fa1. KA/Sörnäinen.
[367] Lagrou 2005. Olafson Lundemo 2010, 24–26.

tavoitteena oli toisen maailmansodan aikana käyttää italialaisvankeja psykologisen sodankäynnin osana tekemällä heistä Britannialle myötämielisiä ja omaa fasistista hallintoaan vastustavia, minkä jälkeen heidät oli tarkoitus soluttaa kotimaahansa kansan joukkoon tekemään Britannian puolesta propagandatyötä.[368]

On selvää, että sodassa saatava sotavankimäärä aliarvioitiin jatkosodan alkaessa. Olennaista on, että sotavankeihin ja heidän sijoittamiseensa Suomen alueelle *ylipäätään* oli varauduttu toisin kuin esimerkiksi Saksassa, jossa idän sotaan lähdettäessä ei tehty ollenkaan kunnollisia suunnitelmia hyökkäyssodassa saatavien neuvostosotavankien huollon tai sijoittamisen varalle. Eräs merkki varautumisesta sotavankien hengissä pitämiseen Suomessa on, että sekä sotavankien kuulustelua että käyttöä suunniteltiin aktiivisesti jatkosodan alusta lähtien. Toisaalta jälkeenpäin katsottuna varautuminen erityisesti majoituksen ja huollon suhteen ei ollut riittävää, mutta monet suomalaiset todella uskoivat lähtevänsä lyhyeen kesäsotaan.

Sotavankipolitiikkaa suunnittelevien parissa sotavankeihin suhtautumista kuitenkin määritti ensisijaisesti sotavangeista saatava käyttöhyöty, mikä oli (ja on) tyypillistä kaikille sotiville maille. Siviilitöihin luovutettujen sotavankien käsittelyohjeissa ohjeistettiin: ”Vankeja tulee siis kohdella tiukasti, joskin inhimillisesti, mutta täysin hyötynäkökannalta lähtien”.[369] Hyötynäkökulman taustalla suomalaisten suhtautumista sotavankeihin väritti venäläisistä muodostettu kaksijakoinen viholliskuva. Jo sodan alussa sen molemmat puolet tulivat esille.

Vihollisen määrittelyä

Puolustusvoimien sotavankien käsittelyn ja kuulustelun oppaassa sotavankien kohtelun yleisenä sääntönä kehotettiin pitämään sitä, että heitä kohdellaan humaanisti. Oppaassa oletettiin, että suurimmat poikkeukset tästä säännöstä tapahtuvat rintamaoloissa vangiksi ottamisen yhteydessä. Todellisuudessa suurin osa sotavankikuolemista tapahtui sotavankimuodostelmiin siirtymisen jälkeen. Oppaassa joka tapauksessa ohjeistettiin, että suomalaisten sotilaiden osoittama inhimillisyys sotavankeja kohtaan oli tärkeää jo siitä syystä, että suomalaiset osoittavat näin olevansa kulttuurikansaa kaikissa olosuhteissa. Vangiksi saatu vastustaja ei enää ollut varsinainen vihollinen, joten väkivalta häntä kohtaan ei ollut sallittua.[370] Myös päämajan ohjeet sotavankien käsittelystä korostivat, että sotavankeja oli kohdeltava inhimillisesti.[371] Vetoaminen suomaisiin kulttuurikansana oli samalla erontekoa vihollisiin, joita ei pidetty kulttuurikansaan kuuluvina.

Valtion tiedotuslaitoksen mielialakatsauksessa kerrottiin alkusyksystä 1941 maanviljelystöissä käytettyjen sotavankien kohtaamisesta siviilien kanssa Asikkalassa. Vangit

[368] Fedorowich 1996.
[369] Ohjeet ”Sotavankien työnantajille, työnjohtajille ja vartioille”, liitteenä kirjelmässä: Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö, Työvoima-asiain osasto, n:o 9-5154, 21.5.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[370] Puolustusvoimain pääesikunta, Tilastotoimisto, I 5, 34/Järj.1b, Sotavankien käsittelyn ja kuulustelun opas, ei päiväystä, Fa1. KA/Sörnäinen.
[371] Päämaja, n:o 106/Järj.2/sal, Käsky sotavankien käsittelystä, 29.6.1941, Fa1, KA/Sörnäinen.

olivat kertoneet oloistaan Neuvostoliitossa ja ”kun vielä useimmat näistä vangeista eivät osaa lukea eikä kirjoittaa, ja ovat muutenkin kehityksessä ja sivistyksessä jälessä suomalaisia”, katsoi katsauksen kirjoittaja, että kohtaaminen vankien kanssa teki erityisesti kommunistisesti ajattelevien työläisten mielialoihin terveellisen vaikutuksen.[372] Sotavankitarkastaja eversti M. H. A. Spåre muistutti sodan alussa, että ”vaikka suuri osa neuvostosotavankeja on hyvin alkeellisella tasolla, he kuitenkin ovat ihmisiä”.[373] Samankaltainen kuvaus neuvostosotavangeista löytyy myös yleisesikunnan päällikkö jalkaväenkenraali Erik Heinrichsiltä, joka määritteli sotavankien olevan ”alhaisella kehitysasteella” ja reagoivan tästä syystä helposti, jos esimerkiksi vartijat osoittivat huonoa esimerkkiä kurittomuudesta ja epäsotilaallisesta käytöksestä.[374] J. K. Paasikivi taas kirjoitti päiväkirjaansa kesällä 1942 venäläisistä, että he ”ovat niin erilaisia ja niin muista kansoista jälellä… venäläisten pitää vielä kauan sivistyä ja kehittyä” kuvatessaan Neuvostoliiton ja länsimaiden yhteistyön mahdollisuuksia USA:n lähettiläs Schoenfeldille.[375] Yhteistä näille kuvauksille on venäläisten määrittely kehitykseltään ja sivistysasteeltaan suomalaisista jäljessä oleviksi.

Sotavankien ”liian hellä kohtelu” herätti – ainakin päämajan valvontaosaston mukaan – närkästystä osassa rintamamiehiä jo heinäkuussa 1941.[376] Syyskuussa sotavankien hoivaaminen sotasairaaloissa sai valvontaosaston mielialakatsauksen kirjoittajan toteamaan, että ”tuntuu meikäläisten sotavankeihin kohdistama huolto naapurimaitten sivistyseroavaisuudet huomioon ottaen paheksuttavan humaaniselta”.[377] Vielä pidemmälle vihamielisen suhtautumisen sotavankeihin veivät IV armeijakunnan komentaja kenraaliluutnantti Karl Lennart Oesch ja armeijakunnan pioneerikomentaja everstiluutnantti Matti Oinonen. Oinonen muun muassa käski nimittää venäläisvankeja ryssiksi, ei neutraalimmilla termeillä, ja uhkasi rangaista niitä, jotka osoittavat sotavankien kohtelussa ”sopimatonta inhimillisyyttä ja tasavertaisuuden tavoittelua”.[378]

Päämajan sensuuri tuntui noudattelevan linjaa, jonka mukaan liian inhimillisen kuvan antaminen venäläisvangeista oli kiellettyä, joskin sensuurin verkkoon joutuivat myös liian epäinhimilliset ja negatiiviset kuvaukset. Rintamakirjeenvaihtajien jutut, joissa esimerkiksi sotavankien musikaalista tai muuta taiteellista lahjakkuutta kuvattiin, yleensä kiellettiin.[379] Tiedostuskomppanioiden kuvaajien virallisissa sotavankivalokuvissa korostettiin usein vähättelevään sävyyn sotavankien säälittävyyttä, mutta kevättalvella 1942 päämaja kielsi vihollisen liian aliarvioinnin. Tavallisten rintamamiesten ottamissa epävirallisissa sotavankivalokuvissa tällaista säälittävyyttä tai vankien resuisuutta ja aliarvioin-

[372] VTL, Tarkkailuosasto, Mielialatiedotus n:o 55, 16.9.1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen.
[373] P.M. n:o 4, Sotavankileirien tarkastuksissa tehtyjen havaintojen johdosta (M. H. A. Spåre, 28.7.1941), H1. KA/Sörnäinen. Ks. myös Kleemola 2011.
[374] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 104/Järj.4/sal., 20.1.1943, T 7230/3. KA/Sörnäinen.
[375] Paasikivi 1991, 181.
[376] Päämaja, Valvontaosasto, vastavakoilutoimisto, n:o 2123/Valv.2/sal, Päämajan valvontaosaston katsaus heinäkuulta 1941, 16.8.1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen.
[377] Päämaja, Valvontaosasto, vastavakoilutoimisto, n:o 4828/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus syyskuulta 1941, 13.10.1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen.
[378] Ks. luku Sotavankikomppaniat
[379] Pilke 2011, 117–121.

tia oli huomattavasti vähemmän.[380] Lehdistössä esitetty propaganda joka tapauksessa lietsoi demonisoitua viholliskuvaa venäläisistä, vaikka kaikkein räikeimmät jutut olisikin sensuroitu. Suomen Kuvalehti muun muassa kirjoitti elokuussa 1941: ”Ryssä ei ole hitustakaan muuttunut kahden vuosisadan aikana. Piekse häntä ja hän on lammas, laske hänet irralleen ja hän on perkele ihmisen hahmossa. Siinä auttaa vain kovuus, myrkkyhampaan kiskominen irti juurineen.”[381]

Epäinhimillinen kuva venäläisistä tulee hyvin esille Itä-Karjalassa edenneessä 11. divisioonassa valvontaupseerina työskennelleen Taavetti Heikkisen päiväkirjamerkinnöistä Petroskoin valtauksen jälkeen lokakuussa 1941. Heikkinen kirjoittaa: ”Ryssiä parveilee kaupungilla (siviilejä) samoin kuin joku karjalainen. Eivät pane ryssiäkään keskitysleiriin. On huusholli vinossa. Ei olisi luullut, että täällä toki tarvitsisi ryssiä katsella muualla kuin vankileirillä, mutta saapas.” Hän jatkaa karjalaisten muuttokuormia katsellessaan ”[s]ääliksi käy heitä [karjalaisia] katsellessa, mutta ryssät eivät säälitä. Heitä kohtaan on luonto käynyt kovaksi, lapsiakin kohtaan.”[382] Olavi Paavolainen puolestaan kuvaa suomalaisen maaseutuporvariston suhtautumista sotavankeihin seuraavasti: ”Miten tuttua onkaan… tämä puolivillainen, kansallisesti itsetyytyväinen ja kaikkeen ’ryssäläisyyteen’ päivänselvällä ja luonnostaan lankeavalla, hohottavalla halveksumisella suhtautuminen. Siinä on samaa itsetiedotonta, resonoimatonta, ajattelematonta epäinhimillisyyttä kuin millä lapset suhtautuvat eläimiin. - - ”[383]

Varsin nopeasti siis alkoi näkyä kaksi tapaa suhtautua venäläisiin siviileihin ja sotavankeihin. Molemmat suhtautumistavat perustuivat ennen sotia muodostettuun viholliskuvaan.[384] Toinen oli venäläisvihamielinen, jopa venäläisfobinen näkemys vangeista vaarallisina ja epäinhimillistettävinä vihollisina, toinen taas ajalle tyypilliseen rotuajatteluun perustuva käsitys kansojen erilaisista kehitysasteista, jonka perusteella venäläisiä sotavankeja pidettiin suomalaisia alempiarvoisempina. Viimemainitullakin viholliskuvalla neuvostosotavankeja etäännytettiin suomalaisista, mutta ei välttämättä epäinhimillistämällä tai demonisoimalla venäläisvankeja vaan korostamalla suomalaisten ylemmyydentuntoa venäläisiä kohtaan. Se kuitenkin saattoi, toisin kuin demonisoitu viholliskuva, sisältää ystävällismielisen suhtautumisen sotavankeihin ja näin ollen edesauttaa myös empatiamekanismin käynnistymistä.

Rintaman sotavankisurmat

Valtaosa tiedossa olevista rintamalla tapahtuneista sotavankisurmista ajoittuu vuosiin 1941 ja 1942. Ajoitus on looginen erityisesti hyökkäysvaiheen osalta, sillä tuolloin taisteluja käytiin ja vankeja saatiin eniten. Antti Kujalan tutkimuksessa *Vankisurmat* on tietoja 181 sotavangin surmasta rintamaolosuhteissa, mutta kuten hän toteaa, niiden surmien

[380] Kleemola 2011.
[381] Suomen Kuvalehti 1941, n:o 32, ”Tuomion enteitä”.
[382] Heikkinen 2010, 97–98.
[383] Paavolainen 2006, 226.
[384] Ks. Viholliskuva-luku.

määrän, joka ei koskaan tullut oikeuskäsittelyyn[385], täytyy olla suuri. Rintaman sotavankisurmille oli hyvin perusteltuja syitä, kuten vihollisen sotilaiden valeantautumiset ja valekuolleet, jotka olivat selkeä riskitekijä omille joukoille. Varsinkin valeantautumiset aiheuttivat myös kostona tehtyjä vankisurmia.[386] Mahdottomuus kuljettaa sotavankeja saattoi muodostaa riskin, jolloin vaihtoehtoina oli asettaa oma henki vaaraan tai surmata vanki. Surmia tapahtui kuitenkin myös olosuhteissa, joissa vaihtoehtoja oli. Vangit saatettiin surmata yksinkertaisesti siitä syystä, että heitä oli jo saatu tarpeeksi. Vankien uhmakas käytös ja haluttomuus vastata kuulustelijoiden kysymyksiin saattoivat myös johtaa heidän surmaamiseensa. Poliittiset syyt saattoivat koventaa suhtautumista vankeihin, sillä oikeistolainen asennoituminen korreloi surmiin osallisuuden kanssa.[387] Yksittäiset ja spontaanit sota-ajan hirmuteot sotavankeja kohtaan olivat etenkin rintamaoloissa tyypillisiä kaikille sotiville osapuolille.[388]

Rintamalla tapahtuneet sotavankisurmat voi selittää ja ymmärtää evoluutiopsykologisesta viitekehyksestä käsin. Yleisesti on havaittu, että sotilaat ovat usein taistelutilanteissa haluttomia tappamaan vihollisen sotilaita. Lähietäisyydeltä tappaminen on yksi traumaattisimmista kokemuksista taistelussa ja se aiheuttaa paljon sotaneurooseja. Monet tekevät miltei mitä tahansa välttääkseen sen.[389] Se, että sotilaat ylipäätään kykenevät traumatisoitumatta tappamaan toisia ihmisiä sodassa edellyttää itsepetosta, jonka avulla sotilaiden on mahdollista käsittää vihollinen ei-inhimilliseksi olennoksi, mikä vähentää tappamisen tabua.[390] Ongelmana tietysti on, miten tämän ihmismielen mekanismin voi kytkeä pois päältä taistelutilanteen tauottua. Taistelussa tappamiseen kiihottuneet ja kiihotetut mielet on vaikea kytkeä toiseen asentoon, mikä havaittiin esimerkiksi ensimmäisessä maailmansodassa.[391] Hyökkäysvaiheen taistelut yhdistettynä sotavankien epäinhimillistämistä lietsoviin käskyihin sekä demoniseen viholliskuvaan, joka saattoi upota voimakkaimmin sisäryhmän kiinteyttä ja puhtautta korostavaan (oikeistolaiseen) ajatusmaailmaan, selittävät paljon rintaman sotavankisurmista.

Tappamisvaihteen katkaisimena voi toimia Antti Kujalan kuvaama ”oikeutetun tappamisen kunniakoodi”, jonka mukaisesti sotilaat niin Suomen kuin monien muiden maiden armeijoissa selittivät itselleen vihollisen tappamisen kunniakkaaksi, mutta antautuneen ja puolustuskyvyttömän vihollisen surmaamisen kunniattomaksi ja halveksittavaksi.[392] Kyse oli siitä, että toinen ihmisille tyypillinen tunne – kyky empatiaan – oli saatava kytkeytymään päälle. Valtaosa rintamamiehistä varmasti onnistui tässä hyvin, mistä to-

[385] ja siis näin ollen päätynyt hänen lähdeaineistoonsa.
[386] Ks. esim. Heikkinen 2010, 78. Pipping 1978, 219.
[387] Kujala 2008, 140–148.
[388] Ks. esim. Ferguson 2004. Weingartner 2008. Ks. myös Kankare 2011, 273–275.
[389] Smith 2007, 148–157. Ks. myös Marshall 1947, 53–63 ja Kivimäki 2013b, 393. Vrt. kuitenkin Pinker 2011, 487.
[390] von Hippel & Trivers 2011. Sotilaiden eli nuorten miesten suurin itsepetos toki liittyy siihen, että he ylipäätään rohkenevat rintamalle. Vihollisen epäinhimillistämisestä ja sen tarpeellisuudesta sotilaille: jatkosodan sotaveteraani kuvailee vuonna 2013 sodan kauhuja ja painajaisia: ”En minä ihmisiä ampunut vaan ryssiä, mutta nyt kun Venäjällekin on tullut sivistystä, niin sitä joutuu miettimään, ammuinko sittenkin ihmisiä. Se on semmoinen painolasti.” HS 27.4.2013 ”Aseveljet vaikenevat yhä sodan kauhuista”.
[391] Smith 2007, 121–128. Bourke 1999, 187–188. Ks. myös Kivimäki 2008.
[392] Kujala 2008, 23. Ks. myös Bourke 1999, 226.

disteena ovat muistelmissa ja erilaisissa joukko-osastohistorioissa toistuvat kertomukset suomalaisten sotilaiden ystävällismielisestä, uteliaasta ja myötätuntoisesta suhtautumisesta vangiksi jääneeseen viholliseen, ”vanjaan” tai ”ippuun”. Etulinjan miehet usein kunnioittivat vastustajaansa enemmän ja vihasivat heitä vähemmän kuin taaempana ja kotirintamalla olleet. Antautuva vihollinen lauhdutti rintamamiesten suuttumuksen ja alistuva ja katuva vihollinen herätti heissä sääliä. Antautuneiden säälimisestä todistaa erityisesti suomalaisten korkeiden upseerien raivostuminen, kun heidän sotilaansa osoittivat liiaksi myötätuntoa sotavankeja kohtaan.[393]

Sotilaiden kunnioitus sotavankeja kohtaan saattoi syntyä juuri taustajoukkoja, kotirintamaa ja komentajia läheisemmän kosketuksen avulla, joka on eräs empatiakyvyn käynnistymistä edistävä tekijä. Reserviläisistä kootun jalkaväkirykmentti 60:n eräässä komppaniassa kulki mukana hyökkäysvaiheessa 1941 Itä-Karjalan korvessa muutaman viikon ajan inkeriläinen sotavanki, jota ei hennottu luovuttaa eteenpäin. Kun asia paljastui päällystölle ja tuli käsky viedä vanki sotavankileiriin, miehet päästivät vangin karkuun.[394] Läheisyyden lisäksi universaali odotus vastavuoroisuudesta saattoi olla eräs sotavankien kohteluun vaikuttava seikka mikrotasolla, vaikka se ei näyttänyt valtiotasolla Suomen ja Neuvostoliiton välillä toimineen.[395] Rintamamiehet kohtelivat vankejaan hyvin, koska itse toivoivat tai odottivat – ehkä tiedostamattaan – samanlaista kohtelua.[396] Mitään takeita tästä ei voinut olla, mutta ajatus kuvaa hyvin vastavuoroisen altruismin ja ihmisten oikeudenmukaisuuskäsitysten yleisperiaatetta, joiden mukaisesti ihmisillä on taipumus uskoa, että heitä kohdellaan, kuten he ovat kohdelleet toisia.

Valtaosa jatkosodan sotavankikuolemista johtui muusta kuin suorasta sotavankien tappamisesta ja tapahtui muualla kuin rintaman välittömässä läheisyydessä. Kiinnostavaa kuitenkin on, että piikki rintaman sotavankisurmissa ja vankileirikuolleisuudessa sattui samalle ajanjaksolle eli talveen 1941–1942. Vaikka suoranainen tappaminen tai tappamiskäskyn antaminen (sotavankisurmat) ja vankien nälkään nääntymisen sivustaseuraaminen (valtaosa vankileirikuolleisuudesta) edellyttävät erilaista toimintaa ja näin ollen myös erilaisten psykologisten käyttäytymisvalmiuksien käynnistymistä, on niissä samoja elementtejä. Eräs yhdistävä tekijä rintaman surmien ja leirikuolleisuuden taustalla oli nimenomaan ajankohta. Ensimmäisenä sotatalvena olosuhteet ja tilanne kannustivat sotavankien epäinhimillistämiseen, joka oli olennainen edellytys sekä tappamiselle, siihen käskemiselle että välinpitämättömyydestä aiheutuneiden kuolemien sivusta seuraamiselle.

***

Suomessa sotavankeihin varautuminen noudatteli ajatusta lyhyestä hyökkäys- ja valloitussodasta. Talvisodassa saatua selkeästi suurempaan sotavankimäärään oli varauduttu,

[393] Pipping 1978, 78, 218–219. Kujala 2008, 145–148.
[394] Tuokko 1991, 98, 148.
[395] Vastavuoroisuudesta: Chirot & McCauley 2008, 68. Trivers 2002a. Heikkilä 2009.
[396] Kujala 2008, 23, 285.

mutta ei siltikään riittävän suureen eikä siihen, että sotavangeista jouduttaisiin huolehtimaan useita vuosia. Näin ollen leirien kapasiteetti ylittyi jo syys-lokakuussa 1941.

Suomen sodan päämäärillä saattoi olla sotavankien kohteluun julkilausumaton tai jopa tiedostamaton vaikutus, joka ohjasi käyttäytymistä siihen, että neuvostosotavankien sodan aikainen kohtalo ei tuntunut suomalaisista niin tärkeältä. Sotavankien huonostakaan kohtelusta nimittäin ei joutuisi sodan jälkeen tilille, jos Saksa onnistuisi tuhoamaan Neuvostoliiton tai vähintään heikentäisi sitä merkittävästi. Näin ollen koston pelko oli sodan alkuvaiheessa pieni. Toisaalta käsitys jatkosodan oikeutuksesta epäoikeudenmukaisen talvisodan jälkeen oli vahva – erityisesti päällystön parissa – ja saattoi synnyttää kostomentaliteettia.

Suomalaisten suunnitelmat sotavankien käytön varalle osoittavat, että heitä pidettiin ensisijaisesti työvoimana, jota haluttiin hyödyntää. Samoin heidän tarjoamansa informaatioarvo sekä mahdollinen propagandahyöty nousivat esille suomalaisten suunnitelmissa. Samalla suunnitelmat osoittavat, että varsinaista tuhoamispolitiikkaa tai *tietoista* sotavankien näännytystä ei suomalaisten parissa suunniteltu.

Kaksijakoisen viholliskuvan ääripäät alkoivat heti jatkosodan alusta lähtien näkyä neuvostovankeihin suhtautumisessa. Neuvostosotavankeja pidettiin selkeästi eri ”kehitysasteella” olevina suomalaisiin verrattuna. Tietyissä tilanteissa tämä rotuajatteluun kytkeytyvä käsitys kansoista johti pelkoon sekä demonisoituun ja äärimmilleen epäinhimillistettyyn viholliskuvaan, toisissa taas ”lempeämmän” viholliskuvan mukaiseen, jopa ystävällismieliseen ja uteliaaseen suhtautumiseen. Näistä ensin mainittuun tietysti kannustettiin sotapropagandassa, mutta myöhemmin syksyllä myös käytännön sotavankipolitiikassa, vaikkakaan ei välttämättä tietoisen pahantahtoisesti.

***

Sotavankien kuolleisuus pysyi hyvin maltillisella tasolla aina marraskuuhun 1941 saakka, mutta jo syyskuussa ilmenivät ensimmäiset valitukset riittämättömästä muonasta. Työleirien päälliköt ja työnantajat pitivät pohjoisessa sijaitsevien sotavankien työpisteiden muonitusta liian niukkana, kun oli kysymys raskaan työn tekijöiden työkykyisenä pysymisestä.[397] Seuraavaksi tarkastelen, mitä sotavankien muonituksessa oikeastaan tapahtui syksyllä 1941.

[397] P.M. n:o 7, Mäntyluodon, Oulun ja Kemin vankityömailla toimitetuissa tarkastuksissa havaituista seikoista (M. H. A. Spåre), 6.9.1941, H1. KA/Sörnäinen.

Muonitus

Säännöstelytalous

Sota-ajan säännöstelytalouteen kuuluvan elintarvikesäännöstelyn tavoite ja merkitys on turvata sodassa olevan maan kestokyky, siviilien ja sotilaiden ruokinta ja näin viimekädessä säilyttää kansan sotamoraali. Toisen maailmansodan aikana tyypillisin vaihtoehto elintarvikesäännöstelyn toteuttamiseen oli niin sanottu saksalainen malli, jossa lähes kaikki keskeiset elintarvikkeet oli säännöstelty ja siviilien elintarvikeannokset määriteltiin työn raskauden sekä henkilön iän ja terveyden mukaan. Toinen vaihtoehto oli niin sanottu anglo-amerikkalainen malli, jota noudatettiin esimerkiksi Englannissa ja joka oli saksalaista mallia joustavampi. Siinä läheskään kaikkia elintarvikkeita ei säännöstelty eikä annoskokoja sidottu työn raskauteen yhtä kiinteästi kuin saksalaisessa mallissa. Anglo-amerikkalaisen mallin eräs tausta-ajatus oli, että siviilit täydentäisivät elintarvikeannoksiaan säännöstelemättömillä elintarvikkeilla.[398]

Huolimatta hyvissä ajoin aloitetusta elintarvikkeiden säännöstelystä jonkin asteista elintarvikepulaa koettiin toisen maailmansodan aikana Yhdysvaltoja lukuun ottamatta kaikissa sotivissa maissa. Pula johtui maataloussektorin kutistumisesta sotatalouden ja työvoimapulan myötä sekä tuonnin vähenemisestä kauppasaartojen vuoksi. Varsinaista nälkää ei jouduttu kaikkialla kokemaan. Englanti esimerkiksi selvisi Amerikan tuonnin lisäksi omien siirtomaidensa resursseilla siirtäen samalla nälän niiden kannettavaksi. Saksa taas toi nälän miehittämiinsä maihin ja niitä riistämällä onnistui ruokkimaan omat kansalaisensa kohtuullisen hyvin. Oman maan asukkaat taas joutuivat kärsimään sota-ajan elintarvikepulasta erityisesti Neuvostoliitossa ja Japanissa. Elintarvikekysymyksen vaikutus sotamoraaliin oli sitä painavampi, mitä parempaan elintasoon ja suurempiin kansalaisvapauksiin maan asukkaat olivat tottuneet.[399] Elintarvikekysymyksen tärkeys näkyi myös Suomessa, sillä kotirintaman mielialakatsauksissa aivan sodan alkua lukuun ottamatta taloudelliset kysymykset, elintarvikekysymys sen osana, olivat jatkuvasti tärkeimpien mielialatekijöiden joukossa.[400]

Elintarvikesäännöstely perustui Suomessa, kuten toisen maailmansodan aikana useimmissa Euroopan maissa, saksalaiseen malliin. Säännöstelytalous aloitettiin Suomessa jo ennen talvisodan syttymistä lokakuussa 1939. Ensiksi rajoitettiin sokerin ja kahvin käyttöä. Peruselintarvikkeisiin säännöstely iski oikeastaan vasta vuosien 1940 ja 1941 heikkojen satojen jälkeen. Kaikki tärkeimmät elintarvikkeet perunaa lukuun ottamatta oli säännöstelty kevääseen 1941 mennessä ja peruna sekä juurikasvit säännösteltiin osassa maata kesällä 1942 ja koko maassa vuonna 1944.[401] Erityisesti vuoden 1941 sato

[398] Collingham 2011, 4–5, 361–363. Rautavirta 2010, 152–158. Favorin & Heinonen 1972, 34.
[399] Collingham 2011, 14, 87–88, 97, 125–126, 131, 136, 141–151, 171, 178–180, 224–227, 228, 462–464.
[400] Favorin & Heinonen 1972, 34.
[401] Saraste 1983, 96–97, 125–126. Mikkola 2000, 54. Varho 2008, 12–13. Rautavirta 2010, 96.

oli huono, mikä johtui talvisodan alueluovutusten myötä menetetystä viljelysmaasta, kuivuudesta ja osittaisesta työvoimapulasta. Lisäksi sadosta noin kolmannes meni säännöstelyn ohi eläinten ravinnoksi ja salakauppaan. Elintarvikkeiden säännöstely johti Suomessa kuten muissa sota-ajan säännöstelytaloudessa elävissä maissa laajaan salakauppaan, jonka asiakkaina talvikausina olivat miltei kaikki asutuskeskuksissa asuneet. Suomessa huomattiin maan olleen enemmän riippuvainen tuonnista kuin optimistiset omavaraisuuslaskelmat olivat antaneet ymmärtää.[402] Koska sota-aikana suuri osa Suomen elintarviketuonnista tuli Saksasta, myös sen elintarviketilanne vaikutti Suomeen suuresti.[403]

Sota-ajan elintarvikepula oli sekä Suomessa että Saksassa pahimmillaan talvella 1941–1942. Suomessa tilannetta vaikeutti entisestään se, että poikkeuksellisen ankara talvi aiheutti pahan jäätilanteen Itämerelle, mikä keskeytti tuonnin Saksasta kokonaan talven ajaksi. Viljaa saatiin asutuskeskuksiin ottamalla siemenviljaa ja maatilatalouksien omaan käyttöön varattua viljaa säännöstelytalouden käyttöön. Pakko-otoista ja huonosta sadosta huolimatta pula ei koskettanut omavaraisia maatilatalouksia läheskään samassa mittakaavassa kuin asutuskeskuksia.[404]

Suomen yleisellä elintarviketilanteella oli luonnollisesti vaikutusta myös sotavankien muonitukseen ja heidän selviytymiseensä. Aikalaislähteet kertovat karua kieltään elintarvikepulan vaikutuksista sotavankien ravintoon. Linnoitusosaston sotavankikomppanioista ilmoitettiin keväällä 1942, että sotavankien muona-annokset jäivät noin 300 kilokaloria vajaiksi, koska ei ollut kuorittua maitoa, makkaraa, margariinia, juustoa eikä suolakalaa ja perunakin oli usein pilaantunutta.[405]

Myöhemmin koko sotavankien kuolleisuuskatastrofi on pyritty selittämään elintarvikepulan vaikutuksilla.[406] Jos elintarvikepula olisi ollut pääsyy yli 30 prosentin sotavankikuolleisuuteen, olisi todennäköistä, että pulan aiheuttamasta aliravitsemuksesta olisivat kärsineet myös erityisesti kaupungeissa asuvat suomalaissiviilit, joilla ei ollut omavaraisuuden mahdollisuutta. Vaikka erityisesti kaupunkien vähävaraiset näkivät nälkää ja kärsivät aliravitsemuksesta, ei suomalaissiviilien parissa kuitenkaan tapahtunut nälkiintymiskuolemia.[407] Toisen maailmansodan jälkeen Kansainliitto arvioi pariakymmentä maata koskeneessa sodan vaikutuksia käsittelevässä raportissaan, että Suomessa väestön elintarviketilanne ja energiansaanti eivät huolestuttavasti heikenneet huolimatta paikoin ankarastakin pulasta. Elintarviketilanteen suhteen Suomi sijoittui samaan ryhmään Belgian, Hollannin ja Norjan kanssa. Näitä maita paremmat olosuhteet olivat muun muassa Englannissa ja Ruotsissa ja heikommat osassa Keski- ja Etelä-Euroopan maita.[408]

---

[402] Näiden laskelmien mukaan Suomi oli yli 90 prosenttisesti omavarainen viljatuotteissa, mutta tämä oli näköharha, sillä Suomi oli hyvin riippuvainen ulkomailta tuotavista väkilannoitteista ja rehuista. Varho 2008, 15–16. Rantatupa 2004.

[403] Mikkola 1976, 75–76. Favorin & Heinonen 1972, 65–66, 69–73: Suomi oli täydellisesti riippuvainen Saksasta elintarvikkeiden ja polttoaineen suhteen, 114.

[404] Collingham 2011, 164, 183–184, 203–204. Favorin & Heinonen 1972, 65, 73. Varho 2008, 55–56, 60–69.

[405] VII Armeijakunnan Esikunta, Osasto 4, n:o 860/IIa, 5.3.1942, T 19497/15, KA/Sörnäinen.

[406] Ks. esim. Seppälä 1980. Laine 1990. Manninen 1994.

[407] Turtiainen 2008. Rautavirta 2010, 159–161. Ks. myös Varho 2008, 110, 121–122.

[408] Rautavirta 2010, 159 – 160.

Sota-aikana harjoitettu elintarvikkeiden säännöstelty jako saattoi olla julkilausutun epätasa-arvoista, kuten kansallissosialistisessa Saksassa, tai hienovaraisemmin, jopa tarkoittamattomasti, epätasaista. Esimerkiksi Yhdysvalloissa toisen maailmansodan aikana mustien amerikkalaisten kaupoissa hintakontrollia toteutettiin huomattavasti tiukemmin kuin muualla ja britit, joiden sota-ajan säännöstelyjärjestelmää on paljon kehuttu, olivat vastuussa siirtomaidensa näännyttämisestä. Pahin esimerkki on Bengalin nälänhätä, jossa kolme miljoonaa intialaista kuoli keinotekoisen nälänhädän seurauksena.[409] Olennaista onkin se, että säännöstelytaloudessa pula, nälkä ja nälänhädät eivät vain tapahdu, ne luodaan.[410]

Kuolinsyyt

Kuolema nälkiintymällä etenee niin, että käytettyään kaikki rasvavarastot ihmisruumis alkaa käyttää lihaksia energian saamiseksi. Puolustusmekanismina energian puutetta vastaan ruumis alentaa elintärkeiden elinten, kuten sydämen tai maksan toimintaa, mistä seuraa väsymystä, joka voi ilmentyä apatiana. Joillekin kehittyy nälkäödeema ja he turpoavat liiallisesta vedestä. Turpoaminen alkaa vatsasta ja jaloista, joista se leviää muualle ruumiiseen. Ihosta tulee yliherkkä, sarveiskalvoista verestävät ja kipeät samoin kuin ikenistä. Lisäksi seuraa päänsärkyä, kipua jaloissa, hermokipua, tärinää ja raajojen kontrollin pettämistä. Oireisiin liittyy himo hiilihydraatteihin ja suolaan sekä ankara ripuli. Kuolinsyy on usein jonkin elintärkeän elimen, kuten sydämen pettäminen.[411]

Nälkään nääntyminen on kuitenkin hidas prosessi ja yleensä jokin infektiotauti ehtii surmata aliravitun henkilön ennen varsinaista nälkään menehtymistä, sillä aliravitsemus lisää infektioiden riskiä. Sen lisäksi, että aliravitsemus on pohjana erilaisten tartuntatautien, infektioiden ja suolistosairauksien leviämiselle se siis edesauttaa sitä, että nämä ovat kohtalokkaampia. Nälänhädät nostavat aina kuolleisuutta myös siitä syystä, että silloin usein joudutaan turvautumaan ihmisen ruoansulatuselimistölle sopimattomaan, jopa myrkylliseen, hätäruokaan. Sitä paitsi nälkä lisää ihmisten liikkuvuutta ja samalla romahduttaa hygienian, mitkä tekijät yhdessä levittävät kulkutauteja.[412]

Kansallisarkiston jatkosodan aikana kuolleiden neuvostosotavankien tietokannasta löytyy kuolinsyy noin 17 500 sotavangille. Kuolinsyytieto perustuu tietokannan lähdepohjana olleisiin Suomen Punaisen Ristin sotavankikortteihin, joihin kuolinsyyn saattoi kirjata joko suomalainen lääkäri tai sairaanhoitaja, sotavangiksi joutunut neuvostoliittolainen lääkäri tai välskäri, suomalainen tai sotavangiksi joutunut neuvostoliittolainen lääkintämies tai kokonaan lääkintäkoulutusta vailla ollut vankileirin henkilökuntaan kuulunut henkilö. Kuolinsyy ei siis välttämättä ole lääketieteellisesti täsmällinen. Kuolinsyytilasto antaa kuitenkin yleiskuvan siitä, mihin sotavangit Suomessa konkreettisesti menehtyivät. Kuolinsyytilastoja hallitsevat aliravitsemus ja heikkous (yhteensä noin 6 500

[409] Collingham 2011, 11–12.
[410] Ks. Collingham 2011, 73–74.
[411] Collingham 2011, 6–7.
[412] Schaible & Kaufmann 2007. Ó Gráda 2009, 108–121. Lappalainen 2012, 196–202.

mainintaa) sekä suolistosairaudet, ripuli ja vatsasairaudet (yhteensä noin 5 000 mainintaa). Lisäksi lähes 2 500 vankia kuoli keuhkosairauksiin, yli tuhat sydänsairauksiin ja lähes tuhat menehtyi ”vesipöhöön”. Muita infektiotauteja merkittiin kuolinsyyksi harvemmin. Väkivaltaisesti tai tapaturmaisesti merkittiin kuolleen noin 2 300 sotavankia.[413] Noin 3 000 menehtyneelle oli merkitty useampi kuin yksi kuolinsyy, mutta näyttää selvältä, että kuolinsyiden kertautumisesta huolimatta erilaiset nälkiintymisestä johtuvat oireet olivat konkreettisesti sotavankikuolleisuuden taustalla. Kuten useissa aikaisemmissa tutkimuksissa on todettu, jatkosodan suuren sotavankikuolleisuuden pääsyynä oli sotavankien aliravitsemus.[414]

***

On selvää, että sota-aika ja säännöstelytalous merkitsevät poliittisia päätöksiä siitä, kenelle ruokaa annetaan ja kenelle ei. Lisäksi aikaisemman tutkimuksen perusteella on selvää, että aliravitsemus ja siitä aiheutuneet taudit olivat Suomessa sotavankikuolleisuuden konkreettiset pääsyyt. Epäselvää edelleen on, mistä sotavankien nälkiintyminen Suomessa itse asiassa johtui ja millä tavoin sota-ajan elintarvikkeiden säännöstelyjärjestelmä vaikutti siihen.

Sotavankien muona-annosten koosta käytiin vilkasta keskustelua kotijoukkojen esikunnan ja päämajan välillä koko syksyn 1941 ja alkukevään 1942 ajan.[415] Tämän jälkeenkin sotavankien muonitus oli usein esillä, vaikka viimeiset muutokset virallisiin annoskokoihin tehtiin kevättalvella 1942. Erityisesti syksyn 1941 keskusteluun syventyminen on perusteltua, sillä se osoittaa miten ja minkä periaatteiden pohjalta sotavankien muonahuoltoa suunniteltiin ja toteutettiin. Samaten keskustelu osoittaa, mitkä olivat ne teoreettiset muona-annoskoot, jotka elintarvikepulasta kärsivä maa katsoi olevan varaa antaa tärkeysjärjestyksessä viimeisinä olleille sotavangeille.[416] Keskustelu tuo myös esille sotavankien kohtelun taustalla vaikuttaneita syitä ja käsityksiä: Miten annoskokoja, niiden samana pitämistä tai korottamista perusteltiin?

Muona-annosten teoreettisen koon lisäksi on olennaista, kuinka suuri osa annoksista todellisuudessa päätyi sotavangeille. Lisäksi vankien selviytymiseen suomalaisten käsissä vaikutti se, millaisessa kunnossa vangit olivat kiinni joutuessaan ja se, kuinka raskaita ja kuluttavia töitä sotavangit joutuivat suomalaisten alaisuudessa tekemään. Tämän luvun toinen tavoite on selittää muonituksen periaatteiden lisäksi, miten muonituksen määrässä, sen jakelun valvonnassa sekä annetulla muonalla teetetyn työn määrässä vuonna 1941 tehdyt virhearvioinnit olivat mahdollisia. Jälkimmäistä seikkaa tarkastelen enemmän vielä seuraavissa luvuissa.

Keskityn pääasiassa suomalaisten toimintaan sotavankien muonitusasiassa, mutta joidenkin lähteiden perusteella on todettavissa, että osa neuvostoliittolaisista sotilaista todel-

[413] Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA. Westerlund 2009, 62–63, 106–107.
[414] Ks. esim. Mikkola 1976, 235–244. Mikkola 2000, 172–178. Manninen 1994. Vrt. Westerlund 2009, 175, 328–333.
[415] Ks. keskustelusta myös Mikkola 2000, 55–63.
[416] Ks. esim. Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 1000/Int.tsto./E/sal., 11.2.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

la oli huonossa kunnossa jo ennen suomalaisten käsiin joutumista.[417] Neuvostoliitto oli nimittäin kärsinyt elintarvikepulasta jo pitkään ja puna-armeijan muonitus oli heikonlaista.[418] Tästä huolimatta kaikki neuvostosotilaat tuskin olivat täysin nälkiintyneitä, sillä sota-aikana taistelujoukot olivat yleensä etusijalla ravinnon suhteen ja on epätodennäköistä, että toisen maailmansodan voittaneisiin osapuoliin kuulunut puna-armeija olisi onnistunut lyömään Saksan sotavoimat nälkäkuoleman partaalla horjuneilla joukoilla.[419] Toinen mahdollinen syy neuvostosotilaiden huonokuntoisuuteen suomalaisten vangiksi jäädessään oli puna-armeijan taistelutyylissä. Neuvostoliiton armeijan puolustuksen on sanottu olleen liian jäykkää. Perääntymiskiellot ja sotavangiksi antautumisen rinnastaminen sotarikollisuuteen johtivat usein järjettömiin tappioihin.[420] Vangiksi jääneet neuvostoliittolaissotilaat olivat näin ollen ennen suomalaisten käsiin joutumistaan saattaneet yhteyksien katkettua ja perääntymisen ollessa mahdotonta olla jo pitkään vailla huoltoa. Neuvostosotavankien valmiiksi heikko kunto siis saattoi olla osasyynä osassa sotavankikuolemia, mutta sitä todennäköisesti myös liioiteltiin suomalaisissa kuolleisuuskatastrofin jälkeen tehdyissä esityksissä, joissa talven 1941–1942 suurta sotavankikuolleisuutta yritettiin selittää.[421]

Sotavankien muona-annoskoot

Jatkosodan aikana Suomen puolustusvoimat huolehti niiden sotavankien muonituksesta, jotka olivat sotavankileireillä tai muissa armeijan tai kotijoukkojen esikunnan alaisissa sotavankimuodostelmissa. Joissakin tapauksissa yksityiset työnantajat ruokkivat käyttöönsä saamat sotavangit. Tällöin työnantajien tuli noudattaa kansanhuoltoministeriön määrittelemää sotavankien muona-annosta. Päämajassa ylin huollosta vastaava henkilö oli päämajan pääintendentti, jolle siis viimekädessä kuului myös sotavankien muona-

[417] Ks. esim. Rosén 2002, 526–527.

[418] Puna-armeijan annoskoot: 2 954 kcal aktiivisessa palveluksessa, taisteluolosuhteissa 3 450 kcal. Collingham 2011, 319. Nämä eivät poikenneet kovin paljon suomalaissotilaiden annoksista jatkosodan aikana (3000–3900 kcal), mutta esimerkiksi brittien, saksalaisten ja amerikkalaisten annoksiin verrattuna ne olivat pienet. Ks. s. 114. Eri asia on, saivatko Neuvostoliiton sotilaat annoksensa täysimääräisinä. Merridale 2005, 53–54, 118–120.

[419] Collingham 2011, 319, 324–325, 343, 346. Ks. myös neuvostosotilaiden muisteluita Suomen rintamalta: Drabkin & Irincheev 2007: Vain harvat muistelivat, että neuvostojoukot olisivat olleet nälkiintyneitä ja muonitus hyvin heikkoa (oikeastaan vain yksi tällainen muistelu, s. 54–55: Aleksandra Fedorovna Kotshneva toimi lääkintähenkilönä ja propagandistina Rajajoella Neuvostoliiton 23. Armeijassa ja hän muisteli joukkojen saaneen saman muona-annoksen kuin Leningradin piiritetyt asukkaat ja että he olivat huonon ravinnon vuoksi nälkiintyneitä varsinkin keväällä 1942.)

[420] Puna-armeijaan muodostettiin tiettyjä erillisosastoja estämään tarvittaessa ampumalla omien sotilaiden panikoituminen, perääntyminen ja pakeneminen rintamalta. Bellamy 2007, 203, 260, 271. Frolov 2004, 88–96. Neuvostoliittolaiset eivät myöskään mielellään antautuneet varsinkaan saksalaisille, sillä he tiesivät kohtalonsa saksalaisten käsissä olevan huono ja itärintaman saksalaissotilaat totesivatkin, että puna-armeija taisteli odottamattoman lujasti. Neitzel & Welzer 2011, 65–73.

[421] S. A. Malmin kokoelma, Huomioita Suomen ja Neuvostoliiton välillä vv. 1941–44 käydyn sodan aikana otettujen sotavankien kohtelusta ja hoidosta, 15.11.1944, (sotavankikomentaja S. Malm ja esikuntapäällikkö W. Fabricius), Pk 1645/2. KA/Sörnäinen. Ks. myös Westerlund 2009, 25–26.

annosmääristä päättäminen. Jatkosodan ajan tehtävää hoiti eversti, sittemmin kenraalimajuri[422] Verner Gustafsson (1890–1959). Gustafsson oli ensimmäisiä Saksaan vuonna 1915 lähteneitä jääkäreitä ja hän toimi aktiivisesti sisällissodan jälkeen perustetussa jääkäriliitossa. Hän otti osaa ensimmäisen maailmansodan taisteluihin Saksan itärintamalla ja saapui helmikuun 25. päivä vuonna 1918 Suomeen jääkäreiden pääjoukon mukana. Sisällissodassa Gustafsson osallistui Tampereen ja Viipurin taisteluihin komppaniapäällikkönä ja konekivääriupseerina 3. jääkärirykmentissä. Sisällissodan jälkeen hän siirtyi huoltoalalle ja suoritti Ranskassa vuosina 1927–1929 intendentuurikorkeakoulun. Jatkosodan aikana Gustafsson toimi myös koko maan viljakauppaa hoitaneen Valtion Viljavaraston johtokunnan varapuheenjohtajana, joten hänellä oli talvella 1941–1942 lähes kriisiytyneestä viljatilanteesta ensikäden tietoja.[423] Gustafsson oli yksi tärkeimmistä henkilöistä, joilla oli vaikutusvaltaa jatkosodan sotavankien muona-annoskokoihin.

Puolustusvoimien sisällä sotavankimuodostelmien huollon konkreettinen järjestäminen oli joko kotijoukkojen esikunnan, takaisin vallatun ja valloitetun alueen sotilashallinnon tai armeijakuntien vastuulla. Vastuutaholla saattoi olla vaikutusta huollon toimivuuteen. Esimerkiksi takaisin vallatun alueen sotavankileirien huolto oli lokakuussa 1941 leirien päälliköiden ilmoitusten mukaan selvästi huonontunut, kun ne olivat siirtyneet armeijakuntien huollosta alueen sotilashallintopiirien huoltoon.[424]

Sotavangit ja keskitysleiriläiset muodostivat varsinkin talvella 1941–1942 kohtalaisen suuren osuuden puolustusvoimien muonitettavista. Kaikkiaan puolustusvoimat huolehti tuolloin noin 523 000 henkilön muonituksesta, joista sotavankeja tai keskitysleiriläisiä oli noin 83 000 henkeä eli noin 16 prosenttia. Vertailun vuoksi vuoden 1943 marraskuussa, jolloin sotavankien tilanne oli jo paljon parempi, oli suoraan puolustusvoimien muonituksessa vain 27 152 sotavankia ja 16 336 keskitysleiriläistä. Sotavangit ja keskitysleiriläiset yhteensä tekivät puolustusvoimien noin 510 000 muonitettavasta vuonna 1943 enää vain 8,5 prosenttia.[425] Sotavankien absoluuttinen ja suhteellinen määrä puolustuslaitoksen muonitettavista oli tipahtanut selvästi. Osa laskusta selittyy sillä, että sotavankeja oli kokonaisuudessaan suuresta kuolleisuudesta johtuen vähemmän vuonna 1943, mutta selvää on, että lisäksi osa jäljellä olleista vangeista muonitettiin jonkun muun tahon toimesta. Puolustusvoimien huolto-osaston mukaan sodan lopulla sotavangeista puolet oli yksityisten työantajien muonituksessa talvella ja kaksi kolmannesta kesällä.[426]

Päämaja määritteli ensimmäiset sotavankien muona-annokset heinäkuun alussa vuonna 1941. Perusannokseksi tuli 1 508 kilokaloria sisältävä muona-annos A, joka määrättiin kaikille niille vangeille, jotka eivät olleet työssä. Työtätekevien annos B sisälsi 2 143 kilokaloria. Annoksiin kuuluvat peruselintarvikkeet olivat leipä, jauhot, ryynit ja peruna.

---

[422] Mannerheimin ylensi hänet vuonna 1942.
[423] Varho 2008, 121. Syrjö 2012.
[424] P. M. n:o 8, Sv.leireissä n:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä sotas:ssa n:o 65 toimitettujen tarkastusten ynnä sotas:ssa n:o 64 tehdyn käynnin tuloksista, 25.10.41, (M. H. A. Spåre), T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[425] Keskitysleiriläisiä ensin mainitusta määrästä (83 000) oli vähintään noin 22 400. Vuonna 1943 puolustusvoimien muonitettavana olleiden kokonaismäärästä on vähennetty muonarahalla olevat. Lisäksi vuoden 1943 tilastossa on sarake muonalla korvausta vastaan oleville, joissa saattaa olla myös sotavankeja. Päämaja, Intendentin toimisto, n:o 1358/Int.tsto/E sal., 23.2.1942, T 19492/11. KA/Sörnäinen. Pranttila 2006, 7.
[426] Mikkola 2000, 146.

Lisäksi annoksiin kuului vähän maitoa, lihaa, margariinia ja sokeria sekä mausteita ja teetä. Perusannosten lisäksi määriteltiin vaihtoannokset, jotka kertoivat mahdollisten korvaavien elintarvikkeiden laadun ja määrän.[427] Säilyneissä arkistolähteissä ei suoraan viitata siihen, miten näihin annoskokoihin päädyttiin, mutta myöhempi keskustelu sotavankien annoksista osoittaa, että suomalaisia ravintofysiologeja ja lääkäreitä oli konsultoitu annosten kalorimääristä ja niiden sisältämistä elintarvikkeista päätettäessä.[428]

Nykytietämyksen mukaan kohtalaisen aktiivinen normaalikokoinen nuori mies tarvitsee noin 2 800–3 000 kilokaloria päivässä. Alin turvallinen energiamäärä on nykysuositusten mukaan naisilla 1 200 kilokaloria ja miehillä 1 500 kilokaloria päivässä, mutta tämä energiamäärä ei riitä ruumiilliseen aktiivisuuteen ellei henkilön tarkoituksena ole laihtua. Lisäksi alimmat annossuositukset ovat viitteellisiä, sillä yksilöllinen energiatarve on vahvasti sidoksissa sukupuoleen, ruumiin kokoon ja koostumukseen, ikään sekä fyysiseen aktiivisuuteen.[429]

Toisen maailmansodan alkaessa ravitsemustiede oli vielä suhteellisen nuori tieteenala, eikä tieto ihmisen ravinnontarpeesta tai oikeanlaisen ravinnon koostumuksesta ollut aivan nykyisellä tasolla. Paljon kuitenkin jo tiedettiin, sillä 1900-luvun alkupuoli oli ollut ravitsemustieteen kulta-aikaa ja silloin tehtiin valtaosa tieteenalan suurista löydöistä. Ennen toista maailmansotaa oli muun muassa löydetty useita vitamiineja sekä oivallettu proteiinin (aikalaisille valkuaisaineen) merkitys ihmisen täysipainoisessa ravitsemuksessa. Toisen maailmansodan aikana kaikki sotivat maat olivat innokkaita käyttämään hyväkseen uuden tieteen saavutuksia, jotta sotilaista, siviileistä ja myös sotavangeista saataisiin mahdollisimman paljon hyötyä irti. Aiemmin tuntemattomat ravitsemustieteilijät löysivät itsensä asemasta, jossa he saattoivat vaikuttaa monilla tavoin niin siviili- kuin sotilashallinnon ruokapolitiikkaan. Ravitsemuksen merkitys sotilaiden taistelukyvylle alettiin myös ymmärtää aiempaa paremmin.[430]

Ravitsemustieteilijät käsittivät jo 1930-luvun lopulla, että kalorimäärä ja koostumus, jonka ihminen tarvitsi, vaihteli iän, sukupuolen ja fyysisen aktiivisuuden mukaan. Sen sijaan tiedemiehet olivat epävarmoja siitä, kuinka paljon kaloreita täsmälleen tarvittiin eri aktiviteetteihin. 1900-luvun alun löytö vitamiineista oli myös mullistava, mutta vielä ei tiedetty tarkkaan kuinka vitamiinit ja hivenaineet itse asiassa edistivät terveyttä. 1930-luvun lopulla kuitenkin vallitsi ravitsemuksellinen yksimielisyys muun muassa siitä, että eläinproteiini oli kasviproteiinia tärkeämpää ja taudeilta suojaavina ruoka-aineina pidettiin lihaa, maitoa, meijerituotteita sekä hedelmiä ja kasviksia.[431]

Suomessakin ravintofysiologinen tutkimus oli käynnistynyt professori Robert Tigerstedtin (1853–1923) johdolla Helsingin yliopistossa 1900-luvun alussa. Hän tutki erityi-

---

[427] Pääintendentti, P.M., ei päiväystä, Selvitys sotavankien muonituksesta ja liitteet 1 ja 2, T 19497/15. KA/Sörnäinen. Mikkola 2000, 55–56.

[428] Ks. esim. Yleisesikunnan päällikkö, n:o 736/I/sal., 18.11.1941 ja liite: jäljennös, Kotij.E., n:o 1189/Int.1/4/sal., 17.11.1941 ja liite n:o 3, lääk.ev. Yrjö V. Salmisen lausunto, 16.10.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.

[429] Human energy requirements 2004. Collingham 2011, 9. Täytyy muistaa, että 1940-luvulla ihmiset olivat keskimäärin hieman pienikokoisempia kuin nykyisin, joten myös energiantarve oli todennäköisesti hieman nykysuositusta pienempi.

[430] Collingham 2011, 10.

[431] Collingham 2011, 268–269.

sesti ihmisen ravinnontarvetta suhteessa kulutettuun energiamäärään ja tätä suuntausta jatkoi hänen poikansa Carl Tigerstedt (1882–1930), jolla oli yhteyksiä ainakin saksalaisiin fysiologeihin ravitsemukseen ja elintarvikesäännöstelyyn liittyvissä kysymyksissä. Hän osallistui vuosisadan alussa muun muassa vankiloiden ja sotaväen ruokajärjestyksen suunnitteluun. Toisen maailmansodan aikana Suomessa elintarvikesäännöstelyä kommentoivat näkyvimmin hygienian professori Woldemar Lojander, lääketieteellisen kemian professori Paavo E. Simola, fysiologian laitoksen assistenttina toiminut Osmo Turpeinen ja jo ensimmäisen maailmansodan aikana elintarvikehuollon kysymyksiä käsitellyt professori Georg von Wendt sekä biokemisti A. I. Virtanen. He kaikki olivat perehtyneet erityisesti vitamiinien merkitykseen ravitsemuksessa ja P. E. Simolan johdolla Helsingin yliopiston lääketieteellis-kemiallisella laitoksella tehtiin sotavuosina etenkin vitamiinitutkimusta.[432]

Suomalaisten ravintofysiologien käsitys ihmisen ehdottomasta minimienergiantarpeesta oli todennäköisesti samaa luokkaa kuin saksalaisten kollegoiden (1 800 kcal). Koska energiatarve ymmärrettiin jo tuolloin riippuvaksi fyysisestä aktiivisuudesta, sekä saksalainen että suomalainen säännöstelyjärjestelmä sitoivat siviilien ja sotavankien muona-annokset heidän tekemänsä työn raskauteen. Suomalaisten käsitys siitä, minkä kokoisella ruoka-annoksella työtätekevät ihmiset tulivat toimeen, oli seuraava: 2 000–2 400 kilokalorin päiväannos arveltiin riittäväksi kevyttä työtä tekevälle naiselle, 2 600–3 000 kilokalorin annos kevyttä työtä tekevälle miehelle ja noin 5 000 kilokalorin päiväannos raskasta metsätyötä tekevälle miehelle.[433]

Suomessa oli ravintofysiologisen tietämyksen lisäksi aikaisempaa kokemusta myös sotavankimuonituksesta. Vuoden 1918 punavankileirien alimmat annoskoot olivat aluksi 1 524 kilokaloria ja 1 474 kilokaloria. Näihin päädyttiin tilanteessa, jossa maan yleinen elintarviketilanne oli vähintäänkin epämääräinen ja punavankeja oli arviolta vielä noin 74 000. Annoskokoja korotettiin pian hieman, mutta samalla kiellettiin omaisia tuomasta ruokaa leireille. Lisäksi vangit määrättiin puoleksitoista kuukaudeksi pakettikieltoon. Vangit jäivät siis täysin sotavankilaitoksen tarjoamien annosten varaan. Vankileirien omien ilmoitusten mukaan syyskuuhun mennessä työttömien vankien annoskoko oli nostettu 2 351 kilokaloriin ja työssäkäyvien 2 878 kilokaloriin. Sisällissodan vankileirejä tutkinut Jaakko Paavolainen ei kuitenkaan pidä näitä ilmoituksia luotettavina, sillä erilaiset vajausilmiöt vähensivät vangeille todellisuudessa päätyneiden muona-annosten kokoa huomattavasti. Vankileirien olosuhteet olivat hänen mukaansa pääsyy vuoden 1918 vankileirien muonituksen epäonnistumiseen, eivät niinkään virallisten suunnitelmien liian alhaiset normit. Sisällissodan vankileireillä kuoli, pääasiassa aliravitsemukseen, noin 13 000 punavankia.[434] Talvisodassa saatujen, noin 5 000–6 000 neuvostosotavangin muona-annoskoko oli lähtökohtaisesti vuoden 1918 annoksia selvästi suurempi, sillä se sisälsi hieman alle 2 500 kilokaloria.[435]

---

[432] Rautavirta 2010, 12, 65, 139–140,

[433] Collingham 2011, 181. Rautavirta 2010, 141–152. Nykysuosituksiin verrattuna kalorimäärät vaikuttavat oikeansuuntaisilta, kun otetaan huomioon, että tuolloin työnteon lisäksi ihmisten päivärutiineihin kuului enemmän fyysistä aktiivisuutta kuin nykyisin.

[434] Paavolainen 1974, 184–216.

[435] Mikkola 2000, 56.

***

Geneven vuoden 1929 sopimus edellytti, että sotavankien muonitus on samalla tasolla kuin vangitsijamaan armeijan taustajoukkojen muona-annokset.[436] Tästä kuten monesta muustakin Geneven sopimuksen säännöstä tingittiin useissa maissa. Sotavankien muonitukseen päti kaikkialla kaksi periaatetta: 1) Sotavangit asetettiin sotaakäyvän maan ravintoa jaettaessa jonon häntäpäähän, ja heille pyrittiin lähtökohtaisesti tarjoamaan tarvittavaksi minimimääräksi katsottu ravintoannos. 2) Sotavankien muonitus sidottiin heidän työskentelyynsä niin, että työtätekevät eli tuottavat vangit saivat enemmän ruokaa.[437]

Ensin mainittu periaate oli Saksassa julkilausuttu eikä sotavankien muonitus sen mukaisesti missään tapauksessa saanut vaikuttaa vähentävästi saksalaisten siviilien säännöstelyannoksiin. Saksassa nimittäin oli ensimmäisen maailmansodan perintönä käsitys, että maa oli tuolloin haaskannut ruokavarojaan sotavangeille, mikä oli johtanut siviilien muonituksen heikkenemiseen ja sitä kautta saksalaisten sotamoraalin romahdukseen ja lopulta Saksan tappioon sodassa.[438] Lisäksi saksalaisten rotuhierarkia-ajatteluun liittynyt eriarvoisuus sotavankien välillä tarkoitti erikokoisia muona-annoksia eri kansallisuuksiin kuuluville sotavangeille. Neuvostoliittolaiset olivat tässä hierarkiassa alimmaisia ja kansallissosialistien periaatteena itärintaman sodassa olikin ideologisen sodankäynnin ja nälkäsuunnitelman hengessä antaa neuvostosotavangeille alusta alkaen niin vähän muonaa kuin mahdollista.[439] Lisäksi saksalaiset kaavailivat ottavansa itärintaman sodassa armeijan ja sotavankien ruokahuollon pääasiassa vallatun alueen resursseista, jolloin kuormitusta armeijan huolto-organisaatiolle tulisi mahdollisimman vähän. Tämä tarjosi saksalaisille vielä yhden tavan syyttää sotavankeja itseään nälkiintymisestä, koska venäläiset, käyttäessään poltetun maan sodankäyntitaktiikkaa, tuhosivat itse omat ruokavaransa.[440]

Muona-annosten viralliset koot vaihtelivat Saksan itärintamalla, sillä paikallispäälliköillä oli suuri päätösvalta niiden suhteen.[441] Omer Bartovin mukaan töissä olevien neuvostosotavankien annos oli aluksi keskimäärin noin 2 200 kilokaloria päivässä ja jonkin aikaa päivästä työskentelevien 2 040 kilokaloria päivässä.[442] Lizzie Collingham taas esittää, että neuvostosotavangeille jaettiin aluksi 1 561 kilokalorin suuruinen päiväannos, joka kuitenkin kuljetusvaikeuksien vuoksi oli epävarma. Kohtalokkaaksi eivät välttämättä muodostuneet ainoastaan annoskokojen viralliset normit vaan se, että ruoka ei useinkaan päätynyt vangeille saakka.[443]

---

[436] Geneven sopimus 1929, osa II, luku 2, artikla 11: Schindler & Toman 1988, 344.
[437] Davis 1977.
[438] Herbert 1997, 141. Jones 2011, 356–370. Spoerer 2006. Ks. myös Collingham 2011, 26, 156. Todellisuudessa sotavankien muona-annoskoot olivat ensimmäisessä maailmansodassakin alhaisemmalla tasolla kuin saksalaissiviilien annoskoot. Kramer 2010.
[439] Collingham 2011, 36–39. Herbert 1997, 141–142.
[440] Megargee 2007, 34, 115–119.
[441] Megargee 2007, 61–62.
[442] Bartov 2001, 112.
[443] Collingham 2011, 194.

Sotavankien muonituksen toinen periaate, eli ravintomäärän sitominen sotavankien työskentelyyn, vaikutti myös Saksan itärintaman sotavankipolitiikassa. Työvoimapula sai Hitlerin pyörtämään aiemman päätöksensä olla päästämättä slaaveja Saksan maaperälle ja lokakuun lopulla hän määräsi, että myös neuvostosotavankeja tuli käyttää laajemmin hyödyksi Saksan sotataloudessa. Käskyn olisi pitänyt parantaa sotavankien oloja, sillä siinä sanottiin, että edellytys työskentelykyvylle oli riittävä muonitus. Saksan maaperällä työssäkäyville neuvostosotavangeille määrättiinkin sama annos kuin muiden kansallisuuksien sotavangeille. Uusi normi oli 2 335 kilokaloria päivässä ja raskaan työn tekijöillä 2 570 kilokaloria. Nääntyneille vangeille määrättiin lisäannoksia, jotta heidän voimansa palaisivat. Lokakuun 21. päivänä vankileireillä olleiden ei-työskentelevien neuvostosotavankien annoskokoja kuitenkin vastaavasti pienennettiin entisestään ja heidän päiväannoksekseen tuli noin 1 490 kilokaloria, joka oli vaarallisen pieni. Kenraalimajoitusmestari Eduard Wagner muun muassa totesi, että vangit, jotka eivät työskentele, saavat nääntyä.[444] Uusi korotus Saksassa olevien neuvostosotavankien muona-annoksiin tehtiin joulukuun alussa 1941.[445]

Huolimatta saksalaisten yrityksistä kuntouttaa venäläisvankeja työvoimaksi, vain noin viisi prosenttia (noin 167 000 sotavankia) koko monimiljoonaisesta vankimäärästä lopulta kykeni työskentelemään. Kaikkiaan saksalaisten vangitsemista 5,7 miljoonasta neuvostosotavangista korkeimpien arvioiden mukaan noin 3,3 miljoonaa eli lähes 60 prosenttia menehtyi. Valtaosa kuolleisuudesta ajoittui syksyyn 1941 ja talveen 1941–1942. Ensimmäisen maailmansodan ajalta periytynyt käsitys, että ihminen kykenee työskentelemään epätäydellisellä ravintomäärällä niin kauan kunnes nääntyminen aiheuttaa elintärkeiden elinten pettämisen, jouduttiin toisen maailmansodan aikana hylkäämään. Saksalaiset huomasivat, että yhden työläisen ruokkiminen 3 000 kilokalorilla oli työtehon kannalta paljon parempi kuin kahden työläisen ruokkiminen 1 500 kilokalorilla, sillä kaksi huonosti ruokittua nääntyy, muttei tuota mitään, kun yksi kunnolla ruokittu tuottaa.[446]

Saksalaisten Lapissa ja Norjassa sijainneet sotavankien työleirit olivat poikkeus Saksan itärintaman neuvostosotavangeille tarkoitettujen vankileirien joukossa. Lapissa ja Norjassa neuvostosotavankien työvoima oli arvokasta ja sinne mahdollisesti myös valikoitiin terveimmät ja hyväkuntoisimmat sotavangit.[447] Muonitusperiaatteet olivat siellä toiset ja suomalaiset jopa käyttivät Lapissa sijainneiden saksalaisten sotavankileirien runsasta sotavankimuonitusta esimerkkinä, kun he pyrkivät saamaan aikaan korotuksia suomalaisten alaisuudessa olleiden sotavankien muona-annoksiin.[448]

Myös Saksan britti- ja amerikkalaissotavangeille tarkoitetuilla leireillä muonitus oli vähintäänkin välttävä. Perusmuona-annos oli 2 400 kilokaloria ja työtätekevät sotavangit saivat lisäannoksina saman verran ruokaa kuin työtätekevät saksalaissiviilit. Saksan län-

[444] Bartov 2001, 112. Megargee 2007, 115–119.
[445] Herbert 1997, 147–157.
[446] Ferguson 2004. Collingham 2011, 190–194, 370. Herbert 1997, 147–152.
[447] Otto 2008; 2011. Olafson Lundemo 2010. Westerlund 2008, 288–292.
[448] III AK:n esikunta, Huolto-osasto, n:o 660/VI/466, 9.9.1942, liite: Sv.järj.p. n:o 1, KD, n:o 329/619/42, koskee: Sv:n muonitusta, 5.9.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

siliittoutuneiden sotavankileireillä sallittiin myös Punaisen Ristin avustuspaketit, joita sotavangit saivat säännöllisesti.[449]

Neuvostoliitossa sotavangeille vahvistetun muona-annosnormin mukaan päiväannoksen kilokalorimäärä oli noin 2 600 syksyllä 1941. Annoskoko pieneni huomattavasti neuvostoarmeijan sotilaallisten takaiskujen sekä maan elintarvikepulan vuoksi loppukesällä 1942 ja uudeksi muona-annoskooksi vahvistettiin hieman alle 2 000 kilokalorin päiväannos. Neuvostotiedemiesten käsitys oli, että noin 2 000 kilokalorin päiväannoksella ihminen selviää täydessä levossa, mutta kevyttä työtä tekevät tarvitsevat jo 2 400 kilokaloria päivässä ja raskasta fyysistä työtä tekevät noin 3 000 kilokaloria. Sotavangeille vahvistettu päiväannos ei läheskään aina saavuttanut täysimääräisenä vankileirejä ja lisäksi sotavangit joutuivat työskentelemään, joten heidän fyysinen kuntonsa heikkeni. Sotavankien työkunnon heikettyä heidän muona-annoksensa alettiin sitoa ilmasto-olosuhteisiin, sotavankien tekemään työhön sekä työnormien täyttämiseen ja sotavankien kuntoon keväällä 1943. Sotavankien ravitsemustilanne Neuvostoliitossa oli kaukana ideaalista, mutta he saattoivat silti kärsiä vähemmän nälkää kuin maan siviilit toisen maailmansodan aikana.[450]

***

Ensimmäiset suomalaisten määrittelemät neuvostosotavankien annoskoot (A-annos 1 508 kcal ja B-annos 2 143 kcal) muistuttavat sekä vuoden 1918 punavankien että Saksan neuvostosotavangeille määräämiä ensimmäisiä annosnormeja. Tosin Saksan neuvostosotavankipolitiikasta ei Suomessa ilmeisesti jatkosodan alussa vielä ollut virallisilta tahoilta saatuja tietoja.[451] Missään muuallakaan sotavankien viralliset muona-annosnormit eivät toisaalta olleet ylenpalttisen runsaita, mikä johtui lähes kaikkialla vallinneesta elintarvikepulasta ja sotavankien asemasta ruokatarpeiden jakeluketjussa. Tavallista oli, että sotavankien muona-annokset sidottiin vankien työntekoon ja näin tehtiin myös Suomessa. Lisäksi Suomessa, kuten Saksassa, sotavankien kansallisuus vaikutti muonitukseen, tosin Suomessa ainoastaan suomensukuisten sotavankien kohdalla.[452] Teoriassa annoskoot, jotka neuvostosotavangeille Suomessa ensimmäisessä vaiheessa määriteltiin, olisivat saattaneet pitää vangit hengissä. Niiden niukkuus on kuitenkin selvä osoitus siitä, että vangeille aiottiin tarjota vain välttämätön energiamäärä.[453] Pian ilmeni, että käytännössä muonituksessa oli jotain vialla. Keskustelu sotavankien muona-annosten korotuksesta käynnistyi miltei heti syksyllä 1941.

---

[449] Kochavi 2005, 29. Ks. myös Toimenpiteet-luku (Punainen Risti).
[450] Frolov 2004, 150–160.
[451] Ks. Vanginvartijamallit-luku (Saksan esimerkki): Spåren raportti heinäkuulta 1941.
[452] Ks. Heimosotavangit-luku.
[453] Ks. myös Westerlund 2009, 273. On kuitenkin eri asia, mihin tällä muonituspolitiikalla tähdättiin. Westerlund uskoo sen tarkoituksena olleen sotavankien tahallinen heikkona pitäminen ja näin ollen heidän helpompi hallittavuutensa. Oletan myös, että päämääränä oli tarjota vangeille vain hengissä säilymisen kannalta välttämätön energiamäärä, mutta tällä ei välttämättä tähdätty vankien tietoiseen ja tahalliseen heikentämiseen.

Muona-annoksia korotetaan

Kotijoukkojen esikunta kiinnitti heinäkuun lopulla huomiota kahden annoksen ongelmaan eli siihen, että pienissä vahvuuksissa sotavankien muonitus kahden erilaisen muona-annoksen perusteella oli käytännössä hankalaa. Ratkaisuksi se ehdotti, että A-annos olisi muonituksen normi elokuun alusta lähtien ja lisämuonaa annettaisiin vain palkintona raskaan työn todella hyvin suorittaneille sotavangeille. Kotijoukkojen esikunnan huoltopäällikön esitystä muokattiin kuitenkin niin, että elokuun alusta lähtien B-annosta jaettiin edelleen niille sotavangeille, jotka olivat edes osan päivästä töissä samoin kuin päällystöön ja alipäällystöön kuuluville.[454] Ehdotus A-annoksesta muonituksen normina oli osoitus siitä, miten byrokratia saattoi viedä voiton inhimillisyysnäkökohdista – yksi annoskoko olisi hallinnollisesti ja organisatorisesti ollut helpompi kuin kaksi. Edes vähäinen työskentely A-muona-annoksella (1 508 kcal) ilman ajan myötä tapahtuvaa nääntymistä ei olisi kuitenkaan ollut mahdollista, jos mitään muita lisäruoanlähteitä ei olisi ollut. Tämän esimerkiksi saksalaiset ymmärsivät hyvin. Viimeistään marraskuussa 1941 kotijoukkojen esikunnassa havaittiin, että A-annoksen ravintoarvo oli ”ilmeisesti liian pieni” ja B-annoskin riittämätön työssäkäyville sotavangeille.[455]

Sotavankimuonituksessa oli A- ja B-annosten lisäksi käytössä kolmas virallinen annoskoko, joka oli määritelty yksityisille luovutettuja sotavankeja varten. Sotavankien käyttö työhön yksityisillä maatiloilla sallittiin heinäkuun alkupuolella 1941. Elokuussa ohjeistusta täydennettiin niin, että yksityisten työnantajien oli mahdollista kotijoukkojen esikunnan harkinnan mukaan käyttää sotavankeja myös muihin kuin maataloustöihin.[456] Koska sotavankien luovutus yksityisille siirsi usein myös vankien muonitusvastuun kyseisten työnantajien kannettavaksi, kansanhuoltoministeriö määritteli tätä tarkoitusta varten syyskuun alussa 1941 oman muona-annoksen. Kilokaloriarvoltaan annos oli suurempi (2 697) kuin puolustusvoimien huollossa ja töissä olevilla sotavangeilla (2 143).[457]

Puolustusvoimien muonituksessa olleiden sotavankien muona-annosten energiamäärää nostettiin syyskuun puolivälissä 1941. Korotus kohdistui lähinnä B-annokseen (uusi arvo 2 298 kcal).[458] Siviilityönantajien muonituksessa olevien sotavankien annos oli edelleen suurempi, mikä sai pääintendentti Verner Gustafssonin huomauttamaan asiasta kansanhuoltoministeriölle lokakuussa 1941. Huomautus johti siviilitöissä olevien annok-

[454] Kotij.E., n:o 283/Int.1/9/sal., 29.7.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[455] Yleisesikunnan päällikkö, n:o 736/I/sal., 18.11.1941 ja liite: jäljennös, Kotijoukkojen esikunta, n:o 1189/Int.I/4/sal, 17.11.1941, T 19497/15. KA/Sörnäinen. (B-annosta oli marraskuuhun mennessä hieman nostettu alkuperäisestä: 2298 kcal). Ks. myös Kotijoukkojen esikunta, n:o 3137/Lääk./11/37 sal., 22.7.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen. Collingham 2011, 263–266.
[456] Päämaja, n:o 290/Järj.2, koskee: sotavankien käyttämistä yksityisten maataloustöihin, saapunut 13.7.1941 Kotijoukkojen esikunnalle, Fa1, KA/Sörnäinen. Päämaja, n:o 742/Järj.2/sal., 14.8.1941, Fa2, KA/Sörnäinen.
[457] Kansanhuoltoministeriö, 6.9.1941, kiertokirje n:o 218, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[458] Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 2103/Int.tsto/E/sal., 12.9.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen. Mikkola 2000, 58.

sen pienentämiseen: Kansanhuoltoministeriö määräsi 1.11.1941 alkaen siviilitöissä olevien annokseksi 2 074 kilokaloria.[459]

Koska uusi annoskoko nyt alitti huomattavasti puolustusvoimien ylipäällikön sotavangeille vahvistaman B-annoksen kilokaloriarvon, puolustusvoimat puuttuivat tilanteeseen. Ylipäällikkö Mannerheim vaati puolustusministeri kenraaliluutnantti Rudolf Waldenia hoitamaan asian niin, että siviilitöihin luovutetuille sotavangeille annettaisiin sama muona-annos kuin oli marraskuussa vahvistettu työssäkäyville sotavangeille. Mannerheim perusteli vaatimustaan sillä, että katsoi Suomen Puolustusvoimien ”mahdollisuuksiensa mukaan noudattavan tässäkin suhteessa Geneven sopimusta (11. art.), vaikkakaan mitään takeita ei ole olemassa, että vihollisemme menettelisi vastaavasti”.[460] Kyse saattoi olla jossain määrin myös arvovaltataistelusta sotilas- ja siviilipuolen välillä. Geneven sopimukseen vetoaminen oli hieman arveluttavaa, sillä sen mukaan sotavangeille olisi tullut jakaa oman maan kotijoukkojen annos, joka oli tuolloin Suomessa noin 3 000 kilokaloria[461].

Kotijoukkojen esikunta ehdotti päämajan intendenttitoimistolle jo syyskuun lopussa vuonna 1941 B-annoksen nostamista 2 300:sta vähintään 2 800 kilokaloriin, sillä oli esiintynyt valituksia siitä, että B-annos oli osoittautunut työtätekeville sotavangeille riittämättömäksi, mikä näkyi alentuneina työsaavutuksina. Annoksen nostoa siis perusteltiin sotavankien työtehon säilyttämisellä. Perusteluna uuden annoksen koolle käytettiin Saksassa vastaavissa tapauksissa käytössä olleita annoskokoja.[462] Pääintendentti Verner Gustafsson ei kuitenkaan hyväksynyt korostusta vaan halusi uuden esityksen.

Sotavankien muonitus jäi lokakuun ajaksi ennalleen eikä päämajalle tehty uusia esityksiä annoskokojen kasvattamiseksi. Sotavankitarkastaja eversti M. H. A. Spåre kirjoitti lokakuun tarkastuskertomuksessaan kuulleensa useilta leireiltä muiden epäkohtien ohella valituksia ruoan niukkuudesta, mihin hän tyytyi toteamaan ”[o]n kuitenkin huomattava, että omien kansalaistemme täytyessä olosuhteiden pakosta tyytyä niukkaan ravintoon, emme voi ruveta lihottamaan sotavankeja runsaalla ruoalla. Onko muuten kukaan vaivautunut punnitsemaan sotavankinsa heidän leiriin tullessaan ja sitten säännöllisesti aina määräaikojen kuluttua, todetakseen, missä määrin valituksissa on perää.”[463] Näin oli tehty ainakin Valkeakoskella, jossa sotavankileiri 11:n lääkärinä toiminut kunnanlääkäri havaitsi seuratessaan vankien punnitustaulukoita, että vangit olivat laihtuneet keskimääräisestä 60 kilon saapumispainostaan marraskuun alkuun mennessä noin seitsemän kiloa. Vankien keskimääräinen paino siis oli marraskuussa 53 kiloa.[464]

Spåren kannanotossa näkyy hieman jo ajatusta siitä, että vankien kurja tila olisi mahdollisesti heidän omaa syytään, tai ainakin vankien valitukset ruoan niukkuudesta saat-

---

[459] Päämaja, Intendenttiosasto, n:o 446/Int.1./sal., 12.11.1941 ja kirjelmän liite, Kansanhuoltoministeriön kiertokirje n:o 289, 1.11.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[460] Puolustusvoimain ylipäällikön kirje Puolustusministerille, jäljennös, Päämaja 23.11.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[461] Pranttila 2006, 14. Geneven sopimus 1929, osa II, luku 2, artikla 11: Schindler & Toman 1988, 344.
[462] Kotijoukkojen esikunnan intendenttiosasto (ehdotuksen tekijä) ei selostanut tämän tarkemmin esikuvanaan käyttämiä Saksan muona-annoksia. Kotij.E., n:o 1171/Int.1/4., 27.9.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[463] Kotij.E., n:o 1539/Järj.1b/sal., 9.10.1941, T–17763/1, KA/Sörnäinen.
[464] Rosén 2002, 524. Ks. myös Westerlund 2009, 284 ja Sallinen 1993, 37–47.

toivat olla perättömiä. Myöhemmin esitettiin myös suorempia sanoja siitä, että vangit ovat syyllisiä omaan tilaansa.[465] Sisällissodan jälkeen syytettiin samalla tavalla punavankeja omasta nälkiintymisestään ja tautisuudestaan, jotka he olivat itse aiheuttaneet tuomalla maahan elintarvikepulan ja veljeilemällä ”saastaisten” venäläisten kanssa.[466] Saksassa gettoihin suljetut juutalaiset muuttuivat kunnollisen ruoan ja hygienian puutteen vuoksi ”loispesiksi”, mitä saksalaiset saattoivat käyttää luomansa stereotyyppisen ”juutalaissyöpäläiskuvan” todisteena.[467] Vastaavasti itärintaman sodassa saksalaiset saattoivat syyttää neuvostosotavankeja omasta nääntymisestään, koska Stalinin puna-armeija oli käyttänyt poltetun maan taktiikkaa eivätkä saksalaiset näin kyenneet ruokkimaan vankejaan.[468] Kyseessä on ihmisille tyypillinen tapa suhtautua alistettuna olevien havaittuun kurjistumiseen syyllistämällä uhrit omasta tilastaan, jolloin käsitys heistä voidaan rakentaa sellaiseksi, että he tosiasiassa ansaitsevat rangaistuksensa tai ovat itse syypäitä ahdinkoonsa.[469]

Suomen sotavankileireiltä alkoi kuulua hälyttävämpiä uutisia vuoden 1941 marraskuussa. Riihimäeltä raportoitiin sotavankien ”oudoista sairastumisista”, joissa vangin jokin ruumiinosa turposi niin, että mies kävi työkyvyttömäksi.[470] Sotavankileirien terveyden ja sairaanhoidon tarkastaja lääkintäeversti T. J. Salo lähetti sotavankileirien lääkäreiden ja omien havaintojensa perusteella laaditun laajemman kirjelmän tilanteesta päämajan pääintendentille. Salo totesi, että työssä olevien sotavankien muona-annos oli osoittautunut liian pieneksi. Sotavankileiri 9:stä, 11:stä, 19:stä, 8:sta, 2:sta ja 7:stä valitettiin riittämätöntä muonaa ja kerrottiin sen seurauksena esiintyneen nälkäpöhö- ja jopa kuolemantapauksia. Sotavankileirien lääkärit pitivät ravintoa liian vähäisenä työssä oleville sotavangeille ja useimmat ehdottivat ravinnon kilokaloriarvoa kohotettavaksi 3 000:een. Salo perusteli tarvittavaa korotusta sillä, että mikäli sotavangeilla aiottiin teettää työtä, oli heille myös sen mukaisesti annettava ravintoa: ”Tavallisesti ruumiillisen työn tekijä tarvitsee 3 000–3 200 kaloriaa, ja raskaan työn tekijä runsaasti enemmän. Onhan sotamiehenkin normaaliannos meillä suurempi.” Useat työnantajat olivat tyytymättömiä vankityön tuloksiin ja ihmettelivät työssäkäyville sotavangeille annetun ravintomäärän niukkuutta. Salo päätti kirjelmänsä toteamukseen: ”Sekä työtuloksen kannalta että jo inhimillisyydenkin kannalta on välttämätöntä lisätä työtä tekevien sotavankien ravintoa n. 3 000 kaloriaan”.[471]

Kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö kenraalimajuri A. E. Martola kävi pian lääkintäeversti Salon kirjelmän jälkeen 13.–14. marraskuuta päämajassa keskustelemassa sotavankien muonituksesta. Keskustelussa olivat läsnä ainakin Mannerheim, yleisesikunnan päällikkö Edvard Hanell, päämajan komentoesikunnan päällikkö W. E. Tuompo,

---

[465] Ks. luku Syyt, syylliset ja selitykset.
[466] Karemaa 1998, 84–85, 101. Siltala 1993. Ks. myös Siltala 2009, 294–295, 464–465, 526–529.
[467] Holmila 2010, 90.
[468] Megargee 2007, 115–119.
[469] Ks. Johdanto & osa III ja esim. Zimbardo 2008, 310–311.
[470] P. M. n:o 9, Tarkastuskertomus 12.–19.11.1941 tehdyistä sotavankileirien tarkastuksista (M.H.A. Spåre), H1. KA/Sörnäinen.
[471] Kotij.E., n:o 1167/Int.1/4/sal., 13.11.1941 ja liite: lyhennysote, Kotij.E., Sv.leirien terveyden ja sairaanhoidon tarkastajan T.J. Salon kirjelmä Kotij.E:lle, 12.11.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.

päämajoitusmestari A. F. Airo, päämajan tiedusteluosaston päällikkö Lars Melander ja päämajan pääintendentti Verner Gustafsson. Martola kertoi esittäneensä Mannerheimille, että sotavankien tulisi saada Geneven sopimuksen mukaan oman maan armeijan täydennysjoukkojen muona-annos. Martola kirjoittaa: ”Marski *tuntui* myötämieliseltä, mutta päätettiin asia niin, että Kotij.Esik. kirjoittaisi asiasta Päämajaan.” (kursivointi MD). Kirjelmään piti saada erityisesti tohtori Salmisen todistus siitä, että voimassa olevat annokset ovat liian pieniä.[472] Asiasta ja sen esitystavasta siis sovittiin päämajan ja kotijoukkojen esikunnan kesken etukäteen.

Martolan kuvaus Mannerheimin reaktiosta viittaisi siihen, että Mannerheim ei kertonut suoraan käsitystään sotavankien muonituksesta vaan piti lopullisen mielipiteensä omana tietonaan. Mannerheimille tyypillinen johtamistyyli oli juuri useiden eri vaihtoehtojen pitäminen avoinna mahdollisimman pitkään sekä pidättäytyminen oman kantansa kertomisesta ennen kuin lopputulos näytti varmalta. Tämä varmisti Mannerheimin oman selustan, mutta aiheutti epätietoisuutta hänen alaisissaan, joiden oli vaikea toteuttaa hänen epämääräisiä toiveitaan. Lisäksi tapa antoi Mannerheimista päätöksiin kykenemättömän vaikutelman.[473] Juuri näin sodan loppuvuosina pääministerinä toiminut Edvin Linkomies tulkitsi Mannerheimin käytöstä sotavankikysymyksessä. Linkomies toteaa muistelmissaan, että ylipäälliköllä ei ollut tarpeeksi päättäväisyyttä hyväksyä ajoissa kevättalvella 1942 tehtyä sotavankien muona-annosten korotusehdotusta.[474] Linkomies kirjoitti myös kuulleensa Mannerheimin syyttävän korotusratkaisun viipymisestä ylilääkäri Suolahtea, joka muka olisi antanut Mannerheimille vääriä tietoja sotavankien muona-annosten koosta. Linkomies toteaa: ”Sain myöhemmin havaita, että marsalkka Mannerheimilla oli taipumus helposti unohtaa oma aikaisempi asenteensa ja vierittää syy tapahtuneista virheellisiksi osoittautuneista kannanotoista toisille”.[475]

Kotijoukkojen esikunnassa valmisteltiin päämajalle kirjelmä sotavankien muona-asiasta sovitulla tavalla. Kotijoukkojen esikunnan ehdotuksessa muona-annos A:ta pidettiin aivan liian pienenä ja B-annostakin riittämättömänä työssäkäyville vangeille. B-annoksen riittämättömyydestä oli kirjelmässä liitteenä lääkintäeversti Yrjö Salmisen lausunto, jossa hän katsoi 2 300 kilokalorin annoksen riittävän vain levossa olevalle henkilölle. Salmisen ehdotus, joka pohjasi Saksan maailmansodan 1914–1918 aikana sotavangeille antamiin elintarvikeannoksiin, oli, että täydellisessä levossa olevat sotavangit saavat 2 100 kilokaloria, raskaassa työssä olevat 2 600 ja raskaimmassa työssä olevat 2 800 kilokaloria. Salmisen perustelu sotavankien muonituksessa kohdatuille ongelmille oli Suomessa sillä hetkellä vallitseva elintarvikepula. Hän kuitenkin näki tilanteen kohentamisen tärkeänä, sillä sotavangeille oli hänen mukaansa pyrittävä turvaamaan ”elämä ja

[472] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 13.11.1941, Pk 1440/65, KA/Sörnäinen.
[473] Laaksonen 2005, 335. Laaksonen 2011, 360, 392. Ks. myös Turtola 1997, 168–173. Turtola 1988, 167–180.
[474] Linkomies tarkoittaa tällä todennäköisesti tammikuun lopulla 1942 tehtyä viimeistä virallista muutosta sotavankien muona-annoksiin, joka laski A- ja B-annosten kilokalorimäärää, mutta toi uuden raskaan työn C-annoksen (2 800 kcal). Ks. s. 124.
[475] Linkomies 1970, 100–101.

terveys” sekä käyttämään heitä hyödylliseen työhön.[476] Salmisen lausunnossa näkyy poikkeuksellisen suora viittaus sotavankien humaanin kohtelun vaatimukseen. Hän puhuu myös sotavankien kohtelusta inhimillisyyden näkökulmasta, ei pelkästään heidän käyttämisestään työvoimana.[477]

Kotijoukkojen esikunta huomautti samassa kirjelmässään päämajalle, että riittämättömän ravinnon seuraukset olivat jo näkyvissä. Sotavankileireiltä saapuneiden ilmoitusten mukaan heikkoja ja sairaita oli leireillä marraskuun puolivälissä lähes 3 300 eivätkä lukuun vielä edes sisältyneet yli 4 000 sotasairaaloissa ollutta sotavankia. Tuolloin sotavankeja oli suomalaisten hallussa yhteensä noin 52 900, joista leireissä ja sairaaloissa oli noin 43 000. Eniten heikkoja ja sairaita oli pohjoisessa sijaitsevissa leireissä. Kotijoukkojen esikunnan mukaan oli ”ilmeistä, että vankien työteho on nopeassa tahdissa alenemaan päin”. Lisäperusteluna työtätekevien sotavankien muonituksen parantamiseksi kotijoukkojen esikunta toi esille sen, että ”Suomen puolustusvoimat kansainvälisen mielipiteen edessä vastaavat sotavankien hengestä”. Samalla viitattiin Geneven sopimuksen 11. artiklaan.[478] Työvoimaperustelun lisäksi vedottiin näin ollen myös Suomen kansainväliseen maineeseen kuten neuvottelussa Martolan ja Mannerheimin välillä oli sovittu. Perusteluissa kiinnittää oikeastaan huomiota se, mihin niissä ei vedottu. Vastavuoroisuus eli se, että neuvostosotavankien kohtelu kannattaisi pitää hyvänä, jotta vastapuoli kohtelisi suomalaisia vankeja oikeudenmukaisesti, puuttui vankien olojen kohentamiseen tähtäävistä perusteluista lähes koko sodan ajan.

Antti Kujala on huomannut saman seikan neuvostosotavankien kurinpitokysymyksessä. Vastavuoroisuuteen ei juurikaan vedottu, kun keskusteltiin sotavankien mielivaltaisesta kohtelusta ja laittomista rankaisutavoista. Yksi harvoista vastavuoroisuuteen vedonneista oli päämajan linnoitustöiden johtaja kenraaliluutnantti Edvard Hanell. Saatuaan tietää linnoitusosaston sotavankikomppanioissa tapahtuneista laittomuuksista[479] keväällä 1942 hän käski lopettamaan laittomien rankaisumuotojen käytön (karkureiden ja niskuroijien ampumiset), koska neuvostosotavankeja kohtaan tehdyt rikokset voitaisiin kostaa suomalaisille sotavangeille.[480]

Tieto siitä, että vastapuolella oli myös oman maan kansalaisia sotavankeina, oli yleisesti toisessa maailmansodassa yksi sotavankeja parhaiten suojaavista mekanismeista. ”Kauhun tasapainon” säilyttäminen oli tärkeää. Kansainvälisiä sääntöjä sotavankien kohtelusta rikottiin herkemmin, mikäli jompikumpi osapuoli piti hallussaan sotavankimonopolia, jolloin kostotoimien pelko sen osapuolen päältä poistui.[481]

Siihen, miksi vastavuoroisuuden periaatteeseen ei vedottu, ja miksi se ei näyttänyt toimineen Suomen ja Neuvostoliiton välillä, on kolme todennäköistä syytä. Ensinnäkään

---

[476] Yleisesikunnan päällikkö, n:o 736/I/sal., 18.11.1941 ja liite: jäljennös, Kotij.E., n:o 1189/Int.1/4/sal., 17.11.1941 ja liite n:o 3, lääk.ev. Yrjö V. Salmisen lausunto, 16.10.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[477] Vrt. luku Hyökkäys alkaa, s. 91.
[478] Yleisesikunnan päällikkö, n:o 736/I/sal., 18.11.1941 ja liite: jäljennös, Kotij.E., n:o 1189/Int.1/4/sal., 17.11.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen. Päämaja, n:o 2086/Järj.2/sal., Sotavankitilanne 15.11.1941, T 19653/5–6, KA/Sörnäinen.
[479] Ks. luku Sotatoimiyhtymien vangit.
[480] Kujala 2008, 189–190.
[481] MacKenzie 1994. Moore 2000; 2010. Pautsch 2003.

suomalaiset eivät yrityksistään huolimatta saaneet vastakaikua pyrkimyksilleen vaihtaa tietoja sotavankitilanteesta vastapuolen kanssa.[482] Toiseksi oli yleisesti tiedossa Stalinin käsitys sotavangeista. Hän rinnasti antautumisen tai vangiksi jäämisen maanpetturuuteen, joten vangituilla neuvostosotilailla ei ollut Neuvostoliiton johdolle juuri arvoa.[483] Paluu kotimaahan ei välttämättä ollut heille ollenkaan paras vaihtoehto. Kolmanneksi sotavankitilanne Suomen ja Neuvostoliiton välillä oli epätasapainossa: suomalaisten käsien kautta kulki kaikkiaan noin 67 000 neuvostosotavankia kun venäläisten vangiksi päätyi vain noin 3 100 suomalaissotilasta.[484] Universaali käsitys vastavuoroisuudesta saattoi kuitenkin olla eräs sotavankien kohteluun vaikuttava seikka mikrotasolla.[485]

Kotijoukkojen esikunta jätti muona-annosten konkreettisen korotusehdotuksen tekemisen päämajalle, joka tunsi maan mahdollisuudet suurentaa annoksia. Lääkintäeversti Salmisen lausunto kuitenkin liitettiin kirjelmään mukaan eräänä vaihtoehtona. Lisäksi kotijoukkojen esikunta kiinnitti päämajan huomion kansanhuoltoministeriön 1.11.1941 yksityisille työnantajille luovutetuille sotavangeille vahvistamaan muona-annokseen, joka oli liian pieni ja mikä tärkeämpää, ristiriidassa ylipäällikön muille sotavangeille vahvistamien annosten kanssa.[486]

Päämajan yleisesikunnan päällikkö kenraaliluutnantti Edvard Hanell pyysi pääintendenttiä laatimaan kotijoukkojen esikunnan ehdotuksen pohjalta ehdotuksen sotavankien uusista kalorimääristä.[487] Selvää näytti tässä vaiheessa olevan se, että annoksia täytyi korottaa, mikäli sotavangit haluttiin pitää töissä. Pääintendentti Gustafsson jätti esityksessään levossa (2 038 kcal) ja työssä (2 538 kcal) olevien annoskoot hieman alhaisemmiksi kuin lääkintäeversti Salminen oli ehdottanut, ja kolmannen annosryhmän hän poisti liian hankalana soveltaa käytännössä. Pääintendentin perustelut annoksille pohjautuivat siviiliväestön säännöstelyannoksiin[488], jotka jäivät selvästi sotavankien annoskokoja alhaisemmiksi: ”Vaikkakin siviiliväestö voi täydentää ruokavaliotaan säännöstelyn ulkopuolella olevilla elintarvikkeilla, supistuu tämä käytännössä hyvin vähäiseksi. Lähinnä tulee tällöin kysymykseen peruna.” Pääintendentti jatkoi: ”[m]ikäli katsotaan, että sotavankien muona-annos (2 298 kcal) on riittämätön, tunnustetaan samalla, että siviiliväestö on jatkuvasti aliravittu tai että säännöstelyä ei ole voitu toteuttaa ja että väestö pakotetaan hankkimaan säännöstelyn alaisia e[lin]tarvikkeita salakaupasta”.[489] Puolustusvoimien ylilääkäri lääkintäkenraalimajuri Eino Suolahti puolsi pääintendentin ehdotusta ja totesi lausunnossaan ylipäällikkö Mannerheimille ”[e]hdotettuja määriä on pidettävä riittävinä vankien terveyden ja kohtalaisen työtehon säilymiselle nykyisissä olosuhteissa, joissa elintarvikepula estää myös oman kansan ravitsemisen parhaalla mahdollisella tavalla”.[490]

---

[482] Ks. Osa I.
[483] Frolov 2004, 18. Bellamy 2007, 21–22.
[484] Frolov 2004, 188.
[485] Ks. Luku Hyökkäys alkaa.
[486] Yleisesikunnan päällikkö, n:o 736/I/sal., 18.11.1941 ja liite: jäljennös, Kotij.E., n:o 1189/Int.1/4/sal., 17.11.1941 ja liite n:o 3, lääk.ev. Yrjö V. Salmisen lausunto, 16.10.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[487] Yleisesikunnan päällikkö, n:o 736/I./sal., 18.11.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[488] Gustafssonin mukaan ne olivat tuolloin: henkisen työn tekijät 1 210 kcal, raskaassa työssä olevat 1 385 kcal ja erittäin raskaassa työssä olevat 1 649 kcal.
[489] P.M. Sotavankien muona-annoksesta, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[490] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 7286/Lääk.W/190/sal., 22.11.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.

Mannerheim hyväksyi ehdotetut annoskoot ja ne astuivat voimaan joulukuun alussa vuonna 1941.[491]

Paineet korottaa sotavankien muona-annoksia siis olivat kovat, mutta samaten olivat elintarvikepulan aiheuttamat paineet pitää annokset ennallaan. Samanaikaisesti sotavankien muona-annoksen korotuksen kanssa nimittäin suunniteltiin sotaväen muona-annoksen vähentämistä[492], joka myös toteutettiin ennen joulua 1941.[493] Tämä asetelma näytti tarjoavan hyvän perusteen olla nostamatta sotavankien muona-annoksia niin korkeiksi kuin lääkintäeversti Salminen ehdotti. Hyökkäysvaihe oli sodan johdolle ja kansan sotamoraalin ylläpitämisestä huolehtiville virkamiehille kiireistä aikaa, mikä tuskin ainakaan nosti neuvostosotavankien mahdollisuuksia saada oloihinsa parannuksia. Sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa on selvinnyt, että kognitiivisesti kiireisissä tilanteissa (eli silloin kun toimijalla on muuta ajateltavaa) aiemmin aktivoituneita stereotypioita ja kategorista ajattelua sovelletaan toimintaan herkemmin.[494] Uhrin syyllistämiselle, vaihtoehdottomuudelle ja putkinäköiselle ajattelulle sodan hyökkäysvaiheessa olivat siis alttiimpia he, jotka olivat kognitiivisesti stressaavassa tilanteessa ja joilla oli jo valmiiksi epäinhimillistetty käsitys neuvostosotavangeista.

Muiden ryhmien muonitus

Rintamamiesten muonitus oli koko jatkosodan ajan alhaisemmalla tasolla kuin talvisodassa tai rauhan aikana. Talvisodan muona-annos rintamajoukoille oli noin 4 150 kilokaloria päivässä ja rauhanaikaisen armeijan annos 3 800 kilokaloria päivässä. Jatkosodassa rintamamiesten perusmuona-annoksen laskettiin vaihdelleen vajaasta 3 000 kilokalorista 3 900 kilokaloriin päivässä. Kenttäarmeijan taaemmilla joukoilla ja kotijoukoilla perusannos oli noin 3 000 kilokaloria.[495] Vaihtelu johtui vaihtotaulukoiden kirjavasta käytöstä, mutta myös talvella 1941–1942 huonontuneesta elintarviketilanteesta. Kansainvälisesti vertailtuna rintamajoukkojen muona-annokset olivat Suomessa keskimääräistä hieman alhaisemmalla tasolla. Runsaimpia sotilasannokset olivat amerikkalaisilla (perusannos 4 300 ja etulinjan 4 758 kcal) ja saksalaisilla (taistelujoukkojen annos 4 000 kcal) joukoilla. Myöskään brittiarmeijan sotilaat eivät joutuneet kärsimään nälkää. Sitä vastoin amerikkalaisten vastapuolella olleet japanilaissotilaat joutuivat tulemaan toimeen amerikkalaisia puolet pienemmällä perusannoksella, mitä heikensi vielä entisestään japanilaisten sotilaskomentajien vakaa usko siihen, että japanilaissotilaat kykenisivät jatkamaan taistelua pelkän taisteluhengen (bushido) varassa mahdottomissakin olosuhteissa. Saksalaisia vastassa olleen puna-armeijan sotilaiden päiväannos oli myös saksalaisten muoni-

[491] Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 3922/Int.tsto/E/sal, 24.11.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[492] Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 4575/Int.tsto/sal., 15.12.1941, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[493] Pranttila 2006, 137–139.
[494] Ks. esim. Gilbert & Hixon 1991.
[495] Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 1000/Int.tsto./E/sal., 11.2.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

tukseen verrattuna niukka: perusannos 2 954 kilokaloria ja taisteluoloissa 3 450 kilokaloria, mutta lähellä suomalaissotilaiden päiväannoksia.[496]

Suomessa ravintofysiologit arvioivat sotilaiden muona-annoksen jatkosodan alussa riittämättömäksi kaikille rintamamiehille taistelutilanteessa ja nuoremmille myös levossa.[497] Nykyarvioiden mukaan harjoittelevien sotilaiden perusenergiantarve on noin 3 430 kilokaloria päivässä ja energiatarve nousee kylmissä oloissa noin 4 240:een ja trooppisissa oloissa noin 4 740:een.[498] Taisteluolosuhteissa energiatarve luonnollisesti on korkeampi, joten aikalaiset olivat jatkosodan hyökkäysvaiheen rintamamiesten muonitusta arvioidessaan oikeassa. Suomalaisten rintamamiesten parissa esiintyikin sairaalahoitoa vaatineita puutostapauksia erityisesti keväällä 1942, mutta vain noin 300 henkilöllä.[499] Lisäksi muun muassa päämajan linnoitusosaston palveluksessa olevalla suomalaisella henkilöstöllä havaittiin kevättalvella 1942 väsymyksen ja hermostohäiriöiden oireita sekä ruumiillisen kunnon alenemista.[500] Puolustusvoimissa tunnustettiin virallisen annoskoon riittämättömyys, mutta samalla tiedossa oli, että suurin osa rintamamiehistä pystyi paikkaamaan niukkaa muona-annostaan hankkimalla omatoimisesti lisämuonaa metsästämällä, kalastamalla, poimimalla marjoja, omilla viljelyksillä ja runsailla kotipaketeilla. Lisämuonan ansiosta vakavammilta puutosilmiöiltä vältyttiin.[501]

Toinen sotavankimuonituksen vertailukohta, johon varsinkin pääintendentti Gustafsson usein vetosi, olivat siviilien viralliset korttiannokset. Elintarviketilanne oli Suomessa sodan aikana, erityisesti talvella 1941–1942, vaikea ja miltei kaikki elintarvikkeet olivat tuolloin säännösteltyjä. Pulaa koettiin myös muualla Euroopassa sodan eri vaiheissa ja siviilien elintarvikeannosten säännöstelyjärjestelmä oli kaikkialla käytössä, mutta säännöstelyn toteuttamistavassa oli eroja. Englannin säännöstelyjärjestelmä takasi siviileille maltilliset korttiannokset ruoan minimiviikkomääränä. Lapset saivat vähemmän, mutta kaikki aikuiset työstä ja sukupuolesta riippumatta saivat saman määrän. Raskaana olevat ja imettävät äidit sekä talouselämälle tärkeät hiilikaivostyöntekijät olivat tästä poikkeus, sillä heille myönnettiin lisäannoksia. Leipä ja perunat eivät olleet säännösteltyjä Englannissa, koska tarkoitus oli, että lisäannoksia tarvitsevat hankkivat niitä näiden säännöstelemättömien elintarvikkeiden avulla. On arvioitu, että englantilaisten päiväannos oli toisen sotatalven (1940–1941) notkahduksen jälkeen noin 3 000 kilokaloria, mikä tarkoitti, että he pystyivät säilyttämään riittävän ravitsemustason läpi sodan.[502]

Tiukan säännöstelyn alaisessa Saksassa siviilien annokset oli sidottu työn raskauteen. Normaaliannos oli noin 2 400 kilokaloria päivässä. Raskaan ja ultraraskaan työntekijöiden annokset olivat tätä huomattavasti suuremmat (noin 3 600 ja 4 200 kcal). Eituottavien ja rodullisesti epätoivottujen ryhmien, kuten vammaisten, mielisairaiden ja

---

[496] Muona-annoskoot ovat suuntaa-antavia, sillä myös muualla kuin Suomessa annoskoot vaihtelivat sotaajan elintarviketilanteen mukaan. Collingham 2011, 274–275, 318–320, 411–413, 434. Edgerton 2011, 170–171.
[497] Pranttila 2006, 137–139.
[498] Collingham 2011, 9.
[499] Pranttila 2006, 137–139.
[500] Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 8155/LIn.1/1m, 13.3.1942 kirjelmän liite: Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 454/Lin.6/Ie, 10.3.1942, T 19492/11. KA/Sörnäinen.
[501] Pranttila 2006, 73–74.
[502] Collingham 2011, 348, 361–366. Rautavirta 2010, 155–156.

juutalaisten annokset olivat merkittävästi tätä pienemmät. Saksan kansallissosialistinen johto sitoutui ensimmäisen maailmansodan tapahtumien toistumisen pelossa ajatukseen, että saksalaiset eivät saa nähdä nälkää, jonka takia ehdottomaksi saksalaissiviilien minimiannokseksi määriteltiin 2 200 kilokaloria. Osittain tästä syystä Saksassa sidottiin miehitettyjen alueiden asukkaiden, pakkotyöläisten ja sotavankien annokset tiukasti saksalaisten siviiliannoksiin. Elintarviketilanteen heikentyminen johti saksalaissiviilien annosten leikkauksiin keväällä 1942. Alin annos laski 1 358 kilokaloriin, selvästi alle määritellyn minimin, mikä vahvisti vakaumusta, että muiden tuli nääntyä ennen saksalaisia.[503] Esimerkiksi Belgiassa ja Ranskassa siviilien päiväannokset laskivat 1 000 ja 1 500 kilokalorin välille ja ihmiset piti hengissä ruoka, jota saatiin mustasta pörssistä.[504] Saksalaissotilaille, jotka itärintamalla osoittivat myötätuntoa nälkiintyville neuvostosotavangeille, sanottiin, että heidän tuli ymmärtää että ”kaikki aiheeton tai ylimääräinen ruoka, jota vangeille annetaan, täytyy ottaa saksalaissiviilien tai -sotilaiden annoksista”.[505] Nälkäsuunnitelman pääarkkitehti agronomi Herbert Backe pelotteli, että ellei neuvostosotavankien annoksia pienennetä, pitää saksalaissiviilien annoksia leikata.[506]

Suomessa siviilien säännöstelyannokset sidottiin saksalaisen systeemin tapaan myös työn laatuun. Istumatyöläisille, kevyen työn tekijöille sekä raskaan työn tekijöille määriteltiin erikseen annoskoot. Lisäannoksiin olivat oikeutettuja Suomelle tärkeän tuotannonalan eli metsätalouden metsätyömaiden työntekijät, joiden päivittäiseksi energiatarpeeksi arvioitiin vähintään 4 500 kilokaloria, mikä ei tullut tyydytetyksi pelkällä raskaan työn tekijän annoksella. Raskaana olevat ja imettävät naiset olivat oikeutettuja lisäannoksiin ja lisäksi pikkulapset sekä sairaat huomioitiin säännöstelyjärjestelmässä. Perusannosten alimman annoksen virallinen koko vaihteli noin 1 300 ja 1 850 kilokalorin välillä, mutta tosiasiassa elintarvikkeiden saatavuusongelmat ja vaihtoelintarvikkeiden käyttö aiheuttivat sen, että siviilien alin päiväannos saattoi laskea jopa 1 100 kilokaloriin. Kevyen tai keskiraskaan ja raskaan työn tekijöiden viralliset annokset olivat noin 100–400 (kevyt tai keskiraskas) ja 400–800 (raskas) kilokaloria alinta annosta korkeammat, mutta samat vajausilmiöt koskivat myös niitä. Euroopan mittakaavassa siviilien korttiannokset kuuluivat Suomessa kaikista pienimpiin ja suomalaiset ravintofysiologit arvioivat, että siviileille Suomessa määritellyt korttiannokset tuottivat tosiasiassa noin puolet ihmisen energiantarpeesta.[507] Tarkoitus olikin, että siviilit saivat loput energiantarpeestaan täytetyksi niillä elintarvikkeilla, joita ei ollut säännöstelty (lähinnä peruna ja juurikasvit) sekä mustan pörssin tuotteilla, omilla viljelmillä, kotieläimillä ja kerätyillä luonnontuotteilla.[508] Viranomaiset ymmärsivät mustan pörssin salakaupan ja sen laajuuden sota-aikana varsin hyvin.[509] Virallisten annosten puutteita pystyttiinkin paikkaamaan kohtuullisen

[503] Collingham 2011, 156, 203, 359–360.
[504] Collingham 2011, 169.
[505] Collingham 2011, 194.
[506] Collingham 2011, 190–194.
[507] Saraste 1990. Pranttila 2006, 14. Rautavirta 2010, 107–115, 141–142. P.M. Sotavankien muonaannoksesta, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[508] Pranttila 2006, 14, 135–139, 174–181. Rautavirta 2010, 141–142.
[509] Ks. esim. VTL, Tarkkailuosasto, Mielialakatsaus n:o 10, 6.10.1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen.

hyvin, mistä osoituksena esimerkiksi se, että siviilikuolleisuus ei noussut sota-aikana merkittävästi yli normaalikuolleisuuden.[510]

Sotavangeilla ei ollut siviilien ja rintamamiesten mahdollisuutta lisäruoan hankintaan, joten he olivat täysin vangitsijoiltaan saamansa muona-annoksen varassa.[511] Tästä syystä sotavankien kanssa tosiasiassa vertailukelpoisia ryhmiä olivat erilaisten pakkolaitosten kuten vankiloiden ja mielisairaaloiden asukkaat.

Elintarvikkeiden säännöstelyn vaikutus ravitsemustilaan alkoi näkyä Suomen vankiloissa jo välirauhan aikana. Pula-ajan muonituksessa periaatteena oli, ettei säännösteltyjä elintarvikkeita saanut olla vankiloiden ruoka-annoksissa yli rajoitusten sallimien enimmäismäärien, mutta annosten kaloriarvo tuli silti säilyttää jokseenkin muuttumattomana. Perusravinnon ohjeellinen kalorimäärä oli noin 3 400 kilokaloria. Raskaan työn tekijöiden annoskoot nousivat 3 950–4 300 kilokaloriin. Pula-ajan alhaisempi ruokajärjestys riitti kevyttä sisätyötä tekeville vangeille, mutta raskaassa ulkotyössä olleet vangit laihtuivat ja heidän yleistilansa heikkeni. Työurakoita jouduttiin tästä syystä vähentämään ja lisäannoksia antamaan raskasta työtä tekeville.[512]

Elintarviketilanteen heikkeneminen syksyn 1941 kuluessa johti vankiannosten supistamiseen. Vankeinhoidon ylilääkärin E. J. Horellin ilmoituksen mukaan syyskuussa 1941 siviilivankien perusmuona-annos oli 3 079 kilokaloria päivässä, johon raskasta työtä suorittaville lisättiin 525 kilokaloria ja puolitoistakertaisen urakan suorittaneille vielä 219 kilokaloria eli yhteensä annoskoko saattoi kasvaa 3 823 kilokaloriin. Vesileipärangaistusta kärsivien annos oli 1 605 kilokaloria ja kun rangaistuksesta oli kärsitty kaksi kolmannesta, annoskoko nousi 2 100 kilokaloriin.[513] Todellisuudessa annoskoot saattoivat kuitenkin olla selvästi pienemmät erityisesti talvella 1941–1942, jolloin monista elintarvikkeista oli puutetta. Lisäksi ravintofysiologian professori Simolan mukaan erityisesti perunan puutteesta johtunut ruoan heikkous aiheutti vuonna 1942 siviilivankien parissa nälkäpöhöä ja aliravitsemustilaa.[514]

Pelson varavankilan johtaja ilmoitti joulukuussa 1941 vankeinhoitovirastolle, että työnteko pienennettyjen annosten varassa oli mahdotonta. Sanojensa vakuudeksi hän ilmoitti, että vankilassa oli todettu useita riittämättömän ravinnon aiheuttamia puutostautitapauksia. Tilanne muuttui vankiloissa yhä huonommaksi talvella 1941–1942. Van-

---

[510] Kolmen sotavuoden aikana siviilikuolleisuus oli 1,3–1,4 %. Tämä oli prosenttiyksikön kymmenyksen ajan normaalikuolleisuutta korkeampi. Mikkola 2000, 55. Turtiainen 2008.

[511] Tosin joissakin raporteissa sotavankien muonituksesta viitattiin siihen, että kesäisin sotavangeilla oli mahdollisuus lisäruoan hankintaan luonnosta (kalastus, marjastus, sienestys), mutta talvella tätä mahdollisuutta ei ollut ja on kyseenalaista kuinka monilla leireillä tai työpisteillä vankien sallittiin kesälläkään käyttää aikaansa lisäruoan hankintaan. Välillä sotavankileirejä ohjeistettiin myös ostamaan sotavankien työpalkoilla lisämuonaa vangeille. Nämä lisäruoan hankintakeinot kuitenkin poikkesivat siviilien vastaavista, sillä ne ohjasivat hankitun ruoan vasta leirien huoltojärjestelmän kautta vangeille. Ks. Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 2103/Int.tsto/E/sal, 12.9.1941, T 19497/15. KA/Sörnäinen. III AK:n esikunta, Huoltoosasto, n:o 660/VI/466, 9.9.1942, liite: Sv.järj.p. n:o 1, KD, n:o 329/619/42, koskee: Sv:n muonitusta, 5.9.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen. Pimiä 2012, 66–69.

[512] Nuorteva 1987, 82–84.

[513] Vankeinhoidon ylilääkärin ilmoitus 12.9.41, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[514] Gustafsson raportoi Simolan arvioineen siviilivankien parissa nälkäpöhöä ja aliravitsemusta ehkä jopa suhteellisesti enemmän kuin sotavankien keskuudessa. Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 5590/Pääint.tsto/E/sal, 15.8.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

keinhoitolaitoksen ylilääkäri E. J. Horelli uskoi, että ravintotilanne vankiloissa ei kehittyisi katastrofaaliseksi niin kauan, kun vankeinhoitoviranomaisilla olisi mahdollisuus seurata vankien painon muutoskäyriä punnitusten ja lääkärintarkastusten avulla. Vaikka näin tehtiin, ravinnonpuutteesta johtuneita kuolemantapauksia sattui silti erityisesti talvella 1941–1942. Jatkosodan aikana Suomen vankiloissa kuoli suoranaisesti nälkään 27 vankia. Lisäksi epävarmoja tapauksia oli 14. Aliravitsemuksesta välillisesti johtuneita kuolemantapauksia ei ole tilastoitu, mutta kuolleisuus nousi vankiloissa vuosina 1941 ja 1942 hälyttävästi. Kuolleisuudessa oli huomattavia eroja vankiloiden välillä. Siellä, missä vangeilla oli mahdollisuus (laittomaan) lisäruoan hankintaan, aliravitsemusta ei esiintynyt. Jossakin, kuten Sukevan keskusvankilassa, taas jaettiin elintarvikkeita vahvistettuja normeja vähemmän, mikä johti ravinnonpuutteeseen vankien keskuudessa. Heikosta tilanteesta huolimatta vankiloissa ei tehty myönnytyksiä sääntöihin aliravitsemuksen estämiseksi. Esimerkiksi lisäruoan hankintaa kotipakettien avulla ei sallittu.[515]

”Turvasäilöön” ennen jatkosodan puhkeamista otettujen poliittisten vankien ravintotilanne oli niin ikään talvella 1941–1942 heikko. Heidän tilanteensa oli itse asiassa muita suomalaisia vankeja huonompi ja läheni useissa tapauksissa sotavankien kohtelua, sillä suomalainen sodanjohto piti poliittisia vankeja ideologisina vihollisina ja heistä luotu viholliskuva saattoi osin olla jopa sotavankikuvaa epäinhimillistetympi.[516] Toisaalta poliittisilla vangeilla oli sijoituspaikasta riippuen kuitenkin enemmän oikeuksia kuin varsinaisilla sotavangeilla. Työmuodostelmissa olleet poliittiset vangit saivat esimerkiksi kesällä hankkia lisäravintoa luonnosta.[517]

Sota-ajan säännöstelyjärjestelmä ja heikentynyt elintarviketilanne aiheuttivat vakavaa puutetta myös pitkäaikaissairaille tarkoitetuissa parantoloissa ja mielisairaaloissa, sillä niiden potilaat eivät voineet omatoimisesti hankkia lisäruokaa. Milloin lisäruokaa oli mahdollista saada, kuten esimerkiksi Iitin mielisairaalassa, jonka potilaat olivat töissä lähitaloissa ja samalla talojen muonassa, säilyi potilaiden terveys ja yleiskunto hyvänä, kun taas sairaalan omissa ruuissa olleet potilaat heikkenivät.[518]

Lääkintöhallitus totesi, että vakavaa aliravitsemusta ja jopa nälkäkuolemia esiintyi niin vanhainkodeissa kuin mielisairaaloissa, joissa lisäruoan hankkiminen mustasta pörssistä tai muualta ei ollut mahdollista. Vaikeinta oli juuri kunnallisissa mielisairaaloissa, joissa lääkintöhallituksen mukaan vuonna 1942 potilaista 10 prosenttia kuoli. Esimerkiksi Nikkilän mielisairaalassa Sipoossa kuoli sotavuosina 1940–1945 kaikkiaan 739 potilasta. Monen kuolinsyyksi kirjattiin nälkäkuolema.[519] Tilanteen vakavuudesta kertoo sekin, että sodan jälkeen ja osin sen aikana eräät suomalaiset sairaalat ja lastenneuvolat saivat elintarvikeapua ja vitamiinivalmisteita kansainvälisiltä avustusjärjestöiltä.[520]

Oli vielä yksi ryhmä, joka joutui sota-aikana olemaan suljetussa pakkolaitoksessa ja näin ollen suomalaisten säännöstelyannosten varassa, nimittäin Itä-Karjalan ja Miehikkä-

[515] Nuorteva 1987, 186–190. Kauhanen 2005, 207–214.
[516] Ks. esim. Asplund 2011, 43–57, 103–104. Vuorinen 2006, 121–124.
[517] Vuorinen 2006, 115.
[518] Rautavirta 2010, 134.
[519] Rautavirta 2010, 134–135. Tuovinen 2009, 61, 66–67.
[520] YK:n hätäapu- ja jälleenrakennusjärjestöltä (UNRRA, United Nations Relief and Rehabilitation Administration) ja UNICEFilta. Rautavirta 2010, 135.

län keskitysleirien venäläissiviilit. Itä-Karjalan leireillä oli yhteensä noin 25 000 siviiliä, joista noin 17 prosenttia eli 4 280 menehtyi ja Miehikkälässä vastaavasti noin 2 000 siviiliä[521], josta noin 7 prosenttia eli 138 menehtyi sodan aikana. Kuolleisuus oli korkeimmillaan vuonna 1942, jolloin keskitysleireillä koettiin nälänhätä. Suurin osa kuolleista oli pikkulapsia ja vanhuksia.[522]

Edellä esitetyt kuvaukset osoittavat, että sotavangit eivät olleet ainoita, jotka maksoivat hengellään sota-aikana heikentyneestä elintarviketilanteesta. Erityisesti tuottamattomat ryhmät, kuten vanhukset ja mielisairaat sekä yhteiskunnan ulkopuolelle suljetut ryhmät kuten kriminaali- ja poliittiset vangit tai kokonaan suomalaiseen yhteiskuntaan kuulumattomat kuten internointileireille suljetut venäläiset, olivat vaarassa nälkiintyä. Suurin nälkiintymisvaara oli silloin, kun mitään mahdollisuuksia lisäruoan hankkimiseen säännöstelyannosten lisäksi ei ollut. Pakkolaitoksissa eläneiden riippuvuus säännöstelystä oli myös riippuvuutta jakelun oikeudenmukaisuudesta. Henkilökuntaan kuuluneet saattoivat nimittäin varastaa laitosasukkaiden annoksista.

Pelkkä ruoan puute ei ollut ainoana syynä sotavankien nääntymiseen vaan siihen vaikutti myös sotavankien käyttö. Suomalaisten oli myös helpompi epäinhimillistää ja etääntyä neuvostosotavangeista kuin suomalaisista ”alempiarvoisista” (vangit, mielisairaat). Tosin järjetöntä sääntöihin vetoamista käytettiin myös suomalaisissa vankiloissa, joissa lisäruoan hankintaa kotipakettien avulla ei sallittu. Suomalainen henkilöstö tiesi muonituksen ja sotavankien käytön välisen epäsuhdan näännyttävän sotavankeja jo alkusyksystä lähtien, mutta kyse ei ollut tietoisesta näännyttämispolitiikasta. Juuri ihmisen kyky itsepetokseen, tietynlaisen kognitiivisen ristiriidan sietämiseen, mahdollisti sen, että tilanne toisaalta tiedettiin ja samalla sitä ei tiedetty. Riittäviin toimiin ei ollut vielä tarvetta ryhtyä syksyllä 1941, koska tarpeeksi voimakasta yllykettä sotavankien olojen parantamiseen ei ollut vaan pikemminkin kaikki sotavankiviranomaisten toimet lisäsivät sotavankien epäinhimillistämistä ja etäännyttämistä.[523]

Tilanne pahenee

Vuoden 1941 joulukuun alkuun mennessä sotavankien kuolleisuus Suomessa oli alkanut kohota selvästi. Marraskuun aikana vähintään 600 sotavankia menehtyi. Tätä ennen heinä–lokakuun aikana sotavankeja oli menehtynyt yhteensä noin viisisataa, joten kuolleisuuden kasvu marraskuussa oli tuntuva. Joulukuussa 1941 sotavankien kuolleisuus yli kaksinkertaistui. (ks. Kuvio 1, s. 78) Sotavankien virallisten annoskokojen ja niihin tehtyjen muutosten vaikutus sotavankikuolleisuuteen ei ole suoraviivainen, sillä myös muut

[521] Lisäksi leirillä oli Lars Westerlundin mukaan mahdollisesti noin 1 000 lasta, mutta heistä ei ole olemassa henkilökortteja. Westerlund 2009, 165–168.

[522] Kansallisarkiston keräämän tietokannan mukaan Itä-Karjalan leireillä kuoli vuoden 1942 aikana yhteensä 2 729 siviili-internoitua ja Miehikkälässä 115, mutta viralliset suomalaiset tilastot esittävät jopa korkeampia kuolleisuuslukuja, sillä niiden mukaan nälänhädän seurauksena vuonna 1942 kuoli 3 467 henkeä. Westerlund 2009, 149–151, 165–168. Laurent 2006, 79.

[523] Ks. tästä myös luvut Työt, Sotavangit maatiloilla vuonna 1941 ja Vartijat.

tekijät, kuten elintarvikkeiden jakelu, jakelijoiden epärehellinen toiminta ja sotavankiannoksista varastaminen sekä vaihtotaulukot saattoivat vaikuttaa sotavangeille päätyvään muonaan.[524] Päämajan määrittelemät annoskoot olivat kuitenkin sotavankien muonituksen perusta. Joulukuussa ilmoitukset nälkiintyvistä vangeista jatkuivat ja vaatimuksia annoskokojen kasvattamiseksi tehtiin edelleen.

Lääkintäeversti T. J. Salo raportoi intendentin toimistolle Pohjois-Suomessa sijaitseville sotavankileireille 4 ja 19 joulukuun puolivälissä tekemiensä tarkastusten jälkeen niukan ruoan heikentävän edelleen vankien työkykyä leirillä n:o 19 niin, että työkyvyttömiksi käyviä vankeja on aina jonkin ajan kuluttua vaihdettava uusiin. Sotavankileiri 4:llä vangit puolestaan olivat yleensä laihoja ja heidän joukossaan oli paljon vatsasairaita sekä nälkäpöhöisiä ja kuolemantapauksia oli luvattoman paljon. Salo tyytyi toteamaan, että ”nälkä heitä eniten vaivaa”. Varsinaisiin virallisiin muona-annoksiin Salo ei vaatinut korotuksia, mutta ehdotti sotavankileirien johtajia hankkimaan säännöstelyn ulkopuolella olevia elintarvikkeita sotavankien päivärahoilla heille lisäruoaksi, jotta he pysyvät työkykyisinä. Hän myönsi epäsuorasti, että viralliset annoskoot eivät riittäneet sotavankien työkykyisyyden säilyttämiseen.[525]

Kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö kenraalimajuri A. E. Martola esitti pääintendentille joulukuun puolivälissä erikoisolosuhteissa työskentelevien sotavankien muona-annosten korottamista. Näillä hän viittasi sotavankileiri 9:n eri työpisteillä Lapin läänissä työskenteleviin vankeihin, joiden parissa kuolleisuus kasvoi jatkuvasti, mikä hänen mukaansa johtui kovista pakkasista, raskaasta työstä ja ruoan heikkoudesta. Joulukuun alusta saakka käytössä ollut uusi muona-annoskaan ei ollut vähentänyt nälkäkuolematapauksia.[526] Pääintendentti Gustafsson ei suostunut ehdotukseen. Hän perusteli päätöstään edelleen siviilihenkilöiden säännöstelyannoksilla, jotka eivät voineet jäädä liiaksi jälkeen sotavankien muona-annoksista.[527]

Pääintendentti perusteli lähes säännönmukaisesti kielteisen kantansa sotavankien muona-annosten korottamiseen sillä, etteivät ne voineet nousta liikaa siviilien säännöstelyannoksia korkeammiksi. Hänen lausuntonsa ovat miltei malliesimerkkejä itsepetoksesta, sillä hän piti tiukasti kiinni siitä, että sotaväen, siviilien ja sotavankien muona-annokset olivat vertailukelpoisia keskenään. Todellisuudessa kaksi ensin mainittua ryhmää saivat merkittävän osan energiatarpeestaan tyydytetyksi virallisten ja korttiannosten ulkopuolelta, mikä oli yleisesti huoltohenkilöstön tiedossa.[528]

Gustafssonin käyttämä retoriikka sotavangeista edesauttoi vankien moraalista etäännyttämistä ja epäinhimillistämistä, joka mahdollisti itsepetoksen. Hän puhui usein ”ryssistä” ja arvioi muun muassa eräässä tarkastuskertomuksessaan, että ”vangeissa [Karvialla oli] vähemmistökansallisuuksia - - , jotka yleensä osoittautuivat älykkäämmiksi kuin

[524] Sotavankileireillä havaittiin mm. väärinkäytöksiä elintarvikkeiden jakelussa ja vaihtotaulukoiden käyttö saattoi usein alentaa annoskokoja huomattavasti. (ks. s. 121–122, 225–226, 246–247)
[525] Päämaja, Järjestelyosasto, Hall.tsto., n:o 2504/Järj.2/sal., 30.12.1941, otteita: Kotijoukkojen esikunnalle, tarkastusmatka 14.12.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[526] Kotij.E., n:o 1396/Int.1/4/sal., 13.12.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[527] Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 4575/Int.tsto/sal., 15.12.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[528] Pranttila 2006, 135–139, 174–181.

ryssät”[529], mikä sopi hyvin ajan rotuajatteluun. Lisäksi Gustafsson tuntui suhtautuvan sotavankeihin edelleen vihollisina[530], sillä hän käytti vangeista usein termiä ”sotavankileirillä oleva vihollinen”.[531] Gustafsson ei joutunut kovin usein henkilökohtaisesti kosketuksiin sotavankien kanssa muutamia itse suorittamiaan tarkastusmatkoja lukuun ottamatta. Näin ollen hän oli myös fyysisesti etäällä sotavangeista. Kaikkien näiden tilannetekijöiden on havaittu helpottavan välinpitämättömyyttä toisia ihmisiä kohtaan.[532] Kun nämä tilannetekijät yhdistetään aikakauden venäläisvihaan sekä Gustafssonin omaan taustaan, on ymmärrettävää, että hän kykeni luomaan itselleen loogisen, mutta kohtalokkaan virheellisen kuvan tilanteesta. Todellisuudelta silmänsä sulkevia, järjettömistäkin säännöistä ja omasta näkökannastaan tiukasti kiinni pitäviä virkamiehiä löytyy byrokratian rattaista aina ja juuri heidän toimintansa ymmärtäminen pelkästään tietoisena ja rationaalisena käyttäytymisenä on mahdotonta.

Kuten sanottu, pääintendentti ei hyväksynyt sotavankien muona-annosten korotusta. Sen sijaan hän hyväksyi puolustusvoimien ylilääkärin lääkintäkenraalimajuri Eino Suolahden ehdotuksen sotavankipotilaiden muona-annoksen lisäämiseksi. Suolahti teki joulukuun alkupuolella 1941 tarkastusmatkan sotavankeja hoitaviin sotasairaaloihin 63. ja 65., joissa kummassakin hän totesi muutamissa kymmenissä sotavankipotilaissa ravinnonpuutosilmiöitä. Hän kuitenkin katsoi, että puutosilmiöitä oli vain sellaisilla vangeilla, jotka jo vankileirille tai -sairaalaan joutuessaan olivat kärsineet huonosta ravitsemuksesta. Tällaisiakin vankeja varmasti tuli rintamalta jonkin verran. Suolahti piti silti edelleen kiinni siitä, että sotavankien muona-annos riitti lähtökohtaisesti hyväkuntoisille sotavangeille. Havaintojensa perusteella Suolahti esitti pääintendentille, että sotavankisairaaloiden päällikkölääkärit saisivat oikeuden lisätä ravinnonpuutosilmiöistä kärsivien sotavankipotilaiden muona-annosta siinä määrin kuin oli lääketieteellisesti perusteltavissa.[533]

Muona-annosten koko tai sotavangeilla teetetty työmäärä eivät olleet ainoita seikkoja, jotka nälkiinnyttivät sotavankeja. Sotavankileireiltä saatiin nimittäin talvella 1941–1942 myös ilmoituksia väärinkäytöksistä elintarvikkeiden jakelussa ja käytössä. Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre arvioi, että siellä, missä ruoan valmistus ja jako oli jätetty sotavankien tehtäväksi, kuului eniten valituksia ruoan laadusta ja annosten niukkuudesta.[534] Kotijoukkojen esikunnassa uskottiin väärinkäytösten johtuvan puutteellisesta valvonnasta, epäonnistuneista luottamusvankivalinnoista ja mahdollisesti myös leirien henkilöstön tahallisista väärinkäytöksistä. Kotijoukkojen esikunta asettikin sotavankileirien päälliköt

---

[529] Retoriikka oli itse asiassa hyvin samantyyppistä kuin valvontaosastolla. Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 3582/Int.tsto/3/E/sal., 9.11.1941, muistiinpanot pääintendentti ev. Gustafssonin matkalta vankileireihin (1.–4.11.1941), T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[530] Tämä oli myös valvontaosastolle tyypillistä, mutta kuitenkin sotavankien kansainvälisissä ja kansallisissa käsittelyohjeissa kiellettyä. Ks. Sotavangit maatiloilla vuonna 1941 -luku.

[531] Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 5590/Pääint.tsto/E/sal., 15.8.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen. Ks. myös Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 1000/Int.tsto./E/sal., 11.2.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[532] Ks. Johdanto.

[533] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 8367/Lääk.2/101.d.sal., 14.12.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen. Päämaja, Intendentintsto., n:o 4674/Int.tsto./E/sal., 15.12.1941, T 19497/15, KA/Sörnäinen.

[534] P. M. n:o 9, Tarkastuskertomus 12.–19.11.1941 tehdyistä sotavankileirien tarkastuksista (M.H.A. Spåre), H1. KA/Sörnäinen.

vastuuseen siitä, että kukin sotavanki sai hänelle kuuluvan muona-annoksen kokonaisuudessaan, mutta ei yhtään suurempana, kuin oli määrätty.[535]

Lisäksi kotijoukkojen esikunta huomautti, että vankien kurittomuus ja karkailu saattoivat johtua juuri muonan jakelun epätasa-arvoisuudesta.[536] Antti Kujala on todennut, että ”[j]os sotavangit olisivat sodan ensimmäisten 14 kuukauden ajan saaneet riittävästi muonaa, keskeinen levottomuutta, niskurointia ja karkaamisia aiheuttanut syy olisi eliminoitu”.[537] Näin epäkohdat muonituksessa heijastuivat myös vankien kurinpitoon, joka muodostui paikoitellen tarpeettoman ankaraksi.

Puutteellinen valvonta aiheutti myös sen, että parempikuntoisemmat vangit saattoivat varastaa heikommilta, kuten muun muassa Naarajärvellä kävi. Lääkintämajuri Lojander raportoi kuolleisuuskatastrofin ollessa pahimmillaan helmikuussa 1942 sotavankien järjestelyleiri 2:n epäkohdista. Sotavankien kuolleisuus kohosi tällä leirillä hyvin korkeaksi.[538] Leirillä helmikuussa majoittuneista noin 2 000 vangista oli merkitty sairaiksi ja heikoiksi 657 ja Lojander arvioi, että lopuistakin ainakin 300 olisi siirrettävä tähän ryhmään. Leirillä ruoka haettiin suoraan keittiöstä, mutta vuodepotilaille se vietiin parakkeihin. Muonan jakelusta vastasi ”venäläinen vartiohenkilökunta” ja usein kävi niin, että vahvemmat vangit varastivat vuodepotilaiden annokset. Samalla tavoin kävi vuodepaikkojen kohdalla. Huonosti eristetyissä parakeissa lämpötilaero ylä- ja alapetien välillä oli tuntuva. Tämän vuoksi terveemmät vangit siirsivät sairaammat alimmille lavereille, joille nämä usein kuolivat.[539] On todennäköistä, että sotavankien annoksista varastivat jakeluketjun eri vaiheissa suomalainen henkilökunta, erikoisasemassa olevat luottamusvangit ja parempikuntoiset sotavangit.

Teoreettisten annoskokojen ohjeellisiin määriin kuuluvia elintarvikkeita ei aina ollut saatavilla. Tämän vuoksi annoksiin kuuluville elintarvikkeille oli suunniteltu vaihtoelintarvikkeet ja määritelty niiden alkuperäisiä elintarvikkeita vastaavat määrät. Vaihtoelintarvikkeiden käyttö kuitenkin oli kirjavaa ja saattoi johtaa huomattavasti energiaköyhempiin annoksiin kuin ohjeellinen koko olisi edellyttänyt.[540]

Lisäksi sotavangeille tarjottu ruoka saattoi olla pilaantunutta, mikä mahdollisesti lisäsi sotavankien sairastavuutta. Pääintendentti Gustafsson nimittäin ohjeisti sotavankien huollosta vastaavia syyskuussa 1941, että ”[e]rikoisesti on huolehdittava, että kaikenlaiset jäte-erät, jotka eivät enää kelpaa meikäläiseen sotilasmuonitukseen, mutta joita vielä voidaan hyvin käyttää ihmisravinnoksi, huomioidaan vankimuonituksessa”.[541] Tämä joh-

---

[535] Kotijoukkojen esikunta, n:o 30/Järj.1b/sal., koskee: väärinkäytöksiä elintarvikkeiden käytössä ja jakelussa, 4.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[536] Kotijoukkojen esikunta, n:o 30/Järj.1b/sal., koskee: väärinkäytöksiä elintarvikkeiden käytössä ja jakelussa, 4.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[537] Kujala 2008, 261.

[538] Ks. luku ”Luurankotehtaat”.

[539] A. E. Martolan kokoelma, Kotijoukkojen esikunta, n:o 640/Lääk.9/31 a sal., Tarkastuskertomus (W. Lojander), 24.2.1942, Pk 1440/17. KA/Sörnäinen. Vankilaympäristössä niukat resurssit aiheuttavat usein kovenevaa ”selviytymistaistelua” vankien kesken. Kivivuori 2011, 77–78. Ks. tästä myös Harden 2012.

[540] Tämä myös tiedettiin pääintendentuurissa. Ks. esim. Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 5590/Pääint.tsto/E/sal, 15.8.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen. Mikkola 1976, 83–85. Mikkola 2000, 69–71.

[541] Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 2103/Int.tsto/E/sal, 12.9.1941, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

ti paikoin pahastikin pilaantuneiden elintarvikkeiden tarjoamiseen vankimuonana. Sotavankien muonitukseen kehiteltiin myös erilaisia hätäruokia, kuten sotavankimakkara ja sotavankijuusto, jotka valmistettiin muuhun ravinnontuotantoon kelpaamattomista osista ja joiden on arveltu olleen taustalla osassa sotavankien sairastumistapauksia.[542] Samoin nälkiintyneiden sotavankien epätoivoiset yritykset löytää lisäravintoa mistä tahansa, kuten erilaisista ihmisravinnoksi kelpaamattomista jätteistä, johtivat sairastumisiin ja kasvattivat kuolleisuutta.[543]

Eräs syy muonan riittämättömyyteen oli vielä edellä esitettyjen lisäksi sotavankileirien kurinpitosääntö, joka antoi mahdollisuuden käyttää muonaa palkitsemis- ja rangaistustarkoituksessa.[544] Linnoitusosaston sotavankikomppanioiden säännöissä muonitusta koskevassa kohdassa tämä esitettiin niin, että ahkerien vankien työsuorituksia voitiin palkita ”laiskojen vankien” muona-annosten supistuksista johtuvien säästöjen avulla. Laiskoille vangeille tuli jakaa pienin muona-annos A, vaikka muutoin sotavankikomppanioissa tuli noudattaa B-annosta.[545] Tämä aiheutti kierteen: nälästä johtuva heikkous voitiin tulkita laiskuudeksi, jolloin muona-annosta pienennettiin, mikä puolestaan teki vangeista nälkäisempiä ja mahdollisesti myös kurittomampia, mikä taas saattoi johtaa ankariin kurinpitotoimiin tai uudelleen muonan vähennykseen. Logiikkaan liittyy myös vankien syyllistämistä omasta tilastaan: ”laiskuus” oli peruste vähemmälle ruoalle, jonka tuloksena syntynyt aliravitsemus voitiin katsoa johtuneen vangin alkuperäisestä haluttomuudesta työskennellä.

***

Poliittiset päättäjät kiinnittivät – osin asian saaman kansainvälisen huomion vuoksi[546] – huomiota sotavankitilanteeseen viimeistään alkuvuodesta 1942. Samaan aikaan sotavankien muona-annokset uusittiin taas. Pääintendentti Gustafssonin mukaan uusiin annoksiin päädyttiin, koska sotavankeja oli alettu käyttää niin raskaissa töissä, etteivät aikaisemmat annokset riittäneet. Todellisuudessa vankeja oli käytetty raskaissa töissä jo sodan alusta lähtien.[547] Ennen uusien annoskokojen vahvistamista niistä pyydettiin ylilääkärin lausunto ja kansanhuoltoministeriön hyväksyntä.[548] Ehdotus uusista muona-annoksista tuli kotijoukkojen esikunnalta, mutta päämaja oli ”tilannut” sen, kuten aikaisemmankin ehdotuksen.[549] A- ja B-annoksen kalorimäärät laskivat hieman aikaisemmasta A-annoksen

[542] Westerlund 2010. Pimiä 2012, 78–83.
[543] Mikkola 2000, 71–72. Pimiä 2012, 66–69.
[544] Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 9762/Linn.1/1 r sal., 6.10.1941 kirjelmän liite 3: Päämaja, n:o 258/Järj. 2/sal., Sotavankileirien kurinpitosääntö, 9.7.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Sääntöön tosin tehtiin muutos maaliskuussa 1942, jolloin muonan vähentämiseen kurinpitorangaistuksena alettiin vaatia lääkärin lupa. Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 996/Järj.2/sal., 11.3.1942, T 19653/7-8. KA/Sörnäinen. Hallikainen 2000, 74.
[545] Irrallinen liite 4: ”Yleismääräykset huollosta PM:n Linnoitusosaston perustamissa sotavankikomppanioissa”, T 19653/5–6.
[546] Ks. Herätys-luku.
[547] Ks. Työt-luku
[548] Pääintendentti, P.M., ei päiväystä, Selvitys sotavankien muonituksesta, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[549] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 15.1.1942, 19.1.1941, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen.

ollessa uudessa esityksessä 1 889 kilokaloria ja B-annoksen 2 389 kilokaloria, mutta uutena annoskokona oli erittäin raskaassa työssä oleville vangeille tarkoitettu C-annos, jonka kilokalorimäärä nousi 2 800:aan. A-annosta tuli antaa edelleen sotavankileireissä oleville vangeille, jotka eivät käyneet töissä leirin ulkopuolella. B-annosta sovellettiin jatkuvassa ruumiillisessa työssä olevien ruoanpidossa ja C-annosta tuli soveltaa vain erittäin raskaassa työssä, kuten metsä- tai radankorjaustöissä oleville ja poikkeustapauksissa sairaaloissa hoidettaville toipumisasteella oleville sotavangeille. Uudet annoskoot astuivat voimaan 25.1.1942. Kuolleisuus jatkoi kuitenkin nousuaan (ks. Kuvio 1, s. 78) ja maaliskuun alussa C-annosta sallittiin käyttää myös heikkojen ja sairaalloisten sekä tilapäisissäkin sairaaloissa hoidettavien sotavankien muonituksessa lääkärin lausunnon perusteella.[550]

Tämän jälkeen virallisia annoskokoja ei enää muutettu, ainoastaan A-annos poistettiin kokonaan 5.6.1943.[551] Lääkintäosasto tosin teki pääintendentille esityksen sotavankien muona-annosten uudeksi vaihtotaulukoksi elokuussa 1942 ja se hyväksyttiin pääkohdiltaan sellaisenaan 14.8.1942. Vaihtoainetaulukon suurin muutos oli valkuaisaineen (proteiinin) saannin turvaaminen maidon vaihtolajeja muuttamalla. Uudessa taulukossa tuli pitää huoli siitä, että maidon vaihtoehtona oli esimerkiksi piimä, makkara tai juusto, joka tapauksessa eläinvalkuaisainetta sisältävä elintarvike.[552]

Sotavankien kanssa tekemisissä olleet työnantajat ja vankileirien henkilökunta kiinnittivät kuitenkin jatkuvasti kevään 1942 aikana päämajan huomiota siihen, että vankien muonitus oli edelleen riittämätön. Esimerkiksi kannaksen ryhmän huoltopäällikkö eversti E. Wulff kirjoitti päämajan intendentin toimistolle maaliskuussa 1942, että työssäkäyvien vankien muonituksessa käytetty B-annos oli osoittautunut liian pieneksi, mikä ilmeni sotavankien yleiskunnon jyrkkänä laskuna. Annoksen heikkoutta lisäsi se, ettei kaikkia puuttuvia elintarvikkeita kyetty korvaamaan. Tämän vuoksi oli noin kuukauden ajan jaettu kaikille työssä oleville vangeille (siis muillekin kuin raskaassa työssä oleville) C-annos, josta tosin myös jäi puuttumaan elintarvikkeita, joiden vaihtolajejakaan ei ollut saatavilla. Hän esitti, että työssäkäyville sotavangeille saisi tästä huolimatta edelleen jakaa C-annoksen.[553]

Pääintendentti ei suostunut ehdotukseen ja totesi vastauskirjelmässään, että väitteet B-annoksen riittämättömyydestä olivat kyllä päämajalle tuttuja. Hän perusteli annoksen käyttöä ainoastaan sillä, että se oli ylilääkäri Suolahden hyväksymä ja ylipäällikön vahvistama. Pääintendentti kirjoitti lisäksi, että ”Ylipäällikölle on esitetty se annoksessa esiintyvä puutteellisuus, että annokseen sisältyvää maitoa ei voida kenttäoloissa jakaa eikä korvata. Samoin on hänelle usealta taholta esiintuotu selostuksia sotavankien yleiskunnosta. Esitetyt näkökohdat eivät kuitenkaan ole antaneet aihetta annoksen muuttami-

[550] Pääintendentti, P.M., ei päiväystä, Selvitys sotavankien muonituksesta kirjelmän liite 5: Päämaja, Pääintendentintsto. n:o 511/Int.tsto/E/sal., 23.1.42, T 19497/15 ja liite 6: Päämaja, Pääintendentintsto., n:o 1773/Int.tsto/E/sall, 12.3.42, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[551] Ks. esim. S. A. Malmin kokoelma, Graafillinen esitys sotaväen ja sotavankien muona-annoksista… Pk 1645. KA/Sörnäinen.
[552] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 5529/Lääk.5/195, sal, 21.5.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[553] Kannaksen Ryhmän Esikunta, n:o 864/VI Int./213, 20.3.42, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

seen, koska P[ää]M[aja]ssa tunnetaan mahdollisuudet elintarvikkeisiin nähden. - - Poikkeaminen P[ää]M[aja]n määräyksistä ei ilman P[ää]M[aja]n lupaa ole sallittu."[554]

Kun sotavankien kunto alkoi huonontua, tuli vielä selvemmin esille, miten suomalaiset tiesivät tilanteen, mutta eivät reagoineet siihen. Aktiivisin huomauttelija sotavankien muonituksen epäkohdista oli kotijoukkojen esikunta, mutta kuten edellä on käynyt ilmi, se teki näin osittain päämajan tilauksesta.[555] Muona-annosten korotussuunnitelmat viipyivät eikä niitä lopulta toteutettu läheskään siinä laajuudessa kuin osa asiantuntijoista suositteli. Tilanteen parantamista jarruttivat niin itsetarkoituksellinen sääntöihin vetoaminen, itsepetos kuin uhrien syyllistäminen.

Lisäksi sotavankien huoltoasioiden epäselvät vastuusuhteet vaikeuttivat tilannetta. Kotialueen vankileireillä sotavangit olivat kotijoukkojen esikunnan vastuulla, mutta sillä ei ollut viimekätistä valtaa päättää sotavankien huollosta. Päätösvalta sotavankien huollosta oli päämajan järjestelyosastolla, lääkintäosastolla ja intendentuurilla sekä kansanhuoltoministeriöllä ja kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöllä. Kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkönä toimi kenraalimajuri A. E. Martola ja sotavankitoimiston päälliköksi siirrettiin syksyllä 1941 kapteeni Eljas Erkko, jota ennen virkaa oli hoitanut kansaneläkelaitoksen pääjohtaja majuri Eero Rydman. Erkko, joka vastasi sotavankiasioista pahimman kauden yli, kirjoitti loppusyksystä 1941 muistikirjaansa, että päämajan muona-annokset eivät riitä pitämään edes työttömiä sotavankeja hengissä. Hän arvosteli lisäksi julkisuudessa esitettyjä syytöksiä helläkätisyydestä sotavankien kohdalla[556] ja totesi, että kansainvälisten säädösten mukaan sotavangeille tulisi antaa samaa muonaa kuin sotilaille.[557] Kuten päiväkirjamerkinnöistä näkyy, Erkon oli vastuu- ja päätösvaltasuhteisiin vedoten mahdollista vierittää syytä sotavankien huollon ongelmista päämajalle.

Hyötykäyttöä?

Vangitsijamaan elintarvike- ja muilla huoltoresursseilla on merkitystä sotavankien huolto-olosuhteiden toimivuuteen. Englanti ja Yhdysvallat, joiden resurssit toisen maailmansodan aikana olivat parhaat, selvisivät myös kunnialla huollossaan olleiden sotavankien hoidosta. Koska sotavangit olivat ravinnonjakeluketjussa viimeisinä, vaikutti pula elintarvikepulasta kärsineissä vangitsijavaltioissa sotavankien muona-annoksiin usein ensimmäisenä.

Suomessa elintarvikepula, joka oli pahimmillaan talvella 1941–1942, oli osasyynä sotavankien nälkiintymiseen, mutta se ei ollut nälkiintymisen ainoa syy eikä johtanut väistämättömästi sotavankien joukkokuolemiin. Useat seikat puhuvat elintarvikepulatulkintaa vastaan. Ensinnäkin sotavangeille suunnitellut annoskoot olivat teoriassa riittäviä pitä-

[554] Päämaja, Pääintendentintsto., n:o 2079/Pääint.tsto./E/sal., 26.3.42, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[555] Ks. s. 110–111.
[556] Ks. Sotavangit maatiloilla vuonna 1941 -luku.
[557] Manninen ja Salokangas 2009, 363–365.

mään vangit hengissä[558] ja ne oli tehty osana koko maan tarpeen kattavia elintarvikelaskelmia. Pelkkien säännöstelyannosten varassa eläminen tosin nosti sekin kuolleisuutta, kuten kunnallisten mielisairaaloiden vuoden 1942 kymmeneen prosenttiin kohonnut potilaskuolleisuus todistaa. Tämä kuolinprosentti kuitenkin jäi vielä kauas neuvostosotavankien yli 30 prosentin kuolleisuudesta. Tieto sotavankien nääntymisestä liiallisen työnteon seurauksena oli sotavankiasioista päättävien viranomaisten tiedossa, mutta sotavankien työmäärää ei silti vähennetty. Sotavankien muona-annoskeskustelua hallitsi sotavankien työvoimahyöty, ei niinkään se, että heidät olisi ylipäätään hyvä pitää hengissä.

Koko muona-annoskeskustelun ajan oli tyypillistä sitoa sotavankien muona-annokset heidän työsuorituksiinsa. Sotavankien muona-annosten korotustarpeita perusteltaessa sotavankiviranomaiset vetosivat aina työvoimaperusteisiin: aluksi sotavankien työtehon parantamiseen ja lopulta heidän säilyttämiseensä työkykyisinä. Sotavankien kunnon heiketessä osa sotavankien tilasta raportoivia virkamiehiä vetosi myös yleiseen inhimillisyyteen, kansainvälisiin säädöksiin ja Suomen kansainväliseen maineeseen, joskin huomattavan harva. Työvoimaperusteisiin vetoaminen vahvistaa tulkintaa siitä, että sotavangit olivat suomalaiselle sotavankihallinnolle olemassa ensisijaisesti hyötykäyttöä varten. Suomessa annoskoot sidottiin myös sotavankien yleiseen kuntoon osittain, sillä sairaille alettiin viimeistään keväällä 1942 antaa enemmän muonaa. Tarkoitus oli lopulta saada heidät taas hyödyllisiksi eli kuntouttaa heidät takaisin työkykyisiksi.

Toisen maailmansodan aikana saksalaiset olivat ainoita, joiden harjoittama tiettyjen ryhmien näännytyspolitiikka oli suunnitelmallista ja usein myös julkilausuttua. Kansallissosialistit kuitenkin havaitsivat, että ihmisen näännyttäminen hengiltä oli odottamattoman hidas ja vaikea prosessi, sillä jos pienikin mahdollisuus omatoimiseen ruoan hankintaan jätettiin, ihmiset käyttivät sitä onnistuneesti hyväkseen. Kansallissosialistit oppivat, että vain ne, joilta voidaan kieltää kaikki pääsy täydentävään ruokaan (esimerkiksi neuvostosotavangit) voidaan näännyttää helposti nälkään.[559]

Suomalainen sotavankien muona-annoskeskustelu osoittaa miten helposti sotavankien näännyttäminen saattoi tapahtua ilman, että se oli osa tarkoituksellista sotavankipolitiikkaa tai kenenkään tavoite. Keskustelussa tuli ilmi useita byrokraattisen etäännyttämisen keinoja. Siinä vedottiin sääntöihin, nojattiin paljon lukuarvoihin ja teoreettisiin annoskokoihin sen sijaan, että olisi otettu huomioon tilanne käytännössä. Lisäksi voidaan huomata, että keskustelun osapuolista ne, jotka muutoksia vaativat, olivat fyysisesti paljon lähempänä sotavankeja kuin päätösten tekijät, jotka toimivat sotavangeista etäällä. Ainoat myötätuntoa osoittavat kannanotot tulivat niiden kynästä, jotka omin silmin näkivät sotavankien todellisuuden, mutta he eivät voineet tehdä asialle mitään. Vaikutelmaksi jää, että sotavankitilannetta ja muonitusta pyöriteltiin vain teoreettisten lukuarvojen puitteissa, ja näinhän asia keskiportaan byrokraattien ja ylätason kohdalla oli. Vaikka heille tuli tietoja leirien vakavista ongelmista, ei sotavankien henkeä uhkaava kurjistumiskehitys ollut virkamiehille ollenkaan niin näkyvää kuin se oli leirien henkilökunnalle, päälliköille ja sotavankitarkastajille. Erityisesti pääintendentti Verner Gustafssonin kohdalla itsepetos – saadun tiedon yksipuolinen tulkinta, jääräpäinen kiinnipitäminen omasta kannasta ja

[558] Ks. myös Westerlund 2009, 402.
[559] Collingham 2011, 263–266.

irrationaaliselta vaikuttava siviilien ja sotavankien muonituksen rinnastaminen – oli ilmeistä. Lopulta kyse oli siitä, että nälkiintyminen ja siihen liittyneet sotavankien muonaannoskoot olivat ongelma, joka tiedettiin ja ei tiedetty. Itsepetoksen, etäännyttämisen, vastuuvelvollisuuden pakoilun ja byrokraattisen sääntöihin vetoamisen avulla katastrofaalinen tilanne ja sen vaatimat todelliset toimenpiteet voitiin selittää pois. Lisäksi vielä syksyllä 1941 ei ollut tarpeeksi voimakasta ulkoista painetta huolehtia neuvostosotavankien selviytymisestä.[560]

***

Useissa aikalaislähteissä juuri sotavankien huolto ja erityisesti muonahuolto nähtiin pääsyynä sotavankien kurjistumiseen. Seuraavissa luvuissa käsittelen tarkemmin sitä, miten sotavankien käyttö Suomessa yhdistettynä muonitukseen vaikutti sotavankien selviämiseen. Kuten muonituskeskustelusta kävi ilmi, eräs olennaisimmista sotavankien käyttötarkoituksista oli heidän käyttämisensä työvoimana.

[560] Ks. ulkoisesta paineesta Herätys-luku.

Työt

Työvoimapula

Jatkosodan alussa Suomen armeijan mobilisaatio toteutettiin huomattavasti laajempana kuin talvisodassa. Asevelvollisten ja reserviläisten lisäksi puolustusvoimien palveluksessa oli paljon linnoitustöissä olevia työvelvollisia sekä naisia. On arvioitu, että jatkosodan alkaessa jopa 660 000 henkeä oli samanaikaisesti puolustusvoimien tehtävissä. Tämä oli noin 16 prosenttia maan väestöstä, mitä on kansainvälisissä arvioissa pidetty sotaa käyvän maan kestokyvyn rajana, sillä puolustusvoimien palveluksessa ollessaan nämä henkilöt olivat poissa elintarviketuotannon, teollisuuden ja muun tuotantoelämän palveluksesta. Pääasiallinen syy näin laajaan mobilisaatioon oli siinä, että sodasta odotettiin lyhyttä.[561]

Jo syyskuussa 1941 kävi kuitenkin selväksi, että sota kesti liian kauan ja mobilisaatio oli liian laaja. Suomen taloudelliset voimavarat eivät riittäisi aktiiviseen sodankäyntiin. Jatkosota oli lisäksi alkanut sotatalouden organisoinnin ollessa pahasti kesken ja armeijan välineistön ollessa puutteellinen. Tätä tosin paikkasi sodan alkuvaiheessa saatu runsas sotasaalis. Vanhimpien ikäluokkien kotiutusten alkaminen talvella 1941–1942 helpotti työvoimapulaa, mutta talvesta 1942 tuli silti huollon kannalta vaikea, sillä vuoden 1941 sato oli ollut huono ja elintarvikekuljetuksissa Saksasta oli ongelmia.

Sotaa käyvässä Suomessa tärkeimmän työvoimareservin muodostivat naiset. Perustuotannon kannalta tärkeää maa- ja metsätalouden kausiluontoista työvoimatarvetta paikattiin naistyövoiman lisäksi lomautuksilla armeijasta (kylvö- ja korjuukausina), kotiutuksilla, käyttämällä töihin lapsia, ja vanhuksia, erilaisilla talkootoimilla, pidentämällä työaikaa yleisesti sekä käyttämällä sotavankien työvoimapotentiaalia hyväksi. Työvelvollisuuslakia tehostettiin kesällä 1942, jolloin se ulotettiin maanpuolustuksen lisäksi kansalaisten työskentelyyn väestön toimeentulon kannalta välttämättömissä töissä. Samalla työvelvollisuutta laajennettiin nuorempiin ja vanhempiin ikäluokkiin, minkä jälkeen se koski asevelvollisuuden ulkopuolista 15–65-vuotiasta väestöä. Ulkomaisella vierastyövoimalla sitä vastoin oli vain pieni merkitys työvoimapulan paikkaajana, lukuun ottamatta inkeriläisiä, joiden massiiviset siirrot Suomeen toteutettiin kuitenkin vasta vuonna 1943.[562]

Monet toisen maailmansodan sotijamaista kokivat työvoimapulaa, jota pyrittiin paikkaamaan eri maissa eri tavoin. Saksassa turvauduttiin lähes yksinomaan valloitetuilta alueilta tulevaan ulkomaiseen siviilivierastyövoimaan, joka oli joko pakotettuna tai omasta tahdostaan siirretty Saksan alueelle, sekä siviilipakkotyöläisten lisäksi sotavankityövoimaan. Saksalaisnaisista ei sitä vastoin koskaan tullut merkittävää teollisuuden työ-

[561] Saraste 1990, 286. Lovio 1993, 75. Juutilainen – Koskimaa 2006, 77–79, 83. Kulomaa 1995, 13.
[562] Pihkala 1982, 317, 321–322, 326. Saraste 1983, 155–157, 182–184, 223–234, 246–247. Flink 2010, 121–132.

voimapulan paikkaajaa toisin kuin Suomessa, koska naisten työskentelyä ei ideologisista syistä hyväksytty Saksassa. Pakkotyöläisten ja sotavankien hyväksikäyttö Saksan tärkeimpänä työvoimaresurssina aiheutti sen, että jo syksyyn 1941 mennessä esimerkiksi saksalaiset maatilat olivat täysin riippuvaisia tästä lisätyövoimasta.[563]

Etenkin maataloudessa sota-ajan työvoimapulaan vastattiin yleensä naisten lisääntyneellä työpanoksella. Tilanne oli tämä esimerkiksi Englannissa, Neuvostoliitossa, miehitetyssä Ranskassa ja Japanissa. Lisäksi naiset paikkasivat merkittävästi myös teollisuuden työvoimapulaa monissa maissa. Työnteko oli sotavankienkin arkipäivää toisen maailmansodan aikana kaikkialla sotivissa maissa. Englannissa ja Yhdysvalloissa melkein kaikki sotavangit saatiin töihin, jotka useimmiten olivat maataloustöitä. Lisäksi sahateollisuus työllisti saksalaisia sotavankeja Yhdysvalloissa.[564] Japani poikkeuksellisesti ei käyttänyt sotavankeja pakkotöissä maataloudessa juuri ollenkaan vaan pääosin teollisuustai rakennustöissä. Neuvostoliitossa taas sotavangit saivat useimmiten tehtäväkseen raskaita metsätöitä.[565]

Suomessa sotavankien työpanos oli työvoimapulan laajuudesta johtuen tärkeä heti alkusyksystä 1941 lähtien. Vankien kysyntä työvoimaksi oli pian niin suurta, että läheskään aina siihen ei voitu vastata.[566] Osittain hyökkäysvaiheen suuri työvoiman tarve johtui myös sotamenestyksestä: suomalaiset valloittivat alueita niin nopeasti, ettei niille riittänyt työvoimaa ja sato uhkasi jäädä korjaamatta. Takaisin vallatulle alueelle ehdotettiin perustettavaksi useampia sotavankien työleirejä omine henkilökuntineen ja välineineen, jotta sotavankien työpanosta voitaisiin riittävästi hyödyntää.[567] Syyskuun alussa perustettiinkin vetovahvuudeltaan 4 000 vangin kokoinen sotavankileiri Viipuriin. Leiri kasvoi nopeasti ja joulukuun alussa siellä oli sijoitettuna lähes 9 000 sotavankia.[568]

Sotavangit työvoimana

Ihmiset ovat tunnistaneet sotavankien käytön edullisena työvoimana heti laajaalaisemman sodankäynnin kehityttyä. Valtiomuotoisen yhteiskuntarakenteen muotoutuessa myös armeijat laajenivat pikkuhiljaa ja mitä suuremmilla armeijoilla sotia käytiin, sitä enemmän sotavankeja saatiin. Usein voittaneelle valtiolle oli edullisempaa käyttää vankeja orjina kuin surmata heidät. Esimerkiksi antiikin Roomassa sotavankien saaminen ja heidän orjuuttamisensa olivat joskus jopa sotien syynä, eivät ainoastaan sotien sivutuotteita. Kuitenkin vasta 1800-luvun sodissa sotavankeja alettiin säilyttää tarkoitusta

[563] Naisten työskentelyn ideologinen vieroksunta koski siis vain saksalaisnaisten työssäkäyntiä, pakkotyöläisten joukossa kyllä oli myös naisia. Herbert 1997, 30, 39–40, 51, 64. Collingham 2011, 160–161.
[564] Fickle & Ellis 1990.
[565] Collingham 2011, 156, 170–171, 222, 230–231, 329. Barker 1974, 102–105. Moore 1996.
[566] Ks. esim. Eljas Erkon arkisto, yksityisarkisto: Eljas Erkon päiväkirja 4.9.1941, päiväkirja 1941–1943, Aa kotelo 4. Päivälehden arkisto.
[567] II Armeijakunnan esikunta, n:o 336/X/6/sal./L/1300, 16.8.1941, Fa1. KA/Sörnäinen.
[568] A. E. Martolan kokoelma, Sotavankitilanne 6.12.1941, Pk 1440/62. KA/Sörnäinen. Kotijoukkojen esikunnan alaisen sotavankileirin perustaminen myös hillitsi alueella toimineen IV armeijakunnan ”villin lännen” menoa sotavankien kohtelussa. Kujala 2008, 167–168.

varten perustetuissa sotavankileireissä pidempiä ajanjaksoja. Tällöin sotavankien työnteosta tuli tärkeämpää osittain siksi, että sillä kyettiin kattamaan sotavankien vangitsijavaltiolle aiheuttamat kustannukset.[569]

Sotavankien työvoimapotentiaali oli tärkeä myös ensimmäisessä ja toisessa maailmansodassa. Ensimmäisen maailmansodan ennätyksellisen laaja mobilisaatio johti valtaviin sotavankimassoihin ja heidän työvoimansa riisto sai myös uudet mittasuhteet. Ennen ensimmäistä maailmansotaa solmitussa Haagin sopimuksessa (1907) ei ollut tarkkoja lausekkeita sotavankityövoiman käytöstä[570], mutta ensimmäisen maailmansodan kokemukset johtivat siihen, että vuonna 1929 solmittuun Geneven sopimukseen lisättiin huomattavasti sotavangeille teetettävien töiden laatuun liittyviä ehtoja.[571]

Vangitsijamaan työvoiman tarve ja sotavangeilla teetettävien töiden laatu vaikuttavat merkittävästi vankien olosuhteisiin ja selviytymismahdollisuuksiin, minkä vuoksi sotavangeilla teetettävät työt ovat olennainen osa sotavankien kohtelua.[572] Sotavankityövoimaa on yleensä käytetty eniten maataloudessa ja metsätöissä, sillä nämä työt vaativat vähän ammattitaitoa, mutta ovat perustuotantoelämän kannalta tärkeitä.[573]

Suomessa kotialueen vankileirien sijoittelua, toiminta-aikaa ja vankimäärä suunniteltaessa pyrittiin siihen, että ne palvelivat vankien tehokasta työhön käyttöä.[574] Itse asiassa sotavankien työvoimapotentiaalin olisi voinut kuvitella olevan erityisen tärkeää jatkosodan Suomessa, sillä maan mobilisaatio oli tuotantoelämän näkökulmasta viety äärirajoille. Kaikki liikenevä työvoima tarvittiin. Sotavangeille sallituista töistä määrättiin Haagin ja Geneven sopimuksissa, mutta tässäkin suhteessa sopimusten, erityisesti yksityiskohtaisen Geneven sopimuksen, määräyksistä livettiin toisen maailmansodan aikana useissa maissa[575] – myös Suomessa – ja vankeja käytettiin sekä liian raskaissa että sotatoimiin liittyvissä tehtävissä.

Miinanraivaus on oma lukunsa neuvostosotavankien hyötykäytöstä. Ainoa tiedossa oleva Haagin yleissopimuksen näkökulmasta laiton käsky, joka jatkosodan aikana annettiin päämajasta, liittyi juuri miinanraivaukseen sotavankityövoiman avulla. Päämajan huolto-osasto nimittäin antoi maaliskuun alussa vuonna 1942 yleisesikunnan päällikkö Erik Heinrichsin allekirjoittaman käskyn, jossa miinojen poistaminen määrättiin suoritettavaksi lähinnä vankityövoiman (eli sotavankien) avulla.[576] Mikäli miinanraivaustehtävät toteutettiin niin sanotusti miinanpolkemisena, ne olivat hyvin vaarallisia, eikä varsinkaan syksyllä 1941 niihin määrättyjen sotavankien todennäköisesti ollut tarkoitus selvitä hen-

---

[569] Barker 1974, 97. Gat 2009. Scheipers 2010. Mégret 2010. Wilson 2010. Neff 2010.
[570] Siinäkin kuitenkin määrättiin, että työtehtävät eivät saa olla kohtuuttomia eikä niillä saa olla yhteyttä sotaoperaatioihin. Scheipers 2010.
[571] Scheipers 2010. Neff 2010. Kramer 2010.
[572] Ks. esim. MacKenzie 1994.
[573] Davis 1977.
[574] Kujansuu 2004a.
[575] Beaumont 1996.
[576] Kujala 2008, 124–125. Jo ennen Heinrichsin käskyä (9.3.1942) tarkastuskertomuksissa viitataan vankityövoiman käyttöön miinan raivauksessa: ks. esim. Kotijoukkojen esikunta, n:o 1621/Järj.1b/sal., 7.3.1942 (koskee Hangon ryhmän alaisuudessa olleita sotavankeja), T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Ks. myös Mikkola 2000, 95, alaviite 310.

gissä.[577] Miinanraivaus oli osoitus sotavankien käytöstä eräänlaisina ihmiskilpinä, sillä teettämällä sotavangeilla äärimmäisen vaarallisia työtehtäviä, suojattiin samalla suomalaissotilaita ja suomalaisia työvelvollisia.

Miinanraivaustehtävät saattoivat kuitenkin olla yksi tapa ansaita suomalaisten luottamus ja sitä kautta mahdollisia lisäetuja. Värtsilässä sijainneelta sotavankien järjestelypaikalta ja sen työpisteiltä nimittäin raportoitiin 19 pioneerivangin ilmoittautuneen vapaaehtoisesti raivaamaan miinoja suomalaisen pioneerikomppanian avuksi elokuussa 1941. Pioneerikomppanian päällikön mukaan sotavankipioneerien taito ylitti raivaustöissä suomalaisten taidot huomattavasti, sillä miinat, niiden rakennus-, purkamis- ja asennustavat, olivat heille tuttuja. Jopa sijoitus oli tiedossa, sillä kuusi sotavankia oli ollut asentamassa kyseistä miinakenttää.[578]

Jatkosodan aikana sotavankeja sijoitettiin puolustusvoimien alaisuudessa suoritettaviin töihin, sotavankileirien perustus-, kunnostus- ja ylläpitotöihin sekä erilaisiin siviilitöihin. Päämajan ohjeissa sotavankityövoiman käytöstä määrättiin kesäkuussa 1941, että vankeja tulee käyttää heidän voimiaan ja kykyjään vastaavissa töissä.

Sotavankien käsittelystä määräsi ylimpänä päämajan järjestelyosasto, mutta sotavankityövoiman jaosta päätti kotijoukkojen esikunta yhdessä kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön (KYTM) kanssa. Kotijoukkojen esikunta sai jakaa sotavankityövoimaa sitä tarvitseville kotialueella, kotijoukkojen esikunnan hallintoalueella, takaisin vallatun alueen sotilashallintokomentajalle alistetulla alueella ja Itä-Karjalan sotilashallintokomentajalle alistetulla alueella olevista sotavankileireistä neuvoteltuaan asiasta KYTM:n kanssa. Sotavankityövoimaa saivat tilata päämajan linnoitusosasto, pioneerikomentaja ja rautatieosasto, takaisin vallatun alueen sotilashallintokomentaja, merivoimien komentaja, ilmavoimien komentaja, puolustusministeriö sekä KYTM:n välityksellä siviilikeskusvirastot ja yksityiset työnantajat.[579]

Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö päätti sotavangeilla teetettävien siviilitöiden prioriteettijärjestyksestä. Jatkosodan alkaessa se katsoi tärkeimmiksi maan elinkeinoelämän palvelukseen sijoittuvat työt, mutta sillä ehdolla, että vankeja pystyttiin vartioimaan kunnolla ja eristämään heidät siviileistä. Ensimmäisellä sijalla olivat lastaus- ja purkamistyöt, seuraavana puutavaran erottelu- ja niputustyöt, kolmantena maataloustyöt ja neljäntenä teollisuustyöt, jos niihin sopivia vankeja löytyi.[580] Pian prioriteettijärjestystä muutettiin ja maataloustyöt saivat suuremman painoarvon.[581] Siviilitöihin lähetettävät

---

[577] Ks. Vuorinen 2006, 82–83. Vuorinen kuvaa muistelmissaan kuinka hänen työkomppaniastaan vietiin lokakuussa 1941 ensin poliittisia vankeja etulinjaan raivaamaan miinoja, mutta kävi ilmi, että tehtävä oli tarkoitettu sotavangeille ja suomalaiset vaihdettiin näihin. Vankien saattajat kertoivat, että miinakentän raivaus niin lähellä etulinjaa oli itsemurhatehtävä ja lisäksi vartiomiehiä oli ohjeistettu ampumaan kaikki, jotka ihmeen kaupalla pääsisivät miinakentän läpi. Vuorinen oli itse ”turvasäilöön” suljettu poliittinen vanki.

[578] Toki voidaan epäillä kuinka todenmukainen pioneerikomppanian päällikön ilmoitus oli, erityisesti sotavankien vapaaehtoisuuden suhteen. Jäljennös, saapui Järj.2:een 27.8.1941, n:o 1015, selostus Sv.järj.p.3:n toiminnasta ajalla 25.7.–18.8.41, 18.8.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[579] A. E. Martolan kokoelma, Kotijoukkojen esikunta, n:o 1558/Järj.1b/sal & Päämaja, järjestelyosasto, n:o 1543/Järj2/sal, 8.10.1941, Pk 1440/17. KA/Sörnäinen.

[580] Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö, Helsingissä, 26.7.1941, n:o 4409, Fa2. KA/Sörnäinen.

[581] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 26.9.1941, 5.10.1941, Pk 1440/65, KA/Sörnäinen.

sotavangit yritettiin majoittaa sotavankileireihin tai vähintäänkin kuntien työvoimalautakuntien toimesta järjestettäviin suuriin majoituspisteisiin, jotta sotavankeja voitaisiin käyttää siviilitöissä suurina työkomennuskuntina, mutta käytännössä tämä ei onnistunut.[582] Lokakuun alkuun mennessä sadonkorjuusta oli tullut sotavankien tyypillisin työtehtävä: Kotijoukkojen esikunnan alaisten leirien yli 27 000 työskentelevästä sotavangista noin 46 prosenttia (12 400 sotavankia) työskenteli tuolloin maatalouden sadonkorjuutöissä.[583]

Töihin luovutettujen sotavankien vartiointiin kiinnitettiin syksyllä 1941 paljon huomiota. Koska pienemmät sotavankiryhmät sitoivat enemmän vartijoita ja koska yleisesti sotavankien vartiointia pidettiin liian löperönä[584], suositteli sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre lokakuun lopussa sotavankityövoiman ensisijaisiksi käyttökohteiksi erilaisia joukkotöitä, kuten raivausta, maanteiden ja rautateiden rakennusta ja metsien hakkuuta.[585] Sotavankien käyttöön yksityisillä maatiloilla alettiin lisäksi yleisesti suhtautua loppusyksystä hyvin kielteisesti, mikä johti lopulta siihen, että sotavankien sijoittaminen yksityisille tiloille kiellettiin.[586] Sotavankien pääasialliset työtehtävät, erityisesti kotijoukkojen alaisilla vankileireillä, siis muuttuivat merkittävästi loppuvuodesta 1941. Työtehtävien muutokseen toki oli myös käytännön syy: työvoiman tarpeen kausivaihtelu.

Kotijoukkojen alaisilta leireiltä kävi töissä joulukuun alussa 1941 miltei 30 000 sotavankia eli työhön sijoitettujen kokonaismäärä oli kasvanut lokakuusta hieman. Työtehtävien jakautuminen sitä vastoin oli selvästi muuttunut. Nyt maataloustöissä työskenteli enää noin 8 prosenttia (2 500 vankia), joista sadonkorjuutöissä vain noin 200 sotavankia. Valtion siviilitöissä työskenteleviä oli noin 17 prosenttia (5 000 vankia) ja heistä suurin osa työskenteli rautatie- tai maantietöissä. Valtaosa työskentelevistä vangeista, noin 28 prosenttia (8 500 vankia) oli puolustuslaitoksen töissä. Suuria ryhmiä oli myös metsätöissä: halonhakkuussa noin 10 prosenttia työskentelevistä vangeista (2 900 vankia) ja tukkitöissä noin 12 prosenttia (3 600 vankia). Lisäksi vankeja työskenteli muissa töissä pienempiä määriä.[587] Samalla kun olosuhteet kovenivat elintarvikepulan ja ilmojen kylmenemisen[588] myötä, vankien työtehtävät muuttuivat rankemmiksi ja vankeja alettiin käyttää töissä suurempina ryhminä.

Suomalaisviranomaisten ajatuksiin sotavankien hyötykäytöstä liittyi se, että vankeja olisi käsiteltävä suurina joukkoina, joita pystyttäisiin liikuttelemaan työvoimatarpeen mukaan paikasta toiseen. Sotavankien käyttösuunnitelmissa pyrittiin tehokkuuteen ja rationalisointiin, jotka molemmat aiheuttivat sotavankien epäyksilöintiä, kasvottomuutta

---

[582] P.M. n:o 4, Sotavankileirien tarkastuksissa tehtyjen havaintojen johdosta (M. H. A. Spåre, 28.7.1941), H1. KA/Sörnäinen. Sotavankeja oli sijoitettu jo syksyllä 1941 usein yksityisiin maataloihin muun muassa Pelson sotavankileiri 4:stä. Kauhanen 2005, 255.

[583] A. E. Martolan kokoelma, Sotavankitilanne 4.10.1941, Pk 1440/63, KA/Sörnäinen.

[584] Ks. Vartijat-luku.

[585] P. M. n:o 8, Sv.leireissä n:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä sotas:ssa n:o 65 toimitettujen tarkastusten ynnä sotas:ssa n:o 64 tehdyn käynnin tuloksista, 25.10.41, (M. H. A. Spåre), T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[586] Ks. Sotavangit maatiloilla vuonna 1941 -luku.

[587] A. E. Martolan kokoelma, Sotavankitilanne 6.12.1941, Pk 1440/62. KA/Sörnäinen.

[588] Talvi 1941–1942 oli poikkeuksellisen kova: pysyvä lumi tuli maahan lokakuun alussa kestäen pitkälle kevääseen ja pakkasasteita oli jo marraskuussa 1941 yli 20. Ks. talven keskilämpötilasta Findikaattori 2012.

ja näin ollen mahdollistivat vankien epäinhimillistämisen ja välinpitämättömyyden heitä kohtaan.

Työnteko: pelastus vai ei?

Sotavankien muonitus sidottiin Suomessa, kuten muissakin sotaa käyvissä maissa, heidän työsuorituksiinsa. Ne, jotka eivät työskennelleet, saivat pienemmän annoksen kuin ne, jotka tekivät töitä.[589] Suomen sotavankileirien kurinpitosäännön antama mahdollisuus käyttää muonaa palkitsemis- ja rangaistustarkoituksiin tarkoitti lisäksi sitä, että ne, jotka työskentelivät enemmän, saattoivat saada lisäannoksia, kun taas matalampiin työsaavutuksiin yltävien annoksia saatettiin pienentää.[590] Vuonna 1941 raskaiden töiden tekijöille ei vielä ollut omaa annoskokoa. Työnteon ja muonituksen välisellä riippuvuussuhteella oli kaksi mahdollista vaikutusta sotavankien oloihin: se saattoi edesauttaa sotavankien selviytymistä, koska työvoimapotentiaalinsa vuoksi heistä oli hyötyä vangitsijamaalle tai sitten sotavankien työvoimaa saatettiin riistää niin, että muonitukseen nähden liian raskaissa töissä työskentelevät vangit nääntyivät.

Neuvostosotavankien siirtoa Saksan maaperälle vankien työvoimapotentiaalin tultua sodan pitkittyessä yhä tärkeämmäksi on pidetty eräänä vankien olosuhteita parantaneena tekijänä. On myös esitetty, että jo nääntyneet sotavangit eivät tästä hyötyneet ja muidenkin kohdalla työvoiman riisto pikemmin aiheutti neuvostosotavankien nääntymistä kuin pelasti siltä.[591] Vain silloin, kun sotavangeista saatava työvoima oli hyvin arvokasta, vankien työvoimapotentiaali toimi paremmin heidän hyväkseen. Saksalaisten Lappiin ja Norjaan siirtämät neuvostosotavangit olivat tällaisessa asemassa ja heidän tarjoamansa työvoimapotentiaali oli mahdollisesti yksi syy siihen, että heitä kuoli vähemmän kuin neuvostosotavankeja muualla Saksan hallinnoimalla itärintamalla.[592]

Japanilaiset puolestaan tarvitsivat valtavasti työvoimaa toisen maailmansodan aikana rakentaessaan itselleen strategisesti tärkeää, noin 415 kilometrin mittaista rautatieyhteyttä Burman ja Thaimaan läpi. Valtaosa työvoimasta oli aasialaisia (noin 250 000), mutta osa (noin 61 000) liittoutuneiden sotavangiksi jääneitä sotilaita. Radanrakennustyö oli raskas-

---

589 Ks. Muonitus-luku.

590 Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 9762/Linn.1/1 r sal., 6.10.1941 kirjelmän liite 3: Päämaja, n:o 258/Järj. 2/sal., Sotavankileirien kurinpitosääntö, 9.7.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Sääntöön tosin tehtiin muutos maaliskuussa 1942, jolloin muonan vähentämiseen kurinpitorangaistuksena alettiin vaatia lääkärin lupa. Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 996/Järj.2/sal., 11.3.1942, T 19653/7-8. KA/Sörnäinen. Hallikainen 2000, 74.

591 Olafson Lundemo 2010, 29–31. Bartov 2001, 107–108. Megargee 2007, 115–119. Ks. myös Browning 1999, 222–223. Vrt. MacKenzie 1994. Ks. myös Vilho Helasen päiväkirja 2.7.1942, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA. Ks. myös luvut Muonitus ja Sotavangit maatiloilla vuonna 1941.

592 Lapissa saksalaisten alaisuudessa olleilla vankileireillä kuoli sotavankeja noin 10 %. Myös saksalaisten Norjaan siirtämät neuvostosotavangit oli tarkoitettu ensisijaisesti työvangeiksi eikä heitäkään kuollut kuin noin 13 %. Sekä Lappiin että Norjaan siirrettyjen neuvostosotavankien alhaisempaan kuolleisuusprosenttiin vaikutti todennäköisesti paljon myös siirron ajankohta, sillä valtaosa vankityövoimasta siirrettiin pohjoiseen vasta ankaran talven 1941–1942 jälkeen. Otto 2008; 2011. Vrt. kuitenkin Westerlund 2008, 288.

ta ja olosuhteet kammottavat. On arvioitu, että rataa rakentamassa olleista liittoutuneiden sotavangeista noin 25 prosenttia (noin 15 500 sotavankia) ja aasialaisista pakkotyöläisistä jopa 50–90 prosenttia menehtyi aliravitsemukseen, tapaturmiin ja tauteihin. Japanilaiset itse näkivät pakkotyöläisten ja sotavankien kuolemat valitettavina sivuvaikutuksina eivätkä he mielestään tarkoituksellisesti yrittäneet näännyttää pakkotyöläisiä ja vankeja työnteolla vaan saada heidät ainoastaan työskentelemään mahdollisimman tehokkaasti.[593]

Suomessa sotavangeille teetettyjen työtehtävien muutokset loppuvuodesta 1941 ja niiden näännyttävät vaikutukset alkoivat pian olla ilmeisiä. Kotialueen vankien sijoituspaikoista Karvian varavankilan yli 300 maanviljelystöissä työskennelleestä sotavangista enää noin 100 oli marraskuun puolivälissä maanviljelijöiden luona ja heidätkin vedettiin tuolloin pois. Samalla valitettiin leirillä olleiden sotavankien terveydentilan heikentyneen. Leirin noin 400 miehestä 140 oli heikkouden vuoksi työkyvyttöminä ja 43 hyvin heikoiksi nääntyneitä. Vaasan Mustasaaressa lentokentällä tienraivaus- ja rakennustöissä olleista sotavangeista noin kolmannes oli marraskuussa heikkouden vuoksi työkyvyttöminä. Vankityövoima tuli Vaasan Mustasaareen sotavankien järjestelyleiri 1:ltä. Vangit, joita sieltä lähetettiin töihin, olivat jo valmiiksi huonokuntoisia ja työtehtäviin nähden riittämättömän muonituksen vuoksi he heikkenivät edelleen. Myös Riihimäeltä raportoitiin Riihimäen Saha Oy:lle luovutettujen vankien oudoista sairastumisista ja Valkiakoskella rakennustöissä, sekatöissä ja paperitehtaan lastaustöissä toimivien vankien kerrottiin laihtuneen ja käyneen työkyvyttömiksi. Muualta kotialueen työpisteiltä, kuten Raumalta, Salosta ja Lohjalta ei vielä tullut ilmoituksia nääntyvistä vangeista. Sotavankileirien tarkastaja M. H. A. Spåre päätyi yleisarviossaan siihen, että sotavankien heikkeneminen ja nääntyminen, mikä johti työkyvyttömyyteen, johtui siitä, että päiväannos oli raskasta työtä tekeville liian niukka.[594]

Naarajärven sotavankien järjestelyleiri 2:n suureen kuolleisuuteen vaikutti leirille helmikuussa 1942 tarkastuksen tehneen lääkintämajuri W. Lojanderin mukaan aivan olennaisesti se, että ”leirille lähetetään useamman kuukauden aikana työssä olleita vankeja, jotka leiriin tullessaan ovat täysin uupuneita”. Hän totesi samalla tarkastusmatkalla saman kehityskulun myös Viipurin sotavankileiri 6:ssa: ”Varsinkin viime aikoina on leirille lähetetty lähinnä erilaisista työpaikoista erittäin heikossa tilassa olevia, täysin loppuunkulutettuja vankeja, jotka jo leirille saapuessaan ovat siksi huonossa kunnossa, että niistä huomattava osa kuolee jo ennen kuin on ehditty siirtää ne Viipurin s[ota]v[anki]sairaalaan”. Sotavankisairaaloista alettiinkin tuolloin raportoida siitä, että kun aluksi sotavankipotilaat tulivat suoraan rintamalta ja valtaosa oli kirurgisia tapauksia, tulivat vangit alkuvuonna 1942 pääasiassa eri leireiltä ja he kärsivät yleensä sisätaudeista ja paleltumista, jotka eivät aiheutuneet haavoittumisista. Sodan alussa myös kuolemantapauksia oli ollut vähemmän. Nyt vankileireiltä lähetettyjen joukossa oli jo valmiiksi kuolleita.[595]

---

[593] Flower 1996. Ferguson 2004. Heijmans-van Bruggen 2005.Towle 2010.
[594] P. M. n:o 9, Tarkastuskertomus, (M. H. A. Spåre), 12.–19.11.1941, H1, KA/Sörnäinen.
[595] A. E. Martolan kokoelma, Kotijoukkojen esikunta, n:o 640/Lääk.9/31 a sal., Tarkastuskertomus (W. Lojander), 24.2.1942, Pk 1440/17. KA/Sörnäinen.

Ilmoituksia vankien nääntymisestä tuli myös sotatoimiyhtymille jätettyjen vankien sijoituspisteistä. Linnoitustöiden virkaatekevä johtaja eversti Otto Bonsdorff huomautti jo marraskuussa 1941 päämajan järjestelyosastolle vaikeuksista Viipurin Rakennuspiirin työmailla. Hän syytti kotijoukkojen esikuntaa siitä, että sen alaisilta sotavankileireiltä luovutettiin linnoitusosaston sotavankikomppanioihin sairaita sotavankeja, joita ei sitten suostuttu enää ottamaan takaisin, vaikka vankikomppanioissa näitä vankeja ei voitu käyttää.[596] Bonsdorff huomautti asiasta uudelleen vuoden 1942 alussa, minkä jälkeen päämajan järjestelyosasto kehotti kotijoukkojen esikuntaa puuttumaan asiaan.[597] Vuodenvaihteessa sotavankien kokonaiskuolleisuus oli jo noussut hälyttävästi ja selvää oli, että jokin tappoi vankeja. Epäselvää vain oli se, kumpi taho sotavankien näännyttämisestä oli vastuussa: heidät lähettänyt leiri vai heitä käyttänyt työpiste?

Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston päällikkö kapteeni Eljas Erkko vakuutti, että kotijoukkojen esikunta määräsi aina sotavankikomppanioihin luovutettavaksi vain työkykyisiä sotavankeja. Hän kertoi, että sotavankileiri 6:n päällikkö (C. Björklund) oli ilmoittanut, että linnoitusosaston käyttöön oli aina luovutettu ”niin työkykyisiä sotavankeja kuin käytettävissä olevasta vankiaineksesta vain on voitu löytää mutta että vankityönjohtajat kiinnittämättä lainkaan huomiota vankien hoitoon, ottavat käyttöönsä saamista vangeista kaiken voiman irti ja sen jälkeen kun vangit ovat loppuunajettuja lähettävät ne sairaina leirille vaatien uudet vangit sijaan”. Erkko piti leirin päällikön ilmoitusta luotettavana.[598] Järjestelyosasto kehotti linnoitusosastoa kiinnittämään huomiota sotavankityövoiman taloudelliseen käyttöön, joka tarkoitti heidän mukaansa hyvän työtuloksen ohella myös vankien työkyvyn säilyttämistä. Samalla järjestelyosasto huomautti, että kotijoukkojen esikunnan kuvaaman ilmiön kaltaisia tapahtumia oli ollut muissakin Karjalan armeijan alaisten linnoitusosastojen työmuodostelmissa, joissa lisäksi sotavankien kuolleisuus oli muodostunut huomattavan suureksi.[599]

Kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö kenraalimajuri A. E. Martola kirjoitti päämajan järjestelyosastolle sotavankien tilaa koskevassa aloitteessaan helmikuussa 1942 – jolloin sotavankien kuolleisuus oli jo kohonnut lähes huippuunsa – että suurin osa kuolevista sotavangeista tuli Lapin työmailta, Kannakselta sekä päämajan linnoitusosaston muodostelmista. Lapissa hän piti syynä ravintorasvojen puutetta sekä ilmastoa, mutta Kannaksen muodostelmissa ja linnoitusosaston muodostelmissa syynä oli hänen mukaansa se, että ”heistä otetaan irti kaikki mikä saadaan, työnjohdon ollessa usein kokemattomissa ja osittain epäpätevissä käsissä”.[600]

Sotavankien muona-annoksiin tehtiin tammikuussa 1942 muutoksia ja uusi annoskoko asetettiin raskaassa työssä oleville.[601] Samalla sotavankien kuolleisuus kohosi edel-

---

[596] Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 13757/Lin.1/1 r sal., 16.11.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[597] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 104/Järj.2/sal., 9.1.1942 ja kirjelmän liite: Päämaja, Linnoitusosasto, 24/Lin.6/I D, 8.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[598] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 153/Järj.2/sal., 13.1.1942 kirjelmän liite: Kotijoukkojen Esikunta, n:o 201/Järj.1b/sal., 12.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[599] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 153/Järj.2/sal., 13.1.1942, T–19653/7–8. KA/Sörnäinen. Ks. myös A. E. Martolan kokoelma, Kotijoukkojen esikunta, n:o 640/Lääk.9/31 a sal., Tarkastuskertomus (W. Lojander), 24.2.1942, Pk 1440/17. KA/Sörnäinen.
[600] Kotijoukkojen Esikunta, n:o 997/Järj.1b/sal., 7.2.1942, T 19653/9-10. KA/Sörnäinen.
[601] Ks. Muonitus-luku.

leen ja tästä huolimatta raskaiden töiden teettämistä heillä jatkettiin. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö asetti metsätyöt yleisesti ensisijaisiksi alkuvuodesta 1942, sillä metsätöiden työvoimavaje oli suurin. Se pyrki lisäämään vankityövoimaa metsätöissä, vaikka toisaalta vankityövoimaan liittyneet ongelmat ymmärrettiin.[602] Puuvaltuuskunnan puheenjohtajalle professori A. K. Cajanderille osoitetussa kirjelmässä vankityövoiman lisäämisen ongelmina KYTM mainitsi majoitus-, muonitus- ja vartioimispulmat sekä vankien puutteelliset varusteet talvi- ja metsätöiden varalle.[603] Tästä huolimatta sotavankeja ja siviilivankeja päätettiin pyrkiä sijoittamaan etupäässä metsätöihin ja polttoturpeennostoon sekä lisäksi tehostaa heidän työsuoritustaan.[604]

Kotijoukkojen alaisten sotavankileirien vangeista yli puolet oli työttöminä alkuvuodesta 1942. Osa heistä oli upseereita ja politrukkeja tai epäluotettavia, joita ei tästä syystä pidetty töissä (noin 1 500) ja osa naisia (127). Valtaosa oli kuitenkin sairauden tai heikkouden vuoksi työkyvyttöminä (helmikuussa noin 8 300 ja maaliskuussa yli 12 000).[605] Kotialueella oli siis jäljellä noin 8 500 työkykyistä sotavankia. Heistä suurin osa eli yli 2 000 oli puolustusvoimain töissä, seuraavaksi eniten eli noin 1 300 maataloustöissä, 1 150 maantie- ja rautatietöissä, noin 800 teollisuuden palveluksessa ja saman verran leirien huoltotöissä, noin 700 metsätöissä ja loput pienempinä määrinä muun muassa valtion muissa töissä tai lastaus- ja purkaustöissä.[606]

Kun yksityisten tehtaiden, valtion ja puolustusvoimien töissä olleet vangit talvella 1941–1942 nääntyivät, oli kehitys maanviljelijöille luovutettujen vankien kohdalla päinvastainen. Valtaosa maatiloille luovutetuista vangeista vedettiin sieltä pois ennen vuodenvaihdetta, joten kovin monia esimerkkejä maatilojen vankityövoiman käytöstä ei ole talvelta 1941–1942. Eräs tapaus kuitenkin löytyi Asikkalasta.

Asikkalan kunnalle oli luovutettu todennäköisesti sotavankien järjestelyleiri 1:ltä 70 sotavankia, jotka oli sijoitettu muutaman miehen ryhmissä eri taloihin työvoiman tarpeen mukaan ja ottamalla huomioon, kuka pystyi hoitamaan vankeja. Syksyllä 1941 vankeja käytettiin juurikasvien nostoon ja heinäntekoon ja talvella 1941–1942 tukki- ja halkotöihin. Kunnassa asuva invalidikersantti palkattiin hoitamaan työnantajien tarkastustehtäviä. Sotavankien työteho oli aluksi heikko, koska vangit olivat huonossa kunnossa, mutta se parani talven aikana vähintäänkin tyydyttäväksi. Työtehon paranemiseen oli vaikuttanut riittävä ravinto, hyvät asunto-olot ja riittävä vaatetus. Kunnan työvoimapäällikkö puolustautui sotavankitarkastaja M. H. A. Spåren kotiryssäepäilyjä[607] vastaan sillä, että ”hämäläinen talonpoika on hyvin tarkka laskelmissaan siitä, mistä hänelle on hyötyä ja mikä on tarpeetonta. Näin ollen hän antaa työntekijälleen sen, minkä hän pitää tarpeellisena, jotta tämä kykenisi suorittamaan mahdollisimman suuren työmäärän, mutta sen yli hän ei kyl-

[602] KYTM:n työvoimaosasto, kirjejäljennökset 1942, 7.1.1942 (A-85/42), Da:1. KA. KYTM:n työvoimaosasto, kirjejäljennökset 1942, KYTM:n kiertokirje n:o 9, 23.1.1942, Da:1. KA. KYTM:n työvoimaosasto, kirjejäljennökset 1942, 27.1.1942 (T-595-602). Da:1. KA.
[603] KYTM:n työvoimaosasto, kirjejäljennökset 1942, 7.1.1942 (A-85/42), Da:1. KA.
[604] KYTM:n työvoimaosasto, kirjejäljennökset 1942, 27.1.1942 (T-595-602). Da:1. KA.
[605] Kotijoukkojen esikunta, n:o 2209/Järj.1b/sal., 30.3.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[606] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1595/Järj.1b/sal., 6.3.1942 kirjelmän liite: Laskelma Kotijoukkojen Esikunnan alaisesta vankityövoimasta 28.2.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[607] Kotiryssistä ks. Sotavangit maatiloilla vuonna 1941 -luku.

läkään anna mitään.” Kunnassa työskenteli usean kansallisuuden vankeja. Työteholtaan huonoiksi raportoitiin venäläiset ja puolalaiset ja muut kansallisuudet heitä paremmiksi. Kunnan työvoimapäällikkö kertoi vankien yleisesti pelkäävän joutumista takaisin sotavankileireille, minkä vuoksi pelkkä tällä uhkailu riitti pitämään heidät kurissa.[608]

***

Sotavankien hyöty suomalaisille riippui paljon heidän työtehostaan. Tästä huolimatta sotavankien työtehon säilyttämiseen ei kiinnitetty riittävää huomiota syksyllä 1941 ja sitä seuranneena talvena. Suomessa työnteon ja sotavankien selviytymisen yhteys olikin enemmän negatiivinen kuin positiivinen, mutta vain tiettyjen töiden kohdalla. Raskaat metsätyöt, rakennus- ja raivaustyöt, linnoitustyöt sekä rautatie- ja maantietyöt, joita sotavangeilla teetettiin yleensä valtion tai puolustusvoimien alaisissa työpisteissä sekä yksityisillä tehtailla, olivat usein juuri niitä, joissa sotavangit nääntyivät. Toisaalta yksityisillä tiloilla maanviljelystöissä olleet sotavangit pärjäsivät hyvin. Loppuvuodesta 1941 valtaosa vangeista oli kuitenkin siirretty ensin mainittuihin tehtäviin.

Sotavankien työtehtävät määräytyivät Suomessa pitkälti tarpeen, vuodenajan sekä sijainnin mukaan. Pohjois-Suomessa metsätyöt olivat hallitsevia ja etelämpänä maatalous. Jako säilyi tällaisena kausivaihteluista huolimatta.[609] Sotavankien työtehtäviin kuitenkin vaikuttivat myös sotavankiin liittyvät ominaisuudet. Vaikka vuosina 1941–1942 sotavankeja ei vielä käytetty laajassa mitassa heidän erikoisosaamistaan vastaavissa ammattitöissä, niin sotavangin arvoasema ja kansallisuus vaikuttivat siihen, teetettiinkö hänellä ollenkaan töitä ja millaisia työtehtävät olivat.

Työt ja sotavangin kansallisuus

Toisen maailmansodan aikana oli tyypillistä, että eri sotavankiryhmät olivat eri asemassa työnteon suhteen.[610] Näin oli Suomessakin. Tavallista oli, että upseerit ja naiset eivät joutuneet pakkotöihin ja tämä oli yksi niistä kansainvälisten sopimusten edellytyksistä, joita Suomessa noudatettiin. Suomalaiset eivät myöskään sallineet sotavangiksi jääneiden neuvostoarmeijan poliittiseen henkilöstöön kuuluneiden työskentelyä, mutta tähän oli syynä se, että heitä pidettiin järjestyksen säilymisen kannalta niin vaarallisina.[611] Sotavangin arvoaseman lisäksi hänen kansallisuutensa saattoi vaikuttaa siihen, millaisia töitä hänellä teetettiin.

---

[608] P. M. n:o 15, Tarkastuskertomus Asikkalan kunnassa ja sv.järj.leiri n:o1:ssä 9.4.1942 tehdystä tarkastuksesta (M.H. A. Spåre, 20.4.1942), H1. KA/Sörnäinen.
[609] Mikkola 2000, 97.
[610] Olafson Lundemo 2010, 26–29. Moore 2005. Herbert 1997, esim. 239–247.
[611] Ks. upseeri ja politrukkileireistä tarkemmin luku ”Luurankotehtaat”. Geneven sopimus 1929, osa III, luku 1, artikla 27 (upseerien ei ollut pakko tehdä töitä elleivät itse niin halunneet): Schindler & Toman 1988, 347.

Sotavankien käyttö erilaisissa työtehtävissä heidän kansallisuutensa perusteella oli tyypillistä varsinkin Saksassa, jossa julkilausuttu rotupolitiikka määritti vahvasti sotavankien kohtelua. Raskaimmat ja suurissa joukoissa (ei inhimillistymisen mahdollisuutta) teetettävät työt kuuluivat yleensä saksalaisten ”alempina” pitämille roduille, kuten puolalaisille ja venäläisille.[612] Myös Isossa-Britanniassa saksalais- ja italialaisvankeja käytettiin erilaisissa työtehtävissä kansallisuuteen perustuen. Mielikuvat tietyn kansallisuuden vaarallisuudesta ja kansallisuuteen liitetyistä ominaispiirteistä vaikuttivat sotavankien sijoittamiseen, työtehtäviin ja tätä kautta myös heidän kohteluunsa.[613]

Suomessa isovenäläisiin luetut neuvostosotavangit olivat koko jatkosodan ajan suurin sotavankiryhmä.[614] Suomelle myötämielisiksi katsottuja vähemmistökansallisuuksia oli kuitenkin sotavankien joukossa suhteellisen paljon, esimerkiksi kotijoukkojen esikunnan alaisilla vankileireillä heitä oli tammikuussa 1942 lähes 11 000. Suurimpia vähemmistökansallisuusryhmiä olivat muun muassa ukrainalaiset ja moldavialaiset (nyk: moldovalaiset), valkovenäläiset ja tataarit. Varsinaisia heimokansoihin kuuluvia vähemmistökansallisuuksien joukossa oli vuoden 1942 alussa noin 1 500.[615] Vähemmistökansallisuuksista juutalaiset liitettiin isovenäläisten ryhmään.[616]

Isovenäläisiä vankeja pyrittiin sijoittamaan sotavankileirien metsätyöpisteisiin. Kotijoukkojen esikunnan sotavankityövoiman käyttöä koskevissa ohjeissa määrättiin syksyllä 1942, että metsätöihin tuli käyttää pääasiassa ”varsinaisia venäläisiä” ja kaikki suomenheimoiset ja suomensukuiset tuli sijoittaa maanviljelystiloille. Mikäli maanviljelystiloille tarvittiin enemmän sotavankeja, heitä tuli ottaa muista vähemmistökansallisuuksiin kuuluvista ryhmistä.[617] Myös linnoitusosaston sotavankikomppanioihin, joissa työt olivat raskaita ja kuri ankara, haluttiin nimenomaan isovenäläisiä sotavankeja.[618] Lisäksi esimerkiksi sotavankileiri 9:llä, joka sijaitsi Kemissä ja jonka työpisteissä työtehtävät koostuivat yleensä raskaista metsä-, tienrakennus- tai lastaustöistä, isovenäläisten osuus sotavangeista oli suurempi kuin muilla kotijoukkojen alaisilla leireillä, samoin heidän osuutensa leirillä kuolleista vangeista.[619]

Kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö A. E. Martola totesi tammikuussa 1942 yleisesikunnan päällikölle lähettämässään kirjelmässä, että tammikuun 10. päivään men-

---

[612] Herbert 1997, 96–100, 106–116, 137–157.

[613] Moore 1996; 2005. Ks. myös luku Kovemmat rangaistukset?

[614] Heitä oli vankien joukossa noin 60–70 %. Mikkola 2000, 116–117. Westerlund 2009, 134–135.

[615] Vähemmistökansallisuuksiin laskettiin kuuluvaksi turkko-tataarilaiset, suomalais-ugrilaiset, kaukasialaiset, muut erilliset kansat ja muut slaavilaiset kansat paitsi isovenäläiset. Nämä pääryhmät jakautuivat vielä muutamiin alaryhmiin. (ks. tarkemmin luku Hyökkäys alkaa.) A. E. Martolan kokoelma, lappuset vähemmistökansallisuusjaottelusta sotavankileireittäin 8.11.1941 ja 24.1.1942, Pk 1440/17 ja 63. KA/Sörnäinen. Pietola 1987, 60–61.

[616] Päämaja, Tiedusteluosasto, n:o 611/Tied.1/sal., 17.7.1941 ja liite em. kirjelmään, Fa1. KA/Sörnäinen.

[617] Kotijoukkojen Esikunta, n:o 7013/Järj.1b, 17.10.1942, T 7230/1. KA/Sörnäinen.

[618] Kotijoukkojen Esikunta, n:o 75/Järj.1b/sal., 5.1.1942, T–19653/7–8. KA/Sörnäinen. Vastaavia pyyntöjä ja määräyksiä juuri isovenäläisten käytöstä linnoituskomppanioissa on ko. mapissa useita. Ks. myös luku Sotatoimiyhtymien sotavangit.

[619] Vuonna 1941 jopa 85 % ja muinakin vuosina 79–83 % leirin sotavangeista oli Mikkolan mukaan isovenäläisiä, kuolleista taas 88,8 %. Mikkola 2000, 117. Kansallisarkiston tietokannasta löytyvien tietojen mukaan sv.l. 9:llä kokonaisuudessaan kuolleista vangeista 78,3 % oli isovenäläisiä. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista, KA.

nessä sotavankileirien ja -sairaaloiden ilmoitusten perusteella sotavankeja oli kuollut sodan syttymisestä lähtien 2 720, joista valtaosa (2 233, noin 82 prosenttia) oli ollut isovenäläisiä. Kuolleita isovenäläisiä oli pääasiassa käytetty Lapissa ja vankipataljoonissa.[620] Kaikista Kansallisarkiston tietokantaan rekisteröidyistä 19 085 kuolleesta sotavangista 18 456:lle on merkitty kansallisuustieto ja näistä noin 77 prosenttia (14 274) oli isovenäläisiä. Isovenäläisten osuus kaikista suomalaisten hallussa olleista sotavangeista oli arviolta noin 68 prosenttia eli heitä kuoli suhteelliseen määräänsä nähden enemmän kuin muita kansallisuuksia.[621]

***

Työvoimasta oli Suomessa kuten muissakin sotivissa maissa sota-aikana pulaa, jota paikattiin ensisijassa naistyövoiman avulla. Sotavangit olivat kuitenkin kaikkialla tärkeä työvoimaresurssi ja heitä suunniteltiin käytettäväksi varsinkin tuotantoelämän kannalta tärkeissä ja työvoimaintensiivisissä töissä. Suomessa vieroksuttiin jatkosodan alussa neuvostosotavankien päästämistä töihin, joissa he olivat läheisessä kosketuksessa siviilien kanssa. Lisäksi Suomessa pyrittiin jaottelemaan sotavankeja erilaisiin työtehtäviin kansallisuuden perusteella, mistä todennäköisesti johtui, että isovenäläisiä sotavankeja kuoli suhteelliseen osuuteensa nähden enemmän kuin muihin kansallisuuksiin kuuluneita sotavankeja. Valtaosalle neuvostosotavangeista työnteosta ei koitunut pelastusta ainakaan talvella 1941–1942 vaan pikemminkin päinvastoin; liian raskas työ liian vähällä ravinnolla näännytti monet. Vain ne, jotka pääsivät maatiloille töihin, hyötyivät jo sodan alussa työvoimapotentiaalistaan.

Sotavankien heikko työteho talvella 1941–1942 johtui pääosin aliravitsemuksesta, ei sotavankien laiskuudesta, kurittomuudesta tai muista ominaisuuksista. Sodan loppupuolella havaittiin, että kun vangit olivat hyväkuntoisia ja saivat riittävästi ruokaa, heidän työtehonsa kohosi selvästi niin maatöissä kuin myös raskaissa metsätöissä. Sotavankityö alkoi olla hyvin tuottavaa vuodenvaihteesta 1942–1943 eteenpäin ja sotavangeista tuli

[620] Kotijoukkojen Esikunta, n:o 445/Järj.1b/sal., 19.1.1942 kirjelmän liite: Kotijoukkojen Esikunta, n:o 439/Järj.1b/sal.. 19.1.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen. Martolan tiedot eivät olleet aivan ajan tasalla, sillä kaikkiaan suomalaisen halussa kuolleita sotavankeja oli kertynyt 10.1.1942 mennessä vähintään 3 225. Kansallisarkiston tietokantaan on näistä 3 016:lle merkitty tieto kansallisuudesta ja tietokannan perusteella kansallisuudeltaan venäläisiä oli menehtynyt 10. tammikuuta mennessä menehtyneistä noin 78 prosenttia (2 367). Martolan tieto kansallisuusjakaumasta oli siis oikeansuuntainen. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

[621] Kansallisarkiston tietokanta jatkosodassa kuolleista sotavangeista. KA. Ks. myös Westerlund 2009, 128–137. Tosin Westerlundin taulukoissa ja prosenttiosuuksissa (s. 128–131, 136) on useita laskuvirheitä. Tieto isovenäläisten 68 prosentin osuudesta suomalaisten hallussa olleista sotavangeista perustuu päämajan tekemään laskelmaan jatkosodan jälkeen palautettujen sotavankien kansallisuuksista (isovenäläisiä 28 157) ja Kansallisarkiston tietokantojen tietoihin kuolleista(14 274) ja saksalaisille siirretyistä (566) isovenäläisistä sotavangeista. Näiden tietojen perusteella suomalaisilla oli hallussaan sodan aikana yhteensä 42 997 isovenäläistä sotavankia ja kaikkiaan 62 995 sotavankia (42997/62995=0,683). Luvut: Westerlund 2009, 128 (Westerlundin tieto Kansallisarkiston tietokannan mukaan kuolleista isovenäläisistä pitää paikkansa). Todellisuudessa vankeja oli enemmän, sillä suomensukuisista sotavangeista osa vapautettiin sodan aikana ja osa palautettavista neuvostovangeista karkasi ennen palautuksia tai niiden yhteydessä. Lisäksi osa suomalaisten saamista sotavangeista menehtyi rekisteröimättöminä eikä heistä näin ollen ole tietoja edellä mainituissa tilastoissa.

merkittäviä työvoimapulan lievittäjiä etenkin maataloudessa ja elintarvikkeiden perustuotannossa. Vuonna 1944 sotavankityövoima arvioitiin jo huomattavaksi tekijäksi lähes kaikilla Suomen tuotantoelämän aloilla. Siviilitöihin luovutettujen sotavankien työvoimasta oli valtiolle myös rahallista hyötyä, sillä vankityöstä saaduilla korvauksilla pystyttiin esimerkiksi viimeisenä sotavuonna kattamaan sekä vankien ylläpitokulut että osa leirien perustamiskuluista.[622] Loppukesästä 1944 sotavankikomentaja Sulo Malm totesi, että ”sotavankien ruumiillinen kunto ja työtaito ovat parantuneet viimeisten kahden vuoden aikana siinä määrin, että heidän työtehonsa voidaan yleensä katsoa vastaavan tavallisen suomalaisen sekatyömiehen työtehoa” ja hän ehdotti sotavankien työnormiksi samaa, mikä suomalaisella työmiehellä oli vastaavassa työssä.[623]

Sotavangeilla teetetyt työtehtävät saattoivat vaikuttaa vielä yhden mekanismin kautta heidän kohteluunsa. Sotavankien käyttö suurina ja kasvottomina joukkoina (metsätyömaat, rakennustyömaat) sekä heidän käyttöhyötynsä jatkuva korostaminen saattoivat nimittäin edesauttaa sotavankien epäinhimillistämistä. Vaikka sotavankiviranomaisten tietoisena tarkoituksena ei ollut sotavankien näännyttäminen näillä toimenpiteillä, ne tulivat kuitenkin johtaneeksi siihen.

[622] Mikkola 1976, 169, 172. Mikkola 2000, 157–164. Hokkanen 2004.
[623] Päämaja, Sotavankikomentajan esikunta, n:o 5340/Sv.1, 12.8.1944, T 7230/6, KA/Sörnäinen.

Sotavangit maatiloilla vuonna 1941

Jatkosodan alkuvaiheen kotiryssäkeskustelu ja sen aikaansaama tapahtumaketju on hyvä osoitus epäinhimillistämisen, ksenofobian, etnosentrismin ja naisten seksuaalisen kontrolloinnin sekä siihen liittyvän lisääntymishuolen käytännön vaikutuksista sotavankien kohteluun. Käyn tässä luvussa läpi keskustelun pääpiirteet ja esitän, miten sotavankiviranomaisten ylimitoitettu pelko sotavankien sisäpoliittisesta mielialavaikutuksesta on ymmärrettävissä ja miten se aiheutti tarkoittamattomia seurauksia. Eräs evoluutiopsykologian ennustamista käyttäytymisalttiuksista on, että miehet pyrkivät kontrolloimaan naisten seksuaalisuutta[624], joten evoluutionäkökulmasta on erityisesti apua ”kotiryssien” ja suomalaisnaisten suhteisiin liittyvän huolen tarkastelussa.

Sotavangit maatiloille

Päätös sijoittaa sotavankeja yksityisille tiloille töihin tehtiin heinäkuussa 1941[625] ja se, kuten sotavankipolitiikka muutenkin, tähtäsi sotavankien mahdollisimman tehokkaaseen hyötykäyttöön. Sotavankileirien lähiseutujen asukkaat alkoivat anoa vankeja maataloustöihin heti sodan alusta lähtien, sillä työvoimapula maataloudessa oli kova lähes kaikkien työikäisten miesten ollessa rintamalla. Tästä huolimatta kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö arvioi aluksi maataloustyöt vasta kolmanneksi tärkeimmäksi sotavankityövoiman käyttökohteeksi.[626] Sotavangeilla teetettävien töiden prioriteettijärjestystä muutettiin syyskuussa 1941 ja maataloustöiden painoarvoa kasvatettiin.[627] Syksyn mittaan maataloustöistä tuli eniten sotavankeja työllistävä ala. Lokakuussa 1941 maatalouden sadonkorjuutöissä työskenteli sotavankien kokonaismäärästä noin 25 prosenttia (lähes 12 400 sotavankia). Yhteensä töissä oli tuolloin sotavankileirien kirjoissa olevista sotavangeista noin 56 prosenttia (27 200 sotavankia).[628]

Ehtona yksityisten tiloilla käytettävälle sotavankityövoimalle oli, että sotavankien vartiointi pystyttiin järjestämään riittävän tehokkaasti. Vankileirien ulkopuolella työskenteleviä vankeja yritettiin pitää vain suurissa ryhmissä vartioinnin ja siviiliväestä eristämisen helpottamiseksi.[629] Lisäksi pyrittiin siihen, että sotavangit voisivat majoittua sotavankileireillä, mutta käytännössä tämä, kuten suurten sotavankiryhmien käyttökin, osoit-

[624] Ks. esim. Liddle ym. 2012.
[625] Ks. esim. Päämaja, n:o 290/Järj.2, koskee: sotavankien käyttämistä yksityisten maataloustöihin, saapunut 13.7.1941 Kotijoukkojen esikunnalle, Fa1, KA/Sörnäinen. Martola 1973, 161.
[626] Sv.järj.l. n:o 1, K.D. n:o 6, 12.7.1941, Fa2. KA/Sörnäinen. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö, Helsingissä, 26.7.1941, n:o 4409, Fa2. KA/Sörnäinen.
[627] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 26.9.1941, 5.10.1941, Pk 1440/65, KA/Sörnäinen.
[628] A. E. Martolan kokoelma, Sotavankitilanne 4.10.1941, Pk 1440/62. KA/Sörnäinen. Ks. myös Työt-luku
[629] Kotijoukkojen esikunta, n:o 591/Järj.1b/sal, 5.8.1941, Fa2. KA/Sörnäinen.

tautui monissa tapauksissa mahdottomaksi ja sotavangin majoittaminen sekä muonittaminen jäivät työnantajan huoleksi.[630]

Kotijoukkojen esikunta jakoi lokakuussa kaikille sotavankien siviilityönantajille täsmälliset ohjeet, joita sotavankien käsittelyssä oli noudatettava. Ohjeiden mukaan sotavankityövoimaa tuli tilata siviilitöihin kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöltä, joka anomukset tutkittuaan ehdotti kotijoukkojen esikunnalle mihin töihin ja kuinka paljon sotavankityövoimaa olisi luovutettava. Jos tilaus oli alle 50 sotavankia, sen oli kuljettava kunnan työvoimalautakunnan kautta, joka teki yhteistilauksen kunnan alueella olevaa työvoimatarvetta varten. Sotavankityövoima tuli pitää majoituksessa yhtenä ryhmänä tai vähintään kymmenen miehen ryhmissä, mikä ei siis todellisuudessa aina onnistunut. Työnantajan tuli kustantaa ja järjestää sotavankien vartiointi, jos sitä ei voitu järjestää puolustusvoimien taholta. Vartiointi oli järjestettävä niin, että sotavanki oli koko ajan vartioituna eivätkä sotavangit saaneet olla missään kosketuksissa sivullisten kanssa, mikä myös osoittautui käytännössä mahdottomaksi. Jos mahdollista, sotavangit tuli lisäksi pitää muusta työvoimasta erillään. Öisin sotavangit oli säilytettävä lukittujen ovien takana. Karkaamisyritykset tuli estää ja mikäli vanki ei totellut pysähtymiskäskyä, aseen käyttö oli sallittua. Mikäli vanki niskoitteli tai muuten esiintyi sopimattomasti, oli tästä ilmoitettava sotavankileirin päällikölle. Sotavankien rankaiseminen kuului yksinomaan sotavankileirin päällystölle. Vankileirin päälliköllä oli valvontaoikeus töihin luovutettuihin sotavankeihin ja kotijoukkojen esikunnan asettamien työtehon tarkkailijoiden oli sallittava käydä työmailla.[631]

Työnantajan tuli maksaa sotavankileirille, josta vanki oli tilattu, sotavangin työstä korvaus kahdesti kuussa. Sotavankileiri huolehti vangin päivärahan maksusta. Sunnuntai oli lepopäivä, elleivät työtehtävät toisin vaatineet. Viikossa oli pidettävä yksi lepopäivä. Majoituksesta ja muonituksesta huolehtiminen vähennettiin työnantajan kustannuksista. Ohjeiden lopussa oli määritelty sotavangin päiväannos, jota ei saanut omavaltaisesti vähentää. Ohjeissa muistutettiin myös, että ”kohtuuttoman suuret ruoka-annokset eivät myöskään ole paikallaan ajankohtana, jolloin maamme omat kansalaiset saavat supistaa jokapäiväisen leipänsä mahdollisimman vähään”. Jos sotavankien työtehoa haluttiin parantaa muona-annosta suurentamalla, se tuli tapahtua lisäämällä säännöstelyn ulkopuolella olevia elintarvikkeita.[632]

Lisäksi ohjeissa muistutettiin, että ”sotavankeja on pidettävä kurissa, mutta kohdeltava inhimillisesti. Sotavankien ei saa sallia laiskotella tahi tehdä työnsä hitaasti tai huolimattomasti.” Ohjeissa kehotettiin valitsemaan sotavankien joukosta ryhmänvanhimpia sotavankileirin päällikön ohjeiden mukaan. Ryhmänvanhimmat ylläpitivät työtahtia ja kuria ja vastasivat ryhmänsä työtehosta. Heille voitiin myöntää tästä hyvästä pieniä etuuksia. Sotavankeja tuli pitää työssä yleensä 10 tuntia päivässä tai yhtä kauan kuin siviilityövoimaa vastaavassa työssä. Työstä vapautetut sotavangit oli luovutettava takaisin siihen sotavankileiriin, jolle korvaus sotavangin työstä oli suoritettu. Jos työnantaja ei

[630] Päämaja, n:o 290/Järj.2, koskee: sotavankien käyttämistä yksityisten maataloustöihin, saapunut 13.7.1941 Kotijoukkojen esikunnalle, Fa1, KA/Sörnäinen.
[631] A. E. Martolan kokoelma, Kotij.E., n:o 1520/Järj.1b, 14.10.1941, Pk 1440/17, KA/Sörnäinen.
[632] A. E. Martolan kokoelma, Kotij.E., n:o 1520/Järj.1b, 14.10.1941, Pk 1440/17, KA/Sörnäinen.

noudattanut näitä ohjeita tai luovutti sotavangin eteenpäin, voitiin työvoimasopimus peruuttaa ja sotavangit ottaa pois työnantajalta.[633]

”Kotiryssät”

Kesäsotana alkanut jatkosota oli jo elokuussa 1941 kestänyt yli odotetun ajan ja eteneminen jatkuvien tappioiden siivittämänä pitkälle yli vanhan rajan aiheutti mielialojen laskua niin rintamajoukoissa kuin kotiseudullakin. Elokuussa rintamajoukkojen ja kotirintaman mielialakatsauksissa alkoi esiintyä merkkejä vähittäisestä kyllästymisestä sotaan.[634] Varsinaisiin ongelmiin armeijan miehistön kurittomuuden kanssa jouduttiin vuoden 1941 lokakuussa. Erityisesti tähän vaikutti etenemisen jatkaminen Petroskoista vastoin useiden rivimiesten odotuksia. Valvontaosaston mielialakatsaukset loka- marraskuulta 1941 kertovat rintamajoukkojen laajasta tottelemattomuudesta. Se ilmeni muun muassa hyökkäyksestä kieltäytymisinä sekä rintamakarkuruutena.[635] Tottelemattomuusilmiöt toivat esille ristiriidan eri ryhmien sodan päämäärien välillä. Suur-Suomi ei ollut kaikkien haaveissa ja sodan legitimiteetti sekä ideologiset perusteet saada miehet pysymään rintamalla alkoivat rakoilla. Lisäksi alati kiristyvä elintarviketilanne murensi kotirintaman sotamoraalia.[636] Suomen ja sodan ylin johto huolestui.

Samanaikaisesti tottelemattomuusilmiöiden ja sotaan kyllästymisen kasvun kanssa alkoi sekä rintamalta että kotirintamalta kuulua valituksia ”kotiryssistä” ja heidän liian hellämielisestä kohtelustaan. Kotiryssillä tarkoitettiin yksityisille maatiloille työhön sijoitettuja neuvostosotavankeja.[637]

Kirjoituksia kotirintaman suhtautumisesta maassa olleisiin neuvostoliittolaisiin sotavankeihin ja samaten muihin ulkomaalaisiin, kuten saksalaisiin sotilaisiin, esiintyi suomalaisissa sanomalehdissä sodan alusta alkaen. Sanomalehdissä kirjoitettiin sodan alkukuukausina paljon muun muassa siitä, miten hyvin suomalaissotilaat kohtelivat antautuneita sotavankeja, jotka olivat hyvästä kohtelusta ihmeissään, sillä se ei vastannut punaarmeijan propagandan antamaa kuvaa.[638] Loka-marraskuussa 1941 kirjoittelu alkoi siirtyä lehtien pääkirjoituksista ja pakinoista yleisönosastoihin ja se muuttui aikaisempaa kriittisemmäksi. Erityisesti kirjoittajat alkoivat ärsyyntyä suomalaisten naisten neuvostovankeihin kohdistamasta liian hyvästä kohtelusta.[639]

---

[633] A. E. Martolan kokoelma, Kotij.E., n:o 1520/Järj.1b, 14.10.1941, Pk 1440/17, KA/Sörnäinen.
[634] Salminen 1976, 77–81. Heinilä 1997, 38–42.
[635] Päämaja, Valvontaosasto, n:o 6179/Valv.2/sal., 13.11.1941, Päämajan valvontaosaston kuukausikatsaus lokakuulta 1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen. Päämaja, Valvontaosasto, n:o 7849/Valv.2/sal., 22.12.1941, Päämajan valvontaosaston kuukausikatsaus marraskuulta 1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen. Kulomaa 1995. Danielsbacka 2007; 2008.
[636] Ks. Muonitus-luku.
[637] P. M. n:o 8, Sv.leireissä n:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä sotas:ssa n:o 65 toimitettujen tarkastusten ynnä sotas:ssa n:o 64 tehdyn käynnin tuloksista, 25.10.41, (M. H. A. Spåre), T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[638] Ks. esim. HS 18.9.1941 ”Sotavangit”. HS 12.8.1941 ”Vankileirillä ollaan tyytyväisiä”.
[639] Wilms 2010, 16–26. Ks. myös Tuompo 1994, 81.

Kokoomuksen pää-äänenkannattajan Uuden Suomen mielipideosastolla ilmestyi 11.10.1941 rintamalta lähetetyksi väitetty kirje, jossa rintamasotilas arvosteli maatiloille sijoitettujen venäläisvankien liian hyvää kohtelua. Hänen pelkonsa oli, että yksityiseen taloon sijoitettua ” - - kotiryssää aletaan ennen pitkää kohdella kuin perheenjäsentä, ei niin kuin vankia, ja miesväen ollessa rintamalla saattaa tästä ystävällisestä suhtautumisesta ajan kuluessa koitua seurauksia, jotka ovat arveluttavia”.[640]

Seuraavana päivänä Isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) päivälehdessä Ajan Suunnassa julkaistiin artikkeli sotavankien kohtelusta. Sotavankeja tuli artikkelin kirjoittajan mukaan ajatella ja käsitellä nimenomaan työvoimana, mutta vartioitavana vankityövoimana. Maataloihin sijoittaminen ei tästä syystä tullut kuuloonkaan vaan neuvostosotavankien kohdalla oli vaadittava tiukkaa kuria ja estettävä kaikki seurustelu siviiliväestön kanssa.[641] Ajan Suunnan mielipideosastolla intouduttiin tämän jälkeen arvostelemaan ”kotiryssäjärjestelmää”. Naishenkilö Helsingistä kirjoitti närkästyneeseen sävyyn sanoma- ja kuvalehtien leppoisista artikkeleista, jotka kuvasivat sotavankien oloja maanviljelijöiden kodeissa. Hän piti oikeana sotavankien työhön käyttöä sekä heidän inhimillistä kohteluaan, mutta kerrassaan arveluttavana ” - - sijoittaa punaryssä mihinkään kunnialliseen kotiin, vieläpä aikana, jolloin tuon kodin päämies itse on rintamalla taistelemassa heitä vastaan”. Kirjoittajan mielestä ” - - suorastaan pöyristyttää ajatus, että nuo *saastaiset, eläimelliset oliot* ovat tilaisuudessa naurattelemaan suomalaista naista ja hyväilemään sankariemme lapsia” (kursivointi MD). Työvoiman puutteesta huolimatta hän näki, että suomalaisten kotien tahraamisen vaara oli liian suuri ja vaati: ”vapauttakaa suomalainen koti *iljettävästä, saastaisesta* ryssästä” (kursivointi MD).[642] Kirjoitus on hyvä esimerkki epäinhimillistämisestä ja muukalaiskammon lietsonnasta inhon tunteiden (saastaisuus, likaisuus, eläimellisyys) herättämisen avulla.[643]

Heikki Luostarinen on eritellyt oikeistolehtien kuvauksia venäläisistä jatkosodan aikana ja hänen mukaansa sodan ensimmäisen vuoden aikana venäläisen luonteen kuvauksessa painottuvat orjamaisuus, petollisuus ja kulttuurittomuus. Kuvauksissa oli kaksi ääripäätä: venäläinen esitettiin joko mahdollisimman vaarallisena, saastaisena ja inhottavana tai sitten naurettavana ja vaarattomana. Nämä kuvaukset heijastavat kahta viholliskuvan tyyppiä: yhtäältä demonisoitua ja äärimmäisen epäinhimillistettyä vihollista ja toisaalta alemmalla kehitysasteella olevaa, selvästi suomalaisia vähemmän inhimillistä, joskaan ei täysin epäinhimillistä vihollista.[644] Ensimmäiselle kuvaustavalle oli tyypillistä animalistinen epäinhimillistäminen, jota toteutettiin vertaamalla venäläisiä eläimiin, venäläisten yksilöllisyyden puutteen ja sikiävyyden korostaminen sekä mahdollisimman paljon inhoa herättävät mielikuvat venäläisistä esimerkiksi kihisevinä käärmelaumoina. Toinen ääripää taas kuvasi venäläiset tietämättömiksi, yksinkertaisiksi ja likaisiksi, mutta koomisuudessaan osin myös sympaattisiksi. Oikeistolehdissä ei yleensä eroteltu sotavankeja toisistaan kansallisuuden perusteella vaan nimityksillä ryssä, venäläinen, iivana ja bolshevikki, tarkoitettiin tavallisesti kaikkia neuvostoliittolaisia. Lisäksi sodan ensim-

[640] Päämaja, Uusi Suomi 276/11.10.1941, T 19120/2. KA/Sörnäinen.
[641] Päämaja, Ajan Suunta 237/14.10.41, T 19120/2. KA/Sörnäinen.
[642] Päämaja, Ajan Suunta 242/20.10.41, T 19120/2. KA/Sörnäinen.
[643] Sarmaja 2001.
[644] Ks. luku Viholliskuva.

mäisenä vuonna oikeistolehdissä esitettiin mielikuva siitä, että ”vangiksi saatu venäläinen muuttui pian ’kesyksi kotiryssäksi’, mutta kunnon työmiestä hänestä ei saanut millään”.[645]

Sotavankien maatiloilla pitämiseen puututtiin myös sosialidemokraattisessa lehdistössä. Itse asiassa juuri Suomen Sosialidemokraatin pakinassa viitattiin suoraan pahimpaan pelkoon – ”uusien puolvenäläisten kansalaisten syntymiseen” – johon kirjoittaja luonnollisesti suhtautui kielteisesti.[646] Suomalaisen ”rodun” saastuminen siis oli eräs uhkakuva, joka neuvostosotavankeihin liitettiin joko tietoisesti tai tiedostamatta, mikä oli ymmärrettävää ajan rotuajattelun valossa.[647] Saastumista tunnuttiin pelkäävän myös armeijassa, sillä everstiluutnantti V. A. Kotilainen ehdotti marraskuun alussa 1941 yleisesikunnan päällikölle, että ”aiheellisten ja aiheettomien” puheitten vuoksi tiloissa, joissa venäläisiä sotavankeja majoitetaan, ei saisi majoittaa lottia tai muita naisia. Lisäksi hän kiinnitti huomiota siihen, ettei ”sairaaloissa, joissa hoidetaan pääasiassa sotavankeja saa hoitajattarina pitää lottia tai muita naisia, jotka ovat alle 30 vuotta”.[648] Päämajan järjestelyosasto pyysikin muutaman päivän kuluttua lääkintäosastolta toimenpiteitä, jotta sotavankeja hoitavien sairaaloiden hoitajattariksi ja apuhenkilökunnaksi määrättäisiin mahdollisuuksien mukaan ainoastaan vähintään 30 vuotta täyttäneitä naisia.[649]

Sotavankitarkastaja eversti M. H. A. Spåre kommentoi maatiloille sijoitettujen sotavankien kohtelua lokakuussa 1941 tekemässään tarkastusraportissa. Hänen mukaansa sotavankien luovuttaminen maanviljelystöihin sekä vallatulla että kotialueella olisi lopetettava, sillä maataloustöissä vallinnut syyskiire oli jo mennyt ohitse. Spåre näki, että juuri maataloustöihin luovutettujen sotavankien vartiointi ja käsittely oli ollut liian helläkätistä, mihin nimitys ”kotiryssä” viittasi. Spåren mielestä sotavankeja olisi parempi käyttää joukkotöissä, kuten raivauksessa, maanteiden ja rautateiden rakentamisessa sekä metsien hakkuussa, sillä tällöin heidän vartiointinsa olisi helpompaa.[650] Sotavankien käyttö joukkotöissä tarkoitti samalla sitä, että heihin olisi myös helpompi suhtautua vähemmän inhimillisinä.

Sodan alussa päämajan ohjeet sotavankien kohtelusta painottivat, että antautuneeseen viholliseen tuli suhtautua inhimillisesti.[651] Sotavankien kohtelu ei kuitenkaan saanut olla *liian* inhimillistä. Tämä näkyi hyvin Spåren tarkastuskertomuksesta, jossa hän päätyi

---

[645] Luostarinen 1986, 260–267. Haslam 2006. Haslam ym. 2011.

[646] Päämaja, Suomen Sosialidemokraatti 287/21.10.41, T 19120/2. Sosialidemokraatit olivat jo 1920-luvulla alkaneet suhtautua rodullista ylemmyydentuntoa kokien venäläisiin. Karemaa 1998, 178. Kari Immonen on tosin paikallistanut suomalaisesta kirjallisuudesta sotienväliseltä ajalta sosialidemokraattisen neuvostoliittokuvan, joka oli pragmaattinen, turvallisuuspoliittinen, kommunisminvastainen ja reaalisosialismikriittinen, mutta ei niinkään rotuvihamielinen. Immonen 1987, 425–428.

[647] Ks. myös Suomen Kuvalehti 1941, n:o 32, ”Tuomion enteitä”.

[648] Päämaja, Sanoma n:o 10072, Järj.2, 11.11.1941, n:o 19721, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[649] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 2058/Järj.2./sal, 18.11.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.Tämän ohjeen mukaan ei kuitenkaan kaikkialla toimittu. Ks. Tiuri 2010.

[650] P. M. n:o 8, Sv.leireissä n:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä sotas:ssa n:o 65 toimitettujen tarkastusten ynnä sotas:ssa n:o 64 tehdyn käynnin tuloksista, 25.10.41, (M. H. A. Spåre), T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Ks. kotirintamalla levinneistä huhuista myös Kotij.E., n:o 1067/Koul.4/6d.sal, 21.10.41, Mielialaraportti n:o 5 Kotiseudun väestö, Ea1. KA/Sörnäinen. Kotij.E., n:o 1246/Koul.4/6d.sal., 15.11.41, Mielialakatsausraportti n:o 6 Kotiseutu, Ea1. KA/Sörnäinen.

[651] Ks. luvut Toisen maailmansodan lait ja Hyökkäys alkaa.

ehdottamaan erityistä valistusta suomalaisille siitä ”miten sotavankeihin on suhtauduttava ja mikä on sopimatonta ja paheksumista ansaitsevaa. Asianomaisia täytyy herättää ymmärtämään, että sotavangit edelleen ovat vihollisiamme, joiden tähden poikamme ovat rintamilla ennen heidän joutumistaan sotavangeiksi vuodattaneet verta ja kaatuneet puolustaessaan isänmaatamme heitä vastaan.”[652]

Sotavankien liian inhimillisen kohtelun pelko Suomessa perustui varmasti osin samaan bolsevismin leviämisen pelkoon kuin vastaavat uhkakuvat Saksassa, jossa neuvostosotavankien päästämistä töihin Saksan maaperälle vieroksuttiin syksyllä 1941 siitä syystä, että venäläisten sotavankien pelättiin tartuttavan Saksan työväestöön ”bolshevistisen basillin” kuten oli saksalaisten oletuksen mukaan käynyt vuonna 1917. Työvoimapulan pahetessa Hitler kuitenkin salli lokakuussa 1941 neuvostosotavankien tuomisen Saksaan helpottamaan työvoimapulaa erityisesti sotateollisuudessa. Heidät koetettiin pitää pienissä vartioiduissa ryhmissä erossa saksalaisista työläisistä ja työtehtävät pyrittiin määrittelemään tämän edellytyksen mukaisesti. Eräs varotoimenpide oli myös se, että Saksaan suunniteltiin valittavaksi vain vankeja, jotka osasivat ainoastaan venäjää.[653]

Saksan saamat puolalaiset sotavangit sitä vastoin päästettiin heti syksystä 1939 lähtien saksalaisille maatiloille työskentelemään, mikä johti nopeasti suomalaista kotiryssäkeskustelua vastaavaan ilmiöön. Pian Saksassa nimittäin alkoi raportointi saksalaismaanviljelijöiden osoittamasta liiallisesta ystävällisyydestä kansallissosialistien järjestelmässä rodullisesti alempiarvoisiksi katsottuja puolalaisia kohtaan. Useilta seuduilta raportoitiin muun muassa saksalaistyttöjen ystävystyvän puolalaisvankien kanssa, puolalaisten saavan ylimääräistä ruokaa raskaasta työstä ja saksalaisnaisten antautuvan sukupuolisuhteisiin puolalaissotavankien kanssa. Raportit kertoivat enemmän saksalaisviranomaisten kasvavista peloista, joita puolalaisvankien läheisiin kosketuksiin saksalaissiviilien kanssa liittyi, kuin siitä, että liiallista ystävällisyyttä tosiasiassa olisi tapahtunut suuressa määrin. Turvallisuusviranomaiset korostivat raporteissaan myös, että edellä kuvatut tapahtumat saivat kansallissosialistisesti ajattelevan kansanosan raivon valtaan. Vielä vaarallisempaa kansallissosialistien rotuajattelun näkökulmasta oli, mikäli saksalaissiviilit alkaisivat suhtautua liian ystävällismielisesti venäläisvankeihin, joita vuosina 1942 ja 1943 alettiin tuoda yhä enemmän työskentelemään Saksaan. Monet saksalaissiviilit hämmästyivät sitä, että venäläiset eivät olleetkaan ”slaavipetoja” vaan ihan tavallisia ihmisiä.[654]

Kansallisuusennakkoluulot ja luotu viholliskuva törmäsivät siviilien ”ystävällismielisyyteen” myös Isossa-Britanniassa, joka ei – kuten Saksakaan – halunnut aluksi sotavankeja kotisaarelleen. Englannissa nimittäin pelättiin yleisesti sodan alkuvaiheessa akselivaltojen sotavankien, joista saksalaiset arvioitiin vaarallisimmiksi, aiheuttavan mahdollisen viidennen kolonnan uhkan, jos maa joutuisi valloitushyökkäyksen kohteeksi. Tästä syystä englantilaiset laivasivat aluksi sekä saksalais- että italialaisvangit Kanadaan. Työvoimapula pahentui vuoden 1941 aikana, joten vähemmän vaarallisiksi katsottuja italialaisvankeja alettiin tuoda maahan helpottamaan erityisesti maatalouden työvoimapulaa.

[652] P. M. n:o 8, Sv.leireissä n:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä sotas:ssa n:o 65 toimitettujen tarkastusten ynnä sotas:ssa n:o 64 tehdyn käynnin tuloksista, 25.10.41, (M. H. A. Spåre), T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[653] Herbert 1997, 137–157. Kujala 2008, 154–158. Olafson Lundemo 2010, 29–31.
[654] Herbert 1997, 62, 64–69, 137–157.

Italialaisista sotavangeista kehittyi niin merkittävä etu Ison-Britannian sota-ajan maataloudelle, että heitä alettiin kuljettaa myös Yhdysvaltoihin työskentelemään. Pikkuhiljaa italialaisvankien oloja helpotettiin: heidän annettiin työskennellä pienissä ryhmissä ilman saattajaa ja heitä sallittiin majoittaa yksityisille tiloille. Samalla kun vankeja alettiin sijoittaa Isossa-Britanniassa maatiloille, myös valitukset heidän liian vapaista oloistaan alkoivat.[655]

Suomessa rintamamiesten keskuudessa yleisenä puheenaiheena ja pelkona oli kotirintamalla odottavien suomalaisnaisten heilastelu saksalaissotilaiden kanssa.[656] Uhkakuvan korostaminen oli tyypillistä myös neuvostopropagandassa[657], mikä on jälleen yksi osoitus sotapropagandistien intuitiivisesta kyvystä käyttää hyväkseen evoluutiopsykologiaa. Myös huhut neuvostosotavankien hemmottelusta maatiloilla aiheuttivat samankaltaisia pelkoja rintamamiesten parissa. I Armeijakunnan komentaja kenraalimajuri E. Mäkinen lähestyi päämajan yleisesikunnan päällikköä lokakuun puolivälissä 1941, sillä hän oli huolissaan ”kotiryssistä” leviävien huhujen mielialavaikutuksista rintamajoukoissa. Hänen mukaansa lomalaisten mukanaan tuomat viestit vankien vapaista oloista maatiloilla ja naisten seurustelusta heidän kanssaan aiheuttivat kiihtymystä. Mäkinen jatkaa ”[t]ällainen kiihtymys on täysin ymmärrettävää ja oikeutettuakin ja voi se aikaansaattaa arvaamattomia ikävyyksiä, ellei vankien käsittelyssä ja käytössä saada pikaisesti aikaan jyrkkää muutosta nykyiseen tilanteeseen. Muutoksen tulisi olla siksi raju ja huomiota herättävä, että se myös joukoissa huomataan.” Hän ehdotti muutoksiksi vankityövoiman käyttöä suuremmissa ryhmissä ja vartioinnin tehostamista, tiukkaa kieltoa vankien kanssa seurusteluun sekä heidän majoituksensa ja ruokailunsa pitämistä siviiliväestä täysin erillään.[658] Nämä toimet olisivat samalla johtaneet sotavankien helpompaan epäinhimillistämiseen, kuten Spåren aikaisempi ehdotus.[659]

Huhut ulkomaisten sotilaiden, varsinkin neuvostosotavankien, kanssa seurustelevista naisista toistelivat Suomessa samoja propagandistisia uhkakuvia kuin vuoden 1917 ja 1918 keskustelu niin sanotuista ryssänmorsiamista. Aikaisemmin venäläisen sotaväen kanssa seurustelleet suomalaisnaiset eivät olleet herättäneet kovin suurta pahennusta, mutta vuonna 1917, jolloin tietyt piirit alkoivat aktiivisesti rakentaa venäläisistä kansallisuutena viholliskuvaa ja erityisesti vuonna 1918, jolloin valkoinen Suomi oli vapaussodassa ”punaryssää” vastaan, nämä seurustelusuhteet muuttuivat ankarasti tuomittaviksi ja venäläiset saastaisiksi, likaisiksi ja iljettäviksi muukalaisiksi. Aktivistien Uusi Päivä -lehdessä venäläisten kanssa seurustelua kommentoitiin vuonna 1917 muun muassa näin: ”Täytyyhän nyt toki ihmisen ja eläimen välillä olla jokin ero”.[660]

Jatkosodan aikana miesten pelkoon oli jonkinasteista syytä, sillä intiimiä seurustelua suomalaisnaisten ja sotavankien välillä kyllä tapahtui, mutta vähemmän kuin huhut an-

---

[655] Moore 1996. Sponza 1996.
[656] Meinander 2009, 136.
[657] Kirves 2008, 25.
[658] I AKE, osasto 1, n:o 1343/I/12.sal., 16.10.1941, Fa 5. KA/Sörnäinen. Ks. myös Päämaja, Valvontaosasto, n:o 6179/Valv.2/sal., 13.11.1941, Päämajan valvontaosaston kuukausikatsaus lokakuulta 1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen. Ks. myös Wilms-Narvola 2011.
[659] Ks. s. 145.
[660] Karemaa 1998, 58–60.

toivat ymmärtää.[661] Arviot suomalaisnaisten ja neuvostosotavankien jälkikasvusta ovat muutaman sadan lapsen kieppeillä, kun taas saksalaisten ja suomalaisnaisten suhteista syntyneitä lapsia arvellaan olevan noin tuhat.[662] Vaikka todellisia määriä onkin lähes mahdoton arvioida, kertovat aikalaistodistukset ja muistitieto, että suomalaisnaisten ja neuvostosotavankien välillä todella oli romanttisia suhteita jatkosodan aikana.[663]

I Armeijakunnan komentajan kenraalimajuri Mäkisen huolestumista kotiryssistä puolsivat rintamalta tulleet mielenilmaukset, jotka koskivat maatilojen neuvostosotavankeja. Siviiliammatiltaan maataloustyönjohtaja ja maanviljelijä, suojeluskuntaan kuulunut korpraali Äyräpään pitäjästä kirjoitti lokakuun lopulla rintamalta itselleen Suomen pääministerille sotavankien kohtelua koskevan kirjelmän. Hän paheksui vankien vapaita oloja, sillä ”[m]itä hyötyä on vuodattaa aitosuomalaista verta, koska vangit siellä koti seudulla voivat Suomalaisen veren ja suvun sekoittaa tavalla tai toisella”. Lisäksi korpraali viittasi aivan suoraan siihen, mitä vaikutuksia vankien liian helläkätisellä kohtelulla voi rintamamiesten keskuudessa olla: ”[v]oisi johtaa taistelu tahton lamautumiseen ja jos hallitus ei saa parannusta aikaan, niin saa kenttäoikeutessa tuomita kuolemaan useita[664] aitopuhtaita suomalaisia sotilaita. Tosi Suomalainen ajattelee ennen kuolemaa kuin häpeä elin ijäksi.”[665]

Valtion tiedotuslaitoksen katsauksessa kerrottiin lokakuussa 1941, että sotavangit muodostivat huomattavan mielialatekijän kotialueella. Siellä, missä vankeja ei ollut töissä, ihmeteltiin, miksei niitä saada ja siellä, missä vankeja taas oli, arvosteltiin ”kotiryssiä” voimakkaasti. Perniössä oli useille maatiloille sijoitettu töihin yksi tai useampia sotavankeja ja katsauksen kirjoittaja totesi näiden kohtelusta: ”Väestön hyvät sydämet ovat johtaneet kuitenkin varsinkin emännät pahasti harhaan, minkä lienee aiheuttanut ryssien huono asu ja huomiota herättävä nälkiintyneisyys. - - Perniöstä ei ole kuulunut ainakaan tähän mennessä täysin yhtä hälyttäviä tietoja kuin joiltakin toisilta tahoilta, että näitä kotiryssiä kohdellaan perheenjäseninä, mutta paljoa ei näytä puuttuvan.” Tällaisten tarinoiden mielialavaikutuksia rintamamiehiin kuvasi mielialakatsauksen kirjoittajan kuulema huhu Aunuksen suunnalta. Kotiryssähuhujen herättämä katkeruus aiheutti ”ettei ainakaan Aunuksessa enää oteta sotavankeja”. Kirjoittajan kuuleman mukaan suomalaiset yrittivät ampua antautuvan vihollisen niin nopeasti, etteivät ehdi huomata heidän kohotettuja käsiään. Kaupunkilaisnaisten käytös sotavankeja kohtaan sai mielialatiedotuksen kirjoittajan vielä toteamaan: ”On kehittymässä eräänlainen ’vanjapsykoosi’ tämän uuden mielenkiintoisen, herttaisen, säyseän ja säälittävän ’kotieläimen’ ympärille”.[666] Eläinmielikuvia viljeltiin mielialakatsauksissa myöhemminkin, sillä tieto joidenkin ”hempeämielisten” naisten antamasta ruoasta piikkilanka-aidan takana oleville sotavangeille sai katsauksen

[661] Ks. huhuista mm. VTL, Tarkkailuosasto, Mielialatiedotus n:o 67, 25.10.1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen. Sama päti myös ryssänmorsiamiin 1917–1918. Karemaa 1998, 58–60.
[662] Westerlund 2011, 9.
[663] Wilms 2010, 38–73. Wilms-Narvola 2011. Westerlund 2011, 15–24. Ks. myös Kujala 2008, 235–238.
[664] Tässä kirjoittaja viittaa hetkeä aiemmin joukoille luettuun päiväkäskyyn, jossa tiedotettiin taistelusta kieltäytyneiden suomalaissotilaiden teloituksista.
[665] Kotijoukkojen esikunta, n:o 2378/Järj.1b, 8.11.41, Fa 6. KA/Sörnäinen.
[666] VTL, Tarkkailuosasto, Mielialatiedotus n:o 67, 25.10.1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen.

kirjoittajan päättelemään: ”Tämä hempeämielisyys on samanlaista kuin pulujen ja Korkeasaaren karhujen ruokkiminen yleensä, jota ei yleensä voi muuksi tulkita”.[667]

Valtiollisen poliisin tilannekatsauksissa ilmiöön puututtiin myös syksyllä 1941. ”Alinomaiset tervehdyskäynnit heidän [sotavankien] luonaan, lahjapakettien viemiset jne. eivät käsittääksemme ole nykyisen tilanteen aikana paikallaan, selitettäköönpä se sitten minkälaisen ’inhimillisyydentunteen ja veljesrakkauden’ sanelemaksi laupeudentoiminnaksi tahansa. - - Nähtäväksi jää, miten onnistutaan huoltamaan maaseudulle pienissäkin ryhmissä sijoitettuja vankeja. Tiedämme heitä olevan mm. Rovaniemen seudulla joissakin taloissa maatöissä, käytännössä katsoen miltenpä vartioinnitta.”[668] Samoin kotirintaman mielialoja valvovan SAT:n (Suomen Aseveljien Työjärjestö) tiedotuksessa kerrottiin, että lokakuussa ”ryssien syöttämistoiminta Kemissä jatkuu, mutta tiukkojen otteiden johdosta on se Kemi Oy:n alueella häviämässä”.[669]

Päämajan järjestelyosasto otti edellä mainitun I Armeijakunnan komentajan kirjelmän jälkeen yhteyttä kotijoukkojen esikuntaan kehottaen sitä tarkoin valvomaan ja noudattamaan sotavankien käsittelystä annettuja ohjeita. Lisäksi järjestelyosasto ehdotti kotijoukkojen esikunnalle yhteistyötä päämajan tiedoitusosaston kanssa, jotta sanomalehtien kirjoittelu vankien ”aiheettoman hyvästä kohtelusta” saataisiin loppumaan. Järjestelyosasto ehdotti myös, että kotijoukkojen esikunta saattaisi kansan tietoon vankien käsittelyohjeet.[670]

Todellisuus maatiloilla ei vastannut huhujen räikeimpiä väitteitä, mutta sekä isovenäläisten että vähemmistökansallisuuksiin kuuluvien sotavankien kohtelu oli selkeästi parempaa maatiloilla kuin muissa sotavankeja käyttävissä työpisteissä.[671] Kaikki julkisen sanan edustajat eivät kuitenkaan tuominneet sotavankien maatiloilla pitämistä yhtä jyrkästi kuin osa oikeistolehdistä. Helsingissä ilmestynyt ruotsinkielinen iltapäivälehti Svenska Pressen totesi, että mikäli sotavankien pito maatiloilla tuottaa enemmän haittaa kuin hyötyä maanviljelijöille, on järjestelmä tietysti lopetettava. Mutta mikäli sotavankeja aiotaan jatkossa pitää tiloilla töissä, on luonnollista, että heille myös annetaan saman verran ruokaa kuin kenelle tahansa muullekin maatyöläiselle.[672] Svenska Pressenin kanta poikkesi selvästi edellä esitetyistä, joten kotiryssäkeskustelu ei aiheuttanut pelkästään neuvostosotavankeja epäinhimillistäviä ja venäläisvihaa lietsovia kannanottoja.

Olennaista tietysti on, minkälaisia kirjoituksia sota-ajan sensuuri päästi lehtiin läpi. Saattaa olla, että lehdissä käyty kotiryssäkeskustelu ja varsinkin järjestelmää paheksuvat kannanotot olivat ainakin osin suunniteltua propagandaa[673], jolloin ne siis kuvaisivat lä-

---

[667] VTL, Tarkkailuosasto, Mielialatiedotus n:o 68, 1.11.1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen. Vrt. myös ryssänmorsian keskusteluun vuosina 1917–1918.

[668] Valtiollinen poliisi, KD 388/959, -41 (12.9.1941), Rovaniemen osaston tilannekatsaus, elokuu 1941, amp. n:o 2985. KA.

[669] Valtiollinen poliisi, Ilm. n:o 3840, 18.10.1941, ote tiedotuksesta (SAT), Kemi 12.10.1941, amp. n:o 2985. KA.

[670] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 1680/Järj.2/sal., 18.10.41, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[671] Ks. luvut Työt ja ”Luurankotehtaat”.

[672] Päämaja, Svenska Pressen 247/25.10.1941, T 19120/2. KA/Sörnäinen. Vrt. myös VTL, Tarkkailuosasto, Mielialatiedotus n:o 68, 1.11.1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen.

[673] ”Parjauskampanjaksi” sitä syytti muun muassa nimettömäksi jäänyt ”syväkurkku”, joka lähetti alkuvuodesta 1942 Amerikan punaisen ristin edustajalle kirjelmän sotavankien kohtelusta Suomessa. Eljas Erkon

hinnä viranomaisten pelkoja eivätkä suomalaissiviilien näkemyksiä. Sitä vastoin sodan alussa lehdissä esiintynyt ”liian” humaaneista oloista kertova kirjoittelu oli varmaan propagandanäkökulmasta vahinko. Propagandan ilmeinen tarkoitus – esittää suomalaiset saamiaan sotavankeja kohtaan inhimillisinä, sivistyneinä ja ystävällisinä eli vastakohtana idän barbaareille – toimi liiankin hyvin. Se esitti suomalaiset *liian* hyväntahtoisina ja herätti samalla sotavankiviranomaisten ja sotilaskomentajien pelot neuvostosotavankien integroitumisesta suomalaiseen yhteiskuntaan.

Takaisin leireille

Päämajan tiedoitusosaston päällikkö kapteeni Kalle Lehmus (sd.) kirjoitti päämajan järjestelyosastolle näkemyksensä kotiryssäkeskustelusta lokakuun lopulla 1941. Lehmuksen mielestä pelkät sensuuri- tai tiedottamistoimenpiteet eivät riittäneet, sillä pääongelma oli siinä, ettei kotijoukkojen vankien käsittelystä antamia ohjeita voitu läheskään kaikissa tapauksissa noudattaa. Vankien vartioinnin riittävän tehokas järjestäminen aiheutti monille hankaluuksia ja mitä kauemmin vangit samalla paikkakunnalla oleilivat, sitä löyhemmäksi kuri muodostui. Lehmus päätyi tästä syystä sekä sen vuoksi, että korjuutöiden loputtua sotavankityövoimaa ei maataloudessa enää niin paljon tarvittu, ehdottamaan seuraavaa:

> ”Kun asialla on tärkeä merkitys ei vain rintamamiesten mielialan kannalta vaan kotiseudun eräiden väestöryhmien poliittisen asennoitumisenkin kannalta, puhumattakaan uhkaavista siveellisistä vaaroista, olisi mitä tähdellisintä, että sotavangit ensi tilassa siirrettäisiin pois yksityisistä maataloustöistä ja niihin verrattavista tehtävistä.”[674]

Ennen näin radikaalia ratkaisua kotijoukkojen ohjeet sotavankien käsittelystä kuitenkin julkaistiin useissa päivälehdissä 29.10.1941[675], millä pyrittiin osoittamaan, että ainakin ohjeistus sotavankien käsittelystä oli tiukka ja samalla muistuttamaan ohjeiden noudattamisesta niitä, joita ne koskivat. Tätä toimintatapaa ehdotti yleisesikunnan päällikkö Edvard Hanell.[676] Ohjeistus otsikoitiin kärkevästi ”Sotavangeille osoitettu hellämielisyys on rikos rintamajoukkoja kohtaan” ja siinä käsiteltiin sotavankien siviilitöihin saamisen käytännöt, vartiointiohjeet (joita oli juuri täydennetty ohjeita tiukentaen[677]) sekä ohjeet sotavankien tiukkaan, mutta inhimilliseen kohteluun. Kansalaisia pyydettiin lopuksi ilmoittamaan kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimistolle, mikäli he havaitsevat ohjeiden vastaista menettelyä sotavankien käsittelyssä.[678]

---

arkisto, julkiset tehtävät: SPR:n keskushallitus, n:o 275, 4.2.1942, Ga1, Päivälehden arkisto. Ks. osa III, s. 215, alaviite 948.

[674] Päämaja, Tiedoitusosasto, K. D. N:o 4889/Ttus.os./sal., 20.10.41, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[675] Ks. esim. Helsingin Sanomat 29.10.1941. Päämaja, Uusi Suomi 294/29.10.1941, T 19120/2. KA/Sörnäinen.

[676] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 1679/Järj.2/sal., 18.10.41, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[677] Ks. Kotijoukkojen esikunta, n:o 1527/Järj.1b, 17.10.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[678] Päämaja, Uusi Suomi 294/29.10.1941, T 19120/2. KA/Sörnäinen.

Siviilityönantajien ohjeistuksen julkaisu lehdistössä herätti maanviljelijöiden parissa myös kritiikkiä. VTL:n mielialakatsauksessa kerrottiin Lahden suojeluskuntapiiristä, että maanviljelijät olivat sotavankityövoimaansa yleisesti ottaen tyytyväisiä, mutta paheksuvat näihin kohdistuvaa propagandaa. Maanviljelijät pitivät sotavankien hemmottelua ja liiallista ruokkimista liioitteluna ja katsoivat, että heikkokuntoisia sotavankeja oli ruokittava kunnolla, jotta nämä jaksoivat tehdä töitä. Piirin johtavat maatalousmiehet itse asiassa toivoivat, että kirjoittelu sotavangeista lopetettaisiin kokonaan.[679]

Ilmoitukset sotavankien liian helläkätisestä kohtelusta kuitenkin jatkuivat sotavankien käsittelyohjeiden julkaisemisen jälkeen, kuten Lehmus oli jo aikaisemmin uumoillut. Pohjois-Savon suojeluskuntapiirin komentaja kirjoitti kotijoukkojen esikunnalle marraskuun alussa Siilinjärven ja Maaningan pitäjiin siviilityönantajien hoiviin sijoitettujen sotavankien kohtelusta muun muassa seuraavaa:

> ”Eräissä tapauksissa on s[ota]v[ang]eille sitä vastoin sallittu aivan liiaksikin vapauksia, esim. he suorittavat yksin vartijatta pitkiäkin hevosajoja, käyvät itsekseen kirkonkylän parturissa j.n.e. - - Aivan yleisesti on s[ota]v[anki]en muonitus ollut liian runsasta, jopa ylellistä, vaikka työnantajille on useaan kertaan huomautettu, että säädettyjen annosten ylittäminen on kansallinen rikos.”[680]

Suojeluskuntapiirin komentaja ehdotti sotavankien ottamista pois kyseessä olevista pitäjistä ja näin myös tehtiin.[681] Kotijoukkojen komentaja kenraaliluutnantti Lauri Malmberg päätyi ehdottamaan päämajan järjestelyosastolle marraskuun lopussa vieläkin laajempia toimenpiteitä, jotta siviiliväestön ja sotavankien välinen ystävällismielinen kanssakäyminen saadaan loppumaan. Malmberg ehdotti päämajan järjestelyosastolle sotavankeja koskevan lainsäädännön uudistamista ja eräs hänen ehdotuksistaan koski siviilien ja sotavankien kanssakäymisen kriminalisoimista. Malmbergin mukaan ”[j]atkuvasti esiintyy, että sivulliset pyrkivät luvatta lähentymään ja puhuttelemaan sotavankeja sekä antamaan heille tupakkaa, ruokatavaraa y.m.s. Tällainen joko ryssäläisystävällisyydestä tahi väärään suuntaan kehittyneestä säälintunteesta johtuva toiminta on omiaan vaikeuttamaan kurin ja järjestyksen säilymistä sotavankien keskuudessa, ja sen vuoksi se olisi estettävä kriminalisoimalla mainitut teot.”[682] Kriminalisointiin kuitenkin päädyttiin vasta toukokuussa vuonna 1942.[683] Päämajan sensuuritoimisto sitä vastoin kielsi marraskuun lopussa 1941 suomalaisten naisten ja ulkomaisten miesten, joilla tarkoitettiin lähinnä saksalaisia

[679] VTL, Tarkkailuosasto, Mielialatiedotus n:o 68, 1.11.1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen.
[680] Pohjois-Savon skp:n E., n:o 9553/I/järj., 7.11.1941, Fa6. KA/Sörnäinen.
[681] Pohjois-Savon skp:n E., n:o 9553/I/järj., 7.11.1941, Fa6. KA/Sörnäinen.
[682] Kotijoukkojen esikunta, 2749/Järj.1b/sal., 19.11.41, Fa7. KA/Sörnäinen.
[683] Jäljennös: Liite kirj. n:o 15344/Valv.2/sal., 29.10.1942 ”n:o 397 Asetus kiellosta seurustella sotavangin kanssa” (13.5.1942) ja ”n:o 683 Laki rikoslain muuttamisesta” (20.8.1942). H2. KA/Sörnäinen. Kiellolle oli myös siviilejä suojeleva syynsä: pilkkukuumeen tartuntavaara. Ks. Päämaja, Sotilashallinto-osasto, n:o 1505/III/sal., 7.5.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Tosin vankileirien pilkkukuume-epidemia oli toukokuussa 1942 jo miltei selätetty, mutta yksittäisiä tapauksia tuli edelleen esille. Ks. luvut Toimenpiteet ja Kovemmat rangaistukset?

sotilaita ja neuvostoliittolaisia sotavankeja, välisiin suhteisiin liittyvän keskustelun sanomalehdissä.[684]

Lopulta kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston päällikkö kapteeni Eljas Erkko antoi käskyn ainakin sotavankien järjestelyleiri 1:lle ja 2:lle sekä sotavankileiri 2:lle, 4:lle ja 9:lle vetää viipymättä kaikki työvoimalautakunnille ja yksityisille työnantajille maataloustöihin luovutetut sotavangit pois joulukuun alussa 1941.[685] Jo lokakuun alussa sotavankien vartiointi oli kielletty siviileiltä[686] ja nyt sotavankiasioista päättävät viranomaiset siis päätyivät muutamaa kuukautta aikaisemmin väläyteltyyn mahdollisuuteen ottaa sotavangit kokonaan pois yksityisiltä. Tämän toivottiin leikkaavan kotiryssähuhuilta siivet.

Laajalla siviilityönantajille luovutettujen sotavankien poisvedolla todennäköisesti oli suuri vaikutus sotavankien selviytymismahdollisuuksiin.[687] Syksyn aikana oli saatu paljon sotavankeja ja sotavankileirit alkoivat olla jo ylikuormitettuja.[688] Kun leirien huoltovastuulle lisättiin vielä kaikki maatiloilta tulevat vangit, ongelmia alkoi ilmetä aikaisempaa enemmän. Maataloustöissä oli ollut yli 12 000 sotavankia lokakuussa 1941, mutta joulukuun 6. päivänä enää alle 2 500.[689] Puolustusvoimien huoltotaakka ja sotavankien sijoittelun vaikutus siihen näkyi myös havainnollisesti pääintendentuurin tilastoissa. Sotavankeja ja keskitysleiriläisiä oli puolustusvoimien huollossa yhteensä yli 80 000 alkuvuodesta 1942, jolloin elintarviketilanne oli pahimmillaan, mutta vuoden 1943 lopulla, jolloin sotavankeja annettiin taas yksityisille tiloille ja työnantajille, puolustusvoimat vastasi enää vain noin 27 000 sotavangin ja noin 16 000 keskitysleiriläisen muonasta.[690]

Sotavankien selviämiseen maatiloilla paremmin kuin leireillä ja muilla työpisteillä vaikutti se, että sotavankien huolto oli tiloilla helpompaa[691] ja heidän kohtelunsa inhimillisempää. Maatiloilla sotavankien tekemä työ koitui heitä ruokkivan tahon välittömäksi hyödyksi, jolloin vangin työkykyisenä säilyttämiselle oli suurempi motivaatio kuin leireillä tai suurilla työmailla. Lisäksi sotavankien epäinhimillinen kohtelu oli ihmisille hankalampaa, kun vangit olivat fyysisesti lähellä ja tuttuja. Miestä, jonka rinnalla tehtiin samoja töitä ja mahdollisesti asuttiin ainakin samassa pihapiirissä, oli helpompi kohdella vertaisena kuin vankia, joka kuului piikkilanka-aidan takana olevaan rääsyiseen laumaan

---

[684] Wilms 2010, 23. Ks. myös Virolainen 1999, 130.

[685] Kotijoukkojen esikunnan puhelinsanoma n:o 3231/Järj.1b, 5.12.1941, Fa7. KA/Sörnäinen.

[686] Sotavankileirien ulkopuolella olevien sotavankien vartijoiden tuli olla is-miehiä. Lokakuun kieltoa kuitenkin rikottiin jatkuvasti: Päämaja, Sotilashallinto-osasto, n:o 1974/III/sal., 16.11.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen

[687] Ks. myös Kujala 2008, 288.

[688] Ks. luku Hyökkäys alkaa.

[689] A. E. Martolan kokoelma, Sotavankitilanne 4.10.1941, Pk 1440/62. KA/Sörnäinen. A. E. Martolan kokoelma, Sotavankitilanne 6.12.1941, Pk 1440/62. KA/Sörnäinen.

[690] Tosin vuonna 1943 muonalla korvausta vastaan oli noin 34 000 henkeä ja muonarahalla noin 10 600, joista ainakin ensin mainitut saattavat hyvinkin olla maatiloilla tai muuten yksityisillä työskenteleviä vankeja. Joka tapauksessa heidän muonituksensa oli näin helpompaa puolustusvoimille. Pranttila 2006, 7. Ks. myös Muonitus-luku.

[691] Sotavankien huolto oli näin helpompaa myös sotilashallinnon näkökulmasta. Ks. esim. Tarkastuskertomus n:o 11 Sotavankien järjestelyleiri n:o 1:n työpisteissä suoritetusta tarkastuksesta 19.-21.12.42 (W. Spåre), H2, KA/Sörnäinen. Tarkastuskertomus n:o 14 Sotavankileiri n:o 9:n ja 19:n ja näiden työpisteiden tarkastuksesta 9.2.43 (W. Spåre), H2, KA/Sörnäinen.

tai ison työmaan suureen vankijoukkoon. Erityisesti samassa ruokapöydässä (tai saman ruoan) syöminen paransi mahdollisuuksia suhtautua inhimillisesti sotavankeihin.[692]

***

Kotiryssäkeskustelu osoittaa ennen kaikkea sen, että sotavankiasioista päättävät tahot ja sodan johto huolestuivat sotavankeja *inhimillistävästä* kohtelusta. Siviilien ystävällismielinen suhtautuminen sotavankeihin, varsinkin maatiloilla, ei ollut mitenkään suomalaisille uniikkia eikä myöskään se, että niin sotilas- sotavanki- kuin turvallisuusviranomaiset huolestuivat tästä. Viranomaisten pelot saattoivat tarkoittamattomastikin johtaa sotavankien kannalta kohtalokkaaseen lopputulokseen. Suomalaisviranomaisten ehdottamat keinot ja toimenpiteet liiallisen hellämielisyyden kitkemiseksi sotavankien kohtelusta nimittäin tarkoittivat, vähintäänkin tiedostamattomasti, vankien epäinhimillistämistä sekä sitä kautta moraalisen ja psykologisen etäisyyden oton helpottumista vankien tilanteesta. Huolestuminen sotavankien liian inhimillisestä kohtelusta osoittautui erääksi mekanismiksi, joka aiheutti (mahdollisesti tahatonta) välinpitämättömyyttä vankien kohtalosta ja johti vankien olosuhteiden kannalta epäedullisiin ratkaisuihin.

Suomessa virallinen propaganda epäinhimillisti ja demonisoi jatkosodan alussa vahvasti vihollista vetoamalla useisiin intuitiivisesti inhoa herättäviin asioihin (esim. saastaisuus, eläimellisyys). Hyvän pohjan tälle antoi venäläisistä ennen sotia luotu viholliskuva. Antautunutta vihollista tuli kuitenkin sääntöjen mukaan kohdella inhimillisesti. Se, miksi sotavankien liian inhimillisestä kohtelusta huolestuttiin niin voimakkaasti juuri jatkosodan alussa, kietoutuu ihmisille niin tyypilliseen muukalaiskammoon ja etnosentrisyyteen, jotka ilmenivät erityisesti siinä, miten eri viranomaiset rintamamiesten ja siviilien oletettuihin tai todellisiin sotavankien ”hellimisen” aiheuttamiin reaktioihin ylireagoivat. Rintamakomentajat, valvontaviranomaiset ja äärioikeisto (AKS, IKL) olivat mahdollisesti erityisen alttiita likapropagandalle. Henkilöt, joille sisäryhmän puhtaus on tärkeä, saattavat nimittäin kokea inhoreaktion muita voimakkaampana.[693] Lisäksi tilanne, jossa miehet oli erotettu perheistään (armeijaan) ja samalla tuotu vieraita miehiä lähelle näiden perheitä (saksalaissotilaat) tai jopa asumaan heidän perheidensä kanssa (neuvostosotavangit maatiloilla), osoittaa miten ympäristö voi vaikuttaa evolutiivisten psykologisten alttiuksien laukeamiseen. Miesten huoli sotavankien ja suomalaisnaisten suhteista, oli sille sitten pohjaa todellisuudessa tai ei, otettiinkin vakavasti viranomaisten parissa. Suomessa saatettiin myös pelätä samaa kuin Saksassa, bolsevististen ajatusten leviämistä työväestön keskuuteen tai sitä, että valmiiksi kommunistisesti ajatteleva kansanosa mahdollisesti avustaisi sotavankeja pakenemaan tai kapinoimaan.

On toisaalta ymmärrettävää, miksi sotavankien liian hyvistä oloista liikkuvat huhut saivat aikaan juuri loppusyksystä 1941 niin rajun reaktion sotavankiviranomaisten paris-

---

[692] Ks. Johdanto ja Empatia-luku. Ks. myös Hermans ym. 2012.

[693] Likapropaganda varmasti upposi myös muun muassa sosialidemokraatteihin (ks. edellä sosialidemokraattisen lehden kirjoittelu rodun puhtaudesta) eli siinä on yleisiä ihmisluontoon vetoavia elementtejä. Näyttäisi silti siltä, että sekä alttiimpia käyttämään sitä että omaksumaan sen mukaisen viholliskuvan, olivat armeijan upseeristoon, valvontaviranomaisiin ja valkoisen (Suur-)Suomen fanaattisimpiin kannattajiin kuuluneita. Ks. Haidt & Graham 2007.

sa, että sotavangit vedettiin kokonaan pois yksityisiltä maatiloilta ja niiden muonituksesta ja lähetettiin jo valmiiksi täpötäysiin sotavankileireihin.[694] Jo alun alkaen ristiriitaisia tunteita herättänyt sota alkoi tuolloin olla kansan parissa yhä epäsuositumpi. Sodanjohdossa ei haluttu ottaa riskiä erityisesti rintamajoukkojen mielialan huononemisesta entisestään. Päämaja oli törmännyt loppusyksyllä yllättäviin ja laajoihin tottelemattomuusilmiöihin rintamalla ja kotirintamallekin alkoi olla hankalaa perustella jatkuvaa etenemistä. Voitto ei tuntunut häämöttävän näköpiirissä ja sotaa oli jatkettava, mikä tarkoitti miesten pitämistä rintamalla keinolla millä hyvänsä. Sotavankien sijoituspolitiikasta päättäneiden pelko vankien liian inhimillisen kohtelun sisäpoliittisista mielialavaikutuksista kasvoi niin suureksi, että se syrjäytti tarkoituksenmukaisimman ja käytännöllisimmän tavan huolehtia sotavankien muonituksesta. Katastrofilta olisi vältytty, mikäli sotavankien työnantajien olisi annettu vastata työntekijöidensä muonituksesta.

[694] P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Ks. myös Kujala 2008, 262, joka väittää, että liian hyvästä kohtelusta kertoneet huhut eivät heijastaneet todellisuutta. Toisaalta kohtelu maatiloilla todistetusti oli inhimillisempää kuin esimerkiksi suurilla työmailla tai leireillä.

”Luurankotehtaat”

> *”Köyliö oli vähitellen muuttumassa vuoden 1918 malliseksi luurankotehtaaksi, tuskinpa mitään häviäisimme, joutuessamme johonkin armeijan työyksikköön, minne silloin uskoin sakin olevan matkalla.”*[695]

Köyliön vankila oli sodan alussa tarkoitettu vaarallisina pidettyjen suomalaisten kommunistien sekä neuvostoupseerien vankileiriksi. Vaikka upseerivankileirin olot eivät missään vaiheessa olleet yhtä huonot kuin monilla muilla neuvostosotavankien leireillä, niin yllä lainatut Harry Vuorisen sanat kuvaavat hyvin sitä, millaiseksi monien vankileirien olot muodostuivat varsinkin sen jälkeen, kun lähes kaikki sotavangit oli siirretty ylikuormitetuille leireille joulukuussa 1941. Lisäksi Vuorisen sitaatti osoittaa osuvasti tilanteen yhtymäkohdat vuoden 1918 vankileirikatastrofiin.

Edellisissä kappaleissa olen käsitellyt sotavankien kuolleisuuskatastrofiin johtanutta kehitystä eri teemojen kautta ottamatta sen tarkemmin huomioon sotavankien sijoituspaikkana ollutta sotavankimuodostelmaa. On tärkeää ymmärtää, että edellä käsiteltyjen laajojen teemojen lisäksi merkitystä oli sotavangin sijoituspaikalla ja paikallisilla oloilla. Tässä luvussa pureudun tarkemmin syksyn 1941 ja keskitalven 1941–1942 tilanteeseen erityyppisissä sotavankimuodostelmissa.

Vankimäärät

Koko jatkosodan aikana sotavankileirejä oli yhteensä toiminnassa noin 40 ja sotavankikomppanioita 65, tosin kaikki leirit tai komppaniat eivät toimineet samanaikaisesti. Leirit oli sijoiteltu ympäri Suomea ja vallattua aluetta ja ne sijaitsivat yleensä rautatieyhteyksien varrella, jotta sotavankien liikuttelu olisi helpompaa. Erityisiä leirikeskittymiä oli Kannaksella ja rannikkoseudulla.[696] Pääleirien alaisia sotavankien työpisteitä oli useita tuhansia. Sotavankimuodostelmat olivat joko kotijoukkojen esikunnan tai sotatoimiyhtymien alaisuudessa.

Kotijoukkojen esikunnan alaisiin sotavankimuodostelmiin kuuluivat sotavankien järjestelyleirit, valtaosa sotavankileireistä (kotialueella sijainneet), suojeluskuntien alaisuudessa työskentelevät vangit sekä sotavankisairaalat. Sotavankeja hoidettiin pieniä määriä myös sotasairaaloissa ja kenttäsairaaloissa, jotka olivat päämajan alaisia. Kotialueella sijainneista leireistä vain poliittiselle henkilöstölle tarkoitettu sotavankileiri n:o 3 oli

[695] Harry Vuorisen arvio Köyliön sotavankileiri n:o 1:n olosuhteista elokuussa 1941. Vuorinen oli yksi jatkosodan aikana ”turvasäilöön” otetuista suomalaisista poliittisista vangeista. Turvasäilö sijaitsi sodan alussa Köyliön sotavankileirin yhteydessä. Osa turvasäilövangeista vietiin syksyllä rintamalle Pärmin pataljoonassa ja osa, kuten Vuorinen, rintaman selustaan työkomppaniapalvelukseen. Vuorinen 2006, 53. Ks. myös Asplund 2011, 25.

[696] Leirien sijainnista ja toiminnassa olo ajoista ks. tarkemmin: Westerlund 2008b. Ks. myös Liite 7.

päämajan valvontaosaston alaisuudessa koko sodan ajan. Pääsääntöisesti kotijoukkojen esikunnan alaisten sotavankileirien lukumäärä laski sodan hyökkäysvaiheen jälkeen, mikä johtui pienempien leirien lakkauttamisista tai yhdistämisestä suurempiin leireihin. Eräs syy tähän oli pyrkimys vähentää tarvittavan vartiohenkilökunnan määrää.[697] Tämä tarkoitti, että vuodesta 1942 eteenpäin sotavankileirejä oli vähemmän ja ne olivat viralliselta vankimäärältään suurempia. Samaan aikaan sotavankeja alettiin majoittaa ja huoltaa enemmän yksityisten työnantajien toimesta, joten leirien hallinnollisten vankimäärien kasvaessa leireillä majoittuvien vankien määrä väheni.[698]

Sotatoimiyhtymien alaiset sotavankimuodostelmat jakautuivat vallatulla alueella sijainneisiin sotavankileireihin, sotavankikomppanioihin ja suoraan armeijakuntien tai divisioonien alaisuudessa työskennelleisiin vankeihin. Näistä sotavankikomppaniat oli edelleen alistettu päämajan linnoitusosastolle. Vallatun alueen leireistä Hangon sotavankileiri oli merivoimien esikunnan alaisuudessa vuoden 1943 alkuun saakka, jolloin se liitettiin kotijoukkojen esikunnan alaiseen sotavankileiri 7:ään. Päinvastoin kuin kotijoukkojen esikunnan alaisten leirien, sotatoimiyhtymien alaisten leirien ja sotavankikomppanioiden määrä kasvoi asemasodan alettua.[699] Sotavankimuodostelmien alistussuhteiden pääjako säilyi tällaisena syksyyn 1943 saakka, jolloin kotijoukkojen esikunnan alaiset leirit siirtyivät päämajan sotavankikomentajan alaisuuteen ja kaikki vallatulla alueella olleet vangit alistettiin suoraan sotatoimiyhtymien alaisuuteen.[700]

Sotavankien sijoitus- ja kuolinympäristöt voidaan jakaa karkeasti kolmeen osaan: 1) kotijoukkojen alaiset leirit, 2) sotatoimiyhtymien alaiset leirit ja sotavankikomppaniat sekä 3) sotavankisairaalat[701]. Sotavankien sijainti ei ollut staattinen vaan he liikkuivat niin kotijoukkojen esikunnan alaisten leirien välillä kuin näistä leireistä sotatoimiyhtymien alaisiin muodostelmiin ja päinvastoin. Lisäksi vangit tulivat sotavankisairaaloihin miltei aina joko kotijoukkojen esikunnan tai sotatoimiyhtymien alaisista sotavankimuodostelmista. Vain hyökkäysvaiheen alussa sairaaloihin saapui vankeja pääasiassa suoraan rintamalta.[702] Suomalaisten hallussa olleista sotavangeista valtaosa, yli kaksi kolmasosaa, oli sijoitettuna kotijoukkojen alaisissa sotavankimuodostelmissa ja noin kolmannes sotatoimiyhtymien alaisissa muodostelmissa. Sodan ensimmäisen puolen vuoden aikana vankimäärä painottui vielä tätäkin enemmän kotijoukkojen esikunnan alaisille leireille. Tosin tuolloin suurempi määrä vangeista oli rintaman kokoamiskeskuksissa tai matkalla kotialueen järjestelyleireille.[703]

---

[697] Mikkola 1976, 169.
[698] Ks. esim. Pimiä 2012, 231.
[699] Ks. Osa III, s. 211: Taulukko 3 vankimäärien kehityksestä.
[700] Ks. Organisaatio-luku.
[701] Sotavankien ja Suomen armeijan sotilaiden hoito pyrittiin pitämään erillään ja sen vuoksi sotavangeille perustettiin omia sairaaloita. Sotavanki- ja sotasairaalojen alistussuhteet myös poikkesivat toisistaan. Sotavankisairaalat olivat kotijoukkojen esikunnan alaisia ja sotasairaalat päämajan. P. M. n:o 8, Sv.leireissä n:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä sotas:ssa n:o 65 toimitettujen tarkastusten ynnä sotas:ssa n:o 64 tehdyn käynnin tuloksista, 25.10.41, (M. H. A. Spåre), T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[702] P. M. n:o 6, Tarkastuskertomus (M. H. A. Spåre), 26.8.1941, H1, KA/Sörnäinen. P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Sotavankileiri 6/8:n päiväkirja 22.2.42–8.4.42, Pk 1398/4. KA/Sörnäinen.
[703] Ks. Taulukot 2 ja 3 (Osien II ja III alussa).

Sotavankileirien vankivahvuudet oli suunniteltu niitä ympäröivien seutujen työvoimatarpeen mukaan.[704] On mahdotonta tehdä tarkkaa leirikohtaista jakaumaa vankien määrästä ja kunkin leirin kuolleisuuden suhteesta tähän vankimäärään, koska vankien liikkuvuus muodostelmien välillä oli niin suurta. Lisäksi leirit olivat eri aikoja toiminnassa, mikä vaikutti myös siihen, montako vankia niiden läpi kulki. Eri ajankohdilta on kuitenkin olemassa poikkileikkaustietoja erityisesti kotialueen vankileirien vankimääristä ja samaten joitakin tietoja siitä, kuinka suurelle vankimäärälle kukin leiri oli suunniteltu.[705]

Kuolleisuuden ajallinen ja paikallinen jakautuminen

Perustiedot käyttämistäni eri leirien ja muodostelmien sotavankikuolleisuudesta perustuvat Kansallisarkiston jatkosodassa kuolleista sotavangeista muodostamaan tietokantaan, jonka pääasiallinen lähdemateriaali ovat Suomen Punaisen Ristin sotavankikortit.[706] Erityisesti sotavankikorteissa esiintyviin kuolinleiritietoihin on syytä suhtautua varauksellisesti.[707] Ensinnäkin vain noin 15 500 sotavangille on merkitty kohtalaisen varmasti tieto leiristä, jolla vanki oli kuollessaan kirjoilla. Lopuista noin 3 500 vangista noin 2 300:lle on määritelty jokin kuolinpaikkatieto ja osan vangeista, mutta ei kaikkia, voi tämän tiedon perusteella sijoittaa jollekin tietylle leirille.[708] Esimerkiksi Oriveden sotavankileiri 23:ssa ei tietokannan kuolinleiritietojen mukaan kuollut yhtään sotavankia, mutta kuolinpaikkatiedon perusteella leirille sijoitettujen vankien kuolleisuus kohoaa lähes 300 vankiin. Käytän tämän alaluvun kuolleisuusjaottelussa sitä 16 055 kuolleen sotavangin määrää, jonka voi sijoittaa kohtuullisella varmuudella jollekin leirille. Aikasarjatarkasteluissa ovat mukana ne sotavangit, joille on kuolinmuodostelmatiedon lisäksi merkitty kuolinaikatieto (n=16 021).

Toinen puute, joka kuolinleiritietoihin liittyy, on se, että sotavangin kuolinleiriksi ilmoitettu paikka ei välttämättä ollenkaan vastannut sitä muodostelmaa, jossa hänet oli näännytetty. Esimerkiksi sotavankisairaaloihin saapuneet nälkäsairauksista kärsineet sotavankipotilaat tulivat alkuvuodesta 1942 lähtien pääsääntöisesti leireiltä ja työmuodostelmista. Heidän nääntymisensä oli tapahtunut näissä muodostelmissa, jolloin niiden olosuhteita voi pitää pääsyynä sotavankien kuolemaan. Monet myös kuolivat sijoituspaikak-

[704] Mikkola 1976, 33.
[705] Olemassa olevat tiedot leirien vankimääristä ja toiminta-ajoista on kerätty Liitetaulukko 3:een, jossa on myös esitetty leirien kuolleisuus Kansallisarkiston tietokannan mukaan.
[706] Ks. kuolleisuuden leirikohtaisesta jakautumisesta myös Westerlund 2009, 97–103. Westerlund on jaotellut sotavankien sijoitusympäristöt suuriin, keskisuuriin sekä pieniin leireihin ja lisäksi sota- ja kenttäsairaaloihin ja sotavankikomppanioihin. Hän vertaa eri muodostelmien kuolleisuutta näihin muodostelmiin enimmillään sijoitettujen vankien arvioituun määrään.
[707] Ks. Lähteet-luku.
[708] Ilman kuolinleiritietoa Kansallisarkiston tietokannassa on 3 569 sotavankia. Tietokantaan on merkitty 1. kuolinleiritieto 15 516 vangille. Tämä on todennäköisin leiri, jolla sotavanki oli kuollessaan kirjoilla. Lisäksi tietokannassa olevan 2. kuolinleiritiedon ja kuolinpaikkatiedon perusteella voi sijoittaa vielä 539 sotavankia jonkinlaisella varmuudella johonkin tiettyyn muodostelmaan. Olen käyttänyt seuraavissa taulukoinneissa tätä yhteensä 16 055 kuolleen sotavangin määrää, kun olen kuvannut sotavankikuolleisuuden ajallista ja paikallista jakautumista.

si merkittyjen pääleirien alaleireillä ja työpisteillä, joiden olosuhteista pääleirejä ei yksin voi pitää vastuullisena. Lisäksi sotavankikorttien pito oli varsinkin sodan alussa epätäsmällistä. Niitä saattoi hävitä tai sitten vankien siirtoja ei aina merkitty niihin ylös. Ylipäätään kaikki vangit oli saatu kortistoitua vasta kesällä 1942. Kansallisarkiston tietokannan antamiin tietoihin leirikohtaisesta kuolleisuudesta on siis suhtauduttava varauksella ja milloin mahdollista, tarkastelen leirikohtaista kuolleisuutta myös muun lähdemateriaalin avulla.

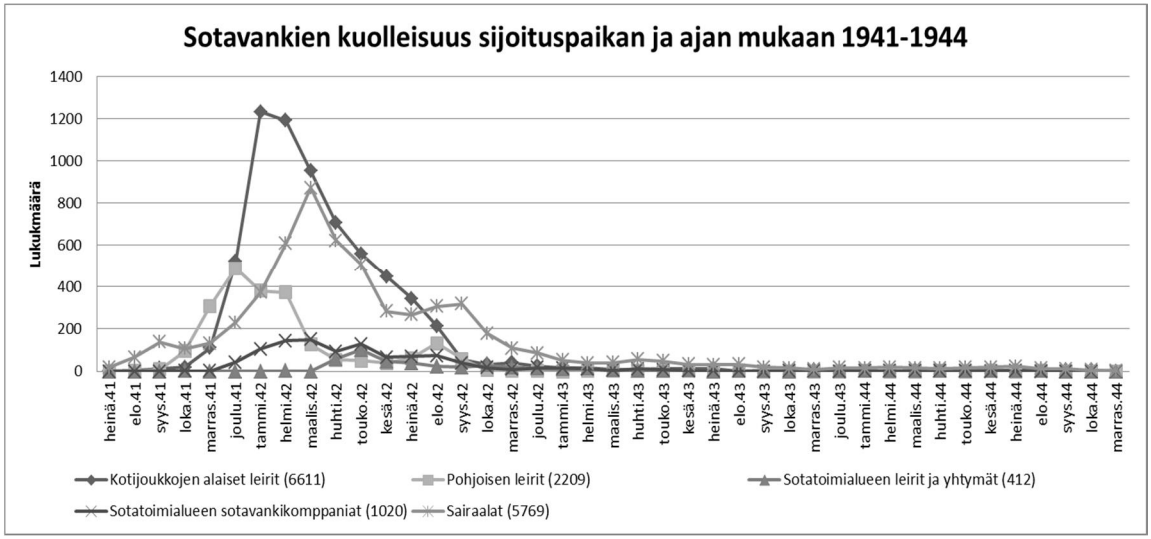

Kuvio 2 Sotavankien kuolleisuus sijoituspaikan ja ajan mukaan 1941–1944 (n=16 021). Kotijoukkojen alaisiin leireihin on tässä luettu myös poliittiseen henkilöstöön kuuluneille sotavangeille tarkoitettu leiri n:o 3, joka varsinaisesti oli päämajan valvontaosaston alaisuudessa tai näin ainakin sodan jälkeen väitettiin, sekä Hangon sotavankileiri, joka oli merivoimien alaisuudessa ja lisäksi suojeluskuntapiirien alaisuudessa menehtyneet. Ainoastaan pohjoisessa sijainneet sotavankileirit, jotka nekin olivat kotijoukkojen esikunnan alaisia, on eroteltu omaksi ryhmäkseen. Ks. tarkemmin Liite 5. Lähde: Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

Kuviossa 2 on esitetty sotavankikuolleisuuden ajallinen jakautuminen eri alueiden leirimuodostelmien kesken. Kuolleisuus alkoi kohota ensin pohjoisen leireillä, kuten Pirkka Mikkola arveli tutkimuksessaan Kemin Ajoksen sotavankileiri numero 9:stä.[709] Kuolleisuus lähti pohjoisessa nousuun jo syyskuussa ja kuolleisuushuippu ajoittui joulukuulle 1941, kun se keskimäärin oli helmi-maaliskuussa 1942.[710] Seuraavaksi kotijoukkojen alaisten Keski- ja Etelä-Suomen sotavankileirien kuolleisuus alkoi kasvaa hyvin jyrkästi marraskuussa 1941, mikä näkyi hienoisella viiveellä sotavankisairaaloiden kuolleisuudessa. Kotijoukkojen alaisilla Keski- ja Etelä Suomen leireillä kuolleisuushuippu ajoittui tammi-helmikuulle 1942 ja sotavankisairaaloissa maaliskuulle 1942. Sotavankisairaaloiden kuolleisuudessa näkyi selvimpänä ensimmäinen kuolleisuuspiikki syyskuussa 1941, joka koostui rintamalta haavoittuneina tulleista neuvostosotilaista ja viimeinen kuollei-

[709] Mikkola 2000.
[710] Ks. Osa II, s. 78: Kuvio 1.

suuspiikki syyskuussa 1942, joka sisälsi loppukesän uuden nälkiintymisaallon sotavankeja.[711]

Talven 1941–1942 kuolleisuuden kasvun alkaminen juuri pohjoisesta viittaa siihen, että myös ilmastolla oli vaikutusta sotavankikuolleisuuteen. Talvi oli poikkeuksellisen ankara ja kylmyys alkoi luonnollisesti tuntua ensimmäiseksi pohjoisimpana. Sekä ankarien ilmasto-olosuhteiden että elintarvikkeiden saatavuuden heikentymisen ajoittuminen juuri talveen 1941–1942 saattoivat vaikuttaa myös saksalaisten Norjaan ja Lappiin siirtämien neuvostosotavankien normaalia *vähäisempään* kuolleisuuteen. Norjassa kaikkiaan olleista noin 100 000 neuvostovangista ankarana talvena 1941–1942 maassa nimittäin oli vasta noin 3 200 neuvostosotavankia. Myös Lappiin saksalaiset siirsivät enemmän sotavankeja vasta talven 1941–1942 jälkeen.[712]

Suomessa sotatoimialueen sotavankikomppanioiden ja erityisesti sotatoimiyhtymien alaisten leirien kuolleisuus lähti nousuun viimeisenä ja niillä oli selkeä kuolleisuuspiikki vasta toukokuussa 1942. Viimemainituissa kyse oli osittain siitä, että ainoat vuosina 1941–1942 toiminnassa olleet sotatoimiyhtymän alaiset leirit olivat sotavankileiri 17 (Aunus) ja 5 (Sotjärvi/Jessoila), joista numero 17 siirrettiin kotijoukkojen alaisuuteen jo 14.10.1941 ja numero 5 taas perustettiin vasta 20.10.1941.[713] Kaikkien sotavankikomppanioiden perustamispäivistä ei ole tarkkaa tietoa. Osa niistä perustettiin vasta vuoden 1942 puolella, mutta osa jo loppusyksystä 1941.[714] Sotatoimiyhtymien alaisten muodostelmien vankimäärää lisättiin alkuvuoden 1942 aikana, joten kuolleisuuden kohoaminen vasta keväämmällä 1942 saattoi olla loogista seurausta tästä.[715] Lisäksi kuolleisuuspiikin myöhäisempi ajoittuminen saattoi johtua siitä, että kaikista vuoden 1941 puolella ja alkuvuodesta 1942 kuolleista sotatoimiyhtymien alaisuudessa olleista vangeista ei tehty sotavankikortteja, koska vankeja ei vielä ollut ehditty rekisteröidä. On myös mahdollista, että aikaisemmin heikkokuntoisimmat vangit lähetettiin kuolemaan kotijoukkojen esikunnan leireihin ja sairaaloihin, jolloin he eivät olleet kuollessaan sotatoimiyhtymien muodostelmien kirjoissa. Sairaiden vankien liikuttelukiellot nimittäin tulivat voimaan vasta maaliskuussa 1942.[716]

Vallatulla alueella oli myös useita keskitysleirejä miehitetyn Itä-Karjalan venäläisväestöä varten. Sotavankikuolleisuuteen verrattuna Itä-Karjalan siviili-internoitujen kuolleisuuspiikki ajoittui selvästi sotavankien kevään 1942 kuolleisuuspiikkiä myöhemmäksi, kesään 1942. Sotatoimiyhtymien alaisuuteen jätettyjen sotavankien toukokuun 1942 kuolleisuuspiikki oli selkeästi internointileirien kuolleisuuspiikkiä lähempänä.[717] Voi olla, että kuolleisuuden kasvu samaan aikaan vallatun alueen sotavanki- ja siviilileireillä sekä sotavankikomppanioissa kertoo ympäristön resurssien vaikutuksesta kuolleisuuteen.

---

[711] Ks. nälkiintymisaallosta Raskas työ – riittävä ruoka? -luku.
[712] Otto 2008; 2011. Westerlund 2008, 282–288. Talvi 1941–1942 oli poikkeuksellisen ankara. Ks. keskimääräisistä talvilämpötiloista vuosina 1829–2012 eri havaintoasemilla Suomessa: Findikaattori 2012.
[713] Westerlund 2008b. Koska Aunuksen sotavankileiri 17 toimi pääosan toiminta-ajastaan kotijoukkojen alaisuudessa, se on sekä kuviossa että liitetaulukoissa liitetty kotijoukkojen leireihin.
[714] Ks. Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 9762/Linn.1/1 r sal., Käsky sotavankien käyttämisestä Päämajan Linnoitusosaston johtamissa töissä, 6.10.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[715] Ks. Taulukko 3 Osan III alussa s. 211.
[716] Ks. luvut Sotatoimiyhtymien vangit ja Toimenpiteet.
[717] Ks. myös Muonitus-luku. Westerlund 2009, 149–151, 165–168. Laurent 2006, 79.

Oriveden sotavankileiri 23:sta tehdyn leiritutkimuksen perusteella voi olettaa, että sotavankileirit, vaikka ohjeistuksena oli käyttää vain oman elintarvikevarikon toimituksia, saattoivat hankkia suurenkin osan elintarvikkeistaan suoraan lähiseutujen paikallisilta tuottajilta.[718] Näin ollen vallatun alueen nälkä siirtyi tai siirrettiin leireille suljettujen neuvostosotavankien ja -siviilien kärsittäväksi.

Sotavankileirit

Kotijoukkojen esikunnan alaisuudessa olleista leireistä käsittelen erikseen pohjoisen sotavankileirit ja Keski- ja Etelä-Suomen leirit, joista nostan esille muutamia leirejä esimerkeiksi. Lisäksi tarkastelen tietyille sotavankiryhmille tarkoitettuja erikoisleirejä (upseerit, poliittinen henkilöstö), joista poliittiselle henkilöstölle tarkoitettu sotavankileiri 3 oli poikkeuksellisesti alistettu päämajan valvontaosastolle. Oma lukunsa ovat myös suomensukuiset ”heimosotavangit”, joille perustettiin oma leiri syyskuussa 1941. Lisäksi kesällä 1942 perustettiin sotavankileiri 24, niin sanottu kurileiri, jonka vaiheita käsittelen osassa III. Sotatoimiyhtymien alaisuudessa olleista sotavankimuodostelmista nostan esille erityisesti sotavankikomppaniat, joissa sotavankeja kuoli eniten. Sotavankisairaaloita en tarkastele erikseen. Niissä kuoli paljon sotavankeja, mutta vankien kuolemaan johtanut kehitys oli tapahtunut jossain muualla. Pääasiassa kohdistan tässä alaluvussa tarkastelun vuosiin 1941 ja 1942 ja kuolleisuuskatastrofiin johtaneisiin tekijöihin, mutta paikoitellen eri muodostelmien ominaispiirteiden kuvauksen helpottamiseksi ulotan aikajänteen pidemmälle.

Oma erityisryhmänsä sotavankien joukossa olivat naissotavangit, joita suomalaiset saivat yhteensä parisataa. Heille ei ollut omaa leiriä vaan he olivat muista eristettynä ryhmänä viidellä eri leirillä[719]. Suurin osa naissotavangeista sijoitettiin Köyliön upseerisotavankileirille, josta heidät tammikuussa 1943 siirrettiin Naarajärven järjestelyleiri 2:lle, missä he olivat sodan loppuun saakka. Naiset majoittuivat leireillä omissa parakeissaan. Lokakuun alussa 1942 sotavankitarkastaja Woldemar Spåre kuvasi naissotavankien oloja Köyliössä: ”Kaikkein parhaat olot oli Karvialta muutetuilla naissotavangeilla, heidän asuntonsa oli hirsistä, korkeat valoisat huoneet, joissa oli paperiverhot ja kukkia”.[720] Yleisesti naisten olot leireillä olivatkin miessotavankeja paremmat, mikä suurelta osin johtui heidän vähäisestä määrästään. Naisten asuinolosuhteet nimittäin olivat selvästi miesten vastaavia väljemmät. Naiset työskentelivät pääosin leirien huoltotöissä ja sairaaloissa, mutta sodan alkuaikoina myös raskaissa ulkotöissä. Suomessa ei ollut naissotavankeja koskevia erityisiä säädöksiä. Poikkeuksen muodosti joulukuussa 1942 laadittu ohjesääntö, jonka mukaan naisia ei saanut rangaista ruumiillisesti. Ennen naissotavankien ruumiillisen rangaistuksen kieltävää ohjesääntöä naisia oli tiettävästi rangaistu raipoin

[718] Pimiä 2012, 224.
[719] Sotavankileiri 1 (Köyliö), 2 (Karvia), 3 (Huittinen), 4 (Pelso) ja sotavankien järjestelyleiri 2 (Naarajärvi). Sairila 2002, 16.
[720] Kotijoukkojen esikunta, sotavankitoimisto, Tarkastuskertomus n:o 8 (W. Spåre), 5.–9.10.1942, H2,.KA/Sörnäinen. Sama sitaatti ks. myös Sairila 2002, 67.

Suomessa. Voi olla, että niin tehtiin ohjesäännön jälkeenkin, mutta tästä ei ole säilynyt lähteitä. Geneven sopimuksessa naissotavankeja ohjattiin kohtelemaan heidän sukupuoltaan koskevalla kunnioituksella. Suomessa tätä ohjetta noudatettiin enenevässä määrin sodan loppua kohti, mutta sodan alussa naissotavankien, kuten muidenkin sotavankien, kohtelu oli usein Geneven sopimuksen vastaista.[721]

Pohjoisen leirit

Pohjois-Suomi oli jatkosodan aikana saksalaisten hallussa ja heillä oli alueella myös omia sotavankileirejään. Saksalaiset saivat syksyllä 1941 ja talvella 1941–1942 Sallan, Kiestingin ja Petsamon rintamilla kuutisentuhatta sotavankia ja lisäksi suomalaiset siirsivät sodan alussa heidän haltuunsa neuvostosotavankeja, jotka yleensä olivat rekisteröimättömiä. Keväästä 1942 lähtien saksalaiset alkoivat tuoda myös eteläisemmältä itärintamalta töihin Norjaan ja Lapin alueelle neuvostosotavankeja, joista yhteensä noin 20 000 päätyi Pohjois-Suomeen. Saksalaisten pohjoisessa sijainneiden joukkojen huoltotilanne oli poikkeuksellisen hyvä, sillä saksalaiset varautuivat brittien mahdolliseen maihinnousuun Pohjois-Norjassa tai Petsamossa, minkä vuoksi armeijan huoltotilanteeseen kiinnitettiin erityistä huomiota. Lisäksi valtaosa neuvostovangeista siirrettiin Lapin alueelle, kuten Norjaankin, vasta vuoden 1942 keväästä alkaen, jolloin talven 1941–1942 huono elintarviketilanne ja Suomenlahden jäätilanne olivat jo alkaneet helpottua. Saksalaisten sotavankipolitiikka pohjoisessa poikkesi muualla itärintamalla harjoitetusta, sillä työskentelemään tarkoitetut sotavangit huollettiin alusta alkaen paremmin kuin muualla, vaikka kohtelu muutoin olikin ankaraa. Näin ollen saksalaisten alaisuudessa olleiden neuvostosotavankien kuolleisuus jäi pohjoisessa selvästi alhaisemmaksi kuin muualla itärintamalla: Suomen alueella olleista sotavangeista kuoli noin 10–17 prosenttia, kun kokonaisuudessaan saksalaisten vangitsemista neuvostosotilaista kuoli korkeimpien arvioiden mukaan lähes 60 prosenttia.[722]

Myös suomalaisilla oli sotavankileirejä Pohjois-Suomessa, vaikkakaan ei niin paljon kuin muualla Suomessa tai vallatulla alueella. Sodan alussa Pohjois-Suomessa oli yhteensä seitsemän suomalaisten sotavankileiriä, mutta sotavankileirit 4 (Pelso), 15 (Peräseinäjoki/Suomussalmi) ja 18 (Kälviä) lakkautettiin vuoden 1942 aikana ja lisäksi sotavankileiri 20 (Oulu) liitettiin Viipurin sotavankileiri 6:een tammikuussa 1942. Koko sodan ajan Pohjois-Suomessa oli toiminnassa sotavankileirit 8 (Petsamo), 9 (Kemi) ja 19 (Oulu).[723] Kemin Ajossaareen perustettu sotavankileiri 9 oli näistä suurin.

Sotavankileiri 9 oli yksi suomalaisten suurimmista sotavankileireistä. Sen vastaanottokyky määriteltiin aluksi 2 000 sotavankiin, mutta joulukuun alussa 1941 leirillä oli jo

[721] Sairila 2002, 9, 60, 70, 114–115, 119.
[722] Westerlund 2008a, 59–61, 277, 282, 288, 292–299. Tarkkaa tietoa saksalaisten alaisuudessa Lapissa kuolleista sotavangeista ei ole. Reinhard Otto arvioi sotavankien kuolleisuudeksi noin 10 prosenttia (kokonaismäärä noin 30 000 eli kuolleita noin 3 000), mutta Lars Westerlund pitää mahdollisena jopa puolet korkeampaa kuolleisuutta. Ks. Otto 2008 ja 2011. Neuvostosotavankien kuolleisuudesta saksalaisten käsissä muualla itärintamalla ks. esim. Ferguson 2004.
[723] Ks. Liite 3.

4 300 sotavankia. Sotavankimäärän nopea kasvu oli osin tarkoitettua, sillä suomalaisilla oli suunnitelmia saada leirille jopa 5 000 sotavankia. Vankimäärä kuitenkin laski leirillä nopeasti joulukuun 1941 huippulukeman jälkeen jääden noin 2 000–2 500 sotavangin paikkeille.[724] Sotavankileiri 9:llä kuoli noin 1 900–2 150 neuvostosotavankia, joista valtaosa menehtyi marraskuun 1941 ja maaliskuun 1942 välisenä aikana. Kuolleisuushuippu oli joulukuussa 1941.[725]

Leirin korkea kuolleisuus johtui osittain siitä, että sotavankileiri 9:n pääleirillä oli talvella 1941–1942 liikaa vankeja. Vaikka leiriä suunniteltiin jopa 5 000 sotavangin sijoituspaikaksi, majoitusolot eivät olleet yli 4 000 vangin määrälle riittävät ja hygienian ollessa heikkoa sairaudet levisivät helposti. Pohjoisen kylmä ilmasto ja työpisteiden ja alaleirien raskaat metsätyöt lisäsivät sotavankien energian tarvetta valtavasti. Ennen kesää 1942 leirillä menehtyneet sotavangit tulivatkin yleensä alaleireiltä ja työpisteiltä nääntyneinä pääleirille, jossa he menehtyivät erilaisiin aliravitsemuksesta johtuneisiin oireisiin. Kuolleisuus leirillä laski maaliskuusta 1942 alkaen miltei yhtä jyrkästi kuin oli noussutkin, mutta elokuussa 1942 leirillä koettiin uusi kuolleisuuspiikki. Kuolleisuuspiikki syntyi pääleirin sotavankien turvautumisesta omatoimiseen ruoanhankintaan. Vangit söivät leirin lääkärin mukaan usein kaikenlaisia jätteitä, mutta kesällä 1942 rantaan ajautuneet kuolleet kalat todennäköisesti aiheuttivat kohtalokkaan ripuliepidemian, joka surmasi loppukesällä satoja edeltävänä talvena heikentyneitä sotavankeja.[726]

Sotavankileiri 9:n sotavankien korkean kuolleisuuden konkreettiset syyt olivat vankien muonitukseen nähden liian raskaat työt, pohjoisen ankarat olosuhteet sekä talven 1941–1942 ahtaus ja aliravittujen vankien alttius erilaisille tartunnoille, jotka olivat heikentyneille vangeille kohtalokkaita. Pelkästään pohjoinen ympäristö ei sinällään ollut sotavankikuolleisuuden syy, sillä saksalaisten alaisuudessa olleet vangit selvisivät pohjoisessa selvästi paremmin. Toisaalta saksalaisilla oli enemmän neuvostosotavankeja pohjoisessa vasta ankaran talven 1941–1942 jälkeen.

Etelän leirit

Sotavankien järjestelyleirit 1 (Nastola) ja 2 (Naarajärvi) perustettiin heinäkuun alussa 1941 talvisodan mallin mukaisesti ja ne olivat toiminnassa koko sodan ajan. Järjestelyleirien tarkoitus oli vankien vastaanottaminen rintamalta, heidän pitämisensä karanteenissa, luettelointi, ryhmittely, kuulustelu ja jakaminen varsinaisiin leireihin.[727] Todellisuudessa järjestelyleireistä tuli myös sotavankien pysyviä sijoituspaikkoja, joista vankeja jaettiin

[724] Ks. Liite 3. Mikkola 2000, 38.
[725] KA:n tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. Mikkola 2000, 40–41, 87–88. SPR:n vankikorttien lisäksi Mikkola on käyttänyt sotavankileirin päiväkäskyjä ja niiden liitteitä, joista hän on löytänyt lisää kuolleita.
[726] Mikkola 2000, 71–76. Loppukesän ripuliepidemia aiheutti myös kovia kurinpitotoimia, kun vankeja yritettiin saada lopettamaan jätteiden syönti tarvittaessa ampuma-asetta käyttäen. Päätöstaltio 3.3.1946, f. 27, akti 154/80 VD 1946. KKO. KA. Ks. myös Kujala 2008, 242.
[727] Kujansuu 2004a.

lähialueiden työpisteisiin. Esimerkiksi Naarajärven pääleiriltä sotavankeja sijoitettiin töihin huomattavan laajalle alueelle aina Viipurista Pohjois-Pohjanmaalle saakka.[728]

Järjestelyleiri 2:n päälliköksi nimitettiin jatkosodan alkaessa everstiluutnantti Hans Kalm. Sekä Kalm että hänen jälkeensä päällikön tehtäviä hetken aikaa hoitanut majuri Hilesmaa vapautettiin tehtävään soveltumattomina toimestaan lokakuussa 1941. Seuraavaksi leirin päällikön tehtäviä ryhtyi hoitamaan everstiluutnantti August Alli, joka tosin oli 70-vuotiaana jo liian vanha tehtävään ja terveydeltään heikko.[729] Hänen lyhyen päällikkökautensa jälkeen leirin varapäällikkö kapteeni K. Vierto siirtyi vuoden 1942 alkupuolella leirin johtoon.

Järjestelyleiri 2:n ensimmäinen päällikkö, virolaissyntyinen Hans Kalm (1889–1981), oli osallistunut ensimmäiseen maailmansotaan Venäjän armeijassa. Suomen sisällissodassa hän johti suojeluskuntien Pohjois-Hämeen ensimmäistä pataljoonaa. Kalm joukkioineen syyllistyi sisällissodassa toistuvasti joukkomurhiin, esimerkiksi Harmoisten sairashuoneen verilöylyyn, jossa he ampuivat punaisia haavoittuneita vuoteisiinsa ja surmasivat kaksi aseetonta lääkintämiestä. Kalm ei joutunut oikeudelliseen vastuuseen verilöylystä eikä myöskään satojen punavankien kyseenalaisista teloituksista Lahden Hennalassa. Sisällissodan jälkeen Kalm lähti Viron vapaussotaan suomalaisen vapaaehtoisjoukon Pohjan poikien komentajana ja siellä hän yleni everstiksi.

Jatkosodan alkaessa Kalm oli 52-vuotias. Hän hakeutui, ilmeisesti omasta toivomuksestaan, puolustusvoimien palvelukseen, ja sai tehtäväkseen perustaa sotavankien järjestelyleirin numero 2 Pieksämäen Naarajärvelle. Kalm toimi leirin päällikkönä vain nelisen kuukautta, lokakuun 1941 lopulle saakka, jolloin hänet vapautettiin tehtäviinsä sopimattomana.[730] Kalm lähetettiin tämän jälkeen opintomatkalle Saksaan tutustumaan sodanaikaisiin ravinto- ja terveyshuollon ratkaisumalleihin. Matka Saksaan kesti maaliskuusta 1942 tammikuuhun 1943.[731]

Hans Kalmia on kuvattu psykologisesti taitavaksi taisteluintoon ja joukkosurmiin innostajaksi. On mahdollista, että Kalmin toimiin niin sisällissodan kuin jatkosodan aikana vaikuttivat jo Viron tapahtumista lähtöisin olleet henkilökohtaiset kostomotiivit.[732] Bolshevikkivastaisuus ja venäjänkielentaitoisuus olivat varmaankin olleet osasyinä hänen valintaansa erään jatkosodan suurimman sotavankileirin päälliköksi. Kalm ei joutunut oikeudelliseen edesvastuuseen sisällissodan aikaisista terroritoimistaan eikä jatkosodan aikaisesta toiminnastaan Naarajärvellä.[733] Jatkosodan jälkeen Kalm pakeni Ruotsiin, sillä

---

[728] Hokkanen 2004, 73.

[729] Päämaja, Kertomus sotavankileireihin 6.1.–11.1.42 välisenä aikana tehdystä tarkastusmatkasta (A. Hämäläinen), 13.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[730] Lähteiden perusteella ei käy selvästi ilmi, mikä varsinaisesti oli vapautuksen syy. Eljas Erkko viittaa Kalmin vapautuksen johtuneen osin siitä, että Rydman ei olisi pitänyt liian itsepäisenä pitämästään Kalmista, minkä vuoksi olisi erottanut tämän. Eljas Erkon arkisto, yksityisarkisto: Eljas Erkon päiväkirja 29.9.1941, päiväkirja 1941–1943, Aa kotelo 4. Päivälehden arkisto.

[731] Roselius 2007, 238–252. Heinämäki 2007. Lauerma 2009, 45–47.

[732] Kalm oli karannut Venäjän armeijasta elokuussa 1917 bolsevikkien saatua siellä yliotteen. Hän joutui venäläisten vangiksi Kiovassa, mutta pääsi pakenemaan lokakuun lopussa 1917 Viroon, jossa kuitenkin riitautui paikallisten bolsevikkien kanssa niin pahasti, että nämä polttivat hänen kotinsa. Lauerma 2009, 45–47.

[733] Valvonnan merkityksestä ihmisten käyttäytymiseen ks. Maestripieri 2012, 109–141.

häntä oli varoitettu uhkaavasta pidätyksestä epäiltynä Naarajärven vankileirin toimintaan liittyvistä sotarikoksista.[734]

Kalmin johdolla Naarajärven leirin vastaanottokyky määriteltiin aluksi 2 000 vankiin. Sotavankeja alkoi saapua järjestelyleirille jo heinäkuun lopussa 1941. Vankimäärä kohosi nopeasti ja lokakuun loppupuolella 1941 leirillä oli jo yli 2 000 vankia. Koska Naarajärven leiri toimi nimensä mukaisesti sotavankien järjestelyleirinä, oli leirin läpi kulkenut vankimäärä todellisuudessa huomattavasti poikkileikkaustietoja korkeampi.[735] Aikavälillä 15.7.1941–12.4.1942 Naarajärvelle oli siirretty sotavankeja yhteensä 10 911, joista 6 594 siirrettiin edelleen muihin leireihin.[736] Naarajärven leirin oman tilastoinnin mukaan leirin kautta kulkeneista vangeista vähintään 2 476 vankia menehtyi aikavälillä heinäkuu 1941 – huhtikuu 1942.[737] SPR:n sotavankikortteihin perustuvan kansallisarkiston tietokannan mukaan leirillä oli kuollut huhtikuun loppuun mennessä 2 400 sotavankia.[738] Lukujen erot voivat johtua joko siitä, että osa leirillä kuolleista oli sotavankikortin mukaan kirjoilla jollakin muulla leirillä, kuolleen vangin sotavankikortissa ei ollut merkintää kuolinleiristä[739] tai sitten kaikista leirillä kuolleista ei yksinkertaisesti jäänyt sotavankikorttia. Joka tapauksessa sotavankikuolleisuuden huippukausi sijoittuu leirillä juuri talvi- ja kevätkuukausille joulukuusta 1941 huhtikuun 1942 loppuun. Kansallisarkiston tietokannan mukaan leirillä menehtyi toukokuun 1942 ja syyskuun 1944 välisenä aikana enää 350 sotavankia[740]. Kuolleisuuden ajallinen jakauma käy miltei täysin yksiin kokonaiskuolleisuuden jakauman kanssa. Kaikkiaan Naarajärvellä menehtyi Kansallisarkiston tietokannan mukaan 2 752 sotavankia, mikä oli noin 15 prosenttia kaikista Suomessa kuolleista sotavangeista. Leirin hautamuistomerkin mukaan Naarajärven leirillä tai kuljetuksissa kuolleita vankeja oli yhteensä 2 813.[741] Absoluuttiselta kuolinluvultaan Naarajärven leiri oli Suomen suurin. Kun kuolleisuus sodan alkuajalta suhteutetaan tuolloin kaikkiaan leirin läpi kulkeneisiin, tulee leirin kokonaiskuolleisuudeksi noin 23 prosenttia.[742] Tämä ei aivan yllä sotavankien yli 30 prosentin kokonaiskuolleisuuteen, mutta on otettava huomioon, että sotavankien vaihtuvuus oli järjestelyleireillä poikkeuksellisen suurta.

Kuolleisuuskatastrofin ollessa pahimmillaan helmikuussa 1942 lääkintämajuri W. Lojander teki everstiluutnantti H. Honkasen kanssa tarkastusmatkan leirille. Tuolloin leirin kirjoissa oli noin 2 900 sotavankia, joista noin 2 100 oli sijoitettuna leirille ja noin 800 oli sijoitettuna töihin eri paikkakunnille Keski-Suomessa. Leirillä olevista vangeista lähes 660 oli merkitty sairaaksi tai heikoksi ja Lojanderin arvio oli, että vähintään 300 muistakin kuuluisi tähän ryhmään. Hän katsoi korkean kuolleisuuden ja heikkojen vankien mää-

[734] Roselius 2007, 238–252. Lauerma 2009, 45–47. Heinämäki 2007.
[735] A. E. Martolan kokoelma, Sotavankitilanne 25.10.1941 ja 6.12.1941, Pk 1440/62. Poikkileikkausmääristä: Ks. Liite 3. Ks. myös Peltomäki 1981, 5–12.
[736] Mikkola 1976, 103.
[737] Mikkola 1976, 103.
[738] Kansallisarkisto tietokanta jatkosodassa kuolleista sotavangeista. KA.
[739] Kansallisarkiston tietokannassa 3 569 kuolleelle sotavangille ei ole merkitty ensisijaista (varmaa) kuolinleiriä.
[740] Lisäksi tietokannassa on kaksi leirillä kuollutta, joille ei ole merkitty kuolinaikaa.
[741] Peltomäki 1981, 5–12.
[742] Naarajärven oman tilastoinnin mukaan laskettu aikavälillä heinäkuu 1941–huhtikuu 1942: 2 476/10 911.

rään johtuvat ruoan jakelusta, majoitusolojen heikkoudesta sekä lääkintähuollosta. Epäkohdat vaikuttivat aina eniten heikoimpiin vankeihin.

Leirialueella oli sen täyden toiminnan aikana kaksi parakkiryhmää, joista toinen käsitti 30 parakkia ja toinen hieman vähemmän. Parakit olivat pimeitä ja hataria. Lääkintämajuri Lojander kuitenkin piti olennaisena syynä vankien heikkouteen myös sitä, että he olivat jo leirille tullessaan heikossa kunnossa eivätkä leirin olosuhteisiin liittyvien epäkohtien vuoksi toipuneet enää ennalleen. Esimerkiksi Syvärin suunnalta eri työmuodostelmista lähetettiin tammikuussa 1942 Naarajärven leirille 287 sotavankia, joista 15 kuoli jo matkalla ja 12 ensimmäisen viiden tunnin kuluessa leirille saapumisestaan. Suurin osa jäljelle jääneistä merkittiin heikkojen ja sairaiden ryhmään.[743]

Tarkastusmatkalla mukana ollut everstiluutnantti Honkanen lainasi leirin päällikön kapteeni Vierron sanoja kertoessaan, että noin 60 prosenttia leirille saapuvista vangeista oli ”kuolemankandidaatteja”. Honkonen lisäsi tähän: ”Mitä itse vankeihin tulee, täydyn tunnustaa, että ne eivät enää olleet ihmisiä sanan todellisessa merkityksessä, vaan ihmishaamuja, vailla elämäntahtoa - - ”[744] Naarajärvelle kuukautta aikaisemmin tarkastuksen tehnyt lääkintäeversti J. Wellman kuvaili vankien olotilaa seuraavasti:

> ”Vangit näyttävät yleensä olevan heikkoja, laihoja ja ihonväriltään harmaan kalpeita. Minkäänlaista henkistä pirteyttä ei niissä yleensä voinut havaita. Tylsiä ja ilman tunteita ne myöskin kuuluvat olevan. Jos esimerkiksi joku heistä marssilla tahi ruokajonossa pyörtyy, eivät muut välitä hänestä sen enempää, vaan joko potkaisevat tahi astuvat suoraan päälle. Joltakin on tällä tavoin astuttu olkavarsi poikki.”[745]

Wellman ihmetteli, että jotkut näennäisesti terveet vangit saattoivat yhtäkkiä tuupertua maahan joko suoraan kuolleena tai ensin pyörtyneenä, mistä eivät enää vironneet. Myös hänen mukaansa Naarajärven kuolemantapaukset olivat sattuneet pääasiassa sellaisten vankien parissa, jotka oli lähetetty leirille huonokuntoisina sotavankisairaaloista tai jotka olivat olleet rintamalla työssä, mutta heikkouden vuoksi lähetetty työkyvyttöminä leirille.[746] Kuolleisuuden ollessa korkeimmillaan Naarajärvellä jouduttiin hautaamaan vankeja ympäri vuorokauden, jotta kaikki menehtyneet ehdittiin mahdollisimman nopeasti saada joukkohautoihin.[747]

Myös ylilääkäri Eino Suolahti teki tarkastusmatkan Naarajärven sotavankileirille 14.2.1942, minkä jälkeen leirin korkeasta kuolleisuudesta huolestuttiin todenteolla päämajassa.[748] Sotavangit tulivat talvella 1941–1942 Naarajärven leirille jo pääasiassa muilta leireiltä ja työmuodostelmista, eivät rintamalta. Suurin osa lähetettiin työpisteisiin

---

[743] A. E. Martolan kokoelma, Kotijoukkojen esikunta, n:o 640/Lääk.9/31 a sal., Tarkastuskertomus (W. Lojander), 24.2.1942, Pk 1440/17. KA/Sörnäinen.
[744] A. E. Martolan kokoelma, Tarkastuskertomus n:o 1, 30.1.–20.2.42 (H. Honkanen), PK 1440/17, KA/Sörnäinen.
[745] Eljas Erkon arkisto, julkiset tehtävät: Kotijoukkojen esikunta, sv.järj.leiri n:o 2:ssa tehdystä tarkastuksesta laadittu pöytäkirja 10.1.1942 (J. Wellman), Ga 1, Päivälehden arkisto.
[746] Eljas Erkon arkisto, julkiset tehtävät: Kotijoukkojen esikunta, sv.järj.leiri n:o 2:ssa tehdystä tarkastuksesta laadittu pöytäkirja 10.1.1942 (J. Wellman), Ga 1, Päivälehden arkisto.
[747] Peltomäki 1981, 5–12.
[748] Ks. myös Herätys-luku.

työskentelemään ja vain osa jäi leirille töihin. Suolahden mukaan leirin johdolla oli se käsitys, että sotavangeille tarjottu ruoka riitti juuri pitämään heidän tilansa siinä, missä se oli leirille tultaessa, mutta ei kohottamaan heikkojen sotavankien kuntoa. Sotavangit itse kertoivat saaneensa kotimaassaan usein yhtä heikkoa, joskus heikompaakin ruokaa kuin sotavankileirillä. Jotkut rintamalta tulleet vangit olivat olleet heikkokuntoisia, mutta suurin osa oli heikentynyt eri työmailla tai kuljetusten aikana. Monet vangeista kärsivät huonon ravitsemustilan sekä puutteellisen hygienian aiheuttamasta yleisestä heikkoudesta. Sen sijaan kulkutauteja ei ollut esiintynyt, vaikka sotavankien henkilökohtainen hygienia oli hyvin huono ja majoitusolot ahtaat. Suolahden mukaan vangeilla itsellään ei ollut mitään halua huolehtia puhtaudestaan ja heidän ”raakalaismaiset tapansa” vaikeuttivat hygieniasta huolehtimista.[749]

Kuten sotavankileiri 9 myös Naarajärven leirin korkean kuolleisuuden taustalla oli ravintoon nähden liiallisessa työssä nääntyneiden sotavankien palauttaminen ahtaalle leirille, jossa heikon hygienian vuoksi infektiotautien leviäminen tapahtui helposti. Suolahden viimeinen kommentti osoittaa hyvin, miten sotavankeja voitiin syyllistää olosuhteista, erityisesti hygienian puutteesta, ja näin pitää osasyyllisenä tautikuolemiinsa.

Vaikka sekä sotavankileiri 9:n että järjestelyleiri 2 olivat suurimpien sotavankileirien joukossa ja niiden pääleirien ahtaus, huonot majoitusolot ja huono hygienia olivat osasyynä leirien korkeaan sotavankikuolleisuuteen, ei pelkkää sotavankileirin kokoa voi pitää korkean sotavankikuolleisuuden syynä.[750] Sotavankileirien vankivahvuus ei välttämättä korreloinut kuolleisuuden kanssa niin, että pienillä leireillä olisi automaattisesti ollut vähemmän kuolleita. Sotavankileirin kokoa enemmän tietyn leirin kuolleisuuteen vaikutti se, mitä vangit leirillä joutuivat tekemään.

Eräs pienempi sotavankileiri oli Tampereen lähelle Orivedelle joulukuussa 1941 perustettu sotavankileiri numero 23. Oriveden sotavankileiri perustettiin vastaamaan Oriveden–Jämsän rautatieyhteyden rakentamisen työvoimatarpeeseen ja sen vankivahvuudeksi määrättiin 1 000 sotavankia, mutta leirillä ei todennäköisesti ollut missään vaiheessa näin paljon sotavankeja samanaikaisesti. Vankeja myös vaihdettiin muiden leirien kanssa, mikä tarkoitti sitä, että vankimäärä ei ollut mitenkään staattinen. Oriveden leiriltä lähetettiin esimerkiksi jo tammikuun puolivälissä 1942 yli 100 heikentynyttä ja työhön kykenemätöntä vankia sotavankien järjestelyleiri 1:lle ja tammikuun lopussa lähes sama määrä heikentyneitä vankeja lähetettiin sotavankien järjestelyleiri 2:lle. Vastaavasti järjestelyleireiltä saatiin uusia vankeja tilalle. Nämä eivät kuitenkaan alkuvuodesta olleet sen paremmassa kunnossa. Sotavangit olivat Rautatiehallituksen (Valtionrautateiden) töissä. Radanrakennustyöt olivat hyvin työvoimaintensiivisiä ja raskaita. Oriveden leirillä kuoli alueen hautamuistomerkkeihin kirjattujen lukujen perusteella yhteensä 335 sotavankia, mutta Kansallisarkiston tietokannan perusteella leirillä menehtyi vain 293 sotavankia. Leirin kuolleisuushuippu sijoittui huhti-kesäkuulle 1942. Maaliskuussa sairaiden vankien siirtely muodostelmien välillä kiellettiin, mikä saattoi olla osasyy Oriveden leirien kuol-

[749] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 2512/Ylilääk./b.sal, 16.2.1942, Sotavankien järjestelyleiri n:o 2:n tarkastus (Eino Suolahti), T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Eljas Erkon arkisto, yksityisarkisto: Eljas Erkon päiväkirja 19.2.1942. päiväkirja 1941–1943, Aa kotelo 4. Päivälehden arkisto.
[750] Vrt. Westerlund 2009, 97–103.

leisuuden jyrkkään kasvuun huhtikuusta lähtien. Leiri lakkautettiin joulukuun alussa 1942.[751]

Rautatietöiden paikallinen johto, joka valvoi ja johti sotavankien töitä, valitti jatkuvasti sotavankien alhaisesta työtehosta. Keväällä 1942 se katsoi joutuvansa maksamaan tehottomasta työvoimasta liikaa, koska valtaosa vangeista sen mielestä vain laiskotteli leirillä. Kuten sotavankitarkastaja W. Spåre syksyllä 1942 huomautti, vankien tehottomuus ja ”laiskuus” johtuivat ravinnon puutteesta ja siihen saataisiin korjaus yksinkertaisesti lisäämällä vankien ruokaan rasvaa ja perunaa. Rautatiehallituksen käsitys sotavankityön tehottomuudesta saattoi olla eräs syy leirin lakkauttamiseen.[752]

Kotijoukkojen esikunnan alaisten sotavankileirien määrällinen väheneminen vuoden 1942 aikana keskitti vankeja hallinnollisesti yhä suurempiin leireihin. Käytännössä vankimäärät isoilla leireillä eivät tästä huolimatta lisääntyneet. Oriveden sotavankileiri 23:n lakkauttaminen joulukuussa 1942 on tästä hyvä esimerkki. Leirin lakkauttamispäätöksen jälkeen radanrakennustöissä työskennelleet sotavangit tuli ohjeiden mukaan siirtää sotavankileiri 9:ään ja metsätöihin. Todellisuudessa leirin noin 500 sotavankia siirrettiin lähes kokonaisuudessaan kuntien työvoimapiirien välityksellä lähialueiden maanviljelijöiden tiloille tai muille yksityisille työnantajille töihin, minne he myös monessa tapauksessa jäivät sodan loppuun saakka. Näin ollen sotavangit siirrettiin vain paperilla jollekin toiselle sotavankileirille, mutta konkreettisesti he eivät koskaan tulleet kuormittamaan uuden leirinsä huoltotaakkaa.[753]

Toinen kohtalaisen pieni sotavankileiri oli Valkeakoskelle elokuussa 1942 perustettu sotavankileiri 11. Sotavankileirin vastaanottokyvyksi määriteltiin 200 vankia ja vankimäärä siellä vaihteli syksyllä 1941 kahden ja kolmensadan välillä. Kuten muillakin leireillä, myös Valkeakoskella vankeja siirreltiin muodostelmien välillä. Valkeakosken kautta kulki näin ollen yhteensä vähintään 371 sotavankia. Leirin vangit työskentelivät Valkeakoski konserniin kuuluneella Valke Oy:n lasitehtaalla sekä Yhtyneitten paperitehtaitten ja väkiviinatehtaan tehtaissa. Todennäköisesti leiri oli myös perustettu juuri tämän tehdaskompleksin työvoimatarvetta varten. Puolustusministeri Rudolf Walden oli Yhtyneitten paperitehtaitten perustaja, pääomistaja ja hallituksen puheenjohtaja.[754]

Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåren mukaan Valkeakosken leirillä vankien majoitus oli ala-arvoista ja vangit olivat jo marraskuussa 1941 huonossa kunnossa. Heillä oli tee-

---

[751] Pimiä 2012, 26–32, 194–197, 231–232, 284. P. M. n:o 15, Tarkastuskertomus sv.leirissä n:o 23 ja Tampereella 22.-24.3.42 tehdyistä havainnoista (M.H.A. Spåre, 28.3.42), H1, KA/Sörnäinen. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA: tietokannassa ei ole yhtään sotavankileirillä 23 kuolleeksi merkittyä sotavankia, mutta leirin parakkien sijoituspaikkakuntien perusteella leirillä kuolleiden yhteismääräksi tulee 293. Yhteenlasketut kuolinpaikat: Jämsä (kaikki, paitsi yksi vuonna 1944 kuollut, joka on todennäköisesti maatilalle sijoitettu), Kultala, Rotiala, Länkipohjan parakki, Längelmäki, Orivesi, Pirkka-Hämeen työleiri (Längelmäki). Leirin vankivahvuuksista ks. Liite 3. Ks. siirtelykiellosta luku Toimenpiteet.

[752] Tarkastuskertomus n:o 1 Oriveden vankileirin tarkastuksesta 4.8.1942 (W. Spåre), H1, KA/Sörnäinen. Pimiä 2012, 194–197. Nälkä aiheutti todennäköisesti sotavankileiri 23:llakin vankien karkailua ja sen vuoksi ankaria ja mahdollisesti laittomia kuritoimenpiteitä. Sodan jälkeen väitettiin leirin päällikön antaneen huhtikuussa 1942 yleiskäskyn karkureiden ampumisesta ilman varoituslaukauksia. Päätöstaltio 22.10.1946, f. 1013, akti 981/501 VD 1946. KKO. KA.

[753] Pimiä 2012, 230–231.

[754] Sallinen 1993, 22–23. Westerlund 2008b, 81–82.

tetty töitä sunnuntaisin ja öisin ilman lisäkorvausta. Muonitus oli osoittautunut riittämättömäksi, miltei kaikki vangit olivat laihtuneet ja osa heistä oli käynyt työkyvyttömiksi. Leirin johto valitti työvoiman vähyyttä ja pyysi lisää vankeja.[755] Leirille tarkastuksen tehneen kapteeni Albert Hämäläisen mukaan Valkeakosken tehtaat eivät ”millään tavoin ole pyrkineet aikaansaamaan tyydyttäviä olosuhteita, mutta kylläkin käyttämään s[ota]v[anke]ja hyväkseen melkein ilmaisena työvoimana”.[756]

Valkeakosken sotavankileiri 11 lakkautettiin jo tammikuussa 1942. Osasyinä lakkauttamiseen olivat leirimajoituksen heikot olosuhteet ja vankien huono kunto. Leirin lakkautuksen jälkeen vangit siirrettiin Nastolaan järjestelyleiri 1:lle. Kansallisarkiston tietokannan mukaan Valkeakoskella kuoli yhteensä 27 sotavankia, joista 25 sotavankileiri 11:n ollessa toiminnassa. Valkeakosken leiriä tutkineen Aarre Sallisen mukaan leirin vangeista kuitenkin kuoli leirin toimiessa tai välittömästi sen jälkeen vähintään 72. Näistä valtaosan kuolinpaikaksi on merkitty Nastola. Suurin osa vangeista kuoli tammikuussa 1942.[757]

Sekä Oriveden että Valkeakosken sotavankileirit perustettiin tiettyä työvoimantarvetta varten ja molemmissa vangit työskentelivät kohtalaisen isoina joukkoina raskaissa töissä suurilla työmailla. Leirien vaiheet osoittavat selvästi, että työt saattoivat näännyttää vangit myös pienemmissä vankimuodostelmissa ja lisäksi näännytetyt vangit saattoivat usein päätyä kasvattamaan suuremman leirin kuolleisuuslukuja, kun vankeja vaihdettiin työkykyisempiin.

Upseerileiri

Upseerisotavankeja on keskiajalta lähtien kohdeltu paremmin kuin miehistöön kuuluvia sotavankeja. Upseerit ovat perinteisesti tulleet yhteiskunnan ylemmistä kerrostumista ja heidän parempi asemansa myös sotavankeina liittyi tähän.[758] Upseerien erikoisasema sotavankien joukossa näkyi Suomessakin. Upseerisotavangeille perustettiin heti sodan alussa oma sotavankileiri numero 1 Köyliön varavankilan yhteyteen. Köyliön varavankila toimi jatkosodan alussa myös suomalaisten poliittisten vankien turvasäilönä. Upseerisotavankien osasto eristettiin tiukasti suomalaisista poliittisista vangeista. Yhteydenpitoa tapahtui tästä huolimatta. Vankien vartioinnin helpottamiseksi turvasäilöläiset siirrettiin lokakuussa 1942 Karvian varavankilaan, jossa toiminut sotavankileiri 2 puolestaan yhdistettiin Köyliön sotavankileiriin. Alun perin upseerisotavangeille tarkoitetulle leirille

[755] P. M. n:o 9, Tarkastuskertomus 12.–19.11.1941 tehdyistä sotavankileirien tarkastuksista (M.H.A. Spåre), H1. KA/Sörnäinen.
[756] Päämaja, Tiedusteluosasto I, Jaos Hämäläinen, 22.12.1941, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Lisäksi sodan jälkeen tuli esille useita vankien pahoinpitelyitä ja epäinhimillisiä rangaistusmuotoja, joita oli käytetty sotavankileiri 11 työpisteillä. Näihin liittyi muun muassa ”jäämarssiksi” myöhemmin kutsuttu sotavankien kollektiivinen rankaisu, jossa nääntyneitä vankeja marssitettiin tuntikausia pakkasessa. Päätöstaltio 31.8.1945, akti 350/180 VD 1945. KKO. KA.
[757] Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA/Sörnäinen. Sallinen 1993, 162–163, 168, 202–224.
[758] Scheipers 2010.

siirrettiin näin myös muita sotavankeja. Samalla Köyliön leiri siirtyi kokonaan puolustusvoimien alaisuuteen.[759]

Jatkosodan alussa upseerisotavangeille määrättiin annettavaksi B-muona-annos sekä 3 savuketta päivässä, mutta jo elokuussa 1941 annoskoko alennettiin A:ksi. Kotijoukkojen esikunta nosti annoksen kuitenkin syksyllä hetkeksi B:hen, mutta ehti vielä vuoden 1941 aikana alentaa sen takaisin A:han. Valtaosan talvesta 1941–1942 upseerisotavangit saivat tulla toimeen A-annoksella. Upseerisotavankien muonitusta parannettiin pysyvästi vasta kesällä 1942, jolloin heille alettiin jakaa B-annosta ja lokakuussa 1942 annoskoko nostettiin C:hen.[760]

Sotavankileiri 1:n vangeista kuoli kaikkiaan 121, mikä oli vain 3,4 prosenttia leirin kokonaisvahvuudesta.[761] Kuolemat painottuvat muutaman kuukauden myöhemmäksi kuin sotavankikuolleisuuden yleisjakauma. Upseerisotavankien kuolleisuuden piikki nimittäin oli vasta huhti–heinäkuussa 1942 eikä talvella 1941–1942 kuollut kuin muutamia yksittäisiä upseerivankeja. Köyliön leirillä sotavangeista 12 kuoli ammuttuna, yleensä karkaamistapauksen (tai sellaiseksi väitetyn) yhteydessä. Lopuista valtaosa kuoli erilaisiin aliravitsemuksesta johtuviin tauteihin ja sairauksiin, kuten pääosa muistakin sotavangeista.[762]

Upseerileiri poikkesi monilla tavoin muista sotavankileireistä. Upseereille muun muassa työnteko oli vapaaehtoista. Tämä oli yksi niistä Geneven sopimuksen kohdista, joita Suomi jatkosodan aikana noudatti. Upseerien suhteellisen alhaiseen kuolleisuuteen todennäköisesti vaikutti eniten juuri se, että he eivät joutuneet pakkotöihin. Upseerisotavankien sallittiin työskennellä leirialueen töissä, mikäli nämä niin halusivat, mutta heidän osallistumisensa töihin jäi sodan alussa vähäiseksi. Upseerisotavankien työskentely ja sijoittuminen yksityisille tiloille maataloustöihin sallittiin keväästä 1942 lähtien, mutta tätä varten heiltä vaadittiin allekirjoitettu karkaamattomuuslupaus.[763]

Upseerisotavankien kunto koheni vuosien 1942 ja 1943 aikana, kuten muidenkin sotavankileirien asukkaiden. Upseerivankien kuntoa koskevien mittausten mukaan erittäin heikkojen ryhmään kuului vielä syyskuussa 1942 noin 19 prosenttia, kun heitä oli helmikuun lopulla 1943 enää vain hieman yli prosentti upseerivangeista. Sotavankitarkastaja W. Spåre uskoi, että upseerivankien – samoin kuin muidenkin sotavankien – kunnon paranemiseen oli vaikuttanut oleskelu talonpoikien luona maalla.[764]

---

[759] Kujansuu 2004b.
[760] Kujansuu 1999, 100–107.
[761] Kansallisarkiston tietokannassa on tieto 112 kuolleesta. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA. 121 kuolleen tieto on leiriä tarkemmin tutkineelta Kujansuulta (1999).
[762] Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.
[763] Kujansuu 1999, 119–121, 143–162.
[764] Tarkastuskertomus n:o 16, Köyliön sotavankileiri n:o 1 ja sen työpisteissä 3.–7.3.1942 toimitettu tarkastus (W. Spåre), H3. KA/Sörnäinen.

Poliittisen henkilöstön leiri

Ruokolahden pitäjän Syyspohjaan perustettiin lokakuun 14. päivä 1941 Sotavankileiri numero 3, jonne oli tarkoitus kerätä erityisen tarkassa valvonnassa pidettävät sotavangit ja näihin rinnastettavat vallatulta alueelta tavatut siviilihenkilöt.[765] Leiri oli muihin sotavankileireihin nähden poikkeuksellisesti päämajan valvontaosaston määräysvallassa[766], mutta tästä huolimatta se merkittiin kotijoukkojen esikunnan alaisten leirien vahvuusilmoituksiin. ”Ilman muuta” leirille tuli viedä poliittiset komissaarit, poliittiset ohjaajat (politrukit), NKVD:n agentit ja tilapäiset avustajat, kommunistisen puolueen johtohenkilöt, kiihkokommunistit, yllyttäjät ja kiihottajat, epäilyksenalaiset hallinnolliset henkilöt, epäilyksenalaiset kolhoosien johtohenkilöt, epäilyksenalaiset opettajat ja epäilyksenalaiset juutalaiset. Pelkkä kuulustelijan epäily epäilyttäviin henkilöihin kuulumisesta antoi aiheen lähettää sotavanki tai siviilihenkilö sotavankileiri 3:een, jossa perusteellisempi tutkimus voitiin suorittaa. Kansallisuusjaottelu tuli suorittaa leirillä niin, että ”varsinaiset ryssät sekä vähemmistökansallisuuksiin kuuluvat (kuten karjal., inkeril. jne) että naiset” sijoitettiin eri parakkeihin ja heidän eristämisestään oli huolehdittava jo kuljetusten aikana.[767]

Saksalaiset olivat ilmoittaneet olevansa kiinnostuneita Suomen rintamalla kiinni saaduista neuvostoarmeijan poliittiseen henkilöstöön kuuluvista upseereista ja toivoivat voivansa vaihtaa nämä suomalaisten kanssa suomensukuisiin vankeihin. Tämä oli yksi syy neuvostoarmeijan poliittiselle henkilöstölle tarkoitetun leirin perustamiseen. Valvontaosasto keräsi leirille edellä mainitun listan mukaan epäilyksenalaisia henkilöitä muilta vankileireiltä. Leirille perustettiin vuoden 1942 aikana toinen osasto nimellä 3 A, jonne sijoitettiin desantteja, partisaaneja ja vakoilijoita. Varsinaiseen poliittiseen henkilöstöön kuuluneet vangit sijoitettiin osasto 3:een.[768]

Sotavankileiri 3:lla ei ollut koko sodan aikana kovin paljon vankeja. Esimerkiksi huhtikuussa 1942 siellä oli 215 sotavankia, joista venäläisiä oli 148 ja vähemmistökansallisuuksiin kuuluvia 49. Lisäksi leirillä oli tuolloin 18 naissotavankia ja 30 miehen vahvuinen työkomennuskunta. Leirin vankimäärä oli korkeimmillaan vuoden 1943 lopussa, jolloin leirillä oli yhteensä 401 vankia. Poliittisia upseereita leirillä oli koko ajan varsin vähän, sillä heitä luovutettiin vuoden 1942 loppuun saakka tasaisesti saksalaisille.[769]

Työkomennuskuntaa lukuun ottamatta leirin vangit eivät vaarallisuutensa vuoksi saaneet työskennellä eikä leirillä myöskään harjoitettu propagandaa tai valistustyötä kuten muilla leireillä, sillä se katsottiin leirin luonteen vuoksi tarpeettomaksi. Koska sotavangit eivät työskennelleet, heille annettiin sotavankimuona-annos A, lukuun ottamatta muutamia heikkokuntoisia ja työkomennuskuntaa, jotka saivat B-annoksen. Keväällä 1942 kaikille sotavankileiri 3:lla annettiin hetken aikaa B-annos, millä heikkovoimaisten luku-

[765] Tätä ennen numerolla 3 oli toiminut sotavankileiri Huittisten varavankilan yhteydessä, missä se lopetti toimintansa syyskuun lopussa 1941 ja sen vangit siirrettiin Karvian sotavankileiri 2:een. Kujansuu 1999, 33–34.
[766] Kujala 2008, 264–266.
[767] Päämaja, Valvontaosasto, n:o 5847/Valv.2/sal., 4.11.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[768] Kujansuu 1999, 34–36. Ks. myös Kallatsa 2009, 89–156, 211–212.
[769] Kujansuu 1999, 39.

määrää ja sotavankien kuolleisuutta saatiin huhtikuuhun 1942 mennessä vähennettyä.[770] Poliittiseen henkilöstöön kuuluneiden vankien kuolleisuuspiikki ajoittuu kuitenkin vielä upseerivankejakin myöhemmäksi, heinäkuulle 1942, joten vankien kunto heikkeni kevään 1942 jälkeen uudelleen. Valtaosa vangeista kuoli erilaisiin aliravitsemuksesta johtuneisiin tauteihin ja sairauksiin. Kaikkiaan sotavankileiri 3:n vangeista kuoli 122, mikä oli 30,4 prosenttia leirin kokonaisvahvuudesta ja on näin ollen samoissa lukemissa sotavankien yli 30 prosentin kokonaiskuolleisuuden kanssa.[771]

Huolimatta kevään 1942 muona-annosten korotuksesta sotavankileiri 3:n vangeista osalle annettiin vielä maaliskuussa 1942 muona-annos A, jota ei muualla enää juurikaan käytetty sen jälkeen, kun se havaittiin aivan liian pieneksi edes vähäistä työtä tekeville sotavangeille. A-annoksen sai tuolloin leirin 180 vangista 52, jotka oli luokiteltu politrukeiksi ja komissaareiksi. Sotavankitarkastaja W. Spåren mukaan nämä vangit olivat niin heikkoja ja kalpeita, että heidän sekä Spåren että lääkärin mielestä tulisi saada B-annos. Muut vangit vaikuttivat Spåren mukaan terveiltä.[772] Kotijoukkojen esikunta määräsi, että mikäli lääkäri katsoo A-muona-annoksen aiheuttavan ”terveydelle vakavampia haittoja”, on leiriltä tehtävä lääkärin lausuntoon pohjaten esitys muona-annoksen muuttamiseksi.[773]

Ei ainoastaan vankien muonitus ollut poliittisille vangeille tarkoitetulla leirillä muita leirejä huonompi vaan myös sotavankileiri 3:n vartiointiohjeet poikkesivat muiden sotavankileirien ohjeista ja olivat kansainvälisten sääntöjen näkökulmasta vähintään laittomuuden rajamailla. Leirin vartijoita nimittäin ohjeistettiin ampumaan vankia kohti varoittamatta jo silloin, kun vanki vain koskettaakin leirin aitauksen sisäpuolella olevaa varoituslankaa.[774] Normaalisti pakenevan vangin pysäyttämiseksi oli ensin huudettava pysähtymiskäsky Stoi, sitten ammuttava varoituslaukaus ja vasta sen jälkeen ampuminen kohti vankia oli sallittua, muttei silloinkaan yläruumiiseen tähdäten.

Poliittiselle henkilöstölle ja upseereille tarkoitetuilla leireillä vartijoina ei käytetty työvelvollisia, sotilaspoikia eikä ilmasuojelujoukkoja, joita yleisesti pidettiin huonoina vartijoina, vaan vartiomiehistön laadukkuuteen kiinnitettiin enemmän huomiota. Tästä huolimatta vartiomiehistöä rangaistiin tehtäviensä laiminlyönnistä tai liian läheisestä suhteesta sotavankeihin.[775] Vartijat kokivat palveluksen varsinkin poliittiselle henkilöstölle tarkoitetulla leireillä raskaaksi, mikä liittyi osittain siihen, että päällystö oli hyvin tarkka vartiointiohjeiden seuraamisesta. Sotavankien pahoinpitelyjäkin tapahtui, mutta niistä ei koitunut vartijoille seuraamuksia.[776]

***

[770] P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Kujansuu 1999, 107, 162–164.
[771] Kujansuu 1999, 119–121. Kansallisarkiston tietokannassa on tieto 105 kuolleesta. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.
[772] Tarkastuskertomus n:o 17, Syyspohjan sotavankileiri n:o 3 ja Lappeenrannan sotasairaala n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 12.–14.3.1943, (W. Spåre), H3. KA/Sörnäinen.
[773] Kotij.E., n:o 1435/järj.1b.sal, 28.4.1943, H3. KA/Sörnäinen.
[774] Kujala 2008, 264–266.
[775] Kujansuu 1999, 80–87. Ks. myös Vartijat-luku.
[776] Hallikainen 2000, 49–52.

Upseerileirin suhteellisen alhainen kuolleisuusprosentti ja poliittisen henkilöstön leirin korkea kuolleisuusprosentti alleviivaavat entisestään sitä johtopäätöstä, että sotavangeilla teetetty pakkotyö ja suomalaisten ideologiset näkökohdat vaikuttivat sotavankien kohteluun ja kuolleisuuteen. Upseerien erottelu muista sotavangeista oli kansainvälisten sopimusten mukaista ja yleinen käytäntö kaikissa sotivissa maissa toisen maailmansodan aikana, samoin se, että upseereita ei pakotettu työskentelemään. Upseerivankien muonitus ei Suomessa aluksi ollut muiden vankien muonitusta parempi, joten on todennäköistä, että juuri työskentelemättömyys talvella 1941–1942 pelasti heidät. Lisäksi upseerisotavankien oloihin kiinnitettiin, varsinkin sodan jatkuessa odotettua pidempään, eniten huomiota, sillä suomalaiset arvelivat heidät sellaiseksi ryhmäksi, jonka mielipiteillä vankeusajastaan Suomessa olisi eniten merkitystä neuvostoviranomaisille.[777]

Poliittisen henkilöstön erottelu muista sotavangeista oli Geneven sopimuksen vastaista ja noudatteli Suomessa samoja linjoja kuin vastaava erottelu Saksassa. Merkittävä ero oli, että Suomessa poliittinen henkilöstö sai lähtökohtaisesti sotavankistatuksen, mitä heille Saksassa ei myönnetty. Suomessa ei myöskään järjestelmällisesti surmattu poliittiseen henkilöstöön kuuluneita sotavankeja, mutta heitä luovutettiin saksalaisille, joiden tiedettiin – ainakin osa suomalaisviranomaisista tiesi – tuhoavan neuvostoarmeijan poliittiseen henkilöstöön kuuluvia sotavankeja.[778] Vaikka Suomessa ei ollut yhtä ankaria ohjeita poliittisen henkilöstön kohteluun kuin kansallissosialistien hallitsemalla Saksalla, olivat vartiointisäännöt sotavankileiri 3:lla Suomen muihin sotavankileireihin verrattuna ankarat. Upseerisotavankeihin verrattuna poliittiseen henkilöstöön luettuja vankeja menehtyi Suomessa huomattavasti enemmän, mutta keskimääräiseen sotavankikuolleisuuteen verrattuna menehtyneitä oli tavanomainen määrä. Koska Suomessa ymmärrettiin, mitä heidän saksalaisille luovuttamilleen poliittisille sotavangeille tapahtui, voisi luovutetutkin laskea menehtyneiden ryhmään. Neuvostoarmeijan poliittisen henkilöstön kohtelu ja olosuhteet suomalaisten hallussa osoittavat, että vapautus pakkotyöstä ei pelastanut sotavankeja kuolemalta. Myös suomalaisten ideologisella suhtautumisella sotavankeihin oli merkitystä.

Sotatoimiyhtymien vangit

Suomalaiset jättivät osan saamistaan sotavangeista sotatoimiyhtymille rintaman läheisyyteen ja vallatuille alueille. Vankityövoimaa käytettiin vallatun alueen maanviljely-, tie-, rautatie-, puhdistus- ja raivaustöiden suorittamiseen.[779] Sotatoimiyhtymien alaisuudessa oli joulukuussa 1941 sotavangeista noin 18 prosenttia (10 000 sotavankia). Vuoden 1942 alkupuoliskolla sotatoimiyhtymien alaisuudessa olleiden rekisteröityjen sotavankien määrä nousi noin 15 100 sotavankiin, mikä oli reilu kolmannes Suomen hallussa tuolloin

[777] Kujansuu 1999, 195.
[778] Kujansuu 1999, 194. Silvennoinen 2008, 220–226, 329–332. Kallatsa 2009, 67–77.
[779] Mikkola 1976, 174.

olleista sotavangeista.[780] Sotatoimiyhtymät sijoittivat sotavankeja armeijakuntien toimesta perustetuille sotavankileireille[781], joista vuonna 1941 olivat toiminnassa sotavankileiri 5 ja sotavankileiri 17. Lisäksi vankeja sijoitettiin noin 200 sotavangin kokoisiin sotavankikomppanioihin, jotka kaikki alistettiin aluksi armeijakuntien osasto 4:n kautta päämajan linnoitusosastolle. Sotavankikomppanioiden vankimäärää täydennettiin myös kotijoukkojen alaisten vankileirien (esimerkiksi Viipurin sotavankileirin) sotavangeilla.

Vallatun alueen miehityshallinnon suomalaiset järjestivät erityisen Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan (ItäKarSE) avulla. Sen tehtäviin kuului järjestää vallatun alueen hallinto sotilaalliset näkökohdat huomioon ottaen, ylläpitää siellä järjestystä, hoitaa alueen taloutta sekä huolehtia maatalouden ja kansanhuollon vaatimista tehtävistä. Vallattu alue oli sekä sotilashallinnon että sotatoimiyhtymien alaisuudessa. Asemasodan alettua näiden välinen hallinnollinen jakolinja kulki käytännössä niin, että miehitetyn alueen taaemmat osat olivat sotilashallinnon alaisuudessa ja rintaman lähellä ollut sotatoimialue jäi edelleen sotatoimiyhtymien haltuun. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta peri myös sotatoimiyhtymien Itä-Karjalan asukkaille perustamat keskitysleirit.[782]

Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnalla ei ollut jatkosodan ensimmäisinä vuosina kirjoissaan sotavankeja, vaikka se tosiasiassa käytti näitä erilaisissa töissä. Esimerkiksi elokuussa 1942 ItäKarSE:n käytössä oli yhteensä 1 864 sotavankia, mutta vangit olivat virallisesti eri sotatoimiyhtymien alaisuudessa. Aunuksen ryhmän 16 sotavankikomppaniasta viisi oli keväällä 1943 Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan käytössä. Vastuu näistä sotavangeista kuitenkin oli Aunuksen ryhmällä tai sillä sotatoimiyhtymällä, jonka kirjoissa vangit olivat. Päämaja määräsi vasta kesällä 1943 Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan perustamaan Petroskoihin sotavankiasiain johtoelimen, minkä jälkeen se sai myös kirjoihinsa käyttämänsä sotavangit ja oli näin ollen myös vastuussa heidän hoidostaan.[783]

Käsittelen tässä kappaleessa sotavankien kohtelua ja kuolleisuutta sotatoimiyhtymien alaisuudessa. Nostan esille erityisesti linnoitusosaston alaisuudessa toimineet sotavankikomppaniat, joissa vankeja menehtyi eniten. Aluksi tarkastelen sotavankityökomppanioiden kehittymistä ensimmäisen maailmansodan aikana Euroopassa. Sotavangeista koottavat työkomppaniat, jotka työskentelivät rintamalla ja sen läheisyydessä olivat ensimmäisen maailmansodan saksalainen keksintö, joka levisi sodan aikana myös Isoon-Britanniaan ja Ranskaan. Sotavankien kohtelu ja olosuhteet näissä ensimmäisen maailmansodan sotavankityökomppanioissa tarjoavat useita vertailukohtia Suomen jatkosodan aikaisiin sotavankikomppanioihin.

---

[780] Päämajan sotavankitilanneilmoitukset, T 19653/5–8. KA/Sörnäinen. A. E. Martolan kokoelma, Sotavankitilanne 6.12.1941, Pk 1440/62. KA/Sörnäinen. Ks. myös Taulukko 3 osan III alussa (s. 211): laskettu taulukosta 15 099/44 825.

[781] Sotavankileiri 5 Sotjärvi/Jessoila/Petroskoi/Kitee, Sotavankileiri 17 Aunus (14.10.1941 alkaen kotijoukkojen esikunnan alaisuudessa), Sotavankileiri 51 Latva, Sotavankileiri 31 Karhumäki, Sotavankileiri 32 Suomussalmi ja Sotavankileiri 33 Perkjärvi.

[782] Seppälä 1989, 26–28. Westerlund 2009, 147.

[783] Mikkola 1976, 49–50. Todennäköisesti tästä johtuu, ettei Kansallisarkiston tietokannassa yhtään sotavankia ole merkitty suoraan kuolleeksi Itä-Karjalan esikunnan alaisuudessa. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

Sotavankikomppaniat

Sotavankityökomppaniat kehitettiin Saksan armeijassa, kun armeijan työvoimapula rintama-alueella paheni vuonna 1915. Venäläisiä sotavankeja alettiin käyttää länsirintamalla erityisissä sotavankityökomppanioissa, jotka olivat hallinnollisesti erillään kotialueen leirijärjestelmästä. Kahden sotavankihallintosysteemin olemassaolo radikalisoi sotavankien kohtelua. Juuri sotavankityökomppanioissa puhkesivat kaikkein äärimmäisimmät väkivallan muodot sotavankeja kohtaan. Sotavankikomppanioita tutkinut Heather Jones tulkitsee armeijan työvoimatarpeiden olleen eräs väkivaltaan kannustanut tekijä. Sekä britit että ranskalaiset seurasivat Saksan esimerkkiä vuonna 1916 ja siirsivät sotavankejaan rintama-alueelle sotavankityökomppanioihin. Kaikissa kolmessa maassa armeijoiden tarpeet johtivat uudenlaiseen säälimättömyyteen sotavankeja kohtaan.

Venäläisten sotavankien kohtelu saksalaisten ensimmäisen maailmansodan sotavankityökomppanioissa oli väkivaltaista, mutta mitään tarkoituksellista ja koordinoitua politiikkaa tähän ei ollut. Sitä vastoin brittiläisiä ja ranskalaisia sotavankeja vastaan myöhemmin suunnatut kostotoimenpiteet olivat ylhäältä johdettuja ja organisoituja. Saksan sotavankityökomppanioissa työskenteli syksyyn 1916 mennessä noin 250 000 sotavankia, mikä oli noin 16 prosenttia vankien kokonaismäärästä. Saksalaisen sotavankityökomppanian olosuhteita kuvaa hyvin seuraava esimerkki: 450 miehelle tarkoitettuun asumukseen oli ängetty yli 1 000 miestä eikä siellä ollut kunnollisia saniteettitiloja. Ruoan ja lääkkeiden jako oli täysin riittämätöntä eivätkä mitkään avustuspaketit saavuttaneet leiriä. Lyhyessä ajassa sotavangit alkoivat nääntyä ja täyttyä syöpäläisistä. Likaisissa oloissa oli miltei väistämätöntä, että ripuli yleistyi ja miehiä alkoi kuolla vauhdilla. Olosuhteista huolimatta sotavangit pakotettiin työskentelemään ankarasti linjojen takana ja kaukana leiristään. Mitään mahdollisuutta saada vapautusta töistä heikkouden tai sairauden vuoksi ei ollut.[784]

Saksalaiset itse selittivät sotavankityökomppanioissa käyttämäänsä väkivaltaa sillä, että vangit olivat kurittomia ja alttiita karkailemaan, minkä vuoksi ankaria kuritoimenpiteitä tarvittiin. Todennäköisesti suuri osa kurittomuudesta johtui nälästä. Lisäksi väkivallan selitettiin kummunneen alhaalta päin, armeijan riveistä, jonka työvoiman tarve ajoi vankityön ylikäyttöön ja vankien nääntymiseen. Vankien vartijoista oli koko ajan pulaa ja vartijoina jouduttiin käyttämään rintamapalvelukseen soveltumattomia miehiä. Varsinkin sodan loppupuolella vankien määrä alkoi olla saksalaisille logistinen painajainen. Nääntyvien vankien heikompi työteho johti kierteeseen, jossa työkomppanioiden vartijat pahoinpitelivät yhä enemmän työkyvyttömiä vankeja, jotta saisivat näistä tarvittavan työtehon irti. Komentajat tiesivät, että vankeja ruokittiin täysin riittämättömästi, mutta he jatkoivat näiden pakottamista töihin, joten syy ei ollut yksistään alimman tason väkivaltaisessa käytöksessä.

Saksan armeijassa ymmärrettiin, että vankien kurittomuus johtui pääosin nälästä ja niinpä vankien työkuntoa pyrittiin parantamaan. Vankien terveyttä ylläpitävien käskyjen toimeenpanoa ei kuitenkaan valvottu eivätkä vankeja pahoinpitelevät vartijat juuri joutuneet vastaamaan teoistaan sota-aikana. Sotavankien asemaa huononsi lisäksi Saksan ar-

[784] Jones 2011, 5–6, 123–128, 131–134.

meijan kielto kaikesta siviilien ja sotavankien välisestä kanssakäynnistä, joka pohjasi etenkin havaintoihin saksalaisnaisista, jotka yrittivät avustaa nälkiintyneitä vankeja. Kansainvälinen Punainen Risti ei päässyt tutustumaan sotavankityökomppanioihin.

Isossa-Britanniassa ja Ranskassa alettiin Saksan esimerkin mukaisesti käyttää sotavankeja armeijan tarpeisiin rintama-alueella sotavankityökomppanioiden muodossa. Maat eivät kuitenkaan ensimmäisessä maailmansodassa missään vaiheessa joutuneet käsittelemään yhtä suuria vankimääriä kerrallaan kuin Saksa keväällä 1918. Niissä oli myös selvästi enemmän muuta työvoimaa kuin sotavankeja tarjolla eli maat eivät olleet missään vaiheessa yhtä riippuvaisia sotavankityövoimasta kuin saksalaiset.[785]

Isossa-Britanniassa siviilihallinnolla oli myös kontrollimahdollisuus sotavankityökomppanioihin nähden, mitä Saksassa ei ollut. Valtaosa brittien työkomppaniavangeista työskenteli Ranskassa. Ison-Britannian omalla alueella pääosa vangeista työskenteli maataloudessa, kuten oli asian laita myös toisessa maailmansodassa. Vankien vartijoilla ei ollut samanlaista tulosvastuuta vankien työskentelystä kuin saksalaisilla vartijoilla, minkä vuoksi brittivartijoiden suhtautuminen vankeihin muodostui rennommaksi. Heillä oli myös huomattavasti enemmän vartijoita käytettävissään kuin saksalaisilla. Britit ymmärsivät hyvin, että saksalaisvangeilta vaaditun työtuloksen suuruus on sidottava heidän ravintomääräänsä ja työtehon lisäämisessä suosittiin pakottamisen sijaan palkitsemista esimerkiksi lisäruoalla. Tosin Iso-Britannian julkinen mielipide hermostui saksalaisvangeille annetuista lisäannoksista vuonna 1918 ja tämä johti vankien ravitsemustason alenemiseen sodan loppuvaiheessa. Tätä kuitenkin kompensoitiin sillä, että vangeilta vaadittiin pienempiä työmääriä.

Ensimmäisen maailmansodan sotavankikomppanioita tutkinut Heather Jones nostaa esille kolme keskeistä syytä sille, miksi saksalaisvankien kohtelu brittien sotavankityökomppanioissa ei brutalisoitunut samalla tavoin kuin saksalaisten vastaavissa. Ensinnäkin britit pitivät kiinni sovitusta 30 kilometrin säännöstä, jonka mukaan sotavankeja ei saanut viedä 30 kilometriä lähemmäs rintamalinjaa. Britit pystyivät tekemään näin, koska heillä oli muutakin työvoimaa käytettävissään lähempänä etulinjaa. Toiseksi englantilaisilla oli saksalaisia enemmän resursseja huoltaa sotavankikomppanioitaan. Kolmanneksi sotavankityökomppanioiden hallinta oli Isossa-Britanniassa keskitettyä ja säädeltyä ja se oli osa samaa työvoiman hallinnointijärjestelmää kuin maan muu työvoima.[786]

Myös Ranskassa sotavankityökomppanioiden hallinnointi oli keskitetty tiukasti ja vankin kohtelulle ja työoloille oli luotu tietyt standardit, joita valvottiin. Lisäksi Ranska noudatti Saksan kanssa sovittuja muona-annoskokoja (työttömät: 2 000 kcal, tavallisessa työssä: 2 500 kcal ja raskaassa työssä: 2 850 kcal) toisin kuin Saksa ja saksalaisvangit Ranskassa saivat vastaanottaa avustuspaketteja Saksasta ja Tanskan Punaiselta Ristiltä. Ranskan armeijan alaisuudessa työskennelleissä sotavankityökomppanioissa sotavankien olot kuitenkin olivat huonommat kuin sotavankileireillä ja muualla maassa olleilla sotavangeilla ja Ranska suosi tiettyjä sotavankien erityisryhmiä, kuten puolalaisia ja Elssas-Lothringen alueella asuvia, joita kohdeltiin paremmin.

[785] Jones 2011, 188–214, 223–225.
[786] Jones 2011, 225–251.

Ranska jaotteli saamansa vangit kansallisuuden ja arvoaseman sekä työntekijäaseman mukaan erilaista käyttöä varten. Saksalaisvangit tekivät Ranskan sotatoimialueella työkomppanioissa yleensä 10-tuntista päivää raskaissa töissä (metsätyöt, tienrakennus, rautateiden rakennus, kivilouhostyöt, lastaustyöt). Ranskalaiset vartijat kohtelivat vankeja väkivaltaisesti, mutta eivät läheskään samassa määrin kuin saksalaiset. Ranskan sotavankikomppanioissa vangit saivat hieman pienempiä ruoka-annoksia kuin sisämaan leireillä, mutta olennaista oli, että he saivat, toisin kuin sotavangit saksalaisten käsissä, vastaanottaa avustuspaketteja kotimaastaan ja avustusjärjestöiltä sekä olla kirjeenvaihdossa omaistensa kanssa. Ranskassa sotatoimialueelle ja kotirintamalle sijoitettujen vankien kohtelu poikkesi toisistaan vähemmän kuin vankien kohtelu vastaavissa muodostelmissa Saksassa.

Sekä Isossa-Britanniassa että Ranskassa saksalaissotavankien kohtelu heikkeni jonkin verran vuoden 1918 aikana, mutta vankien pakkotyön hyväksikäyttö ei missään vaiheessa eskaloitunut yhtä väkivaltaiseksi kuin Saksassa. Edes saksalaisvankien joukkoantautumiset sodan lopulla eivät romahduttaneet brittien ja ranskalaisten sotavankijärjestelmää, koska heillä oli käytettävissään laajemmat elintarvikeresurssit. Sotavankityökomppanioissa olleiden sotavankien kohtelu joka tapauksessa huononi. Mikäli sotavankien kohtelu Saksan vastaavissa muodostelmissa ei olisi huonontunut vielä enemmän tai Saksa ei olisi hävinnyt sotaa, olisi sodan jälkeen kiinnitetty enemmän huomiota myös Ranskan ja Iso-Britannian sotavankityökomppanioihin. Nyt maat kuitenkin saattoivat säilyttää kulttuurisen käsityksensä moraalisesta ylemmyydestään verrattuna barbaarisiin saksalaisiin. Esimerkiksi ranskalaiset näkivät vahvasti itsensä taistelemassa sivilisaation ja demokratian puolesta barbariaa ja tyranniaa vastaan.[787]

Sotavankien käyttäminen rintama-alueen läheisyydessä, suurina joukkoina ja sotatoimiyhtymien alaisuudessa näyttää siis jollakin tapaa kannustaneen väkivaltaan. Heather Jonesin mukaan Saksassa armeijakulttuuri, heikot elinolosuhteet, aliravitsemus ja kovat työvaatimukset helpottivat väkivaltaa sotavankeja kohtaan. Lisäksi rintaman läheisyys ja vankien potentiaalinen vaarallisuus, työvoimapulan intensiivisyys ja muusta sotavankihallinnosta irrotettu organisaatio ja alistussuhde, johon liittyi rintamakomentajien valta päättää sotavankipolitiikasta, edesauttoivat väkivallan eskaloitumista. Jonesin mukaan selitys sille, miksi väkivalta ei eskaloitunut Ranskan ja Iso-Britannian sotavankikomppanioissa yhtä pahaksi kuin Saksassa oli kulttuurisissa rajoitteissa, joita erityisesti briteillä oli sotavankien kohtelun suhteen. Iso-Britannia ja Ranska, jotka mielsivät itsensä länsimaisiksi sivistysvaltioiksi ja joissa demokraattisen perinteen mukaan sotilashallinto joutui aina viimekädessä vastaamaan siviilihallinnolle, rajoittivat näistä syistä sotavankeihin kohdistuvaa väkivaltaa. Sotavankikomppanioiden pakkotyön muoto vei silti näissäkin maissa sotavankien kohtelua väkivaltaisempaan suuntaan.[788]

Sotavankien selviytymismahdollisuudet Saksan, Britannian ja Ranskan I maailmansodan sotavankityökomppanioissa siis *huonontuivat* sodan kestäessä, mutta jatkosodan Suomessa ne *paranivat* sodan jatkuessa odotettua pidempään. Suomessa oli jatkosodan aikana toiminnassa yhteensä 65 sotavankikomppaniaa. Helmikuussa 1942 linnoitusosas-

[787] Jones 2011, 225–251.
[788] Jones 2011, 214–215, 221–222.

ton sotavankikomppanioiden (L-sotavankikomppaniat) vankimäärä oli noin 9 350 ja määrää kaavailtiin lisättäväksi entisestään. Mannerheim määräsi maaliskuun alussa 1942, että sotavankeja oli käytettävä ensisijassa päämajan linnoitusosaston töissä, joihin siirrettäväksi hän määräsi heti yli 2 000 sotavankia.[789] Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston päällikkö kapteeni Erkko joutui vastaamaan tähän, että työhön käytettäviä vapaita sotavankeja ei enää ollut tarjolla.[790] Saman vuoden kesäkuun lopulla, jolloin sotavankeja oli kaikkiaan jäljellä noin 43 200, linnoitusosaston alaisissa L-sotavankikomppanioissa työskentelikin enää noin 8 000 vankia. Organisatorisista syistä L-sotavankikomppaniat määrättiin lakkautettaviksi 1.5.1943 ja niissä olleet sotavangit siirrettiin suoraan sotatoimiyhtymien alaisuuteen. Komppanioiden nimitys muuttui samalla pelkäksi sotavankikomppaniaksi.

Kuolleisuus ja kohtelu sotatoimiyhtymien muodostelmissa

Kansallisarkiston tietokannan mukaan Suomessa sotatoimiyhtymien alaisuudessa olleissa muodostelmissa kuoli ainakin 1 441 sotavankia.[791] Näistä 25 prosenttia (360 vankia) menehtyi sotavankileireillä ja vain 4 prosenttia (55 vankia) suoraan yhtymien eli armeijakuntien ja divisioonien alaisuudessa, mikä johtuu siitä, että ennen kevättä 1943 vain pieni osa sotavangeista oli suoraan alistettuina näille yhtymille. Suurin osa, yli 70 prosenttia (1 026 sotavankia), kuoli linnoitusosaston alaisissa sotavankikomppanioissa.[792] Sotatoimiyhtymien sotavankileirillä kuolleista lähes kaikki (326) merkittiin kuolleen VII armeijakunnan alaisuudessa toimineella sotavankileiri 5:llä, joka perustettiin Petroskoihin lokakuun lopulla 1941, siirrettiin Sotjärvelle marraskuun alussa 1941 ja edelleen Jessoilaan helmikuun alussa 1942, missä se toimi aina maaliskuuhun 1944 saakka. Aunuksessa sijainnut sotavankileiri 17 oli toinen vuoden 1941 aikana vallatulle alueelle perustetuista leireistä, mutta se siirrettiin jo lokakuussa 1941 kotijoukkojen esikunnan alaisuuteen, joten Aunuksen leirin kuolleet (92 sotavankia), joista ensimmäiset menehtyivät tammikuussa 1942, on merkitty kotijoukkojen esikunnan alaisten leirien ryhmään.[793] Loput neljä sotatoimiyhtymien alaisuudessa toiminutta leiriä perustettiin vasta kesällä 1942

[789] Eljas Erkon arkisto, julkiset tehtävät: PM:n linn.os:n lennätinsanoma n:o 6698/Lin.3, 2.3.1942, Ga1, Päivälehden arkisto.
[790] Eljas Erkon arkisto, julkiset tehtävät: Kotijoukkojen esikunta, n:o 1595/Järj.1b/sal, 6.3.1942, Ga1, Päivälehden arkisto.
[791] Tähän on siis laskettu mukaan ne, joille on merkitty joko 1. tai 2. kuolinleiriksi jokin sotatoimiyhtymän alainen muodostelma. Vrt. Westerlund 2009, 97–103, joka käyttää vain 1. kuolinleiritietoa. Lisäksi on muistettava, että kyse on kokoajan niistä, jotka on *merkitty* ko. muodostelmissa kuolleiksi, ei siis välttämättä niistä kaikista, jotka tosiasiassa on näissä muodostelmissa näännytetty.
[792] Ks. Liite 6.
[793] Ensimmäiset Aunuksen leirillä kuolleet sotavangit on Kansallisarkiston tietokantaan merkitty tammikuulle 1942, jolloin leiri oli ollut jo hyvän aikaa kotijoukkojen esikunnan alaisuudessa. Tätä ennen kuolleet tosin on saatettu jättää rekisteröimättä. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA. Ilmeisesti sotavankileiri 17 alistussuhteissa oli tämän jälkeen epäselvyyksiä, sillä vielä maaliskuussa 1943 se oli merkitty tarkastuskertomuksessa VI AK:n alaisuuteen. Päämaja, Järjestelyosasto, Tarkastusmatka 10.–18.3.1943… (järjestelyosaston huoltoupseeri majuri V. Teuteri), 28.3.1943, H2. KA/Sörnäinen.

(sotavankileiri 51) ja vuonna 1943 (sotavankileirit 31, 32 ja 33) eikä näillä leireillä menehtynyt kuin muutamia sotavankeja (yhteensä 34).[794]

Sotatoimiyhtymien alaisissa muodostelmissa ja varsinkin linnoitusosaston sotavankikomppanioissa kuolleiksi rekisteröityjen määrä ei välttämättä kerro kuolleisuudesta koko totuutta, sillä erityisesti rintaman lähellä toimineissa muodostelmissa sotavangit saattoivat menehtyä ennen kuin heidät ehdittiin rekisteröidä. Viimeiset linnoitusosastojen sotavankikomppanioissa olleet vangit saivat SPR:n vankikortin vasta kesällä 1942. Itse asiassa sotavankien tarkastajat C. Björklund ja Lauri Gulin neuvoivat armeijakuntia pitämään ennen kesää 1942 kuolleita rekisteröimättömiä sotavankeja taisteluissa kaatuneina, jotta heistä ei tarvinnut tehdä jälkikäteen SPR:n vankikorttia.[795] Lisäksi sotavankikomppanioissa kuolleelle sotavangille rekisteröity sijoituspaikka saattoi olla väärä, koska rekisterit olivat muiltakin osin ajan tasalla vasta syksyllä 1942. Nääntyneiden siirrot muodostelmien välillä sekoittivat myös tilannetta. Sotavangille rekisteröity kuolinmuodostelma ei nimittäin useinkaan ollut se paikka, jossa hänet oli näännytetty. Kuolleiden määrää voi siten pitää ainoastaan minimiarviona ja otaksua, että väkivaltaisten kuolemien suhteellisen korkea osuus ja raportit sotavankikomppanioista ovat parempia indikaattoreita siitä, millaista sotavankien kohtelu niissä oli.

Linnoitusosaston sotavankikomppanioiden työtehtävät olivat useimmiten raskaita tienteko-, raivaus- ja rakennustöitä. Sotavankikomppanioiden vangit siis suorittivat pitkälti samankaltaisia töitä kuin kohtalotoverinsa ensimmäisen maailmansodan aikaisissa Saksan, Iso-Britannian ja Ranskan sotavankikomppanioissa. Suomalaisten ohjeiden mukaan sotavankikomppanioita ei saanut käyttää, toisin kuin suomalaisista työvelvollisista koostuvia linnoitusrakennuspataljoonia tai -komppanioita, sotaoperaatioita palvelevien rakennustöiden suorittamiseen vaan ainoastaan sellaisiin työtehtäviin, jotka eivät olleet välittömässä yhteydessä sotatoimiin.[796] Tällä pyrittiin välttämään kansainvälisten lakien vastaan toimimista, mutta ohjetta rikottiin yleisesti. Samoin rikottiin ohjeita huolehtia vankien työkykyisyydestä, sillä sotavankien nääntymisestä komppanioissa valitettiin jatkuvasti loppusyksystä 1941 lähtien.

Linnoitusosaston, kotijoukkojen esikunnan ja päämajan järjestelyosaston välillä käytiin loppuvuodesta 1941 ja alkuvuodesta 1942 kiivasta keskustelua siitä, kenen syytä oli, että vangit linnoitusosaston sotavankikomppanioissa nääntyivät.[797] Linnoitusosasto syytti marraskuussa kotijoukkojen esikuntaa siitä, että se antoi leireiltään työkyvyttömiä vankeja sotavankikomppanioihin ja kotijoukkojen esikunta taas piti linnoitusosastoa ja sen sotavankikomppanioita syypäänä vankien riistoon ja näännyttämiseen. Tuolloin Viipurin sotavankileiri 6:n päällikkönä toiminut C. Björklund ilmoitti, että linnoitusosaston käyttöön oli aina luovutettu ”niin työkykyisiä sotavankeja kuin käytettävissä olevasta vankiaineksesta vain on voitu löytää mutta että vankityönjohtajat kiinnittämättä lainkaan huomiota vankien hoitoon, ottavat käyttöönsä saamista vangeista kaiken voiman irti ja

[794] Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.
[795] Kujala 2008, 267–269, 270–280.
[796] Mikkola 1976, 174.
[797] Ks. myös Syyt, syylliset ja selitykset -luku.

sen jälkeen kun vangit ovat loppuunajettuja lähettävät ne sairaina leirille vaatien uudet vangit sijaan".[798]

Eripuraa tuskin lievensi se seikka, että IV armeijakunnan komentaja Karl Lennart Oesch ja syyskuun alussa perustetun Viipurin sotavankileiri 6:n päällikkö C. Björklund eivät tulleet toimeen keskenään. Osa sotavankikomppanioista työskenteli IV AK:n alueella ja sotavankileiri 6:lta otettiin niihin lisätyövoimaa. Oeschin mielestä Viipurin leirin sotavankien keskuudessa oli huono järjestys, jota hän piti Björklundin syynä. Vaikka leiri oli kotijoukkojen esikunnan alainen, se toimi IV AK:n alueella, joten AK:n komentajan ominaisuudessa Oeschilla myös oli oikeus puuttua sotavankikysymyksiin.[799]

Päämajan järjestelyosasto kehotti tammikuussa 1942 linnoitusosastoa kiinnittämään huomiota sotavankityövoiman taloudelliseen käyttöön, joka tarkoitti päämajan mukaan hyvän työtuloksen ohella vankien työkyvyn säilyttämistä. Samalla päämajan järjestelyosasto huomautti, että kotijoukkojen esikunnan kuvaaman ilmiön kaltaisia tapahtumia oli ollut muissakin Karjalan armeijan alaisten linnoitusosastojen työmuodostelmissa, joissa lisäksi sotavankien kuolleisuus oli muodostunut huomattavan suureksi.[800]

Linnoitusosaston sotavankikomppanioissa olleiden sotavankien ankarasta kohtelusta eräs osoitus oli linnoitustöiden virkaatekevän johtajan eversti Otto Bonsdorffin tulkinta muonan käytöstä palkitsemis- ja rangaistustarkoituksiin.[801] Hän huomautti "väärinkäsitysten välttämiseksi" L-sotavankikomppanioille lokakuun puolivälissä 1941, että " - - erikoisten ansioitten palkitsemisesta muona-annoksia lisäämällä tarkoittavat, että tämän tulee tapahtua sotavangeille määrättyjen muona-annosten puitteissa laiskojen vankien kustannuksella - - ".[802] Samaa käytäntöä noudatettiin myös muualla[803], mutta muona-annosten nollasummapeli tuli kalleimmaksi niissä sotavankimuodostelmissa, joissa työtehtävät olivat raskaimpia, kuten juuri sotavankikomppanioissa. Sivuhuomiona voi todeta, että muonan vähennys oli Geneven sopimuksen vastainen sotavankien rangaistusmuoto siinä missä raipparangaistuskin. Kumpikaan ei nimittäin ollut sallittu rangaistuskeino

[798] Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 13757/Lin.1/1 r sal., 16.11.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 153/Järj.2/sal., 13.1.1942 kirjelmän liite: Kotijoukkojen Esikunta, n:o 201/Järj.1b/sal., 12.1.1942, T 19653/7–8. Kotijoukkojen Esikunta, n:o 997/Järj.1b/sal., 7.2.1942, T 19653/9-10. KA/Sörnäinen. Ks. myös luku Työt.

[799] Erimielisyyksistä kertoo sekin, että sodan jälkeen, kun Oesch oli syytettynä sotavankien laajassa surmajutussa, Björklund käräytti hänet. Björklund nimittäin kertoi asian tutkinnan yhteydessä tapauksesta vuoden 1942 alussa. Oesch saapui tuolloin tarkastamaan sotavankileiri n:o 6:tta ja kysyi Björklundilta *eikö niskuroivia vankeja ammuta*. Kertoessaan oikeusviranomaisille tämän Björklund toi esille samalla sen, että Oesch ei tiennyt vankien ampumisen olevan vastoin Suomessa voimassa ollutta lakia. Kujala 2008, 176.

[800] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 153/Järj.2/sal., 13.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[801] Sotavankileirien ja linnoitusosastojen sotavankikomppanioiden kurinpitosääntö antoi tähän mahdollisuuden. Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 9762/Linn.1/1 r sal., 6.10.1941 kirjelmän liite 3: Päämaja, n:o 258/Järj. 2/sal., Sotavankileirien kurinpitosääntö, 9.7.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Ks. tarkemmin Muonitus-luku, s. 123.

[802] Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 10806/Lin.1/1 r sal, 17.10.41, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[803] Ks. esim. Ohjeet "Sotavankien työnantajille, työnjohtajille ja vartioille", liitteenä kirjelmässä: Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö, Työvoima-asiain osasto, n:o 9-5154, 21.5.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

Suomen armeijassa ja Geneven sopimuksen mukaan sotavankeja sai rangaista vain samoilla rangaistuksilla kuin vangitsijamaan omia sotilaita.[804]

Keskustelu vastuusta jatkui keväällä 1942, sillä vielä maaliskuun lopussa järjestelyosaston taholta käskettiin kotijoukkojen esikuntaa uudelleen huolehtimaan tarkoin, ettei sairaita ja heikkoja sotavankeja lähetetä sotavankityökomppanioihin.[805] Tähän todennäköisesti vaikutti puolustusvoimien ylilääkärin Eino Suolahden huolestunut kirjelmä päämajan järjestelyosastolle maaliskuun puolivälissä. Sotavankien kuolleisuus oli helmimaaliskuussa 1942 huipussaan (ks. Kuvio 1, s. 78) ja Suolahden arvio oli tuolloin, että ”[s]otavankien terveydentila on nyt yleisesti niin huono, että tarvitaan tarmokkaita ja määrätietoisia toimenpiteitä, jotta voitaisiin pelastaa heissä oleva tarpeellinen työvoima”.[806] Hän piti pääasiallisena kuolinsyynä sotavankien nälkävammoja, joiden esiintymisen eräänä syynä Suolahti esitti juuri linnoitusosaston väitteen, että sotavankileireistä oli lähetetty sotavankikomppanioihin työhön kykenemättömiä vankeja. Toisaalta Suolahti totesi myös, että kotijoukkojen esikunta oli valittanut päinvastaisesta asiantilasta eli siitä, että työmuodostelmista tuli työllä näännytettyjä sotavankeja takaisin leireille.[807] Linnoitusosaston sotavankikomppanioissa näännytetyistä sotavangeista tuli ilmoituksia myös sotavankien toipilasleireiltä vuoden 1942 aikana.[808] Vielä vuoden 1943 alussa, jolloin tilanne sotavankileireillä oli yleisesti jo parantunut, yhtymiltä tuli edelleen ilmoituksia koskien sotavankien kohtelua erityisesti linnoitusosaston sotavankikomppanioissa.[809] Mikäli ilmoituksista edes osa pitää paikkansa, on luultavaa, että toipilasleireillä, sairaaloissa ja Karjalan alueen sotavankileireillä kuolleiksi merkityistä sotavangeista suuri osa oli nääntynyt juuri L-sotavankikomppanioissa.

Vielä maaliskuussa 1943 sotavankikomppanioiden tarkastuksissa kävi ilmi, että huolimatta siitä, että huolto toimi tuolloin jo varsin hyvin, sotavangit nääntyivät komppanioissa edelleen. Näin oli varsinkin VI armeijakunnan alaisissa sotavankikomppanioissa, josta tarkastuksen aikoihin lähetettiin yli 400 vankia kotijoukkojen leireihin. Metsätöitä suorittavista jäljelle jääneistä vangeista noin 60 prosenttia oli heikkokuntoisia ja linnoitusosaston päällikön mukaan kaikki vangit saattoivat tulla ”loppuun ajetuiksi”, sillä työurakat olivat erittäin suuret. Tarkastuksessa todettiin sotavankikuolleisuuden, joka yleisesti tuolloin oli jo hyvin alhaalla, olevan sotatoimialueen yhtymistä korkein Aunuksen ryhmän alaisissa muodostelmissa.[810] Aunuksen ryhmä oli muodostettu maaliskuussa 1942 Karjalan armeijasta ja siihen kuuluvista VI ja VII armeijakunnista.

Sotavankileiri 5 siirtyi VII armeijakunnan mukana Aunuksen ryhmän alaisuuteen ja myös sen työpisteillä sotavankeja valitettiin näännytettävän vielä vuonna 1943. Eräs sotavankileiri 5:n työpiste oli puuhiili- ja pilkevarikko 5 a (PPV5a), joka toimi päämajan

---

[804] Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, osa V, luku 3, II, artikla 55: Schindler & Toman 1988, 353. Hallikainen 2000, 74.
[805] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 1252/Järj.2b/sal., 29.3.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[806] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 3720/Lääk.W/190.f.sal, 17.3.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.
[807] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 3720/Lääk.W/190.f.sal, 17.3.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.
[808] III AK:n esikunta, Huolto-osasto, n:o 660/VI/466, 9.9.1942, liite: Sv.järj.p. n:o 1, KD, n:o 329/619/42, koskee: Sv:n muonitusta, 5.9.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[809] Aunuksen ryhmän esikunta, hall.tsto.,n:o 261/X/5a/sal, 30.1.1943, T 7230/3. KA/Sörnäinen.
[810] Päämaja, Järjestelyosasto, Tarkastusmatka 10.–18.3.1943… (järjestelyosaston huoltoupseeri majuri V. Teuteri), 28.3.1943, H2. KA/Sörnäinen.

poltto- ja voiteluaineosaston alaisuudessa Äänislinnassa. Sotavankien hoito-ohjeiden jatkuvista rikkomuksista valitettiin kesällä 1943. Aunuksen ryhmän esikunnan hallinnollisen toimiston esikuntapäällikkö eversti Ilmari Karhun mukaan sotavankeja pidettiin työssä epätaloudellisesti ja epäinhimillisesti. ”PPV 5a:ssa vaaditaan jatkuvasti suurelta osalta sotavankeja olennaisesti enemmän työtä kuin heidän saamaansa ravintoon nähden olisi kohtuullista ja taloudellista”, mikä aiheutti sotavankien sairastumista, sotavankisairaalaan joutumista ja osassa tapauksia myös sotavankikuolemia. Aunuksen ryhmän esikunta oli yrittänyt pitää työpistettä käynnissä niin, että heikentyneitä vankeja vaihdettiin aina aika ajoin maataloustöissä olleisiin hyväkuntoisiin vankeihin. Aunuksen ryhmän esikunta ei kuitenkaan saanut yrityksistään huolimatta päämajan poltto- ja voiteluaineosastoa korjaamaan sotavankeja näännyttävää menettelytapaansa. Tähän vedoten Karhu pyysi päämajan järjestelyosastoa joko lisäämään PPV 5a:ssa työskentelevien sotavankien muona-annosta tai sitten alistamaan siellä työskentelevät sotavangit suoraan päämajan alaisuuteen.[811] Puuhiili- ja pilkevarikon työmaa oli kuitenkin poikkeustapaus. Lääkintämajuri W. Lojander, joka tarkasti sotatoimiyhtymien alueita kuukauden kuluttua Karhun ilmoituksesta, totesi nimittäin, että sotavangit olivat tuolloin jo yleisesti hyvässä kunnossa ja oloihinsa tyytyväisiä. Ainoastaan muutamassa tarkastetussa paikassa – lähinnä puuhiili- ja pilkevarikon työmaalla Äänislinnassa – sotavangit olivat laihoja ja ylirasitettuja.[812]

Laittomat käskyt

Kaikki linnoitusosaston sotavankikomppaniat oli aluksi alistettu armeijakuntien osasto 4:n kautta päämajan linnoitusosastolle ja vasta 1.5.1943 niissä olleet sotavangit siirrettiin suoraan sotatoimiyhtymien alaisuuteen. Linnoitusosastojen sotavankikomppaniatkin kuitenkin toimivat aluetta hallinneen armeijakunnan käskyvallan piirissä. Kannaksen ryhmän (maaliskuuhun 1942 saakka IV ja I armeijakunta) alueella toimineisiin linnoitusosaston sotavankikomppanioihin on merkitty eniten kuolleita sotavankeja: 277 menehtynyttä eli 27 prosenttia kaikista sotavankikomppanioissa kuolleista.[813]

Sotavankikomppanioiden kokonaisvankimäärä on hankalasti arvioitavissa, koska liikkuvuus niiden ja muiden sotavankimuodostelmien välillä oli erityisen suurta. Jos sotavankikomppanioiden kokonaismäärä arvioidaan keskimäärin 10 000 sotavankiin, kuolleita kertyi noin 10 prosenttia. Valtaosa sotavangeista menehtyi sotavankikomppanioissakin samoihin syihin kuin kotijoukkojen esikunnan alaisilla leireillä kuolleet vangit[814], mutta suhteutettuna muihin sotavankimuodostelmiin sotavankikomppanioissa surmattiin

[811] Aunuksen ryhmän esikunta, hallinnollinen toimisto, n:o 2295/X/5a/sal., 17.7.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[812] Kotijoukkojen esikunta, n:o 3036/Lääk./15L/41 sal., 18.8.1943, tarkastuskertomus n:o 25 (W. Lojander), T 7230/3. KA/Sörnäinen.
[813] Ks. Liite 4.
[814] Westerlund 2009, 105.

tahallisesti – yleensä ampumalla ja yleensä vuonna 1941 tai 1942 – selvästi enemmän sotavankeja.[815]

Päämajan linnoitusosaston sotavankikomppanioille oli oma ohjesääntö, joka poikkesi kotialueiden sotavankileirien ohjesäännöstä, mutta oli periaatteessa määräyksiltään lainmukainen. Linnoitusosaston sotavankikomppanioita ei siis oltu lähtökohtaisesti suunniteltu sotavankien tuhoamismuodostelmiksi.[816] Osa sotavankien tahallisista surmista sotavankikomppanioissa kuitenkin liittyi ylemmän tahon sallimaan käyttäytymiseen. Sotatoimiyhtymien komentajat nimittäin antoivat alaisilleen Suomessa voimassa olleen sotavankien kohtelusta määräävän sekä kansainvälisen lain näkökulmasta lainvastaisia käskyjä. Käsittelen seuraavaksi erään tällaisen käskyn syntyä ja seurauksia IV armeijakunnan (1.3.1942 lähtien Kannaksen ryhmän) linnoitusosaston sotavankikomppanioissa. Kyseessä on jatkosodan laajin sotavankien laittomien surmien vyyhti, jota puitiin pitkään oikeudessa sodan jälkeen.[817]

IV armeijankunnan komentajana oli syksyllä 1941 kenraaliluutnantti Karl Lennart Oesch[818] ja armeijakunnan pioneerikomentajana toimi everstiluutnantti Niilo Matti Oinonen. Hänen alaisuudessaan olivat pioneeri- ja linnoitusrakennusyksiköt. Insinöörikapteeni Veli Suomio oli armeijakunnan esikunnan linnoitusosaston päällikkö. Luutnantti Eero Veikko Nero aloitti marraskuun alussa 1941 toimensa armeijakunnan linnoitusosaston, pioneeritoimiston ja paikallisten linnoitusrakennusmuodostelmien yhdysupseerina.

Oeschin ja Oinosen ennakkoasenteita sotavankeja kohtaan kuvaavat hyvin heidän alaisilleen antamansa käskyt sotavankityövoiman kohtelusta syksyllä 1941. Karl Lennart Oesch määräsi alaisilleen divisioonille syyskuun lopussa 1941 osoittamassa käskyssä, että sotavankien kanssa veljeily oli lopetettava. Hän paheksui voimakkaasti sitä, että suomalaiset sotilaat suhtautuivat liian ystävällisesti sotavankeihin. Everstiluutnantti Matti Oinonen puolestaan totesi 18.9.1941 alaisilleen pioneeri- ja linnoitusrakennusyksiköille antamassaan käskyssä sotavankien kohtelusta, että sotavangeille eli ”vuosisataisille vihollisille” oli luonteenomaista ”viekkaus, petollisuus ja laiskuus”. Hän määräsi, että vankeja piti nimittää ryssiksi, ei vanjoiksi tai muilla neutraalimmilla termeillä. Lisäksi hän uhkasi: ”jos tarkastusmatkoillani havaitsen ryssien kohtelussa olosuhteisiin nähden sopimatonta inhimillisyyttä ja tasavertaisuuden tavoittelua, katson tämän rangaistavaksi teoksi”. IV armeijakunnassa yleiseltä käsitykseltä vaikutti se, että sotavankien pienikin kurittomuus oli tukahdutettava ankarasti ja kuten Saksan itärintaman sodassa, politrukeista ja

[815] Kujala 2008, 160–165.
[816] Kujala 2008, 169.
[817] Kujala 2008, 166–220. Lindstedt 1999, 147, 583.
[818] Oesch (1892–1978) lähti ensimmäisten jääkäreiden joukossa Saksaan vuonna 1915 ja osallistui ensimmäisen maailmansodan taisteluihin Saksan itärintamalla. Oesch saapui Suomeen jo vuonna 1916 jääkäreiden värväystehtäviin. Kapteeniksi ylennetty Oesch osallistui Suomen sisällissotaan valkoisen armeijan 8. jääkäripataljoonan komentajana. Sisällissodan jälkeen Oesch toimi mm. yleisesikunnan tiedusteluosaston (osasto 3.) päällikkönä ja vuonna 1930 hänet nimitettiin kenraalimajurin arvoisena yleisesikunnan päälliköksi. Kenraaliluutnantiksi vuonna 1936 ylennetty Oesch nimitettiin myös talvisodan aikana päämajan yleisesikunnan päälliköksi ja näin hän toimi Mannerheimin lähimpänä apulaisena. Eljas Erkko vastusti nimitystä. Helmikuussa 1940 Oesch nimitettiin rannikkoryhmän komentajaksi ja hän sai pysäytettyä Neuvostoliiton etenemisen Viipurin länsipuolella. Talvi- ja jatkosodan välillä hän toimi II armeijakunnan komentajana.

komissaareista ei tarvinnut välittää. Erään IV armeijakunnan väliaikaisen sotavankien kokoamisleirin johtajan, kapteeni P. Simeliuksen, kerrottiin muun muassa käskeneen syyskuussa 1941, että karkaamiseen tai suuriin kurittomuusrikkeisiin syyllistyneet sotavangit oli heti ammuttava.[819]

Ensinnäkin komentajien käskyistä kuvastuu pyrkimys epäinhimillistää neuvostosotavangit; toiseksi niistä paistaa ideologissävytteinen ja jopa irrationaalinen käsitys sotavankien vaarallisuudesta. Se, että tällainen käsitys saattoi kehittyä, juontaa juurensa ihmisten yleisiin taipumuksiin epäinhimillistää toisia ihmisryhmiä. Tähän on tietenkin lisättävä historiallisen tilanteen ja sotilaskulttuurin tätä taipumusta kannustava vaikutus. Sotavangit todella olivat rintaman läheisyydessä suurina joukkoina vaarallisempia kuin taaempana tai kotialueella. Myös monet muut rintamakomentajat, sotavankiasioista vastaavat viranomaiset ja valvontaosaston henkilökunta jakoivat IV AK:n komentajien sotavankikäsityksen, joka kuvastaa suomalaisten venäläisiin kohdistaman viholliskuvan ankarampaa ja demonisoivaa muotoa.[820]

Se, miten tämä komentajien sotavankikäsitys poikkesi erityisesti sotavankeihin ystävällismielisimmin suhtautuneiden suomalaisten kommunistien käsityksistä, tulee esille työkomppaniassa poliittisena vankina työskennelleen Harry Vuorisen muistelmista. Vuorisen työkomppania sijaitsi syksyllä 1941 Kannaksella IV:n armeijakunnan alueella ja lähellä erästä sotavankien työpistettä. Käskyä, joka kielsi sotavankien kanssa seurustelun, heidän ystävällisen puhuttelunsa sekä leivän ja tupakan antamisen, levitettiin myös poliittisille vangeille ja työvelvollisille. Vuorinen kirjoittaa: ”Se ei kuitenkaan estänyt sotavankien auttamista. Heidän sanomattoman kurja elämänsä liikutti monia, jokaista, jolla oli vähänkin ihmisyyttä rinnassaan. Milloin vain hiukankin tilaisuutta oli, pistimme leipää sotavangeille - -”.[821]

Jatkosodan aikaisen armeijan komentajista valtaosa oli aatemaailmaltaan oikeistolaisia, mikä, verrattuna Vuorisen muistelmiin, alleviivaa poliittista jakoa suhtautumisessa sotavankeihin. Armeijan upseeristo koostui sotilasvaikuttajista, joista monet olivat olleet ensimmäisen maailmansodan aikana Saksassa jääkäreinä tai toimineet tsaarin Venäjän aikaisessa armeijassa (kuten Mannerheim), osallistuneet sisällissotaan valkoisen armeijan tehtävissä ja osa heistä oli ollut mukana ajan äärioikeistolaisissa kansanliikkeissä (kuten AKS:ssä).[822] Aikakauden historiallisessa tilanteessa kuvatunlainen tausta oli tiiviisti kytköksissä niin poliittiseen bolsevikki- ja kommunisminvastaisuuteen kuin kansalliseen venäläisvihaan.[823] Tämä aatteellinen tausta mahdollisesti kannusti julmaan tai välinpitämättömään sotavankien kohteluun. Oikeistolainen aatteellinen tausta sinällään ei kuitenkaan automaattisesti tarkoittanut vankien kaltoin kohtelua tai sen paremmin kommunistinen maailmankuva vankien empaattista kohtelua. Vuorisen ja muiden poliittisten vankien muistot myötätuntoisesta kärsivien sotavankien auttamisesta saattoivat johtua aatemaailman sijaan poliittisten vankien ja sotavankien tilanteen samankaltaisuudesta. Etelä-

[819] Kujala 2008, 166–168, 175, 214, 289–290. Ks. myös luvut Hyökkäys alkaa, Vartijat, Kovemmat rangaistukset?
[820] Ks. Viholliskuva-luku.
[821] Vuorinen 2006, 93.
[822] Alapuro 1973, 160–161. Mälkki 2008, 229, 238–239, 261.
[823] Ks. Viholliskuva-luku.

Pohjanmaan talonpojat, joista valtaosa varmasti oli pikemminkin oikealle kuin vasemmalle kallellaan taas kohtelivat sotavankitarkastajan mielestä jopa liian helläkätisesti tiloilleen kesällä 1942 sijoitettuja venäläisiä sotavankeja Ylistarossa.[824]

IV armeijakunnan esikunnan linnoitusosaston päällikkö Veli Suomio antoi 19.11.1941 armeijakunnan alaisille linnoitusmuodostelmille ja sotavankikomppanioille sotavankien kohtelusta käskyn. Käsky on yksi harvoista kirjallisesti annetuista ja säilyneistä lainvastaisista käskyistä, joita Suomen armeijassa annettiin jatkosodan aikana. Suomion käskyssä määrättiin, että niskuroivat sotavangit on heti teloitettava työpaikalla opiksi toisille. Lisäksi käskyssä määrättiin, että vankien kohtelun oli oltava äärimmäisen ankaraa. Laiskureiden ruoka-annoksia oli pienennettävä ja niskuroijat ja politrukit oli armotta raivattava pois. Teloitusten tapahtuessa vangit oli merkittävä ilmoituksiin ”poistetuiksi”. Lopuksi käskyssä mainittiin, että IV armeijakunnan komentaja oli antanut tähän täydet valtuudet. Lisäksi käskyssä korostettiin, että sitä tuli noudattaa armeijakunnan alueella, vaikka päämajan linnoitusosaston määräykset sanoisivat toista. Ohjeet käskyn laatimiseen tulivat kaikesta päättäen kenraaliluutnantti Oeschilta, mutta sitä ei ollut missään vaiheessa tarkoitettu kirjalliseksi.[825]

Käsky johti ainakin IV armeijakunnan alaisissa L-sotavankikomppanioissa useisiin sotavankien laittomiin ampumisiin syksyllä 1941 sekä talvella 1941–1942 ja loppukeväällä ja kesällä 1942. Surmat lakkasivat hetkeksi maalis-huhtikuussa 1942. Syy taukoon oli siinä, että 2. sotapoliisikomppanian päällikkö kapteeni Raimo Pitkänen kieltäytyi noudattamasta vankien ampumiskäskyä. Kannaksen ryhmän esikunta puuttui väliaikaisesti tilanteeseen. Sen linnoitusosasto antoi 9.3.1942 alaisilleen sotavankikomppanioille käskyn, joka kielsi sotavankien ampumisen kurinpitoteitse. Kuolemantuomio voitiin langettaa vain kenttäoikeudessa laillisen tutkimuksen jälkeen. Allekirjoittajina olivat linnoitusosaston päällikkö insinöörimajuri Suomio ja sotavankikomppanioiden valvojaksi noussut luutnantti Nero. Käytännössä uudella käskyllä ei näyttänyt olleen Kannaksen ryhmän alaisissa sotavankikomppanioissa merkitystä. Everstiluutnantti Oinonen nimittäin määräsi suullisesti, että Suomion marraskuussa 1941 antamaa käskyä oli edelleen noudatettava.

Suomion käsky pysyi voimassa seuraavaan syksyyn (1942), jolloin sotavankien ampumisia Kannaksen ryhmän alaisissa muodostelmissa alettiin tutkia. Päämajan valvontaosaston virkamies teki ilmoituksen loppukesällä tai alkusyksystä 1942 sotavankikomppania L-25:ssä sotavankeja kohtaan tehdyistä rikoksista. Päämaja määräsi Kannaksen ryhmän esikunnan tutkimaan asiaa. Tutkimuksissa tuli esille Suomion lainvastainen käsky sekä Oeschin ja Oinosen osuus asiaan. Juttua ei kuitenkaan viety vielä sodan aikana sotaylioikeuteen, jossa se olisi lain mukaan kuulunut käsitellä. Antti Kujala päätyy sotavankisurmia käsittelevässä tutkimuksessaan olettamaan, että kyse oli korkeimmalta tahol-

[824] Ylistaron vuoden 1939 eduskuntavaalien äänestysjakauman mukaan kunnassa selvä enemmistö kannatti maalaisliittoa (39 %, kun koko maassa maaseudulla 29,7 %) ja kokoomusta (27,6 %, kun koko maassa maaseudulla 11,4 %). Kolmanneksi suurin puolue oli IKL (21,7 % kannatus, kun se koko maassa oli maaseudulla vain 6,6 %). Kokoomus ja Maalaisliitto myös säilyivät kunnassa selvästi suurimpina puolueina vuoden 1945 vaaleissa. Suomen virallinen tilasto XXIX A: 20-21. Eduskuntavaalit 1939, 1945. Ks. vankien helläkätisestä kohtelusta Ylistaron talonpoikien huomassa Empatia-luku.

[825] Kujala 2008, 171–174.

ta (Mannerheim ja Heinrichs) tulleesta tahallisesta vaientamisesta, sillä laajuudessaan juttu olisi herättänyt kiusallista huomiota. Suomi oli jo saanut sotavankiasioissa kyllin kielteistä huomiota maailmalla.[826]

Sodan jälkeen Oesch hävitti itse lähes kaikki jutun tutkinta-asiakirjat ollessaan syysmarraskuussa 1944 yleisesikunnan päällikkönä. Sotavankeja kohtaan tapahtuneita rikkomuksia tutkimaan perustettu Sotavankileirien tutkimuskeskus ryhtyi selvittämään Oeschin-Neron tapausta kesäkuun alussa 1945. Syyte nostettiin kaikkiaan 51 sotavangin laittomasta ampumisesta. Todennäköisesti todellinen luku oli huomattavasti suurempi. Juttu meni lopulta korkeimpaan oikeuteen ja tuomituiksi tulivat Nero, Suomio ja Oesch, joista ensin mainitun tuomiota korkein oikeus nosti ja viimeksi mainitun tuomiota laski huomattavasti sotaylioikeuden antamasta. Lopulliset tuomiot olivat: Nerolle elinkaudeksi kuritushuonetta, Suomiolle kuusi vuotta kuritushuonetta ja Oeschille kolme vuotta vankeutta. Oinonen oli ehtinyt kuolla sotaylioikeuden tuomion jälkeen.[827]

Suomion käsky niskuroivien vankien telotuksesta oli selkeästi lainvastainen. Suomessa voimassa olleiden lakien mukaan sotavankien ampuminen kävi päinsä ainoastaan sotatuomioistuimen tuomion perusteella tietyissä sotavankien tekemissä rikoksissa, itsepuolustukseksi tai karkaamisen, salakapinan tai kapinan estämiseksi, olkoonkin, että kaksi viimeksi mainittua olivat hyvin tulkinnanvaraisia.[828] Muitakin vähintään laittomuuden rajoilla liikkuvia vartiointikäskyjä annettiin sekä kurileirillä (sotavankileiri 24) että poliittiseen henkilöstöön kuuluneille sotavangeille tarkoitetulla leirillä (sotavankileiri 3).[829] Todennäköisesti harmaalla alueella liikkuvia käskyjä annettiin enemmänkin, vähintään suullisesti. Tällaisia olivat esimerkiksi tilanteet, joissa komentajat antoivat ymmärtää hyökkäykseen lähdettäessä, että vankeja ei oteta.[830]

Linnoitusosaston Kannaksen ryhmän alaisissa sotavankikomppanioissa sotavankien julma ja mielivaltainen kohtelu siis johtui ylhäältä sallitusta ja jopa korkea-arvoisten upseerien kannustamasta käyttäytymisestä. Se alkoi jo muistuttaa totalitaaristen järjestelmien toimintalogiikkaa, mutta näyttää silti jääneen Suomessa yksittäistapaukseksi tai ainakin vähemmistöön. Harvinaista tapauksessa nimittäin oli se, että toiminnasta tuotettiin kirjallinen käsky ja todennäköisesti myös se, että sotavankeja ammuttiin niin laajassa mitassa. Jos vastaavia tapauksia olisi ollut enemmän, niistä jotkut olisivat varmasti nousseet sodan jälkeisissä oikeusjutuissa esille.[831] Sitä vastoin IV AK:n komentajan käsitys

---

[826] Ks. Herätys-luku

[827] Kujala 2008, 161, 166–220.

[828] Lindstedt 1999, 145–151, 258–262. Kujala 2008, 224. SRL 64 § ja 65 §. Suomen asetuskokoelma 1919, n:o 71.

[829] Ks. s. 267 (sv.l. 24) ja s. 171 (sv.l. 3).

[830] Ks. esim. Poliisitutkintapöytäkirja n:o 74/46, folio 38, 6.9.1946, akti 1253/634, VD 1947. KKO. KA. Jutussa JR 60:n II pataljoonan viestijoukkueen johtajana syksyllä 1941 toiminut luutnantti väittää todistuksessaan, että hänen esimiehensä pataljoonan komentaja, jota syytettiin kahden neuvostosotavangin ampumisesta 22.7.1941, olisi tuolloin sanonut, että ”ylempää tulleen määräyksen mukaisesti ei vankeja otettaisi - -”. Ks. myös Kankare 2011, 83. Tosin kovin monet komentajat tuskin antoivat yleiskäskyinä vanginottokieltoja, sillä vangit olivat hyökkäyksessä tietolähteinä tärkeitä. Kujala 2008, 44.

[831] Antti Kujala kävi *Vankisurmat* tutkimukseensa kaikki Korkeimpaan oikeuteen saakka menneet sotavankien surmajutut läpi sekä seuloi relevanttien tapausten osalta Sotaylioikeudessa käsitellyt tapaukset siltä varalta, että jokin olennainen juttu olisi jäänyt tähän oikeusasteeseen. Mitään Oeschin jutun laajuisia tapauksia ei kuitenkaan tullut esille.

neuvostosotavangeista saattoi hyvin koskettaa laajemminkin sotavankien kanssa tekemisissä olleita tahoja.

Sotavankikomppanioissa poikkeuksellisen suuri osa sotavankikuolemista johtui sotavankien aktiivisesta tappamisesta, kun valtaosa sotavankikuolleisuudesta ja huonosta kohtelusta liittyi passiiviseen välinpitämättömyyteen ja itsepetokseen, joka mahdollisti ikävien tietojen sivuuttamisen ilman tarpeeksi tehokkaita toimia tilanteen korjaamiseksi. Linnoitusosastojen sotavankikomppanioihin liittyi silti yksi piirre, joka oli tyypillinen kaikissa sotavankien sijoitusympäristöissä, nimittäin se, että kansallisuudella oli sotavangin kohtelussa merkitystä.

Vain isovenäläisiä sotavankikomppanioihin?

Suomessa jatkosodan aikana toteutetulla sotavankien kansallisuusjaottelulla oli vaikutusta sotavankien kohteluun, ainakin välillisesti, sillä vankeja valikoitiin eri töihin kansallisuuden perusteella.[832] Lisäksi suomensukuiset sotavangit saivat erityisetuja osakseen[833].

Sotavankikomppanioissa kuoli suhteellisesti hieman suurempi osuus kansallisuudeltaan isovenäläisiä kuin keskimäärin muualla. Sotavankikomppanioissa kuolleiden (kansallisuudeltaan tunnettujen) joukosta 79 prosenttia oli isovenäläisiä, kun kaikista jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista, joiden kansallisuus on tiedossa, 77 prosenttia oli isovenäläisiä.[834] Eri armeijakuntien alaisuudessa olleissa sotavankikomppanioissa isovenäläisten suhteellinen kuolleisuus vaihteli. Esimerkiksi IV armeijakunnan alaisissa sotavankikomppanioissa isovenäläisten osuus kuolleista oli yli 80 prosenttia.[835] Isovenäläisten suuremmat osuudet kuolleista sotavankikomppanioissa ovat loogisia, jos niihin oli sijoitettu enemmän isovenäläisiä sotavankeja kuin muualle.

On viitteitä siitä, että linnoitusosaston sotavankikomppanioihin, joissa siis kuri oli tiukkaa ja kohtelu usein huonoa – jopa lainvastaista – haluttiin nimenomaisesti isovenäläisiä sotavankeja. Esimerkiksi kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston päällikön Eljas Erkon määrätessä tammikuun alussa 1942 sotavankileiri 6:n sotavankeja siirrettäväksi lisää päämajan linnoitusosastolle Viipurin rakennuspiirin töitä varten, hän tähdensi ohjeessaan, että sotavankileiri 6:n tulee luovuttaa tarpeellinen määrä ryhmään 4 (miehistöä) kuuluvia *isovenäläisiä* sotavankeja linnoitusosastolle. Jos leirillä ei ollut tarpeeksi tällaisia vankeja, oli niitä otettava joltakin muulta vankileiriltä.[836]

Linnoitusosaston sotavankitoimiston päällikkönä tammikuun lopulta 1942 alkaen toiminut luutnantti Eero Nero väitti kuulusteltaessa linnoitusosaston päällikön Veli Suomion sanoneen, että sotavankikomppanioiden perustamisen todellinen tarkoitus oli venä-

---

832 Ks. Työt-luku.
833 Ks. Heimosotavangit-luku.
834 Sotavankikomppanioissa kuolleista 1026 sotavangista 1 005:lle on Kansallisarkiston tietokantaan merkitty kansallisuustieto ja näistä 797 oli isovenäläisiä. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.
835 Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.
836 Kotijoukkojen Esikunta, n:o 75/Järj.1b/sal., 5.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Vastaavia pyyntöjä ja määräyksiä juuri isovenäläisten käytöstä linnoituskomppanioissa on ko. mapissa useita.

läisten rangaistusvankien vähittäinen hävittäminen. Antti Kujala päätyy pitämään lausuntoa Neron perättömänä väitteenä, jonka avulla hän pyrki vapautumaan vastuusta ja vierittämään sitä esimiehilleen.[837] Kyse tuskin oli aivan niin suunnitelmallisesta tuhoamispolitiikasta kuin Nero luulotteli, mutta jotain todellisuuspohjaa väitteellä saattoi olla. Mikäli isovenäläisiä sotavankeja valikoitiin tietoisesti linnoituskomppanioihin, joissa kuri ja kohtelu olivat tiukkaa sekä työtehtävät normaalia raskaampia, tarkoitti se käytännössä sitä, että kansallisuuden perusteella tapahtuva valikointi johti isovenäläisten sotavankien muita sotavankeja todennäköisempään menehtymiseen.

***

Samat seikat vaikuttivat sotavankikomppanioiden olosuhteisiin Suomessa kuin ensimmäisen maailmansodan sotavankityökomppanioissa. Tapa käsitellä sotavankeja suurina työkomennusryhminä sekä vankien vaihtuvuus edesauttoivat välinpitämättömyyttä vankeja kohtaan. Rintaman läheisyys teki vangeista potentiaalisesti vaarallisempia. Lisäksi sotavankikomppanioiden komentajien jyrkät asenteet ja käskyt sallivat neuvostosotavankien raa'an, jopa laittoman kohtelun, josta ei sodan aikana yleensä joutunut vastuuseen. Myös sotavankien työvoimapotentiaalin korostaminen johti työvoimapulan ja vartijoiden vähäisyyden vuoksi väkivaltaan sotavankeja kohtaan. Vangeista oli pakko puristaa irti kaikki mitä saatiin ja tämä oli vartijoiden vastuulla.[838]

On syytä painottaa, että kyse ei Suomessa välttämättä ollut tietoisesta isovenäläisten sotavankien tuhoamispolitiikasta. Ympäristö sotavankikomppanioissa lisäsi huomattavasti suomalaisten potentiaalia suhtautua venäläisvankeihin vähemmän inhimillisinä. Kun tähän yhdistettiin historian painolasti – erityisesti suomalaiskomentajien venäläis- tai vähintäänkin bolsevikkiviha – sekä ihmisten yleinen kategorisointitaipumus ja alttius ksenofobialle, on perusteltua väittää tilanteen kannustaneen julmuuteen tai välinpitämättömyyteen sotavankeja kohtaan.

Sotavankien työvoimapotentiaali ohitti tärkeydessään Suomessakin vankien terveyden, turvallisuuden ja yleisen hyvinvoinnin sekä kansainvälisen lain. Heather Jonesin tulkinnan mukaan työvoimapotentiaalin nostaminen vankien ykkösarvoksi johti myös ensimmäistä maailmansotaa edeltäneen sotavankikäsityksen muuttumiseen. Aikaisemmin vangit oli käsitetty (ja näin kansainvälisessä laissa myös määrättiin) ei-taisteluhahmoksi eli heidät oli erotettu selkeästi vihollistaistelijasta. Ensimmäisessä maailmansodassa, ja erityisesti sen loppupuolella, sotavanki alkoi kuitenkin sulautua vihollisen käsitteeseen, vaikkei edes Saksassa ollut tuolloin tahallista tuhoamispolitiikkaan sotavankeja kohtaan. Sotavankikomppanioiden luominen kiihdytti väkivaltaa sotavankeja kohtaan.[839] Näyttää siltä, että itse organisaatiomuodossa oli jotain väkivaltaan kannustavaa.

Sotavankien konkreettinen käyttö isona ryhmänä raskaissa töissä ei kuitenkaan ollut tyypillistä ainoastaan sotavankikomppanioille. Suomessa sotavankeja käytettiin samankaltaisissa muodostelmissa usein myös kotirintamalla muun muassa suurilla metsä- tai

[837] Kujala 2008, 207–208.
[838] Ks. myös Jones 2011, 188–190, 196–197, 225–251.
[839] Jones 2011, 214–215, 221–222.

tehdastyömailla, joilla myös esiintyi väkivaltaa sotavankeja kohtaan ja joissa sotavangit nääntyivät liian raskaissa töissä aivan kuten sotavankikomppanioissa.[840]

Ilmapiiri sotavankikomppanioissa kuitenkin oli mahdollisesti enemmän sotavankien kaltoin kohtelun salliva kuin kotialueen muodostelmissa, jos Oeschin jutun oletetaan indikoivan jotain systeemitason hyväksynnästä. Lisäksi sotavankikomppanioissa esiintynyttä väkivaltaa saattoi edesauttaa rintaman läheisyys, mikä teki sotavangeista potentiaalisesti vaarallisempia ja lisäsi vartijoiden liipaisinherkkyyttä. Koska kotijoukkojen esikunnan alaisten sotavankileirien metsätyömaillakin oli sekä nälkään nääntymistä että kurinpitotarkoituksessa tehtyjä ampumisia, voi olla, että alistussuhteen ja sijainnin lisäksi vahva sotavankien kaltoin kohtelua edistävä vaikutus oli sotavangeilla teettävän työpisteen muodossa ja työn laadussa.

Heimosotavangit

Sotavankikomppanioihin verrattuna varsin erilaisen kuvan sotavankien kohtelusta ja oloista antaa Aholahdella sijainnut sotavankileiri 21, joka oli tarkoitettu suomensukuisille sotavangeille. Niin sanotut heimosotavangit tuovatkin selkeimmin esille suomalaisten hallussa olleiden sotavankien erilaisen kohtelun kansallisuuden perusteella. Suomalainen sotavankihallinto luki heimosotavangeiksi suomea auttavasti puhuneet neuvostosotilaat, jotka olivat kotoisin yleensä Itä-Karjalasta, Inkerinmaalta, Novgorodista, Tverin karjalaisalueilta tai vepsäläisalueilta. Kyse oli siis *lähialueiden* suomensukuisista sotavangeista, vaikka heistä käytettiin yleisnimitystä suomensukuiset sotavangit tai heimosotavangit. Suomen armeijan vangiksi jäi myös etäisiä suomensukuisia sotavankeja (esimerkiksi mordvalaiset ja udmurtit), mutta he eivät olleet erityisasemassa suomalaisten sotilasviranomaisten suunnitelmissa. Heimosotavangin status edellytti oikean kansalaisuuden tai kotipaikan lisäksi yhteistä kieltä.[841]

Sotavankien kansallisuusjaottelun lisäksi suomalaiset jakoivat valloittamansa Itä-Karjalan väestön kansallisuusryhmiin. Suomalaiset lähtivät Itä-Karjalan väestökysymyksessä liikkeelle siitä, että väestö siellä oli saatava puhdistetuksi vieraasta aineksesta, jolloin jäljellejääneet voitaisiin liittää suomen kansaan. Ei-kansallinen aines tuli siirtää muualle, minkä vuoksi alueen venäläisväestö suljettiin keskitysleireihin. Väestönkirjausta kansallisiin ja ei-kansallisiin toteutettiin Itä-Karjalassa sitä mukaa, kun alueita saatiin vallattua. Kansallisiin eli etuoikeutettuihin kuuluivat karjalaiset, suomalaiset, inkeriläiset, vepsäläiset, eestiläiset ja muut suomensukuiset. Ei-kansallisiin ja samalla ei-etuoikeutettuihin kuuluivat venäläiset, ukrainalaiset ja muut kansallisuudet. Paikallisen

[840] Sodan jälkeen korkeimman oikeuden sotarikosoikeudenkäyntien yhteydessä tuli esille tapauksia, joissa sairaita tai työkyvyttömiä sotavankeja ammuttiin sotavankileirien työpisteillä kurinpitotarkoituksessa tai mahdollisesti jotta muut sotavangit saadaan työskentelemään tehokkaammin. Ks. esim. sv.l. 9:n työpiste: päätöstaltio 3.3.1946, f. 27, akti 154/80 VD 1946. KKO. KA. Ks. myös Kujala 2008, 242. Sv.järj.l. 2:n työpiste: päätöstaltio 23.9.1946, f. 457, akti 790/405 VD 1946. KKO. KA. Päätöstaltio 3.11.1948, f. 95, akti 275/141 VD 1948. KKO. KA. Sv.l. 12:n työpiste: päätöstaltio 18.9.1946, f. 394, akti 1055/539 VD 1946. KKO. KA.

[841] Laine 1982, 146. Kielen tärkeydestä suomalaisessa nationalismissa ks. esim. Jussila 1979, 17–21.

väestön kansallisuusryhmiin jaottelun perusteena oli rodullinen arviointi, joka tehtiin henkilön syntyperän perusteella. Syntyperä määriteltiin vanhempien kansallisuuden mukaan, mikä ei tosin aina ollut aivan yksinkertaista. Ohjeissa kehotettiin huomioimaan ensinnäkin se, kumpaan vanhempaan henkilö on läheisemmässä yhteydessä sekä henkilön kotikieli, koulunkäynti, muu yhteys Itä-Karjalaan ja lisäksi vielä mihin kansallisuuteen henkilö itse itsensä määritteli. Jos kansallisuuden määrittelyssä oli tämän jälkeenkin epäselvyyksiä, oli kiinnitettävä huomiota henkilön kehitysmahdollisuuksiin tulla hyväksi itäkarjalaiseksi. Kansallisuusryhmittely vaikutti paljon Itä-Karjalan alueen väestön asemaan suomalaisten miehitysvallan alla, samoin kuin sotavankien kansallisuusjaottelu vaikutti heidän olosuhteisiinsa suomalaisten käsissä.[842]

Kielitaidon tärkeys suomalaisuuden mittarina viittaa kielinationalismin perinteen ja kielitaidon käytännön edun lisäksi siihen, että sodan johdossa ymmärrettiin hyvin suomalaisten sulattavan uudet sisäryhmäläiset helpommin, kun he olivat *mahdollisimman* samankaltaisia. Heimosotavangeista oli nimittäin myös tarkoitus kasvattaa uusia Suur-Suomen kansalaisia, joiden avulla valloitettua Itä-Karjalaa voitaisiin asuttaa.[843] Jotta muut suomalaiset saataisiin tavoitteelle myötämieliseksi, vedottiin heimoveljien suomalaisuuteen, joka oli helpointa todistaa yhteisen kielen avulla. Suomalaisuuden määrittelyssä siis käytettiin intuitiivisesti hyväksi sitä, että ihminen on luonnostaan taipuvainen suosimaan niitä, joita hän pitää sukulaisinaan. Sukulaisten suosimisen laajennuksena voi pitää juuri ihmisten taipumusta kokea myötätuntoa ja auttaa helpommin sellaisia henkilöitä, jotka he kokevat itsensä kanssa samankaltaisiksi.[844]

Rekisteröityjä heimosotavankeja (lähialueiden suomensukuisia) oli jatkosodan aikana Suomessa noin 3 000, alle 5 prosenttia sotavankien kokonaismäärästä. Tosin heimosotavankien kokonaismäärä oli todennäköisesti jonkin verran korkeampi, sillä noin tuhat suomensukuista sotavankia palveli Suomen armeijassa ja heidät oli poistettu sotavankiluetteloista vuoden 1943 aikana. Heimosotavankien kokonaismäärästä noin 2 200 oli saatu Saksan sotavankileireiltä vankien vaihdossa.[845] Sotavankien vaihtoa Saksan kanssa alettiin suunnitella jo vuonna 1941 ja ensimmäiset vankien vaihdot tapahtuivat kesällä 1942. Vilho Helanen, joka oli aktiivisesti mukana sotavankien vaihto-operaatiossa, kirjoitti päiväkirjaansa kesällä 1942 sotavankien vaihtoneuvottelusta saksalaisen kapteenin kanssa. Helanen kysyi ”haluavatko saksalaiset puolestaan meiltä ukrainalaisia sotavankeja vastalahjaksi [vepsäläisiä sotavankeja vastaan]. Hän [saksalainen kapteeni] huomautti sen olevan koko tämän jutun edellytyksenä ja siitä sovitun heti neuvottelujen alussa, mutta sanoi heidän toivovan saksalaisia, kaukasialaisia, georgialaisia ja ukrainalaisia – tässä järjestyksessä, ja heidän olevan valmiit ottamaan niitä miten paljon tahansa. Huomautin ettemme me, koska meilläkin on puute työvoimasta, halua antaa enempää kuin pään

[842] Laine 1982, 104–109. Ks. kansallisuusjaottelusta Hyökkäys alkaa -luku.
[843] Laine 1982, 145–146.
[844] Wilson 1995, 46–50.
[845] Turunen 2005, 6–7. Suolahti 2008, 149–153. Suolahden mukaan vain alle prosentin kohdalla kyse oli pelkästään kansallisuuden perusteella tapahtuneesta vaihdosta. Suurimmat syyt olivat vankien vaihto ylipäätään (51 prosentin kohdalla) ja työvoima (46 prosentin kohdalla). Westerlund 2009, 135.

päästä, ei ainakaan työkykyisiä sotavankeja."[846] Suomalaisille kansallisten syiden lisäksi työvoimaperuste oli eräs tekijä sotavankien vaihdon taustalla.[847]

Suomalaisen kansakunnan kasvattamiseksi Suomeen siirrettiin vuonna 1943 myös noin 63 000 inkeriläistä. Siirtoa oli kaavailtu jo vuonna 1941, jolloin etenkin heimoaktiivien ajatuksena oli siirtää inkeriläisalueiden asukkaat asuttamaan vallattua Itä-Karjalaa. Siirtoa ei toteutettu vielä tuolloin osittain kuljetusvaikeuksien ja elintarvikepulan vuoksi. Lisäksi talvella 1941–1942 heimoaktiivien haaveissa oli vielä mahdollinen Inkerin maan liittäminen Suomeen, jolloin inkeriläisiä ei olisi tarvinnut siirtää kotiseuduiltaan minnekään.[848] Lopulta vuonna 1943 toteutunutta inkeriläisten siirtoa on selitetty sekä työvoimapulalla[849] että humanitaarisilla syillä[850], mutta heimoaktiivien vahva panos siirron suunnittelussa ja toteutuksessa, Suomeen siirrettyjen inkeriläisten koostumus (pääosin naisia ja lapsia) sekä tiedot väestösuunnitelmista Itä-Karjalan varalle viittaavat vahvasti suomalaiskansallisten syiden olleen painavimpina siirron taustalla.[851]

Suomensukuisten heimosotavankien käyttötarkoitus oli siis täysin toisenlainen kuin muiden sotavankien. Se perustui osittain heimosotavankien työvoimapotentiaaliin, mutta pääasiassa rotuajatteluun, kielisukulaisuuteen ja Suur-Suomi suunnitelmiin, joiden mukaisesti heimosotavangit suunniteltiin sopeutettavaksi suomalaiseen väestöön.

Aholahden leiri

Suomensukuisille sotavangeille perustettiin oma sotavankileiri 19.9.1941 Aholahteen, Savonlinnan liepeille. Erityisleirin perustamiseen on esitetty aikaisemmassa tutkimuksessa kolme syytä:

1) Suomensukuisten sotavankien sotilaallinen käyttö.

Vapaaehtoisista heimosotavangeista koottiin Saksan mallin mukaisesti marraskuussa 1942 erillinen taisteluyksikkö, Heimopataljoona 3, mutta siihen otettiin vain noin kolmasosa suomensukuisista sotavangeista.[852] Lisäksi suomensukuisten sotavankien sotilaallista käyttöä vastustettiin pitkään sekä päämajassa[853] että heimoaktiivien joukossa, joten taisteluyksikön perustamista tuskin voi pitää ainoana syynä oman leirin perustamiseen heimosotavangeille vaan pikemminkin pataljoona oli leirin sivutuote.

2) Suomensukuisten sotavankien informaatioarvo.

---

[846] Vilho Helasen päiväkirja 2.7.1942, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA.
[847] Ks. esim. Vilho Helasen päiväkirja 2.12.1942, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA. Suolahti 2008.
[848] Vilho Helasen päiväkirja 3.10.1941, 6.2.1942, 8.–20.2.1942, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA.
[849] Nevalainen 1990.
[850] Ks. esim. Brotherus 1966, 141.
[851] Flink 2010, erit. 85–133.
[852] Ojala 1974. Syrjä 1991.
[853] Hallikainen 2000, 55–56.

Päämajan tiedusteluosastolla arveltiin, että vähemmistökansallisuuksiin kuuluneet sotavangit kertovat tietonsa vapaammin, kun he ovat erillään isovenäläisistä sotavangeista.[854] Tämä arvelu kuitenkin koski kaikkia vähemmistökansallisuuksia, ei pelkästään suomensukuisia, eikä siis selitä, miksi vähemmistökansallisuuksista ainoastaan suomensukuisille perustettiin oma leiri.

3) Suomensukuisten sotavankien sopeuttaminen suomalaiseen väestöön.

Tämä oli painavin syy leirin perustamiseen ja se mainittiin myös leirin perustamiskäskyssä. Itä-Karjalan sotilashallinnon suunnitelmissa oli käyttää vankeja vallatun Itä-Karjalan uusina asuttajina yhdessä alueen suomensukuisen väestön ja muualta haalittujen suomensukuisten kanssa.[855]

Aholahden sotavankileirille tulleiden heimosotavankien fyysinen kunto oli aluksi heikko. Kotijoukkojen esikunta ehdotti marraskuussa 1941 lisäystä Aholahden sotavankileirin muona-annoksiin, mutta ei vankien työkykyisyyden säilyttämiseen vedoten kuten muiden leirien kohdalla vaan jotta leirin kasvatukselliset tavoitteet toteutuisivat paremmin. Päämajan intendentintoimistossa muona-annosten korottamista ei vielä hyväksytty. Korotuspyyntö uusittiin helmikuun lopulla 1942, jolloin pääintendentti asettui myönteiselle kannalle. Aholahden leirin suomensukuisten sotavankien muona-annokseksi määrättiin B-annos, jota oli korotettu C-annoksen rasvamäärällä.[856] Seurauksena vankien kunto parani alkuvuodesta 1942, vaikkakin vielä huhtikuussa 1942 sotavankitarkastaja eversti M. H. A. Spåren mukaan leirin vangit valittivat ruoan heikkoutta ja monet myös näyttivät hänestä heikoilta. Leirin päällikkö vakuutti, että ruokatarpeet menevät kaikki kokonaisuudessaan vangeille, mutta vangit eivät näytä näillä annoksilla vahvistuvan. Hän toivoi, että vangit saisivat suomalaisen sotilasmuonan tai ainakin siviiliväestön annosta vastaavan muonamäärän. Maalaistaloissa töissä olleet vangit nimittäin olivat tyytyväisiä ja lihoivat.[857]

Heimosotavankien muonitusta parannettiin uudelleen heinäkuussa 1942, jolloin *kaikille* Suomen sotavankimuodostelmissa olleille heimosotavangeille alettiin antaa C-muona-annos ja lisäksi kolme savuketta, mikä asetti heidät selvästi eriarvoiseen asemaan verrattuna isovenäläisiin vankeihin, joiden annosmäärät riippuivat heidän tekemästään työstä.

Suomensukuisten sotavankien eroa muihin vankeihin korostettiin vielä sillä, että heidät puettiin eri tavalla kuin muut sotavangit. Aluksi heidät puettiin Suomen armeijan sotilaspukuihin, mutta tämän aiheutettua sekaannusta heitä varten tilattiin englantilaisia sotilaspukuja. Lisäksi heimosotavangit vapautettiin sotavankitunnuksena olleen V-

[854] Puolustusvoimain pääesikunta, Tilastotoimisto, I 5, 34/Järj.1b, Sotavankien käsittelyn ja kuulustelun opas, ei päiväystä, Fa1. KA/Sörnäinen. Hanski 1990, 87.
[855] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1207/Järj.1b/sal., 19.9.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Turunen 2005, 33–35. Laine 1982, 199–205.
[856] Päämaja, Intendentintsto, n:o 3989/Int.tsto/sal, 25.11.1941, T 19497/15. Kotijoukkojen esik. n:o 2873/Järj.1b/sal, 22.11.1941, T 19497/15. Kotijoukkojen esik. n:o 336/Int.1/4/sal, 25.2.1942, T 19497/15. Päämaja, Intendentintsto. n:o 1440/Int.tsto/E/sal, 27.2.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[857] P.M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen.

kirjaimen merkitsemisestä sotilaspukunsa selkämykseen. Heidät merkittiin vähemmän näkyvästi Heimokansalainen-käsivarsinauhoilla.[858]

Suomalaiskansallisia tavoitteita heimosotavankien varalle toi vahvimmin esille pääosin heimoaktiiveista koostunut Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta (ItäKarSE). Ensimmäisenä sotilashallintokomentajana toimi Enso-Gutzeitin toimitusjohtaja vuorineuvos V. A. Kotilainen[859], esikuntapäällikkönä everstiluutnantti G. Snellman ja osastopäälliköinä kapteeni Ilmari Helomaa, kapteeni Oiva Mäkelä, majuri N. A. Osara, insinööriluutnantti Reino Castrén, vänrikki Vilho Helanen ja lääkintäkomentajakapteeni Aarne Valle. Esikunnan perustamisvaiheen ylimmästä henkilöstöstä ainakin puolet oli Akateemisen Karjala-Seuran jäseniä ja useat, kuten Helanen, Castrén ja Yrjö Vuorjoki, joka oli esikunnassa toimistopäällikkönä, kuuluivat AKS:n johtajistoon.

AKS:n heimoideologia tulikin vahvasti esille Itä-Karjalan sotilashallinnon johdossa, jonka tavoitteena oli Itä-Karjalan väestöpohjan suomalaistaminen ja kuten sanottu, heimosotavankien lisäksi alueelle oli tarkoitus siirtää muutakin suomenheimoista väestöä. Ainakin sodan alkuvaiheen suunnitelmissa Itä-Karjalan sotilashallinnon esikunnassa lähdettiin siitä, että Itä-Karjalan haltuunoton oli tarkoitus olla pysyvä.[860]

Aholahden leirin toiminnan olennainen osa oli heimosotavankeihin suunnattu valistus- ja propagandatyö, jonka tarkoituksena oli kasvattaa vangeista suomalaismielisiä heidän tulevaa tehtäväänsä varten Suur-Suomen asukkaina. Päämäärät Aholahden leirin valistustyössä olivat näin ollen hyvin erilaiset kuin muilla sotavankileireillä, joissa valistuksella pyrittiin vähentämään karkureiden ja kurittomien määrää ja kasvattamaan vankien työpanosta.[861]

Itä-Karjalan sotilashallinnon esikunnan valistustyöhön kuului tarkkaan suunniteltu opetusohjelma, jonka mukaan valistusta annettaisiin kuutena päivänä viikossa. Valistukseen kuuluivat erilaiset kouluaineet, mutta pääpaino oli Suomi-tuntemuksen lisäämisessä. Myös uskonnollisella kasvatuksella oli valistuksessa merkittävä asema. Todellisuudessa valistustyötä hankaloitti se, että valtaosa vangeista työskenteli leirin ulkopuolella maatiloilla. Lisäksi vankien vaihteleva suomen kielen taito aiheutti ongelmia. Valistustyö ei lopulta sujunut suunnitelmien mukaan ja varsinainen opetustyö lopetettiin pian. Jonkin verran valistustyötä leirillä harjoitettiin tämän jälkeenkin, mutta ei läheskään niin koordinoidusti kuin Itä-Karjalan sotilashallinnon esikunta olisi toivonut.[862]

ItäKarSE koetti saada tavoitteidensa toteuttamiseksi heimosotavankileiriä kokonaisuudessaan alaisuuteensa. Vaikka se vastasi vankien kasvatus- ja valistustyöstä sekä heidän kuulusteluistaan ja valvonnastaan, komento- ja huoltotehtävät kuuluivat kotijoukkojen esikunnalle. Päämaja ei suostunut alistussuhteen muutokseen ja Aholahden leiri pysyi kotijoukkojen esikunnan alaisuudessa lakkauttamiseensa saakka. Leirin johdolle ja koti-

---

[858] Turunen 2005, 37–38.

[859] Hän toimi tehtävässä kesäkuun puoliväliin 1942 saakka, minkä jälkeen sotilashallintokomentajana jatkoi eversti J. V. Arajuuri elokuun 19. päivään vuonna 1943 asti, josta eversti Olli Paloheimo hoiti tehtävää sodan loppuun.

[860] Laine 1982, 86–91, 141–156.

[861] Myös upseerisotavankien leirillä valistuksella tähdättiin osittain indoktrinaatioon. Ks. Kujansuu 1999, 128.

[862] Turunen 2005, 41–46.

joukkojen esikunnalle oli kuitenkin selvää, mihin heimosotavankeja oli myöhemmin tarkoitus käyttää.[863]

ItäKarSE suunnitteli vapauttavansa jo sodan aikana suomensukuisia sotavankeja jälleenrakennustöihin valloitettuun Itä-Karjalaan. Hanketta valmisteltiin vuoden 1942 alussa, mutta yleisesikunnan päällikkö kenraali Heinrichs asettui vastustamaan esitystä ja päämaja suhtautui johdonmukaisen kielteisesti heimosotavankien vapautussuunnitelmiin.[864] Lisäksi Mannerheim suhtautui kielteisesti Suomeen siirrettävien inkeriläisten sijoittamiseen Itä-Karjalaan.[865] Heimoaktiivien pisimmälle viedyt haaveet suomensukuisten sotavankien suhteen näyttivät olleen jokseenkin usein ristiriidassa päämajan linjausten kanssa.[866] Itä-Karjalan sotilashallintoesikuntaan kuului useita AKS:n jäseniä ja ainakin AKS- ja heimoaktiivi Vilho Helasen käsitys oli, että Mannerheim ei antanut AKS:lle juuri mitään arvoa.[867]

Näyttää siltä, että ItäKarSE:llä oli selvästi enemmän valistuksellinen ja ideologinen näkemys heimosotavankien käytöstä, kun taas päämaja suhtautui heihin pragmaattisemmin. Tosin jos päämaja olisi ollut vahvasti ItäKarSE:n kanssa eri mieltä heimosotavankeihin kohdistetuista suomalaiskansallisista tavoitteista, se olisi varmasti ajanut ankarammin omaa pragmaattista näkemystään. Nyt päämaja toimi ehkä vain hurjimpien visioiden toppuuttelijana, mutta ei kyseenalaistanut kokonaisuudessaan Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan suunnitelmia suomensukuisten sotavankien varalle.

Kurinpitotoimenpiteisiin Aholahden leirillä jouduttiin turvautumaan harvoin, sillä vangit olivat kohtuullisen rauhallisia eikä rikkomuksia juurikaan sattunut, mikä varmasti liittyi osittain siihen, että he eivät joutuneet näkemään nälkää kuten muut sotavangit. Heimosotavankien mielialat ja käytös kuitenkin muuttuivat kurittomampaan ja röyhkeämpään suuntaan vuoden 1943 alkupuolelta lähtien ja sotavankien rangaistuksetkin lisääntyivät.[868] Aholahden leiriltä siirrettiin tuolloin useampia vankeja Riitasensuon kurileirille ja lisäksi Aholahden leirin yhteyteen, Enso-Gutzeitin alueelle, perustettiin niskuroivia vankeja varten tiukan sotilasvartioinnin alainen metsätyöleiri.[869]

Heimosotavankien käyttäytymisestä oli tullut kriittisiä ilmoituksia jo syksyllä 1942. Lounais-Hämeen suojeluskuntapiirin komentaja everstiluutnantti K. Breitholz katsoi, että heimosotavangeille ei tulisi enää antaa erivapauksia työpisteillä. Hänen mukaansa Aholahden sotavankileirin antamat ”ylimalkaiset” ohjeet antaa erilaisia vapauksia heimosotavangeille johtivat säännöllisesti ”tunnetuista suomalaisluonteellisista syistä” aina vähitel-

---

[863] Ks. esim. Kotij.E. n:o 91/Järj.1b/sal., 9.1.1943, Tarkastuskertomus PSav.skp:n heimosotavankityöpisteiden tarkastuksista 29.–30.12.1942 (R. Ellilä), H2. KA/Sörnäinen.

[864] Yksittäisiä suomensukuisia sotavankeja vapautettiin sodan aikana muutamia, mutta he olivat joko inkeriläisiä, joiden perheet tulivat väestönsiirtojen yhteydessä Suomeen tai armeijan palveluksessa olleita. Lisäksi kaikki Heimopataljoonassa 3 palvelleet vapautettiin sotavankeudesta vuonna 1943, jotta heidät voitiin siirtää armeijan riveihin

[865] Vilho Helasen päiväkirja 22.–30.12.1942, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA.

[866] Turunen 2005, 53–66.

[867] Vilho Helasen päiväkirja 12.–30.1.1943, Vilho Helasen (1899–1952) yksityiskokoelma, AKS-arkisto, 630:102. KA.

[868] Hallikainen 2000, 54–55.

[869] Turunen 2005, 38–40.

len liian laajaan tulkintaan, jolloin vangit alkoivat vaatia yhä enemmän vapauksia. Seurauksena oli kurittomuutta ja heimosotavangin aseman väärinkäyttöä.[870] Kotijoukkojen esikunta kiinnittikin Aholahden leiriin huomiota alkuvuodesta 1943, sillä heimosotavangit olivat niskoitelleet ja osoittaneet kurittomuutta työpaikoilla. Kotijoukkojen esikunta käski: ”Kuri ja järjestys heimosotavankien keskuudessa on viipymättä palautettava ja niskoittelun halu kitkettävä tarpeellista ankaruutta käyttäen. Heimosotavangit on pysytettävä tietoisina sotavankiasemastaan, eikä heitä saa leirin taholta hemmotella.”[871]

Aholahden leiri lakkautettiin kesällä 1943, mutta lakkauttamiseen todennäköisesti vaikutti vankien kurittomuuden lisääntymistä enemmän vankien vähäinen määrä leirillä, sillä leirin vangeista valtaosa oli siirretty lähialueille maatöihin. Leirin 1 772 vangista vain 153 majoittui leirillä marraskuussa 1942. Aholahden leirin lakkauttamisen jälkeen heimosotavangit siirrettiin Naarajärven järjestelyleirin yhteyteen. Heistä muodostettiin siellä oma heimovankiosastonsa.[872] Heimosotavankien maine kuitenkin oli kärsinyt kolauksen. Syksyllä 1943 heimosotavangit jopa arvioitiin eräässä tarkastuskertomuksessa venäläisiä sotavankeja huonommiksi työntekijöiksi: ”venäläiset sotavangit ovat säännöllisesti enemmän pidettyjä, koska he ovat tottelevaisempia, ahkerampia ja heillä on paljon vähemmän vaatimuksia”.[873] Suhtautumistapa oli muuttunut aikalailla syksystä 1941.

Suomensukuisten sotavankien kohtelu ja käyttö

Suomensukuisten sotavankien erilaisesta kohtelusta kertoo selvää kieltä se, että rekisteröidyistä 3 020 lähialueiden suomensukuisesta vangista menehtyi suomalaisten käsissä vain noin 5 prosenttia (159 vankia). Etäisistä suomensukuisista sitä vastoin menehtyi yli 29 prosenttia, mikä on lähellä sotavankien noin 30:n kokonaiskuolleisuusprosenttia.[874] Pahimpana kuolleisuusvuonna 1942 Aholahden leirin sotavankikuolleisuus oli vain noin prosentin luokkaa.[875] Lääkintämajuri Lojander kommentoi tarkastuskertomuksessaan helmikuussa 1942, jolloin olot sotavankileireillä olivat yleisesti hyvin huonot, suomensukuisille tarkoitetun leirin sotavankien ravitsemustilanteesta: ”Minkäänlaisia riittämättömän ruoan aiheuttamia tautitiloja ei ole esiintynyt”.[876]

Suomensukuisia sotavankeja käytettiin monissa tehtävissä, joita voi pitää ehkä enemmän yhteistyönä vangitsijoiden kanssa kuin pakkotyönä, sillä työtehtävistä oli usein vastavuoroisesti hyötyä myös heimosotavangeille. Näitä yhteistyön muotoja olivat sotavankien värväytyminen Suomen puolustusvoimien palvelukseen joko taistelutehtäviin tai muihin erityistehtäviin, luottamustehtävät sotavankileireillä ja osallistuminen maatalous-

[870] Lounais-Hämeen skp:n komentaja, n:o 3869/Kom./13.sal, Sv.työpisteiden tarkastuskertomus (K. Breitholz), 8.10.1942, H2. KA/Sörnäinen. Ks. myös Sv.leiri 21, Tarkastuskertomus (luutnantti E. E. Tapola), 3.2.1943, H2. KA/Sörnäinen.
[871] Kotijoukkojen esikunta, n:o 555/Järj.1b/sal., 9.2.1943, H2. KA/Sörnäinen.
[872] Turunen 2005, 38–40.
[873] Sotavankien komentajalle, Tarkastuskertomus n:o 32 (W. Spåre), 22.–24.9.1943, H3. KA/Sörnäinen.
[874] Westerlund 2009, 135.
[875] Ojala 1974, 17.
[876] A. E. Martolan kokoelma, Kotijoukkojen esikunta, n:o 640/Lääk.9/31 a sal., Tarkastuskertomus (W. Lojander), 24.2.1942, Pk 1440/17. KA/Sörnäinen.

töihin suomalaisilla maanviljelystiloilla. Yhteistyöstä oli suomalaisille hyötynä kielitaitoisen sotavankiaineksen käyttö vankileirien ja maatilojen työvoimana sekä vankien hyödyntäminen propagandassa. Sotavangit puolestaan saattoivat yhteistyön avulla saavuttaa paremmat elinolosuhteet ja mahdollisesti lupauksen vapaudesta.

Puolustusvoimien palveluksessa heimosotavankeja työskenteli muun muassa päämajan tiedusteluosastolla sekä tiedotus-, propaganda-, asiamies- ja erikoistehtävissä ja lopulta myös rintamajoukoissa. Sekä päämaja että ItäKarSE vastustivat sodan alussa ajatusta heimosotavangeista koottavasta taisteluyksiköstä, mutta loppuvuodesta 1942 päämaja muutti kantaansa. 16.11.1942 annettiin käsky Heimopataljoona 3:n perustamisesta. Heimopataljoonaan haki kaikkiaan noin 1 500 heimosotavankia ja heitä hyväksyttiin siihen noin 1 100. Valtaosa oli inkeriläisiä ja karjalaisia. Heimopataljoonaan hyväksyttyjen tuli allekirjoittaa palvelusitoumus, joka vapautti vangin sotavankeudesta, jotta hän voi palvella puolustusvoimissa. Pataljoonaan liittyminen oli ainakin muodollisesti vapaaehtoista eli se ei sotinut kansainvälisiä säädöksiä vastaan.

Heimopataljoonan on arvioitu onnistuneen taistelutehtävissään hyvin, mutta ongelmiakin esiintyi. Heimosotavankien kurittomuudesta ja epäluotettavuudesta raportoitiin samoin kuin suomalaisen henkilöstön epätasa-arvoisesta suhtautumisesta heimosotavankeihin. Pataljoonassa tuli ilmi kaksi laajempaa ja suunniteltua joukkopakohanketta, ensimmäinen keväällä 1943 ennen pataljoonan siirtoa etulinjaan ja toinen kesällä 1944 juuri ennen Neuvostoliiton suurhyökkäystä. Hankkeiden tarkoituksena oli organisoitu loikkaaminen Neuvostoliiton puolelle.[877] Heimopataljoonan mielialan kuitenkin raportoitiin kehittyneen positiiviseen suuntaan erityisesti vuoden 1943 loppupuolella, kun yhä useamman pataljoonan miehen perhe tuli inkeriläissiirtojen myötä Suomeen. Tällöin ”inkeriläiset ja itäkarjalaiset alkoivat yhä selvemmin tuntea kohtalonyhteytensä kanta-Suomen kanssa”.[878]

Toinen yhteistoiminnan muoto olivat heimosotavankien luottamustehtävät sotavankileireillä. Syy heidän valintaansa oli kielitaito, mutta osittain myös heimosotavankeihin kohdistetut kasvatukselliset tavoitteet. Suomensukuiset sotavangit toimivat yleensä vankileireillä tulkkina tai leirivanhimpana. Näistä luottamustehtävistä suomensukuiset sotavangit saivat usein jotain etuja itselleen, kuten vapauksia tai paremman majoituksen. Muun muassa linnoitusosaston sotavankien kohtelua koskevassa käskyssä todettiin, että ”Suomea puhuvia karjalaisia ja inkeriläisiä tulkkeina käytettäviä sotavankeja on kohdeltava paremmin kuin muita sotavankeja”.[879] Heimosotavangit saattoivatkin olla leireillä enemmän leirin henkilöstön kuin vangin kaltaisessa asemassa.[880] ItäKarSE kuitenkin vastusti suomensukuisten sotavankien käyttöä sotavankileireillä, joilla oli myös iso-

[877] Syrjä 1991, 97–101, 121–123.
[878] Liite Kan.RE:n kirj. n:o 1741/Val./201 sal./22.11.1943, Ote: Heimopataljoonan mielialailmoitus ajalta 1.–15.11.43, T 8362/11. KA/Sörnäinen. Ks. myös HeimoP.3, KD. n;o 17/Ic/sal., Mielialailmoitus, 11.1.1943, T 8362/10. KA/Sörnäinen. Päämaja, Valvontaosasto, n:o 14600/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus syyskuulta 1943, 21.10.1943, T 8362/11. KA/Sörnäinen. Ojala 1974. Syrjä 1991.
[879] Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 9762/Linn.1/1 r sal., 6.10.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[880] Mikkola 2000, 120–121.

venäläisiä sotavankeja, sillä se olisi halunnut eristää kaikki suomensukuiset vangit Aholahden valistusleirille.[881]

Suomensukuisten sotavankien maatiloilla suorittama työ oli hyödyllistä suomalaisten ja sotavankien kannalta. Maanviljelijät toivoivat hakemuksissaan usein juuri suomensukuisia sotavankeja työvoimaksi, sillä he olettivat kielitaidon edesauttavan yhteistyötä näiden kanssa.[882] Sotavangeille työskentely maatiloilla taas tarjosi yleensä leirioloja paremmat elinolosuhteet. Aholahden leirin suomensukuisista sotavangeista valtaosa työskentelikin Savonlinnan seudun maatiloilla. Yksityisille työnantajille annetut yleiset ohjeet sotavankien käsittelystä koskivat myös heimosotavankeja. Aholahden leirin valistusupseeri Saransaaren seudun maanviljelijöille lokakuussa 1942 jakama ohjeistus kuitenkin poikkesi suuresti päämajan ja kotijoukkojen esikunnan säännöistä. Siinä heimosotavankeja kehotettiin kohtelemaan kuten suomalaisia työmiehiä ja painotettiin, että heimosotavangit eivät ole ryssiä vaan suomalaisia, sillä he puhuvat suomea ja heissä virtaa suomalainen veri.[883] Tässä näkyy hyvin suomensukuisten sotavankien suomalaisuuden korostaminen juuri yhteisen kielen ja rodun avulla sekä heidän erottelunsa venäläisistä. Ohje on yksi selkeimmistä julkilausutuista osoituksista kansallisuuden vaikutuksesta sotavankien kohteluun Suomessa.

Heimosotavankien työskentely maatiloilla liittyi heimoaatteeseen ja heimosotavankien valistuspäämääriin. Työskentely suomalaisilla tiloilla oli havainto-opetusta suomalaisista oloista ja propagandan väline. Suomensukuisten sotavankien runsaudesta maataloustöissä kertovat myös monet muistitietokuvaukset heimosotavangeista. Suomensukuisiin sotavankeihin näytetään suhtautuneen maatiloillakin eri tavoin kuin isovenäläisiin sotavankeihin, joiden kohtelu tosin vaihteli suuresti ja oli yleisesti ottaen parempaa maatiloilla kuin muissa työmuodostelmissa. Suomensukuiset sotavangit pääsivät kuitenkin usein miltei perheenjäsenen asemaan sijoituspaikassaan, kun isovenäläiset vangit olivat pikemmin rengin asemassa. Kuten sotavankitarkastaja M.H.A. Spåre tarkastuskertomuksessaan mainitsee: ”[heimo]sotavankien kohtelu on ilmoituksen mukaan ollut hyvä eikä kosketusta muihin ole estetty. Maalaistaloissa nämä sotavangit mm. aterioivat isäntäväen kanssa samassa pöydässä”.[884]

***

Sotavankien jaottelulla oli vaikutusta sekä sotavankien olosuhteisiin että kohteluun, sillä upseerit selvisivät omalla leirillään suhteellisen hyvin, poliittinen henkilöstö ei ja heimosotavankien olot puolestaan olivat kaikkein parhaat. Ankarimpiin sotavankimuodostelmiin, kuten linnoitusosaston sotavankikomppanioihin valikoitiin pääasiassa iso-

[881] Turunen 2005, 46–52.
[882] Ks. esim. KYTM:n työvoimaosasto, diaarikortti A5-14842, Pälkäneen työvoimapäällikölle saapunut kirjelmä, 3.8.1942, Aa:3 (1942), KA.
[883] Turunen 2005, 71.
[884] P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Ks. myös Kotijoukkojen esikunta, n:o 91/Järj.1b/sal., Tarkastuskertomus (Järj.1b:n toimistoupseeri luutnantti R. Ellilä) 9.1.1943, H2. KA/Sörnäinen. Turunen 2005, 67–79.

venäläisiä sotavankeja. Sotavankien jaottelu vaikutti näin ollen sotavankien sijoitusympäristöön, millä puolestaan oli vaikutusta sotavankien mahdollisuuksiin selvitä hengissä. ”Tavallisten” sotavankileirien olosuhteisiin vaikuttivat sijainti (ilmasto ja ympäristön resurssit), leirin koko ja sotavankien työtehtävät. Oma merkityksensä oli myös johdolla ja henkilökunnalla. Osassa (poliittisen henkilöstön leiri ja sotavankikomppaniat) ylhäältä päin kannustettiin sotavankien kaltoin kohteluun, osassa (heimosotavankileiri) taas sotavankien hyvään kohteluun. Henkilöstön aktiivista vaikutusta enemmän sotavankien näänttymisen mahdollisti ympäristön mahdollistama välinpitämättömyys ja hajautettu tai epäselvä vastuukysymys. Monista sotavankileireistä tuli ”luurankotehtaita” leirien johdon tahtomatta ja tarkoittamatta talvella 1941–1942, kun sotavangit säilöttiin ylikuormitetuille leireille ilman mahdollisuutta lisäruokaan, mutta samalla heidän työvoimapotentiaaliaan pyrittiin erityisesti suurilla työpisteillä hyväksikäyttämään.

Vartijat

B-miehet vartiotehtäviin

Sotavankien vartiomiehiksi suunniteltiin aluksi sotapoliiseja[885], mutta pian kävi ilmi, ettei heitä riitä tarvittavaa määrää. Sotavankeja saatiin paljon eli myös vartijoita tarvittiin enemmän kuin aluksi osattiin arvioida. Sotapoliisien resursseja veivät oletettua enemmän myös rivimiesten kurittomuusilmiöt ja metsäkaartilaiset.[886] Koko jatkosodan ajan ja erityisesti hyökkäysvaiheessa 1941 sotavankien vartijoista oli pulaa, sillä jatkosodan aikainen mobilisaatio oli hyvin laaja ja kaikki kynnelle kykenevät miehet vietiin rintamalle. Sotavankien vartioinnista vastasivat lopulta pääosin rintamakelpoisuutensa menettäneet fyysisesti tai psyykkisesti sotaan kykenemättömät tai sodassa vammautuneet b-miehet.[887]

Monet rintamakelpoisuutensa menettäneet miehet määrättiin jatkosodan aikana suojeluskuntien alaisiin ilmasuojelujoukkoihin (is-joukot), joita alettiin sodan aikana käyttää sotavankien vartiointitehtäviin. Ilmasuojelujoukot oli muodostettu suojeluskuntien kotirintamalle jääneistä miehistä ja sotilaspojista sekä b-luokituksen saaneista rintamamiehistä. Ilmasuojelujoukkojen tehtäviin kuuluivat juuri erilaiset vartiointitehtävät, desanttien torjunta, väestön suojelu sekä palon- ja kulontorjunta.[888] Työpisteillä ja sotavankikomppanioissa vartijoina käytettiin myös työvelvollisia siviilimiehiä, joilla saattoi olla rikosrekisteri tai mielenterveydellisiä ongelmia. Lääkintämajuri Lojander kuvasi marraskuussa 1942 Riitasensuon sotavankileiri 24:n eli niin sanotun kurileirin vartijoita seuraavasti: ”leirin päällikön sekä lääkärin lausunnon mukaan on leirin vartiomiehistö yleensä peräti heikkoa ainesta, invaliideja, reumaattisia sairauksia, kroonillisia vatsavaivoja, sydänvikoja sekä runsaasti sotaneurooseja”.[889] Tällaiset vartijat eivät välttämättä saaneet tarvittavaa auktoriteettia vankien joukossa tai osanneet käsitellä vankijoukkoa oikein. Aluksi sotavankien vartiointitehtäviin komennetuille ei myöskään ollut tarjolla kunnollista koulutusta sotavankien käsittelystä eikä kaikilla ollut edes alkeellista sotilaskoulutusta.[890]

---

[885] Päämaja, n:o 106/Järj.2/sal, Käsky sotavankien käsittelystä, 29.6.1941, Fa1. KA/Sörnäinen.

[886] Ks. kurittomuusilmiöistä ja metsäkaartilaisista esim. Muttilainen 1984. Rentola 1994. Kulomaa 1995. Danielsbacka 2007; 2008.

[887] Sotavankien vartijat olivat siis siinä mielessä valikoitunutta joukkoa, että he eivät kelvanneet rintamalle. Kuinka paljon tällä sotavankien vartijaksi valikoitumisella oli merkitystä sotavankien kohteluun, on epävarmaa. Jatkosodan aikana sotavankien suomalaiset vartijat ehkä pikemminkin ajautuivat kuin hakeutuivat vartijan tehtäviin, mikä on myös otettava huomioon, mikäli sotavankien kohtelua pyritään selittämään vartijoiden ominaisuuksilla. Tässä mielessä sotavankien vartijat eroavat tavallisista kriminaalivankien vartijoista, jotka usein hakeutuvat itse tehtäviinsä. Alatason vartijoiden valikoituminen ja heidän roolinsa sotavankien kohtelussa kaipaavat mikrotasoon keskittyvää jatkotutkimusta, sillä tämän työn puitteissa tätä teemaa on mahdollista tarkastella ainoastaan lyhyesti.

[888] Selén 2001, 489–496.

[889] Kotijoukkojen esikunta, n:o 4676/Lääk./9B/31a sal., Tarkastuskertomus n:o 14, 3.11.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[890] P. M. n:o 8, Sv.leireissä n:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä sotas:ssa n:o 65 toimitettujen tarkastusten ynnä sotas:ssa n:o 64 tehdyn käynnin tuloksista, 25.10.41, (M. H. A. Spåre), T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

B-miehisyys ei tietenkään välttämättä tarkoittanut vartijaksi kelpaamattomuutta ja vartijoiden joukossa oli myös sekä fyysisesti että psyykkisesti terveitä. Joitakin vartijoita sotavangit jopa kiittelivät hyvästä huolenpidosta.[891] Varsinkin sotavankileireillä vartijoina toimineiden suomalaisten muistelmista välittyy kuva varsin asiallisesta vankien kohtelusta.[892] B-luokituksen saaneet rintamamiehet eivät kuitenkaan olleet yleensä saaneet juuri minkäänlaista koulutusta vartiointitehtäviä varten ja tämä saattoi olla yksi syy siihen, miksi vartijoiden epäpätevyydestä valitettiin usein ja miksi he eivät ehkä omaksuneet sellaista vartijan roolia ja käytöstä, jota sotilasviranomaiset heiltä odottivat.

Vartijoiden toimenkuva

Sotavankien vartijoiden tehtäviin kuuluivat vankien karkaamisen estäminen sekä sen valvominen, että vangit työskentelivät ahkerasti ja noudattivat annettuja ohjeita. Vartijoiden oli myös pidettävä huolta, etteivät asiattomat henkilöt päässeet kosketuksiin sotavankien kanssa. Jos vanki lähti karkuun, vartijan oli kyllin kuuluvasti huudettava kahdesti käsky ”Stoi”. Ellei karkuri noudattanut sitä, vartija saattoi pysäyttää hänet ampumalla tähdäten jalkoihin.[893] Näiden vartiointiohjeiden lisäksi jatkosodan aikana annettiin tietyissä sotavankimuodostelmissa myös laittomia vartiointiohjeita, jotka sallivat sotavankien ampumisen vähäisemmistä syistä, ilman varoituslaukausta ja tähdäten kohti vangin yläruumista.[894]

Päämajan järjestelyosasto antoi marraskuussa 1941 lisämääräyksiä sotavankien vartioinnista siinä ilmenneiden laiminlyöntien vuoksi. Ohjeissa muun muassa korostettiin, että päällystö oli vastuussa siitä, että vartijat tuntevat tehtävänsä, toimivat annettujen ohjeiden mukaan eivätkä suhtaudu ”liian helläkätisesti” sotavankeihin. Ohjeissa painotettiin myös vartijoiden vastuuta sotavankien ahkerasta työskentelystä ja määrättiin, että ”[l]aiskoja, vastaanhangoittelevia ja annettuja määräyksiä vastaan rikkovia sotavankeja on ehdottomasti rangaistava riittävän tehokkaasti”.[895] Kotijoukkojen esikunta jakoi myös täydentävät ohjeet siviilitöihin luovutettujen sotavankien vartioinnista lokakuussa 1941. Ohjeissa korostettiin erityisesti vartiopäällikköjen vastuuta sotavankien ahkeruudesta, sillä kotijoukkojen esikunnan mukaan ”[y]leinen suuttumus vallitsee maassamme sotavankien työtahtiin ja saavutuksiin nähden, joten laiskuus on sotavangeista poistettavissa

---

P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Kotijoukkojen esikunta, KD. n:o 2767/Järj.1b/sal., 22.4.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Kujala 2008, 160–165, 182, 245–248. Hallikainen 2000, 29–32.

[891] Hallikainen 2000, 32.

[892] Ks. esim. Pietola 1987, 106–107. Virtanen 2010, 79–80, 84–89. Ks. myös Kalle Päätalon omaelämänkerrallinen romaani Nälkämäki (Päätalo 1967), jossa Päätalo kertoo jatkosodan aikaisesta toiminnastaan suomalaisten sotilasvankien vankileirin talousaliupseerina. Ks. myös Sallinen 1993, 74–76.

[893] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 616/Järj.2/sal, 5.8.1941, liite 5: Päämajan Linnoitusosaston alaisten sotavankikomppanioiden ohjesääntö, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[894] Ks. luvut Poliittisen henkilöstön sotavankileiri ja Kurileiri.

[895] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 2059/Järj.2/sal, 18.11.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

ainoastaan yhteisvoimin”. Laiskoja vankeja tuli rangaista ”muona-annoksen vähennyksestä alkaen aina kovennettuihin rankaisumuotoihin asti”.[896]

Vartijoille oli siis Suomessakin, kuten esimerkiksi Saksan ensimmäisen maailmansodan sotavankityökomppanioissa, sälytetty vastuu vankien ahkerasta työskentelystä.[897] Tämä saattoi kannustaa väkivaltaan vankeja kohtaan erityisesti talvella 1941–1942, jolloin suuri osa sotavangeista oli niin heikkoja, etteivät he jaksaneet työskennellä. Sotavankien järjestelyleiri 2:lta Riitasensuon Turve Oy:lle töihin luovutettujen vankien kohtalo vuonna 1941 on hyvä esimerkki siitä, miten sotavankien työvoimapotentiaalin korostaminen oli vangeille kohtalokasta. Työmaalle oli luovutettu leiriltä heikkovoimaisia vankeja, jotka eivät vahvistuneet työssä vaan heistä 45 menehtyi. Suomalaiset vartijat ampuivat tämän jälkeen jäljellejääneistä vangeista 15 vankia kolmessa erässä ja lopuista heikoimmat palautettiin takaisin järjestelyleirille. Lopulta Riitasensuon Turve Oy:n työmaan 100 vangista oli keväällä 1942 jäljellä enää 16, vaikka sotavankien lukumäärää piti toukokuuhun 1942 mennessä kasvattaa 200:aan. Vankien vartijat ja työpisteen vangeista vastaavat viranomaiset selittivät sotavankitarkastaja M. H. A. Spårelle, että vankeja oli ammuttu kapinayritysten tukahduttamiseksi[898], mutta selvitykset sodan jälkeen viittaavat siihen, että työpisteellä ei kapinoitu vaan vartijat ampuivat työhön kykenemättömiä vankeja täysin laittomasti.[899]

Epäpätevyyttä vai empatiaa?

Vartijoiden tehtävistä kaikkein tärkeimpiä olivat sotavankien karkaamisten ja kapinahankkeiden estäminen. Karkuruusilmoituksia saapui jonkin verran jo syksyllä 1941.[900] Sotavankileirien tarkastajat ja erityisesti päämajan valvontaosasto olivat usein huolissaan sotavankien yleisestä kurittomuudesta.[901] Eräänä syynä kurittomuuteen valvontaosasto ja sotavankitarkastajat pitivät liian vähäistä ja kouluttamatonta vartijahenkilökuntaa sekä vartijoiden ja siviilihenkilöiden liian myötämielistä suhtautumista sotavankeihin.[902] Var-

[896] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1527/Järj.1b/, 17.10.1941 kirjelmän liite: ”Siviilitöihin luovutettujen sotavankien vartioimisohjeet”, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[897] Vrt. Jones 2011, 188–190, 196–197.
[898] P.M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[899] Sodan jälkeen vartijoista kuusi tuomittiin usean vuoden kuritushuonerangaistuksiin. Päätöstaltio 21.2.1947, f. 264, akti 1230/627 VD 1946. KKO. KA. Ks. myös Kujala 2008, 327: viite 145.
[900] Ks, esim. Kotijoukkojen esikunta, n:o 1536/Järj.1b/sal., koskee: karanneita sotavankeja, 8.10.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[901] Ks. Kovemmat rangaistukset? -luku.
[902] Ks. esim. Kotijoukkojen esikunta, n:o 1429/Järj.1b/sal, 27.2.1942 ja kirjelmän liitteenä Spåren kertomus: P. M. n:o 11, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Päämaja, Valvontaosasto, n:o 7849/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus marraskuulta 1941, 22.12.1941, T 8362/8. KA/Sörnäinen. Päämaja, Valvontaosasto, n:o 3314/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus helmikuulta 1942, 14.3.1942, T 8362/8. KA/Sörnäinen. Karjalan Armeijan esikunta, Osasto I, n:o 1064/X/5 a/sal., 21.9.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 2231/Järj.2/sal., 1.12.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

sinkin vuosina 1941 ja 1942 näitä vaikuttavampi syy oli ehkä nälkä, joka sai sotavangit karkailemaan leireiltä ja työpisteiltä.[903]

Viipurin sotavankileiri 6:lta valitettiin lokakuussa 1941, että leiriltä Viipurin kaupungin työmaille lähetettyjen vankien vartiointi oli niin heikkoa, että sotavankien oli nähty liikuskelevan kaupungilla täysin vartiotta ja työvelvollisten naisten kanssa seurustellen. Vartiointia suorittivat siellä osaksi ilmasuojelujoukot ja osaksi, etenkin Viipurin kaupungissa, työvelvolliset siviilimiehet, ”joiden käteen on annettu ampuma-ase, mutta jotka eivät liene saaneen minkäänlaista koulutusta tai ohjeita ja joiden sopivaisuutta vartiotehtäviin voidaan poliittisistakin syistä pitää epäilyttävänä”. Lisäksi oli tehty ilmiantoja siitä, että nämä vartiomiehet antoivat sotavankien laiskotella työssään. Yleisesti ottaen vartiomiehiä myös oli liian vähän: Viipurissa noin 2 miestä 100 vankia kohti. Vankien vartioinnin puutteista työmailla oli valitettu Viipurin sotavankileirin päällikölle, jota pidettiin syypäänä tilanteeseen. Työhön käytettävien sotavankien vartiointivastuu kuitenkin oli työnantajalla, joka tässä tapauksessa oli joko Viipurin sotilashallintopiiri tai Viipurin rakennuspiiri.[904]

Siviilityönantajille annettiin myös jo syksyllä 1941 ohjeet työvoimaksi tilaamiensa sotavankien vartioinnista. Ohjeissa painotettiin sitä, että sotavangit oli koko ajan pidettävä vartioituna eivätkä he saaneet omin päin liikkua työ- tai majoituspaikan ulkopuolella. Sotavangit eivät saaneet olla kosketuksissa sivullisten kanssa, pakoyritykset oli estettävä tarvittaessa aseen käyttöön turvautuen ja vartijoita tuli olla riittävästi.[905] Siitä, keitä vartijoiden tuli olla, ei kuitenkaan ollut tarkempaa ohjeistusta. Vartijoiksi päätyikin hyvin kirjavaa joukkoa.

Esimerkiksi sotavankileiri 13:n (Ylikuunu, Kirvu) päällikkö valitti maatalous- ja raivaustöihin luovutettujen sotavankien vartijoiden laadusta lokakuussa 1941. Vartioinnista vastasivat ilmasuojelujoukot, työvelvolliset ja noin 17-vuotiaista pojista muodostettu poikajoukko. Sotavankileiri 13:n omakin vartiomiehistö koostui päällikön mukaan vanhoista ja raihnaisista miehistä, mutta hän piti leirin vartijoita silti parempina kuin edellä mainittuja. Leirin ulkopuolelle luovutettujen sotavankien vartijoiden kuri oli hänen arvionsa mukaan huono, mikä johti myös huonoon vartiointiin. Kaikkein epäpätevimpinä vartijoina hän piti Antreassa käytettyä poikajoukkoa.[906]

Kurkijoen sotavankileiri 12:lla taas arvosteltiin erityisesti ilmasuojelujoukkojen miehistön höllää kuria ja siitä johtuvaa sadonkorjuu-, raivaus- ja radanrakennustöissä käytettyjen sotavankien huonoa vartiointia. Ilmasuojelujoukkojen miesten arvostelu jatkui Sortavalan sotavankileiri 14:llä ja Värtsilän sotavankileiri 10:llä. Sortavalassa oli lisäksi tavattu aseistautumaton siviilimies vartioimassa työmaalta palaavia vankeja ja Värtsilässä vartiointitehtävissä kuuluttiin käyttävän opettamattomia poikia, jotka eivät edes osanneet

---

[903] Ks. esim. Päämajan valvontaosasto, IV AK:n alatoimisto, Ptk. n:o 131/IV AK 34/41, pöytäkirja venäläisvankikarkureiden kuulustelusta 19.SPol.K:ssa 11.12.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[904] P. M. n:o 8, Sv.leireissä n:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä sotas:ssa n:o 65 toimitettujen tarkastusten ynnä sotas:ssa n:o 64 tehdyn käynnin tuloksista, 25.10.41, (M. H. A. Spåre), T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

[905] A. E. Martolan kokoelma, Kotijoukkojen esikunta, n:o 1520/Järj.1b, koskee: sotavankien siviilitöihin luovuttamista, 14.10.1941, Pk 1440/17, KA/Sörnäinen.

[906] P. M. n:o 8, Sv.leireissä n:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä sotas:ssa n:o 65 toimitettujen tarkastusten ynnä sotas:ssa n:o 64 tehdyn käynnin tuloksista, 25.10.41, (M. H. A. Spåre), T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.

ladata kivääriä. Heikkotasoinen vartiointi johtui Värtsilän leirin päällikön mielestä samasta syystä kuin muidenkin sotavankileirien päälliköiden: vartiomiesten heikosta opetuksesta vartiointitehtäviin sekä vartiomiehistön huonosta kurista.[907]

Ilmasuojelutoimisto sai jatkuvasti moitteita vartioinnin järjestämisestä ja puuttui tämän vuoksi helmikuussa 1942 epäselvyyksiin, joita oli vankityövoiman hallinnoinnissa, huollossa ja vartiovastuussa. Koska kaikki osa-alueet olivat eri elimien vastuulla, syytettiin ilmasuojelujoukkoja ilmasuojelutoimiston näkemyksen mukaan usein sellaisista laiminlyönneistä, jotka johtuivat heidän vaikutuspiirinsä ulkopuolella olevista asioista. Vartiointimääräyksiä ei pystytty ilmasuojelutoimiston mukaan täyttämään muun muassa siitä syystä, että kotijoukkojen alaiset vankileirit eivät suostuneet ottamaan ilmasuojeluviranomaisten valvonnassa olleilta työpisteiltä siellä sairastuneita tai muuten työkykynsä menettäneitä vankeja takaisin. Päämajan sotilashallinto-osastolle saapuneen kirjelmän marginaaliin tehty merkintä ”On otettava” puolsi ilmasuojelujoukkojen näkemystä. Ilmasuojelukomentaja kenraaliluutnantti Aarne Sihvon vaatimus, että ilmasuojelujoukot olisi kokonaan vapautettava sotavankien vartioinnista, kirvoitti kuitenkin sotilashallinto-osastolta kommentin: ”Mistä vartiot otetaan?” ja tilanne jatkui ennallaan.[908]

Jatkuvat ilmoitukset epäpätevistä ja liiallisella lepsuudella vartioitaviinsa suhtautuvista vartijoista jatkuivat koko syksyn 1941 ja alkuvuoden 1942. Kesällä 1942 vartijoiden koulutusta alettiin tehostaa ja Naarajärven järjestelyleirin yhteyteen perustettiin sotavankileirien vartiomiehistön koulutuskeskus.[909] Sotavankileirien vartiohenkilöstön koulutussuunnitelmassa koulutuksen erääksi tarkoitukseksi määriteltiin sotilaskurin juurruttaminen vartiomiehiin. Vartijoille oli ”opetettava, että suomalainen sotilas on parempi kuin ryssä, ja ettei venäläiseen vankiin voi luottaa missään tilanteessa”. Koulutuksessa oli tärkeää, että vartiomies saatiin ”itse oivaltamaan tehtävänsä tärkeys”, mitä voitiin edesauttaa vetoamalla velvollisuuksiin niin etulinjan miehiä kuin kotirintaman siviilejä kohtaan. Koulutuksen yhteydessä oli selvitettävä, ”kuinka etulinjan miehet ovat saaneet kärsiä ja sankarivainajat menettää henkensä ryssää vastaan taistellessaan ja kuinka etulinjan miehet uskoivat ottamansa vangit meidän vartioitaviksi, etteivät ne enää saisi aikaan kärsimyksiä kansamme kestettäväksi. Kuinka huolimaton vartiomies tekee väärin rintamamiestä ja sitä asiaa kohtaa, jonka puolesta kansamme nyt taistelee, jos kehnolla vartioimisellaan päästää vangin karkuun.”[910]

Sotavankileirien yhdistämiset ja pienempien leirin lakkautukset vuoden 1942 aikana vähensivät tarvittavien vankileirivartijoiden määrää, mikä yhdessä tehostuneen koulutuksen kanssa mahdollisesti paransi vartiomiehistön laatua. Tosin valitukset ”sotavankien vartijain leväperäisyydestä tehtäviensä suorittamisessa, veljeilystä sotavankien kanssa, sekä suorastaan pahennusta herättävästä epäsotilaallisesta käyttäytymisestä” jatkuivat

---

[907] P. M. n:o 8, Sv.leireissä n:o 6, 10, 12, 13, 14, 16 ja 20 sekä sotas:ssa n:o 65 toimitettujen tarkastusten ynnä sotas:ssa n:o 64 tehdyn käynnin tuloksista, 25.10.41, (M. H. A. Spåre), T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Ks. myös Hallikainen 2000, 32–34.

[908] Päämaja, Ilmasuojelutoimisto, KD n:o 703/Is./II A/sal., 16.2.1942, T 19653/7-8. KA/Sörnäinen.

[909] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 201/Järj.4/sal , 29.6.1942, T 19654/F1–2. KA/ Sörnäinen. Mikkola 1976, 128.

[910] Kotijoukkojen esikunta, n:o 4809/Järj.1b/sal, 14.7.1942, T 19654/F1–2. KA/Sörnäinen.

syksyllä 1942.[911] Lisäksi keväästä 1942 lähtien sotavankeja sijoitettiin yhä enemmän yksityisten työantajien huoltoon ja vartioitaviksi, mikä samalla hajotti vartiointivastuuta ja todennäköisesti johti vähintään yhtä kirjavaan vartiomiehistöön kuin sodan alussa, mikäli yksityisillä työnantajilla olleita vankeja vartioitiin mitenkään.[912] Erona vankileirien ja yksityisten välillä kuitenkin oli se, että yksityiset työantajat olivat yleensä vastuussa vain muutamista vangeista kerrallaan, eivät suurista joukoista kuten vankileirien vartijat.

Vartijoiden käyttäytymisen kuvauksissa niin sodan alku- kuin loppupuoleltakin oli usein selkeitä piirteitä sotavankeja kohtaan koetun myötätunnon ja tottumuksen myötä syntyneestä inhimillisestä luottamuksesta. Ylemmillä tahoilla tällaisesta ”vääränlaisesta luottamuksesta” usein syytettiin suomalaista kansanluonnetta. Valvontaosasto muun muassa raportoi lokakuussa 1942: ”huomio kiinnittyy jälleen siihen välinpitämättömyyteen, jolla esimerkiksi vankien vartijat suhtautuvat vartioitaviinsa sekä siihen hyväuskoisuuteen, jolla suomalainen suhtautuu vaarallisiksikin tietämiinsä henkilöihin varsinkin silloin kun se pitemmän ajan on joutunut olemaan kosketuksissa mainitunlaisten vartioitavien kanssa”.[913] Jotta tottumista vartioitaviin vankeihin ja ”veljeilyä” näiden kanssa ei syntyisi, joillakin työpisteillä ja leireillä, esimerkiksi Lohjan kalkkikaivoksilla, vartijat määrättiin vaihdettavaksi tietyin väliajoin.[914] Helläkätisyydestä syytetyt vartijat olivat taipuvaisia inhimillistämään neuvostosotavangit, mikä oli juuri päinvastoin kuin heitä ohjeistettiin tekemään.

***

Antti Kujala osoittaa kirjassaan *Vankisurmat*, että vartijoiden ja sotavangeista vastaavan päällystön parissa esiintyi aikaisempiin tietoihin verrattuna yllättävän paljon mielivaltaa sotavankien kohtelussa.[915] Sotavankeja surmattiin ja pahoinpideltiin. Valtaosa surmista tapahtui vuosina 1941 ja 1942 eli aikana, jolloin sotavankeja muutenkin kuoli eniten. Kujalan mukaan syitä sotavankisurmiin olivat muun muassa vihollisen epäinhimillistäminen, kostonhalu, käsitys sotavangeista ehkä vaarallisempina kuin he olivatkaan, vartijoiden tapa lunastaa auktoriteettinsa, mikä joskus oli välttämätöntäkin erityisesti liian vähällä vartiohenkilökunnalla rintamaoloissa sekä pragmaattiset syyt, jos vangit olivat riskitekijä vartijoiden omalle turvallisuudelle. Yksi syy sotavankisurmiin oli myös vartijoiden soveltumattomuus tehtäviinsä ja psyykkiset ongelmat.[916] Sotavankiasioista vastaavat tahot olivat jo sodan aikana tietoisia laittomista sotavankisurmista ja pahoinpitelyistä,

---

[911] Kotijoukkojen esikunta, n:o 5875/Järj.1b/sal., 15.9.1942 ja kirjelmän liite Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 562/Järj.4/sal, 27.8.1942, T 19654/F1–2, KA/Sörnäinen. Ks. myös Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 1037/Järj.4/sal., 3.11.1942, T 19497/15, KA/Sörnäinen.
[912] Ks. Empatia-luku.
[913] Päämaja, Valvontaosasto, n:o 16401/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus lokakuulta 1942, 21.11.1942, T 8362/10. KA/Sörnäinen.
[914] Tarkastuskertomus n:o 5, Mustion vankileiri n:o 7 tarkastuksesta 24.–25.9.42 (W. Spåre), H2. KA/Sörnäinen. Ks. myös Pietola 1987, 114–115.
[915] Ks. myös Hallikainen 2000.
[916] Kujala 2008, 140–144, 245–248, 262–263, 284–285. Ks. myös luku Hyökkäys alkaa.

mutta sodan aikana niistä koitui tekijöilleen vain poikkeustapauksissa sanktioita, mikä myös osaltaan madalsi mielivaltaisen käyttäytymisen kynnystä.[917]

Vartijoiden käyttäytymisessä näkyi Kujalan mukaan ”[s]uomalaisen kurinpidon erikoisuus”, joka oli ”lepsuuden ja silloin tällöin kurinpalauttamiseksi toteutettujen rangaistusten yhdistelmä. Sotavankien rikkomuksia katsottiin läpi sormien kunnes tuli kovaotteisen kurinpalautuksen aika.”[918] Vartijoiden lepsuilussa sinällään ei ollut mitään juuri suomalaisille tyypillistä, sillä vastaavaa sotavankiviranomaisten näkökulmasta vartiovelvollisuuden laiminlyönniksi ja sotavankeihin luottavaiseksi tai ”liian hellämieliseksi” suhtautumiseksi tulkittua toimintaa raportoitiin tapahtuvan muidenkin maiden sotavankien vartijoiden parissa.[919] Sotavankien vartijat, jotka olivat vartioitaviinsa pitkään läheisissä kosketuksissa ja tottuivat näihin, alkoivat joka paikassa myös inhimillistää sotavankeja ja suhtautua heihin empaattisesti vähän samalla tavoin kuin siviilit maatiloilla.[920] Toisaalta jatkuva kanssakäyminen vankien kanssa saattoi aiheuttaa toisissa vartijoissa sotavankeja kohtaan koettujen asenteiden koventumista ja jopa sadismia, mistä ei sodan aikana yleensä joutunut tilille. Tämänkaltainen käytös vanginvartijoiden parissa on ehkä yleisesti tunnetumpaa ja se, että vankilamainen ympäristö edesauttaa kuvatunlaista käytöstä on todettu myös empiirisessä tutkimuksessa.[921] Se, että mielivallasta ei koitunut vartijoille seurauksia kertoo ylätason hiljaisesta hyväksynnästä ja oli omiaan lisäämään mielivaltaista käyttäytymistä.[922]

Suomalaisten vartijoiden mielivallan takana saattoi olla rintamalle kelpaamattomuuden aiheuttama statusaseman alhaisuus ja siitä johtuva näyttämisen halu, jonka kohteeksi sotavangit joutuivat. Toisaalta sotavangeille saatettiin kostaa oma haavoittuminen, läheisen kuolema tai haavoittuminen tai ylipäätään vastapuolen syyksi katsottu sota. Vartiointitehtävät saattoivat myös olla osalle liian vaativia, sillä valtaosa vartijoista joutui tehtäviinsä täysin ilman koulutusta, mikä mahdollisesti johti juuri ylimitoitettujen kurinpalautuskeinojen käyttöön. Lisäksi pelkkä vartija-asemaan ja vankilaympäristöön joutuminen saattoi houkuttaa valta-aseman väärinkäyttöön ja mielivaltaan sotavankeja kohtaan. Kuten Antti Kujala toteaa, sotavangeista vastaava suomalainen päällystö ja vartijat kohtelivat sotavankeja aiemman tutkimuksen antamaan kuvaan verrattuna suhteellisen mielivaltaisesti.[923] Sotavankiviranomaiset olivat kuitenkin, etenkin jatkosodan alkuvuosina, huomattavasti enemmän huolissaan vartioiden *liian lempeästä* suhtautumisesta vartioitaviinsa ja tätä lempeyttä suomalaisista vartijoista pyrittiin kitkemään kaikin keinoin. Tilanne muistutti paljon syksyn 1941 kotiryssäkeskustelua.

---

[917] Ks. esim. Kotijoukkojen esikunta, n:o 1539/Järj.1b/sal., 9.10.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Kujala 2008, 284–285.
[918] Kujala 2008, 262.
[919] Ks. esim. Virossa: Maripuu 2006. Briteissä: Moore 2005. Ensimmäisessä maailmansodassa: Jones 2011, 234.
[920] Ks. Empatia-luku.
[921] Zimbardo 173–197, 251.
[922] Maestripieri 109–141.
[923] Kujala 2008.

Yhteenveto: Välinpitämättömyyden voitto

Sotavankien joukkokuolemat talvella 1941–1942 olivat monen tekijän summa. Tämä on todettu jo useissa tutkimuksissa, mutta tyypillistä aikaisemmalle suomalaiselle tutkimukselle on, että sotavankien tuhoutumista tai tuhoamista pidetään joko suomalaisten tietoisena politiikkana tai sitten onnettomien ja suomalaisista riippumattomien sattumien summana.[924] Olen työni tässä osassa pyrkinyt osoittamaan, että suomalaiset eivät tietoisesti pyrkineet sotavankikuolemiin ylhäältä johdetulla politiikalla, mikä ei kuitenkaan tarkoita, että kuolleisuuskatastrofi olisi tapahtunut suomalaisista riippumattomista syistä. Evoluutio- ja sosiaalipsykologinen viitekehys auttaa ymmärtämään, miten tietyt ihmismielen alttiudet ja taipumukset sodan viitekehyksessä voivat aiheuttaa käyttäytymistä, joka saattaa olla muiden ihmisryhmien, tässä tapauksessa sotavankien, kannalta kohtalokasta. Tämä *ei siirrä* vastuuta suomalaisilta pois vaan tekee mahdolliseksi ymmärtää esimerkiksi niitä käytäntöjä, oletuksia ja reflektoimattomia kognitiivisia malleja[925], jotka aiheuttivat ilmeisiä jatkuvuuksia Suomessa koettujen kahden vankileirikatastrofin – vuoden 1918 ja jatkosodan – välille.

Suomalaisten propagandassa esitettiin syksyllä 1941 kuin itsestään selvyytenä, että ”Suomi länsimaiseen sivistyspiiriin kuuluvana, humaanisena ja kansainvälisiä oikeusperiaatteita noudattavana maana kohtelee sotavankejaan kaikella sillä inhimillisyydellä ja oikeudenmukaisuudella, mitä suinkin oman kansan erittäin vaikeat olosuhteet huomioon ottaen voidaan vaatia - -”.[926] Itse asiassa erityisesti vuonna 1941 Suomi muistutti huomattavasti enemmän totalitaarisia maita sotavankien epähumaanin, kansainvälisiä oikeusperiaatteita rikkovan ja epäinhimillisen kohtelun puolesta kuin länsimaisia oikeusperiaatteita noudattavia maita.

Tämä näkyi jo siinä, millaiseen sotaan suomalaiset uskoivat lähtevänsä jatkosodan alkaessa ja millaista vihollista vastaan. Jatkosota oli Suomen sotilaalliselle ja poliittiselle johdolle selkeä hyökkäys- ja valloitussota, johon liittyi vahva voitonusko. Sodan päämäärissä lähdettiin siitä, että nyt oli mahdollista korjata talvisodan menetykset. Saksan menestyksen myötä tarjoutui mahdollisuus viedä loppuun vuonna 1918 alkanut ideologinen sota bolsevismia vastaan sekä valloittaa lisää alueita, joita osa suomalaisista piti Suomeen kuuluvina. Sekä äärioikeistolainen ilmapiiri että talvisodan aiheuttama revanssihenki olivat maassa voimakkaita, vaikka kansallissosialismi sinällään ei ollut vallitseva ideologinen suuntaus Suomen johtavissa piireissä. Toisaalta kansan parissa uudella sodalla oli myös enemmän vastustajia kuin edeltäneellä talvisodalla. Varsinkin kommunistit ja osa sosiaalidemokraateista suhtautuivat kielteisesti uuteen sotaan lähtöön ja alueval-

[924] Ks. esim. Tietoisesta politiikasta: Westerlund 2009, 271–273, 340–357. Suomalaista riippumattomat onnettomat sattumat: Manninen 1994.
[925] Jones 2011, 356–370. Hull 2005, 2.
[926] Helsingin Sanomat 23.10.1941.

taukset herättivät närää myös ruotsinkielisessä väestönosassa. Talvisodan aiheuttamaa kostomentaliteettia myös työväestön parissa ei kuitenkaan voi aliarvioida.[927]

Sodan luonteen (puolustus- vai hyökkäyssota) ja aluevalloituksiin tähtäävien sodan päämäärien vaikutus sotavankien kohteluun on tärkeä siitä syystä, että vangitsijavaltion halu valloittaa vihollisen alueita voi luoda enemmän yllykkeitä sotavankien kaltoin kohteluun kuin pelkkä oman alueen puolustus. Aluevalloituksiin tähtäävissä sodissa sekä vastapuolen siviilit että sotavangit luovat nimittäin mahdollisen ”viidennen kolonnan” uhkan ja jos vangitsijavaltio kokee vastapuolen tällä tavoin uhkana, on sillä vahva motiivi kohdella kaltoin vangittuja. Varsinkin silloin, kun miehittäjien on tarkoitus saavuttaa valloitetun alueen pysyvä hallinta, voi vastapuolen siviilien ja sotavankien kohtelu muodostua huonoksi, sillä mitä heille tässä tapauksessa tulisi sodan jälkeen tehdä? Vallatulle alueelle vihollista ei voi vapauttaa. 1900-luvun sodista vangitsijavaltion hyökkäys- ja erityisesti valloitussota, joka tähtää valloitettujen alueiden pysyvään miehitykseen, on todella lisännyt todennäköisyyttä siihen, että vangitsijavaltio kohtelee sotavankejaan huonosti.[928]

Sen lisäksi, että jatkosodan luonne ja päämäärät saattoivat kannustaa sotavankien kaltoin kohteluun, Suomessa vaikutti myös valmiiksi aikakaudelle ominaiseen rotuajatteluun pohjaava epäinhimillistetty viholliskuva venäläisistä. Sota-ajan propaganda lietsoi sekä demonista viholliskuvaa että käsitystä venäläisistä alemmalla kehitysasteella olevina, primitiivisinä ja eläimenkaltaisina olentoina. Viholliskuvan rakentamisessa käytettiin hyväksi ihmismielen alttiutta kategorisoida ja epäinhimillistää toisia ihmisryhmiä. Sotavankiviranomaisten huolestuminen sotavankien liian inhimillisestä kohtelusta, johon heidän näkökulmastaan syyllistyivät niin suomalaissiviilit kuin sotavankien epäpätevät vartijat, johti lopulta lähes kaikkien sotavankien säilömiseen jo valmiiksi ahtaille sotavankileireille.

Sotavankien varalle oli jatkosodan alusta lähtien huoltosuunnitelmia, vaikka ne osoittautuivat myöhemmin alimitoitetuiksi. Suomalaisten varautuminen tiettyyn sotavankimäärään osoittaa, että varsinaista sotavankien tuhoamispolitiikkaa tai *tietoista* neuvostosotavankien näännytystä ei suunniteltu. Tietoinen eri kansanryhmien tuhoaminen ei myöskään ollut Suomessa, toisin kuin Saksassa, sotavankien kansallisuusjaottelun taustalla vaan kyse oli tavallisesta käytännöstä, joka johti niin Suomessa kuin muuallakin sotavankien eriarvoiseen kohteluun. Eriarvoisen kohtelun seurausten kohtalokkuus riippui muista olosuhteista. Määräävästi tekijäksi suomalaisessa sotavankipolitiikassa muodostui sotavankien käyttöhyöty, jonka tärkein elementti oli sotavangeista saatava työvoimapotentiaali.

Sotavankien kohteluun ja käyttöön vaikuttivat myös Suomen konkreettiset kokonaisresurssit. Tässä suhteessa Suomi oli muihin länsivaltoihin verrattuna heikossa asemassa: resurssit olivat huonot. Maassa oli sekä elintarvike- että työvoimapula, jotka korostivat kahta vastakkaista tavoitetta: sotavangeille oli käytettävissä vain minimimäärä ruokaa, mutta heistä olisi hyödyllistä saada käyttöön maksimimäärä työvoimaa. Tasapainoilu

[927] Salminen 1976, 63–66. Rentola 1994, 336–339.
[928] Wallace 2012.

sotavankien huollon ja hyötykäytön välillä oli ratkaisevassa asemassa sotavankien joukkokuolleisuuden taustalla. Syksyllä 1941 vaaka kallistui selkeästi hyödyn puolelle.

Suomalaiset sotavankiviranomaiset tiesivät muonituksen ja työn epäsuhdan ja sen aiheuttaman nääntymisen, mutta tieto sivuutettiin. Epämiellyttävän tiedon sivuuttaminen on tyypillinen itsepetoksen muoto. Sotavankien nääntymiskehityksen ja sen seurausten tiedostamisen sivuuttamista voimisti pelko, jonka taustavoimina olivat muukalaiskammo, etnosentrisyys (yhteisöllisyyden vahvistaminen sisäryhmässä) ja näiden mahdollistama sotavankien epäinhimillistäminen. Kaikenlainen empatia ja myötätunto, ”liiallinen ystävällisyys”, sotavankeja kohtaan tukahdutettiin. Tulos oli sotavankien kannalta katastrofi.

Kehitystä kohti neuvostosotavankien joukkokuolemia Suomessa talvella 1941–1942 voi kuvata välinpitämättömyyden voitoksi. Se oli suomalaisviranomaisten tiedossa, vaikkakaan ei heidän tietoisesti aiheuttamansa. Riittävän voimakkaita pidäkkeitä sotavankien olojen huononemisen estämiseksi ei vielä ollut.

OSA III Korjausliike

Hälyttävät tiedot

”Yleisesikunnan päällikölle - - 17.1.42 heikkouden ja sairauden vuoksi työkyvyttöminä olevien vankien määrä oli 12 563, johon sisältyy 282 invalidia. Luku on edelleen suuri. Tämän vuoksi on odotettavissa, että ennen kesää kuolevien lukumäärä voi nousta aina 15 000 saakka.”[929]

Kotijoukkojen esikunta

”Sotavankien terveydentila on joulukuusta lähtien arveluttavasti huonontunut. Tällä hetkellä [helmikuussa 1942] on sairaiden lukumäärä niin suuri, että suurin osa sairaista joudutaan hoitamaan s[ota]v[anki]leireillä. Nykyisten leirien kunnostaminen tätä tehtävää varten tuottaa jo suuria vaikeuksia. Kotiseudun s[ota]v[anki]leirit eivät pysty vastaanottamaan uusia sairaita ja työkyvyttömiksi heikentyneitä sotavankeja armeijakuntien ja Linnoitusosaston työmailta.”[930]

Lääkintäosasto

Alkanut vankileirikatastrofi ja samaten ennuste kuolleisuuden jatkuvasta noususta olivat viimeistään näiden ilmoitusten jälkeen kaikkien sotavankiasioista päättävien tahojen tiedossa. Korkeampiakin mahdollisia kuolleisuuslukuja väläyteltiin: Eljas Erkko arvioi tammikuun 1942 alussa kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö A. E. Martolalle: ”vankitilanne huononee (kuolee kovin paljon, ehkä 20–30 000)”.[931] Sotavankileireiltä oli tullut hälyttäviä tietoja sotavankien nääntymisestä koko loppuvuoden 1941 ajan, mutta alkuvuodesta 1942 tilanne alkoi näyttää katastrofaaliselta.

Sotavankien kuolleisuus kohosi huippuunsa vuoden 1942 helmikuussa, jolloin vankeja menehtyi yli 2 500 (ks. Kuvio 1, s. 78). Kuolleisuus kääntyi tämän jälkeen laskuun, mutta maalis- kesäkuussa vankeja kuoli edelleen yli 1 000 kuukaudessa ja vielä syyskuuhun saakka yli 500 kuukaudessa. Viidessä kuukaudessa vuoden 1942 tammi-toukokuun aikana vangeista menehtyi lähes 11 000, mikä on noin 56 prosenttia kaikista jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista.[932] Alkuvuoden 1942 korkea kuolleisuus näkyi myös päämajan sotavankitilanneilmoituksissa (ks. Taulukko 3), joissa sotavankimäärät nyt vähenivät noustuaan koko syksyn 1941 ajan. Koska rintamatilanne oli hiljentynyt asemasotaan viimeisilläkin rintamalohkoilla joulukuussa 1941, ei sotavankeja enää juuri saatu. Sotavankien väheneminen johtui kuolleisuudesta sekä vähäisessä määrin sotavankien siirroista saksalaisille. Sotavankitilanneilmoitusten vankimäärät eivät vähentyneet aivan niin paljon kuin rekisteröityjen sotavankien kuolleisuuden mukaan olisi pitänyt tapahtua, sillä samanaikaisesti sotavankimäärä lisääntyi kirjanpidossa, kun syksyltä rekisteröimättä

[929] Kotijoukkojen Esikunta, n:o 445/Järj.1b/sal., 19.1.1942 kirjelmän liite: Kotijoukkojen Esikunta, n:o 439/Järj.1b/sal.. 19.1.1942, T–19653/9–10. KA/Sörnäinen.
[930] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 3011/Lääk.W/190.f.sal, 24.2.1942, T 19653/9–10. KA/ Sörnäinen.
[931] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 8.1.1942, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen.
[932] Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

jääneitä sotavankeja saatiin rekisteröityä.[933] Sekä sotavankitilanneilmoitukset että Kansallisarkiston tietokanta kuolleista sotavangeista koskevat vain rekisteröityjä vankeja, joten ne eivät anna täydellistä kuvaa vankien kokonaismäärän kehityksestä. Sotavankitilanneilmoituksista kuitenkin pääpiirteissään havaitaan, miten jäljelle jääneet sotavangit jakautuivat eri sotavankiryhmiin sekä kotijoukkojen ja sotatoimiyhtymien alaisuuteen.

Taulukko 3. Sotavankitilanteen kehitys Suomessa tammikuu–toukokuu 1942.

	Sotavankeja ryhmittäin (kumuloituva)						Joukkojen/ Linnoitusosaston	
	1	2	3	4	5	6	hallussa	Yhteensä
Tammikuu*	1 328	91	1 485	28 051	10 295	2 708	8 756	52 714
Helmikuu	1 346	72	1 568	26 579	10 316	2 064	9 028	50 973
Maaliskuu	1 380	18	1 460	21 487	9 376	1 253	14 773	49 747
Huhtikuu	1 366	19	1 500	19 206	8 412	802	15 144	46 449
Toukokuu	1 342	19	1 461	18 094	8 014	796	15 099	44 825

*määrä jokaisen kuun lopussa

Lähde: Päämajan sotavankitilanneilmoitukset, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

1) upseerit ja niihin verrattavat
2) poliittinen henkilöstö arvosta ja asemasta riippumatta
3) alipäällystö ja siihen verrattava henkilökunta
4) miehistö ja siihen verrattava henkilökunta
5) Suomelle myötämielinen vähemmistökansallisuuksiin kuulunut miehistö ja alipäällystö
6) lajittelemattomat sotavangit

Sotatoimiyhtymien ja linnoitusosaston alaisuudessa työskentelevien sotavankien määrää lisättiin koko kevään ajan ja toukokuun lopulla heitä oli jo noin 15 100. Vangeista noin puolet oli linnoitusosaston alaisuudessa ja puolet sotatoimiyhtymien alaisuudessa, mutta suhteet vaihtelivat kevään mittaan jonkin verran.[934] Ryhmään 4 kuuluvien isovenäläisten ja ryhmään 5 kuuluvien vähemmistökansallisuuksien määrät sotavankien joukossa laskivat eniten. Osa selittyy varmasti sillä, että juuri heitä siirrettiin joukkojen ja linnoitusosaston haltuun, mutta osa myös sillä, että näihin ryhmiin kuuluneita menehtyi kuolleisuuskatastrofissa eniten. Poliittiseen henkilöstöön kuuluvien vankien määrän tippuminen tilanneilmoituksessa 91 sotavangista 19 sotavankiin todennäköisesti johtui suurelta osin

[933] Kuolleita sotavankeja kertyi tammi-toukokuussa 1942 lähes 11 000, kun sotavankitilanneilmoituksissa vankimäärä laski vain noin 7 900 vangilla. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

[934] Esimerkiksi sotavankitilanneilmoituksessa 7.3.1942 linnoitusosaston alaisuudessa ilmoitettiin olleen 7 001 sotavankia ja joukkojen hallussa 5 782 vankia kun taas sotavankitilanneilmoituksessa 23.5.1942 linnoitusosaston alaisuudessa ilmoitettiin olleen 6 977 sotavankia ja joukkojen hallussa 8 122 vankia. Päämaja, n:o 1004/Järj.2/sal., 12.3.1942, T 19653/7–8. KA./Sörnäinen. Päämaja, n:o 2185/Järj.2/sal., 28.5.1942, T 19653/7–8. KA./Sörnäinen.

sotavankien luovuttamisesta saksalaisille.[935] Sekä upseerien että alipäällystöön kuuluvien vankien ryhmät kasvoivat tilanneilmoituksissa ensin hieman, minkä jälkeen molempien koko pieneni. Toukokuussa vankeja näissä ryhmissä oli suurin piirtein saman verran kuin tammikuussa 1942. Kuolleisuuskatastrofi ei iskenyt upseerien tai alipäällystön joukkoon läheskään niin voimakkaasti kuin miehistöön. Eräs syy tähän saattoi olla se, että varsinkin upseeristo oli mahdollisesti paremmassa kunnossa kiinni jäädessään. Toinen syy upseerien kohdalla oli se, että he eivät joutuneet pakkotöihin ja heitä ylipäätään kohdeltiin arvoasemaansa perustuen paremmin kuin miehistöön kuuluvia sotavankeja.

Tässä osassa tarkastelen niitä pidäkkeitä, jotka lopulta hillitsivät sotavankikuolleisuutta. Jotain nimittäin tapahtui, sillä kuten kuolleisuusluvut osoittavat, sotavankien joukkokuolleisuus saatiin pikkuhiljaa kevään ja kesän 1942 aikana kääntymään laskuun.

[935] Yhteensä jatkosodan aikana luovutettiin saksalaisille 2 916 sotavankia, joista 2 276 pysyvästi (osa palautettiin sodan aikana suomalaisille). Näistä 559 vankia luovutettiin saksalaisille tiedustelu- ja valvontasyiden nojalla ja heistä valtaosa vuoden 1942 aikana. Suuri osa oli poliittista henkilöstöä. Suolahti 2008, 150–151.

Herätys

Neuvostoliiton ”Suomen kansan vapaan radion” propagandalähetyksessä referoitiin 16.1.1942 ruotsalaisen sanomalehtimiehen Per Perssonin kirjoittamaksi väitettyä Svenska Dagbladetin artikkelia, joka kuvasi sotavankien oloja Suomessa. Propagandalähetyksessä kerrottiin artikkelissa lukeneen muun muassa: ”Melkein kaikki sotavangit ovat sairaita. Heidän ulkonäkönsä on kauhistuttava. Heiltä on otettu pois vaatteet, joten he kävelevät riekaleissa. Jalkansa he ovat käärineet paperiin. Vain ani harvoilla oli jaloissa säilynyt jalkineiden jätteitä. Vankeja kiusataan nälällä. Monta kertaa he ovat saaneet olla ruuatta monta päivää.”[936] Lähetyksestä nousi äläkkä päämajan tiedusteluosastolla ja päämajan sotavankiasioita hoitava hallinnollisen toimiston järjestelyosasto otti asiassa yhteyttä kotijoukkojen esikuntaan. Asia tutkittiin ja selvisi, että radiolähetys oli ”törkeä väärennös” kyseisestä artikkelista.[937]

Todellisuudessa Persson oli kirjoittanut kaksi artikkelia, jotka ilmestyivät Svenska Dagbladetissa 4.1. ja 15.1.1942. Artikkeleista toinen käsitteli maaseudulla työskenteleviä sotavankeja ja toinen rintamalla juuri kiinnisaatua ja kuulusteltavana ollutta sotavankia. Kummassakaan artikkelissa ei suoraan puhuttu sotavankileirien tuolloin jo paikoitellen katastrofaalisesta tilasta eikä arvosteltu Suomen sotavankipolitiikkaa. Sotavankien työntekoa käsitelleessä artikkelissa Persson tosin kirjoitti otsikolla ”Hyvämaineinen suomalainen talonpoika saa vuokrata sotavangin. Yleinen tyytyväisyys systeemiin, erittäin vähän karkaamisia” neuvostosotavankien hyvistä oloista suomalaisilla maatiloilla ja rivien välistä kirjoituksesta voi lukea arvostelua sotavankileirejä sekä sotavankien vartiointia kohtaan. Persson muun muassa kirjoittaa, kuinka työpaikaltaan poistuvan sotavangin vartiomiehenä saattoi toimia 10–12 -vuotias puolinukuksissa oleva poika ja kuinka vangit eivät karanneet maatiloilta, vaikka vartiointi varmasti olisi antanut siihen mahdollisuuden. Lisäksi hän vertaa oloja tiloilla sotavankileireihin: Sotavangilla on maatilalla tekemistä, parempi ruoka ja parempi majoitus kuin masentavilla sotavankileireillä. Samaten Perssonin haastattelemat sotavangit vastasivat hänen mukaansa olevansa aina mieluummin töissä ja majoitettuna missä tahansa muualla kuin sotavankileirillä.[938]

Persson oli toiminut Suomessa jo talvisodan aikana ja kirjoittanut tuolloin ystävällismielisiä artikkeleita Suomesta. Jatkosodan puhjettua hän palasi Suomeen ja teki Valtion tiedotuslaitoksen tietojen mukaan elokuussa yhden matkan Kannakselle ja syyskuussa

[936] Päämaja, Tiedusteluosasto, n:o 641/Tied.1/sal, 20.1.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.
[937] Päämaja, Tiedoitusosasto, KD n:o 1586/Ttus.os./sal, koskee: Svenska Dagbladetin kirjeenvaihtajan Perssonin artikkelin selostusta, 10.3.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen. Kotijoukkojen esikunta, n:o 604/Järj.1b/sal, koskee: SD:n kirjeenvaihtajan Perssonin käyntiä sv.leirillä, 27.1.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.
[938] ”Välfrejdad finsk bonde får hyra krigsfånge. Allmän belåtenhet med systemet ytterst få rymningar.” Sveska Dagbladet 15.1.1942 (liitteenä papereissa: Kotijoukkojen esikunta, n:o 604/Järj.1b/sal, koskee: SD:n kirjeenvaihtajan Perssonin käyntiä sv.leirillä, 27.1.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.)

1941 kaksi matkaa itärintamalle.[939] Lisäksi Persson oli käynyt joskus loppuvuodesta 1941 sotavankien järjestelyleiri 1:llä kotijoukkojen esikunnan luvalla. Persson ei päässyt liikkumaan leirillä vapaasti vaan ainoastaan saatettuna ja lisäksi kiertokäynti oli lyhyt. Perssonin näistä Suomen retkistään kirjoittamat artikkelit olivat kulkeneet suomalaisen sensuurin läpi, eikä niissä katsottu olleen mitään huomauttamista.[940]

Joko ”Suomen kansan vapaan radion” väärenneltyä tietoa välittänyt radiolähetys tai oikea artikkeli saivat kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö A. E. Martolan toteamaan, kuinka ikävää on, ettei tiedoituslaitos sensuroi paremmin ulkomaille päästettäviä kirjoituksia.[941] Sodanaikaisesta sensuuri- ja tiedotustoiminnasta vastasi puolustusvoimissa päämajan tiedotusosasto ja siviilipuolella valtioneuvoston alainen Valtion tiedoituslaitos (VTL), joista jälkimmäisen valvonnan piiriin kuuluivat Suomesta ulkomaille päästettävät kirjoitukset. Ulkomaisten toimittajien kirjoittamien juttujen sensuuri ei voinut olla aukotonta, sillä sodan aikana osa ulkomaisista lehtimiehistä Suomessa vaihtui ja maasta pois lähteneet saattoivat viedä mukanaan, vähintään muistissaan, sensuroitaviksi katsottuja tietoja.[942] Tästä syystä olikin tärkeää, että ulkomaisia toimittajia ei päästetty arkaluontoisimmille sotavankileireille.

Perssonin artikkelit ja niiden aiheuttama epäedullinen tai sellaiseksi luultu ulkomainen huomio saivat joka tapauksessa aikaan sen, että Suomen poliittisessa ja sotilaallisessa johdossa huolestuttiin todenteolla sotavankien olosuhteiden hälyttävästä kehityksestä ja siitä, mikä vaikutus tällä oli Suomen kansainväliselle maineelle. Sosialidemokraatti Väinö Voionmaan kirje pojalleen 21.1.1942 valottaa keskusteluja, joita kansanedustajien keskuudessa käytiin tuolloin vankileirien tilanteesta.[943] Voionmaa kertoo kirjeessään eduskuntaryhmien puheenjohtajille pääministerin luona 19.1.1942 järjestetyistä päivällisistä, joiden aikana keskusteltiin myös sotavangeista. Voionmaan mukaan mieliala neuvostosotavankeja kohtaan oli aikaisemmin ollut ”yrmeä” ja vankeja oli hoidettu huonosti. Hän toteaa Erkon myöntäneen, että vankien olot olivat huonot. Kuolleiden sotavankien lukua oli Voionmaan mukaan kaunisteltu. Virallisesti kerrottiin kuolleen vain 2 000 sotavankia, mutta Voionmaa kertoi eduskunnan varapuhemies Edvin Linkomiehen (kok.) väittäneen, että kuolleita oli enemmän. Voionmaan mukaan sotavankeihin suhtauduttiin kuitenkin alkuvuodesta 1942 paremmin kuin edellisenä syksynä, sillä oli havaittu ”etteivät ne jaksa nykyisellä ruoalla tehdä työtä, että tämä kidutusmenettely tulee valtiolle kalliimmaksi kuin vähän parempi hoito, jolloin vankeja voidaan käyttää työhön, sillä työntekijöistä kaikilla aloilla on huutava puute”. Lisäksi keskustelussa olivat esillä kansainväliset sopimukset sotavankien kohtelusta ja sotavankien huonon kohtelun aiheuttama hait-

[939] Päämaja, Tiedoitusosasto, sensuuri-ilmoitus, tiedustelujaoston päällikölle, 12.10.1943. T 10683/24. KA/Sörnäinen.
[940] Kotijoukkojen esikunta, n:o 604/Järj.1b/sal, koskee: SD:n kirjeenvaihtajan Perssonin käyntiä sv.leirillä, 27.1.1942, T 19653/9–10, KA/Sörnäinen.
[941] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 17.1.1942, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen.
[942] Jutikkala 1997, 13. Pilke 2011, 26–29.
[943] Ei ole tietoa, että eduskunnassa olisi keskusteltu tilanteesta aikaisemmin. Ainakaan valtiopäiväasiakirjojen perusteella eduskunnassa ei keskusteltu vuonna 1941 tai alkuvuodesta 1942 sotavankitilanteesta ollenkaan. Valtiopäiväasiakirjat vuosilta 1941–1942. Ks. myös Wirtanen 1967.

ta Suomen kansainvälisille suhteille, sillä ”Ruotsi ja muut Suomelle ystävälliset maat seuraavat tarkasti sotavankien kohtelua”.[944]

Ruotsin lehdet olivat kiinnittäneet sotavankeihin huomiota ja kun sotavankien huonot olot tulivat poliittisten päättäjien keskustelujen kohteeksi, valtioneuvosto asetti komitean tutkimaan sotavankien terveydenhoitoa, muonitusta, varusteita ja työhön sijoitusta. Tarkoitus oli saada aikaan ehdotuksia tilanteen parantamiseksi. Päätöksen komitean perustamisesta tekivät ministerit Vilho Annala (ministeri kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriössä, IKL), Väinö Tanner (kauppa- ja teollisuusministeri, sd.), Rudolf Walden (puolustusministeri), Väinö Arola (kansanhuoltoministeri, ml.) ja Viljami Kalliokoski (maatalousministeri, ml.) tammikuun 20. päivän iltana eli heti eduskuntaryhmien puheenjohtajien neuvottelun jälkeen.[945] On todennäköistä, että tätä ennen eduskunnassa tai muiden poliittisten päättäjien kuin niin sanottujen sisäryhmäläisten parissa sotavankikatastrofista ei ollut läheskään yhtä kattavia tietoja kuin sotilaallisen johdon parissa.

Päivällisillä pääministerin luona Voionmaa kuuli myös ylipäällikön olevan huolissaan sotavankien kohtelusta, osittain Suomen Punaisen Ristin puheenjohtajan roolinsa vuoksi.[946] Mannerheimin huolestuminen tilanteesta tulee esille myös kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö A. E. Martolan muistiinpanoista. Hän sai helmikuun alussa soiton pääintendentti Verner Gustafssonilta, joka ilmoitti Mannerheimin olevan hermostunut sotavankien kuolleisuustilanteen johdosta.[947] Syy hermostumiseen todennäköisesti oli amerikkalaisen punaisen ristin toimihenkilö John Peter Thelen Ruotsiin kuljettama kirje, jossa esitettiin vakavia syytöksiä Suomen sotavankien huoltoa kohtaan.[948]

Myös puolustusministeri Walden ilmaisi Martolalle ja Erkolle päämajan huolen sotavankitilanteen johdosta 19.2.1942, jolloin Walden oli juuri lukenut ylilääkäri Suolahden päämajalle luovuttaman raportin Naarajärven vankileirin ”ankeasta” tilasta.[949] Helmi-

---

[944] Voionmaa 1971, 114–115.

[945] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 21.1.1942, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen. Ks. myös P.M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen.

[946] Voionmaa 1971, 114–115.

[947] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 7.2.1942, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen.

[948] Kirje on päivätty ”winter 1942” eikä siinä ole allekirjoittajan nimeä. Eljas Erkko sai kirjeestä tiedon ystävältään SPR:n pääsihteeri Gustaf Taucherilta 4.2.1942. Kirjeessä muun muassa todettiin: ”Our [viittaa suomalaisiin] cruelty grew ’mature’ within 3 months. At first prisoners were few and treated fairly well. At certain farms and factories where groups of prisoners were detached to labour against scanty food, they were taken care at least like useful domestic animals, but often even like human beings. But when thousands of them were taken towards the autumn, then at first a press campaign was opened ‘against some tendencies of fondling prisoners at the expense of our own people’. After a short press campaign a special degree was issued instructing frugality, severity and… isolation. Perhaps this isolation, systematic keeping of prisoners afar from all the human touch with the population and boycotting those of us who discovered in them human beings, perhaps just this was the main point in this chauvinist press campaign and degree…”. Kirje oli myös valtiollisen poliisin tiedossa. Eljas Erkon arkisto, julkiset tehtävät: SPR:n keskushallitus, n:o 275, 4.2.1942, Ga1, Päivälehden arkisto. Eljas Erkon arkisto, yksityisarkisto: Eljas Erkon päiväkirja 12.2.1942, päiväkirja 1941–1943, Aa kotelo 4. Päivälehden arkisto. Manninen & Salokangas 2009, 366–368.

[949] Eljas Erkon arkisto, yksityisarkisto: Eljas Erkon päiväkirja 19.2.1942, päiväkirja 1941–1943, Aa kotelo 4. Päivälehden arkisto.

kuun lopussa 1942 Mannerheimin terveiset Martolalle olivat: sotavangit on hoidettava, ettei tule ”ikävyyksiä”.[950]

Kansainvälinen huomio Suomen sotavankileirejä kohtaan jatkui keväällä 1942. Kööpenhaminalaisessa Politiken-lehdessä ilmestyi toimittaja Holger Hansenin kirjoitus Suomen sotavankileireistä ja se kuvasi leirejä jo paljon raadollisemmin ja samalla totuudenmukaisemmin kuin Perssonin tammikuiset artikkelit. Hansenin kirjoitus ilmestyi 7.3.1942 otsikolla Menniskeskæbner i Fangelejre (Vankileirin ihmiskohtaloita). Hansen kirjoitti artikkelinsa pohjalta myös kirjan I krigets spår, joka julkaistiin Ruotsissa 1943.[951]

Hansen oli saanut tiedot artikkeliinsa suomalaisten sotavankiviranomaisten vahingon vuoksi. Tiedoitusosaston ja kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston toimesta oli järjestetty parillekymmenelle ulkomaalaiselle kirjeenvaihtajalle käynti Nastolassa sotavankien järjestelyleiri 1:llä helmikuussa 1942. Retken tarkoituksena oli ”esittää ulkomaalaisille sanomalehtimiehille sotavankileirillä silloin olleita venäläisiä kannibaaleja, joita leirille oli tuotu itärintamalta”.[952] Jonkin väärinkäsityksen vuoksi leirin päällikkö oli kuitenkin vienyt vieraansa myös leirin sairaalaan, vaikka sairaala oli täynnä nälkiintyneitä sotavankeja. Käynti sotavankileirin sairaalassa antoi Holger Hansenille materiaalia Suomen kannalta epäedulliseen kirjoitukseen, jonka Hansen onnistui lähettämään Suomen sensuurin ohi Kööpenhaminaan Politiken-lehdelle.[953] Hansenin kirjoitusta lainattiin muun muassa Ison-Britannian, Yhdysvaltojen, Ruotsin ja Neuvostoliiton päivälehdissä, joten sen välittämä kuva Suomen sotavankileirien tilanteesta levisi laajalle.[954] Kolme päivää Hansenin Politiken-lehden artikkelin julkaisun jälkeen Mannerheim käski selvittämään koko sotavankikysymyksen ja päämajassa pidettiin neuvottelu yleisesikunnan päällikkö Heinrichsin, linnoitustöiden johtaja Hanellin, ylilääkäri Suolahden, järjestelyosaston päällikkö Isaksonin, sotavankitarkastaja Björklundin, pääintendentti Gustafssonin sekä kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö Martolan ja kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston päällikkö Erkon kesken.[955]

Suomalaiset joutuivat selittelemään neuvostosotavankien kohtelua vielä syksyllä 1942. Englantilaisissa lehdissä oli jälleen julkaistu kuvauksia sotavankien kurjasta tilanteesta suomalaisilla vankileireillä. Tiedot perustuivat sveitsiläisen sotakirurgi Guido Pidermanin laatimaan selvitykseen, jonka hän kirjoitti kesällä 1942 sotavankileireille tekemänsä vierailumatkan päätteeksi. Piderman toimi Suomessa vuosina 1941–1942 vapaaehtoisena lääkärinä ja hänen sallittiin käydä kesällä 1942 ainakin Mustion (sotavankileiri 7) ja Köyliön (upseerileiri, sotavankileiri 1) sotavankileireillä samalla, kun Kansainväli-

---

[950] A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 20.2.–21.2.1942, 23.2.1942, 11.3.1942, Pk 1440/65, KA/Sörnäinen.

[951] Westerlund 2009, 377. Hansen 1943.

[952] Ihmissyöntitarinoita venäläisistä sotilaista liikkui paljon myös itärintaman saksalaissotilaiden parissa. Ihmissyönti oli ilmiö, jonka liittoutuneiden vankina olleet saksalaissotilaat toivat – aina kun mahdollista – keskusteluissaan esille. Neitzel & Welzer 2011, 70–71.

[953] Päämaja, Tiedoitusosasto, sensuuri-ilmoitus, tiedustelujaoston päällikölle, 12.10.1943, T 10683/24. KA/Sörnäinen.

[954] Westerlund 2009, 378.

[955] Eljas Erkon arkisto, yksityisarkisto: Eljas Erkon päiväkirja 10.3.1942 ja 11.3.1942, päiväkirja 1941–1943, Aa kotelo 4. Päivälehden arkisto. Manninen & Salokangas 2009, 366–368.

sen Punaisen Ristin kautta saapuneita avustuspaketteja jaettiin neuvostosotavangeille.[956] Pidermanin selvitys sotavankileirien oloista vuoti Englannin uutispalvelun tietoon ja aiheutti jälleen kerran Suomelle kiusallista huomiota kansainvälisessä lehdistössä.[957] Piderman kirjoitti selvityksessään muun muassa siitä, kuinka nälkiintyneitä sotavangit olivat: ”Näin kaikenlaisia kurjuudesta aiheutuneita sairauksia. Kuopallaan olevat posket, silmät syvällä kuopissaan, turvonneet jalat, turvonneet vatsat, luurangoiksi laihtuneet ihmiset kertovat nälästä.” Hän oletti, että vangit saivat ravintoa alle 1 000 kaloria päivässä. Piderman yritti selvityksellään saada lisää avustuslähetyksiä neuvostosotavangeille. Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre arvioi, että Piderman tarkoitti hyvää, mutta liioitellessaan sotavankien huonoa kuntoa aiheutti samalla Suomelle epäedullista huomiota.[958]

Pidermanin selostus pyrittiinkin osoittamaan kaikin puolin epäluotettavaksi ja suomalaisten näkökulman korostamiseksi Mannerheim julkaisi Ruotsin lehdissä loppuvuodesta 1942 selostuksen vankitilanteesta Suomessa.[959] Myös suomalaiset lehdet lainasivat tätä ilmoitusta otsikolla: ”Sotavankien asema Suomessa. 12 000 ryssää kuollut vankileirillä – mutta ei nälkään. Mannerheim oikoo ulkomaisia valheita.” Kirjoituksessa kerrottiin ”Englannin uutispalvelun väittäessä, että Suomen sotavankileireillä on 20 000 ryssää kuollut nälkään, on totuus, että tämän vuoden elokuuhun mennessä kuolleitten luku on 12 000, mutta kuoleman syynä ei suinkaan ole ollut nälkä, vaan tekijät, joiden auttamiseksi täällä on oltu voimattomia”.[960] Kumpikaan luku ei täysin pitänyt paikkaansa, sillä rekisteröityjä kuolleita sotavankeja oli kertynyt elokuun alkuun mennessä noin 15 200.[961] Tosin varmaa ei ole, että Mannerheim olisi ollut tietoinen täsmällisistä lukumääristä.

Mannerheim esitti korkean kuolleisuuden johtuneen siitä, että useat neuvostovangit olivat kiinni joutuessaan pahasti haavoittuneita, sairaita tai joutuneet rintamalla kestämään niin kovia rasituksia ja pitkäaikaista nälkää, ettei heidän parantumisensa enää ollut mahdollista. Hän myös esitti sotavankien kuolleisuuden tasaisesti laskeneen kevään 1942 aikana ja piti mahdottomana, että kuolleisuus johtuisi nälästä. Väitteensä tueksi Mannerheim esitti sotavankien muona-annosten kaloriarvot sekä vertaili niitä Suomen siviiliväen säännöstelyannoksiin.[962] Kirjoitus päättyi toteamukseen: ”On selvää, ettei vankien annoksia voida enempää lisätä siviiliväestön kustannuksella”[963] eli muonituksesta vastaavi-

---

[956] Pidermanin ilmeisesti piti käydä myös Oriveden sotavankileiri 23:lla, mutta Tenho Pimiän mukaan heinäkuussa 1942 leirillä vieraili vain Punaisen Ristin edustajana tohtori Graf, vaikka leirille odotettiin tohtori ”Biedermannia”. Pimiä 2012, 141.

[957] Ks. Pidermanin toiminnan selostus ulkoasiainministeriön näkökulmasta: Tri Piderman’in aktio Suomen venäläisten sotavankien avustamiseksi, (T. Voionmaa), Bernissä oleva lähetystö, raportti n:o 72, 30.12.1942, Fb 110 A2b, kansio 2, UM ja Ulkoasiainministeriön luottamuksellisia selontekoja n:o 1, Tri. Pidermanin toiminta Suomen sotavankiolojen yhteydessä III, 26.1.1943, Fb 110 A2b, kansio 2, UM. Westerlund 2009, 24–25, 212.

[958] Kujansuu 1999, 102–104. Myös lainaus Kujansuulta.

[959] Suomen ulkomaantiedotuksessa keskeinen asema oli kokoajan Ruotsilla, koska sen lehdissä esiintyneet mielipiteet saattoivat suomalaisten käsityksen mukaan heijastua myös anglosaksisiin maihin ja ennen kaikkea, koska Ruotsin lehdillä oli Suomessa paljon lukijoita. Jutikkala 1997, 109.

[960] Valtiollinen poliisi, Ilkka 19.12.42, lehtileike, amp. n:o 2985. KA.

[961] Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

[962] Mannerheim oli oikeassa siinä, että sotavankikuolleisuus oli tasaisesti laskenut kevään 1942 aikana, mutta väite, ettei kuolleisuus olisi johtunut nälästä, ei pitänyt paikkaansa. Mannerheimin esittämät sotavankiannosten kaloriarvot olivat kuitenkin totuudenmukaiset.

[963] Valtiollinen poliisi, Ilkka 19.12.42, lehtileike, amp. n:o 2985. KA.

en viranomaisten käyttämä tuttu peruste esitettiin näin myös kansainväliselle yleisölle. Tosin, kun päämaja välitti tämän Mannerheimin lausunnon Pidermanin selostuksesta Suomen Bernin suurlähetystölle Sveitsiin, siitä jätettiin pois siviiliväestön kalorimääriä koskeva kohta, koska se voisi antaa ”kansanhuolto-oloihimme vähänkin perehtyneelle henkilölle liian hyvän tilaisuuden vastahuomautusten tekoon. Lausunnossa ilmituodut siviiliväestön kaloriamäärät on laskettu korttiannosten mukaan, joten niihin on lisättävä säännöstelyn ulkopuolella olevien elintarpeiden kaloriamäärät, jotka etenkin maaseudulla sekä siellä, missä esim. kala on säännöstelyn ulkopuolella, ovat vielä verrattain huomattavat. Päämajan lausunnossa annettu kuva siviiliväestön ravintotilanteesta ei siis täysin vastaa todellisuutta, kun sitä vastoin sotavankien kaloriamäärät on laskettu heille kertakaikkisesti määrättyjen annosten perusteella.”[964] Suomalaisten vakuuttelut johtivat kuitenkin siihen, että Kansainvälinen Punainen Risti kielsi Pidermanin raportin levittämisen.[965]

Pidermanin selostuksen lisäksi tehtiin toinenkin raportti suomaisten vankileirien oloista, mutta se ei ilmeisesti levinnyt laajemman yleisön tietoon. Sveitsiläinen insinööri Johann Graf vieraili Punaisen Ristin valtuuttamana suomalaisilla vankileireillä heinäkuussa 1942 käyden ainakin Oriveden sotavankileiri 23:lla. Graf moitti raportissaan sotavankien asuinoloja (parakit tuberkuloosin pesiä), muonitusta (tuhansia oli kuollut nälkään), vaatetusta ja luottovankien oikeuksia ja käyttöä vankien esimiehinä (kohtelivat kaltoin muita vankeja), vaikka hän ei ainakaan sotavankileiri 23:lla vieraillessaan osoittanut paheksuntaansa leirinpitoa kohtaan. Graf kuitenkin antoi raportissaan kiitosta siitä, että suomalaiset ylipäätään sallivat sotavankileiriensä tarkastukset. Raportti käsiteltiin ehdottoman salaisena.[966]

***

Suomi oli jo lähtiessään jatkosotaan Saksan rinnalla joutunut länsivaltojen kritiikin kohteeksi, eikä Suomen johtavissa piireissä kaivattu enempää huonoa julkisuutta tai rinnastuksia kansallissosialistiseen Saksaan.[967] Suomessa haluttiin jatkosodan tiedotustoiminnassa korostaa puolustussotateeman lisäksi erillissotateesiä, jonka mukaisesti sotaa Suomen ja Neuvostoliiton välillä pidettiin täysin suurvaltakysymyksistä erillisenä.[968] Neuvostosotavankien kurjien olojen tuleminen kansainvälisen yleisön tietoisuuteen herätti Suomen sotilaallista ja poliittista johtoa tarttumaan aikaisempaa rivakammin sotavankien

[964] Helsingissä 28.11.1942 (Herra Eversti A. Paasonen, Päämaja) kd 78/330 sal., Fb 110 A2b, kansio 2, UM.
[965] Kujansuu 1999, 104.
[966] Hra. Graf’in raportti Suomen sotavankileireistä (T. Voionmaa), Bernissä oleva lähetystö, raportti n:o 71, 30.12.1942, Fb 110 A2b, kansio 2, UM. Kujansuu 1999, 104–105. Pimiä 2012, 141–147.
[967] Esim. Suomen suhteet Yhdysvaltoihin, Fb 110 C1, kansio 13, UM. Ks. myös esim. Mannerheim 1952, 356, 360–361, 366–370. Manninen & Rumpunen 2006, 120–122, 133–134, 151–153. Jutikkala 1997, 46–47. Ks. kuitenkin myös Eskola 1973, 71: suomalaisille oli syksyllä 1941 epäedullista myös se, kun amerikkalaisessa lehdistössä spekuloitiin Suomen mahdollisilla pyrkimyksillä erillisrauhaan. Tällaiset huhut heikensivät Suomen Saksan suhteita, mitä Suomen johtavissa piireissä ei myöskään haluttu.
[968] Salminen 1976, 65. Erillissotateesiin tartuttiin Suomessa varsinkin sodan jälkeen, kun oli jotenkin selitettävä sotimista akselivaltojen puolella.

kohtelun epäkohtiin ja ennen kaikkea ponnistelemaan voimakkaammin kääntääkseen sotavankikuolleisuuden laskuun.[969] VTL:n ulkomaanosaston G. H. von Wright kirjoitti marraskuun alussa 1941 ”Suomen voimakkain propaganda-ase on ollut maamme hyvä maine. Tämän maineen säilyttämisen ja juurruttamisen eri kansojen tietoisuuteen tulee aina olla ulkomaisen tiedotustoiminnan keskeisenä johtotähtenä.”[970]

Ulkomaiden huomio osui siinä mielessä otolliseen ajankohtaan, että etenemisen pysähdyttyä vuoden 1941 lopussa ei enää näyttänytkään selvältä, että Saksa voittaa sodan.[971] Kaikki muut vaihtoehdot alkoivat olla todennäköisempiä kuin ääripäät: Saksan täydellinen voitto tai murskatappio. Tämä tarkoitti, että ensinnäkin suomalaisten oli alettava varautua sodan lopputulokseen ottamalla huomioon sotavankien vankeusaikaiset kokemukset.[972] Sen lisäksi oli alettava kiinnittää enemmän huomiota siihen, minkälaisen kuvan Suomi itsestään antoi sotavankien kohtelijana. Ensin mainitun seikan painoarvoa ei kannata korostaa liikaa, sillä Suomen sotilaallisen ja poliittisen johdon tiedossa oli Stalinin käsitys sotavangiksi jääneistä maanpettureihin rinnastettavina epähenkilöinä, joiden asema kotimassaan sotavankeuden jälkeen oli vähintäänkin epävarma.[973]

Suomen saama negatiivinen huomio kansainvälisissä lehdissä ja sotavankien kuolleisuuden kääntyminen laskuun ovat tapahtumina hämmästyttävän samanaikaisia. Lisäksi sisäryhmään kuulumattomat poliittiset päättäjät saivat tiettävästi juuri vuoden 1942 alussa tietoja sotavankileirien katastrofaalisesta tilanteesta. Kyse ei välttämättä ollut suorasta kausaaliyhteydestä. Voi olla, että sotavankien olojen parannuskehitys olisi käynnistynyt joka tapauksessa, vaikkakaan sotilasjohdon reagoimattomuus vuoden 1941 puolella tehtyihin huomautuksiin sotavankien kurjistumiskehityksestä ei anna tästä juuri viitteitä. Joka tapauksessa on selvää, että kansainvälinen (ja kansallinen) mielenkiinto Suomen sotavankileirejä kohtaan nopeutti kehitystä ja niin länsimaisen median kuin demokraatti-

---

[969] Ks. myös Westerlund 2009, 413.

[970] Jutikkala 1997, 121. Propaganda-sana ei ollut aikalaisille yhtä latautunut kuin nykyisin vaan se oli neutraali synonyymi tiedotus-termille.

[971] Ks. esim. Manninen & Rumpunen 2006, 154. Tosin lopullinen niitti Saksan voitonmahdollisuuksille tuli vasta alkuvuodesta 1943 Stalingradin tappion jälkeen.

[972] Esimerkiksi sotavankien tarkastaja eversti M. H. A. Spåre kiinnitti keväällä 1942 huomiota upseerivankien muona-annoksen parantamiseen (eivät työskennelleet, joten saivat A-annoksen), koska hänen mukaansa se, miten suomalaiset näitä vankeja kohtelivat, saattaisi vaikuttaa siihen, miten upseerit voivat sodan päätyttyä vaikuttaa kotimaassaan mielialoihin suomalaisia kohtaan. P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Ks. myös W. Spåren tarkastuskertomuksen yhteenveto: ”Paras propaganda on se, että vangit rauhan tultua palatessaan kotia tuntevat tulleensa oikeudenmukaisesti kohdelluksi - - ”. Tarkastuskertomus n:o 13, 13.-14.1.43 (W. Spåre), H2. KA/Sörnäinen.

[973] Tämä oli myös suuren yleisön tiedossa viimeistään keväällä ja kesällä 1943, jolloin suomalaisissa päivälehdissä ilmestyi kirjoituksia siitä, kuinka esimerkiksi kaikki talvisodan sotavangit olisi teloitettu heidän palattuaan Neuvostoliittoon sekä asiantuntijalausuntoihin perustuvia esityksiä siitä, miten Neuvostoliitossa sotavangiksi jääneisiin suhtaudutaan rintamakarkureina. Ks. useita lehtileikkeitä Valtiollisen poliisin amp. n:o 2985. KA. Toisaalta liittoutuneiden valvontakomissio vaati sodan jälkeen nimenomaan sotavankeudessa olleilta neuvostosotilailta kuulemiensa kuvausten perusteella Suomea selvittämään sodanaikaisia sotarikoksiaan, mikä johti yhdessä Välirauhansopimuksen 13 artiklan kanssa Sotavankileirien tutkimuskeskuksen perustamiseen. Suomen Valtioneuvoston puheenjohtajalle herra Castrénille, 12.10.1944, Liittoutuneiden Suomessa olevan valvontakomission puheenjohtaja kenraalieversti A. Zhdanov, Fb 110, E6, kansio 126, UM.

sen poliittisen järjestelmän mahdollinen ”valvonta” saattoivat suojata sotavankeja myöhemmin.

Sotavankiviranomaisten kirjoituksissa todella viitattiin Suomen kansainväliseen maineeseen eräänä perusteena sotavankien olojen parantamiselle. Sotavankileirien tarkastaja M. H. A. Spåren mielestä ”jo arvovaltamme sivistyneen maailman silmissä vaatii, että sotavankiemme hoito on tyydyttävällä kannalla ja sen tähden meidän täytyy ryhtyä sellaisiin toimenpiteisiin, etteivät kuluneen talven valitettavat epäkohdat toistu”. Hän totesi lisäksi: ”Ellei puutteellisuuksia korjata, niin me itse sillä harjoitamme tehokkainta propagandaa bolshevikkiystävälliseen ja meille vihamieliseen suuntaan ehkä laajemmissakin piireissä kuin vain sotavankien keskuudessa. Älkäämme unohtako esim. amerikkalaisen Punaisen Ristin toimihenkilön tunnettua kirjettä sotavankien kohtelusta Suomessa. Meidän täytyy menetellä niin, etteivät vastustajamme saa ainakaan perusteltua aihetta moitteisiin.”[974]

Suomen sotilaallisen ja poliittisen ylimmän johdon kiinnostus muiden maiden mielipiteitä ja omaa kansainvälistä mainetta kohtaan ei ollut mitenkään ainutlaatuista. Kaikkialla demokraattisissa länsimaissa tärkeä osa sotapropagandaa toisessa maailmansodassa oli erottautuminen totalitarismista ja sivistymättömistä barbaareista. 1800-luvun perintönä sivistyneen maan tuntomerkkeihin liitettiin edelleen sotavankien humaani kohtelu, vaikka jo ensimmäinen maailmansota oli osoittanut, että todellisuudessa myös sivistysvaltioina itseään pitävät maat kohtelivat sotavankejaan kaltoin.[975] Tästä huolimatta sotavankien hyvä kohtelu ja kansainvälisten lakien noudattaminen olivat sotijaosapuolten sivistysvaltiostatuksen kannalta tärkeitä. Jopa kansallissosialistinen Saksa kiinnitti huomiota ulkomaiden reaktioihin, jotka koskivat ulkomaisen työvoiman ja sotavankien oloja maassa. Kansainvälisen mielipiteen painoarvo riippui kansallissosialistisen Saksan ulkomaalaisiin työläisiin liittynyttä työvoimapolitiikkaa tutkineen Ulrich Herbertin mukaan Saksan sotamenestyksestä. Kun suursodassa meni hyvin, ei muiden maiden mielipiteillä ollut niin väliä, mutta kun sotamenestys oli heikompi, tuli muiden maiden reaktioista tärkeämpiä.[976]

Suomessa käsitykset ensimmäisistä ulkomaiseen lehdistöön vuotaneista epäedullisista sotavankitiedoista perustuivat tammikuussa 1942 väärinkäsitykseen, mutta Hansenin maaliskuiset kirjoitukset olivat totuudenmukaisuudessaan vaarallisempia. Samoja tietoja vankien nääntymisestä oli esitetty sotavankiviranomaisille pitkin syksyä 1941 ja viimeistään alkuvuodesta 1942 katastrofaalinen tilanne vankileireillä oli sekä ylimmän poliittisen että sotilaallisen johdon tiedossa. Länsimaisen sivistysvaltion rooliin ei sopinut laaja sotavankikuolleisuus ja sota-ajan tiedotustoiminnan eräs päämäärä oli, että Suomesta yritettiin antaa mahdollisimman sivistynyt kuva ulkomaille erotuksena idän barbaareis-

[974] P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Spåre viittasi todennäköisesti edellä mainittuun John Peter Thelen Ruotsiin kuljettamaan ”paljastuskirjeeseen” sotavankien hoidosta Suomessa. Ks. s. 215, alaviite 948.
[975] Ferguson 2004. Jones 2011, 33–38. Wallace 2012.
[976] Herbert 1997, 106–124.

ta.[977] Näin ollen asian julkitulo pakotti suomalaisviranomaiset toimiin. Toisaalta kyse saattoi olla myös siitä, että *vasta* ulkomaiden huomion herättämänä suomalaiset todella ymmärsivät aloittaa toimenpiteet sotavankien olojen parantamiseksi. Suhtautuminen sotavankeihin pelkkinä käyttöhyödykkeinä oli aiheuttanut kurjistumiskehityksen, josta oli tullut ikään kuin sotavankien normaalitila syksyn 1941 aikana. Tilanteen peittely ei välttämättä ollutkaan täysin tietoista, vaan sen ”vääryyttä” ei enää nähty.

Kuuluisan Stanfordin vankilakokeen toimeenpanija, sosiaalipsykologi Philip Zimbardo tarjoaa selityksen sille, miten niin sanotut totaaliset tilanteet voivat imaista ihmiset mukaansa, jolloin oman toiminnan moraalisen arvioinnin kyky heikkenee. Hän nimittäin valottaa kirjassaan *The Lucifer effect* omaa osallisuuttaan Stanfordin vankilakokeen ”epäonnistumiseen”. Koe oli jatkunut vasta viikon, mutta yhä useammat vartijat olivat alkaneet käyttäytyä yhä sadistisemmin ”vankeja” kohtaan. Zimbardo, joka oli kokeen johtaja, ei kuitenkaan tehnyt mitään kokeen keskeyttämiseksi, vaikka hyvän maun rajat oli ylitetty jo kauan sitten. Vasta kun Zimbardon silloinen tyttöystävä vieraili koevankilassa ja seurattuaan hetken sen toimintaa ilmaisi järkytyksensä Zimbardolle, päätettiin koe keskeyttää. Myöhemmin Zimbardo kertoi vasta tuossa vaiheessa heränneensä huomaamaan, että toiminta koevankilassa oli epäeettistä ja jopa epäinhimillistä. Zimbardo selittää tätä ihmisten psykologisilla taipumuksilla, joiden vaikutuksesta vastaavissa totaalisissa tilanteissa (hänen tapauksessaan auktorisoituna johtajana pakkolaitoksessa) ihmisten on hyvin vaikea vastustaa valta-asemalle antautumista ja samalla säilyttää toimintansa moraalisuus ja kohtuullisuus.[978] Ihmismielen eräs perustava ominaisuus on sen hämmentävän vahva taipumus itsekkäiden mieltymysten vahvistamiseen eli niin sanottuun itsepetokseen. Itsepetoksen avulla ihmiset voivat esimerkiksi pitää itseään moraalisena toimijana huolimatta siitä, että toiminnan tai toimimatta jättämisen seuraukset aiheuttavat muille kärsimyksiä.[979]

Ulkomaisen lehdistön huomio siis aiheutti kahdenlaisia reaktioita jatkosodan aikaisen Suomen sotavankiasioista vastaavissa piireissä. Ensinnäkin se toimi ulkoisena pakotteena tehdä tilanteelle jotain, jottei Suomen kansainvälinen maine joutuisi entistä pahemmin vaakalaudalle. Tässä mielessä ulkomaisen median jatkuvalla huomiolla oli myös tietynlaisen valvojan rooli.[980] On toki todettava, että sotavankien aseman parantaminen olisi saattanut tapahtua myös ilman kansainvälistä huomiota ja painetta, sillä yrityksiä korottaa sotavankien muona-annoksia oli tehty pitkin syksyä 1941. Se kuitenkin olisi todennäköisesti tapahtunut paljon hitaammin ilman tällaista ulkoista valvontaa. Valvonnan tärkeys saa tukea tutkimuksista, joissa on verrattu ihmisten toimintaa tilanteissa, joissa heitä tarkkaillaan tai he kokevat tulevansa tarkkailluksi ja tilanteissa, joissa tätä tarkkailua ei ole. Tarkkailun alaisena ihmiset ovat tiedostamattaankin alttiimpia toimimaan sääntöjen mukaan ja halukkaampia edistämään yhteistä etua. Valvonnan vaikutus ihmisten käyttäytymiseen kytkeytyy maineeseen ja sen tärkeyteen ihmisille. Hyvä maine on ihmisille tär-

[977] Ulkomaan propagandasta ks. Jutikkala 1997, erit. 108–126. Suomessa, kuten sotaa käyvissä maissa yleensä, oli voimassa sensuuriasetukset ja sensuuriviranomaiset valvoivat, millaisia juttuja Suomessa ja Suomesta julkaistiin.
[978] Näin siis myös silloin, vaikka kyse olisi lavastetusta tilanteesta. Zimbardo 2008, 173–179.
[979] von Hippel & Trivers 2011. Ks. myös Pinker 2011, 490–513.
[980] Vrt. Jones 2011, 11–15.

keä, koska ihmiset elävät monimutkaisissa sosiaalisissa ympäristöissä, joissa luottamus ja luotettavuus sekä yhteistyökumppanit ja verkostot ovat tai ovat olleet erittäin tärkeitä.[981] Ihmiset tekevät mieluummin yhteistyötä (tai toimivat ”oikein”), silloin kun heitä tarkkaillaan ja heidän identiteettinsä on tiedossa, koska he haluavat rakentaa tai ylläpitää hyvää mainetta ja välttää rangaistuksia, joita petturuus aiheuttaa.[982] Sodanjohdon huolestuminen Suomen maineesta länsimaiden silmissä ja tämän huolen vaikutus sotavankien kohteluun saa tässä valossa uudenlaista painoarvoa eräänä Suomen sotavankipolitiikan suuntaa kääntäneenä tekijänä. Ulkomaisen lehdistön huomio saattoi toimia myös herätyksenä, joka havahdutti suomalaisviranomaiset huomaamaan, että sotavankien kohtelu ei ollut inhimillisesti hyväksyttävällä tasolla Suomessa.

[981] Luottamuksen ja yhteistyöverkostojen hyöty geenien selviämisen näkökulmasta (kokonaiskelpoisuus) evoluutioympäristössä alleviivaa niiden tärkeyttä ihmiselle. Ks. esim. useat artikkelit teoksessa: Sussman & Cloninger 2011.
[982] Maestripieri 2012, 109–114, 120–121, 128. Vrt. Wilson 1995, 34.

Syyt, syylliset ja selitykset

Pian sotavankileirikatastrofiin havahtumisen jälkeen suomalaisten sotavankiviranomaisten parissa käynnistyi keskustelu suuren sotavankikuolleisuuden syistä ja syyllisistä. Keskustelun osapuolina olivat kotijoukkojen esikunta ja sen sotavankitoimisto (A. E. Martola ja E. Erkko), päämajan järjestelyosasto sekä pääintendentti (V. Gustafsson), sotavankitarkastajat (M. H. A. Spåre, C. Björklund ja lääkintämajuri W. Lojander) ja lääkärit (mm. puolustusvoimien ylilääkäri E. Suolahti ja lääkintätoimiston päällikkö Y. V. Salminen). Kaikilla osapuolilla oli näkemyksensä sotavankikuolleisuuden syistä ja vastuunkantajista sekä siitä, mitä asialle voitaisiin tehdä. Syyllisyyskeskustelu paljastaa, mikä oli sotavankiasioista konkreettisella tasolla vastaavien viranomaisten käsitys omasta ja muiden osuudesta tapahtuneeseen. Lisäksi se ilmentää ihmisille hyvin tyypillistä tapaa kaunistella omaa toimintaansa ja vierittää vastuuta ikävistä asioista muille.[983]

Kotijoukkojen esikunta syytti sotavankikuolleisuudesta ensinnäkin työmuodostelmia, joista lähetettiin leireille sairaita ja otettiin vaihdossa työhön kykeneviä sotavankeja. Toiseksi se katsoi, että rintamalta tulevat vangit olivat jo valmiiksi heikossa kunnossa, mikä oli osasyy kasvaneen kuolleisuuden taustalla. Kolmanneksi kotijoukkojen esikunta piti ruoka-annoksen kokoa, ainakin raskaissa töissä olevien kohdalla, aivan riittämättömänä. Neljänneksi ruoan valmistuksessa oli sen mukaan edelleen, valvonnasta ja jatkuvasta ohjeistuksesta huolimatta, ongelmia sotavankileireillä. Tilanteen parantamiseksi kotijoukkojen esikunta ehdotti raskaimmissa töissä olevien sotavankien ruoka-annoksen kasvattamista tai vaihtoehtoisesti työtehtävien vähentämistä. Lääkintätoimiston päällikkö lääkintäeversti Y. V. Salminen yhtyi kotijoukkojen esikunnan tammikuussa 1942 esittämään lausuntoon.[984]

Pian tämän jälkeen kotijoukkojen esikunta ehdotti, että C-annos yleistettäisiin kaikille vangeille ja vaati itselleen oikeutta valvoa sotavankityövoiman käyttöä, vartiointia ja huoltoa sotilashallintopiirin ja päämajan linnoitusosaston sotavankityömailla sekä oikeutta ottaa sotavangit pois sellaisilta työmailta, joilla ei noudatettu päämajan sotavankien kohtelusta antamia ohjeita.[985] Kotijoukkojen esikunnan valitusten johdosta päämajan järjestelyosasto pyysi intendentintoimistoa kiinnittämään vakavaa huomiota sotavankien huoltotilanteeseen.[986] Kotijoukkojen esikunnan oikeuksia ei kuitenkaan lisätty eikä sotavankeja vedetty pois Pohjois-Suomen työmailta tai lopetettu sotavankilähetyksiä linnoitusosastolle ja sotatoimiyhtymille.

Pääintendentti Gustafsson puolestaan vastasi annoskoon kasvattamisehdotukseen, vedoten – kuten aiemminkin – siviilien ja sotaväen virallisiin annoskokoihin. Koska sota-

---

[983] Eräs sekä sosiaali- että evoluutiopsykologian vahvimmista tuloksista on, että ihmisellä on tapana liioitella omaa viattomuuttaan (ja samoin suurennella vastapuolen pahansuopaisuutta). Ks. esim. Pinker 2011, 490.

[984] Kotijoukkojen Esikunta, n:o 445/Järj.1b/sal., 19.1.1942 kirjelmän liite: Kotijoukkojen Esikunta, n:o 439/Järj.1b/sal.. 19.1.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.

[985] Kotijoukkojen esikunta, n:o 997/Järj.1b/sal., 7.2.1942, T 19653/9-10. KA/ Sörnäinen.

[986] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 524/Järj.2/sal, 9.2.1942, T 19653/9-10. KA/ Sörnäinen.

vankien muona-annos hänen mukaansa oli ”täysin rinnastettavissa siviiliväestön ravitsemustilaan” ja ”aikana jolloin kenttäarmeijan muona-annosta on ollut supistettava”, ei kotijoukkojen ehdotus C-annoksen yleistämiseksi onnistu. Gustafssonin mielestä oli kohtuutonta, että ”s[ota]v[anki]leireissä laiskana oleville vihollismaan vangeille annettaisiin ravintoarvoltaan runsaampi ravinto kuin siviiliväestölle”.[987]

Kotijoukkojen esikunta jatkoi keväällä 1942 vaatimuksiaan sotavankien muona-annosten kasvattamisesta ja olosuhteiden parantamisesta. Kotijoukkojen sotavankitoimiston päällikkönä työskennellyt kapteeni Eljas Erkko koki tilanteen hyvin hankalaksi, sillä kotijoukkojen esikunta ei pystynyt päättämään sotavankeihin käytettävistä resursseista, vaikka se oli vastuussa kotialueen sotavankileireistä. Erkko myös epäili kevään 1942 lopulta rajalliseksi jääneen pilkkukuume-epidemian jälkeen, että päämaja pyrki siirtämään kokonaan kotijoukkojen esikunnalle vastuun asioista, joihin se itse oli syyllinen.[988] Sotavankijärjestelmän organisatorinen sekavuus antoi mahdollisuuden sekä vastuuvelvollisuuden välttelyyn että toisen osapuolen syyttelyyn. Koska kummallakaan taholla, kotijoukkojen esikunnalla tai päämajalla, ei ollut täysiä valtuuksia järjestellä kaikkia asioita sotavankien huollossa, oli tilanne toimimattomuuden kannalta lähes ideaali: aina oli mahdollista syyttää toista osapuolta siitä, että tarvittaviin parannuksiin ei ryhdytty tai että niitä ei toteutettu oikein.

Suurille sotavankileireille (Naarajärvi, Viipuri) sekä poliittiselle henkilöstölle (leiri n:o 3) ja suomensukuisille (leiri n:o 21) tarkoitetuille leireille ja sotavankisairaaloihin tehdyn tarkastusmatkan päätteeksi hygienian professori, lääkintämajuri W. Lojander esitti helmikuussa 1942 omat syynsä ja syyllisensä sotavankileirien korkeaan sotavankikuolleisuuteen. Hänen mukaansa vangit olivat erilaisilta työmailta leireille saapuessaan aliravittuja, heikkoja ja huonossa kunnossa, mikä usein johti heidän menehtymiseensä matkalla tai pian leirille päästyään. Kuten monet muutkin, myös hän siis piti kuolleisuuden syynä vankien kuluttamista loppuun työpisteissä.[989]

Heikkojen ja sairaiden sotavankien siirto työmuodostelmista kotialueen leireille tai sairaaloihin oli ohjeiden mukaista[990], mutta kevättalvella 1942 yhä useammat sotavankiasioita seuranneet henkilöt saivat havaita, ettei se ollut sotavankien selviytymisen kannalta tarkoituksenmukaista. Puolustusvoimien ylilääkäri Eino Suolahti suositteli maaliskuussa 1942, että heikkojen sotavankien kuljetus sotatoimiyhtymien alueelta Suomen kotiseudulle lopetettaisiin, sillä se rasitti ennestään heikkoja ja sairaita sotavankeja lisäten heidän kuolleisuuttaan. Suolahti vaati, että sotatoimiyhtymien oli jotenkin järjestettävä heikkojen sotavankien hoito omalla huoltoalueellaan.[991]

Sotavankien ravitsemustilaa koskevien tutkimusten jälkeen maaliskuun alussa 1942 lääkintämajuri P. E. Simola totesi, että kuolleisuuden pääsyy oli epäilemättä ravinnon

---

[987] Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 1000/Int.tsto./E/sal., 11.2.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[988] Manninen & Salokangas 2009, 366–368.
[989] A. E. Martolan kokoelma, Matkakertomus tarkastusmatkasta vankileireille… 14.2.–22.2.1942 (W. Lojander, 24.2.1942), Pk 1440/17. KA/Sörnäinen. Ks. myös Sv.Järj.leiri n:o 2, n:o 302/I/26, 28.1.1942, T 19653/9–10. KA/ Sörnäinen. P. M. n:o 15, Tarkastuskertomus sv.leirissä n:o 23 ja Tampereella 22.-24.3.42 tehdyistä havainnoista (M.H.A. Spåre, 28.3.42), H1. KA/Sörnäinen.
[990] Ks. esim. Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 5635/Lin.3.sal, 21.2.1942, T 19653/9–10. KA/ Sörnäinen.
[991] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 3720/Lääk.W/190.f.sal, 17.3.1942, T 19653/9–10. KA/ Sörnäinen.

riittämättömyys.[992] Puolustusvoimien ylilääkäri Eino Suolahti, joka oli vastuussa annoskokojen lääketieteellisen riittävyyden arvioinnista, arvioi Simolan tutkimusten jälkeen, että teoreettisesti voimassaolevien muona-annosten pitäisi riittää ja katsoi tärkeämmäksi annosten tasavertaisen jakelun, jota suomalaisen henkilökunnan oli valvottava. Suolahti totesi sotavankien vallitsevaksi kuolinsyyksi nälkävammat, mutta niiden syntyminen ei siis hänen mukaansa johtunut annosten pienuudesta tai riittämättömyydestä vaan muun muassa siitä, että osa vangeista oli jo vangiksi joutuessaan aliravittuja. Lisäksi heitä oli näännytetty työmuodostelmissa tai liian heikkoja oli määrätty kotijoukkojen alaisilta sotavankileireiltä työmuodostelmiin töihin.[993] Näin ollen Suolahti vieritti syytä vangeille itselleen, työmuodostelmille ja sotavankileireille. Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre, päämajan järjestelyosaston sotavankitoimisto ja ylipäällikkö Mannerheim esittivät myös toistuvasti, että syy sotavankien kuolleisuuskatastrofiin oli jo valmiiksi heikkokuntoisissa vangeissa, jotka eivät vain normaaliruokamäärällä toipuneet.[994]

M. H. A. Spåre muun muassa arvioi syksyllä 1942, että edeltäneen talven kuolleisuuskatastrofin syy olivat alun perin huonokuntoiset venäläisvangit, joiden ”lihottaminen” ei suomalaisten käytössä olleilla niukoilla ruokavaroilla onnistunut.[995] Päämajan järjestelyosaston sotavankitoimisto puolestaan totesi kesällä 1942 sotavankien elintarvikehuollon ja majoituksen arviossaan, että syy sotavankien kunnon hitaaseen palautumiseen oli siinä, että he olivat jo kotimaassaan olleet pitkään aliravittuja, jolloin heitä ei ”runsaallakaan ravintomäärällä ole ollut mahdollista saada nopeasti kuntoon”.[996]

Erityisesti se, että nälkiintymisen syy olisi neuvostosotavankien lähtökohtaisesti heikossa fysiikassa, sai kuitenkin kesällä 1942 painavan vasta-argumentin. Kotijoukkojen esikunnan lääkintätoimisto nimittäin huolestui tuolloin sotavankien parissa *uudelleen* alkavista nälkäpöhötapauksista, jotka olivat yllättäviä, sillä sotavankien kunto oli jo alkanut nousta loppukeväällä. Uuden nälkiintymisaallon syynä pidettiin muona-annoksia, joiden kalorimäärä oli epäonnistuneiden vaihtotaulukoiden vuoksi päässyt tippumaan huomattavan alhaiseksi, kun perusannokseen kuuluvia ruoka-aineita ei ollut saatavilla.[997] Vaihtotaulukon ruoka-aineista vastasi puolustusvoimien pääintendentti Verner Gustafsson, joka ei suostunut edelleenkään ottamaan syytä omille niskoilleen. Hän vetosi sotavankitarkastaja C. Björklundin lausuntoon ja katsoi, että muonituksen riittämättömyys johtui elintarvikkeiden epätasaisesta jakelusta sotavankileireillä. Hän siis piti kotijoukkojen esikuntaa vastuullisena ja vaati sitä tehostamaan elintarvikkeiden jakelun valvon-

[992] Int.tsto, 6.3.1942, n:o 1627, Sotavankien ravintotilanteesta, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[993] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 3720/Lääk.W/190.f.sal, 17.3.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen. Ks. myös Kotijoukkojen esikunta, n:o 30/Järj.1b/sal., koskee: väärinkäytöksiä elintarvikkeiden käytössä ja jakelussa, 4.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[994] P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Valtiollinen poliisi, Ilkka 19.12.42, lehtileike, amp. n:o 2985. KA. Mannerheim 1952, 385–388.
[995] Päämaja, sotavankien tarkastaja läntisessä piirissä, n:o 1126, 24.11.1942, T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[996] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 331/Järj.4/sal, 22.7.1942, T 19654/F1–2. KA/Sörnäinen.
[997] Kotijoukkojen esikunta, n:o 3137/Lääk./11/37/sal, 22.7.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

taa.[998] Gustafssonkin tosin myönsi, että muona-annosten vaihtotaulukot eivät kaloriarvoiltaan aina vastanneet perusannoksia, mutta hän piti tätä ”täysin luonnollisena”.[999]

Pääintendentti Gustafsson vakuutti, ettei aio ”missään tapauksessa” esittää sotavankien muona-annosten korottamista, sillä hän uskoi sen olevan mahdollista vain oman armeijan ja siviiliannosten kustannuksella, mikäli kansanhuoltoministeriö ei samalla korottaisi siviilien annoksia. Pääintendentti siis sitoi sotavankien virallisten muona-annosten korotusmahdollisuuden siviilien korttiannosten korotuksiin ja hän pysyi edelleen kannassaan, että siviilit selvisivät yksistään korttiannoksilla. ”Jos jotkut siviilihenkilöt esim. salakaupasta hankkivat täydennystä ruokavalioonsa, ei näitä poikkeustapauksia voida huomioida, koska silloin olisi koko elintarvikkeiden säännöstely tuomittava kestämättömäksi”.[1000] Todellisuudessa lähes kaikki siviilit hankkivat enemmän tai vähemmän lisäruokaa joko mustan pörssin salakaupasta, suhteillaan tai omilta viljelyksiltä.[1001]

Sodan lopulla tai heti sen jälkeen kirjoittamassaan selvityksessä pääintendentti Verner Gustafsson selitti edelleen omalta kannaltaan parhain päin sotavankien muonituksessa tehtyjä päätöksiä. Hän vetosi siihen, että marraskuussa 1941 tehty korotus sotavankien muona-annoksiin A ja B paransi huomattavasti vankien ravitsemustilaa.[1002] Gustafsson vieritti vastuun annoskokojen riittävyydestä puolustusvoimien ylilääkärille ilmoittamalla selvityksessään, että ne olivat päämajan lääkintäosaston hyväksymät ja lisäksi ylilääkäri Suolahti oli vielä ilmoittanut pitävänsä annoksia silloisissa oloissa riittävänä.[1003] Myös Mannerheim syytti sodan jälkeen Suolahtea sotavankimuonituksen virhearvioinneista.[1004]

Eräs taho, jolle suomalaiset joutuivat sodan jälkeen selittämään korkeaa sotavankikuolleisuutta, oli liittoutuneiden valvontakomissio ja erityisesti sen venäläisedustus, joka vaati Suomelta luetteloita ja selvityksiä kuolleista neuvostosotavangeista.[1005] Annetuissa selvityksissä kuolleiden määrää ei kaunisteltu vaan tiedossa olleet noin 18 500 kuollutta neuvostosotavankia ilmoitettiin valvontakomission edustajille.[1006] Sitä vastoin kuolleisuudelle esitetyissä syissä ei – ymmärrettävästi – viitattu suomalaisten sotavankiviranomaisten vastuunalaisuuteen vaan vedottiin siihen, että ”[s]odan alkuvaiheessa sotavankikysymyksen kitkaton hoito oli käytännöllinen mahdottomuus”. Sotavankikysymyksen hoidon esteiksi esitettiin odottamattoman suuret sotavankimassat, josta leirien määrän,

---

[998] Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 5154/Pääint.tsto/E/sal, 3.8.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen. Björklundin tarkastuskertomus: Päämaja, Sotavankien tarkastaja, n:o 5/sal, 20.4.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[999] Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 5590/Pääint.tsto/E/sal, 15.8.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[1000] Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 5154/Pääint.tsto/E/sal, 3.8.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[1001] Pranttila 2006, 14, 135–139, 174–181. Ks. myös Muonitus-luku.

[1002] Ks. Muonitus-luku. A- ja B-annoksia ei tämän jälkeen merkittävästi korotettu, mutta tammikuussa 1942 otettiin kolmas C-annoskoko käyttöön erittäin raskasta työtä tekeville.

[1003] Pääintendentti, P.M., ei päiväystä, Selvitys sotavankien muonituksesta, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[1004] Linkomies 1970, 100–101. Tosiasia oli, että arviot sotavankien annoskokojen riittävyydestä syksyllä 1941 niillä työsuorituksilla, joita vangeilta vaadittiin, olivat virheellisiä. Virhearvion syntymistä ei kuitenkaan voi sälyttää vain yhden henkilön niskoille vaan siihen vaikuttivat useat syyt, joita edellisissä kappaleissa, erityisesti Muonitus-luvussa on käsitelty.

[1005] Liittoutuneiden valvontakomissio Suomessa, (evl. Maksimov), 28.2.1945, T 19663/F6, KA/Sörnäinen. Puolustusvoimain pääesikunta, Sv.kom.E:n selvityselin, n:o 1386/Sv.l., LKV:lle menevät asiakirjat, 18.5.1945 (V. Teuteri), liitteet: ”selostus sv.asioiden hoidosta PM:ssä, yhtymissä ja kotialueella” ja ”sv.leireissä ja -sotaS:ssa 1941–44 palvelleet upseerit”, T 19663/F6, KA/Sörnäinen.

[1006] ”PM. Sotavankikomentajan selvityselimen toiminnasta”, T 19661/B58, KA/Sörnäinen.

tilan ja henkilökunnan riittämättömyys johtuivat, sekä vuosien 1941–1942 elintarvikepula. ”Edesvastuuttomien henkilöiden joskus ylläpitämä [sotavankien] huono kohtelu” kuitenkin myönnettiin myös.[1007] Tämä johtui todennäköisesti siitä, että valvontakomissio tiesi joka tapauksessa, että osa suomalaisista oli pahoinpidellyt ja surmannut sotavankeja.[1008]

***

Kaikki syyllisyyskeskusteluun osallistuneet olivat samaa mieltä sotavankien perimmäisestä kuolinsyystä, joka oli aliravitsemus.[1009] Aliravitsemuksen ja nääntymisen aiheuttaja vain herätti asianosaisissa erimielisyyttä. Keskustelun voi tiivistää neljään tekijään: 1) Syy oli jo valmiiksi heikoissa sotavangeissa itsessään tai puna-armeijan johdossa, koska vankien katsottiin nälkiintyneen joko rintamalla tai kärsineen aliravitsemuksesta jo ennen rintamalle joutumistaan. 2) Työnantajat vaativat vangeilta liian raskaita työsuorituksia ja näännyttivät näin työskentelevät sotavangit. 3) Viralliset muona-annokset olivat liian pieniä tai niiden vaihtotaulukot epäkelpoja, mikä aiheutti sen, että vangit saivat koko ajan liian vähän ravintoa. 4) Muonan jakelu leireillä oli epätasaista ja sen valmistus huonoa, mikä myös aiheutti sen, että vangit saivat koko ajan liian vähän ravintoa.

Ensimmäinen esitetty syy aliravitsemukseen liittyy uhrin syyllistämiseen. Syyllistämällä uhri omasta tilastaan hänet voidaan epäinhimillistää helpommin ja irrottautua tilanteesta moraalisesti. Uhrin syyllistämistä tavataan säännönmukaisesti erilaisissa vahinko- ja väkivaltatilanteissa.[1010] Muun muassa vuoden 1918 vankileirikuolleisuutta selitettiin paljolti samankaltaisilla uhrien ominaisuuksiin kytkeytyvillä syillä kuin neuvostosotavankien nääntymistä. Voittanut valkoinen puoli esitti punavankien kuolleisuuden johtuneen muun muassa siitä, että punaiset olivat sekä henkisesti että ruumiillisesti turmiolla, tautisia ja lamaantuneita. Taudit levisivät heidän joukossaan, koska he eivät välittäneet henkilökohtaisesta hygieniastaan tai olivat saaneet tartunnan veljeillessään saastuneiden venäläisten kanssa.[1011] Myös saksalaissotilaat käyttivät uhrin syyllistämisen logiikkaa perustelleessaan juutalaisten joukkomurhia ja neuvostosotavankien tuhoamista.[1012]

On kuitenkin todettava, että osa jatkosodan neuvostosotavangeista todella oli rintamalla tai mahdollisesti jo kotimaassaan heikentynyt puutteellisen ravinnon vuoksi, mikä varmasti edesauttoi heidän syyllistämistään tilastaan.[1013] Vankien kuolleisuuden pääsyynä tätä ei voi pitää. Yksi selkeä vasta-argumentti on se, että suomalaisten hallussa jo pitkään olleet vangit alkoivat uudelleen heikentyä kesällä ja syksyllä 1942. Sotavankien

[1007] ”Sotavankikomentajan selvityselimen tutkimusraportti liittoutuneiden valvontakomissiolle sodan aikana eri sotavankileireiltä karanneiden ja pidättämättä jääneiden sotavankien osalta, tehty vuosina 1944–50.”, 1951, T 19662/D3, KA/Sörnäinen.
[1008] Välirauhansopimuksen velvoittamana Suomessa järjestettiin tunnettujen sotasyyllisyysoikeudenkäyntien lisäksi laajat sotarikosoikeudenkäynnit, joissa tuomittiin satoja suomalaisia sotavankeihin kohdistuneista rikoksista. Kujala 2008, 11–12.
[1009] Ks. vielä esim. Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 692/Järj.4/sal., 1.9.1942, T 19654/F1–2. KA/Sörnäinen.
[1010] Pinker 2011, 565–566.
[1011] Ketonen 1983, 95,129. Karemaa 1998, 101. Ks. myös Siltala 2009, 463–475, 502–519.
[1012] Ks. esim. Neitzel & Welzer 2011, 64–73, 277–299.
[1013] Ks. neuvostosotilaiden muonituksesta ja huollosta Muonitus-luku.

joukkokuolleisuuden syyn projisoiminen vankien ominaisuuksiin kuitenkin tarjosi sotavankiviranomaisille erään tavan selittää tapahtunutta niin ulkopuolisille kuin itselleen.

Toinen esitetty syy kohdistaa katseen työnantajiin, jotka kohtelivat sotavankeja työvoimana, jonka hengissä pysyminen ei kuulunut heidän vastuulleen. Toisaalta, kun asiaa kysyttiin työpisteiden päälliköiltä, he väittivät leirien lähettävän töihin jo valmiiksi liian heikkoja vankeja. Vaatimus vankien mahdollisimman tehokkaasta käytöstä sekä mahdollisuus heidän liikutteluunsa eri muodostelmien välillä aiheutti tilanteen, jossa vangit pakotettiin raskaaseen työhön, mutta vastuuta heidän työkuntoisuudestaan saatettiin pallotella eri tahojen välillä.

Kolmas ja neljäs esitetty syy kytkeytyvät suoraan muona-annoksiin ja niiden riittävyyteen. Kritiikki annoskokoja ja vaihtotaulukoita kohtaan osoitti syyttävästi intendentuuria ja puolustusvoimien ylilääkäriä, joiden vastuulla nämä seikat olivat. Muun muassa kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston päällikkö Eljas Erkko kirjoitti muistikirjaansa maaliskuun 11. päivänä 1942, että sotavankien kuoleminen oli pääasiassa Gustafssonin ja Suolahden syytä.[1014] Muonan jakeluun ja valmistukseen sekä näiden seikkojen valvontaan liittyvät asiat taas olivat sotavankileirien ja kotijoukkojen esikunnan vastuulla, ja niihin kohdistuneet syytökset palautuivat viime kädessä Erkon ja Martolan edustamiin tahoihin.

Sotavankikuolleisuudelle esitetyt syyt ovat selkeä osoitus sotavankiviranomaisten ja sotavankiasioista vastuussa olleen ylemmän tason yrityksistä selittää toimintansa ymmärrettäväksi ja oikeutetuksi sekä itselleen että muille.[1015] He käyttivät varsinkin vastuun välttelyn tai hajauttamisen sekä uhrin syyllistämisen mekanismeja sietääkseen tilanteen aiheuttamaa kognitiivista dissonanssia (ristiriitaa) ja esittääkseen itsensä tapahtuneesta huolimatta edelleen moraalisina toimijoina.[1016] Juuri tämä vastuun välttely ja sen hajauttaminen sekä tähän liittynyt sotavankien joukkokuolleisuuden sivusta seuraaminen loivat todennäköisesti myös eräänlaisen sivustakatsojavaikutuksen (*bystander effect*), jonka vuoksi kellekään tilanteen seuraajista ei syntynyt emotionaalista tai moraalitunteisiin pohjaavaa pakottavaa yllykettä tehdä tilanteen parantamiseksi jotain.[1017]

Kun verrataan aikalaisten esittämiä syitä suurelle sotavankikuolleisuudelle siihen, millainen kuva sotavankikuolleisuuden syistä sodan jälkeen esitettiin, huomataan, että erityisesti liiallisen työn teettämisestä sotavangeilla vaiettiin myöhemmin visusti. Myös liian vähäisen ravinnon ainoaksi syyksi pelkistettiin sodan jälkeen elintarvikepula, eikä suomalaisten vaikutusvallassa olleisiin syihin muonan riittävyydessä enää viitattu.[1018] Sekä sodan aikana että sen jälkeen sotavankiviranomaiset yrittivät hajauttaa vastuuta ja vierittää syyllisyyttä sotavankien joukkokuolemista toistensa niskoille. Näin he tulivat

[1014] Eljas Erkon arkisto, yksityisarkisto: Eljas Erkon päiväkirja 11.3.1942, päiväkirja 1941–1943, Aa kotelo 4. Päivälehden arkisto.
[1015] Ks. myös Cohen 2001, erit. 76–116.
[1016] Pinker 2011, 565–566. Ks. myös Siltala 2009, 463–519.
[1017] Darley & Latané 1968. Neitzel & Welzer 2011, 305–306. Ks. myös Sarmaja 2006.
[1018] Ks. esim. S. A. Malmin kokoelma, Huomioita Suomen ja Neuvostoliiton välillä vv. 1941–44 käydyn sodan aikana otettujen sotavankien kohtelusta ja hoidosta, 15.11.1944, (sotavankikomentaja S. Malm ja esikuntapäällikkö W. Fabricius), Pk 1645/2. KA/Sörnäinen.

todistaneeksi, että kaikki sotavankiasiasioista vastanneet viranomaistahot olivat osasyyllisiä siihen, että tilanteen oli annettu ajautua sotavankien joukkokuolemaksi.

Toimenpiteet

Keskustelu sotavankikuolleisuuden syistä ja syyllisistä ei jäänyt enää keväällä 1942 vain paperille vaan sotavankiasioista vastaavat viranomaiset ryhtyivät myös erinäisiin toimenpiteisiin tilanteen korjaamiseksi. Päämajan järjestelyosasto arvioi kesällä 1942, että sairauden ja heikkouden vuoksi työkyvyttöminä olleiden sotavankien määrän pienentyminen osoitti tilanteen parantuneen edellisestä keväästä. Järjestelyosaston mukaan tehostettu lääkintähuolto ja eräät muut toimenpiteet olivat vaikuttaneet tarkoitetulla tavalla, minkä takia entistä enemmän vankeja voitaisiin käyttää tuotannolliseen työhön.[1019] Tässä luvussa tarkastelen, mitä nämä toimenpiteet olivat.

Siirtelykielto

Miltei kaikki, jotka kertoivat mielipiteensä sotavankien kuolleisuuden syistä ja syyllisistä, puuttuivat siihen seikkaan, että sairaiden ja heikkojen sotavankien kuljettaminen työpisteiltä tai leireiltä sairaalaan oli usein sotavangin kannalta kohtalokasta. Sekä ylilääkäri Suolahti, kotijoukkojen sotavankitoimiston päällikkö Eljas Erkko että sotavankitarkastaja M.H.A. Spåre painottivat siirtelyn lopettamisen tärkeyttä ja ehdottivat, että vangit tulisi hoitaa siellä, missä he ovat heikenneetkin. Hoito ei nimittäin ollut kovin vaikeaa, kuten Spåre totesi. Sotavangit tarvitsivat yksinkertaisesti vain lisää ravintoa.[1020] Heikentyneiden vankien hoito niissä muodostelmissa, jotka nämä olivat näännyttäneet, esti myös vankityövoiman vastuuttoman riiston. Vankinsa näännyttänyt muodostelma joutui nimittäin nyt korjaamaan omat jälkensä.

Ensimmäinen askel kohti sairaiden ja työkyvyttömien olojen parannusta oli Mannerheimin maaliskuun 1942 alussa antama käsky, että heidät oli eristettävä terveistä vangeista ja sijoitettava omiin tiloihinsa, joissa heidän terveydentilansa kehitystä voitiin koko ajan seurata. Lisäksi leirien lääkärit velvoitettiin vierailemaan leireillä useammin.[1021]

Seuraavaksi, neuvoteltuaan kotijoukkojen esikunnan kanssa, päämaja tiedotti Mannerheimin määränneen heikkojen sotavankien siirtelyn lopetettavaksi kokonaan 13.3.1942.[1022] Ylipäällikkö vaati, että sairaille sotavangeille tuli tästä lähtien järjestää lääkintähuolto sillä alueella, missä he työskentelivät. Määräyksessä edellytettiin myös

[1019] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 331/Järj.4/sal, 22.7.1942, T 19654/F1–2. KA/Sörnäinen.
[1020] A. E. Martolan kokoelma, P.M. n:o 11, Tarkastuskertomus sotavankileireistä 9 ja 19 sekä sotasairaaloista 28 ja 58 (M. H. A. Spåre), 18.–21.2.1942, Pk 1440/17. KA/Sörnäinen. Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 3720/Lääk.W/190.f.sal, 17.3.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen. A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 7.2.1942, 20.2.–21.2.1942, 23.2.1942, 11.3.1942, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen.
[1021] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 886/Järj.2/sal., 5.3.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Kotijoukkojen esikunta, n:o 1591/Järj.1b/sal., 6.3.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[1022] Ks. käsinkirjoitettu paperi A. E. Martolan kokoelmissa, päiväys 11.3.1942, Pk 1440/17, KA/Sörnäinen. Neuvottelussa mukana Suolahti, Isakson, Heinrichs, Gustafsson. A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 11.3.1942, Pk 1440/65, KA/Sörnäinen.

uusien sairastupien ja sotavankisairaaloiden perustamista muun muassa Aunuksen alueelle. Lisäksi määräyksessä vaadittiin, että suuria määriä vankeja ei enää saanut siirtää pois kotijoukkojen esikunnan alaisilta vankileireiltä eikä vankeja saanut luovuttaa sellaisille uusille työnantajille, jotka eivät kyenneet järjestämään sotavankien sairaanhoitoa.[1023]

Aunuksen ryhmän esikunta antoi Mannerheimin käskyn perusteella maaliskuun lopulla 1942 alaisuudessaan toimiville armeijakunnille määräyksen perustaa sotavankileirien yhteyteen sotavankisairaaloita sairaita sotavankeja varten ja erillisiä toipumispaikkoja heikentyneille sotavangeille. Lisäksi sotavankileireistä erilleen sijoitettujen sotavankiosastojen yhteyteen määrättiin perustettavaksi sairaille ja heikentyneille sotavangeille lepopaikkoja. Näin koetettiin rajoittaa sairaiden ja heikentyneiden sotavankien turhia siirtoja sekä heidän käyttämistään työntekoon. Määräyksessä muistutettiin, että sairaita tai muuten työhön kykenemättömiä sotavankeja ei saanut käyttää työhön eli heitä ei saanut lähettää sotavankileireiltä tai majoituspaikoilta työmaille. Aunuksen ryhmän esikunta korosti erityisesti, että sairaiden tai heikentymisoireita osoittavien sotavankien ruoan jakelu oli toimitettava tasapuolisesti ja oli kiinnitettävä huomiota siihen, että vahvemmat vangit tai luottamusvangit ja keittiötehtävissä työskentelevät eivät varasta heikommilta vangeilta ruoka-annoksia.[1024] Ilmeisesti nämä toimenpiteet olivat ainakin osittain onnistuneita, sillä ylilääkäri Suolahti saattoi todeta syyskuun lopussa 1942 Aunuksen ja Maaselän ryhmän alueille tekemänsä tarkastusmatkan päätteeksi, että ”[y]leensä sotavankileirit olivat hyvin siistejä. Aliravitsemustilassa olevia potilaita oli suhteellisen vähän. Huomattava muutos parempaan päin sitten viime tarkastukseni oli kauttaaltaan todettavissa.”[1025]

Tilanne kehittyi Suomessa siis niin, että sairaiden sotavankien kuljettamista työpisteiltä sotavankileireille ja -sairaaloihin pyrittiin vähentämään, koska tämän oli havaittu lisäävän kuolleisuutta. Ensimmäisen maailmansodan sotavankityökomppanioita tutkineen Heather Jonesin mukaan Saksassa sotavankien tilannetta ensimmäisen maailmansodan aikana huononsi päinvastoin se, että heitä *ei* sairaina lähetetty takaisin pääleireille vaan heidät pidettiin rintama-alueen työmuodostelmissa.[1026] Eräs syy siihen, miksi sotavankien tilanne Suomessa huononi, koska heidät lähetettiin sairaina takaisin pääleireille, oli siinä, että jatkosodan Suomessa huoltotilanne ei kotialueen sotavankileireillä ollut merkittävästi työpisteitä tai rintama-aluetta parempi. Toinen merkittävä syy ilmiön taustalla oli tilannetekijöissä, jotka korostivat sotavankien asemaa käyttöhyödykkeinä ja mahdollistivat sotavankiviranomaisille vastuun välttelyn. Kuten lukuisat esimerkit syksyltä 1941 ja talvelta 1941–1942 osoittavat, useissa työmuodostelmissa oli vakiintunut tavaksi käyttää saadut vangit loppuun. Vankien työkuntoisuudesta ei tarvinnutkaan huolehtia, sillä sairaat vangit saattoi aina vaihtaa uusiin. Vankien siirtelyn kieltäminen poisti

---

[1023] A. E. Martolan kokoelma, Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 1028/Järj.2/sal, 13.3.1942, Pk 1440/63. KA/Sörnäinen.
[1024] Aunuksen Ryhmän Esikunta, Hallinnollinen toimisto, n:o 1147/X/5a/sal, 26.3.1942, T 7230/1. KA/Sörnäinen.
[1025] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 14720/Ylilääk., kertomus Ylilääkärin tarkastusmatkasta Aun.R:n ja MaaR:n
alueella 19.9.–28.9.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1026] Jones 2011, 197.

tämän mahdollisuuden ja näin työpisteiden oli alettava huolehtia tarkemmin sotavankiensa työkunnosta. Pian siirtelykiellolle tuli myös toinen peruste: pilkkukuume. Kaikki sotavankisiirrot pysäytettiin ensin Naarajärveltä 17.3.1942, jossa ensimmäiset pilkkukuumetapaukset havaittiin, ja viikkoa myöhemmin kaikista sotavankimuodostelmista.[1027]

Tautien torjuminen

Sotavangeille tehtiin Suomessa ajan tiedetrendin mukaisesti ravintofysiologisia kokeita, joilla pyrittiin selvittämään nääntymisen syitä. Tehtävän sai osakseen lääkintämajurina sodan aikana työskennellyt ravintofysiologi P. E. Simola, joka suoritti tutkimukset Helsingin yliopiston lääketieteellis-kemiallisella laitoksella tammi–helmikuussa 1942. Niitä varten kerättiin seeruminäytteitä 43 vangista, joista osa oli Oulun ja osa Kuopion leiriltä. Vangeista 31 sairasti nälkäturvotusta eli he olivat jo pahasti aliravittuja[1028]. Näytteistä määriteltiin a-, b- ja c-vitamiinipitoisuudet sekä kalsium-, fosfori- ja valkuaisainepitoisuudet. Turvotusta sairastaneiden kohdalla kaikki tutkitut pitoisuudet, lukuun ottamatta b-vitamiinia, olivat alentuneet. Simolan mielestä kokeet osoittivat, että aliravitsemustilojen tärkein hoitomuoto oli riittävän kalori- ja valkuaisainepitoinen ruoka, lepo ja lämpö. Olennaista vain oli, että toimenpiteisiin ryhdyttäisiin riittävän varhain, ennen kuin silmiinpistävää laihtumista tai merkkejä turvotuksesta alkoi esiintyä. Vankien kuntoa oli siis tarkkaan seurattava. Sellainen nälkäturvotuskin, joka ei ollut kehittynyt pitkälle, oli Simolan mukaan nopeasti parannettavissa oikealla hoidolla. Tutkimuksia päätettiin jatkaa sen suhteen, olisiko joidenkin ravitsemuksellisten erikoistoimenpiteiden avulla mahdollista parantaa vankien tilaa.[1029] Jo syksyllä 1941 vankien vitamiinien saantia yritettiin parantaa tarjoamalla heille erityistä männynhavunneulasuutetta, jonka toivottiin korjaavan vankien vitamiinien puutosta.[1030]

Ravintofysiologisten kokeiden toimeenpano jo sinällään kertoo siitä, että sotavankien terveydellisestä tilasta oltiin kiinnostuneita vuoden 1942 alussa. Sotavankien terveydenhoidon eräs olennainen osa oli erilaisten tartuntatautien ehkäisy. On jokseenkin yllättävää, että vaikka sotavankien sairaanhoito ei ollut sodan alkuvaiheessa kaikilla leireillä riittävää ja olot olivat usein ahtaat ja epähygieeniset, niin Suomen jatkosodan aikaisilla vankileireillä vältyttiin vakavilta kulkutautiepidemioilta.[1031] Kulkutauteja ei ollut esiintynyt juuri ollenkaan esimerkiksi Naarajärvellä, eräällä suurimmista leireistä, vielä helmikuun puoliväliin 1942 mennessä, jolloin sotavankien kuolleisuus oli jo erittäin korkea.[1032] Kemin Ajoksen sotavankileiri 9:llä, joka myös oli yksi suurista leireistä ja kuolleisuusti-

[1027] Ks. esim. A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 11.3.1942, 24.3.1942, Pk 1440/65, KA/Sörnäinen.
[1028] Joillekin nälkiintymisen uhreille kehittyy nälkäödeema ja he turpoavat liiasta vedestä. Turvotus alkaa vatsasta ja jaloista, joista se leviää koko kehoon. Ihosta tulee pingottunut, kiiltävä ja yliherkkä. Oireisiin liittyy muun muassa lisääntynyt hiilihydraattien ja suolan himo sekä ankara ripuli. Collingham 2011, 6. Ks. myös Muonitus-luku.
[1029] Int.tsto, 6.3.1942, n:o 1627, Sotavankien ravintotilanteesta, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1030] Kotijoukkojen esikunta, n:o 2872/Järj.1b/sal, 22.11.194, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen.
[1031] Laurent 2006, 39.
[1032] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 2512/Ylilääk./b.sal, 16.2.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

laston kärkipäässä, hoidettiin alkuvuodesta 1942 viikoittain noin viisisataa sotavankipotilasta, mutta heidän joukossaan tuberkuloosin tai muiden tarttuvien tautien osuus oli häviävän pieni. Nälkätaudit (yli neljäsosa tapauksista)[1033] ja hengityselinten sairaudet olivat keskeisiä.[1034] Tosin Kemin Ajoksen leirillä sotavangit rokotettiin lavantautia ja ”typhusta” vastaan keväällä 1942, jolloin pääleirien vuosittaiset rokotukset ilmeisesti aloitettiin.[1035]

Sotavankikomentajan esikunnassa sodan jälkeen tehdyssä arviossa pidettiin sotavankien keskuudessa eniten tuhoa aiheuttaneena tautina keuhkotuberkuloosia ja kulkutaudeista huomattavimpina punatautia ja pilkkukuumetta.[1036] Kansallisarkiston tietokannan perusteella tuberkuloosiin kirjattiin kuitenkin kuolleen vain 152 sotavankia, vaikka keuhkosairaudet muuten mainittiin yli 2 500 sotavangin kuolinsyynä. Punatauti (198 kuolinsyymerkintää) tai pilkkukuume (133 kuolinsyymerkintää) eivät nousseet lähellekään yleisimpiä kuolinsyitä (suolistosairaudet ja aliravitsemus, molemmat yli 4 000 kuolinsyymerkintää), mutta on mahdollista, että ne olivat silti kulkutaudeista huomattavimpia.[1037]

Pilkkukuumeesta ei sodan missään vaiheessa tullut sotavankien keskuudessa kovin tuhoisaa, mihin myös kuolinsyymerkinnät viittaavat. Ensimmäisen epidemian torjumista keväällä 1942 voi pitää merkittävänä seikkana matalan kulkutautikuolleisuuden kannalta. Pilkkukuumeen alkaminen sotavankien keskuudessa ei ollut yllätys lääkintäviranomaisille, sillä he tiesivät, että vankileirien olosuhteet olivat otolliset taudin leviämiseen. Suomalaisilla lääkintäviranomaisilla todennäköisesti oli myös yhteyksiä Saksaan ja tietoa pilkkukuume-epidemioista sen itärintamalla.[1038]

Pilkkukuume-epidemia alkoi Suomen sotavankileireillä vankikuolleisuuden ollessa huippulukemissa maaliskuussa 1942, mutta se saatiin päättymään jo kesäkuun lopussa 1942. Ensimmäiset tapaukset todettiin Naarajärvellä sotavankien järjestelyleiri 2:lla maaliskuun 17. päivä ja viimeinen Vaasenissa kesäkuun 28. päivä. Sotavankipotilaita kertyi epidemian ajalta yhteensä 741, joista 105 (14 %) kuoli, eli he muodostavat vain pienen osan kokonaiskuolleisuudesta.[1039] Toisaalta vain varmat tapaukset[1040] kirjattiin pilkkukuumepotilaiksi, joten sairaustapauksia todellisuudessa oli jonkin verran enemmän.

[1033] Nälkätaudeiksi on laskettu heikkous ja ruoansulatuselinten sairaudet, joista viimemainitussa tosin osassa tapauksia oli kyse ripuliepidemiasta, jolla ei ollut suoraa yhteyttä pelkästään nälkiintymiseen.

[1034] Mikkola 2000, 86–87.

[1035] Mikkola 2000, 91. On vähän epäselvää, mitä tautia typhuksella tässä tarkoitettiin. Aikalaiset nimittäin käyttivät nimitystä sekä lavantaudista, pilkku- että toisintokuumeesta. Laurent 2006, 21. Westerlund 2009, 331.

[1036] S. A. Malmin kokoelma, Huomioita Suomen ja Neuvostoliiton välillä vv. 1941–44 käydyn sodan aikana otettujen sotavankien kohtelusta ja hoidosta, 15.11.1944, (sotavankikomentaja S. Malm ja esikuntapäällikkö W. Fabricius), Pk 1645/2. KA/Sörnäinen.

[1037] Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA. Westerlund 2009, 106–107.

[1038] Laurent 2006, 96–97.

[1039] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 11073/Lääk.W/193.a.sal, 28.7.1942, T 19654/F1–2. Helene Laurentin mukaan koko jatkosodan aikana pilkkukuumeeseen sairastui 804 sotavankia, joista 104 (13 %) kuoli. Laurent 2006, 96. Kansallisarkiston tietokannassa pilkkukuume on merkittysotavangin kuolinsyyksi 133 tapauksessa. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

[1040] Ne, jotka reagoivat Weil-Felix-verikokeeseen positiivisesti tai saivat pilkkukuumeelle tyypillisen ihottuman.

Suomalaisia sairastui epidemian aikana 28 ja heistä 8 (29 %) kuoli.[1041] Pilkkukuume-epidemia saatiin pidetyksi sotavankileireillä eli se ei päässyt leviämään suomalaisten siviilien tai rintamajoukkojen keskuuteen.[1042] Nälkiintyneiden sotavankien suhteellisen alhaiseen pilkkukuumekuolleisuuteen saattoi vaikuttaa se, että monet olivat ehkä sairastaneet taudin lapsina ja saaneet näin osittaisen suojan tautia vastaan.[1043]

Kun ensimmäiset pilkkukuumepotilaat havaittiin Naarajärven sotavankien järjestelyleiri 2:lla, aloitettiin toimenpiteet täiden hävittämiseksi heti ja samalla kiellettiin tiukasti antamasta tietoja tilanteesta julkisuuteen.[1044] Kaikki sotavankien siirrot leireiltä toiselle, leireiltä työmaille ja sotavankisairaaloista leireille kiellettiin 22.3.1942 alkaen huhtikuun alkuun saakka, minkä jälkeen siirrot olivat sallittuja vain, mikäli sotavangit voitiin ennen siirtoa puhdistaa täysin täistä vapaiksi.[1045] Lisäksi kotijoukkojen esikunta kielsi sotavankien käytön sellaisilla työmailla, joilla heitä ei voitu täysin eristää suomalaisista.[1046] Ennen ensimmäisten tapausten toteamista epidemia kuitenkin ehti levitä useisiin sotavankileireihin ympäri maata, sillä pilkkukuumeen itämisaika on noin kaksi viikkoa.[1047] Lyhyt epidemia koettiin saksalaisten alaisella Sallan vankileirillä vielä loppusyksyllä 1942, mutta se saatiin ”laajojen varovaisuustoimenpiteiden ansiosta” pian kuriin.[1048] Sairastuneiden lukumäärä Sallassa jäi lopulta 68 sotavankiin, joista kaksi kuoli, ja viiteen saksalaiseen sotilaaseen, joista kolme kuoli.[1049]

Toisen maailmansodan aikaan eli ennen antibiootteja voitiin pilkkukuumetta hoitaa vain oireenmukaisesti.[1050] Kuolleisuus tautiin vaihteli 5–40 prosentin välillä. Pilkkukuume on pitkäkestoinen tauti, jossa kuumeilu voi kestää kaksikin viikkoa, ja vie noin kah-

---

[1041] Helene Laurentin mukaan koko jatkosodan aikana pilkkukuumeeseen sairastui 48 suomalaista, joista 9 (19 %) kuoli. Sairastuneista suomalaisista 20 oli rokotettu ja he kaikki toipuivat. Puolet sairastuneista kuului lääkintä- ja desinfektiohenkilöstöön, 16 kuului leirien henkilökuntaa. Vain 2 suomalaista sotilashenkilöä sairastui leirien ulkopuolelta ja 4 siviiliä. Laurent 2006, 95–96.

[1042] Tosin Itä-Karjalassa koettiin noin 500 henkilöä tartuttanut pilkkukuume-epidemia keväällä 1943, valtaosa tartunnan saaneista oli keskitysleiriläisiä. Tautiin kuoli 26 henkilöä. Lisäksi Suomeen vuonna 1943 tuotujen inkeriläisten parissa talvella 1943–1944 esiintyi pienimuotoinen pilkkukuume-epidemia, jolloin sairastuneita kertyi yhteensä 75. Laurent 2006, 78–87, 93.

[1043] Neuvosto-Venäjän sisällissodan aikaan maassa oli laaja pilkkukuume-epidemia. Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 11073/Lääk.W/193.a.sal, 28.7.1942, T 19654/F1–2. Laurent 2006, 44. Ks. myös Jutikkala 1987, 126: Eräässä saksalaisessa toisen maailmansodan aikaisessa sotavankileirissä miltei kaikki saksalaiset vartijat kuolivat pilkkukuumeeseen, mutta nälkiintyneistä neuvostosotavangeista vain kolmannes. Jutikkala arvelee syyksi, että pilkkukuumetta levittävät täit karttoivat luurangiksi laihtuneita sotavankeja, mutta syy saattoi olla myös Laurentin mainitsema tautisuoja.

[1044] Pilkkukuume-epidemia sai peitenimekseen ”Pauli”. Laurent 2006, 42.

[1045] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 4400/Lääk.W/193.a.sal, 22.3.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen. Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 4404/Lääk.W/193.a.sal, 22.3.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.

[1046] Kotijoukkojen esikunta, n:o 2914/Järj.1b.sal., 28.4.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.

[1047] Laurent 2006, 18.

[1048] Valtiollinen poliisi, KD 442/965, -42 (8/12/42), Rovaniemen osaston tilannekatsaus n:o 11, amp n:o 2986, KA.

[1049] Laurent 2006, 60.

[1050] Pilkkukuumeeseen tosin oli kehitetty ennaltaehkäisevä rokote jo II maailmansodan aikaan. Sitä käytettiin sotivissa maissa ensisijaisesti vain armeijan sotilaiden tarpeisiin. Lisäksi DDT:tä käytettiin vaatetäin torjunnassa useissa maissa. Aikalaiskäsitys oli, että torjunta-aine oli vaaraton. Suomi oli tiettävästi ainoa maa, jonka armeijassa pilkkukuume pystyttiin pitämään loitolla ilman DDT:tä ainoastaan täisaunotuksia käyttäen. Laurent 2006, 26–30.

deksan viikkoa sairauden alusta ennen kuin potilas on jälleen työkykyinen.[1051] Tauti on nykyisin harvinainen, mutta aikaisemmin kohtuullisen yleinen. Sitä esiintyy usein poikkeusolojen, kuten sotien tai nälänhätien aikana, jolloin väestö joutuu liikkeelle ja majoittuu ahtaasti ja epähygieenisesti. Pilkkukuume ei tartu ihmisestä toiseen vaan leviää miltei yksinomaan vaatetäiden välityksellä, minkä vuoksi sotavankien terveydenhuollosta vastaavat lääkärit valvoivat tarkkaan vankien täitilannetta. 60 celsiusasteen lämpötila tappaa vaatetäin noin 20 minuutissa ja sen munat (saivareet) noin tunnissa. Tämän vuoksi täiden hävitys sotavangeista onnistui parhaiten saunotuksilla ja vaatteiden kuumennuksella.[1052]

Pilkkukuumeen torjunta jatkosodan vankileireillä oli tehokasta, jopa liiankin, sillä se saattoi myös lisätä sotavankien kuolleisuutta paikoissa, joissa heikkoja vankeja oli talven 1941–1942 jälkeen eniten. Naarajärvellä pilkkukuume-epidemian aikaan koettiin nimittäin myös sellaista kuolleisuuden kasvua, joka ei johtunut pilkkukuumeesta. Lääkintämajuri W. Lojander uskoi, että kuolleisuuden kasvuun vaikutti ainakin osittain ankaran karanteenin aiheuttama parakkien eristäminen, minkä vuoksi talvella heikentyneitä sotavankeja ei otettu sairastuvalle. Lisäksi täisaunotukset, joilla pyrittiin hävittämään pilkkukuumetta levittävät täit, saattoivat olla heikoille vangeille kohtalokkaita.[1053]

Sotavankileireillä alkanut pilkkukuume-epidemia aiheutti sen, että puolustusvoimat alkoivat kiinnittää tarkempaa huomiota myös rintamajoukkojen samoin kuin sotavankileirien hygieenisiin oloihin. Edes sisällissodan jälkeisillä punavankileireillä pilkkukuumetta ei esiintynyt epidemiaksi asti, minkä vuoksi tautia ei muiden kuin lääkintähenkilökunnan parissa oikein osattu pelätä. Rintamajoukkojen ja sotavankien desinfektointiin ei sen takia ennen kevättä 1942 kiinnitetty tarpeeksi suurta huomiota. Täitilanne oli armeijassa huolestuttava: paikoin jopa 50 prosentilla miehistä arveltiin alkuvuodesta 1942 olevan vaatetäitä, joita he veivät lomilla mukanaan kotirintamalle.[1054] Kun jo harvinaiseksi luultua, mutta pelättyä pilkkukuumetta sitten alkoi esiintyä sotavankien keskuudessa, sen leviämisen ehkäisystä tuli koko maan kannalta hyvin tärkeää.

Levitessään pilkkukuume-epidemia olisi uhannut myös armeijaa ja suomalaisia siviileitä, mikä lisäsi suomalaisten viranomaisten innokkuutta epidemian ehkäisyyn sotavankileireillä. Nykytutkijoista esimerkiksi Helene Laurent arvioi rokottamattomien suomalaisten pilkkukuumeeseen sairastuneiden (28 henkilöä) kuolleisuuden (9 henkilöä) perusteella, että pilkkukuumeen leviäminen rokottamattomiin suomalaisiin taistelujoukkoihin (tai siviilien keskuuteen) olisi saattanut aiheuttaa paikallisesti jopa 30 prosentin kuolleisuuden. Epätodennäköistä sen sijaan on, että epidemia olisi levinnyt kovin laajalle tai hallitsemattomaksi. Suomalaisille tauti oli kuitenkin vaarallinen, koska maassa ei ollut koettu laajoja pilkkukuume-epidemioita sitten 1860-luvun, joten suomalaisilla ei ollut immuniteettia sitä vastaan.[1055] Suomalaiset eivät siis sotavankien pilkkukuume-epidemiaan puuttuessaan välttämättä olleet kiinnostuneita puhtaasti neuvostosotavankien hyvinvoinnista.

[1051] Laurent 2006, 16–19.
[1052] Laurent 2006, 16–19.
[1053] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1640/Lääk./9/31 sal., Tarkastuskertomus n:o 5 (W. Lojander), 20.4.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.
[1054] Laurent 2006, 35.
[1055] Laurent 2006, 96.

Aliravitsemus sekä huono hygienia ovat yhteydessä tautisuuteen, mutta olennaista on, että mitään laajoja kulkutautiepidemioita ei Suomen sotavankileireillä esiintynyt.[1056] Vakavien kulkutautiepidemioiden puuttumisen perusteella voidaan todeta, että sotavankien kohdalla nälkä tappoi, eivät kulkutaudit.[1057] Valtaosa neuvostosotavankien kuolinsyistä oli erilaisia suolistosairauksia, keuhkosairauksia, sydänsairauksia ja vesipöhöä. Merkittävälle osalle kuolinsyyksi oli joko pelkästään tai jonkin muun kuolinsyyn lisäksi merkitty aliravitsemus tai heikkous, mikä kertoo osaltaan selvää kieltä aliravitsemuksen yhteydestä tautisuuteen.[1058] Myös Naarajärven järjestelyleiri 2:n tarkastanut Suolahti totesi kuolleisuuden ollessa pahimmillaan, että ”[v]ankien tautisuus on melkoinen. Tavallisimmat taudit ovat nälkävammoiksi käsitetyt ripuli ja turvotus. Kulkutauteja ei sanottavasti ole esiintynyt.”[1059] Kulkutautikuolleisuus olisi ollut enemmän suomalaisista riippumatonta, sillä vakavat kulkutautiepidemiat surmasivat myös hyväkuntoisia, kuten suomalaisen ja saksalaisen vankileirihenkilökunnan korkea kuolleisuus pilkkukuume-epidemioihin osoittaa.

Takaisin maatiloille

Eräs syy sotavankikuolleisuuden räjähdysmäiseen kasvuun talvella 1941–1942 oli päätös vetää vangit pois maatiloilta joulukuussa 1941. Maatalouden työvoimantarpeen kasvaessa seuraavana keväänä sotavankien sijoittaminen maataloustöihin otettiin uudelleen esille. Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre oli vakuuttunut siitä, että ”sotavankien hoitoa tuskin voidaan järjestää edullisemmalla tavalla kuin luovuttamalla heitä maalaiskuntien työvoimalautakunnille maataloustöihin sijoittamista varten”.[1060] Väärinkäytösten estämiseksi Spåre ehdotti tehokasta sotavankien käytön ja kohtelun valvontaa, joka voitaisiin järjestää suojeluskuntapiirien avulla. Lisäksi hän totesi, että vaikka aihe oli ollut edellisenä syksynä tapetilla, liiallista hyväntahtoisuutta maatiloille luovutettuja sotavankeja kohtaan oli todellisuudessa todettu vain harvoissa tapauksissa. Spåre perusteli sotavankien sijoittamista maataloustöihin sillä, että näin saataisiin enemmän työvoimaa työvoimapulasta kärsiville maatiloille sekä kesällä että talvella ja sillä, että maaseudulla sotavangit pysyisivät paremmissa voimissa sekä saisivat ”havainto-opetusta” suomalaisista oloista verrattuna Neuvostoliiton malliin. Spåre vetosi vielä siihen, että myös Saksassa oli päätetty käyttää venäläisvankeja maataloustöissä.[1061] Vaikka neuvostosotavankeja tosiaan oli alet-

[1056] Ks. nälän ja tautien suhteesta myös Jutikkala1987, 125–139. Ks. myös Muonitus-luku.
[1057] Laurent 2006, 97.
[1058] Suomen Punaisen Ristin korteissa tällaisiksi kuolinsyiksi oli merkitty esimerkiksi ”yleinen heikkous ja suolitulehdus” tai ”vesipöhö ja nälkänäivetys”. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA. Ks. myös Westerlund 2009, 105–108.
[1059] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 2512/Ylilääk./b.sal, 16.2.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[1060] P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[1061] P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen. Ks. myös P. M. n:o 15, Tarkastuskertomus Asikkalan kunnassa ja sv.järj.leiri n:o1:ssä 9.4.1942 tehdystä tarkastuksesta

tu tuoda Saksaan töihin vuoden 1941 lopulla, oli jo vuoden 1942 alussa selvää, että talven massakuolemista johtuen heitä ei voitu käyttää niin laajassa mitassa kuin aluksi kaavailtiin. Tämän jälkeen saksalaiset käänsivät katseensa venäläisiin siviilityöläisiin.[1062]

Suomessa neuvostosotavankeja kuitenkin oli jäljellä vielä sen verran, että heitä voitiin alkaa sijoittaa keväällä 1942 uudelleen maataloustöihin. Lokakuuhun mennessä maataloustöissä oli yli 10 000 sotavankia, joista suuri osa oli myös yksityisten huollossa sekä muonan että asumuksen osalta.[1063] Vuoden 1942 jälkeen jokaisena sotakesänä valtaosa vangeista työskenteli pääosin yksityisillä maatiloilla. Monet jäivät tiloille myös talviajaksi.

Lisäksi sotavankien käytössä alettiin, ainakin kotijoukkojen alaisilla leireillä ja työpisteillä, myöhemmin soveltaa vuorottelua raskaampien metsä- ym. töiden ja kevyempien maataloustöiden välillä.[1064] Mikäli havaittiin vankien nääntyvän raskaissa metsätöissä, käskettiin siihen puuttua tarpeeksi ajoissa ja vaihtaa heikot yksilöt maataloustöihin.[1065]

Valvonta ja organisaatiomuutokset

Sotavankileirejä ja muita sotavankien sijoituspaikkoja valvottiin jatkosodan alusta lähtien erityisten sotavankitarkastajien avulla, mutta puuttuminen havaittuihin mielivaltaisuuksiin samoin kuin olosuhteiden puutteellisuuksiin oli vielä hyökkäysvaiheessa tehotonta, eikä sotavankitarkastajien tekemiä parannusehdotuksia yleensä toteutettu. Osittain syy oli päällekkäisessä organisaatiossa. Osittain taas siinä, että sotavankitarkastajia oli liian vähän vankien määrään ja leireihin sekä työpisteisiin nähden, mutta niissäkin tarkastuskertomuksissa, joita ennätettiin tehdä, oli riittämiin tietoa epäkohdista.

Tietoa sotavankien oloista siis oli tarjolla, mutta ei yhtä tahoa, joka olisi selkeästi ollut vastuussa. Mielivaltaisuuksiin sotavankien käsittelyssä yritettiin kuitenkin puuttua keväällä 1942 aiempaa ankarammin. Kotijoukkojen esikunta muun muassa määräsi, että sotavankileirien kurin parantamiseksi myös vartiohenkilöstön rikkomukset on rangaistava.[1066]

Kenttäoikeuksissa käsiteltiinkin sotavankien pahoinpitely- tai ampumistapauksia selvästi enemmän vuonna 1942 kuin vuonna 1941. Osaan mielivaltaisuuksista siis puututtiin jo sodan aikana ja kenttäoikeuskäsittelyiden kasvu vuonna 1942 kertoo osaltaan valvonnan tehostumisen vaikutuksesta.[1067] Mielivaltaisuuksiin ja laittomiin ampumisiin liittyen

---

(M.H. A. Spåre, 20.4.1942), H1. KA/Sörnäinen. Sodan jälkeen myös Mannerheim oli sitä mieltä, että vankien maatiloille sijoittaminen oli eräs keino vähentää sotavankikuolleisuutta. Mannerheim 1952, 385–388.

[1062] Herbert 1997, 158–163.

[1063] Valtiollinen poliisi, Sotavankien tilanneilmoituksia 10.10.1942, amp. n:o 2986, KA. Ks. myös Empatia-luku

[1064] Ks. esim. Kotijoukkojen esikunta, n:o 724/Lääk./15L/41 sal., 3.3.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[1065] Kotijoukkojen esikunta, n:o 874/järj.1b.sal., 26.3.1943, H2. KA/Sörnäinen.

[1066] A. E. Martolan kokoelma, Kotijoukkojen esikunta, n:o 1591/Järj.1b/sal, 6.3.1942, Pk 1440/63, KA/Sörnäinen.

[1067] Hallikainen 2000, 126–127.

Antti Kujala kuitenkin toteaa, että erityisesti vakaviin tapauksiin[1068] puututtiin vuosina 1941–1942 aivan liian lepsusti, vaikka sotavankitarkastajat olivat tietoisia sotavankien laittomista ampumisista kurinpitokeinona ja niistä tiedettiin myös päämajassa. Epäkohtiin ja laittomuuksiin sotavankien kohtelussa puututtiin vain harvoissa yksittäistapauksissa oikeustoimiin ryhtymällä, mikä tarkoitti, että kotijoukkojen esikunnan valvonta oli byrokraattista ja muodollista, ei oikeudellista. Joskus epäkohtia korjattiin vain siirtämällä sopimattomia henkilöitä toisiin tehtäviin, kuten eversti Hans Kalmin kohdalla tehtiin lokakuussa 1941.[1069] Samalla vuonna 1942 kuitenkin kaikesta huolimatta pyrittiin vahvistamaan sisäistä valvontaa nyt, kun ulkoinenkin valvonta oli vahvistunut.[1070] Sotavankiorganisaation muutokset olivat osa tätä kehitystä.

Sotavankitarkastajien organisaatiota tehostettiin osana sotavankiasioiden hoidon parannuksia kevättalvella 1942. Suomen alue jaettiin kahteen sotavankien tarkastuspiiriin, läntiseen ja itäiseen. Läntiseen piiriin kuului kotialue ja sen tarkastajaksi määrättiin sotavankileirejä siihenkin saakka tarkastanut eversti M. H. A. Spåre. Itäiseen piiriin kuului takaisinvallattu ja vallattu alue ja sen tarkastajaksi määrättiin Viipurin sotavankileiri 6:n päällikön paikalta everstiluutnantti C. Björklund. Itäisen piirin tarkastajan valvontaan kuuluivat myös sotatoimiyhtymien haltuun luovutetut sotavangit. Molemmat sotavankitarkastajat siirtyivät keväällä kotijoukkojen esikunnan alaisuudesta päämajan alaisuuteen, kun päämajan järjestelyosaston alainen sotavankitoimisto perustettiin. Samalla sotavankitarkastajien lukumäärää lisättiin, sillä kotijoukkojen esikuntaan M. H. A. Spåren ja C. Björklundin tilalle määrättiin everstiluutnantti W. Spåre ja majuri E. Schinberg, joista jälkimmäinen suomalaisen henkilökunnan tarkastajaksi.[1071]

Päämajan järjestelyosaston alaisuuteen perustettiin sotavankitoimisto keväällä 1942, mutta muuten organisaatio pysyi ennallaan. Sotavankitarkastajien kokouksessa syyskuussa 1942 heräsi kuitenkin ajatus sotavankiorganisaation perustavanlaatuisesta uudistuksesta. Jatkosodan alusta saakka sotavankiorganisaatio oli ollut sekava ja siinä oli paljon päällekkäisyyksiä sekä epäselvyyttä eri elimien vastuualueista.[1072] Kotialueen sotavankiasioita hoiti kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston päällikkö, mutta sotavankien huoltoa koskevat asiat oli jaettu kotijoukkojen esikunnan eri huoltoelinten kesken, jotka taas eivät olleet sotavankitoimiston päällikön alaisia. Sotatoimialueen armeijakuntien sotavankileirit olivat armeijakuntien komentajien alaisuudessa ja siellä eri armeijakuntien välillä oli paljon eroja. Tilanne sotatoimialueella ei ollut vakiintunut vielä syksyllä 1942 samalla tavoin kuin kotialueella. Päämajan järjestelyosaston päällikön alainen sotavankitoimisto, joka oli perustettu keväällä 1942, oli tarkoitettu järjestelyosaston päällikön avuksi sotavankiasioiden valvonnassa ja ylimmässä johdossa sekä koti- että sotatoimialueella. Niin päämajalla kuin kotijoukkojen esikunnallakin oli sotavankitarkastajia, jotka suorittivat tarkastusmatkoja ja tekivät niiden pohjalta korjausehdotuksia, jotka ne lähettivät sille elimelle (päämaja tai kotijoukkojen esikunta), jonka alaisuudessa työskentelivät.

[1068] Ks. luku Sotatoimiyhtymien sotavangit.
[1069] Kujala 2008, 270–280, 290–291. Ks. ”Luurankotehtaat” luku.
[1070] Ks. Herätys-luku.
[1071] A. E. Martolan kokoelma, Kotijoukkojen esikunta, n:o 1386/Järj.1b./sal, 25.2.1942, Pk 1440/63, KA/Sörnäinen. Mikkola 1976, 26–28. Ks. myös Organisaatio-luku.
[1072] Ks. myös Organisaatio-luku.

Ylin johto ja valvonta oli keskitetty päämajan sotavankitoimiston välityksellä päämajan järjestelyosaston päällikön käsiin. Sotavankitarkastajien edustaja M.H.A. Spåre oli kuitenkin sitä mieltä, ettei järjestelyosaston päälliköllä ollut monien muiden tehtäviensä ohella riittävästi aikaa sotavankiasioiden hoitoon. Uusimman elimen eli päämajan sotavankitoimiston päällikön valta taas oli liian rajoitettu ja virka-asema liian alhainen eikä hänen arvovaltansa riittänyt kaikkien niiden edessä, joiden toimintaa hänen olisi tullut valvoa ja ohjata.[1073]

Sotavankitarkastajat ehdottivat sotavankiasiain ylimmän johdon keskittämistä yhden henkilön käsiin, jolla tulisi olla itsenäisempi asema ja laajemmat valtuudet kuin päämajan sotavankitoimiston päälliköllä. Tälle henkilölle pitäisi saada myös päätös- ja määräysvalta kaikissa sotavankien huoltoa koskevissa asioissa tai vähintäänkin sotavankien huoltoa varten olisi määrättävä erityinen sotavankien huollon tarkastaja. Myös sotavankitarkastajien toimivaltaan kaivattiin laajennusta. Koska sotavankitarkastajilla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin antaa ohjeita ja neuvoja sekä todeta epäkohtia, jäivät heidän vaikutusmahdollisuutensa vähäisiksi. Tämä oli ongelma erityisesti sotatoimialueella, sillä armeijakuntien komentajille sotavankitarkastajien sana painoi vielä vähemmän kuin kotialueen leiripäälliköille. Sotavankiorganisaation uudelleenjärjestelyä varten Spåre ehdotti tutustumismatkaa Saksaan, koska siellä oli voitu käyttää hyväksi pidempiaikaisia ja monipuolisempia kokemuksia sotavankiasioiden hoidossa kuin Suomessa.[1074]

Sotavankitarkastajien ehdotuksen mukainen sotavankikomentajan virka perustettiinkin, mutta vasta syyskuussa 1943. Sotavankikomentajan tehtäväksi tuli sotavankiasioiden ylin valvonta ja ensimmäisenä tätä virkaa valittiin hoitamaan eversti Sulo Malm. Malmilla oli kotijoukkojen leireihin nähden vastuunalaisen komentajan asema ja sotatoimiyhtymien sotavankimuodostelmiin nähden aselajikomentajan asema ja valtuudet. Nyt viimein yksi henkilö oli vastuunalainen kaikkien sotavankimuodostelmien toiminnasta. Sotavankikomentajan esikunta peri lakkautettavan kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston tehtävät sekä sen alaisuudessa olleet sotavankileirit ja -sairaalat. Pitkälti samat henkilöt jatkoivat toimissaan, joten henkilötasolla muutoksia ei juuri tullut.[1075] Myöskään kotialueen sotavankileirien huollollisiin alistussuhteisiin sotavankikomentajan esikunnan perustamisella ei ollut vaikutusta. Kotialueen vankileirit jäivät edelleen kotijoukkojen esikunnan huollettaviksi, mutta huollon valvonta siirtyi sotavankikomentajalle. Sotavankikomentaja asetti tätä varten yhdysupseerin kotijoukkojen esikuntaan ja samoin sotavankien työhön käytön valvonnan vuoksi kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöön.[1076] Sotavankiorganisaation muutokset tulivat sotavankien kuolleisuuskatastrofin kannalta katsottuna liian myöhään, mutta sitä edeltänyt sekä sisäisen että ulkoisen valvonnan tehostumi-

[1073] P. M. n:o 26, Puolustusministerille osoitettu kirjelmä, allekirjoittanut M. H. A. Spåre 5.10.1942, T 17763/1, KA/Sörnäinen.
[1074] P. M. n:o 26, Puolustusministerille osoitettu kirjelmä, allekirjoittanut M. H. A. Spåre 5.10.1942, T 17763/1, KA/Sörnäinen.
[1075] Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston entinen päällikkö Fabricius siirtyi sotavankikomentajan esikunnan esikuntapäälliköksi, päämajan sotavankitoimiston entinen päällikkö V. Vähälä siirtyi sotavankikomentajan esikunnan komento- ja järjestelyasiain toimiston päälliköksi, huoltotoimiston päälliköksi tuli Teutari ja lääkintätoimiston päälliköksi lääkintäeverstiluutnantti W. Lojander. Mikkola 1976, 54.
[1076] Päämaja, sotavankikomentajan esikunta, n:o 48/Sv.1/sal, 15.9.1943, Sotavankikomentajan käsky n:o 1, T 17763/1, KA/Sörnäinen. Mikkola 1976, 23–24. Ks. myös Hallikainen 2000, 123–124..

nen saattoivat vaikuttaa sotavankikuolleisuuden kääntymiseen laskuun. Vaikutus tuli nimenomaan siitä, että lisääntynyt valvonta loi myös symbolista painetta hoitaa vangit, vaikka varsinaiset konkreettiset sanktiot rikkeistä eivät merkittävästi lisääntyneet.[1077]

Punaisen Ristin avustukset

Kansallisella ja kansainvälisellä tasolla toiminut Punainen Risti oli yksi sotavankien kohtelua valvovista elimistä. Ylipäällikkö Mannerheim toimi Suomen Punaisen Ristin keskushallituksen puheenjohtajana ja sen jäseninä olivat muun muassa puolustusvoimien ylilääkäri Eino Suolahti sekä Itä-Karjalan sotilashallinnon johtaja eversti V. A. Kotilainen.[1078] Suomen Punaisen Ristin tiedotustoimiston tehtävänä oli välittää Kansainvälisen Punaisen Ristin toimistoon Geneveen tiedot Suomen ottamista sotavangeista sekä haavoittuneista, sairaista ja kuolleista. Keväällä 1942, osittain suuren sotavankikuolleisuuden vuoksi ja osittain siksi, ettei vastaavia tietoja saatu Neuvostoliitosta, tietojen lähettäminen Geneveen lopetettiin.[1079]

Mannerheim lähetti Kansainväliselle Punaiselle Ristille kirjeen maaliskuun alussa 1942 ja pyysi avustuksia venäläisvangeille. Hän painotti kirjeessään, että venäläiset olivat olleet aliravittuja jo ennen vangiksi joutumistaan.[1080] Jo ennen Mannerheimin pyyntöä, tammikuussa 1942, sotavangit olivat saaneet Punaisen Ristin avustuspaketteja, jotka sisälsivät muun muassa elintarvikkeita ja vitamiineja.[1081] Keväällä 1942 Punaisen Ristin kautta alkoi tulla avustuksia Suomessa olleille neuvostosotavangeille, mutta avustuksia ei missään vaiheessa tullut sotavankien muonituksen kannalta merkittäviä määriä.[1082] Kansainvälisen Punaisen Ristin edustajien vierailuja valvoi aina suomalaisviranomainen ja edustajat päästettiin vain tietyille leireille.[1083] Esimerkiksi kesällä 1942 avustuspakettien jakoa varten kotijoukkojen esikunta suositteli leirejä 1, 6 ja 7, sotavankien järjestelyleirejä 1 ja 2 sekä sotavankisairaaloita. Kansainvälisen Punaisen Ristin edustajana tuolloin Suomeen saapui sveitsiläinen insinööri Johan Graf ja häntä saattamaan määrättiin sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre.[1084]

Punaisen Ristin avustuksilla oli esimerkiksi Saksan länsiliittoutuneille tarkoitetuilla sotavankileireillä selvästi suurempi vaikutus. Saksalaisten vangiksi jääneet Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen sotilaat, joista lähes kaikki selvisivät hengissä vankeudesta, saivat säännöllisesti Punaisen Ristin avustuspaketteja sotavankileireille. Syy siihen, miksi

---

[1077] Ks. Herätys-luku (ulkomainen valvonta).
[1078] Hallikainen 2000, 37–38.
[1079] Mikkola 1976, 18–19. Hanski 1990, 45. Mikkola 2000, 22.
[1080] Mannerheim 1953, 385–388. Durand 1978, 443–444. Mikkola 2000, 50. Rosén 2002, 527–529.
[1081] Kujansuu 1999, 141–142.
[1082] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 1896/Järj.2/sal, 13.5.1942, T 19654/F1–2. KA/Sörnäinen. Päämaja, Sotavankien tarkastaja läntisessä piirissä, n:o 1126, 24.11.1942, M. H. A. Spåre, T 17763/1. KA/Sörnäinen. Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 1218/Järj.4/sal, 13.12.1942, Heinrichs, T 17763/1. KA/Sörnäinen. Westerlund 2009, 359–362.
[1082] Kotijoukkojen esikunta, n:o 3259/Järj.1b.sal., 11.5.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.
[1083] Ks. esim. Pimiä 2012, 141–147.
[1084] Kotijoukkojen esikunta, n:o 3259/Järj.1b.sal., 11.5.1942, T 19653/9–10. KA/Sörnäinen.

Punaisen Ristin avustukset olivat Saksassa huomattavasti runsaammat kuin Suomessa liittyi järjestelmän kansalliseen tasoon. Iso-Britannia ja Yhdysvallat olivat suurimmat Kansainvälisen Punaisen Ristin avustuspakettien rahoittajat ja ne kohdensivat avustuksensa ensisijaisesti omille sotavangiksi jääneille sotilailleen. Lisäksi Punaisen Ristin avustustoiminnassa oli tärkeää, että sekä vangitsijamaa että sotavankien oma kotimaa suostuivat yhteistyöhön Kansainvälisen Punaisen Ristin kanssa. Vastavuoroisuus, joka Punaisen Ristin avustuksiin liittyi, näkyi esimerkiksi sodan jälkeen liittoutuneiden huostaan jääneiden saksalaissotilaiden huollossa. Heidän ei aluksi sallittu ollenkaan vastaanottaa Punaisen Ristin avustuksia ja myöhemminkin niitä myönnettiin heille vain pieniä määriä.[1085] Koska Saksa oli jo antautunut ja liittoutuneiden omat sotavangit kotiutuneet, vastavuoroisuuden velvoite oli poistunut liittoutuneiden päältä.

Koska Neuvostoliitto ei antanut jatkosodan aikana Kansainvälisen Punaisen Ristin kautta Suomelle tietoja hallussaan olleista suomalaisista sotavangeista eikä Kansainvälisen Punaisen Ristin edustajille annettu mahdollisuutta tavata sotavankeja Neuvostoliiton leireillä, ei Suomellekaan syntynyt vastavuoroisuuteen perustuvaa pakotetta tehdä vastaavia toimia neuvostosotavankien hyväksi.[1086] Neuvostoliitolla ei myöskään tuntunut olevan intressiä auttaa vangiksi jääneitä puna-armeijan sotilaita Kansainvälisen Punaisen Ristin välityksellä, sillä vangiksi jääminen ylipäätään oli puna-armeijan sotalakien mukaan rikos.

Kansainvälisen Punaisen Ristin kutsuminen hätään keväällä 1942 saattoi olla vastapropagandaa huonolle Suomi-kuvalle, jota ulkomaisissa lehdissä Hansenin kirjoitusten jälkeen esitettiin. Suomi pystyi nyt vetoamaan siihen, että Suomessa oltiin valmiita päästämään Kansainvälinen Punainen Risti tarkkailemaan vankileirejä, mitä Neuvostoliitto puolestaan ei sallinut.[1087] Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre viittasi tähän myös suoraan kesällä 1944, jolloin Kansainvälisen Punaisen Ristin tarkkailijat olivat jälleen vierailleet Suomen vankileireillä, joilla vankien olot tosin olivat jo selvästi paremmat kuin talvella 1941–1942. Spåre toteaa, että Punaisen Ristin kansainvälisen komitean edustaja ” - - sai niin vakuuttavan käsityksen sotavankien hyvästä hoidosta ja inhimillisestä kohtelusta Suomessa, että se taaskin on omiaan kumoamaan kaikki vastustajiemme taholta siinä suhteessa meihin kohdistetut tai ehkä kohdistettavat moitteet”.[1088]

***

[1085] Report of the International Committee of the Red Cross 1939–1944. Volume III 1948, 204–207, 211–227, 388–389, 414–415.Kochavi 2005, 26–27, 87, 280–286. Moore 2010. Collingham 2011, 372–373. Esimerkiksi Britannian Punainen Risti lähetti toisen maailmansodan aikana yhteensä 19 000 000 elintarvikepakettia sotavangeiksi jääneille sotilailleen, joista valtaosa oli saksalaisten hallussa. Westerlund 2009, 362.

[1086] Suomessa olevien sotavankien kansainvälinen avustaminen, Bernissä oleva lähetystö, kirjelmä n:o 181/60:0/41, 17.2.1943, Fb 110 A2b, kansio 2, UM. Report of the International Committee of the Red Cross 1939–1944. Volume II 1948, 279–280. Frolov 2004, 273. Rosén 2002, 520. Ks. myös Durand 1978, 434–450.

[1087] Päämaja, Karjala 192/23.8.1942, T 19120/2. KA/Sörnäinen. Ks. myös Westerlund 2009, 366 – 367.

[1088] Sotavankientarkastaja läntisessä piirissä, n:o 523 svt.1p, 2.6.1944, T 7230/6. KA/Sörnäinen.

Edellä esitettyjen toimien lisäksi monet pienemmät toimenpiteet kesällä ja syksyllä 1942 olivat osoituksia siitä, että sotavankien tilanteeseen puututtiin nyt aiempaa herkemmin. Esimerkiksi elokuussa 1942 päämajan järjestelyosaston sotavankitoimistosta lähetettiin sotavankien muonituksesta muistutus pääintendentille. Kirjelmässä pyydettiin pääintendentin toimistoa kieltämään elintarvikevarikoita jakamasta sotavankileireille pilaantuneita elintarvikkeita, kuten oli tapahtunut ja mihin varikoita itse asiassa vielä edellisenä vuonna oli kehotettukin.[1089] Nyt tämä kiellettiin jyrkästi, sillä pilaantuneiden elintarvikkeiden jako vähensi vankien päiväannoksia ja huononsi heidän ennestään heikkoa ravitsemustilaansa.[1090]

Myös kesällä 1942 havaittuihin alkaviin nälkäpöhötapauksiin reagointi kuvaa hyvin sotavankiviranomaisten kasvanutta toimenpidevalmiutta. Tarkastuksissa kävi ilmi, että käytössä olleet sotavankimuona-annokset eivät vastanneet teoreettisia kaloriarvoja. Perunaa, maitoa ja rasvaa ei voitu jakaa sotavangeille, koska niitä ei ollut elintarvikevarikolla. Näiden elintarvikkeiden vaihtoaineet ja niiden määrät taas eivät vastanneet kaloriarvoltaan alkuperäisiä, joten annokset pienenivät noin 400–500 kaloria. Lääkintätoimisto varoitti, että ellei kaloriarvoja saada korotettua todellisiin määriin, tulevat sotavankien heikkous, tautisuus ja kuolleisuus jälleen kohoamaan.[1091]

Vielä vuoden 1942 kesällä ja syksyllä saapui eri puolilta useita tiedotuksia, joissa sotavankien muonitusta vaadittiin parannettavaksi. Edelleen pääperuste muonituksen parantamiseen oli joko se, että sotavangeista saatavaa työvoimaa ylipäätään tarvittiin tai se, että heidän työtehoaan oli lisättävä.[1092] Liian raskas työnteko näytti siis näännyttävän sotavankeja vielä kesällä 1942, mistä loppukesän kuolleisuuspiikit osassa leirejä ja sotatoimialueella osaltaan todistavat.[1093] Sotavankiasioista päättävissä elimissä tunnuttiin tajuavan raskaan työn ja muonituksen epäkelpo suhde kunnolla vasta kevättalvella 1942, kuten keskustelu sotavankikuolleisuuden syistä ja syyllisistä osoitti. Työnteon raskauteen ja siihen, että sotavangeista ”otettiin irti kaikki mikä saatiin” vaikuttivat sekä paikalliset toimenpiteet työpisteissä että myös ylätason ohjaama suhtautuminen sotavankeihin työvoimana, jonka mahdollisimman tehokasta hyväksikäyttöä painotettiin jatkuvasti. Eräs merkittävä – ehkä merkittävin – toimenpide, jolla sotavankien nääntyminen saatiin loppumaan, oli lisämuonan antaminen sotavangeille ohi virallisten annoskokojen.

[1089] Tosin näiden ”sotilasmuonitukseen kelpaamattomien jäte-erien” tuli olla sellaisia, että ne kelpaavat kuitenkin ihmisravinnoksi. Päämaja, Intendentintoimisto, n:o 2103/Int.tsto/E/sal, 12.9.1941, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[1090] Päämaja, Järjestelyosasto, Sotavankitoimisto, n:o 583/Järj.4/sal., 30.8.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[1091] Kotijoukkojen esikunta, n:o 3137/Lääk./11/37 sal., 22.7.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[1092] Ks. esim. VII Armeijakunnan Esikunta, Osasto 5, n:o 2882/sot.hall./42 sal., 15.11.1942, T 19497/15. KA/ Sörnäinen.

[1093] Ks. ”Luurankotehtaat” -luku.

Raskas työ – riittävä ruoka

Sotavankien virallisia annoskokoja ei enää tammikuun 1942 jälkeen korotettu. Työnantajien kuitenkin sallittiin – ainakin epävirallisesti – tarjota lisämuonaa töissään oleville sotavangeille, mikäli he tuntuivat sitä tarvitsevan. Tätä toimintaa alettiin toteuttaa laajemmin vuoden 1942 aikana. Lopulta lisämuonan antamisesta annettiin päämajan taholta määräys ja näin se legitimoitiin osaksi sotavankien huoltopolitiikkaa ja samalla vähintään epäsuorasti myönnettiin epäsuhta raskaiden töiden ja annettujen virallisten muona-annosten välillä. Tässä luvussa tarkastelen sitä, miten lisämuonan jakamiseen päädyttiin, milloin se alkoi ja mikä sen merkitys sotavankien kunnolle oli.

Siihen, että sotavankien muonituksen tulisi vastata heiltä vaadittua työmäärää, mitä myös Geneven sopimus edellytti, oli kiinnitetty Suomessa huomiota jo syksystä 1941 lähtien.[1094] Nämä huomautukset lisääntyivät selvästi kuolleisuuskatastrofin ollessa pahimmillaan talvella 1941–1942. Hälyttävää oli, että tilanteen jo välillä parannuttua sekä kotirintaman yksityisten työnantajien että rintama-alueen sotavankimuodostelmien huomautukset muonan riittämättömyydestä lisääntyivät *uudelleen* loppukesällä ja syksyllä 1942. Vuoden 1941 lopulla ja vuoden 1942 alussa tehdyt korotukset sotavankien virallisiin muona-annoksiin eivät olleet useiden työpisteiden työmääriin nähden riittäviä, ja vaarana oli, että edellisen talven katastrofi toistuisi tulevana talvena.[1095]

”Nälkävammoja” sairastavia potilaita siis tuli sotavankisairaaloihin vielä kesällä 1942, vaikka kuolleisuus oli jo laskenut huomattavasti alkuvuodesta.[1096] Nälkävammojen uusi aalto aiheutui keväällä 1942 osittain muona-annosten vaihtotaulukoiden aiheuttamasta energiavajeesta, sillä perunan saanti lakkasi miltei kokonaan huhtikuussa 1942.[1097] Vuoden kiertoon pohjaava elintarvikepula on usein pahin keväällä, jolloin edellisen kesän varastot on käytetty loppuun. Perunan vaihtoelintarvikkeet eli jauhot, ryynit ja pavut, eivät kotijoukkojen komentajan kenraaliluutnantti Lauri Malmbergin mukaan edes teoreettisesti vastanneet perusannoksiin kuuluvaa energiamäärää. Kotijoukkojen esikunta vetosikin yleisesikunnan päällikköön ja päämajaan, jotta nämä vaikuttaisivat yliläkäriin ja pääintendenttiin sotavankimuonan parantamiseksi.[1098] Perunan luovutus sotavankimuonaksi kuitenkin kiellettiin kokonaan toukokuussa 1942.[1099] Perunapula ei lieventynyt kesän aikana ja syksyllä se kosketti jo koko armeijaa. Elo-syyskuussa pääintendentin oli korvattava muona-annosten perunavajetta leipäannoksia lisäämällä ja jakamalla C-vitamiinitabletteja. Nämä lisäykset koskivat nyt myös sotavankeja.[1100]

[1094] Ks. Muonitus-luku.
[1095] Ks. esim. Tarkastuskertomus n:o 4 sotavankileirillä n:o 19, 8 ja 9 sekä sotasairaala 28:ssa 30.8.–5.9.42 tehdystä tarkastuksesta (W. Spåre), H2. KA/Sörnäinen. P. M. n:o 25, Tarkastuskertomus 16.–17.9.42 Sv.järj.leiri n:o 2, sv.leiri n:o 21 ja 24 tehdystä tarkastuksesta (M. H. A. Spåre), H2. KA/Sörnäinen.
[1096] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 10190/Lääk.2.W/190.f.sal., 10.7.1942, T 19654. KA/Sörnäinen.
[1097] Kotijoukkojen esikunta, n:o 3137/Lääk./11/37 sal, 22.7.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1098] Kotijoukkojen esikunta, n:o 3233/Lääk./9B/31 a sal., 5.8.1942, T 19654/F1–2. KA/Sörnäinen.
[1099] Päämaja, Pääintendentintoimisto, 13.5.1942, n:o 4640/Int.1./17, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1100] Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 5583/Pääint.tsto/E, 14.8.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

Eri elintarvikkeiden, erityisesti proteiinipitoisten lihan, kalan ja maitotuotteiden, jatkuvat puutteet aiheuttivat edelleen syksyllä 1942 sotavankimuonaan merkittäviä vajeita. Kun sotavankileiri 9:ltä Kemistä raportoitiin sotavankien kärsivän nälkää ja heikkenevän, sen havaittiin osittain johtuvan siitä, ettei elintarvikevarikolta toimitettu näiden puuttuvien elintarvikkeiden tilalle mitään muitakaan elintarvikkeita.[1101]

Rintaman sotavankimuodostelmista ilmoitettiin syyskuussa 1942, että raskaassa työssä olevien sotavankien ja sotavankitoipilaiden muona-annokset eivät olleet riittäviä, eivät edes sotavankimuonituksessa käytettävään vaihtotaulukkoon 14.8.1942 tehdyn muutoksen[1102] jälkeen, mikäli haluttiin säilyttää sotavankien työkunto tai aliravittujen kohdalla palauttaa se. Samalla viitattiin ”saksalaisten runsaaseen s[ota]v[anki]muonaan ja paljon suurempiin työtuloksiin, joita saksalaiset ottavat irti s[ota]v[angeist]aan”.[1103] On epäselvää viitattiinko ilmoituksessa saksalaisten neuvostosotavankeihin Lapissa vai saksalaisten hallussa olleisiin sotavankeihin ylipäätään. Joka tapauksessa siitä käy selvästi ilmi, että suomalaisilla oli se käsitys, että saksalaiset ruokkivat sotavankinsa kunnolla ja saivat heistä näin enemmän hyötyä irti.

VII armeijakunnasta valitettiin syyskuussa 1942, että sotavankien työtehon kannalta C-annosta (2 800 kcal) heikompi muona on ”hukkaan heitettyä tavaraa”.[1104] Sotavankien kysyntä työvoimaksi oli armeijakunnan alueella myöhemmin syksyllä niin suurta, ettei siihen voitu lähimainkaan vastata. Sotavankisairaaloissa ja -toipilaskodeissa oli edelleen suuri määrä sotavankeja, jotka raskaaseen työhön jouduttuaan heikkenivät ja sairastuivat aina uudelleen. VII armeijakunnan komentaja W. Hägglund ehdottikin taas parannusta sotavankien muonitukseen, jotta sotavankien työssä heikkenemiskierre saataisiin katkaistua.[1105]

Valtaosa sotavangeista sai tarkastuskertomusten mukaan kotialueen vankileireillä ja sotasairaaloissa, jopa kurileirillä, C-annoksen syksyllä 1942, vaikka ohjeiden mukaan sitä olisi tullut jakaa vain raskasta työtä tekeville ja toipilaille.[1106] C-muona-annoksenkin riittämättömyydestä tuli kuitenkin todisteita useilta sotavankien työpisteiltä. Erityisesti metsätöissä vangit eivät tulleet pelkällä C-annoksella toimeen.[1107] Hyväkuntoisimpia ja työ-

---

[1101] Kotijoukkojen esikunta, n:o 4024/Lääk./9B/31a/sal, 28.9.1942, Tarkastusmatka sv.leireille 9 ja 19 sekä Vaasan työmaalle 17.–26.9.1942 (lääk.kapt. E. Klemola), H2. KA/Sörnäinen.

[1102] Muutos koski proteiinin saannin takaamista vaihtoelintarvikkeista. Ks. Muonitus-luku.

[1103] III AK:n esikunta, Huolto-osasto, n:o 660/VI/466, 9.9.1942 liite: Sv.järj.p. n:o 1, KD, n:o 329/619/42, koskee: Sv:n muonitusta, 5.9.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[1104] Jäljennös, sanoma n:o 1296, 7.9.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen. Ks. myös Kannaksen ryhmän esikunta, n:o 2841/VI Int./216, koskee: sotavankien muona-annoksen riittävyyttä, 9.9.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[1105] Jäljennös, VII Armeijakunnan esikunta, osasto 5, n:o 2882/sot.hall./42 sal., koskee: sotavankien työtehon parantamista, 15.11.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

[1106] P. M. n:o 25, Tarkastuskertomus 16.–17.9.42 Sv.järj.leiri n:o 2, sv.leiri n:o 21 ja 24 tehdystä tarkastuksesta (M. H. A. Spåre), H2. KA/Sörnäinen. Kotijoukkojen esikunta, n:o 4676/Lääk./9B/31a sal., (W. Lojander) 3.11.1942, H2. KA/Sörnäinen. Ks. myös Syrjämäki 2004, 223.

[1107] Tämä ei ollut mikään ihme, kun verrataan sotavankien raskaan työn annoksen kalorimäärää (2 800) siihen, mitä ravintofysiologit arvioivat suomalaiset metsätyömiehen 1940-luvulla kuluttaneen päivän aikana (noin 5 000 kaloria). Ks. Muonitus-luku.

teholtaan parhaita olivat maataloustöissä olleet vangit, jotka saivat C-muona-annoksen lisäksi lisämuonaa työnantajalta.[1108]

Sotavankien muonituksessa oli kesällä 1942 vielä suuria eroja armeijakuntien välillä sotatoimialueen ja vallatun alueen vankimuodostelmissa. Vaikka armeijakuntien alaisuudessa olleet sotavangit työskentelivät usein raskaissa töissä, kuten linnoitusosaston sotavankikomppanioissa, ei kaikissa armeijakunnissa jaettu heille raskaan työn tekijöiden C-annosta. Sekä V että VII armeijakunnan sotavangeista lähes 90 prosenttia sai C-annoksen, kun VI armeijakunta jakoi sitä vain noin 25 prosentille sotavangeista. Kaikissa armeijakunnissa A-annosta saavien osuus oli tuolloin alle 2 prosenttia. Aunuksen ryhmän intendentti U. Lohikoski kehotti V ja VII armeijakuntaa suorittamaan annosjakelun tarkistuksen niin, ettei C-annosta jaettaisi tarpeettoman monille eikä niitä käytettäisi kauempaa kuin oli tarpeellista.[1109] Tämä kostautui myöhemmin syksyllä, kun armeijakunnilta alkoi taas tulla ilmoituksia nääntyvistä vangeista.[1110]

Sotavankien tarkastaja eversti M. H. A. Spåre esitti syksyllä 1942 lisäannosta sotavankimuonaan etenkin talviajaksi ja pohjoisen leireille, sillä hän uskoi ihmisen elimistön kaipaavan talven tullen enemmän ”polttoainetta” pysyäkseen kunnossa.[1111] Hän ehdotti lisäannosta työnantajan kustannettavaksi, jota vasten työnantajat voisivat tehdä vähennyksen valtiolle sotavangista maksettavaan päivärahaan.[1112] Spåren ehdotus perustui sotavankitarkastajien neuvottelukokouksessa syyskuun lopulla 1942 esitettyihin mielipiteisiin.[1113]

Spåre ei vedonnut ehdotuksessaan muiden maiden esimerkkiin, mutta virallisten annoskokojen lisäksi tarjottua lisämuonaa käytettiin myös muun muassa Saksassa sotavankien työtehokkuuden parantamiseksi. Useat saksalaiset tehtaat olivat alkaneet hankkia omalla kustannuksellaan lisämuonaa sekä neuvostotyöläisille että neuvostosotavangeille syksystä 1942 lähtien. Tätä ennen tehtaat ja yksityiset teollisuusyritykset olivat pyytäneet korotuksia nälkiintyneiden ja lähes työkyvyttömien venäläisten muona-annoksiin sekä valvonnan löyhentämistä, mutta kun näihin ei suostuttu, työnantajat alkoivat yksinkertaisesti kiertää sääntöjä.[1114] Työvoimatarve saattoi tässä tapauksessa olla eräs vankien selviytymistä parantava seikka, vaikka usein tilanne oli päinvastainen. Työvoimapotentiaali pelasti samaan tapaan myös vuoden 1918 punavankeja leireiltä, kun osa maatilojen isännistä ja paperiteollisuuden johtajista oli valmiita armahtamaan punakaartilaisia, joita he tarvitsivat työmiehikseen.[1115]

Lääkintäosastosta Spåren ehdotukseen kuitenkin vastattiin, ettei ihmisen ravinnontarve riipu ulkoilman lämpötilasta vaan ensisijaisesti lihastyöstä. Muonitusta ei siis tullut

---

[1108] Kotijoukkojen esikunta, n:o 3951/Lääk./9B/31a sal., 22.9.1942, H2. KA/Sörnäinen. Kotijoukkojen esikunta, n:o 3612/Lääk./9B/31a sal., 29.8.1942, H2. KA/Sörnäinen.
[1109] Aunuksen ryhmän esikunta, taloustoimisto, n:o 3219/VI/II, 8.7.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1110] Aunuksen ryhmän esikunta, huolto-osasto, n:o 5583/VI/4, 26.11.1942 ja liite: jäljennös, VII AK:n esikunta, osasto 5, n:o 2882/sot.hall./42 sal, 15.11.1942, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1111] Tämä itse asiassa olikin totta, sillä esimerkiksi taistelujoukoille on määritelty erisuuruiset muona-annokset tavallisiin ilmasto-oloihin, kylmiin oloihin ja trooppisiin oloihin. Collingham 2011, 9.
[1112] P. M. n:o 24, Järjestelyosaston päällikölle, (M.H.A. Spåre), 14.9.1942, H2. KA/Sörnäinen.
[1113] Päämaja, Sotavankien tarkastaja läntisessä piirissä, 15.10.1942, T 19654/F1–2, KA/Sörnäinen.
[1114] Herbert 1997, 205–238, 247–255.
[1115] Kujala 2006, 69.

määrätä vuodenajasta riippuvaksi. Lääkintäosastonkin mielestä muonitusta voitiin silti parantaa, sillä A-annos oli sen mielestä jopa levossa oleville riittämätön ja B-annoksessa ongelmana oli rasvan puute. C-annos taas oli niin pieni, että täydellä C-annoksellakin raskaassa työssä oleville saattoi kehittyä vaikean nälkävamman oireita. Lääkintäosasto esitti A-annoksen poistoa kokonaan, B-annoksen yleistämistä kaikille sekä rasvan lisäystä siihen ja raskaassa työssä oleville korotettua C-annosta, mikäli työn tehostaminen näin vaatii.[1116] Kuten aiemminkin, pääintendentti Gustafsson vastasi kielteisesti annosten korotusehdotuksiin vedoten siihen, että korotukset tulisivat tapahtumaan siviilien annosten kustannuksella ja totesi vielä lopuksi, että Mannerheim oli hyväksynyt hänen kielteisen kantansa.[1117]

Puolustusvoimien ylilääkäri Eino Suolahti antoi yleisesikunnan päällikölle toukokuussa 1943 arvionsa siitä, mitä kevään 1942 suuresta sotavankikuolleisuudesta voitiin oppia. Hänen mukaansa sotavankien yleinen annos A (1 889 kcal) ei riittänyt estämään edes levossa olevien nälkäsairauksien kehittymistä ja annoksen käytöstä olikin pikkuhiljaa luovuttu kaikkialla. Työssä oleville suunniteltu annos B (2 389 kcal) taas riitti kevyen työn tekijöille, mutta ei vähänkään raskaammissa töissä oleville. Erittäin raskaassa työssä olevien annos C (2 800 kcal) riitti Suolahden mukaan todellisuudessa tavallisen ruumiillisen työn tekijöille ja lepäävien sairaiden toipumiseen. Voimassa olevat muona-annokset eivät ylilääkärin arvion mukaan sallineet erittäin raskaan työn teettämistä ollenkaan ilman, että se johtaisi nälkäsairauksien esiintymiseen. Suolahti siis päätyi nyt pitämään muona-annosten kokoa (joista hän itse oli ollut päättämässä) ja niiden suhdetta sotavangeilla teetettyyn työhön syynä sotavankien nääntymiseen. Keväällä 1943 kaikki ruumiillisessa työssä olevat vangit saivat Suolahden mukaan jo C-annoksen ja muut B-annoksen. Annosten nimeäminen niiden todellisen käytön mukaan olisi Suolahden mielestä ollut paikallaan. Aikaisempien virhearviointien selitykseksi hän tarjosi monenlaisia kokemattomuudesta johtuneita vaikeuksia, joita kohdattiin sotavankien majoituksessa, työhön käytössä ja muonan jakelussa sekä tietämättömyyttä ravinnon määrän ja laadun käytännön vaikutuksista nälkäsairauksien syntymiseen.[1118] Toisaalta suomalaiset ravintofysiologit olivat perehtyneet erityisesti ihmisen ravinnontarpeen ja kulutetun energiamäärän yhteyteen ja lisäksi Suomessa oli vuoden 1918 kokemus vankileirien joukkokuolleisuudesta ja nälkäsairauksista.[1119]

Suolahti kertoi selvityksessään lisäksi, että kesällä 1942 kävi ilmi, ettei edes muona-annos C:n tarkkaan kontrolloitu käyttö kokonaan estänyt uusien nälkävammatapausten esiintymistä. Ravintofysiologiset kokeet osoittivat, että proteiinipitoinen ruoka oli avainasemassa toipumisessa. Tämän vuoksi vaihtotaulukoita muutettiin niin, että annosten proteiinipitoisuus ei niitä käytettäessä laskisi liikaa. Suolahti kiinnitti huomiota myös siihen, että vaikka sotaväen muona-annosten kohdalla vaihtotaulukoiden heikoimpia laje-

[1116] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 943/Järj.4/sal, 30.10.1942 ja liite: Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 15662/Lääk.W/190.f.sal, 28.10.1942, T 19654/F1–2. KA/Sörnäinen.
[1117] Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 7309/Pääint.tsto./E/sal, 9.11.1942, T 19654/F1–2. KA/Sörnäinen.
[1118] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 5529/Lääk.5/195, sal, 21.5.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen. Ks. myös Kotijoukkojen Esikunta, n:o 1359/Järj.1b.sal., 8.4.1943, T 7230/3. KA/Sörnäinen.
[1119] Ks. Muonitus-luku. Suolahti oli itse ollut aktiivisesti mukana sisällissodan tapahtumissa valkoisella puolella.

ja ei säännöllisesti käytetty, pyrki sotavankien muonitus yleensä muodostumaan heikoimman vaihtoehdon mukaiseksi, minkä vuoksi tarvittiin erityisiä määräyksiä siitä, miten usein heikoimpia lajeja saatiin jakaa.[1120] Suolahden huomio on tärkeä, sillä se osoittaa, että helposti esiintyvä taipumus valita alistetussa asemassa olevalle ryhmälle vaihtoehdoista huonoin, ymmärrettiin sotavankiviranomaisten parissa.

Sotavankien työssä nääntymisongelma tuli esille vielä talvella 1942–1943, minkä johdosta sotavankitarkastaja eversti Spåre teki pääintendentille muona-annoksen korotusehdotuksen alkukeväällä 1943. Pääintendentti Gustafsson vastasi siihen tapojensa mukaan kielteisesti ja esitti oman käsityksensä syistä nälkäpotilaiden lukumäärän kasvuun. Annosten pienuus ei suinkaan ollut pääsyy vaan syy oli edelleen vangeissa itsessään tai ruokailun valvonnan puutteissa. Vangit siis Gustafssonin mukaan joko kaupittelivat annoksiaan tai mahdollisesti näännyttivät itseään tahallaan vapautuakseen työstä tai sitten muonan jako pääsi valvonnan puutteista johtuen muodostumaan epätasaiseksi. Pääintendentti määräsi kotijoukkojen esikunnan laatimaan tilaston siitä, montako nälkäpotilasta kultakin sotavankileiriltä oli lähetetty sairaaloihin marraskuun alusta 1942 alkaen ja millaista työtä vangit olivat tehneet.[1121]

Kotijoukkojen esikunta teki työtä käskettyä ja kokosi tilaston. Nälkiintymisen syistä kotijoukkojen esikunta raportoi, että ne eivät enää johtuneet sotavankien muona-annoksillaan harjoittamasta kaupasta, joka oli jyrkin toimenpitein saatu loppumaan eivätkä epätasaisesta muonan jaosta, jota myös oli alettu valvoa tarkasti. Sotavankien tahallista itsensä heikentämistä oli aikaisemmin todettu tapahtuneen muutamissa harvoissa tapauksissa, mutta enää sitäkään ei esiintynyt. Sotavankileirien ja -sairaaloiden päälliköt olivat kotijoukkojen esikunnan raportin mukaan yhtä mieltä siitä, että nälkiintymistapauksiin olivat syynä muona-annokset, jotka olivat riittämättömät raskaaseen työhön, kuten metsä-, kaivos-, lastaus-, turve- ja tietöihin.[1122]

Raskaiden töiden ja niihin nähden liian heikon muonan vaikutus sotavankien nääntymiseen tuli ilmi Pohjois-Suomen sotavankileireissä 8, 9 ja 19 alkuvuodesta 1943 toimitetussa tarkastuksessa. Sotavankileiri 9:n lääkäri lääkintäkapteeni Oscar Forsman ilmoitti tammikuun puolivälissä, että leirillä oli suuri määrä heikkoja sotavankeja. Sotavankileiri 9 oli yksi suurimmista leireistä ja vankien kuolleisuus oli ollut siellä korkealla aikaisemmin.[1123] Talvella 1942–1943 leirin vangeista pääosa oli metsätöissä ja loputkin raskaissa töissä. Leirin lääkärin mukaan heikot vangit ehkä kykenisivät metsätöitä kevyempiin töihin, mutta ”metsätöissä nääntyvät ja kokemuksesta tiedetään tämän lisäävän kuolemantapausten määrää”. Forsman luokitteli leirin heikoista vangeista 23 prosenttia raskaan työn heikentämiksi[1124] ja totesi, että tähän ryhmään oli ”ennakkotoimenpiteillä mitä suurin merkitys. S[ota]v[anki]leiri 9:n päällystö on tämän oivaltanut ja järjestänyt tiuhaan tarkastusmatkoja eri työpisteisiin, joissa huomio on erityisesti kiinnitetty työnormien ja muonituksen väliseen suhteeseen ja tarkastettu, että s[ota]vangit todella saavat heille

[1120] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 5529/Lääk.5/195, sal, 21.5.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1121] Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 1227/Pääint.tsto/sal/3e, 10.3.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1122] Kotijoukkojen esikunta, n:o 979.Järj.1b.sal., 1.4.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1123] Ks. luku ”Luurankotehtaat”.
[1124] Muut ryhmät: heikkorakenteiset 37 %, ankaran taudin sairastaneet toipilaat 22 %, kroonisesti vatsa- ja suolisairaat 18 %.

määrättyä C-muonaa ja kaikin tavoin valistettu ja kehotettu työnantajia antamaan riittävän suuret lisäannokset.” Työnantajista osa oli Forsmanin mukaan ymmärtänyt, mikä hyöty lisäannoksista oli vankien työkunnon säilymiselle, mutta osa, kuten Metsähallitus, ei. Leirin taholta oli annettu määräys lisämuonan jakamisesta työpisteissä kaikille tasapuolisesti. Forsman totesi lopuksi, että C-muona-annos yksistään oli ”täysin riittämätön” metsä- tai vastaavissa töissä, joten hänen mielestään kaikki työnantajat olisi velvoitettava antamaan riittävän suuri lisäannos.[1125]

Sotavankileiri 9:n lääkärin ilmoitus aiheutti sekä sotavankitarkastaja M. H. A. Spåren että W. Spåren tarkastusmatkan leirille. Samalla he tarkastivat leirit 8 ja 19. Tarkoitus oli kiinnittää huomiota erityisesti sotavankien muonitukseen ja siihen, miten se vaikutti sotavankien ruumiilliseen kuntoon. Selvisi, että lisäruokaa antavilla työpisteillä vangit olivat parhaassa kunnossa ja työskentelivät ahkerimmin, mutta niillä työpisteillä, joilla lisämuonaa ei annettu, oli työteho ja vankien kunto heikko. M. H. A. Spåre oli vakuuttunut siitä, että pelkkä C-annos ei ollut raskaan työn tekijöille riittävä, varsinkaan talvella. Lisäannokset olivat välttämättömiä ja hän piti parhaana vaihtoehtona niiden jakamista tasapuolisesti kaikille eikä ainoastaan palkintona työnorminsa täyttäville[1126], kuten nyt oli tehty osassa työpisteitä. Lisäannoksia varten siis toivottiin yhtenäistä säännöstöä, jota M. H. A. Spåre olikin esittänyt pääintendentti Gustafssonille jo lokakuussa 1942, mutta jota tämä ei ollut hyväksynyt. Spåre perusteli lisämuonan vaadettaan edellisen talven ”karvailla kokemuksilla” ja totesi, että kuluva talvi oli osoittanut, ettei lisämuonaehdotus ollut aiheeton. Gustafsson taas perusteli kieltoa sillä, että sotavankien lisämuona olisi pois siviileiltä, mutta Spåren laskelmien mukaan hänen ehdottamansa lisäys noin 30 000 raskaassa työssä työskentelevän sotavankin muonaan ei hetkauttaisi siviilien annoskokoja juuri ollenkaan. Lisäksi hän aiheellisesti huomautti, että ”käytännössä sotavangeille joudutaan jo antamaan työnantajien puolesta lisämuonaa, joten käytäntöjen kirjavuus saataisiin poistettua säännösteltyjen annosten avulla. Koska lisämuonaa jo käytännössä jaetaan, ei säännösten hyväksymättä jättämistä voi perustella sillä, ettei elintarvikkeita ole.”[1127] Lisämuonan jakamiskäytäntö oli ollut olemassa epävirallisena jo syksystä 1942 lähtien osassa työpisteitä ja varsinkin maatiloilla, joilla lisämuonaa oli annettu sotavangeille koko sodan ajan.[1128]

Keväällä 1943 alettiin ymmärtää tai hyväksyä myös vankien ”laiskuuden” ja nälän yhteys. Kannaksen ryhmän sotavankitarkastaja L. Grönlund totesi tarkastuskertomuksessaan, että heikkojen ja muuten työhaluttomien sotavankien välisen eron näkeminen oli työjohtajille ja vartiomiehille hankalaa. Näin ollen heikko vanki sai usein laiskan leiman ja häntä kohdeltiin tämän mukaisesti kunnes oikea asiantila havaittiin ja vanki päätyi sairaiden sotavankien keräyspisteeseen nääntyneenä. Tarkastaja Grönlund ehdotti, että

[1125] Liite 2 P. M. n:o 36:een (M. H. A. Spåre, 15.3.1943): Sv.leiri n:o 9, Selostus nk. heikkojen sv:ien suurilukuisesta esiintymisestä Sv.leiri 9:ssä, 16.1.43, H2. KA/Sörnäinen.

[1126] Lisäannosten tasaisesta jakamisesta kaikille ilman työnormin täyttöehtoa oli annettu käsky sv.leiri 9:llä jo ennen Spåren tarkastusta, mutta sitä ei vielä noudatettu kaikilla työpisteillä. Mikkola 2000, 143–144.

[1127] P. M. n:o 36, Tarkastuskertomus sv.leireissä n:o 9, 8 ja 19 sekä näiden työpisteissä suoritetuista tarkastuksista 5.-18.2.43 (M. H. A. Spåre, 15.3.43), H2. KA/Sörnäinen.

[1128] Kuten edellä on käsitelty ja ks. myös esim. Tarkastuskertomus n:o 9 Naarajärven sotavankileirin n:o 2 19.–21.11.42 tehdystä tarkastuksesta (W. Spåre), H2. KA/Sörnäinen.

vankien valittamiin väsymystiloihin ja huonoihin työsuorituksiin kiinnitettäisiin enemmän huomiota eikä vangin terveydentilan vaarantavia rangaistuksia pantaisi käytäntöön ilman lääkärin lausuntoa. Lisäksi hän toivoi sairasmuonaan lisäyksiä, joihin pääintendentti Gustafsson ei kuitenkaan suostunut.[1129]

Puolustusvoimien pääintendentti Verner Gustafsson huolestui sotavankitarkastajien työnantajille esittämistä vaatimuksista jakaa lisämuonaa sotavangeille, sillä ne usein rikkoivat säännöstelymääräyksiä. Hän kirjoitti päämajan järjestelyosastolle sotavankitarkastajien toiminnasta: ”Säännöstelymääräyksiä on rikottu ja kaikilla keinoin, kehotuksilla ja uhkauksillakin vaadittu työnantajia niitä rikkomaan”. Säännöstelemättömien elintarvikkeiden jakamisesta lisämuonaksi Gustafssonilla ei ollut huomauttamista, vaikka niidenkin (muun muassa kala ja metsäriista) saaminen oli hänen mukaansa vaikeaa ja tarpeellista myös omalle väestölle. Gustafsson piti lisämuona-asiaa loppuun käsiteltynä, koska Mannerheim ”ei ole katsonut voivansa suostua koroittamaan s[ota]v[anki]annoksia silloin, kun maan oman väestön annokset ovat liian pieniä ja kun niitä ei voida koroittaa”. Gustafsson piti kotijoukkojen esikuntaa vastuullisena siitä, että työnantajilta oli vaadittu lisäannoksina säännösteltyjä elintarvikkeita ja samoin sotavankitarkastajien toiminnasta, jotka – vaikka heidän tulisi valvoa sääntöjen noudattamista – vaativat itse niistä poikkeamaan.[1130] Gustafssonin kirjelmän jälkeen päämajan järjestelyosaston päällikkö Sulo Malm määräsi sotavankitarkastajia jättämään tarkastuskertomuksistaan pois sotavankimuona-annostaulukoiden arvostelun, koska Mannerheimin vahvistamiin sotavankien muonitusperiaatteisiin ei ollut tulossa muutoksia.[1131]

Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre vastasi tähän, että yrittäessään parantaa sotavankien muonitusta hän oli vain pyrkinyt siihen, että Suomessa vältettäisiin vuoden 1942 kevättalven toistuminen ja siitä johtuneet kansainväliset moitteet. Lisäksi Spåre piti sotavankien muonituskysymystä ennen kaikkea työvoimakysymyksenä, ei ainoastaan elintarvikkeiden säännöstelykysymyksenä.[1132] Vastuu sotavankityövoiman huonosta ruokinnasta lankesi Spåren mielestä lisämuonaan kielteisesti suhtautuvan Gustafssonin niskaan.[1133]

Sotatoimialueen sotavankimuodostelmista tuli myös keväällä 1943 hälyttäviä tietoja vankien nääntymisestä liian raskaissa töissä. Keskiöön nousivat erityisesti sotavankileiri 5:n työpisteistä päämajan poltto- ja voiteluaineosaston pilketehdas Äänislinnassa ja VI armeijakunnan linnoitusosaston sotavankikomppaniat. Sotavankikomppanioissa oli ollut

[1129] Kannaksen ryhmän esikunta, n:o 755/VII/203 b./sal., 28.4.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen. Päämaja, pääintendentintoimisto, n:o 2369/Pääint.tsto/E, 8.5.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1130] Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 2058/Pääint.tsto/3e, 17.4.1943, T 17763/1, KA/Sörnäinen.
[1131] Jäljennös, Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 627/Järj.4/sal, sotavankien tarkastajille, S. Malm, päiväämätön, T 17763/1, KA/Sörnäinen.
[1132] Lisäksi Spåre oli toisaalla vakuuttanut, että lisämuonana järjestäminen sotavangeille onnistui ”hyvällä tahdolla” myös rikkomatta järjestelymääräyksiä. P. M. n:o 39, Tarkastuskertomus sv.leiri n:o 1:n alaisista työpisteistä 5.–6. ja 12.–13.4.1943 (M. H. A. Spåre), T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[1133] Päämaja, Sotavankien tarkastaja läntisessä piirissä, n:o 431, sv.tark.lp, 29.4.1943, M. H. A. Spåre, T 17763/1. KA/Sörnäinen.

vakavia ongelmia sotavankien kohtelussa vuosina 1941–1942 ja vankien ”loppuun ajaminen” jatkui osassa niitä vuonna 1943.[1134]

Kotialueen sotavankileirien metsätyöpisteet olivat jo aiemmin olleet vankien kunnon kannalta kohtalokkaita ja vielä alkukesästä 1943 metsätöissä olevien vankien huollosta ja käytöstä raportoitiin hälyttäviä uutisia. Työnormit ja lisämuonan järjestäminen vaihtelivat työmaan mukaan ja tähän kaivattiin yhdenmukaisuutta. Vangit olivat paremmassa kunnossa kuin edellistalvena, mutta heidän joukossaan oli edelleen liian heikkoja metsätöihin. Viralliset muona-annokset olivat metsätöiden tekemisen kannalta liian pienet ja vaikka vangeilla ”on tietysti tarkoitus teettää mahdollisimman paljon työtä” oli se mahdollista ainoastaan siinä tapauksessa, että heidän työkuntonsa säilyi.[1135] Lisämuonan jako ainoastaan palkintona työnormiin yltämisestä aiheutti myös arvostelua, sillä Metsähallituksen ja Rautatiehallituksen metsätyömailla liian korkeat työnormit aiheuttivat sen, että heikoimmat vangit eivät saavuttaneet niitä koskaan ja näin ollen jäivät lisämuonasta kokonaan osattomiksi.[1136]

Sotavankitarkastajien ja muiden vaatimukset lisäannosten välttämättömyydestä ja liian raskaan työn haitallisuudesta otettiin – pääintendentti Gustafssonin vastustuksesta huolimatta – viimein kesällä 1943 vakavasti päämajassa. Tähän varmasti vaikutti se, että viimeistään Saksan Stalingradissa tammikuussa 1943 kärsimän tappion jälkeen suursodan voimasuhteet olivat ratkaisevasti muuttuneet ja rauhanoppositio oli äänekkäämpi Suomessakin. Sota saattoi loppua pian ja silloin myös sotavankien kohtelu saattaisi nousta esille. Heidän olosuhteensa tulivat tärkeämmiksi ja suhtautumisen muutos näkyi siinä, että nyt vankien oloissa havaittuihin epäkohtiin puututtiin rivakammin. Lisäksi suomalaisten näkökulmasta oli hyvä kirjata parannukset, kuten lisämuonan salliminen, paperille, jotta niistä olisi myöhemmin todisteita.

Yleisesikunnan päällikkö jalkaväenkenraali E. Heinrichs välitti heinäkuussa 1943 Mannerheimin sotavankien huoltoa koskevat uudet määräykset. Mannerheim totesi ”ettei sotavankien huoltamiseen vieläkään suhtauduta kaikkialla vaadittavalla ymmärryksellä ja edesvastuuntunnolla. Tuntuu jopa siltä, kuin eräillä tahoilla vallitsisi perin väärä ja sotilaalliselle ajattelulle vieras tunnepohjainen nurjamielisyys sotavankeja kohtaan.” Lisäksi hän korosti, että ”[m]issään tapauksessa heitä ei enää sotavangeiksi jouduttuaan ole kohdeltava vihollisena. He ovat nyt meidän armoillamme ja jo itsekunnioituksemmekin vaatii, että heitä kohdellaan oikeudenmukaisesti. Mitä erikoisesti sotavankien huoltamiseen tulee, on lisäksi huomattava, että me vain vähennämme tämän meille nykyoloissa erittäin arvokkaan työvoiman merkitystä laiminlyömällä sotavankien asianmukaisen muonittamisen ja ruumiillisen kuntoisuuden.”[1137]

Mannerheim määräsi nyt voimaan monet sotavankitarkastajien jo pitkään vaatimat muutokset sotavankien muonituksessa. Ensinnäkin kaikilla puolustusvoimien työmailla

---

[1134] Päämaja, järjestelyosasto, 28.3.43, Tarkastusmatka Aunuksen ryhmän esikunnan sotavankimuodostelmiin ja V, VI, VII AK:n omiin ja niiden os. 4:lle alistettuihin L.Svank.K:n (huoltoupseeri V. Teuteri), H2. KA/Sörnäinen. Ks. myös luku Sotavankikomppaniat.

[1135] Ehdotus sotavankien käytöstä ja huollosta metsätöissä, 4.6.1943, metsänhoitaja Gunnar Wendell, T 17763/1. KA/Sörnäinen.

[1136] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1359/Järj.1b.sal., 8.4.1943, T 7230/3. KA/Sörnäinen.

[1137] Päämaja, järjestelyosasto, n:o 1114/Järj.4/sal, 27.7.1943, T 17763/1. KA/Sörnäinen.

oli tästä lähtien ehdottomasti annettava sotavangeille C-annos. Lisäksi raskaat työt, erityisesti talvella, oikeuttivat vangit lisäannoksiin. Samoja vankeja ei myöskään saanut jatkuvasti käyttää raskaissa töissä vaan vankeja oli muutaman kuukauden välein vaihdeltava raskaiden ja vähemmän raskaiden työtehtävien välillä esimerkiksi metsätöistä maatöihin. Jos sotavankien havaittiin tietyn työnantajan palveluksessa heikentyneen, tuli vangit ottaa tältä pois eikä hänelle vastaisuudessa saanut enää antaa vankityövoimaa. Jos taas työnantaja ei kyennyt tarjoamaan sotavangeille lisämuonaa, oli työsuoritus mitoitettava vähemmän raskaaksi ja muonamäärään sopivaksi. Ylipäätään heikkorakenteisia vankeja ei saanut sijoittaa raskaisiin töihin.[1138] Pian Mannerheimin määräyksen jälkeen pääintendentti Gustafsson ilmoitti tarkat ohjeet lisäannoksiin oikeuttavista töistä, lisäannosten määristä ja niiden hakuprosessista.[1139]

Virallisia annoskokoja ei siis nostettu tammikuun 1942 uudistuksen jälkeen, mikä on osittain aiheuttanut sen harhaanjohtavan tulkinnan, että sotavankien nääntyminen pahimpana pulatalvena 1941–1942 olisi johtunut ainoastaan siitä, että annoksia ei pystytty jakamaan täysinä. Sotavankien aliravitsemus olisi näin ollen johtunut suomalaisviranomaisista riippumattomista syistä, sillä sotavangit selvisivät samansuuruisilla annoksilla hyvin vuosina 1943–1944. Todellisuudessa kyse oli siitä, että vangit nääntyivät työssä, eivät pelkästään leireillä oleillessaan. Virallisten annosten lisäksi annettu lisämuona oli se, joka esti uuden nälkiintymisen kesällä ja syksyllä 1942. Teetetyn työn mitoittaminen annettuun ruokaan olisi todennäköisesti pelastanut osan vangeista myös talvella 1941–1942. Elintarvikepulan vaikutuksiin olisi voitu vastata vähentämällä sotavankien työtaakkaa, kuten osa ravintofysiologian asiantuntijoista jo syksyllä 1941 suositteli.[1140] Tilanteen korjaantumiseen vuosien 1942 ja 1943 aikana vaikutti ratkaisevasti se, että nyt vangeille alettiin tarjota lisämuonaa myös muualla kuin yksityisillä maatiloilla ja näin heidän kuntonsa kesti raskaat työt. Lisämuonan jakaminen virallistettiin vasta kesällä 1943.

Päämajan ohjeista riippumaton lisämuonan jako työskenteleville vangeille aloitettiin alhaalta päin, työpisteiden ja yksityisten työnantajien toimesta. Motiivina olivat varmasti hyötynäkökohdat, sillä kuolevista vangeista ei ollut työvoimaksi. Se, miksi lisäannosten jako näyttää alatasolla (muualla kuin maatiloilla) alkaneen vasta aikaisintaan keväällä 1942 johtuu osittain heikkokuntoisten vankien liikuttelukiellosta, joka tuli voimaan maaliskuussa 1942. Työnantajien omatoimisesti aloittama lisäruokinta ei siis välttämättä johtunut pelkästä myötätunnosta vankeja kohtaan vaan siitä, että raskas työ vaati riittävän ravinnon.

[1138] Päämaja, järjestelyosasto, n:o 1114/Järj.4/sal, 27.7.1943, T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[1139] Päämaja, pääintendentintoimisto, n:o 4142, Pääint.tsto/E, 1.8.1943, T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[1140] Ks. Muonitus-luku.

Kovemmat rangaistukset?

Sodalla sanotaan olevan yhteiskuntaa demoralisoiva ja raaistava vaikutus. Vähintäänkin sota-aika asettaa uudenlaisen kehyksen sille, mikä määrittyy normaaliksi ja mikä epänormaaliksi. Sodan asenteita koventava vaikutus voi riippua myös kulttuurista. On sanottu, että niin demokraattinen valtiomuoto kuin kansakunnan käsitys itsestään sivistysvaltiona suojaavat sodan raaistavalta vaikutukselta.[1141] Myös Suomessa oli vahva käsitys maasta länsimaisena sivistysvaltiona, mutta pitikö tämä omakuva paikkansa ja suojasiko se sotavankeja kaltoin kohtelulta?

Suomessa alkoi alkuvuodesta 1942 keskustelu sotavangeille annettujen rangaistusten koventamisesta. Sytykkeenä keskustelulle toimivat sotavankitarkastajien ja valvontaosaston raportit vankien kurittomuuden kasvusta. Keskustelussa viitattiin hämmästyttävän vähän samanaikaiseen sotavankien nääntymiseen ja korkeaan kuolleisuuteen, vaikka juuri näissä tekijöissä oli yksi todennäköisimmistä syistä kasvavan kurittomuuden taustalla.[1142] Paradoksaalisesti sotavangeista tuli keväällä 1942 samanaikaisesti sekä vaarallisempia että avuttomampia.

Vankien vaarallisuus

Sotavankeihin liittynyt konkreettisin uhka oli heidän mahdollinen karkaamisensa tai kapinointinsa vankileireillä. Päämajan valvontaosastossa neuvostosotavankien vaarallisuutta, kurittomuutta ja karkaamisalttiutta korostettiin usein ja sen kirjoituksissa on nähtävissä lähes sotavankeja demonisoivia piirteitä.[1143] Luutnantti Reino Ellilä[1144] kirjoitti Suomen poliisilehdessä heinäkuussa 1942, että sotavangin karkaaminen on vakavin rikos valtakunnan turvallisuuden näkökulmasta ja että sotavankikarkuri on ympäristölleen erittäin vaarallinen.[1145] Tämä oli osittain tottakin, sillä karkumatkalle lähteneet tai sitä yrittäneet sotavangit surmasivat jonkin verran suomalaisia vartijoita ja siviilejä.[1146]

[1141] Jones 2011, 225–251. Wallace 2012.

[1142] Ks. kuitenkin: Kotijoukkojen esikunta, n:o 30/Järj.1b/sal., koskee: väärinkäytöksiä elintarvikkeiden käytössä ja jakelussa, 4.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Kujala 2008, 287–288. Ks. myös Mikkola 2000, 109.

[1143] Ks. esim. Päämaja, Valvontaosasto, n:o 2200/Valv. 2/sal., Päämajan valvontaosaston mielialakatsaus tammikuulta 1942, T 8362/9. KA/Sörnäinen. Päämaja, Valvontaosasto, n:o 3314/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston mielialakatsaus helmikuulta 1942, T 8362/8. KA/Sörnäinen. Sotavankien demonisointiin liittyivät myös kertomukset neuvostosotilaiden kannibalismista, joka usein esitettiin venäläisyyteen kuuluvana ominaisuutena, ei nälästä johtuvana epätoivoisena tekona. Ks. Herätys-luku ja esim. Kleemola 2011.

[1144] Ellilä (1910–1980) toimi muun muassa sotavankikomentajan esikunnan komento- ja järjestelyasiantoimistossa oikeusupseerina.

[1145] Hallikainen 2000, 65.

[1146] Ks, esim. Päämaja, Valvontaosasto, n:o 8150/Valv.2/sal, Päämajan valvontaosaston katsaus toukokuulta 1942, 17.6.1942, T 8362/10. KA/Sörnäinen. Maaselän ryhmän esikunta, n:o 1405/X/6 sal, koskee: vartiomies Gunnar Ingmanin surmaamista, 24.4.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Kujala 2008, 233–234.

Ellilä ja yleisesikunnan päällikkö Heinrichs kuvasivat neuvostosotavankeja ”apaattisiksi” ja ”petomaisiksi”.[1147] Neuvostosotavangit pyrittiin esittämään toimintakyvyttöminä (”apaattisina”) tai eläimellisen vaarallisina (”petomaisina”) myös armeijan tiedotuskomppanioiden kuvausryhmien ottamissa sotavankikuvissa.[1148] Osa rintamakomentajista pelkäsi sotavankien vaarallisuutta lähes irrationaalisuuteen asti.[1149]

Suomalaisviranomaisten näkemys neuvostosotavangeista liittyi viholliskuvaan, jonka mukaan venäläiset olivat joko demonisia (”petomaisia”) tai vähintäänkin primitiivisiä, joten he tarvitsivat ankaria rangaistuksia. Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre piti sotavankeja ”taipuvaisina rikollisuuteen ym. kurittomuuteen”.[1150] Saksalaisten suorasanaisesti esittämä rotuhierarkia, jonka mukaan slaavilaisilla kansoilla (venäläisten lisäksi muun muassa puolalaisilla) oli alhaisemmat vaistot ja moraali, näkyi näin myös suomalaisviranomaisten käsityksissä.[1151] Vankien oletettu vaarallisuus liittyi demonisoidun viholliskuvan lisäksi ajatukseen, jonka mukaan pelkkä vihollisryhmään kuuluminen voi sotaoloissa legitimoida kaikki toimet tiettyä henkilöä tai ryhmää vastaan. Sotavankien vaarallisuutta ja heidän rangaistustensa ankaruutta voitiin korostaa vetoamalla siihen, mitä he olivat tehneet, tekivät tai *saattaisivat* tehdä.[1152]

Sotavankikarkureita ei kuitenkaan, ainakaan virallisen kirjanpidon mukaan, ollut koko sodan aikana kovin paljon. Sotavankikomentajan esikunnan mukaan sotavankikarkureita kertyi jatkosodan aikana (31.8.1944 mennessä) yhteensä 1 132 (noin 1,7 prosenttia sotavankien kokonaismäärästä), joista vain 300 sai surmansa pidätyksen yhteydessä tai oli tavattaessa kuolleita. Sodan aikainen kirjanpito sotavankikarkureista antaa kuitenkin tästä poikkeavia tietoja, sillä päämajan sotavankitoimiston mukaan karkureita oli kertynyt jo vuoden 1942 lokakuun alkuun mennessä 1 358 (noin 2 prosenttia sotavankien kokonaismäärästä), joista oli saatu kiinni 1 120, näistä kuolleina 496 ja elävinä 624.[1153] Nämä olivat armeijan virallisia lukuja eli todellisuudessa karkureita saattoi olla enemmänkin. Ainakaan kiinnisaatujen karkureiden (laittomia) ampumisia ei aina merkitty ylös.[1154]

Kuten valvontaosasto väitti, karkuruus oli virallisten tietojen mukaan korkeimmillaan vuonna 1942, mutta lukuja todennäköisesti kasvattivat tuolloin myös leirien läheisyydestä ruokaa etsineet vangit, joilla ei ollut varsinaista karkaamisaikomusta. Kotijoukkojen esikunta antoi loppukesällä 1942 käskyn, jonka mukaan sotavankeja, joilla ei ollut il-

---

Suomessa sotavangit olivat kuitenkin surmanneet vain 14 vartiomiestä ja haavoittaneet viittä elokuuhun 1943 mennessä. Lindstedt 1999, 522.

[1147] Ks. näistä kuvauksista Hallikainen 2000, 65, 109.

[1148] Kleemola 2011.

[1149] Kujala 2008, 289–290. Ks. Sotatoimiyhtymien vangit -luku.

[1150] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1420/Järj.1b/sal., 26.2.1942, liite: P. M. n:o 11, Tarkastuskertomus sv.leireissä n:o 9 ja 19 sekä 28. ja 58.SotaS:ssa 18.2.–21.2.1942 toimitetussa tarkastuksessa tehdyistä havainnoista. T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[1151] Herbert 1997, 69–79.

[1152] Ks. myös Neitzel & Welzer 2011, 277–299.

[1153] Hallikainen 2000, 115. Ks. myös Mikkola 2000, 112–113. Aselevon jälkeen karkasi vielä noin 1 400 vankia, jotka eivät halunneet palata Neuvostoliittoon. Kujansuu 2006.

[1154] Kujala 2008, 267–269.

meistä aikomusta poistua pidemmälle, ei tullut pitää karkureina eikä näitä vankeja saanut rangaista kurinpidollisin menetelmin.[1155]

Koska neuvostosotavankeja oli jo heti sodan alkuvaiheista lähtien suomalaisten hallussa paljon, sotavankien kapinahankkeet olivat karkuruuden lisäksi alituisesti potentiaalinen uhka. Sotavankien kapinahankkeista tuli tietoja talvella 1941–1942.[1156] Valvontaosasto pelkäsi, että ne yleistyisivät kevään ja kesän tullessa entisestään, kuten sen mukaan kesällä 1942 kävikin.[1157] Tosin valvontaosaston määrittelemät kapinat olivat usein vain muutaman sotavangin pakoyrityksiä, joissa ei ollut taustalla sen suurempia suunnitelmia.[1158] Kaiken kaikkiaan suuria varsinaisia sotavankikapinoita ei juuri tapahtunut Suomen sotavankimuodostelmissa. Kairalan ”kapina” ja Aunuksen sotavankileiri n:o 17:ssä sekä Köyliön upseerisotavankileirillä tapahtuneet järjestäytyneet karkaushankkeet olivat ainoat laajemmat *sotavanki*levottomuudet, jos Kairalan tapahtumia nyt edes tällaisiksi voi sanoa.[1159]

Keväällä 1942 päämajan valvontaosasto sai kuulustelutietoja, joista ilmeni, että venäläisten aikeena oli laskea desanttiryhmiä joukkojen selustaan ja mahdollisesti Suomen kotialueelle. Desanttien eräs tehtävä olisi yhteydenotto sotavankeihin ja kapinoiden ja joukkokarkaamisten järjestäminen.[1160] Todellisuudessa desantteja vaarallisemmiksi osoittautuivat neuvostopartisaanit, jotka tekivät tuhotöitä erityisesti Lapissa ja raja-alueilla.[1161]

Eräs tunnetuimmista ”kapinoista”[1162] vankileireillä oli sotavankileiri 9:n työpisteellä Kairalassa 22.7.1942 sattunut välikohtaus. Neuvostopartisaanien toiminta oli vilkastunut Sallan suunnalla kesän 1942 mittaan. Heinäkuun 21. ja 22. päivän välisenä yönä partisaanit hyökkäsivät Kairalassa lähimpänä rintamaa sijainneen sotavankileiri 9:n alaleiri 9F:n työpisteelle, joka sijaitsi Kuolajärvellä. Työpisteellä oli satakunta neuvostosotavankia, kaksi karjalaista tulkkia ja kahdeksan vartijaa. Partisaanit yllättivät täysin suomalaiset vartijat, jotka joutuivat perääntymään. Yksi suomalainen haavoittui. Apujoukkoja lähdettiin hakemaan muutaman kilometrin päässä sijaitsevalta Jänisvaaran leiriltä, mutta tällä välin partisaanit saivat työpisteen haltuunsa ja vapauttivat siellä olleet vangit. Nälkiintyneistä vangeista valtaosa juoksi suoraan työpisteen ruokavarastolle, josta he ottivat mukaansa kaiken, minkä saivat ja jatkoivat sitten pakoaan metsään. Jänisvaarasta tulleet

---

[1155] Pimiä 2012, 148.

[1156] Päämaja, Valvontaosasto, n:o 2200/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus tammikuulta 1942, 19.2.1942, T 8362/8. KA/Sörnäinen.

[1157] Päämaja, Valvontaosasto, n:o 8150/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus toukokuulta 1942, 17.6.1942, T 8362/10. KA/Sörnäinen.

[1158] Mikkola 1976, 119.

[1159] Mikkola 1976, 119–121. Lisäksi suomensukuisista heimosotavangeista kootussa heimopataljoonassa paljastui keväällä 1943 suunniteltu joukkopakohanke ennen kuin pataljoona oli ehditty siirtää rintamalle. Siirto rintamalle suoritettiin tästä huolimatta, vain epäluotettavimmat poistettiin pataljoonasta. Heimopataljoonassa paljastui myös kesällä 1944 joukkopakohanke, jonka seurauksena heimopataljoona päätettiin irrottaa etulinjasta, mutta siirtoa ei ehditty tekemään ennen venäläisten suurhyökkäystä. Syrjä 1991, 97–101, 121–123.

[1160] Kotijoukkojen esikunta, n:o 2839, Järj.1b.sal., koskee: sotavankien karkaamisia, 25.4.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[1161] Ks. esim. Virolainen 1999, 120–123.

[1162] Lainausmerkeissä, koska tapaus ei oikeastaan täytä kapinan tunnusmerkkejä. Tiettävästi sotavangit eivät olleet niinkään suunnittelemassa tihutyötä vaan vankien vapautus oli organisoitu neuvostopartisaanien taholta.

apujoukot törmäsivät pakeneviin vankeihin, joita osa partiosta jäi ottamaan kiinni. Vastarintaa yrittäneet vangit ammuttiin. Pääosa vankijoukosta alistui ja lähti takaisin leirin suuntaan. Suomalaisen apujoukon ennätettyä leirille oli partisaanipartio jo irtautumassa. Paikalle sattui myös Sallaan marssilla ollut saksalainen pataljoona, joka otti kiinni loput sotavankikarkulaisista. Sekavassa tilanteessa saksalaiset ampuivat myös aikaisemmin haavoittuneen suomalaisen vartijan. Sotavangeista vain kolme pääsi pakenemaan, mutta partisaanipartiota suomalaiset ja saksalaiset eivät enää tavoittaneet.

Sallan suomalainen paikalliskomendantti Tauno V. Mäki, vänrikki Eino Luomi ja sotilasvirkailija Arvid Ojasti saapuivat pian Kairalaan selvittämään ”kapinan” jälkipyykkiä. Mäki oli komendantin virkansa ohella Lapin lääninhallituksen edustaja takaisinvallatulla alueella sekä yhteysesikunta Roin[1163] yhteysupseeri ja Ojasti puolestaan Einsatzkommando Finnlandin[1164] palveluksessa ollut valtiollisen poliisin virkailija. He keskustelivat jo matkalla Kairalaan siitä, mitä kiinnisaaduille vangeille tehdään ja kuka siitä päättää. Ojasti oli sitä mieltä, että vangit kuuluvat nyt saksalaisten hallintaan ja Saksan sotalakien mukaan heidät oli heti ammuttava. Mäki uskoi myös, että vangit tullaan ampumaan, mutta halusi alistaa asian yhteysesikunta Roin ja kenttäoikeuden päätettäväksi. Kun he saapuivat paikalle, vankien tarkastus oli jo käynnissä. Haavoittuneet ammuttiin saman tien, samoin muutamia, joilta tavattiin varastettua tavaraa ja ruokaa. Vangit lähetettiin Jänisvaaran leirille leirin päällikön alikersantti Väinö Laineen mukana. Laine käsitti Mäen ja Ojastin puheista, että hänen tulisi teloittaa vangit. Jänisvaaraan päästyään hän aloitti teloitukset. Kaksikymmentä vankia oli ehditty ampua ennen kuin Mäki ja Ojasti saapuivat paikalle ja keskeyttivät ampumiset. Mäki oli pahoillaan tapahtuneesta ja syytti siitä Ojastia, joka oli ”puheillaan ja touhuamisellaan saanut Laineen pään pyörälle” ja siis käsittämään, että hänen tulisi teloittaa vangit. Ojastin kerrottiin vain todenneen, ettei asialla ollut väliä, sillä loputkin ammuttaisiin, kun heidät luovutettaisiin saksalaisille. Sotavangit kuitenkin asetettiin suomalaisen kenttäoikeuden eteen ja lopulta sotaylioikeus langetti 12 vangille kuolemantuomion vihollisen avustamisesta ja törkeästä ryöstöstä helmikuussa 1943.

Kairalan tapausta ja suomalaisten toimintaa siinä tutkittiin jo sodan aikana, mutta se ei johtanut tuolloin syytetoimiin vaan katsottiin, että kyseessä oli ymmärrettävä väärinkäsitys. Sodan päätyttyä sotavankileirien tutkimuskeskus otti asian uudelleen käsittelyyn ja vaati Mäelle ja Laineelle rangaistusta yllytyksestä käskynalaisten sotavankien murhiin. Nyt kenttäoikeus tuomitsi molemmat yksin teoin tehdystä 20 sotavangin kuolemantuottamuksesta ja varomattomuudesta tapahtuneesta virkarikoksesta kahden (Mäki) ja yhden (Laine) vuoden vankeuteen. Mäki haki tuomioonsa muutosta ja sotaylioikeus vapauttikin

[1163] Yhteysesikunta Roi oli päämajan alainen esikunta, jonka tehtävä oli yhteyden pito Pohjois-Suomessa olevien saksalaisjoukkojen kanssa (20. Armeijakunta, AOK Norwegen). Yhteysesikunta Roin esikunta sijaitsi saksalaisten esikunnan yhteydessä Rovaniemellä. Yhteysesikunnan päällikkönä toimi eversti Oiva Willamo.

[1164] Einsatzkommando Finnland oli kansallissosialistisen Saksan pääturvallisuusvirasto RSHA:n alainen turvallisuuspoliisin erikoisyksikkö, joka toimi Pohjois-Norjassa ja Pohjois-Suomessa jatkosodan aikana. Einsatzgruppen-komennuskuntia toimi myös muualla Saksan itärintamalla. Suomessa sen tehtävänä oli etsiä Saksan ideologisiksi tai rodullisiksi vihollisiksi katsotut henkilöt sotavankien joukosta ja tuhota heidät. Yksikön komentajana toimi aluksi SS-Obersturmbannführer Gustav vom Felde ja kevättalvesta 1942 lähtien SS-Untersturmführer Wilhelm Laqua. Silvennoinen 2008.

hänet tammikuussa 1947. Ojasti oli lähtenyt sodan päättyessä saksalaisten mukana Norjaan eikä enää palannut Suomeen, joten häntä ei tavoitettu oikeuden eteen.[1165]

Kairalan ”kapina” osoittaa ensinnäkin sen, että valvontaviranomaisten partisaanipelkoon oli jonkinasteista syytä. Nythän oli tapahtunut pahin mahdollinen skenaario, kun partisaanit hyökkäsivät heikosti vartioidulle sotavankien työpisteelle ja vapauttivat sillä olleet sotavangit. Vapautetut vangit eivät kuitenkaan ryhtyneet vastarintaan vaan nälkiintyneiden miesten mielessä oli ensimmäisenä ruoka. Kairalan tapaus on myös osoitus sodan viitekehyksessä helposti tapahtuvasta kostosta sekä sotavankien toissijaisuudesta ja käsityksestä, että näiden kaltoin kohtelusta ei joudu vastuuseen. ”Kapinan” jälkiselvittelyt, joissa suomalaiset selkeästi toimivat lainvastaisesti teloittaessaan kymmeniä vankeja oikeastaan pelkän karkaamisen perusteella, ei johtanut sodan aikana yhdenkään suomalaisviranomaisen joutumiseen tästä vastuuseen.

Vankien (oletettu) kurittomuus tai vaarallisuus ja tästä syystä pelko heitä kohtaan oli ymmärrettävää erityisesti rintamaoloissa. Varsinkin hyökkäysvaiheessa saatiin usein suuria määriä vankeja kerrallaan eikä heille aina riittänyt tarpeeksi vartijoita. Tällöin kurin aikaansaamiseksi käytettiin välillä ankariakin keinoja, kuten sotavankien ampumisia esimerkkinä toisille. Sotavankileireillä oli myös yleensä liian vähän vartijoita, mikä teki kapinahankkeista tai niiden huhuista pelottavampia. Kuten Antti Kujala hyvin huomauttaa, tämä *ei* selitä sitä, miksi vankileireillä pystyttiin pitämään vangit hyvin kurissa vuosina 1943–1944 selvästi aiempaa vähemmillä ampumisilla.[1166] Sotavankien oletettu vaarallisuus ei kuitenkaan yllyttänyt ainoastaan laittomien kurinpitokeinojen käyttöön vaan myös lainmukaisia rangaistussääntöjä kovennettiin tai yritettiin koventaa juuri keväällä 1942.

Rangaistussäännön kovennus

Sotavankileirien kurinpitosäännössä 9.7.1941 määriteltiin, mitä rangaistuksia sotavangeille voitiin antaa ja kuka niitä saattoi määrätä. Kurinpitosääntöä täydennettiin 5.8.1941 sekä 11.3.1942. Alkuperäisissä säännöissä kurinpitorangaistuksen määräysvalta oli vain sotavankileirin päälliköllä, mutta myöhemmin rangaistusvaltaa laajennettiin niin, että se myönnettiin samassa laajuudessa myös sotavankileirin päällikön apulaiselle ja vartioston päällikölle. Lisäksi vartioupseerille ja parakkiupseerille myönnettiin valta rangaista sotavankeja kurinpidollisesti pienemmistä järjestysrikkomuksista.[1167]

Kurinpitorangaistuksina voitiin käyttää seuraavia: vangeille uskotun erityisen toimen menettämistä, vangeille kuuluvien töiden suorittamista vuorotta enintään kahdeksan kertaa ja vangin sulkemista valoisaan huoneeseen enintään kolmeksi tai pimeään huonee-

[1165] Silvennoinen 2008, 266–275. Ks. myös Mikkola 2000, 100–102 ja esim. Soikkanen 2000, 42–49. Mäki itse selitti, ettei ollut paikalla vankeja ammuttaessa eikä hän ollut antanut käskyjä ampua vankeja. Jälkikäteen on vaikea arvioida, mikä oli kenenkin tilanteessa mukana olleen todellinen vastuu tapahtuneesta.
[1166] Kujala 2008, 262–263.
[1167] Kotijoukkojen esikunta, n:o 618/Järj.1b/sal., 9.8.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Hallikainen 2000, 75.

seen enintään kahdeksaksi vuorokaudeksi kerrallaan. Lisäksi muonan vähentämistä sai käyttää rangaistusten koventamiseksi muiden rangaistusten paitsi vuorotta työskentelyn kohdalla. Jos nämä rangaistukset eivät tehonneet ja vanki ei ollut upseeri tai vastaavan arvoinen, saattoi vankileirin päällikkö määrätä raipparangaistuksen, joka sai olla enintään 25 lyöntiä[1168]. Raipparangaistuksen oli tarkoitus olla viimesijainen rangaistusmuoto, mutta todellisuudessa sitä käytettiin eniten. Rangaistuskäytäntö tosin oli melko kirjava ja samoista rikkeistä annettiin sotavangeille eri sijoituspaikoissa hyvin erilaisia rangaistuksia.[1169] Paikallisten komentajien valta oli suuri, mikä osaltaan vaikutti siihen, että olosuhteet eri leireillä ja muissa sijoituspaikoissa muodostuivat erilaisiksi.

Sotavankeihin Suomessa jatkosodan aikana sovellettu rangaistussäännöstö siis salli jo alkujaankin vankien ruumiillisen kurituksen, mikä oli Geneven sopimuksen vastaista.[1170] Yleisesikunnan päällikkö Erik Heinrichs selitti sodan jälkeen sotaylioikeudelle, että raipparangaistuksen käyttöönotto jatkosodan aikana pohjautui talvisodan kokemuksiin, jotka osoittivat, että tarvittiin jokin ruumiillinen kurinpidollinen rangaistus sotavankien aisoissa pitämiseksi. Heinrichs vakuutti, että kaikki sotavangeista vastaavat viranomaiset olivat sodan aikana yksimielisiä siitä, että raipparangaistuksen käyttö tai ainakin sen uhka oli ehdottoman välttämätön kurin säilymiseksi sotavankileireillä. Raipparangaistuksen myöntöoikeuden laajennusta elokuussa 1941 ja maaliskuussa 1942 Heinrichs perusteli sillä, että sen käytöstä oli saatu myönteisiä kokemuksia ja tilanne oli koko ajan pakottava eli sotavangit olivat kurittomia. 11.3.1942 annettu käsky laajensi rangaistuksen määräämisoikeuden lisäksi raipparangaistuksen käyttöoikeuden kotijoukkojen leireiltä myös sotatoimialueen leireihin ja muodostelmiin sekä kuria rikkoneisiin upseereihin.[1171] Itse asiassa rangaistuksen määräämisoikeuden laajennus vain laillisti jo käytössä olleen järjestelmän, sillä työpisteiden johdossa olleet aliupseerit olivat jo sodan alkuajoista lähtien rankaisseet sotavankeja raipoin.[1172] Uudessa ohjesäännössä kuitenkin oli myös lievennyksiä rangaistuksiin. Aikaisemman ohjesäännön mukaan sotavankien rangaistuksena voitiin käyttää muonan vähentämistä, mutta nyt muonan vähennys sallittiin ainoastaan kolmen vuorokauden ajaksi ja lisäksi ohjesääntöön lisättiin, että rangaistuksen täytän-

[1168] Raipparangaistuksen antamisesta oli erilaisia variaatioita. Viipurin sotavankileiri 6:n maatalousupseerina toiminut Vilho E. Virtanen kuvaa muistelmissaan raipparangaistuksen antoa seuraavasti: ”Tuomittu riisui paitansa ja hänet komennettiin maahan mahalleen. Märkä ’hantuuki’ vielä selkään. Joku vartiostosta otti piiskat [kaksi pikkusormen paksuista karsittua pajua] ja hartaasti ja harvaan alkoi kuritus”. Virtanen 2010, 76. Eino Pietola kuvaa raipparangaistuksen antoa sotavankileiri 32:lla: ”Raipparangaistus oli julkinen tilaisuus - - aukion keskellä oli korokkeeksi asetettu lava, jonka päälle vangin tuli asettua vatsalleen, ylävartalo osittain paljaana. Raipan muodosti pitkään puuvarteen sidottu nippu päällystettyä kupari- tai teräslankaa. Raipalla annettu voimakas isku kohdistettiin vangin selkään. Raippa ei rikkonut luita, mutta aiheutti ankaraa kipua.” Pietola 1987, 165.

[1169] Päämaja, Linnoitusosasto, n:o 9762/Linn.1/1 r sal., 6.10.1941 kirjelmän liite 3: Päämaja, n:o 258/Järj. 2/sal., Sotavankileirien kurinpitosääntö, 9.7.1941, T 19653/5–6. KA/Sörnäinen. Hallikainen 2000, 76–77, 81–86. Ks. luku Toisen maailmansodan lait.

[1170] Samoin Geneven sopimuksen vastaisia kurinpitorangaistuksia olivat kovennettu aresti ja muonan vähentäminen. Geneven sopimus sotavankien kohtelusta 1929, osa II, luku 2 artikla 11 ja osa V, luku 3, I artikla 46: Schindler & Toman 1988, 344, 351. Hallikainen 2000, 81.

[1171] Erik Heinrichsin kokoelma: Heinrichsin selvitys sotaylioikeudelle siitä, miksi raipparangaistus otettiin käyttöön (7.11.1945), Pk 1172/16. KA/Sörnäinen.

[1172] Kujala 2008, 223.

töönpanosta oli hankittava lääkärin lausunto, mikäli oli aihetta olettaa, että se vaarantaisi vangin terveyden.[1173]

Kurinpitosääntö uudistettiin vielä syyskuussa 1943, jolloin vartiohenkilöstön raipparangaistuksen määräämisoikeutta vähennettiin[1174] ja upseerien kohdalla raipparangaistus kiellettiin uudelleen. Naisten rankaisu raipoin oli kielletty virallisesti jo 10.12.1942.[1175] Raipparangaistuksen käyttöä rajoitettiin lisää vuoden 1944 kuluessa ja lopullisesti se kumottiin 10.10.1944.[1176]

Heinrichs perusteli raipparangaistuksen tarpeellisuutta myös sillä, että se suojeli vankeja itseään. Mikäli raipparangaistusta ei olisi ollut, olisi vartijoiden ollut turvauduttava vielä useammin ampuma-aseeseen vankien hillitsemiseksi. Heinrichs totesi, että ”heti sen jälkeen, kun raipparangaistuksen käyttö sallittiin sotatoimiyhtymienkin vankileireillä, sotavankien ampumiset saatiin aivan ratkaisevalla tavalla vähenemään”.[1177] Ennen raipparangaistuksen käyttöoikeuden laajennusta päämajan järjestelyosasto antoi sotavankien käsittelystä käskyn, jossa se totesi, ”että sotavankien vartiomiehistö on eräissä tapauksissa kohdellut sotavankeja mielivaltaisesti, jopa raa’astikin ja että asianomainen päällystö, jonka tehtävänä on ollut sotavankien käsittelyn valvonta, ei ole riittävän tehokkaasti puuttunut asiaan havaitsemiensa luvattomien menettelytapojen estämiseksi. Tämän johdosta käsketään kaikkia niitä, jotka joutuvat osallistumaan sotavankien käsittelyyn, noudattamaan siinä laillisia ja annettujen määräysten mukaisia menettelytapoja.”[1178] Kotijoukkojen esikunta välitti käskyn myös alaisilleen leireille, vaikka se totesikin, että sen ”tietoon ei ole tullut, että sen alaisten sotavankileirien henkilöstö olisi syyllistynyt liittymiskirjelmässä mainitunlaiseen ohjeitten vastaiseen menettelyyn”.[1179] Sotavankien mielivaltainen rankaisu oli enemmän sotatoimiyhtymien alaisten sotavankimuodostelmien ongelma, mutta mielivaltaisia rangaistuksia jaettiin myös sotavankileireillä.[1180]

Yleisesikunnan päällikkö Heinrich muistutti vielä maaliskuussa 1942 sotavankileirejä ja rintamajoukkoja sotavankien kohtelussa esiintyneiden epäkohtien vuoksi: ”Päämaja vaatii, että raakuus ja mielivalta leireissä ja sotavankien käsittelyssä yleensäkin lopetetaan määrätietoisin toimenpitein”.[1181] Kurinpitovallan väärinkäytöksistä ja niiden val-

---

[1173] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 996/Järj.2/sal., 11.3.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[1174] Se jäi vain sotavankileirin päällikön ja apulaispäällikön sekä erillisen työleirin päällikön oikeudeksi.
[1175] Erik Heinrichsin kokoelma, Liite 1 Erik Heinrichsin selvitykseen sotaylioikeudelle siitä, miksi raipparangaistus otettiin käyttöön (7.11.1945), Erik Castren, 31.10.1945, Pk 1172/16. KA/Sörnäinen. Kujala 2008, 226.
[1176] Tammikuussa 1944 raipparangaistusta ei saanut määrätä suomenheimoisille tai puolalaisille vangeille kuin sotavankikomentaja. 9.5.1944 raipparangaistukset määrättiin toimeenpantavaksi kuuden kuukauden koeajalla. Syyskuun alussa 1944 määrättiin, ettei raipparangaistuksia toistaiseksi saa määrätä tai panna täytäntöön. Hallikainen 2000, 85–86.
[1177] Erik Heinrichsin kokoelma, Liite 1 Erik Heinrichsin selvitykseen sotaylioikeudelle siitä, miksi raipparangaistus otettiin käyttöön (7.11.1945), Erik Castren, 31.10.1945, Pk 1172/16, KA/Sörnäinen.
[1178] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 340/Järj.2/sal., koskee: sotavankien käsittelyä, 26.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[1179] Kotijoukkojen esikunta, n:o 640/Järj.1b/sal., koskee: sotavankien käsittelyä, 29.1.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[1180] Kujala 2008, 239–244.
[1181] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 881/Järj.2/sal., koskee: sotavankien kohtelua sv. leirissä n:o 14, 6.3.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

vonnasta muistutettiin myös suoraan sotatoimiyhtymiä vielä loppuvuodesta 1942.[1182] Käskyt kertovat jo osaltaan siitä, että mielivaltaa sotavankien kohtelussa todella tapahtui, kuten tapahtumat linnoitusosaston alaisissa sotavankikomppanioissa osoittavat.[1183] Johtuiko mielivaltaisten rangaistusten käytön väheneminen keväällä 1942 sitten raipparangaistuksen laajennuksesta, on kyseenalaista. Antti Kujala esittää sotavankien ampumis- ja pahoinpitelytapausten vähentyneen ainakin Kannaksen ryhmän alaisissa sotavankikomppanioissa keväällä 1942 hetkellisesti ilmiannon vuoksi, joka aiheutti asian tutkinnan IV armeijakunnan alueella.[1184]

Kuolemanrangaistus

Sotavanki oli Suomessa toisen maailmansodan aikana olemassa olevan lainsäädännön mukaan mahdollista tuomita kuolemaan, mutta vain kenttäoikeuden päätöksellä. Sotaväen rikoslain 64 §:n mukaan sotavanki, joka teki teon saattaakseen valtakunnan tai liittovallan joukkoja vaaraan tai auttaakseen tai suosiakseen vihollista, voitiin tuomita kuolemanrangaistukseen. Samoin pykälän 65 mukaan sotavanki, joka oli antanut kunniasanan olla karkaamatta mutta tästä huolimatta karkasi, voitiin tuomita kuolemanrangaistukseen. Juuri nämä sotaväen rikoslain kohdat olivat esteenä Suomen liittymiselle Geneven vuonna 1929 tehtyyn sotavankeja koskevaan yleissopimukseen, jonka mukaan sotavankeja ei saanut tuomita muihin kuin samoista rikoksista maan oman armeijan sotilaille säädettyihin rangaistuksiin. Sotavangin tekemistä rikoksista tuomittiin oikeudessa jatkosodan aikana 29 henkilöä kuolemaan ja heistä teloitettiin 24. Käytännössä monet kuolemaantuomittujen teoista eivät täyttäneet pykälien 64 ja 65 vaatimuksia.[1185]

Monet sotavankiasioista ja turvallisuudesta vastaavat viranomaiset kuitenkin pitivät rankaisuvaihtoehtoja joko liian hankalina, koska ankarimmat rangaistukset oli mahdollista toimeenpanna vain kenttäoikeuden kautta tai liian lievinä, koska kurinpitoteitse toteutettavat rangaistukset eivät sisältäneet tarpeeksi ankaria vaihtoehtoja. Pelkkä raipparangaistuksen laajennus ei kaikkien mielestä ollut riittävä kurinpitosäännön kovennus. Valvontaosasto oli ollut koko syksyn huolissaan sotavankien leväperäisestä vartioinnista ja vaati sotavankien kurinpitosääntöön kovennuksia jo joulukuussa 1941. Valvontaosasto muun muassa totesi: ”Leireillä rikkomuksista annettavat pikkurangaistukset eivät saa ryssien selkiä pysymään nöyrinä” ja vaati rangaistusten koventamista erityisesti karkureiden kohdalla.[1186] Myös kotijoukkojen esikunta oli ehdottanut marraskuussa 1941 ku-

[1182] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 150/Järj.4/sal, päiväämätön (liittyy kirjelmään, joka on päivätty 26.12.1942), Aunuksen ryhmän esikunnalle, T 7230/3. KA/Sörnäinen.
[1183] Ks. luku Sotatoimiyhtymien sotavangit.
[1184] Kujala 2008, 183–186. Ks. myös luku Sotatoimiyhtymien sotavangit.
[1185] Lindstedt 1999, 145–146, 201, 258–262. Mikkola 2000, 98 – 99. SRL 64 § ja 65 §. Suomen asetuskokoelma 1919, n:o 71.
[1186] Päämaja, Valvontaosasto, vastavakoilutoimisto, n:o 518/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus joulukuulta 1941, 16.1.1942, T 8362/8. KA/Sörnäinen.

rinpitosäännöksen tiukentamista sekä siviilien ja sotavankien luvattoman kanssakäymisen kriminalisointia.[1187]

Sotavankileirien tarkastaja M. H. A. Spåre pohti helmikuun lopulla 1942, jolloin sotavankien kuolleisuus oli huipussaan, Kemin sotavankileiri 9:ää koskevassa tarkastuskertomuksessaan sotavankien kurittomuutta ja sen kasvua. Helmikuun aikana sotavankileiri 9:llä kuoli vähintään 346 sotavankia pääosin aliravitsemuksesta johtuviin infektiotauteihin.[1188] Se oli yksi kuolleisuuskatastrofissa kovimmin kärsineistä leireistä, mutta Spåre ei yhdistänyt vankien nääntymistä mitenkään kurittomuuteen. Spåren mielestä ”[sota]v[anki]leirien kurinpitosäännön edellyttämät rangaistukset ovat osoittautuneet tehottomiksi. Leirin päällikkö ilmoitti, etteivät vangit pelkää edes raipparangaistuksia ja kun heitä ei uhkaa ankarammat rangaistukset, jollaiseen ovat kotimaassaan tottuneet, niin pitävät he tätä heikkouden merkkinä ja uppiniskaisuus kasvaa, etenkin, kun heille on levitetty huhuja neuvostojoukkojen voitosta ja saksalaisten perääntymisestä.” Hän jatkaa: ”[e]räs vanki sai raipparangaistuksen elintarpeiden varastamisesta ja ilmoitti heti rangaistuksen kärsittyään aikovansa ensitilassa toistaa rikoksen. Vangit ottavat kylmästi 20 raippaa siitä, että ovat varastamalla onnistuneet hankkimaan itselleen ehkä montakin salaa nauttimaansa ateriaa. Ainoa rangaistus, jota vangit ovat pelänneet, on jonkun tai joidenkin aterioiden poisottaminen, mutta sitä ei voitane käyttää ainakaan vankien terveydentilan ollessa nykyisellään.”[1189]

Spåre päätyi ehdottamaan sotavankien rangaistussäännön tuntuvaa koventamista ja ehdotti sotavankileirien päälliköille oikeutta määrätä kurinpitoteitse kuolemanrangaistus kurittomille sotavangeille. Spåre perusteli kuolemanrangaistusta sillä, että Suomen kurinpitojärjestelmä oli neuvostovangeille liian lievä. Spåren mukaan ”suurin osa sotavangeista on kasvanut neuvostolassa aivan toisenlaisen uhan pelossa. He ovat siihen [kuolemanrangaistukseen] jo niin tottuneet, etteivät muunlaiset rangaistukset heitä pelota. Eräät muut s[ota]v[anki]leireillä sattuneet törkeät tapaukset viittaavat sitä paitsi siihen, että sotavankimme ovat kotimaassaan saamansa huonon tai nurinkurisen kasvatuksen kautta siinä määrin luonteeltaan raaistuneet, ettei heitä voi käsitellä saman mittapuun mukaisesti kuin muita.”[1190] Äärimuodossaan tämä aikalaisille tyypillinen käsitys kansojen eroista muuntui näkemykseksi, että venäläinen ei osaa olla muuta kuin orja eikä häntä voi muunlaisena kohdella.[1191] Tämä tuli esille muun muassa IV armeijakunnan linnoitusosastolla 19.11.1941 annetussa käskyssä, jonka perusteella useita neuvostosotavankeja surmattiin linnoitusosaston sotavankikomppanioissa laittomasti: ”ryssä on aina ryssä ja kohtelun ja

---

[1187] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1429/Järj.1b/sal., 27.2.1942, T 19653/7–8, KA/Sörnäinen.

[1188] Kansallisarkiston tietokannan jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista mukaan. KA.

[1189] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1420/Järj.1b/sal., 26.2.1942, liite: P. M. n:o 11, Tarkastuskertomus sv.leireissä n:o 9 ja 19 sekä 28. ja 58.SotaS:ssa 18.2.–21.2.1942 toimitetussa tarkastuksessa tehdyistä havainnoista. T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[1190] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1420/Järj.1b/sal., 26.2.1942, liite: P. M. n:o 11, Tarkastuskertomus sv.leireissä n:o 9 ja 19 sekä 28. ja 58.SotaS:ssa 18.2.–21.2.1942 toimitetussa tarkastuksessa tehdyistä havainnoista. T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[1191] 1900-luvun alun venäläiskuvaan Suomessa liittyi käsitys venäläisen kansanluonteen kahdesta puolesta. Käsityksen mukaan kansanluonteen hyvät puolet tulivat esille kun venäläiset pidettiin hallittuina orjan asemassa, mutta hallitsijoiksi päästessään he ryhtyisivät mielivaltaisiksi ja tavoittelemaan vain omaa etuaan. Karemaa 1998, 12–17.

kurin on oltava sen mukainen. Mikään hempeäkätisyys ei saa tulla kysymykseen, koska ryssä ei ole koskaan sellaiseen tottunut ja pitää sitä isännän heikkouden merkkinä.”[1192]

Hallinnollinen toimisto tekikin päämajalle esityksen kurinpitosäännön koventamiseksi ja kuolemanrangaistuksen käyttöönottamiseksi. Yleisesikunnan päällikkö vastasi tähän käskien kotijoukkojen esikuntaa tekemään uuden esityksen kurinpito-ohjesäännöstä, mutta hylkäsi kuolemanrangaistusesityksen.[1193] Kuolemanrangaistus oli otettu esille päämajassa jo ennen Spåren 24.2.1942 päivättyä ehdotusta, sillä rangaistussäännön koventaminen ja kuolemanrangaistuksen käyttöönotto olivat olleet keskustelun kohteena kotijoukkojen esikunnan esikuntapäällikkö A. E. Martolan ollessa päämajassa käymässä 17.2.1942.[1194] Itse asiassa jo marraskuussa 1941 kotijoukkojen esikunta oli ehdottanut kuolemanrangaistuksen laajennusta niin, että kaikki karkaamista yrittäneet sotavangit olisivat kuolemantuomiouhan alaisia. Päämajan tästä tekemä aloite tyssäsi oikeusministeriöön, jossa asia katsottiin liian kyseenalaiseksi kansainvälisoikeudellisesta näkökulmasta.[1195] Lisäksi suomalaiset saivat kannustusta kansainvälisten sopimusten noudattamiseen hieman yllättävältä taholta, nimittäin Saksasta.

Päämajan järjestelyosaston päällikkö kenraalimajuri Isakson pyysi maaliskuun alussa 1942 ulkomaanosaston kautta saksalaisviranomaisilta tietoja siitä, minkälaisia rangaistuksia venäläisille sotavangeille määrättiin kurinpitoteitse ja millä tavoin sotavankeja rangaistiin karkaamisesta, sen yrityksestä tai valmistelusta. Isakson perusteli pyyntöä sillä, että ”[o]mien menettelytapojemme tarkistamiseksi on tärkeätä saada selville, mitä menettelytapoja saksalaiset noudattavat venäläisten sotavankien käsittelyssä ja erityisesti, kuinka tarkoin he tällöin noudattavat kansainvälisiä sopimuksia.”[1196] Saksalaiset vastasivat, ettei venäläisten sotavankien suhteen ole tarkempia määräyksiä ja että ”venäläistenkin sotavankien rankaisun suhteen on noudatettava sotavankien kohtelusta tehtyä sopimusta”, mutta tottelemattomuus ja työnteosta kieltäytyminen oli silti häikäilemättömällä ja tarmokkaalla toiminnalla tukahdutettava.[1197]

Sotavankien rangaistusuhan koventamiseksi Suomessa sovellettiin myös keinoa, jonka avulla voitiin kiertää lainsäädäntö, joka kielsi kuolemanrangaistuksen langettamisen sotavangin karkaamisesta. Vartioinnin tehostamiseksi ja sotavankien karkailun vähentä-

---

[1192] Lainaus: Kujala 2008, 172. Ks. myös luku Sotavankikomppaniat. Samaa seikkaa painotettiin myös vuonna 1942 painetuissa ohjeissa”Sotavankien työnantajille, työnjohtajille ja vartioille”, joissa todettiin, että ”[v]ankeja tulee pitää yleensä tiukassa kurissa. Siihen he ovat tottuneet ja se on ainoa, mitä he kunnioittavat.” Ohjeet ”Sotavankien työnantajille, työnjohtajille ja vartioille”, liitteenä kirjelmässä: Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö, Työvoima-asiain osasto, n:o 9-5154, 21.5.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[1193] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1420/Järj.1b/sal., 26.2.1942, liite: P. M. n:o 11, Tarkastuskertomus sv.leireissä n:o 9 ja 19 sekä 28. ja 58.SotaS:ssa 18.2.–21.2.1942 toimitetussa tarkastuksessa tehdyistä havainnoista: Kertomuksen reunahuomautukset. T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[1194] A. E. Martolan kokoelma, käsinkirjoitettu muistio: ”Retki Päämajaan 17.2. Esille otettuja asioita.” Pk 1440/17. KA/Sörnäinen. Sama tapaus on mainittu myös Martolan päiväkirjoissa, mutta pvm:llä 20.–21.2.1942 (eli joka tapauksessa ennen Spåren ehdotuksen päivämäärää). A. E. Martolan kokoelma, päiväkirja 20.–21.2.1942, Pk 1440/65. KA/Sörnäinen.

[1195] Lindstedt 1999, 148. Ks. myös Syrjämäki 2004, 188.

[1196] Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 861/Järj.2/sal, 4.3.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[1197] Käännös, Jäljennös: Suomen lähetystö, Puolustusvoimien pääesikunnan Attacheaosasto, n:o 1542/42, Suomen sotilasasiamies Berliinissä Herra Eversti Horn, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

miseksi 17. divisioonassa alettiin kesällä 1942 pyytää kunniasanaa vangeilta karkaamisen varalta, koska tällöin sotaväenrikoslain mukaan (SRL 65 §) vanki voitaisiin tuomita karkaamisesta kuolemanrangaistukseen. Valvontaosasto piti keinoa erinomaisena. Yhtään sotavangin karkaamista ei kunniasanakäytännön käyttöönoton jälkeen ollut tapahtunut 17. divisioonan alueella.[1198] Kunniasanakäytäntö oli vanhaa perua sotavankien käsittelyssä, sillä ennen 1800-lukua ja massavangitsemisia yksi sotavankien tavallisista hallintakeinoista oli heidän vapauttamisensa tietynlaiseen ehdonalaiseen vapauteen kunniasanaa vastaan. Tosin tuolloin kunniasana annettiin siitä, että sotavanki ei enää ota osaa kamppailuun.[1199]

Suomessa kunniasanakäytäntöä kehiteltiin VI armeijakunnan johdossa kesällä 1942. Armeijakunnan sotatuomari Erkki von Hellens, syyttäjä Olavi Korte, esikuntapäällikkö A. Marttinen ja eräs kapteeni pohtivat huhtikuussa 1942 mitä voitaisiin tehdä sotavankien karkailulle ja mikä olisi laillinen tapa langettaa karkureille ankarampia rangaistuksia. Koska Suomen sotaväen rikoslain 65 § määräsi, että sotavanki, joka pakeni vankeudesta tai ehdollisesta vapaustilasta rikkoen kunniasanansa olla pakenematta, voitiin tuomita kuolemaan, elinkautiseen tai vähintään 8 vuoden kuritushuonerangaistukseen, päätettiin armeijakunnan vankien nimet kerätä vihkoon, jossa he antoivat tällaisen kunniasanan. Sodan jälkeen useat todistajat väittivät, että sopimusteksti olisi sallinut karanneiden vankien ampumiset jopa ilman kenttäoikeuden päätöstä, mutta vihkoja ei ole säilynyt yhtäkään, joten varmuutta tästä ei ole. VI armeijakunnan kenttäoikeus joka tapauksessa langetti sitoumuksen perusteella elo-syyskuussa 1942 kolme kuolemantuomiota.

Kunniasanakäytäntö loppui Mannerheimin kieltoon 6.9.1942, mikä todennäköisesti liittyi siihen, että päämaja katsoi edellä esitetyn kunniasanakäytännön olleen ristiriidassa Haagin yleissopimuksen kanssa. Kunniasanan ottamisen edellytyksenä oli, että sotavankikarkurin oman maan lait sallisivat sen.[1200] Suomi ei ollut ainoa sotijaosapuoli, joka oli keksinyt vaatia sotavangeilta kunniasanaa olla karkaamatta. Esimerkiksi Japanissa vankien pakottaminen kunniasanan antamiseen oli verrattain yleistä, koska sen avulla saatettiin tuomita karanneita sotavankeja kovempiin rangaistuksiin kuin muuten olisi ollut mahdollista.[1201] Myös saksalaiset koettivat helpottaa sotavankien vartiointia vaatimalla näiltä, joskus pakkokeinoin, kunniasanalupauksia.[1202]

***

Kuolemanrangaistuskeskustelu liittyy sodan todellisuuteen ja sen luomaan viitekehykseen aikalaisille, heidän toiminnalleen, mielipiteilleen ja asenteilleen. Kovien rangaistusten vaatimus oli sodan ympäristössä ymmärrettävä, koska kuoleman ja väkivallan uhka

[1198] Päämaja, Valvontaosasto, n:o 9555/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus kesäkuulta 1942, 20.7.1942, T 8362/10. KA/Sörnäinen. SRL 65 §, Suomen asetuskokoelma 1919, n:o 71.
[1199] Neff 2010.
[1200] Mikkola 1976, 117. Kujala 2008, 270–274.
[1201] Towle 2010.
[1202] Barker 1974, 117–118.

olivat muutenkin jatkuvasti läsnä aivan eri tavalla kuin rauhan aikaan.[1203] Monesti ylempi ja alempi upseeristo kannattivat kuolemanrangaistusta myös suomalaisille sotilaille varsinkin karkuruus- ja kieltäytymistapauksissa. Kuolemanrangaistus oli mahdollista langettaa sotaväen rikoslain mukaan jatkosodan alussa erinäisistä kuuliaisuusrikoksista sekä pelkuruudesta, jos siihen oli liittynyt muiden yllyttämistä mukaan.[1204]

Sotatuomari Paavo Alkio kirjoittaa jatkosodan aikaisissa päiväkirjoissaan upseereilla olevan ”aivan yleisen, nappi otsaan teorian, joka heidän mielestään on ainoa kenttäoikeuksille annettava menettelytapa-ohje”.[1205] Hän jatkaa samasta aiheesta myöhemmin: ”Olen usein maininnut tässä kirjassa, kuinka verenhimoinen yleensä alemman upseeriston ja usein ylemmänkin suhtautuminen sotilasoikeudenkäyttöön on. Useimpien mielestä kuolemanrangaistus on melkein ainoa, jota kenttäoikeuden sopii käyttää ja kun sitten kenttäoikeus jossain, kuten talvella tapahtui 7. D:ssä, tuomitsee omia miehiä kuolemaan, tästä kerrotaan ihaillen kuin jostakin suurestakin sotatuomarin urotyöstä.”[1206] Muun muassa kenraalimajurit Paavo Talvela ja Antero Svensson kannattivat kuolemanrangaistuksen laajempaa käyttöä jo hyökkäysvaiheessa 1941, jolloin kieltäytymisistä ja karkuruudesta tuli iso ongelma rintamajoukoissa. Hyökkäysvaiheen seitsemän kuolemantuomiota annettiinkin juuri Talvelan VI armeijakunnassa, mutta näistä vain kaksi 7. divisioonassa annettua, joista Alkio edellä mainitsee, pantiin pikaoikeuden päätöksellä täytäntöön. Yleisesti päämaja otti tuolloin lievemmän kannan ja ohjeisti, että kiinni saadut karkurit tuli ensisijaisesti pyrkiä yksikön päällikön päätöksellä palauttamaan joukko-osastoonsa.[1207] Kuolemanrangaistuksen käyttöoikeuden laajennuksen päädyttiin vasta joukkopakojen säikäyttämänä kesällä 1944, jolloin lakimuutos mahdollisti kuolemanrangaistuksen myös pelkästä toistetusta karkuruudesta.[1208]

Upseerien ”verenhimoisuus” koski sotatuomari Alkion mukaan oman armeijan sotilaille annettavien rangaistusten lisäksi venäläisille vakoilijoille ja desanteille annettavia rangaistuksia. Kenraalit yrittivät Alkion mielestä painostaa sotatuomareita tuomitsemaan molemmissa tapauksissa omien rangaistusnäkemystensä mukaisesti.[1209] Alkio itsekään ei silti vastustanut sota-ajan kuolemantuomiota, jos se oli oikeuden päätöksellä ja tutkitusti annettu. Hän kirjoitti, määrättyään ensimmäisen kuolemanrangaistuksensa, ”[k]un aikoinani kirjoitin kuolemanrangaistusta vastaan, eroitin pois sota-ajan rangaistukset. Pidin jo silloin tätä rangaistusmuotoa sodan aikana välttämättömänä. Mistään periaatteistani minun ei ole tarvinnut luopua. Tehtävä ei ole ollut minulle mitenkään vaikea: sota on sotaa; isänmaa on isänmaa.”[1210]

Sodan viitekehyksen aiheuttama rangaistuksia koventava tendenssi heijastui sekä sotavankien kurinpitoon että oman armeijan sotilaiden rankaisuun, mutta eri seikat rajoitti-

---

[1203] Viitekehyksen tärkeydestä ks. esim. Neitzel & Welzer 2011, 273–296, 301–355, erit. 312. Ks. myös suomalaisten sotapsykiatrien rintamalla hermonsa menettäneiden sotilaiden hoitoon soveltamista ankarista ja rankaisevista hoitomuodoista Kivimäki 2013b, 319–364.
[1204] Lindstedt 1999, 137–138.
[1205] (14.9.1941) Alkio 2006, 111.
[1206] (28.4.1942) Alkio 2006, 250.
[1207] Lindstedt 1999, 480–482. Ylikangas 2007, 206. Ks. myös Talvela 1977, 68–70, 107–108.
[1208] Lindstedt 1999, 138–145.
[1209] Alkio 2006, 297–301.
[1210] (27.8.1942) Alkio 2006, 307.

vat tätä tendenssiä. Sotavankien kohdalla ulkoisina rajoittavina tekijöinä olivat kansainvälinen valvonta ja Suomen maine länsivaltojen silmissä sivistyneenä länsimaana sekä toisaalta myös sotatilanne, joka ei enää luvannut nopeaa voittoa. Armeijan sotilaiden osalta ulkoisena rajoittavana tekijänä oli miehistön sekä kotirintaman mielialat eli valtion sisäpolitiikka ja sisäinen järjestys. Molemmat pidäkkeet ovat demokraattisille kulttuureille ominaisia.[1211] Tässä suhteessa Suomi alkoi taas lähentyä omakuvansa ideaalia.

Sotavankien rangaistusten koventamiskeskustelu osoittaa, että suomalaiset sotavankiviranomaiset eivät ymmärtäneet tai halunneet ymmärtää syy-seuraussuhdetta nälän ja siitä johtuvan kurittomuuden tai ”laiskuuden” välillä. Kovia rangaistuksia pidettiin sodan oloissa oikeutettuina ja tarpeellisina, jotta saatiin aikaan tarvittavaa kuria. Sotavankien rangaistusten kovennusajatus saattoi myös liittyä syksyllä 1941 ja talvella 1941–1942 erityisesti sotatoimialueella olleiden sotavankien kohtelussa esiintyneisiin mielivaltaisuuksiin.[1212] Mikäli sotavankien kurinpidollinen ampuminen sallittaisiin, se legitimoisi jo vallalla olleen käytännön, aivan kuten raipparangaistuksen laajennuksen kohdalla tapahtui. Päämajassa kuitenkin ilmeisesti ymmärrettiin, mitä kuolemanrangaistuksen kurinpidollinen myöntöoikeus olisi tarkoittanut Suomen kansainväliselle maineelle länsimaisena sivistysvaltiona.

Kurileiri

Kuolemanrangaistusehdotus ei siis mennyt päämajassa läpi, mutta rangaistusten koventamiseksi sotavankikarkureita ja muita vaarallisiksi katsottuja sotavankeja varten perustettiin oma leiri kesäkuussa 1942. Sotavankileiri n:o 24, niin sanottu kurileiri, pystytettiin Kerimäen pitäjän Kuokkalan kylän Riitasensuolle ja sen vetovahvuudeksi määriteltiin 500 henkeä.[1213] Leiri toimi Riitasensuolla vuoden 1943 alkuun saakka, minkä jälkeen se siirrettiin työvoimatarpeen vuoksi Vaasaan Mustasaareen. Mustasaaren pääleirin lisäksi Vaasaan perustettiin Helsingbyn alaleiri, joka muodostui myöhemmin, kun leirille siirrettiin myös tavallisia sotavankeja, varsinaiseksi rangaistusleiriksi. Sotavankileiri 24 lakkautettiin lokakuussa vuonna 1944.[1214] Samanlainen karkurileiri oli perustettu myös sotavankikomppanioista karanneita vankeja varten toukokuussa 1942 sotavankikomppania L-32:n yhteyteen Valkjärvelle. Leirin tarkoitus oli sama kuin sotavankileiri 24:n eli toimia rangaistusten koventamisen apukeinona, kun kuolemanrangaistuksen kurinpidollinen

[1211] Ks. Jones 2011, 225–251. Collingham 2011, 462–464. Wallace 2012.
[1212] Kuolemanrangaistuskeskustelu nousi nimittäin esille myös sodan jälkeisissä sotavankisurmia käsittelevissä oikeudenkäynneissä. Erään todistuksen mukaan Kannaksen ryhmän esikunta teki päämajan hallinnollisen toimiston päällikön kapteeni Paavo Kekomäen ehdotuksesta alkuvuodesta 1942 esityksen siitä, että sotavankeja voitaisiin ampua kurinpidollisesti asetetun uhkamääräyksen, karkaamiskiellon tai karkaamattomuuslupauksen rikkomisen johdosta *ilman* oikeudenkäyntiä. Ehdotus liittyi Kannaksen ryhmän sotavankikomppanioissa vallinneeseen mielivaltaiseen sotavankien ampumiskäytäntöön, joka olisi näin laillistettu. Esitys hylättiin päämajassa kansainvälisten sotalakien vastaisena. Kujala 2008, 189.
[1213] Kotijoukkojen esikunta, n:o 4375.Järj.1b.sal., Käsky vankileirin perustamisesta sv.karkureita varten, 25.6.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[1214] Syrjämäki 2004, 195, 221. Ks. kurileiristä myös Myllymäki 2013.

käyttöoikeus ei saanut lain voimaa. Sotatoimialueelle perustettu karkurisotavankien leiri ei kuitenkaan hillinnyt kiinnisaatujen karkureiden ampumisia ainakaan Kannaksen ryhmän alueella.[1215]

Ajatus kotialueen kurileirin perustamisesta tuli esille, kun karkureiden kuolemanrangaistusehdotus kariutui. Sotavankitarkastajat eversti M. H. A. Spåre ja everstiluutnantti C. Björklund neuvottelivat siitä, mitä olisi tehtävä kiinnisaaduille sotavankikarkureille, jotka kevääseen 1942 saakka vain palautettiin sotavankileiriin, josta he olivat karanneet. Tarkastajat päätyivät siihen, että menettely ei ollut kurinpidollisesti onnistunut ja karkaamistapaukset vain lisääntyivät. He ehdottivat joko poliittiselle henkilöstölle varatun sotavankileiri 3:n laajentamista tai aivan uuden rangaistusleirin perustamista sotavankikarkureita ja muita ”ankaraa käsittelyä tarvitsevia” sotavankeja varten. Leirillä tulisi soveltaa ”poikkeuksellisen ankaraa kurinpitomenetelmää”. Leirin kurittomuuksia ennaltaehkäisevä vaikutus olisi siinä, että karkurin siirto eri leirille ”voisi säikäyttää leirin muut vangit luulemaan jopa, että poisviedyt vangit ammutaan. Joka tapauksessa vangit käsittäisivät, että näissä tapauksissa ’leikki on kaukana’.”[1216] Tietoa kurileiristä ei kuitenkaan pimitetty sotavangeilta vaan pikemminkin sotavankiviranomaiset pyrkivät tiedottamaan ja levittämään leiristä huhuja muille vangeille, jotta rangaistusleirin pelotetarkoitus toteutuisi.[1217]

Sotavankileiri 24 oli vastaanottokunnossa elokuussa 1942, jolloin sinne määrättiin siirrettäväksi kaikki muissa sijoituspaikoissa olevat sotavankikarkurit. Leirille lähetettiin myös työstä kieltäytyviä ja uppiniskaisia vankeja, poliittisesti epäluotettavia vankeja (vaikka heille oli omakin leiri) ja desantti- tai muun vakoilu- tai tuhoamiskoulutuksen saaneita vankeja. Päämaja antoi maaliskuussa 1943 ohjeet, joiden mukaan kurileiri oli tarkoitettu karkureille sekä sellaisille törkeimpiä kurinpitorikkeitä tehneille vangeille, jotka eivät muutoin ottaneet opikseen. Kurileirille ei siirretty yhtään naissotavankia, mutta sinne siirrettiin sekä upseereita että heimosotavankeja, jotka säilyttivät suurelta osin erivapautensa myös kurileirillä. Sotavankileiri 24:n vangit tuli pitää tarkasti eristettyinä muista sotavangeista ja siviileistä. Leirin yhteyteen kuitenkin perustettiin marraskuussa 1943 osasto II (edellä mainittu jako Mustasaaren ja Helsingbyn leireihin), johon sijoitettiin tavallisia sotavankeja. Viimemainituista valtaosa oli käytännössä sijoitettuna yksityisten työnantajien palvelukseen.

Sotavankileiri 24 kurivankien määrä nousi jo lokakuussa 1942 yli 400:n ja seuraavana kesänä yli 500:n. Enimmillään kurivankeja oli kuutisensataa syksystä 1943 eteenpäin. Leirille loppuvuodesta 1943 siirretyt tavalliset sotavangit kasvattivat leirin koko vankimäärän joulukuussa 1943 hieman yli tuhanteen, josta se nousi touko-heinäkuussa 1944 nopeasti yli 3 500:n.[1218]

Leirin ollessa Riitasensuolla valtaosa vangeista työskenteli Riitasensuon Turve oy:n työmaalla turpeennostossa. Näiden töiden loputtua leiri siirtyi Vaasaan, jossa vangit työskentelivät pääosin lentokenttätyömaalla. Työ oli molemmissa paikoissa raskasta ja

[1215] Kujala 2008, 188–190.
[1216] P. M. n:o 25, Tarkastuskertomus 16.–17.9.42 Sv.järj.leiri n:o 2, sv.leiri n:o 21 ja 24 tehdystä tarkastuksesta (M. H. A. Spåre), H2. KA/Sörnäinen.
[1217] Syrjämäki 2004, 194–195.
[1218] Syrjämäki 2004, 195–216.

sen olikin tarkoitus olla tärkeä osa rangaistusta. Työstä vapautettiin vain erittäin heikossa kunnossa olleet vangit. Aluksi vangit pyrittiin myös pitämään suurena ryhmänä samalla työmaalla työskentelemässä, jotta vartiointi voitiin järjestään tarpeeksi tehokkaasti. Leirin ollessa Vaasassa vankeja alettiin kuitenkin sijoittaa myös pienempiin työkohteisiin. Syksyllä 1943 heitä jopa lähetettiin maatiloille töihin, tosin ilmeisesti niin, että he majoittuivat leirille.[1219]

Rangaistusleirinkään tarkoitus ei ollut sotavankien tietoinen tuhoaminen. Tästä varhaisimpana esimerkkinä oli muun muassa sotavankitarkastaja eversti M. H. A. Spåren huomautukset tarkastuskertomuksessaan. Hän totesi, että vaikka kyseessä oli rangaistusleiri, se ei silti ollut riittävä syy siihen, että esimerkiksi asuinparakkien rakentamisessa ei otettaisi huomioon muualla havaittuja epäkohtia ja virheitä.[1220] Kuten leiriä perustettaessa toivottiin, sotavankileiri 24:llä kurinpito oli kuitenkin ankaraa ja siellä muun muassa annettiin muita leirejä helpommin raipparangaistuksia vangeille.[1221]

Ankaran kurinpidon lisäksi sotavankien kohtelu kurileirillä muodostui melko mielivaltaiseksi. Osittain tämä varmasti johtui leirille valikoituneiden vartijoiden persoonasta, mutta osansa oli myös mielivallan sallimisella ylhäältä päin. Karkaamistapauksia – tai ainakin sellaisiksi väitettyjä – sattui useita ja leirin päällikön ilmoituksen mukaan karkurit tekivät niin kovaa vastarintaa, että useimmiten heidät oli pakko ampua.[1222] Kurileiriltä karkasi vähintään 45 kurivankia, joista pidätettäessä kuoli 26, lähes kaikki leirin ensimmäisen toimintavuoden aikana elokuun 1942 ja elokuun 1943 välillä.[1223] Kansallisarkiston tietokannan perusteella sotavankileiri 24:llä kuoli 60 vankia, joista vain neljä sen jälkeen, kun leiriin oli liitetty osasto muista sotavangeista, joten lähes kaikki kuolemantapaukset koskivat kurivankeja.[1224] Kurivangeista kuoli varmuudella noin 6 prosenttia leirin kokonaisvankimäärästä.[1225] Eniten vankeja kuoli loka-marraskuussa 1942, yhteensä 26, joista valtaosa (17) menehtyi aliravitsemuksesta johtuviin oireisiin.[1226] Kaikkiaan leirillä kuolleiksi rekisteröidyistä 31 eli yli puolet oli ammuttu.[1227]

[1219] Syrjämäki 2004, 239–241.

[1220] P. M. n:o 25, Tarkastuskertomus 16.–17.9.42 Sv.järj.leiri n:o 2, sv.leiri n:o 21 ja 24 tehdystä tarkastuksesta (M. H. A. Spåre), H2. KA/Sörnäinen.

[1221] Syrjämäki 2004, 218–219.

[1222] Ampumiset saattoivat hyvinkin olla laittomia ja karkaaminen ja kova vastarinta on mahdollisesti keksitty teon oikeuttamiseksi. P. M. n:o 32, Tarkastuskertomus sv.leireillä n:o 24 ja 21 toimitetuissa tarkastuksissa tehdyistä havainnoista (M. H. A. Spåre 30.11.42), H2. KA/Sörnäinen.

[1223] Kansallisarkiston tietokanta jatkosodassa kuolleista sotavangeista. KA. Ks. myös Syrjämäki 2004.

[1224] Kuolleet on laskettu yhdistämällä Kansallisarkiston kuolinleiritiedoista leirillä 24 kuolleet (yht. 57) ja kuolinleirittömien kohdalla ajan ja kuolinpaikkatiedon mukaan Kerimäellä, Kuokkalassa tai Helsingbyssä kuolleet (yht. 3). Tosin kahden vangin merkittiin kuolleen jo kesäkuussa ja kolmen vangin heinäkuussa 1942, jolloin leiri ei vielä ollut vastaanottokunnossa. Voi olla, että nämä olivat leiriä rakentamaan määrättyjä sotavankeja tai sitten kuolinaika on merkitty väärin. Kahden kohdalla jälkimmäistä voi epäillä syyksi, sillä heidän hautapaikakseen on merkitty Vaasan lääni, Mustasaari, jonne leiri siirtyi vasta vuoden 1943 alussa.

[1225] Kokonaisvankimäärä on laskettu laskemalla yhteen leirin kurivankien enimmäismäärä 599 kurivankia leiriltä poistettujen kurivankien määrän 463 kanssa, mikä tekee yhteensä 1 062 vankia. Tiedot vankimääristä: Syrjämäki 2004, 212.

[1226] Kansallisarkiston tietokanta jatkosodassa kuolleista sotavangeista. KA. Syrjämäki 2004.

[1227] Heidän kuolintavakseen oli merkitty SPR:n sotavankikorttiin ”ammuttu”. Lisäksi yhdelle oli merkitty kuolinsyyksi viilto- tai pistohaava (ja kuolintavaksi ”muu”). Kuolintavaltaan ”ammutuille” oli määritelty

Ampumistapaukset menivät aina leirin päällikön tutkittaviksi, mutta yhdessäkään tapauksessa ampujalle ei seurannut mitään sanktioita eli sotavangin ampumisen oikeutusta ei kyseenalaistettu.[1228] Tämä ei tarkoita, että ampumiset olisivat aina olleet oikeutettuja vaan todistaa ainoastaan siitä, että leirin johto hyväksyi ampumistapaukset. Ampumistapausten yleisyyteen saattoivat vaikuttaa kurileirin laittomuuden rajamailla olevat vartiointiohjeet, kuten käsky ampua suoraan pakenevaa vankia kohti, jos maasto oli peitteistä. Varoituslaukaus oli ammuttava ainoastaan avoimessa maastossa. Lisäksi vartijoiden oli pakenevaa vankia kohti ampuessaan tähdättävä yläruumiiseen. Myös, jos vanki koski leiriä ympäröivää piikkilanka-aitaa, sai vartija ohjeen mukaan ampua tätä varoituksetta ”arimpaan ruumiinosaan”.[1229] Kun sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre ehdotti marraskuussa 1942 lisärangaistusmahdollisuutena, että kurileirille perustettaisiin pimeä korsuputka, kommentoitiin, että *se* olisi vastoin Geneven sopimusta.[1230] Seuraavan vuoden alussa korsuputkan rakentamisesta kuitenkin annettiin määräys sotavankileiri 24:lle.[1231] Leirin kurinpitokäytännöksi näytti muotoutuneen kurinpito mahdollisimman ankaran esimerkin avulla, minkä vuoksi vankeja ammuttiin herkästi, mihin ohjeet myös kannustivat. Se, että kurileiri ei ollut suomalaisille mikään ylpeyden aihe, kävi ilmi myös siitä, ettei sinne päästetty Kansainvälisen Punaisen Ristin tarkkailijoita.[1232]

Muunlaista mielivaltaa – kuten vankien pahoinpitelyitä – esiintyi leirillä varsinkin sen alkuaikoina paljon ja sotavankitarkastaja eversti M. H. A. Spåre huomautti tästä leirin henkilökunnalle. Tilanne ei siitä huolimatta ollut parantunut vielä kesällä 1943. Päämajan sotavankikuulustelija sotilasvirkailija Savialoff kertoi Spårelle sotavankien töykeän kohtelun jatkuvan leirillä siinä määrin, että jopa paikkakunnan asukkaat olivat kertoneet paheksuvansa menoa leirillä ja ilmoittaneet tekevänsä hallitukselle asiasta kantelun. Sivulliset kuulivat kurituksen alaisten sotavankien huudot ja lyöntien jäljet olivat kaikkien nähtävillä. Tämä koski etenkin Helsingbyn leiriä, jonne varsinaiset kurivangit oli sijoitettu. Savialoffin mukaan pahoinpitelyt eivät olleet mitenkään satunnaisia vaan järjestelmällisiä ilmiöitä, sillä vähäpätöisistäkin rikkeistä annettiin yleensä ankarin 25 raipan rangaistus. Sotilasvirkailija Savialoff kertoi lisäksi leirin henkilökunnan olevan alkoholismiin taipuvia, rikollisia, raakoja ja kaikin puolin vartijoiksi kelpaamattomia. He olivat muun muassa ampuneet ja pahoinpidelleet sotavankeja, lähettäneet liian heikossa kunnossa olevia ja lääkärin työstä vapauttamia tästä huolimatta raskaisiin töihin sekä varastaneet sotavangeilta.[1233]

Spåren ilmoitettua keskustelustaan Savialoffin kanssa kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimistoon ja uusien tarkastusten jälkeen sotavankileiri 24:n päällystö sekä muu

---

kuolinsyyksi sotavankikorteissa joko ”ammuttu”, ”ampumahaava”, ”ampumahaava päässä” tai ”ampumahaava rinnassa”. Kansallisarkiston tietokanta jatkosodassa kuolleista sotavangeista. KA.

[1228] Syrjämäki 2004, 230.

[1229] Kujala 2008, 264–266.

[1230] P. M. n:o 32, Tarkastuskertomus sv.leireillä n:o 24 ja 21 toimitetuissa tarkastuksissa tehdyistä havainnoista (M. H. A. Spåre 30.11.42), H2. KA/Sörnäinen.

[1231] Hallikainen 2000, 76.

[1232] Sotavankien tarkastaja läntisessä piirissä, n:o 523 svt.1p, 2.6.1944, T 7230/6. KA/Sörnäinen.

[1233] Päämaja, Sotavankientarkastaja läntisessä piirissä, n:o 708/Sv.tark.1p, 10.7.1943, T 17763/1. KA/Sörnäinen.

henkilökunta vaihdettiin lähes täysin, mikä muutti sotavankien kohtelun paremmaksi.[1234] Sotavankileiri 24:n päällikkönä toimi leirin ensimmäisen toimintavuoden ajan kapteeni Kustaa Kujala.[1235] Hänen aikanaan vankeja ammuttiin ja pahoinpideltiin. Myös eversti Malm arvosteli kapteeni Kujalaa myöhemmin siitä, että tämä käytti liikaa raipparangaistuksia kurin ylläpitämiseksi ja sanoi tämän olleen syynä hänen vapauttamiseensa leirin päällikkyydestä.[1236]

Kurileiri oli yksi rangaistusten koventamisen muoto. Sen perustamisella pyrittiin helpottamaan muiden leirien tilannetta luomalla paikka, jonne siirtää hankaluuksia aiheuttavat vangit, kun heitä ei kerran saatu laillisesti otettua hengiltä. Lisäksi kurileiri toimi etukäteispelotteena siitä, mitä karkaamista suunnitteleville tai muuten kurittomille vangeille voisi tapahtua. Tästä syystä leiristä ja sen ankarista oloista levitettiin tietoisesti huhuja sotavankien joukkoon. Sodan jälkeen tehdyn selvityksen mukaan kurileiri poikkesi muista leireistä vain tiukemman vartioinnin suhteen, mutta mitä ilmeisimmin vankien kohtelu oli varsinkin leirin alkuaikoina hyvin ankaraa ja osin mielivaltaista. Kurileirin vankien kohteluun alettiin kiinnittää enemmän huomiota vuoden 1943 alussa, samaan aikaan kuin sotavankien oloihin muuallakin Suomessa.[1237] Kurileirillä ei lopulta kuollut kovin paljon vankeja. Merkittävin syy tähän oli leirin perustamisaika: se perustettiin vasta kesällä 1942. Tuolloin ensinnäkin oli jo ymmärretty työn ja ruoan oikea suhde sotavankien selviytymisen kannalta ja toiseksi kansainvälinen huomio ja sotatilanteen muutos olivat alkaneet pakottaa aiempaa tarkempaan sotavangeista huolehtimiseen. Myös kurivangit nimittäin saivat, ainakin osassa työpisteitään, lisäannoksia. Tosin kurileirillä lisämuonaa käytettiin palkitsemistarkoituksissa senkin jälkeen, kun tämä oli kielletty, eikä lisämuonaa näin ollen välttämättä jaettu kaikille raskasta työtä tekeville.[1238]

Siviilien ja sotavankien kanssakäymisen kriminalisointi

Rangaistusten koventamiseen sekä desantti-, partisaani- ja kapinapelkoon liittyi myös keskustelu siviilien ja sotavankien kanssakäymisen kriminalisoinnista. Niin sotavankitarkastajat kuin valvontaosaston ja valtiollisen poliisin tarkkailijat olivat tehneet sodan alusta lähtien useita huomioita sotavankeja avustavista siviileistä. Kyse oli useimmiten ruoan, tupakan tai vaatteiden tarjoamisesta vangeille. Sotavankiviranomaiset ja erityisesti valvontaviranomaiset halusivat saada tämän loppumaan. Sotavankiviranomaisten pelot vankien ja siviilien kanssakäymisen vaaroista eivät olleet kaikissa tapauksissa täysin tuulesta temmattuja. Yksi konkreettinen uhka oli tartuntavaara. Keväällä 1942 sotavankien keskuudessa pienimuotoiseksi epidemiaksi äitynyt pilkkukuume olisi väestön keskuuteen

[1234] P. M. n:o 46, Tarkastuskertomus sv.leiri n:o 24:stä (M. H. A. Spåre, 11.2.1944), T 17763/1. KA/Sörnäinen.
[1235] Kustaa Kujalan päällikkökausi: 5.9.1942–7.8.1943. Westerlund 2008b, 112.
[1236] Hallikainen 2000, 85.
[1237] Syrjämäki 2004, 244.
[1238] Syrjämäki 2004, 224–226.

levitessään voinut olla kohtalokas[1239], mikä oli tehokas peruste sotavankien eristämiseen suomalaisista siviileistä. Lisäksi sotavankileireillä pelättiin tapahtuvan suomalaisten avustamia kapinoita ja karkaamishankkeita, erityisesti seuduilla, joilla oli paljon kommunisteja. Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre raportoi eräästä tällaisesta tilanteesta helmikuussa 1942. Kemin sotavankileiri 9:n työpisteessä Martimossa oli hänen mukaansa suunniteltu sotavankien kapinaa ja karkaamista, jota eräs suomalainen ”punaiseksi osoittautunut” vartiomies oli ollut avustamassa. Valvontaosaston mukaan jonkinlaista kapinointia tapahtuikin 25.2.1942, mutta karkaamishanke epäonnistui.[1240] Valvontaosasto raportoi lisäksi usein, erityisesti kesästä 1942 lähtien[1241], suomalaisten ”veljeilystä” sotavankien kanssa, mikä saattoi välillä johtaa yksittäisten sotavankikarkureiden avustamiseen.[1242]

Ensimmäisen kerran siviilien ja sotavankien kanssakäymisen kriminalisointia vaadittiin jo syksyllä 1941, mutta sitä ei vielä tuolloin toteutettu.[1243] Valtiollisen poliisin Tampereen osaston tilannekatsauksessa helmikuussa 1942 pyydettiin valtiollisen poliisin pääosastoa tekemään esitys asetuksesta, jonka nojalla voitaisiin rangaista ”jokaista, joka ryssävankeja avustaa”.[1244] Valtiollisen poliisin pääosasto tiedusteli asiaa kotijoukoilta, jonka sotavankiosastolta luutnantti Ellilä kertoi, että tarkoituksenmukaisen lain säätämisestä oli tehty esitys oikeusministeriölle. Ellilä kehotti valtiollista poliisia kiirehtimään oikeusministeriötä lainmuutoksen aikaansaamisessa.[1245] Hallintotoimiston laatima esitys sotavankien avustamisen kriminalisoimiseksi kuitenkin hylättiin vielä helmikuussa 1942.[1246]

Sotavankiviranomaisten mielestä erityisen vaarallista oli siviilien ”punaisen aineksen” halu auttaa sotavankeja, varsinkin sellaisilla seuduilla, missä suuri osa siviiliväestöä oli vasemmistolaista.[1247] Toisaalta esimerkiksi valtiollisen poliisin apulaispäällikkö Ville Pankko ilmoitti kotijoukkojen esikunnalle huhtikuussa 1942, että vaikka valtiolliselle poliisille tuli jatkuvasti ilmoituksia siviilihenkilöistä, jotka luvattomasti toimittivat sota-

---

[1239] Ks. esim. Päämaja, Sotilashallinto-osasto, n:o 1505/III/sal, 7.5.1942, T 19653/7–8, KA/Sörnäinen. Ks. myös Toimenpiteet-luku.

[1240] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1420/Järj.1b/sal., 26.2.1942, liite: P. M. n:o 11, Tarkastuskertomus sv.leireissä n:o 9 ja 19 sekä 28. ja 58.SotaS:ssa 18.2.–21.2.1942 toimitetussa tarkastuksessa tehdyistä havainnoista (M.H.A. Spåre). T 19653/7–8. KA/Sörnäinen

[1241] jolloin asetus kiellosta sotavankien kanssa seurusteluun ja kovennettu rangaistus sotavankikarkureiden avustamisesta olivat jo astuneet voimaan tai valmisteilla.

[1242] Päämaja, Valvontaosasto, n:o 14460/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus syyskuulta 1942, 17.10.1942, T 8362/10. KA/Sörnäinen. Päämaja, Valvontaosasto, n:o 16401/Valv.2/sal, Päämajan valvontaosaston katsaus lokakuulta 1942, 21.11.1942, T 8362/10. KA/Sörnäinen. Tavallista kuitenkin oli myös se, että siviili avustivat sotavankikarkureiden kiinnisaamisessa. Mikkola 2000, 156.

[1243] Ks. Sotavangit maatiloilla vuonna 1941 -luku.

[1244] Valtiollinen poliisi, KD 66/658, -42, Tampereen osaston tilannekatsaus n:o 2, helmikuu 1942, amp. n:o 2985, KA.

[1245] Käsinkirjoitettu lappu vastauksena Tampereen osaston tilannekatsaukseen n:o 2, helmikuu 1942, amp. n:o 2985, KA.

[1246] Ks. Kotijoukkojen esikunta, n:o 1420/Järj.1b/sal., 26.2.1942, liite: P. M. n:o 11, Tarkastuskertomus sv.leireissä n:o 9 ja 19 sekä 28. ja 58.SotaS:ssa 18.2.–21.2.1942 toimitetussa tarkastuksessa tehdyistä havainnoista ja kertomuksen reunahuomautukset. T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[1247] Kotijoukkojen esikunta, n:o 1420/Järj.1b/sal., 26.2.1942, liite: P. M. n:o 11, Tarkastuskertomus sv.leireissä n:o 9 ja 19 sekä sotasairaaloissa 28. ja 58. 18.–21.2.1942 toimitetusta tarkastuksesta tehdyistä havainnoista (M. H. A. Spåre), T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

vangeille ruokaa, tupakkaa ja vaatteita, ei tutkimuksienkaan jälkeen ollut saatu viitteitä varsinaisesta kommunistisesta toiminnasta. Pankko kuitenkin totesi, että sotavankien avustajan ”kommunistinen mielenlaatu on saattanut olla vaikuttamassa häneen hänen ryhtyessään säälistä sotavankeja avustamaan”.[1248]

Ajatus sotavankien ja siviilien kanssakäymisen kriminalisoinnista ei ollut mitenkään suomalaisille ainutlaatuinen vaan esimerkiksi Saksassa, jonne toisen maailmansodan aikana tuotiin paljon sekä ulkomaista vierastyövoimaa että sotavankeja miehitetyiltä alueilta, siviilien kanssakäyminen kaikkien ulkomaalaisten työntekijöiden kanssa kiellettiin lailla jo vuonna 1940. Kiellon taustalla oli vaara solidaarisuuden ja ystävyyden kehittymisestä etenkin sotavankien ja saksalaisten siviilien kesken. Varsinkin saksalaisnaisten osoittama suopeus ranskalaisia miesvankeja kohtaan herätti pelkoa Saksan viranomaisissa ja kiellolla pyrittiin estämään juuri naisten kontaktit sotavankeihin.[1249]

Suomessa asetus ”kiellosta seurustella sotavangin kanssa” annettiin lopulta toukokuun 13. päivä 1942. Siinä kiellettiin puhuttelemasta sotavankia, muuten seurustelemasta tämän kanssa tai antamasta tälle mitään ilman asianomaisen sotilasviranomaisen lupaa. Rangaistuksena oli suomalaiselle osapuolelle sakko tai enintään kuuden kuukauden vankeus. Vankeuden enimmäisraja poistettiin tammikuun 1943 uudessa asetuksessa.[1250] Lisäksi elokuun 20. päivänä 1942 rikoslakiin tehtiin muutos, jonka nojalla voitiin nyt tuomita jopa kuolemaan sellainen Suomen kansalainen, joka sodan aikana auttaa sotavankia karkaamaan tai suojelee tai kätkee karanneen sotavangin.[1251] Sotavangin karkaamisen avustamisesta tai sotavankikarkurin suojelusta saatettiin nyt siis rangaista samoin kuin maanpetoksesta eli kuolemanrangaistuksella tai elinkautisella kuritushuonerangaistuksella.[1252] Asetus kiellosta seurustella sotavangin kanssa taas kriminalisoi jo pelkän kosketuksen vankeihin. Sen nojalla myös annettiin tuomioita.[1253] Samaan aikaan vankeja kuitenkin alettiin sijoittaa uudelleen maatiloille yksityisten töihin ja muonitukseen.

[1248] Valtiollinen poliisi, 14.4.1942, 2029/IV, Kotijoukkojen esikunnalle…, amp. n:o 2985, KA.

[1249] Herbert 1997, 124–136: kiellon rikkomisen rangaistuksena oli ulkomaalaiselle (miehelle) kuolema ja saksalaiselle (naiselle) häpeärangaistus ja vangitseminen. Todellisuudessa esimerkiksi ranskalaismiehiä tuomittiin yleensä 2–4 vuoden vankeuteen. Vangitsijamaan naisten ja sotavankien seurustelusuhteista ei ole kovin paljon kansainvälistä tutkimusta. Enemmän on käsitelty miehittäjävaltioiden (enimmäkseen saksalaisten) sotilaiden suhteita miehitettyjen tai liittolaismaiden siviilinaisten kanssa. Ks. esim. Ericsson & Simonsen 2005.

[1250] Mikkola 2000, 136.

[1251] Rangaistusasteikko vaihteli vähintään kuuden vuoden kuritushuonerangaistuksesta kuolemanrangaistukseen.

[1252] Jäljennös: Liite kirj. n:o 15344/Valv.2/sal., 29.10.1942 ”n:o 397 Asetus kiellosta seurustella sotavangin kanssa” (13.5.1942) ja ”n:o 683 Laki rikoslain muuttamisesta” (20.8.1942). H2. KA/Sörnäinen. Ks. myös Kotijoukkojen esikunta, n:o 2839.Järj.1b.sal., koskee: sotavankien karkaamisia, 25.4.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[1253] Ks. tuomioista esim. Valtiollinen poliisi, n:o 534, KD n:o 132/743, -44, Valtiollisen poliisin Turun osasto, 22.3.1944, amp. n:o 2985, KA.

Empatia

”Rovaniemeläisissä näyttää löytyvän runsaasti sellaista väkeä, joka joko tarkoituksellisesta halusta ja määräyksistä välittämättä tai sitten vain yleensä välinpitämättöminä ynnä muka säälintunteesta avustelevat ryssävankeja kaikenlaisilla lahjapaketeillaan”.

Valtiollisen poliisin Rovaniemen osaston tilannekatsaus n:o 4, huhtikuu 1943.[1254]

Valtiollisen poliisin tarkkailijan havaitsema säälintunne oli todennäköisesti heijastuma empatiakyvyn aiheuttamasta myötätunnosta, jota suomalaiset kokivat neuvostosotavankeja kohtaan. Empatia on kyky asettua toisen henkilön asemaan. Empatiakyky mahdollistaa myötätunnon, johon usein liittyy halu auttaa. Läheskään aina se ei kuitenkaan johda auttamiseen.[1255] Sitä, miten sotavankiviranomaiset suhtautuivat empatian ja myötätunnon esiintymiseen tai pelkoon tämän ”väärän suuntaan kehittyneen säälintunteen”[1256] esiintymisestä sodan hyökkäysvaiheessa 1941, olen käsitellyt edellä (ks. luku Sotavangit maatiloilla vuonna 1941). Tässä luvussa käsittelen tarkemmin empatiakyvyn aktivoitumisen edellytyksiä sekä myötätunnon ja vastavuoroisuuden motivoimaa sotavankien auttamista.

Jatkosodan Suomi ja sotavankien kohtelu erilaisissa ympäristöissä tarjoaa hyvän ”laboratorion” ihmisen empatiakyvyn ja myötätunnon vaikutuksesta sekä mahdollisuuden päätellä, mitä seurauksia näiden ihmisluontoon kuuluvien ominaisuuksien aktivoitumisella oli (ja on) todellisissa historiallisissa tilanteissa. Kuten sitaatti valtiollisen poliisin katsauksesta osoittaa, monet suomalaissiviilit tunsivat sääliä neuvostovankeja kohtaan ja avustivat näitä muun muassa antamalla heille ruokaa. Empatiakyvyn aktivoitumiselle ja myötätunnon kokemiselle on olennaista läheinen kosketus individualisoituun yksilöön ja/tai hänen tarinansa kuuleminen.[1257] Jatkosodan aikana näistä ensin mainittu toteutui erityisesti maaseudun yksityisillä tiloilla, joille sotavankeja alettiin taas sijoittaa keväällä 1942.

Maatilat

Sotavangeista suurin osa vedettiin pois maatiloilta joulukuussa 1941. Maataloustöissä työskenteli näin ollen talvella 1941–1942 vain muutamia tuhansia vankeja siitä noin 55 000 sotavangin määrästä, joka suomalaisilla oli korkeimmillaan hallussaan samanaikaisesti. Myös talvella 1941–1942 maanviljelijät toivoivat lisää vankeja töihin yksityisil-

[1254] Valtiollinen poliisi, KD 205/932, -43 (11.5.1943), amp. n:o 2986, KA.
[1255] De Waal 2008. Wilson 1995, 30–40. Ks. myös Johdanto.
[1256] Ks. s. 151: kotijoukkojen komentaja L. Malmbergin tulkinta siviilien ystävällisyydestä venäläisvankeja kohtaan.
[1257] Ks. Johdanto.

le tiloille.[1258] Sotavankien sijoittaminen maalaiskuntiin ja maatiloille tuli kuitenkin uudelleen sotavankiviranomaisten mielenkiinnon kohteeksi vasta toukotöiden lähestyessä keväällä 1942. Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre ehdotti huhtikuussa 1942, että sotavankeja luovutettaisiin vain kuntien työvoimalautakunnille, ei yksityisille maanviljelijöille, jotta vankien kohtelu pysyisi ”kohtuuden rajoissa”. Spåre oli maaliskuisella tarkastusmatkallaan huomannut, että maalaiskunnissa työskentelevät sotavangit pysyivät paremmassa kunnossa kuin leireillä ja samalla heidän työnsä oli hyödyllistä.[1259] Sotavankien maatiloille ja yksityisten työnantajien töihin ja muonitukseen siirtymisen salliminen uudelleen keväällä 1942 olikin eräs toimenpide, jolla sotavankikuolleisuuden kasvua pyrittiin hillitsemään.[1260] Kesästä 1942 eteenpäin valtaosa sotavangeista sijoitettiin maataloustöihin, huolimatta jatkuvasti ankaroituvista kielloista, jotka koskivat siviilien ja sotavankien kanssakäymistä.[1261] Työvoiman puute maataloudessa meni edelle.[1262]

Perustuotannon turvaaminen oli sotaoloissa tärkeää ja työvoiman puute oli kova kaikissa sotivissa maissa, minkä vuoksi sotavankien tarjoama työvoimapotentiaali oli kaikkialla tärkein juuri maataloudessa.[1263] Kaikkialla sotavankiviranomaiset myös vieroksuivat sotavankien työllistämistä siviilien pariin, sillä sotavankien käyttäminen työvoimana maatiloilla aiheutti joka paikassa saman ongelman: sotavankien läheisen kosketuksen siviilien kanssa.[1264]

Suomessa kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö muistutti siviilityönantajia toukokuussa 1942 jaetussa ohjeessaan sotavankien oikeanlaisesta käsittelystä, jotta aikaisemmin huolta herättänyttä liian helläkätistä kohtelua ei tapahtuisi. Ohjeiden mukaan vankeja oli hoidettava tarkoituksenmukaisesti, jotta näistä saataisiin irti mahdollisimman paljon työvoimaa. Määrättyjä muona-annoksia ei kuitenkaan saanut ylittää, ”[o]n nimittäin todettu ja suomalaisille kait jo ennestäänkin tunnettua, että venäläiset luonteensa mukaisesti osaavat erittäin taitavasti käyttää suomalaisten tunnettua hyväsydämisyyttä hyväkseen. Täten he ovat useissa tapauksissa, suomalaisten säälintunteen nojalla, saaneet houkutelluksi itselleen annoksia, joita ei monella suomalaisellakaan nykyään ole.” Ohjeissa todettiin lisäksi, että ”[o]n lukemattomia kertoja todettu, että hölläkätisyydestä on seurauksena vain, että vangit muuttuvat röyhkeiksi ja ovat tilaisuuden tullen valmiita

---

[1258] Ks. esim. A. E. Martolan kokoelma, Sotavankitilanne 6.12.1941. Pk 1440/62. KA/Sörnäinen. Hokkanen 2004, 70.

[1259] P. M. n:o 15, Tarkastuskertomus Asikkalan kunnassa ja sv.järj.leiri n:o1:ssä 9.4.1942 tehdystä tarkastuksesta (M.H. A. Spåre, 20.4.1942), H1. KA/Sörnäinen. Ks. myös P. M. n:o 16, Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä n:o 3 ja 21 sekä Sv.järj.leirillä n:o 2 tehdystä tarkastuksesta 13.–17.4.1942 (M. H. A. Spåre, 25.4.1942), T 17763/1. KA/Sörnäinen.

[1260] Myös Mannerheim viittasi tähän muistelmissaan. Mannerheim 1952, 385–386.

[1261] Valtiollinen poliisi, Sotavankien tilanneilmoituksia 4.7.1942, 10.10.1942, amp. n:o 2986, KA.

[1262] Ks. esim. Päämaja, Järjestelyosasto, n:o 2036/Järj.2/sal, 20.5.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen. Kotijoukkojen esikunta, n:o 3257/Järj.1b/sal., koskee: sv.työvoiman käyttöä takaisinvallatulla alueella, 9.5.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

[1263] Collingham 2011, 72, 75–79, 88–89, 95, 97, 231.

[1264] Herbert 1997: puolalaisvangit ja saksalaisten heihin kohdistama liiallinen ystävyys viranomaisten pelkona, 64–69, saksalaissiviilien ystävällisyys myös venäläisiä kohtaan, 137–142, kun venäläisvankien sallittiin tulla Saksaan töihin, ohjeet painottivat vielä enemmän kuin puolalaissäännöt sitä, että saksalaisten ja venäläisten suhdetta tuli säännellä ja pitää kurissa, 147–157. Moore 2005: italialaiset vangit briteissä ja pelko näiden seurustelusta brittinaisten kanssa. Virossa: Maripuu 2006.

hyvinkin yllätyksellisiin tekoihin. Vankeja tulee siis kohdella tiukasti, joskin inhimillisesti, mutta täysin hyötynäkökannalta lähtien.” Työnantajia muistutettiin ohjeiden lopuksi, että he ovat tekemisissä sotavankien kanssa.[1265]

Vastoin M. H. A. Spåren huhtikuista ehdotusta maatiloille alettiin taas, kuten syksyllä 1941, sijoittaa sotavankeja myös yksittäin tai muutamien vankien ryhmissä. Työvoimalautakunta toimi sotavankityövoiman välittäjänä.[1266] Esimerkiksi Ylistarossa oli kunnan työvoimalautakunnan välityksellä sijoitettu sotavankeja yhden tai kahden vangin ryhmissä noin 60:een eri maalaistaloon lokakuussa 1942. Isännät olivat tyytyväisiä sotavankeihin ja vangit oloihinsa. Jopa isovenäläisten (”ryssien”) hyvää käytöstä, siisteyttä, ahkeruutta ja työtehoa kehuttiin. Toisissa taloissa vangeilla oli omat huoneet, mutta toisissa ilmojen kylmettyä vangit nukkuivat isäntäväen kanssa samassa huoneessa, jotta useampien huoneiden lämmityskustannuksilta säästyttäisiin. Vangit olivat kaikkialla tilojen muonassa ja söivät samaa ruokaa kuin isäntäväki. Vangeille oli kova kysyntä, sillä 94 taloa oli pyytänyt työvankeja. Lisäksi monet halusivat pitää vangit tiloillaan talven yli metsätöissä. Vartiointi tosin oli heikohkoa ja vangit liikkuivat melko vapaasti. Sotavankien käytöksestä ei kuitenkaan ollut tullut moitteita ja isännät olivat vakuuttuneita, että sotavangit eivät lähde karkuun, sillä vangit pelkäsivät ”enemmän kuin mitään muuta”, että heidät palautetaan takaisin sotavankileireille.[1267]

Vankityövoiman jakoon ei vaikuttanut pelkästään työvoimatarve tai vankeja anoneen maanviljelijän mahdollisuus majoittaa, ruokkia ja vartioida vankeja vaan myös maanviljelijän poliittinen luotettavuus. Työvoimalautakunta, jonka kautta sotavankianomukset kulkivat kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöön, sai nimittäin työvoimaa anoneista työnantajista suojeluskunnalta lausunnon työnantajan poliittisesta luotettavuudesta ja päätti osittain tämän perusteella, kelle vankityövoimaa myönnetään.[1268]

Sotavankitarkastajien tarkastuskertomukset vuosilta 1942 ja 1943 kertovat lukuisista maatiloista ja pienistä työpisteistä eri puolilta Suomea, joissa puitteet sotavankien inhimilliselle kohtelulle olivat suotuisat ja joissa vankien olot myös olivat hyvät. Esimerkiksi Pohjois-Suomessa Jänkkäjoen metsäparakin sotavankeja kohdeltiin uskonnollisen työnantajan toimesta ”pikemminkin liian hyvin” ja heille annettiin ”liian paljon ruokaa”. Pohjoispohjanmaalaisen Limingan maatilalliset, jotka eivät aluksi olisi halunneet sotavankeja, päästivät vuoden 1943 helmikuussa vangit jo asumaan talon pirtteihin ja kaikki halusivat sotavankeja töihin, mitä enemmän, sen parempi.[1269]

Salon suojeluskuntapiirin alueella ei yhdelläkään maatilalla ollut alitettu muonanormeja vaan yleensä kaikkialla oli jaettu määrättyä suuremmat annokset lokakuussa 1942. Sotavankien majapaikkojen ovia ei lukittu yöksi ja tarkastuksen tehneen sotilasvirkailijan mukaan yleisesti näytti olevan vallalla käsitys, että sotavangit, joilla oli maataloissa hyvä

[1265] Ohjeet ”Sotavankien työnantajille, työnjohtajille ja vartioille”, liitteenä kirjelmässä: Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö, Työvoima-asiain osasto, n:o 9-5154, 21.5.1942, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.
[1266] Hokkanen 2004, 70–71.
[1267] P. M. n:o 29, Tarkastuskertomus 27.–28.10.1942 (M. H. A. Spåre, 2.11.1942), H2. KA/Sörnäinen.
[1268] Hokkanen 2004, 71.
[1269] Liite kirjelmään Päämaja, Sotavankien tarkastaja läntisessä piirissä, n:o 315.sv.tark.lp, 18.3.1943: Tarkastuskertomus n:o 14, Ajossaaren sotavankileiri n:o 9 ja Oulun sotavankileiri n:o 19 sekä niiden työpisteissä suoritettu tarkastus 28.1.–9.2.1943 (W. Spåre), H2. KA/Sörnäinen. Ks. myös Pimiä 2012, 237–243.

olla, eivät minnekään karkaisi.[1270] Myöskään Kanta-Hämeen maatiloilla vartiointia ei juuri ollut. ”Mikäli s[ota]v[anki] haluaa karata, on tämä muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta koska tahansa täysin mahdollista. Kaikilla työnantajilla ei ole aseita, toisissa paikoissa taas ei ole aseiden käyttäjiä. Kireästä työvoimatilanteesta johtuen joutuvat vangit monesti työskentelemään ilman tehokasta vartiointia, joskus jopa yksin.” Työnantajien keskuudessa vallitsi täälläkin käsitys, että sotavangit eivät pyri karkaamaan.[1271]

Samankaltaisia raportteja ja tarinoita kuultiin muun muassa Kuhmalahden, Eräjärven ja Längelmäen kunnista, Kanta-Hämeen suojeluskuntapiiristä ja Pohjois-Karjalasta. Erityisesti ruokailu isäntäväen kanssa samassa pöydässä oli seikka, johon sotavankitarkastajat ja valtion tiedotuslaitoksen tarkkailijat lähes aina kiinnittivät huomiota.[1272]

Läheisestä tunnesiteestä vankeihin kertoo sekin, että sotavankien lähtö maatiloilta syksyllä 1944 sodan päättyessä oli monille, niin vangeille kuin suomalaisille, haikea tilanne. Jotkut maatalojen isännistä olivat myös valmiita auttamaan vankeja pakenemaan palautuksia, sillä monet vangeista pelkäsivät Neuvostoliitossa odottavaa kohtelua.[1273]

Maatiloille sijoitettavien vankien kohdalla suosittiin heimosotavankeja, joiden inhimillisempään kohteluun sotavankiviranomaisten taholta nimenomaan kannustettiin. Edellä esitetyissä kertomuksissa ei kuitenkaan ollut kyse pelkästään suomensukuisten sotavankien hyvästä kohtelusta maataloissa vaan mukana oli sekä muihin vähemmistökansallisuuksiin että isovenäläisiin kuuluneita vankeja. Yhtäaikaisesti maataloustöissä työskennelleistä yli 10 000 sotavangista vain pieni osa tuli kaikkiaan noin 3 000 heimosotavangin joukosta, sillä valtaosa heimosotavangeista toimi vankileireillä erilaisissa luottamustehtävissä ja loppuvuodesta 1942 heimosotavangeista yli tuhat siirtyi Heimopataljoona 3:n riveihin.[1274]

Suomensukuisia ja isovenäläisiä sotavankeja ei kuitenkaan pääsääntöisesti sijoitettu samalle työmaalle tai mielellään edes samaan kuntaan töihin, koska heidän ei haluttu olevan yhteydessä toisiinsa. Isovenäläisiä vankeja oli sijoitettu enemmän muun muassa Keski-Suomeen ja Etelä-Pohjanmaalle. Pohjois-Savossa Kuopion alueella enemmistö maatiloille sijoitetuista vangeista taas oli heimosotavankeja, joista monet tulivat Savonlinnan lähelle Aholahteen perustetulta suomensukuisten sotavankien valistusleiriltä. Tyypillinen sotavangin sijoituspaikka Pohjois-Savossa oli vuosina 1943 ja 1944 alle 15 hehtaarin pienviljelystila, jonka isäntäväkenä olivat tilan vanha isäntä ja emäntä nuoremman polven ollessa rintamalla. Monilla tiloilla oli vain yksi sotavanki, jonka työskentely samalla tilalla saattoi kestää yhtäjaksoisesti vuoden. Tästä huolimatta keskustelu kotiryssis-

---

[1270] Liite kirjelmään 15244/Valv.2/sal, 29.10.1942, Tarkastus Salon sk.piirin alueella… H2. KA/Sörnäinen.
[1271] Kanta-Hämeen sk.piirin esikunta, n:o 255/Ia/164/1548, sal., 13.7.1943, Kanta-Hämeen skp:n alueen sv.työpisteiden tarkastus, (sk.piirin komentaja ev. Y. R. Tuompo), H3. KA/Sörnäinen.
[1272] Pirkka-Hämeen skp:n esikunta, KD n:o 37/II/Ia, 12.6.1943, (allekirj. Sk.piirin komentaja evl. A. Järvinen), H3. KA/Sörnäinen. Kertomuksesta tosin ei käy ilmi, ovatko vangit heimovankeja. Kanta-Hämeen sk.piirin esikunta, n:o 255/Ia/164/1548, sal., 13.7.1943, Kanta-Hämeen skp:n alueen sv.työpisteiden tarkastus, (sk.piirin komentaja ev. Y. R. Tuompo), H3. KA/Sörnäinen. VTL, Tarkkailuosasto, Mielialakatsaus n:o 31, 15.8.1942, T 8362/10. KA/Sörnäinen. Lukkarinen &Turunen 2009, 159–160. Valtiollinen poliisi, Sal. n:o 160/SHV2/sal., KD 298/1362, -44, Matkakertomus n:o 37/21.1.1944 (sot.virk. R. Resko), amp. n:o 2985, KA.
[1273] Mikkola 2000, 168. Pohjonen 2008. Ks. myös Pekkarinen & Pohjonen 2005.
[1274] Ks. luku Heimosotavangit. Ks. myös Pimiä 2012, 219.

tä oli Pohjois-Savon paikallislehdissä laimeaa vuosina 1943 ja 1944. Sitä käytiin tuolloin lähinnä enää rintamalehdissä.[1275]

Sotavankien työt tiloilla olivat tavallisia maatöitä: kyntöjä, kylvöjä, heinätöitä ja puinteja. Syksyisin tiloilta vapautuvasta työvoimasta osa sijoitettiin talveksi valtion ja yhtiöiden metsätyömaille. Tyytyväisyys maatilatyöskentelyyn oli molemminpuolista, sillä isännät anoivat usein itselleen samoja vankeja, jotka olivat edellisvuonna työskennelleet heillä ja samoin vangit anoivat usein pääsyä samoille tiloille, joilla olivat olleet. Ongelmia ilmeni vain vähän ja ne olivat suhteellisen pieniä. Suurin ongelma työnantajille koitui vankien sairastelusta, sillä työnantajat olivat vastuussa vangin terveydentilasta ja tarvittaessa velvollisia siirtämään tämän omalla kustannuksellaan sotavankisairaalaan. Sotavankiviranomaisille suurin ongelma taas olivat ne isännät, jotka eivät välittäneet vankien vartioinnista vaan antoivat näiden liikkua vapaasti. Juuri näistä tapauksista naapurit tekivät Kuopion alueella eniten ilmiantoja. Ilmiantojen syyksi tosin usein paljastui kateus, jos naapuri ei itse ollut saanut vankityövoimaa. Se, kuinka hyvin sotavankien hoitoon kiinnitettiin vuosina 1943 ja 1944 huomiota, tulee havainnollisesti esille siinä, miten isäntien rikkeisiin suhtauduttiin. Huolimaton vartiointi tai muu säädösten rikkominen vangille edulliseen suuntaa johti huomautukseen ja uhkaukseen ottaa vanki pois, mutta väkivaltainen kohtelu johti saman tien vangin poisottoon.[1276]

Sotavankien ja suomalaisten välisistä lämpimistä ja ystävällismielisistä suhteista on monilla muistitietoa myös metsä- ja muilta työmailta.[1277] Valkeakoskella sijainneen sotavankileiri 11:n vangit, joista valtaosa kävi töissä Valke Oy:n lasitehtaalla, pääsivät joskus työmaalle mennessään livahtamaan kauppalan taloihin pyytämään ruokaa siviileiltä. Monet, varsinkin naiset, muistelevat antaneensa nälkiintyneille sotavangeille usein leipää tai puuroa. Jotkut kauppalan asukkaista myös veivät vangeille ruokaa näiden työmaalle, vaikka se oli uhkarohkeaa ja sitä valvottiin tarkasti.[1278] Myös Kemissä, jossa sotavankileiri 9:n vankeja oli töissä, siviilit toivat jatkuvasti jo syksyllä 1941 ruokapaketteja kaupungissa työskenteleville sotavangeille. Osa sotavankien vartijoistakin suhtautui tähän avustustoimintaan sallivasti. Sotavankileiri 9:n päällikkö Uuno Hannulan mukaan muualla Lapissa ei ollut vastaavia ongelmia yhtä laajalti kuin Kemin alueella. Kemin Veitsiluodossa siviilit jopa suorittivat organisoitua ruoan, vaatteiden ja rahan keräystä sotavankien auttamiseksi. Valvontatoimenpiteitä tiukennettiin ja siviilejä varoitettiin yhä ankarammin tästä kielletystä toiminnasta. Myös valtiollinen poliisi suoritti tapausten johdosta tutkimuksia.[1279]

Sekä tarkastuskertomusten, muistitiedon että leirikohtaisten tutkimusten perusteella vaikuttaisi siltä, että sotavankien avustustoiminta ja myötätuntoinen suhtautuminen vankeihin oli varsin yleistä, erityisesti siellä, missä suomalaiset olivat heidän kanssaan henkilökohtaisesti tekemisissä.

***

[1275] Hokkanen 2004, 76–86.
[1276] Hokkanen 2004, 76–86.
[1277] Mikkola 2000, 156–157.
[1278] Sallinen 1993, 52–64.
[1279] Mikkola 2000, 138–139.

Samoissa tiloissa oleskelu, töiden tekeminen yhdessä ja ruokailu saman pöydän ääressä ovat kaikki ympäristötekijöitä, jotka aktivoivat empatiakykyä ja lisäävät myötätunnon kokemusta. Erityisesti saman ruoan syöminen saman pöydän ääressä on todettu yhdeksi vahvimmaksi vihjeeksi, joita ympäristö voi antaa siitä, että kyse on omaan sisäryhmään kuuluvista henkilöistä. Näin ollen yhdessä ruokailu voi tiedostamattomastikin edesauttaa myötätunnon kokemista ruokapöytäkumppaneita kohtaan.[1280] Lisäksi on todettu, että ihmiset usein synkronoivat syömänsä ruokamäärän muiden saman pöydän ääressä olevien syömään määrään, mikä tarkoittaa, että toiselle on vaikea antaa merkittävästi vähemmän ruokaa kuin itselle.[1281]

Viholliskuvan epäinhimillistetty käsitys venäläisistä törmäsi suomalaisten henkilökohtaisessa kosketuksessa sotavangeista saamaan kuvaan, joka osoitti stereotyyppisen venäläiskuvan epätodeksi. Tämä antoi empatiakyvylle mahdollisuuden ja yhden neuvostosotavangin tultua tutuksi empatiarinkiä saatettiin laajentaa muitakin sotavankeja koskevaksi. Sotavankien sijoittaminen maataloustöihin ja yksityisille maatiloille oli yleinen käytäntö monissa muissakin sotivissa maissa ja se aiheutti joka paikassa samanlaisia ”ongelmia” kuin Suomessa.

Saksassa annettiin tiukkoja määräyksiä sotavankien ja pakkotyöläisten kohtelusta ja erottelusta kansallisuuden mukaan, mutta monet maanviljelijät, joiden luona vangit työskentelivät, eivät nähneet rotulaeissa mitään järkeä ja yksinkertaisesti eivät välittäneet niistä. Eräs saksalainen nainen kommentoi huhtikuussa 1943 puolalaisista ja ranskalaisista työläisistään: ”Jos heitä kohtelee hyvin, kaikki sotavangit työskentelevät kunnolla ilman, että heitä tarvitsee vahtia. He syövät meidän kanssamme yhdessä, vaikka tämä on oikeastaan kiellettyä.”[1282]

Saksalaisilla oli myös Virossa useita kymmeniä tuhansia neuvostosotavankeja sijoitettuna muutamille leireille sekä useille työpisteille. Sotavangit nääntyivät, varsinkin talvella 1941–1942, siellä samoista syistä kuin muualla Saksan hallinnoimalla alueella sekä Suomessa: liian vähäisen ravinnon ja liian raskaiden töiden vuoksi. Virolaissiviilit toivat nääntyville vangeille vaatteita ja ruokaa, vaikka se oli ankarasti kiellettyä. Saksalaiskomentajat jopa välillä sallivat tämän vankien avustustoiminnan, mikä pelasti vankeja nälkäkuolemalta. Virossakin sotavankeja annettiin jo vuonna 1941 yksityisille maanviljelijöille, jotka saivat ylläpitoa vastaan sotavangeista paljon kaipaamaansa työvoimaa. Maatiloille päässeet vangit selviytyivät Virossa paljon paremmin kuin raskaaseen työhön esimerkiksi liuskeöljyteollisuuteen tai armeijan työkomppanioihin sijoitetut vangit.[1283] Yleisesti ottaen sekä ensimmäisen että toisen maailmansodan aikana juuri maataloudessa työskennelleet sotavangit selvisivät kaikkialla parhaiten ja väkivallan uhka oli pienin.[1284]

[1280] Ks. esim. Pinker 2011, 354–355.
[1281] Hermans et al. 2012.
[1282] Collingham 2011, 161. Ks. myös Herbert 1997, 64–69, 100–106. Neuvostosotavankien ja siviilien kanssakäymisestä Virossa ks. Maripuu 2006. Italialaisvankien ”liian hyvän” kohtelun aiheuttamista valituksista ks. Moore 1996 ja Sponza 1996.
[1283] Maripuu 2006.
[1284] Jones 2011, 371–376.

Vastavuoroisuus

Lempeä suhtautuminen sotavankeihin ei ollut ainoastaan siviilien ”ongelma” vaan esimerkiksi sotavankien vartiomiehet saattoivat suhtautua päällystön mielestä liian myötätuntoisesti sotavankeihin.[1285] Lisäksi sotavankitarkastajat, jotka olivat konkreettisesti tekemisissä sotavankien kanssa ja muun muassa vaativat usein näille lisäruokaa, osoittivat tarkastuskertomuksissaan silloin tällöin selvää myötätuntoa sotavankeja kohtaan. Usein se kuitenkin sekoittui vangeista saatavaan pragmaattiseen käyttöhyötyyn. Sotavankien apulaistarkastaja everstiluutnantti Woldemar Spåren elokuinen tarkastuskertomus Oriveden vankileiriltä n:o 23 vuodelta 1942 on yksi osoitus tästä. Hän oli varma, että rautatienrakennustöissä olevien vankien työteho nousisi heti, kun heille annettaisiin parempaa ruokaa ja vetosi muun muassa siihen, että vangit olivat rautateille noin kymmenkertaisesti halvempaa työvoimaa kuin tavalliset suomalaiset työmiehet. Lisäksi Woldemar Spåre toivoi uskonnolliseksi havaitsemilleen sotavangeille hengellistä huoltoa, koska ”tällä tavoin vangit tulisivat huomaamaan, että heitä kohdellaan ihmisinä ja veisivät tästä kotimaahansa muiston, että kuollutta vihollista kohdellaan kristittynä ihmisenä. Tämä olisi vastakohdaksi sille tavalle, jolla venäläiset varmaankin kohtelevat suomalaisia vankeja ja kaatuneita.” Apulaistarkastaja Spåre kertoi vankien olleen hyvin iloisia kesällä saamistaan Kansainvälisen Punaisen Ristin paketeista ja että nyt oli ”huomattavissa yhä enemmän inhimillisten tunteiden heräämistä vankien keskuudessa, koska nämä nyt, päinvastoin kuin aikaisemmin, osoittavat avuliaisuutta kanssatovereita kohtaan auttaen sairaita ja vahingoittuneita tovereitaan”.[1286]

Woldemar Spåren kertomus paljastaa kolme tärkeää seikkaa. Ensinnäkin vangit alkoivat osoittaa enemmän avuliaisuutta kohtalotovereitaan kohtaan, mikä osaltaan kertoi heidän olojensa parantuneen. Enää kyse ei ollut pelkästä henkiinjäämistaistelusta. Toiseksi Spåre itse asennoitui myötämielisesti sotavankeja ja heidän parantuneita olojaan kohtaan. Kolmanneksi Spåren kertomuksesta käy ilmi, että sotatilanteen muutoksen myötä myös sotavankien propaganda-arvo kasvoi. Talvella alkanut asemasotavaihe ei luvannut sodan pikaista päättymistä eikä keväällä 1942 enää näyttänyt yhtä itsestään selvältä kuin syksyllä 1941, että Saksa voittaisi käynnissä olevan sodan. Sotavankien käyttöhyödyn viides ulottuvuus eli mahdollisuus käyttää vankeja kotimaansa sisäpolitiikassa kotiuttamisensa jälkeen alkoi nyt korostua.[1287] Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre puolestaan kirjoitti päämajan järjestelyosaston päällikölle elokuussa 1942:

> ”olen aikaisemmin alleviivannut hyvän kohtelun ja huolenpidon sekä epäkohtien ja puutteellisuuksien poistamisen suurta merkitystä. Tällaisella menettelyllä, jolla en tarkoita kohtuuttomiin liiallisuuksiin menemistä, voitamme paljon enemmän kuin tarpeettomalla töykeydellä ja välinpitämättömällä ja huonolla hoidolla ja voimme siten myöskin vaatia sotavangeilta parempaa työtä ja ryhtiä. Sillä tavoin myöskin helpoimmin vierotamme so-

[1285] Ks. Vartijat-luku.
[1286] Tarkastuskertomus n:o 1 Oriveden vankileiri n:o 23, 4.8.1942, (W. Spåre 8.8.1942), H2. KA/Sörnäinen.
[1287] Kujala 2008, 151.

tavangit yhä enemmän käsityksestään bolshevismin paremmuudesta, mikä on paljon tehokkaampaa positiivista propagandaa kuin kaikki kiihotuspuheet.”[1288]

Myös siviilien avuliaisuus sotavankeja kohtaan saattoi olla pragmaattista ja perustua empatiakyvyn ja myötätunnon lisäksi vastavuoroisuuteen. Sotavankitarkastaja M. H. A. Spåre totesi keväällä 1943 sotavankileiri 1:n työpisteitä tarkastaessaan, että ”työnantajat ovat yhä yleisemmin oivaltaneet olevan heidän oman etunsa mukaista ruokkia vankeja niin, että he pysyvät voimissaan ja jaksavat suorittaa työnsä - -”.[1289] Samanlaisen lausunnon saivat osakseen sotavankien järjestelyleiri 1:n työpisteet: ”[S]otavankejamme hoidetaan maaseudulla hyvin, sillä talollinen asettuu sille järkevälle pohjalle, että työvoimaa, oli se sitten ihminen tai hevonen, on hoidettava ja ruokittava, jotta se jaksaisi suorittaa sellaisen työmäärän, että se kannattaa pitää”.[1290] Pohjois-Kymenlaaksosta raportoitiin, että jotkut maatilat pitävät vangeilla ”liian ruokaisat ja kodikkaat olot” ja moni luotti liiaksi vankien hyväntahtoisuuteen. Työnantajat totesivat tästä huomautettaessa, että kun vankia hoiti ja kohteli hyvin, olivat työtulokset sen mukaiset.[1291] Myös muiden työpisteiden työnantajien viimeistään keväällä 1942 aloittama lisämuonan antaminen työskenteleville sotavangeille oli samanlaiseen hyötyajatteluun perustuvaa pragmatismia.[1292]

Vankien ruokkiminen ja vaatettaminen maatiloilla siis hyödytti myös tilallisia itseään, koska vangeista saatiin arvokasta lisätyövoimaa. Sotavankien hyvä huolto oli tässä mielessä vastavuoroista, sillä maanviljelijät olivat tietoisia siitä, että työntekoon kannustamisessa porkkana oli keppiä huomattavasti tehokkaampi. Maatiloilla sotavankien hyväksikäyttö ei eskaloitunut vankityövoiman ryöstöviljelyksi kuten useilla muilla työmailla tapahtui. Maatiloilta nimittäin ei yleensä vaihdettu nääntyneitä vankeja uusiin, mitä tapahtui yhtenään sotavankikomppanioiden, leirien ja valtion tai yksityisten yhtiöiden metsä- ja muilta joukkotyömailta. Lisäksi tiedossa on ainoastaan yksi korkeimpaan oikeuteen tullut maatilalla tapahtunut sotavankisurma.[1293]

Pragmaattisen vastavuoroisuuden lisäksi osa suomalaisista kohteli inhimillisesti sotavankeja siitä syystä, että he odottivat tietyn vastavuoroisuusoletuksen (tietoisen tai tiedostamattoman) perusteella, että vastapuoli kohtelee suomalaisia vankeja samoin kuin suomalaiset kohtelevat neuvostoliittolaisia vankeja. Suomalaiset rintamamiehet todennä-

---

[1288] P. M. n:o 22, M.H.A. Spåren yhteenveto W.Spåren tarkastuskertomusten 1 ja 2 johdosta, 15.8.1942, H2. KA/Sörnäinen. Ks. myös loppulause: P. M. n:29, Tarkastuskertomus 27.–28.10.1942 (M. H. A. Spåre, 2.11.1942), H2. KA/Sörnäinen.

[1289] P. M. n:o 39, Tarkastuskertomus sotavankileiri n:o 1:n alaisissa työpisteissä 5.–6. ja 12.–13.4.1943 tehdystä tarkastuksesta (M. H. A. Spåre), T 17763/1. KA/Sörnäinen.

[1290] P. M. n:o 42, Tarkastuskertomus sv.järj.leiri 1:ssä ja sen työpisteissä suoritetusta tarkastuksesta 16.–18.6.1943 (M. H. A. Spåre), T 7230/3. KA/Sörnäinen.

[1291] Pohjois-Kymenlaakson suojeluskuntapiirin esikunta, KD n:o 1427/IVH-to/sal., 9.7.1943, Vänrikki E. Peltolan suorittama tarkastus sk.piirin alueella olevilla työpisteillä, H3. KA/Sörnäinen.

[1292] Ks. Raskas työ – riittävä ruoka -luku.

[1293] Maatilan isäntä surmasi keväällä 1943 kostoksi maatilalle sijoitetun nuoren valkovenäläisen sotavangin, joka oli päässyt läheisiin suhteisiin tilan emännän kanssa ja saattanut tämän raskaaksi (hänelle suoritettiin abortti). Vangin työvoimaa kuitenkin tarvittiin tilalla ja tilan isäntä tulistuikin vasta siitä, että vanki oli kehuskelut suhteellaan emäntään jälkeenpäin, jolloin isäntä surmasi vangin väittäen toimineensa itsepuolustukseksi, mikä todennäköisesti ei pidä paikkaansa. Kujala 2008, 235–238.

köisesti toteuttivat tällaista ”samalla mitalla -strategiaa” (*tit for tat strategy*)[1294] osin tiedostamattaankin kohdellessaan kiinni saamiaan sotavankeja inhimillisesti[1295], mutta myös hyvin suorasanaisia todistuksia tällaisesta vastavuoroisuusoletukseen perustuvasta käsityksestä löytyi siviilien parista. Kajaanissa oli sattunut lokakuussa 1941 tyypillinen sotavankien avustamistapaus, jossa paikalliset siviilinaiset olivat antaneet töissä oleville sotavangeille kasvimaalta porkkanoita ja kasviksia. Kun työpisteen järjestysmies puuttui asiaan, sanoivat naiset vartijoiden jo antaneen vankien ruokintaan luvan eivätkä suostuneet lopettamaan toimintaansa. Eräs siviilimies työmaalta puuttui myös tilanteeseen ja totesi järjestysmiehelle: ”Kovinhan sinä nyt täällä julmistelet; pitäisi muistaa, että meidänkin poikia on myös Venäjällä ja hyvä olis, jos joku heillekin tekisi hyvän työn”.[1296]

***

Suomessa sekä puolustusvoimien että siviilipuolen valvontaviranomaiset – valvontaosasto ja valtiollinen poliisi – olivat huolissaan suomalaisten liiallisesta ”humaanisuudesta”, ”hellämielisyydestä” tai ”säälintunteesta” neuvostovankeja kohtaan. Viranomaisten näkökulmasta suomalaisten myötätunto ja liiallinen samankaltaisuuden kokemus sotavankien kanssa saattoi edesauttaa vaarallisten aatteiden leviämistä tai toisaalta aiheuttaa epätarkkaavaisuutta vankien vartioinnissa. Sama huoli oli muun muassa Saksan turvallisuusviranomaisilla ja briteillä, joista jälkimmäiset eivät uskaltaneet tuoda saksalaisia sotavankeja työskentelemään saarelleen ennen kuin vasta aivan sodan lopulla.[1297] Raportit saksalaissiviilien reaktioista näiden tavatessa Saksaan tuotuja venäläisiä taas kertoivat saksalaisten hämmästyneen sitä, että venäläiset olivatkin ihan tavallisia ihmisiä, eivätkä ”slaavipetoja”, jollaisiksi heidät propagandassa kuvattiin. Jotkut huomasivat, että venäläiset olivat yksilöitä, jotka ulkomuodoltaan, koulutukseltaan ja tavoiltaan olivat paljolti saksalaisten kaltaisia.[1298]

Sotavankien kanssa tekemisissä olleet henkilöt osoittivat Suomessa myötämielisyyttä ja lempeyttä sotavankeja kohtaan myös syksyllä 1941. Silloin ilmapiiri vain oli toinen ja monet seikat tukivat enemmän sotavankien epäinhimillistämistä ja heitä kohtaan tunnettua pelkoa.[1299] Vasta keväällä 1942 ympäristö alkoi laajemmassa määrin toimia empatiakykyä aktivoivana kannustimena. Saksan sotamenestys alkoi vuoden 1942 aikana kääntyä. Suomessa siirtyminen asemasotaan vuodenvaihteessa 1941–1942 tarkoitti vähäisempiä henkilötappioita, mikä mahdollisesti vähensi siviilien ja rivisotilaiden kostomentaliteettia neuvostoliittolaisia kohtaan. Maatalouden työvoimatarpeen kasvu keväällä lisäsi vankityövoiman tarvetta ja samalla sotavankien työskentely maatiloilla pienissä

[1294] Axelrod & Hamilton 1981.
[1295] Ks. luku Hyökkäys alkaa.
[1296] Tapauksen kirjannut Valpon etsivä epäili auttajien olevan poliittisesti vasemmalle kallellaan. Valtiollinen poliisi, VPKD n:o 97/1013, -41, Kajaanissa 9.10.1941 (etsivä Matti Huuhtanen), amp. n:o 2985, KA. Ks. myös Valtiollinen poliisi, Sal. n:o 160/SHV2/sal., KD 298/1362, -44, Matkakertomus n:o 37/21.1.1944 (sot.virk. R. Resko), amp. n:o 2985, KA.
[1297] Moore 1996.
[1298] Herbert 1997, 137–157.
[1299] Ks. luku Sotavangit maatiloilla vuonna 1941.

ryhmissä individualisoi vankeja suomalaisten silmissä sekä antoi henkilökohtaisen kosketuksen myötä mahdollisuuden empatiaan. Sotavankeja kohtaan koettu myötätunto mahdollisti maatiloilla toteutetun vastavuoroisuuteen perustuvan avustamisen lisäksi auttajan näkökulmasta ”kalliin” altruismin, joka perustui moraaliseen suuttumukseen. Viimemainitusta oli kyse niissä tapauksissa, joissa suomalaissiviilit antoivat työmailla tai vankileirien liepeillä kohtaamilleen sotavangeille ruokaa, vaikka vangit eivät työskennelleet heidän hyväkseen ja vaikka tällainen toiminta oli ankarasti kiellettyä.[1300] Osa siviiliväestöstä varmasti tunsi aatteellisen taustansa[1301] vuoksi helpommin myötätuntoa neuvostovankeja kohtaan, mutta säälintunne ja sen aiheuttama moraalinen suuttumus, joka pohjasi toisten ihmisten kärsimyksen näkemisen epämiellyttävyyteen (olettaen, että näitä pidettiin ihmisinä), varmasti kosketti – erityisesti naisia – kaikkien kansankerrosten parissa.[1302]

[1300] Juuri tällaisesta auttamisesta oli kyse myös niiden kohdalla, jotka oman turvallisuutensa kustannuksella auttoivat juutalaisia toisen maailmansodan aikana Saksan hallinnoimilla alueilla. Tutkimus, jossa juutalaisia avustaneita henkilöitä on haastateltu, osoittaa, että kaikkia avustamistilanteita yhdisti kasvokkain tapahtunut kohtaaminen apua tarvinneen juutalaisen kanssa. Oliner & Oliner 1988. Wilson 1995, 38.

[1301] Se saattoi olla kristilliseen vakaumukseen kuulunut ihmiselämän kunnioittaminen ylipäätään tai luokkapohjainen käsitys samankaltaisuudesta neuvostosotavankien kanssa. Kristinuskoa tosin käytettiin jatkosodan aikana myös sisäryhmän kiinteyttämiseen ja vihollisen demonisointiin. Ks. pappien jatkosodasta Tilli 2012.

[1302] Empatiakyvyn, myötätunnon ja moraalisen suuttumuksen sekä vastavuoroisuuden käsitteistä ks. Wilson 1995, 34–40 ja Johdanto-luku. Naisten miehiä herkemmästä empatiakyvystä: Trivers 2012, 268–269. Wilson 1995, 179–182. Ks. myös Neitzel & Welzer 2011, 323–324: asenteiden ja tekojen välinen yhteys on usein väljempi kuin oletetaan. Esimerkiksi juutalaisia surmatakseen ei tarvinnut olla antisemiitti tai heitä auttaakseen yleisesti altruistisempi kuin muut. Polkuriippuvuus ja siitä johtuva tekojen moninkertaistuminen usein syntyy, kun teko tai päätös on tehty kerran.

Stalingrad

”Stalingrad on nyt lopullisesti mennyt.”[1303]

Eljas Erkko päiväkirjassaan 3.2.1943

”Saksa ei ainakaan voita.”[1304]

Väinö Tanner Linkomiehen hallituksen iltakoulussa 15.9.1943

Saksan tappiota Stalingradissa tammikuussa 1943 pidetään viimeisenä niittinä Hitlerin idän sotaretkelle. Viimeistään tuolloin alkoi vahvasti näyttää siltä, että Neuvostoliitto ei kukistukaan. Stalingradin tappio oli käännekohta sekä Saksan sotapolitiikalle että sisäpolitiikalle. Kysymys ei sen jälkeen enää ollut siitä, miten Saksa voittaa sodan vaan siitä, miten se voi välttää sen häviämisen.[1305] Myös saksalaissotilaiden parissa Stalingrad merkitsi sodan psykologista käännekohtaa, jonka jälkeen enemmistö heistä oli sitä mieltä, että sodasta tulisi pitkä ja se päättyisi tasapeliin kun tätä ennen oli yleisesti uskottu Saksan ehdottomasti voittavan sodan.[1306] Saksan kotirintaman sotaintoa taas vähensivät sodan viimeisinä vuosina liittoutuneiden ilmapommitukset, joiden jälkeen saksalaiset surmasivat kostotoimenpiteinä amerikkalaisia ja brittiläisiä sotavankeja saksalaisten länsiliittoutuneille tarkoitetuilla sotavankileireillä.[1307]

Stalingradin tappio aiheutti muutoksia Saksan sotapropagandaan. Enää propagandassa ei korostettu elintilan valtaamista vaan nyt siinä keskityttiin Euroopan pelastamiseen bolsevismilta. Sota muuttui valloitussodasta puolustussodaksi. Tämä tarkoitti samalla sitä, että koko Venäjän kansaan kohdistuvasta rasistisesta viholliskuvasta siirryttiin pelkästään bolsevikkien epäinhimillistämiseen, mikä kuitenkin oli ristiriidassa kansallissosialistisen puolueen rotuhierarkiaan pohjaavan ideologian kanssa. Propagandaministeri Goebbels rauhoitti puolueen taholta ennakoimaansa vastustusta sanomalla, että kyse oli vain savuverhosta, jonka takana rasistisia päämääriä voidaan edelleen jatkaa. Propagandassa alettiin silti korostaa myös ulkomaalaisten työläisten, erityisesti itätyöläisten parempaa kohtelua, koska ”primitiivisimmälläkin ihmisolennolla on hienosti hiottu oikeudentaju”. Itätyöläisten raipparangaistukset kiellettiin ja uusi, joskin alhaisen asemansa vuoksi kohtalaisen merkityksetön ulkomaalaisten työntekijöiden huollon valvontavirasto perustettiin.[1308]

[1303] Eljas Erkon arkisto, yksityisarkisto: Eljas Erkon päiväkirja 3.2.1943, päiväkirja 1941–1943, Aa kotelo 4. Päivälehden arkisto.
[1304] Rumpunen & Manninen 2009, 127.
[1305] Herbert 1997, 256–264.
[1306] Sotilaiden moraali ja luottamus tosin lujittuivat jonkin verran vuoden 1943 loppua kohti rintamien vakiintuessa. Neitzel & Welzer 2011, 160–164.
[1307] Kochavi 2005, 283.
[1308] Herbert 1997, 256–264.

Usein viitataan siihen, että Stalingradin tappio käänsi myös Suomen johdon rauhan kannalle ja tulevaisuuteen Neuvostoliiton rinnalla oli taas alettava sopeutua.[1309] Käänne neuvostosotavankien kohtelussa, mikäli sen indikaattorina pidetään sotavankikuolleisuutta, oli Suomessa kuitenkin tapahtunut selvästi *jo tätä ennen*. Sotavankikuolleisuus oli kääntynyt selvään laskuun jo keväällä 1942 ja varsinkin loppusyksystä 1942 se alkoi olla hyvin maltillisella tasolla. Vuoden 1943 alussa sotavankikuolleisuus oli enää alle prosentin luokkaa, missä se säilyi sodan loppuun saakka.[1310] Suurin muutos sotavankien kohtelussa oli tapahtunut jo vuoden 1942 aikana, mutta tämä huomio ei poista sitä, että sotavankien kohtelu muuttui vieläkin huomaavaisemmaksi ja siinä ilmenneisiin puutteisiin alettiin reagoida nopeammin Stalingradin jälkeen.

Päämajan valvontaosasto kiinnitti Saksan Stalingradissa kärsimän tappion jälkeen huomiota siihen, miten suursodan käänne otettiin vastaan sotavankien parissa, sillä pelättiin, että sotavankien keskuudessa alkaisi ilmetä levottomuutta Neuvostoliiton voittojen tullessa heidän tietoonsa.[1311] Sotavangit pyrittiin pitämään tietämättöminä sotatilanteesta, mikä onnistuikin aluksi, sillä valvontaosaston tarkkailijoiden mukaan vangit pysyivät suhteellisen rauhallisina vielä alkuvuoden 1943. Mitä enemmän tietoja Neuvostoliiton menestyksestä vangeille tihkui, sitä levottomammiksi he kävivät. Muutamia kapinahankkeita muun muassa paljastui sotavankileireillä kesällä 1943.[1312]

Eräänä esimerkkinä sotatilanteen muutoksesta ja sen vaikutuksista sotavankeihin saattoivat olla keväällä 1943 tarkastuskertomuksissa lisääntyneet merkinnät heimosotavankien kasvavasta kurittomuudesta. Toisaalta kyse saattoi olla sotavankien tottumisesta oloihinsa maatiloilla, jolloin he alkoivat vaatia enemmän etuja ja oikeuksia. Heimosotavankien käsittelyä oli alkuvuodesta 1943 tiukennettu, mikä saattoi myös olla kasvaneen kurittomuuden taustalla. Heimosotavankileirin päällikkö M. Lehmusvaara kertoi vankien joissakin työpaikoissa käyttäytyneen uppiniskaisesti. Hän arveli, että ”[v]angit ovat olleet liian löysissä käsissä ja kun ohjaksia tiukennetaan, niin se ei tunnu asianomaisista mukavalta”.[1313] Helmikuussa 1943 tiukennettuihin heimosotavankien kurimääräyksiin kuului myös eräänlaisen rangaistusmetsätyömaan perustaminen. Alkuvuoden 1943 jälkeen heimosotavankien määrä kurileiri 24:lläkin lisääntyi.[1314] Lisäksi heimopataljoonassa paljastui suunniteltu joukkopakohanke kevättalvella 1943.[1315]

[1309] Manninen & Rumpunen 2006, 226. Ks. myös Favorin & Heinonen 1972, 161–169. Eräiden, ainakin sosiaalidemokraattien, parissa voitonusko oli hiipunut jo ennen Stalingradia. Ks. esim. Voionmaa 1971, 162–163.

[1310] Ks. Kuvio 1 osan II alussa.

[1311] Ks. esim. Päämaja, Valvontaosasto, n:o 2600/Valv.2/sal., Päämajan valvontaosaston katsaus tammikuulta 1943, 21,2,1943, T 8362/11. KA/Sörnäinen. Päämaja, Valvontaosasto, n:o 3871/Valv.2/sal, Päämajan valvontaosaston katsaus helmikuulta 1943, 19.3.1943, T 8362/10. KA/Sörnäinen.

[1312] Päämajan valvontaosaston katsaukset tammikuulta, helmikuulta, maaliskuulta, heinäkuulta ja syyskuulta 1943, T 8362/11. KA/Sörnäinen.

[1313] Sv.leiri n:o 21, n:o 518/I/12, 21.4.1943, H3. KA/Sörnäinen. Ks. myös Tarkastuskertomus n:o 21, Drägsbyn, Abborforsin ja Haminan syväsataman työpisteissä sekä Miehikkälän keskitysleirissä 7.–8.5.1943 tehdystä tarkastuksesta (W. Spåre), H3. KA/Sörnäinen ja Sv.leiri 21, KD n:o 735/I/12, 8.6.1943, H3. KA/Sörnäinen.

[1314] Syrjämäki 2004, 209.

[1315] Syrjä 1991, 97–101.

Kurileirin sotavangitkin olivat havainneet muuttuneen sotatilanteen. Sotavangeille jaetut lisäannokset olivat vuonna 1944 muuttuneet jo niin itsestäänselvyyksiksi, että vangit protestoivat, mikäli niitä yritettiin jättää jakamatta. Tämä osoitti, että vangit olivat tietoisia muuttuneesta asemastaan ja olivat valmiita käyttämään sitä hyväkseen.[1316]

Vankien levottomuuden kasvusta huolimatta kurinpito ei enää vuosina 1943–1944 ollut yhtä ankaraa ja mielivaltaista kuin vuosina 1941–1942 eikä keskustelu sotavankien vaarallisuudesta ja kovien rangaistusten tarpeesta ollut ollenkaan niin laajaa kuin talvella 1941–1942. Vangit saatiin nyt pidettyä kurissa hyvin ilman sodan alkuvuosina välttämättömiksi katsottuja ankaria kurinpitokeinoja.[1317]

Nopeaa reagointia

Sotavankeja kuoli vuosina 1943 ja 1944 enää murto-osa verrattuna vuosien 1941 ja 1942 kuolleisuuteen. Voi olla, että osa alkuvuosien joukkokuolleisuudesta johtui siitä, että heikoimmat sotavangit kuolivat ensin pois ja fyysisesti voimakkaammat jäivät jäljelle. Tosiasia on kuitenkin, että sodan alussa neuvostovangit heikkenivät suomalaisten hallussa olleessaan. Toisaalta vankien huoltoon vaikutti sodan loppupuolella se itsestään selvä seikka, että kesään 1942 mennessä sotavankimäärä oli laskenut noin 40 000:een eli heitä oli yli 15 000 vähemmän kuin katastrofitalvena 1941–1942. Lisäksi sotavankien absoluuttinen ja suhteellinen osuus puolustuslaitoksen muonitettavista oli laskenut vuosien 1941 ja 1943 välillä ja he muodostivat puolustusvoimille selvästi pienemmän huoltotaakan vuosina 1943 ja 1944 kuin talvella 1941–1942. Osa laskusta selittyy juuri vankien määrän vähenemisellä, mutta osa myös muonitustaakan jakautumisella enemmän työnantajien harteille.[1318] Koko maan elintarviketilanne oli kohentunut vuoteen 1943 tultaessa eikä elintarvikekysymys enää noussut kotirintaman mielialakatsauksissa niin polttavaksi kuin talvella 1941–1942, mikä vähensi sotavankien muonitusjärjestelyjen painoarvoa kotirintaman sotamoraalin näkökulmasta.[1319] Sotavankien olojen heikkenemiseen tai huonoon kohteluun oli kuitenkin myös alettu reagoida nopeammin jo pitkin vuotta 1942 ja se nopeutui entisestään vuosien 1943 ja 1944 aikana.

Hyvä esimerkki siitä, kuinka paljon aktiivisemmin vuonna 1943 reagoitiin sotavankileireiltä tuleviin aliravitsemusilmoituksiin, on lääkintämajuri Lojanderin tarkastuskertomus kurileiri 24:ltä helmikuussa 1943 ja sen aiheuttamat toimenpiteet. Lojander totesi leirillä olleen aliravittuja sotavankeja, minkä jälkeen sotavankileiri 24:n päälliköltä vaadittiin aliravitsemustapausten tutkimista ja jokaisen tapauksen selostamista erikseen. Rangaistusleiriksi tarkoitetun kurileirin 33 nälkiintymistapauksesta toimitettiinkin lista, jossa kaikki sotavangit mainittiin nimeltä. Leirin päällikkö selitti vankien kunnon laskeneen Vaasan työmaaleirillä erittäin raskaassa työssä, josta vapautettiin vain erittäin heikot ja ne, joille ilmaantui pöhöä. Leirin päällikkö myös myönsi, että kurileirin luonteesta

[1316] Syrjämäki 2004, 224–226.
[1317] Kujala 2008, 262–263, 287–288.
[1318] Ks. Muonitus-luku.
[1319] Favorin & Heinonen 1972, 170.

johtuen vankeja oli pidetty työssä niin kauan kuin he vain olivat jaksaneet.[1320] Jopa kurileiri siis ansaitsi nyt tutkimuksen vankien voinnista.[1321]

Suomalaiset reagoivat muuttuneeseen sotatilanteeseen myös kirjaamalla sotavankipolitiikan muutoksia ylös. Hyvä esimerkki on Mannerheimin määräys lisämuonan virallistamisesta syksyllä 1943[1322] sekä sotavankien rangaistuskäytännön lievennys ja kaikkien sotavankien muona-annoksen parannus syksyllä 1944. Juuri ennen 4.9.1944 solmittua aselepoa sotavankien rangaistuskäytäntöä lievennettiin erityisesti kansainvälisten sopimusten vastaisen ruumiillisen raipparangaistuksen osalta. Välirauhan sopimuksen allekirjoittamisen (19.9.1944) jälkeen Mannerheim kielsi 14.10.1944 kaikki sotavankien ruumiilliset rangaistukset.[1323] Kaikille sotavangeille määrättiin C-annos syyskuun 18. päivästä 1944 alkaen ja 6.10.1944 sotavankiannos korotettiin vastaavaksi suomalaisen sotaväen annoksen kanssa.[1324] Tieto siitä, että Suomi oli sodan häviävällä puolella, aiheutti sodan johdossa ja sotavankiviranomaisissa koston pelkoa ja tarvetta suojata oma selusta sotavankipolitiikan osalta.

Kiista vaihtotaulukoista: Itsepetos jatkuu

Pääintendentti Verner Gustafssonin ja yleisesikunnan päällikön sekä hänen välityksellään armeijan ylipäällikön välinen kiista sotavankimuonan vaihtotaulukoista kesällä 1943 kertoo hyvin sodanjohdon muuttuneista näkemyksistä sotavankien muonitusasiassa sotatilanteen ollessa jo ratkaisevasti erilainen kuin syksyllä 1941. Sotavankien muona-annosten elintarvikkeiden vaihtolajit, joita tuli käyttää, mikäli alkuperäistä annokseen kuuluvaa elintarviketta ei ollut saatavilla, olivat puhuttaneet sotavankiviranomaisia pitkään. Viimeinen laajempi muutos niihin oli tehty elokuussa 1942, jolloin oikeanlaisilla vaihtolajeilla pyrittiin turvaamaan annosten proteiinipitoisuus. Pääintendentti Gustafsson teki uuden ehdotuksen vaihtotaulukosta kesällä 1943.

Puolustusvoimien ylilääkäri Eino Suolahti arvioi Gustafssonin ehdotusta, mutta ei ollut siihen tyytyväinen. Suolahti vetosi nälkiintyneillä vangeilla keväällä ja kesällä 1942 tehtyihin ravintofysiologisiin kokeisiin ja tähdensi valkuaisaineiden (proteiinin) merkitystä nälkäsairauksien ehkäisyssä. Vaihtotaulukoissa tuli hänen mukaansa kiinnittää erityistä huomiota siihen, että muona-annoksen valkuaisainepitoisuus säilyy.[1325]

Mannerheim ei hyväksynyt Gustafssonin ehdotusta uudeksi vaihtotaulukoksi, sillä se olisi alentanut huomattavasti Mannerheimin vahvistamien muona-annosten kaloriarvoja eikä ehdotusta ollut hyväksytetty puolustusvoimien ylilääkärillä tai ylipäälliköllä itsel-

---

[1320] Kotijoukkojen Esikunta, n:o 683.Järj.1b.sal., 18.2.43,H2. KA/Sörnäinen. Sotavankileiri 24, n:o 163/I/2 sal, 25.2.43, H2. KA/Sörnäinen.
[1321] Ks. kuitenkin Kurileiri-luku ja epäkohdat leirillä vielä kesällä 1943.
[1322] Ks. luku Raskas työ – riittävä ruoka.
[1323] Liite n:o 5, jäljennös, 14.10.1944, ”Sotavankikomentaja. Tasavallan Presidentti-Ylipäällikön käskystä määrätään…” (pääesikunnan päällikkö jalkaväenkenraali E. Heinrichs), Fb 110 G13, kansio 78, UM. Hallikainen 2000, 70–71.
[1324] Kujansuu 1999, 99.
[1325] Päämaja, Lääkintäosasto I, n:o 5529/Lääk.5/195, sal, 21.5.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

lään. Yleisesikunnan päällikkö Heinrichsin ja ylipäällikkö Mannerheimin Suolahden aiheesta antamaan lausuntoon perustuva mielipide oli, että vaihtotaulukon soveltaminen saattaisi johtaa nälkäsairauksien uuteen esiintymiseen. Heinrichs pyysi pääintendentiltä uutta esitystä ja määräsi vastaavat esitykset vastedes aina alistettaviksi ylipäällikölle tai yleisesikunnan päällikölle. Lisäksi hän vaati, että mahdollisiin uusiin esityksiin oli liitettävä yliläkärin lausunto.[1326]

Pääintendentti Gustafsson ei pitänyt Heinrichsin määräyksistä. Erityisesti hän protestoi sitä, että hänen edellytettiin pyytävän yliläkäriltä lupaa muona-annosten koostumuksesta päättämiseen. Gustafsson syytti Suolahtea takin kääntämisestä, sillä yliläkäri oli antanut puoltavan lausuntonsa alkuperäisistä syksyllä 1941 vahvistetuista sotavankien muona-annoksista, joita oli jo jouduttu useasti nostamaan. Gustafsson perusteli monisanaisesti ehdottamansa uuden vaihtotaulukon käyttöönottoa ja vetosi maan elintarviketilanteeseen.[1327]

Ylipäällikkö Mannerheim hylkäsi Gustafssonin perusteluista huolimatta ehdotetun vaihtotaulukon ja vaati yleisesikunnan päällikön välityksellä uutta esitystä.[1328] Tätä varten pääintendentin toimistossa pidettiin kokous, johon osallistuivat pääintendentti Verner Gustafsson, ravintofysiologit professori G. von Wendt ja lääkintämajuri P. E. Simola, intendenttiosaston muonitustoimiston päällikkö Wäiniö ja pääintendentintoimiston toimistopäällikkö Toivo Salonius. He päättivät tarkistaa koko sen hetkisen sotavankiannoksen. Ryhmä päätyi ehdottamaan A-annoksen poistamista kokonaan, sillä sitä ei käytännössä enää juuri missään sovellettu. Näin ollen B-annoksesta tuli perusannos, joka annettiin kaikille muille paitsi raskaassa työssä oleville ja sairaille. Kokouksessa keskusteltiin myös vaihtoainetaulukon sisältämien ravintoaineiden hankalasta saatavuudesta (muun muassa eläinperäisen proteiinin) ja päätettiin poistaa tällaisten aineiden teoreettinenkin mahdollisuus taulukoista.[1329] Se, että tällainen muutos jouduttiin tekemään, saattaa viitata siihen, että paikoitellen suomalaisilla vankileireillä noudatettiin ohjeistuksia sotavankien muonituksesta *liian tarkasti*. Eli mikäli alkuperäistä tai vaihtotaulukon ruoka-ainetta ei ollut saatavilla, ei vangeille ehkä annettu mitään muutakaan näitä korvaamaan. Lisäksi kokouksessa päätettiin muutamista pienistä muutoksista vaihtotaulukon elintarvikkeisiin. Ilmeisesti tämäkään vaihtotaulukko ei kelvannut Suolahdelle, sillä pääintendentti Gustafsson kirjasi tapahtumaketjusta tekemäänsä raporttiin yliläkärin tehneen siihen vielä toukokuun 1943 lopussa muutoksen, jota pääintendentti ei voinut hyväksyä. Mannerheim lupasi keskustella aiheesta Suolahden kanssa ja muutaman päivän kuluttua uusi esitys hyväksyttiin ja lähetettiin joukoille. Samalla A-annos poistettiin muona-annosten joukosta kokonaan.[1330]

[1326] Yleisesikunnan päällikkö, KD n:o 169/If, 19.5.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1327] Pääintendentti, n:o 2758, 20.5.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1328] Yleisesikunnan päällikkö, KD n:o 174/If, 22.5.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1329] Pöytäkirja neuvottelutilaisuudesta, joka pidettiin Pääint.tsto:ssa 24.5.43 YE:n pääll. kirjelmän n:o 174/If/22.5.43 johdosta, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1330] Pääintendentin päiväämätön promemoria muona-annosten koosta päättämisestä: ”P. M. 1. Lauantaiiltana 22.5. saapui…” T 19497/15. KA/Sörnäinen. Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 3060/Pääint.tsto./sal.E, 5.6.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

Gustafssonin ja Heinrichsin sekä Mannerheimin välinen kiista sotavankien muonituksessa leimahti vielä elokuussa 1943. Pääintendentille oli kesän aikana tehty useita valituksia Äänislinnan pilketehtaalla työskentelevien sotavankien muonituksesta ja oloista. Erityisesti valitettiin, että sotavangeilta vaadittu työteho oli suhteettoman suuri vahvistettuihin muona-annoksiin nähden. Valitusten johdosta Gustafsson teki tarkastusmatkan kyseiselle työmaalle. Sotavankeja oli pilketehtaalla 270 ja kaikille jaettiin C-annos (2 800 kcal) sekä 150:lle vielä 500 gramman lisäannos perunaa. Vankien työtehosta ja työsuorituksista Gustafsson sai pilketehtaan päälliköltä luutnantti Erkkilältä tietoja, joita Gustafsson vertasi siviilitehtaaseen. Lopputuloksena Gustafssonin mukaan siviilit tekivät parempia työtuloksia kuin sotavangit, vaikka siviileiden korttiruoka-annokset olivat sotavankeja heikommat. Gustafsson päätyi toteamaan, että ”[a]ikaisemmin kun olen esittänyt vertailuja sotavankien ja siviiliväestön muona-annoksien suhteesta toisiinsa, on minulle väitetty siviiliväestön hankkivan elintarvikkeita säännöstelyn ulkopuolelta. Säännöstelemättömät e[lin]tarvikkeet ovat harvinaisia ja siksi kalliita, ettei niitä työläinen suuremmassa määrässä voi hankkia vihanneksia lukuun ottamatta. Säännösteltyjen elintarvikkeiden osto ns. ’salakaupasta’ on työväestön palkoilla enemmän harvinaista eikä yksityistapauksia voida yleistää koko Suomen kansaan - - .” Lisäksi hän kertoi halunneensa raportillaan osoittaa ”ettei sotavankien liian suurien työnormien vaatimuksista voida puhua” ja hänen mukaansa ”viralliset asiakirjat, jotka jäävät myöhempien tutkimuksien kohteiksi, antavat väärän kuvan sotavankien kohtelusta Suomessa.”[1331]

Yleisesikunnan päällikkö Heinrichs vastasi Mannerheimin nimissä pääintendentille hyvin närkästyneeseen sävyyn. Heinrichs muistutti, että pilketehtaalle tehty tarkastus oli ylipäällikön määräämä. Tarkastus johtui Aunuksen ryhmän esikuntapäällikön virallisesta ilmoituksesta, jonka mukaan Äänislinnan pilketehtaalla sotavangeilta vaadittu työmäärä ei ollut oikeassa suhteessa heidän muonitukseensa, millä oli ikäviä seurauksia. Eversti Karhun tekemässä ilmoituksessa sotavankien terveydentilasta kertovat seikat olivat ”siksi vakavaa laatua, ettei asiaa voida kuitata muonitusolojen tilastollisella vertauksella erääseen Suomessa sijaitsevaan pilketehtaaseen, joka työskentelee kokonaan toisenlaisissa olosuhteissa. Suomen Marsalkka ei voi pitää tätä vertausta minään todistuksena siitä, että Äänislinnan pilketehtaalla työskentelevät sotavangit olisivat saaneet jo ennen tarkastuksia aivan riittävästi muonaa.” Lisäksi ylipäällikkö puuttui Gustafssonin käsitykseen siviilien muona-annoksista: ”Kenraalimajurin huomautus siitä, että säännösteltyjen elintarvikkeiden osto salakaupasta olisi työväestön keskuudessa maassamme ’enemmän harvinaista’ jää Teidän omaksi käsitykseksenne.” Kirjelmän lopuksi ylipäällikkö käski vielä huomauttaa, että mikäli sotavankien hoitoon liittyvien epäkohtien johdosta tehtyjä tarkastuksia ei sodan aikana olisi suoritettu, olisivat monet asiat vielä epätyydyttävämmällä tolalla kuin ne tuolloin olivat.[1332]

Käyty keskustelu ilmentää arvovaltakamppailua, mutta kertoo myös siitä, että sotavankien olot todella pyrittiin pitämään talven 1941–1942 kuolleisuuskatastrofin jälkeen sellaisina, että he selviävät vankeudestaan hengissä. Ylin sodanjohto – ylipäällikkö ja yleisesikunnan päällikkö – kiinnittivät toistuvasti huomiota sotavangeille mahdollisesti

[1331] Päämaja, Pääintendentintoimisto, n:o 4672/Pääint.tsto/E/sal., 20.8.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.
[1332] Yleisesikunnan Päällikkö, kirjelmä pääintendentille, 24.8.1943, T 19497/15. KA/Sörnäinen.

epäedullisiin päätöksiin ja asettuivat suorasanaisesti vastustamaan pääintendentin näkemystä vaihtotaulukoiden ja muonituksen riittävyydestä sotavangeilla teetettyyn työmäärään nähden.

Ylimmän sodanjohdon peräänantamattomuus sotavankien muonituskysymyksessä vuonna 1943 ei tarkoita, että siellä olisi suhtauduttu yleisesti inhimillisemmin vankeihin kuin sotavankihallinnon muilla portailla. Se on kuitenkin eräs todiste sitä vastaan, että Suomessa ylin sodanjohto olisi ajanut jonkinlaista, edes piilotettua, sotavankien tuhoamispolitiikka. Tämä ei poista sitä, että ylin sodanjohto oli välinpitämätön ja laiminlöi puuttumisen sotavankikuolleisuuteen syksyllä 1941 ja alkutalvesta 1942. Mannerheim hyväksyi tuolloin täysin Gustafssonin toiminnan sotavankimuonituksessa, mistä osoittaa myös se, että Mannerheim ylensi hänet kenraalimajuriksi vuonna 1942.[1333] Päämajan tarkempi huomio sotavankeja kohtaan vuodesta 1943 eteenpäin liittyi ennen kaikkea selustan turvaamiseen ja muuttuneeseen sotatilanteeseen.

[1333] Ks. Muonitus-luku s. 102.

Yhteenveto: Pidäkkeet

Sotavankien käyttöhyödyn korostaminen yhdistettynä epäinhimillistettyyn vihollisku-vaan, talvisodan jälkeiseen kostomentaliteettiin ja salamasotahuumaan tappoivat vankeja syksyllä 1941 ja keskitalvella 1941–1942. Tiukalle viedyt muona-annokset hyvin pienillä mahdollisuuksilla minkäänlaiseen lisäravintoon ja liian raskas työ, heikot asuintilat sekä talvi, joka oli yksi vuosisadan kylmimmistä, aiheuttivat konkreettisesti aliravitsemuksen, nääntymisen ja lopulta täyteen ahdetuilla leireillä joukkokuolemat. Erittäin tärkeä tekijä oli se, että lisämuonaa ei jaettu työssä käyville vangeille jo syksyllä 1941. Maatiloilla näin tehtiin tuolloinkin (empatiakyvyn, myötätunnon ja vastavuoroisuuden vaikutuksesta), mutta sotavankiasioista vastaavat viranomaiset estivät tämän vankien lähes ainoan mahdollisuuden lisäruokaan, kun vangit vedettiin pois maatiloilta. Talven 1941–1942 katastrofista olivat vastuussa sotavankiasioiden kanssa tekemisissä olleet sotavankiviranomaiset sekä ylä- että alatasolla, mistä eräänä todisteena oli sotavankiviranomaisten yritys hajauttaa vastuuta ja vierittää syyllisyyttä sotavankien joukkokuolemista toistensa niskoille.

Vastuun vierittäminen puolelta toiselle näkyi sekä muona-annoksia koskevassa keskustelussa, työllänäännytyskeskustelussa että vartiointikeskustelussa. Muonituksen kohdalla kiisteltiin siitä, oliko vika liian pienissä annoksissa suhteessa kulutukseen vai näiden annosten jakelussa ja sen valvonnassa. Eli oliko syy ylätasolla (intendentuuri) vai alatasolla (leirit). Työllänäännytyskeskustelu koski sitä, tulivatko vangit leireiltä liian heikkokuntoisina töihin vai palautettiinko heidät työmuodostelmista näännytettyinä leireille. Eli oliko syy työmuodostelmien johdossa (yksityiset, armeijan yksiköt, valtion työmaat) vai sotavankileirien johdossa. Vastuukeskustelu jatkui samansuuntaisena myös vartioinnin kohdalla, kun pohdittiin, kenen vika löperö vartiointi oli eli kenellä oli viimekätinen vartiointivastuu vangeista. Sotavankiorganisaation rakenne osittain mahdollisti ja osittain oikeutti asianomaisten hämmennyksen, sillä vastuu- ja valta-asiat jakautuivat epäselvästi. Sotavankien nääntymiseltä saatettiin helpommin sulkea silmät, koska voitiin aina vierittää syy siitä jollekin toiselle.

Jotain kuitenkin tapahtui alkuvuodesta 1942, sillä sotavankikuolleisuus saatiin laskemaan. Toimenpiteiden aloittaminen sotavankien kunnon kohentamiseksi osuu yksiin suuren sotavankikuolleisuuden Suomelle aiheuttaman kiusallisen kansainvälisen huomion kanssa. Sotavankitilanteesta suomalaisviranomaisten välillä käytyä keskustelua seuratessa vaikuttaa paikoin jopa siltä, että ennen ulkopuolisten huomautuksia suomalaisten parissa ei edes käsitetty tilanteen eskaloitumista niin pahaksi kuin se oli. Kansainvälisen valvonnan lisääntyminen tilanteessa, jossa Saksan voitto ei enää näyttänytkään niin itsestään selvältä kuin syksyllä 1941, aiheutti Suomelle aivan uudella tavalla motiivin säilyttää sotavangit hengissä ja Suomen maine länsimaisena sivistysvaltiona puhtaana.

Kuolleisuuden kääntymiseen laskuun vaikutti konkreettisesti eniten se, että tilanteeseen todella puututtiin ja heikkojen sotavankien työmäärää vähennettiin. Se, että sotavangit eivät uudelleen alkaneet nääntyä, vaikka virallisia annoskokoja ei korotettu, johtui

siitä, että työnantajat antoivat vangeille joko raskaan työn annoksen vähemmänkin raskaissa töissä tai raskaan työn annoksen lisäksi lisämuonaa. Eli todellisuudessa sotavankien saama ravinnon määrä kasvoi vuosina 1942 ja 1943. Lopulta lisämuonan antamiskäytäntö virallistettiin Mannerheimin määräyksellä syksyllä 1943, mikä ei edelleenkään muuttanut virallisia annoskokoja. Yhä useammat vangit myös päästettiin keväästä 1942 alkaen takaisin yksityisten työnantajien huollettavaksi, ja mitä läheisempi kosketus vankeihin oli ja mitä enemmän vangin työvoimapotentiaalia tarvittiin, sitä inhimillisemmäksi heidän kohtelunsa muodostui.

Olen käsitellyt tässä osassa sotavankien olosuhteiden parantamiseen tähtääviä toimenpiteitä pitkälti ylätason ohjeiden antaman kuvan valossa. Tarkkaa leiri-, työpiste- ja muodostelmakohtaista tutkimusta ei ole olemassa siitä, miten kaikkia ohjeita noudatettiin tai mikä niiden vaikutus alatasolla oli. Tämän työn puitteissa alatason yksityiskohtaiseen tutkimukseen ei ole ollut mahdollisuutta, mutta se on tärkeä jatkotutkimuksen aihe. Voidaan kuitenkin olettaa, jo pelkästään sotavankikuolleisuuden ajallista jakaumaa seuraamalla, että jotain onnistuttiin niin leireillä kuin muissakin sotavankien sijoituspaikoissa tekemään, sillä kuolleisuus kääntyi keväällä 1942 laskuun ja pysyi minimaalisen matalalla talvesta 1942–1943 lähtien sodan loppuun saakka. Erityisesti lisämuonan jakaminen, joka itse asiassa lähti liikkeelle alhaalta päin, ei ylhäältä käsin, oli merkittävä toimenpide.

Miksi lisämuonan sallimiseen ja muihin toimenpiteisiin sotavankien olojen parantamiseksi sitten ryhdyttiin, vaikka samaan aikaan sotavankien vaarallisuutta korostettiin ja heidän kurikäytäntöjään ja rangaistuksiaan tiukennettiin? Ensinnäkin on huomattava, että tässä osassa esitetyt sotavankikuolleisuuden pidäkkeet, jotka samalla toimivat paremman kohtelun kannustimina, vaikuttivat eri toimijatasoihin eri tavalla.[1334] Ylimmän sotilaallisen ja poliittisen johdon (ylipäällikkö Mannerheim ja hallituksen sisärengas) toimintaan vaikutti kansainvälisen huomion lisääntyminen ja sen myötä tuleva ylikansallinen valvonta. Heidän toimintaansa ja päätöksiinsä saattoi todella vaikuttaa Suomen maine omaksi viiteryhmäksi mieltämiensä eli muiden länsimaisten sivistysvaltioiden silmissä. Myös kansainvälisillä laeilla ja säädöksillä oli tälle tasolle merkitystä toisin kuin rivimiehille tai rintamakomentajille, joiden käytökseen ne todennäköisesti eivät juuri vaikuttaneet.[1335] Lisäksi sotatilanne vaikutti ylätason toimiin. Saksan salamasota ei edennytkään niin nopeasti ja sodan pitkittyminen Neuvostoliittoa vastaan alkoi olla vuoden 1942 alusta lähtien tosiasia. Alkoi olla edullista kiinnittää sotavankeihin enemmän huomiota tai ainakin välinpitämättömän kohtelun kustannukset nousivat huomattavan korkeiksi. Sodan johto ei tietenkään ollut täysin yksimielinen ja esimerkiksi Mannerheimin ja hallituksen sisäpiirin välillä oli jatkuvia jännitteitä.[1336] Joka tapauksessa näytti siltä, että muuttunut sotatilanne ja kansainvälinen paine sekä jatkuva valvonta jo keväästä 1942 lähtien vaikuttivat ylätason kustannus- ja hyötylaskelmiin sotavankien kohtelua parantavasti.

Välitason byrokraateille eli sotavankiviranomaisille (sotavankitoimistojen päälliköt, ylilääkäri, pääintendentti, sotavankileirien johtajat) kansallisella valvonnalla ja sen säännöillä, määräyksillä ja käskyillä oli merkitystä. Sotavankiviranomaisten oli myös sovitet-

[1334] Tasot esitetty Johdannossa.
[1335] Vrt. Neitzel & Welzer 2011, 52–54.
[1336] Ks. esim. Tanner 2011, 144–147, 153, 189–190.

tava toimintansa ylempien auktoriteettien suhtautumiseen. Tämän vuoksi myös sotavankitarkastajat, jotka koettivat saada parannuksia aikaan sotavankien oloissa, vetosivat tarkastuskertomuksissaan juuri Suomen kansainväliseen maineeseen tietäen sen olevan eräs keino liikuttaa ylätasoa. Byrokratiaan kuuluvat etäännyttämisen keinot ja itsepetos tulivat hyvin esille erityisesti pääintendentti Verner Gustafssonin perusteluissa olla korottamatta sotavankien muona-annoksia sekä hänen itsepintaisessa mustan pörssin kaupan aliarvioinnissaan niin vuonna 1941 kuin vuosina 1942 ja 1943.

Keskeisimmät sotavankiviranomaisten toimeenpanemat korjausliikkeet sotavankien kohtelussa olivat valvonnan lisääntyminen, vankien sijoittaminen uudelleen maatiloille ja lisämuonan jaon salliminen. Valvonta ja muuttunut ilmapiiri ainakin jonkin verran hillitsivät mielivaltaisuuksia sotavankien kurituksessa ja vankien sijoittaminen maatiloille ja muiden yksityisten työnantajien hoiviin edesauttoi suomalaisten läheistä kosketusta pieniin vankiryhmiin, jotka näin inhimillistyivät. Läheinen kosketus pieniin vankiryhmiin tai yksittäisiin vankeihin mahdollisti empatiakyvyn aktivoitumisen ja sen avulla syntyvän huolenpidon vankien hyvinvoinnista. Tärkeää maatiloilla oli myös vankien työvoima-arvo, jota vastaan heidän olosuhteensa pidettiin kunnollisina. Näistä syistä empatiakyvyn aktivoitumisella ja sen perusteella tapahtuneella sotavankien avustamisella oli varsinaisesti vaikutusta vain sotavankien kanssa henkilökohtaisessa kosketuksessa olleiden siviilien, vartijoiden ja rivimiesten käytökseen. Edellä mainituista vartijat olivat siviileistä ja rintamamiehistä poikkeavassa asemassa, sillä heillä oli vartijaroolinsa perusteella kaikki edellytykset toimia julmasti tai raa'asti vankeja kohtaan. Vartijoiden toimesta tapahtuikin sotavankien mielivaltaista kuritusta, jopa surmia, mutta varsin usein tähän käskijänä oli joku ylempi upseeri. Valvonta- ja sotilasviranomaisten jatkuvat ilmoitukset liian "hölläkätisestä" vartioinnista viittaavat nimittäin myös siihen, että vartiomiehet olivat usein taipuvaisia tuntemaan myötätuntoa sotavankeja kohtaan ja kohtelemaan heitä inhimillisesti.

Oli myös asioita, jotka vaikuttivat kaikkiin. Vastavuoroisuus ja pragmatismi olivat näistä selkeimmät, mutta niiden tarve näkyi eri asioissa eri tasoilla. Sodan pitkittyminen nosti esille tappion mahdollisuuden ja pahensi työvoimapulaa. Ylätasolla vastavuoroisuuden ajatus liittyi siihen, että vankien hyvä kohtelu voisi olla vakuutus, joka minimoisi mahdollisen tappion myötä tulevat vahingot (vankien hyvä kohtelu: Suomelle ei sanktioita). Perinteisimmässä mielessä vastavuoroisuudella, niin sanotulla kauhun tasapainolla, ei Suomen ja Neuvostoliiton välisessä sodassa kuitenkaan ollut merkitystä. Ensinnäkin sotavankimäärät olivat tätä varten liiaksi epätasapainossa. Suomella oli sodan aikana yhteensä lähes 70 000 neuvostosotavankia, kun Neuvostoliiton vangiksi jäi vain hieman yli 3 000 suomalaissotilasta. Toiseksi Neuvostoliiton välinpitämättömyys omia sotavangiksi jääneitä sotilaitaan kohtaan esti vastavuoroisuuden velvoitteen muodostumisen Suomen osalle.

Alatasolla vastavuoroisuus ja pragmatismi puolestaan liittyivät ennen kaikkea työvoimakysymykseen. Vankien työvoimapotentiaalia tarvittiin kipeästi, jolloin hyvä kohtelu ja riittävän ravinnon tarjoaminen vastavuoroisesti kannattivat. Tämä oli sitä tärkeämpää, mitä konkreettisemmin vangin työ hyödytti työnantajaa. Lisäksi niin siviilit kuin rivimiehetkin saattoivat mahdollisesti tiedostamattaan kohdella neuvostosotavankeja vas-

tavuoroisuusoletukseen perustuvan samalla mitalla -strategian mukaisesti ajatuksenaan, että vastapuolella oma tai läheisen henkilön kohtelu on samanlaista.

Osan II lopussa totesin, että Suomi muistutti syksyllä 1941 ja talvella 1941–1942 enemmän toisen maailmansodan totalitaarisia sotijaosapuolia kuin länsimaisia demokratioita sotavankien kohtelussa. Pidäkkeet, jotka sotavankien huonoa kohtelua alkoivat keväästä 1942 lähtien rajoittaa, kuitenkin toivat Suomea taas lähemmäs omaa ihannettaan demokraattisesta sivistysvaltiosta.

Johtopäätökset

Konkreettinen tutkimustehtäväni on tässä työssä ollut selvittää, miten ja miksi neuvostosotavankien joukkokuolemat olivat Suomessa jatkosodan aikana mahdollisia. Aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että suomalaisten hallussa oli jatkosodan aikana vähintään 67 000 neuvostosotavankia, joista ainakin 19 000 ja todennäköisesti yli 22 000 eli noin kolmannes menehtyi. Suurin osa sotavangeista vangittiin sodan hyökkäysvaiheessa syksyllä 1941 ja valtaosa menehtyneistä kuoli talvella 1941–1942. Kuolinsyiden taustalla oli ehdottomasti suurimman osan kohdalla aliravitsemuksen aiheuttama nääntyminen ja sen edesauttamat taudit. Aliravitsemus sotavankien parissa johtui pääasiassa siitä, että heillä teetettiin raskaita töitä liian vähällä ravinnolla. Lisäksi sotavankileirien huono hygienia ja ahtaat majoitusolot pahensivat infektiotautien leviämistä, joka oli aliravituille ja huonosti vaatetetuille sotavangeille poikkeuksellisen kylmänä talvena 1941–1942 kohtalokasta.

Jatkosodassa ylimmälle sotilaalliselle johdolle saakka välitettiin tietoja neuvostosotavankien nääntymisestä jo syksyllä 1941 eli kyse ei ollut siitä, ettei yläporras olisi tiennyt kuolleisuuden kasvusta ajoissa. Eri asia on, miten sodanjohto ja sotavankiviranomaiset tulkitsivat ja sisäistivät tiedot ja mitä mahdollisuuksia heillä oli kohentaa sotavankien oloja. Varsinainen kysymys liittyykin siihen, että jos kerran sotavankien nääntymiskehitys tiedettiin suomalaisviranomaisten ja sodanjohdon parissa, miksi katastrofia ei estetty? Tähän on esitetty aikaisemmassa tutkimuksessa kaksi selitystä: sotavankien näännyttäminen oli tietoista ja tarkoituksellista tai sitten se johtui suomalaisista riippumattomista syistä, pääasiassa elintarvikepulasta.

Esitin johdannossa teoreettisen viitekehyksen, joka tuo mukaan kolmannen tulkintamahdollisuuden edellä esitettyjen ääripäiden välille ja voi tarjota ratkaisun siihen, miksi sotavankien joukkokuolleisuuden kaltaiset katastrofit toistuvat historian saatossa niin sitkeästi. Esitän, miten sotavankikuolleisuus saattoi syntyä tarkoittamattomasti, mutta silti sotavangeista vastuussa olleen tahon toiminnan seurauksena. Väitän, että voidakseen ymmärtää sotavankien kohtelua niin Suomessa kuin missä tahansa muussakin maassa, on tilannetta tarkasteltava sodan ja aikakauden kulttuurin luoman viitekehyksen sekä ihmislajin psykologian vuorovaikutuksena. Mikä kannusti ja mikä hillitsi väkivaltaa sekä välinpitämättömyyttä sotavankeja kohtaan ja miksi? Ihmisten syvään juurtuneiden, mutta ympäristöön herkästi reagoivien psykologisten valmiuksien tuominen mukaan tulkintaan laajentaa teoreettisen viitekehyksen evoluutiopsykologiaan, jonka avulla voidaan ymmärtää miksi ihmisten toiminnassa on tiettyjä universaaleja ja toistuvia piirteitä ja sosiaalipsykologiaan, jonka avulla voidaan ymmärtää millaisissa tilanteissa nämä piirteet aktivoituvat. Työni teoreettinen ja metodologinen tavoite on ollut osoittaa, millä tavoin evoluutiopsykologiaa voi hyödyntää historiantutkimuksen välineenä. Tästä syystä tulokset Suomen suoriutumisesta vanginvartijan roolistaan voivat kertoa myös jotain yleisempää ihmisten kyvystä kohdella vastapuolta hierarkkisissa valtatilanteissa inhimillisesti ja siitä, milloin vastapuolen kohtelussa saatetaan luisua epäinhimillisyyteen.

***

Suomalaisen sotavankitutkimuksen eräs keskeinen kysymys on, oliko neuvostosotavankien joukkokuolemiin johtanut sotavankipolitiikka Suomessa tietoista ja tarkoitettua. Jos näin olisi ollut, se tarkoittaisi, että sotavangit olisi tarkoituksellisesti pidetty mahdollisimman heikkoina, jotta heitä pystyttäisiin paremmin hallitsemaan, ja kuolleisuuden sekä sotavankien mielivaltaisen kurissa pidon sivustaseuraaminen olisi ollut sotilasjohdon tietoinen valinta. Tutkimukseni perusteella ei voida väittää, että Suomen sotilaallinen tai poliittinen johto olisi tietoisesti pyrkinyt aikaansaamaan mahdollisimman huonot olosuhteet sotavangeille. Suomessa – toisin kuin liittolaismaassa Saksassa – sotavankeihin varauduttiin eikä sotavankipolitiikkaa ohjattu täysin säälimättömillä käskyillä. Tiettävästi ainoa kansainvälisoikeudellisesta näkökulmasta selkeästi laiton käsky, joka tuli päämajan taholta, oli yleisesikunnan päällikkö kenraaliluutnantti Erik Heinrichsin käsky käyttää miinanraivaukseen pääasiassa sotavankityövoimaa.

Toinen asia on, oliko sotavankien nääntymiskehityksen sivustaseuraaminen tietoista ja tarkoituksellista. Tässäkin tulkinnassa on syytä olla varovainen. Esimerkiksi sotavankien muona-annoskeskustelu osoittaa, miten helposti sotavankien näännyttäminen saattoi tapahtua ilman, että se oli osa tarkoituksellista sotavankipolitiikkaa. Epäsuhta työnteon ja muonituksen välillä oli ongelma, jonka suomalaisviranomaiset tiesivät ja eivät tienneet. Reagoimattomuuden mahdollisti ihmisille tyypillinen psykologinen alttius itsepetokseen, jonka avulla suomalaiset kykenivät todistamaan itselleen, ettei heidän toiminnassaan ollut mitään väärää. Olosuhteet itsepetoksen syntymiseen olivat suotuisat. Sotavankimuonituksesta päättävät henkilöt olivat fyysisesti etäällä sotavangeista ja heidän oli mahdollista etäännyttää itseään epäinhimillistetyistä neuvostosotavangeista myös moraalisesti, mikä helpotti välinpitämättömyyttä sotavankeja kohtaan. Neuvostovankien syyllistäminen kohtalostaan ja varsinkin vankimuonituksen vertailu siviiliannoksiin, jotka tiedettiin liian alhaisiksi, olivat suomalaisten yrityksiä todistaa itselleen ja muille, että mitään ei olisi voitu tehdä paremmin. Mustan pörssin kaupan merkityksen kieltäminen osana siviilien ruoan hankintaa oli osa sotavankimuonituksesta päättäneiden suomalaisvirkamiesten itsepetosta. Lisäksi hektinen sotatilanne ja sen vaatima huomio (hyökkäysvaihe, sodan pitkittyminen ja miehistön mielialaongelmat) sekä elintarvikepula (siviilien sotamoraalin rakoilu) loivat sotilaalliselle johdolle kognitiivisesti stressaavan tilanteen, jollaisen on havaittu aiheuttavan päätöksentekotilanteissa vaihtoehtojen näennäistä kaventumista ja epätasa-arvoisia päätöksiä. Vastuuvelvollisuuden hajauttaminen ja pakoilu taas mahdollistivat tietynlaisen sivustakatsojailmiön, ei-toimimisen tilan, syntymisen. Syksyllä 1941 niin suomalaisvirkamiehet kuin armeijan ylätasokin pystyivät selittämään pois sotavankien kohoavan kuolleisuuden ja sen vaatimat todelliset toimenpiteet.

Itsepetostulkintaa vahvistaa se, että Suomi ei ollut ensi kertaa vankien vartijana. Lyhyen talvisodan pienestä sotavankimäärästä onnistuttiin Suomessa huolehtimaan, mutta talvisodan lisäksi Suomessa oli vuoden 1918 kokemus epäonnistuneesta vankileiripolitiikasta, jonka seurauksena useita tuhansia punavankeja menehtyi lyhyessä ajassa. Mikäli vuoden 1918 vankileiripolitiikan epäonnistuminen olisi suomalaisviranomaisten taholta

myönnetty, olisi tilanteen toistuminen vuosina 1941–1942 ehkä voitu välttää. Yhteyttä vuoteen 1918 korostaa se, että osittain samat toimijat olivat mukana sekä vuonna 1918 että jatkosodan aikana. On selvää, että paralleeli vuoteen 1918 saattoi syntyä jatkosodan sotavankipolitiikassa osittain siitä syystä, että tilanteiden samankaltaisuutta ei ymmärretty. Ymmärtämättömyydessä ei välttämättä ollut kyse tietoisesta valinnasta tai tyhmyydestä vaan ihmiselle luonteenomaisesta kyvystä sivuuttaa omakuvaan sopimaton epämiellyttävä tieto. Tämän kyvyn avulla Suomen sotilaallinen johtoeliitti saattoi kokea toimineensa oikein tai ainakin niin hyvin kuin tilanne vuonna 1918 oli sallinut.

Toisaalta se, että Suomen sotilaallinen tai poliittinenkaan johto ei pyrkinyt tietoisesti neuvostosotavankien joukkotuhoon tai ei nähnyt jatkuvuuksia vuoden 1918 katastrofin ja jatkosodan sotavankipolitiikan välillä, ei siirrä vastuuta pois suomalaisten harteilta. Toisin kuin esimerkiksi Saksan miehittämät maat, Suomi vastasi koko jatkosodan ajan itse sotavankipolitiikastaan. Toinen suomalaisessa historiankirjoituksessa esillä ollut selitys suurelle sotavankikuolleisuudelle onkin lähes täysin edellä esitetyn vastakohta ja sen mukaisesti sotavankien joukkokuolleisuus oli kokonaan suomalaisista riippumatonta johtuen pelkästään resurssipulasta (elintarvikepula) ja olosuhteista (kylmä ilmasto ja kulkutaudit).

On todettava, että resursseillakin oli väliä. Sekä Isolle-Britannialle että Yhdysvalloille, joilla toki oli muitakin syitä pitää sotavankinsa hengissä, sotavankien riittävä huolto oli huomattavasti helpompaa, sillä elintarvikepula ei missään vaiheessa ollut niissä yhtä vakava kuin Suomessa. Elintarvikepulasta huolimatta säännöstelytalous, joka Suomessakin toisen maailmansodan aikana oli voimassa, merkitsee aina valintoja. Saksa siirsi nälän miehittämiensä maiden siviilien ja sotavankien kannettavaksi, Iso-Britannia siirtomaihinsa. Suomessa se siirtyi sotavangeille ja keskitysleirien sekä muiden suljettujen laitosten asukkaille.

Suomessa sotavankien muonituksesta päättäneet viranomaiset vertasivat sotavankien muona-annoksia siviilien ja rintamamiesten vastaaviin, mikä aiheutti vääristyneen käsityksen sotavankimuonan riittävyydestä, sillä siviileillä ja rintamamiehillä oli mahdollisuus lisäruoan hankintaan. Siviilien virallisten korttiannosten arvioitiin pahimpina aikoina kattavan ainoastaan puolet energiatarpeesta ja silti niitä käytettiin perusteena sille, miksi sotavankien annoskokoja ei voitu nostaa. Elintarvikepula aiheutti nälkään nääntymistä Suomessakin vain tiettyjen ryhmien parissa, kuten kunnallisissa mielisairaaloissa, joiden potilailla ei ollut mahdollisuutta omatoimiseen ruoan hankintaan ja joiden potilaista vuonna 1942 arvioitiin kuolleen 10 prosenttia. Sitä vastoin siviilikuolleisuus ei Suomessa merkittävästi noussut.

Sotavankien viralliset muona-annokset Suomessa olivat kansainvälisesti vertailtuna annoskokojen alarajoilla, mutta ne eivät olleet merkittävästi muiden maiden sotavankimuonitusta alemmalla tasolla. Tärkeintä muonituksessa oli ravinnon saannin suhde työntekoon ja lisäruoan mahdollisuus. Sotavankien nääntyminen tapahtui töissä, ei leireillä oleskellessa eli pelkkä elintarvikkeiden saatavuuteen liittynyt vajaus virallisissa muona-annoksissa ei ollut korkean kuolleisuuden syy. Tästä todisti se, että upseerit, jotka eivät joutuneet työskentelemään, selvisivät huomattavasti muita sotavankeja paremmin talvesta 1941–1942. Kaikkiaan upseerileirin vangeista kuoli koko sodan aikana vain muutama

prosentti. Lisäksi sotavangeille keväästä 1942 alkaen epävirallisesti annettu lisäruoka osoitti, että viralliset annoskoot olivat työssäkäyville vangeille liian pienet. Maatiloille sijoitetut sotavangit selvisivät kaikkein parhaiten, sillä työ ei ollut ylettömän raskasta ja vangit yleensä saivat maanviljelijöiltä lisäruokaa.

Myös muissa sotivissa maissa sotavankien selviytymiseen vaikutti ratkaisevasti lisäruoan mahdollisuus. Esimerkiksi yhdysvaltalais- ja britannialaissotavangit eivät joutuneet näkemään nälkää Saksan sotavankileireillä pitkälti Punaisen Ristin avustuspaketeista säännöllisesti saamiensa ruokalähetysten ansioista. Lisäksi työskentely maatiloilla oli muuallakin paras tae selvitä vankeudesta hengissä.

Suomessa neuvostosotavankien keskuudessa ei mainittavasti esiintynyt vakavia kulkutautiepidemioita. Eräs syy saattoi olla siinä, että heillä oli 1900-luvun alussa Neuvostoliitossa koettujen kulkutautiepidemioiden myötä tautisuoja erityisesti pelättyä pilkkukuumetta vastaan. Taudit, joihin sotavangit suomalaisten käsissä menehtyivät, johtuivat pitkälti aliravitsemuksesta ja ahtaiden leirien huonosta hygieniasta, ja näin ollen olivat suomalaisten toimista riippuvaisia. Samaten kylmä talvi aiheutti ongelmia lähinnä siitä syystä, että sotavangit pidettiin ulkotöissä ja heidän vaatetuksensa oli heikkoa ja heidän asuinolonsa olivat usein talviasuttavaksi kelpaamattomia.

Suomalaisella sotilaallisella tai poliittisella johdolla sen paremmin kuin sotavankiasioista vastanneilla virkamiehillä tai työpisteiden johtajilla ja vankileirien vartijoilla ei varsinaisesti ollut mitään konkreettista syytä näännyttää sotavankeja liiallisella työllä talvella 1941–1942. Kysymys onkin oikeastaan siitä, oliko heillä mitään syytä pitää sotavangit hengissä. Sodan alkuvaiheessa ei ollut, vaan itse asiassa monet seikat kannustivat pikemminkin välinpitämättömyyteen ja neuvostosotavankien käyttöhyödyn korostamiseen.

Jatkosodan alkutilanne ei varsinkaan ennustanut kovin hyvää kohtaloa suomalaisten vangiksi jääville neuvostosotavangeille, vaikka Suomen propagandaan kuuluikin esiintyä eräänlaisena humaanina valloittajana. Suomi kuitenkin lähti selkeästi hyökkäys- ja valloitussotaan. Hyökkäyssota tuottaa yleensä enemmän sotavankeja kuin puolustussota. Pysyviin aluevalloituksiin tähtäävät sodan päämäärät, jollaisina Suomen sodan päämääriä ainakin jatkosodan alussa voi pitää, taas ennustavat sotavankien olojen muodostuvan heikommiksi kuin ei-valloitussotaa käyvissä valtioissa. Tämä johtuu osittain siitä, että valloitetun alueen säilyttäminen tulevaisuudessa on aina sitä työläämpää, mitä voimakkaampi vastarinta vastapuolesta jää jäljelle.

Lisäksi Suomi soti totalitaarisen diktatuurin rinnalla toista totalitaarista järjestelmää vastaan. Totalitaarinen hallintojärjestelmä aiheuttaa kahdesta syystä sotavankien kannalta epäedullisen ennusteen. Ensinnäkin totalitaarisiin järjestelmiin on huomattavasti vaikeampi vaikuttaa kansainvälisellä painostuksella kuin demokraattisiin valtioihin, mikä tarkoittaa, että totalitaariset valtiot voivat toimia vangitsijoina hyvin mielivaltaisesti. Toiseksi totalitaariset järjestelmät ovat huomattavasti vähemmän vastaanottavaisia sisäpoliittiselle painostukselle kuin demokraattiset valtiot, joissa päämiesten aseman säilyminen riippuu vahvasti heidän sisäpoliittisesta kannatuksestaan. Näin ollen totalitaarisille valtioille maan omien sotilaiden kohtalo sotavankeudessa ei välttämättä aiheuta samaa huolta kuin demokratioille.[1337] Totalitaaristen valtioiden johtokaan ei toki ole täysin immuuni

[1337] Wallace 2012.

sisä- ja ulkopoliittiselle painostukselle, mistä osoituksena on muun muassa kansallissosialistisen Saksan huoli siviilien ruoan tarpeesta sekä länsiliittoutuneiden sotavankien muita inhimillisempi kohtelu. Saksan sota oli totaalista ja mielivaltaista vain itärintamalla.

Valloitussotaa vahvan totalitaarisen liittolaisen kumppanina käynyt Suomi kuitenkin säilytti, toisin kuin monet muut Saksan liittolaiset, demokraattisen hallintojärjestelmänsä toisen maailmansodan aikana, mikä lähtökohtaisesti olisi voinut suojata Suomen saamia sotavankeja. Tästä huolimatta Suomi oli sotavankikuolleisuuden osalta selvästi lähempänä totalitaarisia maita kuin toisen maailmansodan muita demokraattisia osapuolia. Tosin Suomessa, kuten sotaa käyvissä maissa yleensä, demokratia kapeni toisen maailmansodan aikana. Vaaleja ei järjestetty, mikä tarkoitti, että vaaleissa 1939 valittu eduskunta istui kevääseen 1945 saakka. Lisäksi päätökset todellisuudessa tehtiin pienessä sisärenkaassa, johon kuului maan ylin sotilaallinen ja poliittinen johto. Sen piirissä käsitellyistä asioista tihkui vain vähän tietoja eduskunnalle.

Suomessa oltiin monissa asioissa yhteisen bolsevismin vastaisen sodan nimissä lähellä kansallissosialistisen Saksan menettelytapoja, mistä hyvänä osoituksena on esimerkiksi Oula Silvennoisen löytö Saksan turvallisuuspoliisin toimintakomennuskunnan, Einsatzkommando Finnlandin, olemassaolosta ja toiminnasta Suomessa.[1338] Olennaista kuitenkin on, että vaikka suomalaiset avustivat, mahdollisesti hyvin halukkaastikin, Saksan toimintaperiaatteita poliittisesti ja rodullisesti ei-toivottujen tuhoamissodassa, he eivät aktiivisesti itse aloittaneet tai toteuttaneet tuhoamistoimia.

Saksan itärintaman menettelytapoja ”tavallisten” neuvostosotavankien tahallisesta nälkään näännyttämisestä tai joukkosurmista ei missään vaiheessa omaksuttu Suomeen. Yhteydet kansallissosialistiseen Saksaan olivat tiiviit ja oppia haettiin myös sotavankien hallinnoinnista, mutta neuvostosotavankien kohtelu ei muodostunut Suomessa yhtä julmaksi kuin Saksassa. Omalla alueellaan Suomi vastasi itse saamistaan sotavangeista ja maassa tehtiin monenlaisia suunnitelmia sotavankien säilytyksen, huollon ja heillä teetettävien töiden osalta jo jatkosodan alussa. Vaikka varautuminen myöhemmin osoittautui riittämättömäksi sodan jatkuessa odotettua kauemmin, on olennaista, että näitä suunnitelmia ylipäätään tehtiin. Pelkkä liittolaisuus kansallissosialistisen Saksan kanssa ja Saksalta saatu malli sotavankien kohtelusta eivät siis selitä korkeaa sotavankikuolleisuutta. Liitto Saksan kanssa kuitenkin mahdollisti jatkosodan alussa suomalaisten voitonuskon ja loi näin pohjan välinpitämättömyydelle neuvostosotavankien olosuhteita kohtaan.

Sotavankien nääntymiseen reagoimattomuuden syksyllä 1941 mahdollisti myös aikakauteen liittynyt rotuajattelu. Rotuajattelu oli arkipäivää Suomessa ja kansallissosialistisessa Saksassa, mutta niin myös monissa muissa sotijavaltioissa, muun muassa Isossa-Britanniassa. Lisäksi viholliskuvan rakentamisessa käytettiin Suomessa, samoin kuin muissakin sotivissa maissa, animalistiseen epäinhimillistämiseen perustuvia moralistisen inhon tunteen herättämisen keinoja, mikä sai ihmiset suhtautumaan viholliseen eiihmismäisenä tai ainakin tarjosi mahdollisuuden tämän käyttäytymisvalmiuden aktivoitumiseen. Suomessa tilannetta pahensi venäläisten kannalta se, että maassa oli valmis venäläisvihan perinne, joten sotapropagandistien ei tarvinnut hakea kaukaa kuvastoa vi-

[1338] Silvennoinen 2008.

holliskuvaa varten. Valtaosa suomalaisista myös tunsi hävityn ja alueluovutuksiin päättyneen talvisodan jälkeen revanssi- ja kostohenkeä Neuvostoliittoa kohtaan. Venäläiset todella olivat tässä mielessä Suomelle ”helppo” vihollinen.[1339] Toinen asia on, kokivatko tavalliset suomalaiset muukalaiskammoa neuvosto*sotavankeja* kohtaan. Valvontaviranomaisten keräämät raportit viittaisivat siihen, että suomalaissiviilit kohtelivat sotavankeja pikemminkin ”liian hyvin” kuin huonosti jo syksyllä 1941. Samaan viittaavat myös sotavankien kuolinpaikkatiedot sekä sotavankitarkastajien raportit: sotavangit kuolivat ja nääntyivät sotavankimuodostelmissa ja isoilla työpisteillä, eivät yksityisten maanviljelijöiden hoivissa.

Venäläisviha ja bolsevismin pelko vaikuttivatkin varsinaisesti suomalaisen yhteiskunnan ylemmissä kerroksissa ja näin ollen sota-ajan virkamiehistössä sekä armeijan upseeristossa. Juuri upseeristossa ja valvontaviranomaisten sekä äärioikeistoa kannattavien kansalaisten parissa neuvostosotavangitkin koettiin sodan alkuvuosina kaikkein vaarallisimmiksi. Suomalaisviranomaisten ja sotilaskomentajien pelko, joka ei kohdistunut ainoastaan bolsevismiin ja sen leviämiseen vaan myös siihen, että suomalaiset inhimillistävät liiaksi venäläissotavankeja, johti lopulta sotavankien täydelliseen eristämiseen suomalaisväestöstä talvella 1941–1942. Sotavankileirien kapasiteetti ei kestänyt tätä. Aikakaudelle tyypillinen rotuajattelu ja siihen pohjautunut viholliskuva johtivat myös toiseen venäläissotavankien kannalta epäedulliseen ratkaisuun, nimittäin siihen, että heille valikoitiin kaikkein raskaimmat työt huonoimmassa ympäristössä (linnoitusosastojen sotavankikomppaniat ja metsätyöt), mikä välillisesti johti venäläissotavankien muita kansallisuuksia korkeampaan kuolleisuuteen.

”Huono ympäristö” tarkoittaa ankaran kurinpidon ja raskaiden työtehtävien lisäksi sitä, että työmaat, joilla sotavankeja käytettiin suurina ja anonyymeinä joukkoina, edesauttoivat sotavankien epäinhimillistymistä sekä sotavankiviranomaisten että vartijoiden silmissä. Epäinhimillistyneiden sotavankien kärsimyksiltä oli helpompi sulkea silmänsä. Lisäksi vartijoiden vastuulle oli sälytetty sotavankien ahkera työskentely, mikä saattoi johtaa siihen, että jo nääntyneistä vangeista yritettiin saada mahdollisimman paljon työtehoja irti havaitsematta sitä tosiseikkaa, että vankien ”laiskuus” johtui heidän heikkokuntoisuudestaan.

Suurista vankileireistä ja varsinkin niiden pääleireistä sekä sotavankisairaaloista muodostui talvella 1941–1942 työssä heikentyneiden sotavankien säiliöitä, joissa heikoimpaan kuntoon joutuneet vangit lopulta menehtyivät. Sotavankien sukkulointikäytäntö sotavankimuodostelmien välillä aiheutti sen, että ”luurankotehtaita” eivät välttämättä olleet itse sotavankileirit vaan sotavankityövoimaa käyttäneet työpisteet, joita oli ympäri Suomea satoja. Erityisen pahoja olivat sotavankikomppaniat, joissa väkivalta eskaloitui aivan kuten ensimmäisen maailmansodan eurooppalaisissa sotavankityökomppanioissa, mikä vahvistaa tulkintaa siitä, että tällaisessa sotavankityönmuodossa on jotain väkivaltaan kannustavaa.

Jatkosodan aikana suomalaisviranomaiset syyllistivät usein neuvostosotavankeja tai heidän kotimaataan vankien kurjasta tilasta. Milloin kyse oli siitä, että venäläiset kuolivat, koska olivat jo valmiiksi niin nälkiintyneitä puna-armeijan muonituksen tai koti-

[1339] Kivimäki 2006a. Kujala 2008, 140.

maansa köyhyyden vuoksi, milloin siitä, että sotavankileirien huono hygienia johtui heidän sivistymättömistä tavoistaan. Uhrin syyllistäminen on eräs tyypillisimmistä keinoista, jolla oman toiminnan moraalittomuutta ja epäinhimillisiä seurauksia voidaan selittää ja sietää.

Osasyy neuvostosotavankien korkeaan kuolleisuuteen Suomessa oli todella heidän kansallisuudessaan. Neuvostoliitto ei tehnyt helpoksi vastavuoroisuuden toteutumista jatkosodan aikana. Sotavankitietojen vaihto Suomen ja Neuvostoliiton välillä ei onnistunut eikä Neuvostoliitolla myöskään ollut mitään intressejä huolehtia omista sotavangeistaan Punaisen Ristin kautta kulkevien avustusten tai kansainvälisen painostuksen avulla. Näin ollen Suomelle ei syntynyt oikeastaan mitään vastavuoroisuuteen perustuvia pidäkkeitä hillitä neuvostosotavankien kaltoin kohtelua sodan alkupuolella. Lisäksi sotavankimäärät olivat Suomen ja Neuvostoliiton välillä epätasapainossa: Suomella oli hallussaan noin 67 000 neuvostosotavankia, kun taas Neuvostoliitto vangitsi jatkosodan aikana vain noin 3 000 suomalaista sotilasta. Vastavuoroisuuteen perustuvien pidäkkeiden puuttuminen ei tarkoita, etteivätkö suomalaiset olisi olleet itse vastuussa sotavankien kohtelusta, mutta se auttaa ymmärtämään, miksi sotavankien olojen parannus talvella 1941–1942 oli niin hankalaa ja on eräs osasyy siinä, miksi Suomi erosi sotavankien kohtelun suhteen niin paljon muista länsimaista. Vastavuoroisuus kuitenkin toteutui Suomessakin sotavankien kohtelussa alatasolla, erityisesti maatiloilla, joilla suomalaiset sekä pragmaattisista syistä että empatiakykyyn pohjaavan myötätuntoisen auttamishalun vaikutuksesta pitivät yleensä työvankinsa hengissä ja kohtelivat heitä inhimillisesti.

Oikeastaan vain Japani muistutti vastapuolena Neuvostoliittoa siinä mielessä, että sen enempää Neuvostoliiton kuin Japanin johtokaan ei antanut juuri arvoa antautuneille sotilailleen tai pyrkinyt auttamaan heitä. Puna-armeijan laissa antautuminen katsottiin sotarikokseksi. Lisäksi puna-armeijaan muodostettiin erillisosastoja estämään tarvittaessa ampumalla omien sotilaiden perääntyminen ja pakeneminen rintamalta. Neuvostosotilaita siis pyrittiin pitämään rintamalla ulkoisesti pakottamalla. Japanilaissotilaat olivat sitä vastoin sisäistäneet antautumisen häpeällisyyden. Japanin militarismin virallisen käsityksen mukaan antautuminen oli sekä keisarin että omien vanhempien pettämistä. Japanilaissotilaat eivät yleensä suostuneetkaan antautumaan ennen kuin äärimmäisen pakon edessä. Tässä oli yksi syy siihen, että japanilaisia jäi liittoutuneiden vangiksi vain reilu 40 000 eli noin 0,5 prosenttia Japanin yli 9 miljoonan sotilaan armeijasta.[1340] Japanilaisten antautumishaluttomuuteen liittyi maan sotilaskulttuurin lisäksi se, että japanilaissotilaat pelkäsivät etenkin amerikkalaisten julmuutta antautuneita kohtaan.[1341]

Saksa yritti kääntää neuvostosotavankeihin kohdistamansa näännytyspolitiikan suuntaa talvella 1941–1942 pragmaattisista syistä. Saksan paheneva työvoimapula teki neuvostosotavangeista arvokkaita, mutta sotavankipolitiikan muutos siellä ei merkittävästi pelastanut jo pahasti heikentyneitä neuvostosotavankeja. Myös Suomessa sotavankien työvoimapotentiaali oli se perustelu, jolla heidän olojaan koetettiin parantaa, mutta pelkästään sotavankien arvo työvoimana ei ollut syy sille, että sotavankikuolleisuus kääntyi laskuun. Työvoimahyöty tosin oli taustalla siinä, miksi suomalaiset työnantajat alkoivat

[1340] Ferguson 2004.
[1341] Krammer 1983. Dower 1986, 68. Towle 2010. Kujala 2008, 146.

omatoimisesti parantaa vankien muonitusta myös muualla kuin maatiloilla, vaikka viralliset ohjeet olivat toiset.

Saksan voitto ei enää näyttänyt niin itsestään selvältä alkuvuodesta 1942 kuin syksyllä 1941 ja lisäksi kansainvälinen valvonta Suomea kohtaan lisääntyi. Muuttuneen sotilaspoliittisen tilanteen ja lisääntyneen valvonnan vaikutukset näkyivät Suomessa lisääntyneinä toimenpiteinä sotavankikuolleisuuden hillitsemiseksi. Nyt reagoitiin niihin asioihin, jotka vielä syksyllä 1941 pystyttiin sivuuttamaan itsepetoksen avulla. Tärkein sotavankikuolleisuutta hillitsevä toimenpide oli se, että töissä käyville vangeille sallittiin, aluksi tosin epävirallisesti, työnantajien antama lisämuona. Näin ollen sotavankien saama ravinnon määrä tosiasiassa kasvoi vuonna 1942, vaikka muutos ei näkynyt virallisissa annoksissa. Toinen merkittävästi sotavankien tilaa parantanut toimenpide oli vankien huollon hajauttaminen niin, että sotavankien sijoittuminen maatiloille sallittiin uudelleen.

Työnantajat alkoivat kuitenkin tarjota lisämuonaa sotavangeille maatilojen isäntiä ja emäntiä lukuun ottamatta vasta keväällä 1942. Maaliskuussa 1942 oli tullut voimaan sairaiden sotavankien liikuttelukielto, mikä saattoi olla yksi syy siihen, ettei lisämuonan jakaminen muodostunut laajaksi epävirallisesti käytännöksi tätä ennen. Vastuu sotavankien näännyttämisestä ei siis ole suoraviivaisen hierarkkisesti ainoastaan ylätason eli päämajan sotilasjohdon harteilla, vaan osa vastuusta kuuluu vangeilta liiallisia työsuorituksia vaatineelle alatasolle; työnantajille, vankileirien päälliköille ja vartijoille. Ylätaso toki tavallaan antoi sodan alussa välinpitämättömyydellään alatason toimijoille ”luvan” sotavankien laittomaan ja raakaan kohteluun. Lisäksi se antoi alatasolle mahdollisuuden olla välittämättä sotavankien työkuntoisuudesta antamalla luvan sotavankien liikutteluun ja pitämällä vangit muodostelmissa, jotka edesauttoivat sotavankien epäinhimillistä kohtelua. Ylätaso antoi erityisesti vartijoille myös eräällä tavalla syyn mielivaltaisiin rangaistuksiin asettaessaan vartijat vastuuseen sotavankien tehokkaasta työskentelystä. Keväällä 1942 niin ylä- kuin alatasolla tilanne alkoi muuttua. Sotilaallinen ja poliittinen johto joutuivat kiinnittämään huomiota sodan pitkittymiseen ja suursodan muuttuneisiin voimasuhteisiin. Sotavankien työpisteillä taas alkoi käydä yhä selvemmäksi, erityisesti heikkojen sotavankien liikuttelukiellon jälkeen, että kuolevista vangeista ei ollut mitään hyötyä.

Neuvostosotavankien kohtelu Suomessa jatkosodan aikana osoittaa sen, että pelkkä tieto ei riitä. Sota-aikana päättävissä asemissa olevat ihmiset eivät automaattisesti kyenneet suojaamaan sotavankeja väkivallalta ja välinpitämättömyydeltä vaan siihen tarvittiin voimakkaita ulkoisia pidäkkeitä. Tällaisia saattoivat olla vastavuoroisuuden oletus eli tietynlainen kauhun tasapaino sotavankitilanteessa tai riittävän pelätyltä tai kunnioitetulta taholta tuleva valvonta, johon liittyi sanktion mahdollisuus. Jos pidäkkeitä ei ollut tai ne olivat liian kevyitä, sotavankien olot muodostuivat helposti epäinhimillisiksi. Ihmisten luontainen kyky empatiaan ja toisten ihmisten huomioon ottamiseen vaikuttivat sotavankien kohteluun ainoastaan silloin, kun näiden kanssa oltiin henkilökohtaisesti tekemisissä. Sotavangit luettiin kohtalaisen helposti empatiaringin sisälle, vaikka esikäsitys heidän edustamastaan ryhmästä olisi ollut negatiivinen, mutta tämä edellytti yksilötason henkilökohtaista kosketusta yhteen sotavankiin tai riittävän pieneen sotavankijoukkoon.

Kevään 1942 käänne Suomen sotavankipolitiikassa on osoitus siitä, että kun pidäkkeet sotavankien kaltoin kohtelulle (tai vaihtoehtoisesti motiivit heidän hengissä säilyttämiselleen) olivat olemassa, sotavangeille onnistuttiin tarjoamaan inhimilliset olosuhteet. Suomessa sotavankien kohtelu ei raaistunut sodan pitkittyessä, kuten usein tapahtuu[1342], vaan se parani. Tehdessään korjausliikkeen sotavankipolitiikassaan vuoden 1942 aikana Suomi lopulta onnistui vanginvartijan roolissaan noudattamaan länsimaisen sivistysvaltion ihannettaan. Tämä osoittaa myös sen, että sotavankien joukkokuolleisuus ei ollut välttämättömyys, sillä kun sotavankien hengissä säilyttämiselle oli motiivi, siinä onnistuttiin.

Analyysi suomalaisista sotavankien vartijoina vastaa myös työn teoreettiseen kysymykseen. Edellä esitetyn perusteella voidaan todeta, että evoluutiopsykologiasta johdettavissa oleva teoreettinen viitekehys voi toimia teoreettisena ja metodologisena välineenä historiantutkimuksessa. Evoluutiopsykologia olettaa, että ihmisillä on tiettyjä psykologisia alttiuksia, jotka ovat kehittyneet lajinkehityksen myötä. Niistä suuri osa on joustavia ja ehdollisia ympäristöstä tuleville vihjeille. Myös ei-evolutiivinen tutkimus, kuten esimerkiksi sosiaalipsykologia, on löytänyt ja tutkinut näitä ihmisille universaaleja tunteita ja kognitiivisia alttiuksia eikä evoluutiopsykologinen näkökulma sulje pois muiden tieteiden parissa aiheesta tehtyä tutkimusta. Evoluutionäkökulma ihmislajin psykologiaan voi kuitenkin yhdistää eri tieteenalojen ymmärryksen ihmisten toimintaan vaikuttavista psykologisista alttiuksista. Evoluutiopsykologia, kuten mikään muukaan psykologinen lähestymistapa ei kuitenkaan yksistään riitä. Sen lisäksi on otettava huomioon historiallinen tilanne ja toimijoiden tietoiset motiivit, päämäärät ja esimerkiksi luonnonolosuhteet. Evoluutiopsykologia voi kuitenkin auttaa ymmärtämään (tiedostamattomia) motiiveja, jotka tietyissä historiallisten olosuhteiden luomissa tilanteissa vaikuttavat ihmisten toimintaan tietoisten motiivien lisäksi.

Eräs keskeisimmistä kysymyksistä sotavankien kuolleisuuskatastrofin ymmärtämisessä liittyy siihen, miksi sotavankien inhimilliseen kärsimykseen ei reagoitu tarpeeksi ajoissa. Erityisesti byrokratian koneistossa toimineille suomalaisviranomaisille olosuhteet, jotka Suomessa syksyllä 1941 vallitsivat, tekivät heille psykologisesti mahdolliseksi sivuuttaa sotavankien kärsimykset. Empatiakyky ja myötätunto sekä näiden tunteiden motivoima auttaminen tukahtuivat itsepetoksella, sivustakatsojavaikutuksella sekä sotavankeja syyllistämällä ja epäinhimillistämällä. Sivustakatsojavaikutuksen on todettu syntyvän, kun ihmisille annetaan mahdollisuus vastuun välttelyyn vastuuta hajauttamalla. Hädänalaisen syyllistäminen ja epäinhimillistäminen ovat myös keinoja tukahduttaa tunnereaktio, joka muutoin voisi estää toisten ihmisten vahingoittamisen tai välinpitämättömyyden heidän hyvinvoinnistaan.

Ihmisten käyttäytymisvalmiuksien tarkastelu juuri evoluutiopsykologisesta näkökulmasta tarjoaa historiantutkimukseen yhdistettynä mahdollisuuden pohtia myös historiallisen selittämisen keinoja. Historioitsijat käyttävät usein eräänä metodina omaa kykyään empatiaan, intuitiota siitä, mitä toiset ihmiset ajattelevat tai tuntevat tietyissä tilanteissa. Historiantutkijoiden eräs selitys historiallisille tapahtumille on ja on ollut usein toimijoiden persoonallisuudessa ja historiantutkijat ovat myös ymmärtäneet, että toiminnan lop-

[1342] Jones 2011. Wallace 2012.

putulos voi olla jotain aivan muuta kuin mitä toimijat ovat tietoisesti tavoitelleet. Koska historiantutkija saattaa usein elää ajallisesti kaukanakin tutkimuskohteestaan, tarkoittaa edellä esitetty samalla sitä, että historiantutkimuksessa usein oletetaan, että ihmiset ehkä ovat toimineet ja toimivat eri aikakausina pohjimmiltaan samanlaisen logiikan mukaisesti.[1343] Menneisyyden maailmaa tutkivia varoitellaan usein anakronismista, joka tarkoittaa muun muassa tutkijan ja hänen oman aikakautensa ajattelumaailman kritiikitöntä siirtämistä tutkimuksen kohteena olevaan aikaan. Evoluutiopsykologiasta johdettava ymmärrys ihmismielestä kuitenkin tarjoaa keinon tulkita toimintaa menneisyydessä sekä menneisyyden että nykyisyyden ihmisen näkökulmasta ilman, että menneisyyteen siirretään jotain sinne kuulumatonta. Samalla historiaan liittyvä syklisyys tulee ymmärrettävämmäksi.[1344]

***

Monet aiheet sotavankikysymyksen ympärillä kaipaavat jatkotutkimusta. Toistaiseksi jatkosodan sotavankileirijärjestelmästä ei ole olemassa yhtäkään laajaa leiritason tutkimusta. Yksittäisistä leireistä on useita tutkimuksia, mutta jotta sotavankileirien toimintaa alatasolla voitaisiin vertailla, olisi samassa työssä tarkasteltava useampia leirejä yhtäaikaisesti. Myös sotavankikomppaniat ansaitsisivat oman tutkimuksensa, koska niistä on vielä vähemmän tutkimusta kuin sotavankileireistä. Kattavimmin sotavankikomppanioita on tähän mennessä käsitellyt Antti Kujala[1345], mutta hänenkin tutkimuksessaan niitä on sivuttu vain sotavankien surmajuttujen yhteydessä. Oman tutkimuksensa ansaitsisivat myös sotavankien vartijat, sotavankeja käyttäneet työpisteet (kuten vaikkapa metsäyhtiöt tai valtion rautatiet) sekä sotavangit maatiloilla. Viimeisenä mainitusta aiheesta on paljon paikallistutkimusta ja muistitietoa, muttei yhtään kokoavaa ja eri alueita vertailevaa tutkimusta. Edellä mainittuihin aiheisiin ja alatason toimijoihin mikrohistoriallisella otteella paneutuva tutkimus hyötyisi paljon evoluutiopsykologisen näkökulman käytöstä.

Yleisempi jatkotutkimussuunta liittyy tässä työssä hahmoteltuun teoreettiseen lähestymistapaan ja sen hyödyntämiseen muussakin historiantutkimuksessa. Ihmisten toimintaan vaikuttavien motiivien tarkastelu evoluutiopsykologisesta näkökulmasta voisi olla hyödyllistä useiden historiantutkimuksen aiheiden kohdalla. Sotilaiden toiminta ja käyttäytyminen sodassa (psyyken kestäminen, tottelevaisuus tai tottelemattomuus, sotarikokset) on yksi aihe, josta evoluutiopsykologisesta viitekehyksestä tarkasteltuna voisi saada vielä paljon uutta irti. Toisaalta henkilöhistoriat ovat omiaan psykohistorialliseen ja tätä kautta myös evoluutiopsykologiseen tarkasteluun. Evoluutiopsykologinen viitekehys

[1343] Edellä esitetty tulkinta historiantutkimuksen ja ihmisluonnon suhteesta ei ole omaa keksintöäni. Sen osoittamisesta minulle saan kiittää Heikki Sarmajaa.
[1344] Evoluutiopsykologisen tiedon roolia historiantutkimuksessa on pohtinut myös Janne Kivivuori selittäessään rikollisten alamaailman jatkuvuuksia. Kivivuori 2011, 99–119. Hän yhdistää evolutionaarisen ”superpitkän” keston annalistien kolmijakoon ajan eri kestoista (lyhyt, keskipitkä ja pitkä), jonka pitkään kestoon lajinkehityksen ”superpitkä” kesto onkin helposti integroitavissa. Ks. annalistien ajan eri kestoista Braudel 1980.
[1345] Kujala 2008.

voisi tarjota lisäksi uusia näkökulmia esimerkiksi ihmisen perheenmuodostuksen sekä tapojen ja tunteiden historiaan.

Liitteet

Liite 1.
Jatkosodan sotavankiorganisaatio

Sodan alusta 2.9.1943 saakka:

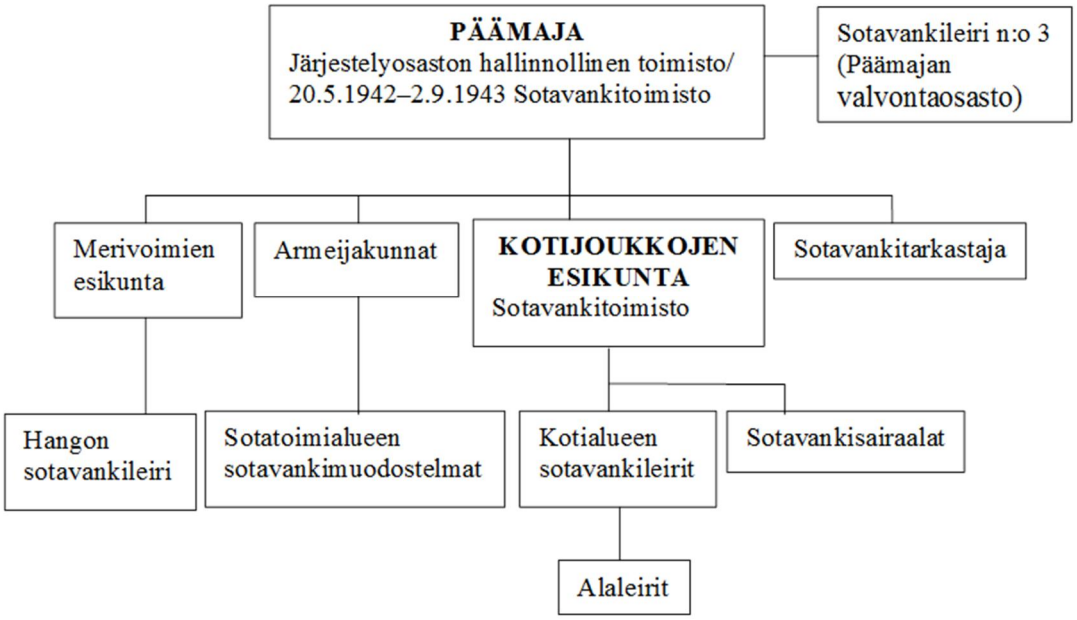

2.9.1943 lähtien:

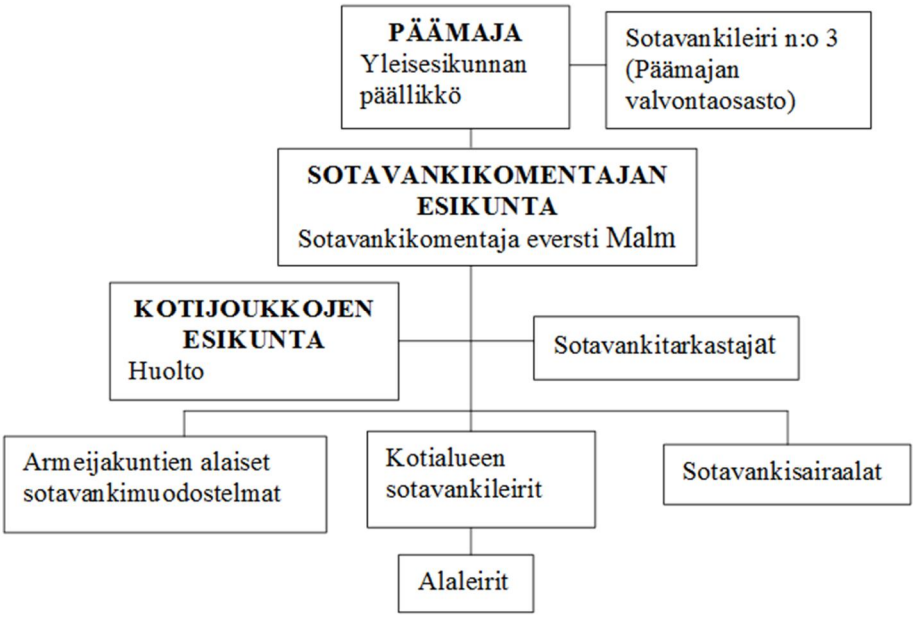

Lähde: Mukailtu Hallikainen 2000, 12–13, 15.

Liite 2.
Sotavankien suhteellinen kuolleisuus 1941–1942 (%)

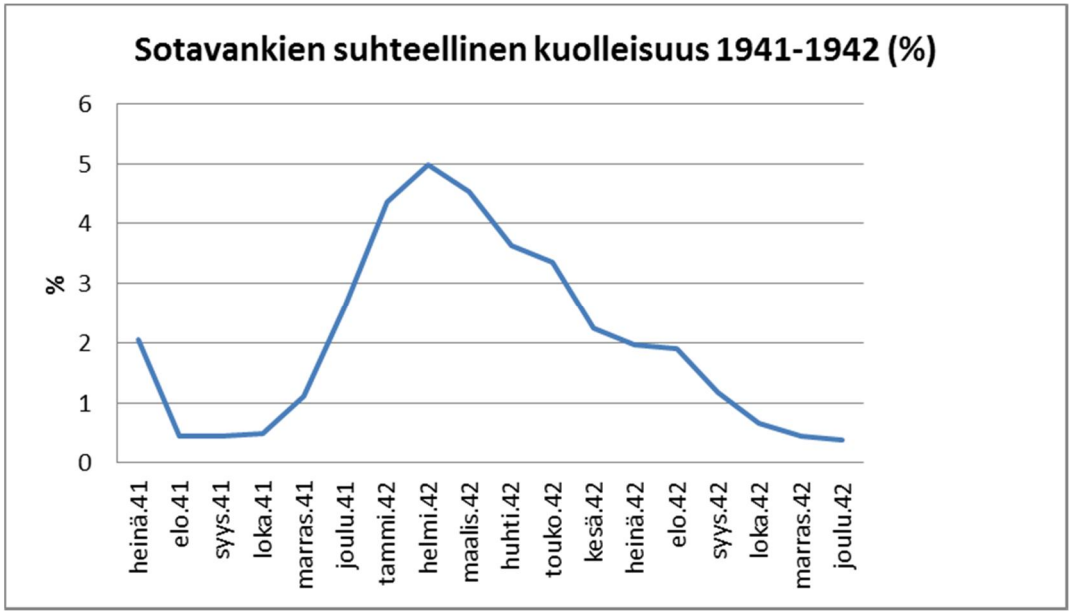

Lähde: Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. Päämajan sotavankitilanneilmoitukset, T 19653/7–8. KA/Sörnäinen.

Suhteellinen kuolleisuus on laskettu summaamalla ensin kuun lopun sotavankitilanneilmoituksissa ilmoitettuun sotavankimäärään kuukauden aikana Kansallisarkiston tietokannan mukaan kuolleet sotavangit ja tästä kokonaissummasta on laskettu kuolleisuusprosentti (kuukauden aikana kuolleet Kansallisarkiston tietokannan mukaan).

Liite 3.

Kotijoukkojen esikunnan (sodan alusta 30.8.1943 saakka) ja sotavankikomentajan esikunnan (1.9.1943 sodan loppuun) alaiset sotavankileirit, niiden vastaanottokyky, vankimäärät ja kuolleisuus.

Nimi	Vastaanottokyky sodan alussa	25.10.1941	6.12.1941	2.5.1942	4.7.1942	15.8.1942	10.10.1942	31.1.1943	31.3.1943	Kuolleet
sv.järj.leiri n:o1	2000	3009	3120	3609	3221	1941	1622	1810	2214	987
sv.järj.leiri n:o 2	2000	2193	2509	1651	1574	2215	2340	2411	2038	2752
sv.leiri n:o 1	500-600	776	1039	1253	1203	1138		988	1617	113
sv.leiri n:o 2	500-1500	946	806	527	498	420	812	yhd. 10.10.1942 sv.l.n:o 1:een		249
sv.leiri n:o 3	500		140	239	215	161	391	242	333	105
sv.leiri n:o 4	600-1000	1241	940	lakkautettu 24.2.1942						93
sv.leirin n:o 6	4000	3904	8855	9587	8621	7916	7120	5695	6159	857
sv.leiri n:o 7*	150	566	490	467	889	1321	2540	3393	3022	106
sv.leiri n:o 8	500	595	583	230	229	213	194	504	514	59
sv.leiri n:o 9	700-2000	2721	4304	1803	2337	2684	2172	2551	2420	1934
sv.leiri n:o 10	700-1300	1741	1947	1588	1586	1549	1608	1518	1675	110
sv.leiri n:o 11	200	243	310	lakkautettu 17.1.1942						27
sv.leiri n:o 12	500-700	1562	1500	1131	1120	996	964	yhd. 3.12.1942 sv.l.n:o 14:ään		191
sv.leiri n:o 13	500-700	2334	2317	yhd. 3.2.1942 sv.l.n:o 6:een						54
sv.leiri n:o 14	500-1300	1586	1422	1179	1108	1205	1173	1921	1707	240
sv.leiri n:o 15	600	557	617	lakkautettu 5.1.1942						23
sv.leiri n:o 16	500	1888	2339	1141	1078	1062	989	1016	1130	174
sv.leiri n:o 17	700	500	475							92
sv.leiri n:o 18	200	690	342	lakkautettu 27.1.1942						35
sv.leiri n:o 19	1000	581	380	569	430	707	874	896	1024	59
sv.leiri n:o 20	400-1000	1578	1400	yhd. 10.1.1942 sv.l. n:o 6:een						13
sv.leiri n:o 21	1000	71	270	539	658	663	701	1392	1675	12
sv.leiri n:o 22	200		150	lakkautettu 2.2.1942						5
sv.leiri n:o 23				787	656	593	546	lakkautettu 2.12.1942		293
sv.leiri n:o 24						41	358	474	436	61
		29282	36255	26300	25423	24825	24404	24811	25964	8644

*leirin liitettiin Hangon sotavankileiri 19.1.1943

Lähteet: Sotavankimäärien lähde: Päämajan sotavankitilanneilmoitukset, T 19653/7-8. KA/Sörnäinen. A. E. Martolan kokoelma, Pk 1440. KA/Sörnäinen. Eljas Erkon arkisto, julkiset tehtävät, Ga 1. Päivälehden arkisto. Valtiollinen poliisi, Sodat ja niistä johtunut toiminta, amp. n:o 2985, amp. n:o 2986. KA. Kuolleisuuslähde: Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

Liite 4.
Linnoitusosaston sotavankikomppanioissa kuolleet sotavangit sotatoimiyhtymittäin.

Kannaksen ryhmä (maalisk. 1942 saakka IV ja I AK)	277
Pioneerikomentaja/Karjalan Armeija	153
VII AK	40
V ja VI AK	209
II AK	175
III AK	123
Laatokan rannikkoprikaati	1
Ilmavoimien esikunta	23
Päämajan linnoitusosasto	21
Yhteensä	1022

Lähde: Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

Liite 5.
Sotavankien kuolleisuus sijoituspaikan ja ajan mukaan 1941–1944.

	Kotijoukkojen alaiset leirit*	Pohjoisen leirit**	Sotatoimialueen leirit ja yhtymät***	Sotatoimialueen sotavankikomppaniat	Sairaalat	Yhteensä
heinä.41	1	0	0	0	19	20
elo.41	4	1	0	0	66	71
syys.41	13	9	0	0	138	160
loka.41	19	96	2	1	106	224
marras.41	110	308	0	1	132	551
joulu.41	522	489	0	42	231	1284
tammi.42	1233	382	0	105	374	2094
helmi.42	1192	373	1	145	608	2319
maalis.42	954	127	0	151	873	2105
huhti.42	707	55	58	93	622	1535
touko.42	560	50	102	129	508	1349
kesä.42	450	38	47	65	283	883
heinä.42	343	62	38	70	268	781
elo.42	215	133	23	74	307	752
syys.42	55	57	19	39	318	488
loka.42	32	5	29	17	179	262
marras.42	41	3	18	9	109	180
joulu.42	25	4	13	16	85	143
tammi.43	17	0	9	14	53	93
helmi.43	14	4	13	10	39	80
maalis.43	8	3	5	6	41	63
huhti.43	8	1	4	11	56	80
touko.43	10	2	4	7	48	71
kesä.43	10	2	5	3	33	53
heinä.43	12	0	0	1	30	43
elo.43	1	1	2	1	33	38
syys.43	4	0	1	0	19	24
loka.43	1	0	0	2	15	18
marras.43	5	0	2	1	9	17
joulu.43	1	0	2	0	17	20
tammi.44	3	1	2	1	14	21
helmi.44	2	0	2	1	18	23
maalis.44	5	0	1	1	15	22
huhti.44	4	1	1	2	12	20
touko.44	2	0	4	1	17	24
kesä.44	6	1	3	0	19	29
heinä.44	6	0	1	1	22	30
elo.44	5	1	1	0	13	20
syys.44	6	0	0	0	11	17
loka.44	5	0	0	0	6	11
marras.44	0	0	0	0	3	3
ei aikaa	12	7	3	6	6	34
yhteensä	6623	2216	415	1026	5775	16055
	41,3 %	13,8 %	2,6 %	6,4 %	36,0 %	100,0 %

Lähde: Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista

*Kotijoukkojen alaiset leirit:
Sotavankien järjestelyleirit 1 ja 2
Sotavankileirit 1, 2, 3, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 21, 22, 23, 24
Hangon sotavankileiri, Lounais-Hämeen, Pirkka-Hämeen, Vakka-Suomen ja Vaasan suojeluskuntapiirit, Viipurin rakennuspiiri
**Pohjoisen leirit:
Sotavankileirit 4, 8, 9, 15, 18, 19, 20
***Sotatoimialueen leirit:
Sotavankileirit 5, 31, 32, 33, 51
***Sotatoimiyhtymät:
7., 14., 15. ja 17. divisioona, 2., 3. ja 6. Armeijakunta, Maaselän ryhmä

Liite 6.

Sotavankien kuolleisuus sotatoimiyhtymien alaisuudessa sijoituspaikan ja ajan mukaan 1941–1944.

	Yhtymät	Sotavanki-komppaniat	Leirit	Yhteensä
heinä.41	0	0	0	0
elo.41	0	0	0	0
syys.41	0	0	0	0
loka.41	0	1	2	3
marras.41	0	1	0	1
joulu.41	0	42	0	42
tammi.42	0	105	0	105
helmi.42	0	145	1	146
maalis.42	0	151	0	151
huhti.42	1	93	57	151
touko.42	2	129	100	231
kesä.42	8	65	39	112
heinä.42	9	70	29	108
elo.42	7	74	16	97
syys.42	6	39	13	58
loka.42	6	17	23	46
marras.42	2	9	16	27
joulu.42	1	16	12	29
tammi.43	1	14	8	23
helmi.43	3	10	10	23
maalis.43	2	6	3	11
huhti.43	0	11	4	15
touko.43	0	7	4	11
kesä.43	1	3	4	8
heinä.43	0	1	0	1
elo.43	1	1	1	3
syys.43	1	0	0	1
loka.43	0	2	0	2
marras.43	1	1	1	3
joulu.43	0	0	2	2
tammi.44	0	1	2	3
helmi.44	0	1	2	3
maalis.44	0	1	1	2
huhti.44	0	2	1	3
touko.44	0	1	4	5
kesä.44	0	0	3	3
heinä.44	1	1	0	2
elo.44	1	0	0	1
syys.44	0	0	0	0
loka.44	0	0	0	0
marras.44	0	0	0	0
ei aikaa	1	6	2	9
yhteensä	55	1026	360	1441
	3,8 %	71,2 %	25,0 %	100,0 %

Lähde: Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista. KA.

Liite 7.
Suomalaisten alaisten neuvostosotavankileirien sijainti Suomessa ja vallatulla alueella 1941–1944.

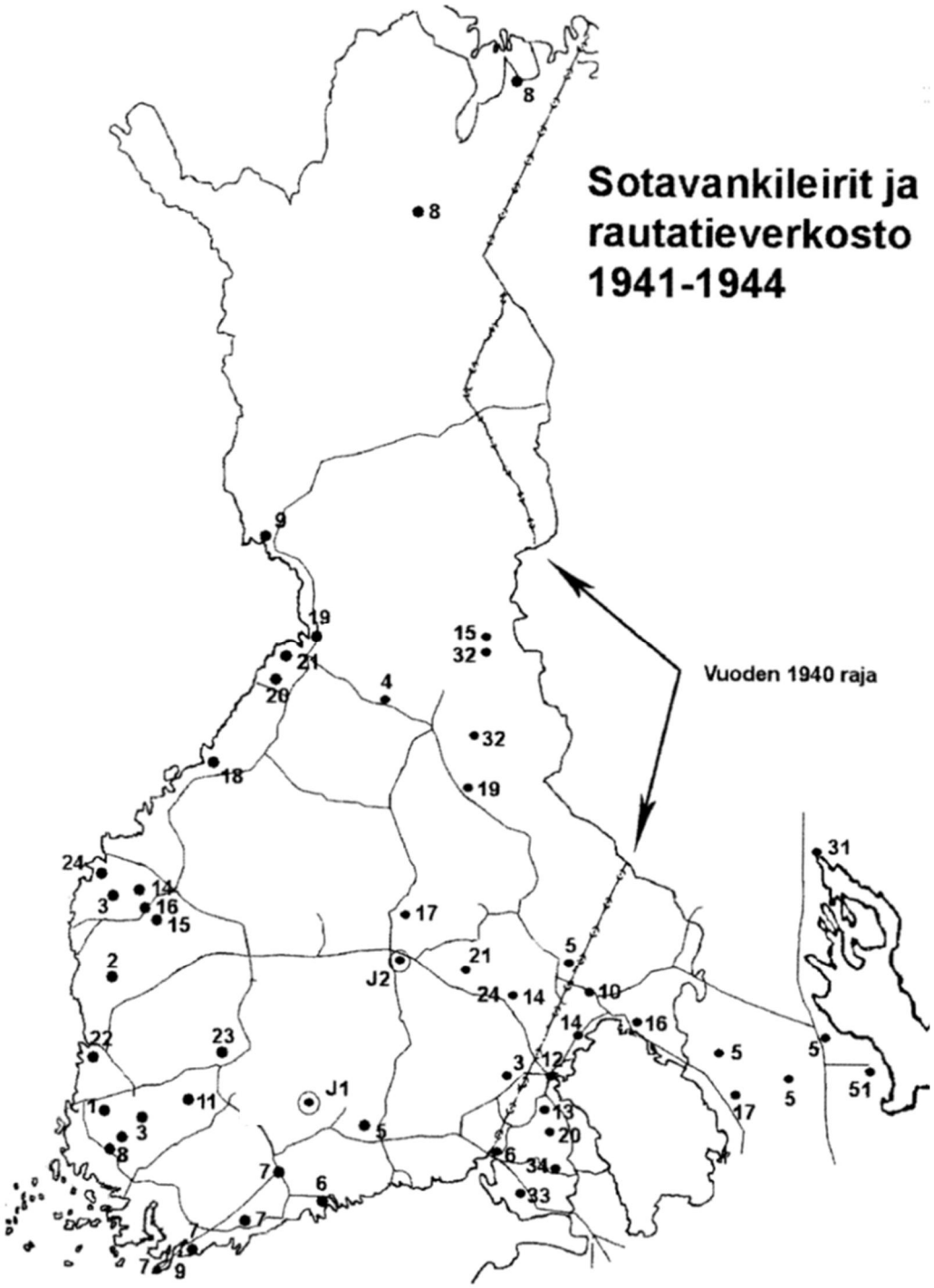

Kartassa osa sotavankileireistä on merkitty useampaan kertaan, sillä leirien sijaintipaikkoja vaihdeltiin sodan kuluessa. Kartassa näkyvät näin ollen jokaisen leirin kaikki sijaintipaikat.
Lähde: Mukailtu Westerlund 2008b, 43.

Sotavankileirit (kartassa)

Kotijoukkojen alaiset:

Sotavankien järjestelyleiri n:o 1 (J1)
Sotavankien järjestelyleiri n:o 2 (J2)
Sotavankileiri n:o 1
Sotavankileiri n:o 2
Sotavankileiri n:o 3
Sotavankileiri n:o 4
Sotavankileiri n:o 6
Sotavankileiri n:o 7
Sotavankileiri n:o 8
Sotavankileiri n:o 9
Sotavankileiri n:o 10
Sotavankileiri n:o 11
Sotavankileiri n:o 12
Sotavankileiri n:o 13
Sotavankileiri n:o 14
Sotavankileiri n:o 15
Sotavankileiri n:o 16
Sotavankileiri n:o 17 (VI AK:n alaisuudessa 12.9.1941–14.10.1941)
Sotavankileiri n:o 18
Sotavankileiri n:o 19
Sotavankileiri n:o 20
Sotavankileiri n:o 21
Sotavankileiri n:o 22
Sotavankileiri n:o 23
Sotavankileiri n:o 24

Sotatoimiyhtymien alaiset:

Sotavankileiri n:o 5
Sotavankileiri n:o 51
Vuonna 1943 perustetut:
Sotavankileiri n:o 31
Sotavankileiri n:o 32
Sotavankileiri n:o 33
Vuonna 1944 perustetut:
Sotavankileiri n:o 34

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Kansallisarkiston tietokanta jatkosodan aikana kuolleista sotavangeista

Korkein oikeus (KKO)
  Päätöstaltiot 1945–1948
  Aktit (VD)

Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö
  Työvoimaosaston arkisto
    Kirjejäljennökset Da:1
    Diaarikortit Aa:3

Valtiollinen poliisi
  Asiamapit (amp.)
    Sodat ja niistä johtunut toiminta, amp. n:o 2985, amp. n:o 2986

Vilho Helasen kokoelma
  Päiväkirjat

Kansallisarkisto, entinen Sörnäisten toimipiste (Sota-arkisto) (KA/Sörnäinen)

Kotijoukkojen esikunta
  Sotavankitoimisto, Tarkastuskertomukset H1–H3
  Sotavankitoimisto, Ea1, Fa1, Fa2, Fa 5, Fa 6, Fa7

Pikkukokoelmat
  A. E. Martolan kokoelma, Pk 1440
  Erik Heinrichsin kokoelma, Pk 1172
  Sulo Aate Malmin kokoelma, Pk 1645

Puolustusvoimien pääesikunta
  Sotavankikomentajan esikunnan selvityselin, T 19661, T 19662, T 19663

Päämaja
  Hallinnollinen toimisto, T 19653
  Intendentintoimisto, T 19492

Kotijoukkojen sotavankitarkastaja, T 7230
Pääintendentintoimisto, T 19497
Sotavankien tarkastaja, T 17763
Sotavankitoimisto, T 19654
Tiedoitusosasto, sensuuritoimisto, T 10683, T 19120
Tiedoitusosaston valistus- ja viihdystystoimisto, T 8362

Sotavankileiri n:o 6, Pk 1398/4

Sotapäiväkirjat
JR 3, Spk 9053

Päivälehden arkisto

Eljas Erkon arkisto
Julkiset tehtävät
Yksityisarkisto

Ulkoasiainministeriön arkisto (UM)

Fb 8 (Sota ja siihen liittyvät kysymykset)
M (Punainen Risti ja sen toiminta)

Fb 110 (Suomen sota)
A2b, C1, C3a, E6, G13

Painetut asiakirjakokoelmat

Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War 1939–1947. (1948) Volume II. The Central Agency for Prisoners of War. Geneva.

Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War 1939–1947. (1948) Volume III. Relief Activities. Geneva.

Schindler, Dietrich & Toman, Jiří (toim.) (1988) The Laws of Armed Conflict: A Collection of Conventios, Resolutions and Other Documents. Martinus Nijhoff Publishers: Dordrecht.

Suomen asetuskokoelma 1919, n:o 71 Sotaväen rikoslaki

Suomen virallinen tilasto XXIX A: 20–21. Eduskuntavaalit 1939, 1945, 1948.
(Eduskuntavaalit 1939, 1945)

Valtiopäiväasiakirjat vuosilta 1941–1942

Lehdet

Suomen Kuvalehti 1941
Helsingin Sanomat 1941, 1942, 2008, 2009, 2013

Kirjallisuus

Abbot, Patric, Abe, June, Alcock, John, Alizon, Samuel ym. (2011) Inclusive Fitness Theory and Eusociality. Nature, 471, E1–E4.

Ahlbäck, Anders (2006) Mitä miehen on kestettävä. Kokemuksia suomalaisesta sotilaskoulutuksesta 1920- ja 1930-luvuilta sukupuolihistorian valossa. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva Kustannus: Jyväskylä, 107–124.

Ahlbäck, Anders (2010a) Sotasankaruus miehuuden esikuvana. Jääkäriupseerit ja suomalainen sotilaskoulutus. Teoksessa Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kemppainen (toim.) Kirjoituksia sankaruudesta. SKS: Helsinki, 47–88.

Ahlbäck, Anders (2010b) Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939. Uniprint: Turku.

Alapuro, Risto (1973) Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla. WSOY: Helsinki.

Alkio, Paavo (2003) Sotatuomarin päiväkirjat. Katkelmia hänen päiväkirjoistaan. (toim. Erkki Rintala) Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä.

Andersson, Benedict (2007) Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua. Tampere: Vastapaino. (alkuteos engl. 1983)

Antfolk, Jan, Karlsson, Mira, Bäckström, Anna & Santtila, Pekka (2012) Disgust elicited by third-party incest: the roles of biological relatedness, co-residence, and family relationship. Evolution and Human Behavior, 33, 217–223.

Arendt, Hannah (1979) Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil. Penguin Books: Harmondsworth. (alkuteos 1963, tarkistettu ja laajennettu painos 1965).

Asch, S. E. (1956) Studies of independence and conformity. A minority of one against a unanimous majority. Psychological Monographs, 70:9, 1–70.

Asplund, Allan (2011) Kokemuksia suomalaisilta keskitysleireiltä. Otavan kirjapaino Oy: Keuruu. (alkuteos ruots. 1949).

Atran, Scott (2001) The Case for Modularity: Sin or Salvation? Evolution and Cognition, 7:1, 1–10.

Axelrod, R. & Hamilton, W. D. (1981) The Evolution of Cooperation. Science, 211, 1390–1396.

Bacque, James (1990) Other Losses. An Investigation into the Mass Deaths of German Prisoners at the Hands of the French and Americans After World War II. Stoddart: Canada

Barker, A. J. (1974) Behind Barberd Wire. B. T. Batsford Ltd: London.

Barkow, Jerome H. (2006) Introduction: Sometimes the Bus Does Wait. Teoksessa Jerome H. Barkow (toim.) Missing the Revolution. Darwinism for Social Scientists. Oxford University Press: New York, 3–59.

Barret, Louise, Dunbar, Robin & Lycett, John (2002) Human Evolutionary Psychology. Princeton University Press: Princeton and Oxford.

Batson, C. Daniel, Chang, Johee, Orr, Ryan & Rowland, Jennifer (2002) Empathy, Attitudes, and Action: Can Feeling for a Member of a Stigmatized Group Motivate One to Help the Group? Pers Soc Psychol Bull, 28, 1656–1666.

Batson, C. Daniel, Polycarpou, Marina P., Harmon-Jones, Eddie, Imhoff, Heidi J., Mitchener, Erin C., Bednar, Lori L., Klein, Tricia R. & Highberger, Loft (1997) Empathy and Attitudes: Can Feeling for a Member of a Stigmatized Group Improve Feelings Toward the Group? Journal of Personality and Social Psychology, 72:1, 105-118.

Bartov, Omer (2001) The Eastern Front 1941–45, German Troops and the Barbarisation of Warfare. Palgrave: New York. (alkuteos 1985).

Beaumont, Joan (1996) Protecting Prisoners of War, 1939–95. Teoksessa Bob Moore & Kent Fedorowich (toim.) Prisoners of War and their Captors in World War II. Berg: Oxford, 277–298.

Bellamy, Chris (2007) Absolute War. Soviet Russia in the Second World War. Alfred A. Knopf: New York.

Black, Jeremy (2004) Rethinking Military History. Routledge: Cornwall.

Bourke, Joanna (1999) An Intimate History of Killing. Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare. Basic Books: London.

Bourke, Joanna (2006) ”Uusi sotahistoria”. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva Kustannus: Jyväskylä, 21–42.

Braudel, Fernand (1980) On History. Weindenfeld and Nicolson: London. [alkuteos Écrits sur l’histoire 1969]

Brotherus, Harry (1966) Vaeltava oikeus. WSOY: Porvoo.

Browning, Christopher (1999) Aivan tavallisia rivimiehiä. 101. reservipoliisipataljoona ja ”lopullinen ratkaisu” Puolassa. Fälth & Hässler: Smedjebacken. (alkuteos engl. 1992).

Buss, David M. (toim.) (2005) The Handbook of Evolutionary Psychology. John Wiley & Sons, Inc: New Jersey.

Campbell, Anne (2005) Aggression. Teoksessa David M. Buss (toim.) The Handbook of Evolutionary Psychology. John Wiley & Sons: New Jersey, 628–652.

Chirot, Daniel & McCauley, Clark (2008) Miksei tapeta niitä kaikkia? Poliittisen joukkomurhan logiikka ja ehkäisy. Otavan Kirjapaino Oy: Keuruu. (alkuteos engl. 2006.)

Cohen, Stanley (2001) States of Denial. Knowing about Atrocities and Suffering. Polity Press: UK.

Collingham, Lizzie (2011) The Taste of War. World War Two and the Battle for Food. Penguin Books: London.

Cosmides, Leda & Tooby, John (2013) Evolutionary Psychology: New Perspectives on Cognition and Motivation. Annual Review of Psychology, 64, 201–229.

Danielsbacka, Mirkka (2007) Kurittomuutta vai vastarintaa? Tottelemattomuusilmiöt ja niiden kontrollointi jatkosodan alkuvaiheessa. Pro gradu -työ. Suomen ja Pohjoismaiden historia. Helsingin yliopisto.

Danielsbacka, Mirkka (2008) Sotilaskurin rajoilla. Miehistön vastarinnan muodot ja merkitykset jatkosodan alkuvaiheessa. Historiallinen Aikakauskirja, 106:3, 269–284.

Danielsbacka, Mirkka & Tanskanen, Antti (2010). Isovanhemmuus ennen ja nyt. Kohti sosiologian ja evoluutioteorian vuoropuhelua. Sosiologia 47:3, 221–228.

Danielsbacka, Mirkka, Tanskanen, Antti, Jokela, Markus & Rotkirch, Anna (2011) Grandparental child care in Europe: Evidence for preferential investment in more certain kin. Evolutionary Psychology, 9:1, 3–24.

Darley, John M. & Latané, Bibb (1968) Bystander Intervention in Emergencies. Diffusion of Responsibility. Journal of Personality and Social Psychology, 8:4, 377–383.

Davis, Gerald H. (1977) Prisoners of War in Twentieth-Century War Economies. Journal of Contemporary History, 12, 623–634.

Dawkins, Richard (1993) Geenin itsekkyys. 2., laajennettu laitos. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä. (alkuteos engl. 1976).

De Waal, Frans B. M. (2008) Putting the Altruism Back into Altruism: The Evolution of Empathy. Annu. Rev. Psychol. 59, 279–300.

Dippel, John V. H. (2010) War and Sex: A Brief History of Men's Urge for Battle. Prometheus Books: New York.

Dower, John W. (1986) War without Mercy: Race and Power in the Pacific War. Pantheon Books.

Drabkin, Artem & Irincheev, Bair (2007) Jatkosota puna-armeijan silmin. (Suomeksi toim. Heikki Tiilikainen ja Jukka-Pekka Laine). Atena: Jyväskylä.

Dunbar, R. I. M., Clark, Amanda, Hurst, Nicola L. (1995) Conflict and Cooperation Among the Vikings: Contingent Behavioral Decisions. Ethology and Sociobiology, 16, 233–246.

Durand, André (1978) Histoire du Comité international de la Croix-rouge. De Sarajevo à Hiroshima. Institut Henry-Dunant: Genève.

Edgerton, David (2011) Britain's War Machine. Weapons, Resources, and Experts in the Second World War. Oxford University Press: New York.

Ericsson, Kjersti & Simonsen, Eva (2005) Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy. Berg: UK.

Eskola, Seikko (1973) Yhdysvaltain lehdistö ja Suomen kriisi. Keväästä 1941 Pearl Harboriin. Tutkimus kansainvälisestä tiedonvälityksestä ja mielipiteenmuodostuksesta. Forssan Kirjapaino Oy: Forssa.

Favorin, Martti & Heinonen, Jouko (1972) Kotirintama 1941–1944. KK:n kirjapaino: Helsinki.

Fedorowich, Kent (1996) Propaganda and Political Warfare: The Foreign Office, Italian POWs and the Free Italy Movement, 1940–3. Teoksessa Bob Moore & Kent Fedorowich (toim.) Prisoners of War and their Captors in World War II. Berg: Oxford, 119–145.

Ferguson, Niall (2003) Julma sota. WSOY: Juva. (Alkuteos engl. 1998).

Ferguson, Niall (2004) Prisoner Taking and Prisoner Killing in the Age of Total War: Towards a Political Economy of Military Defeat. War in History, 11:2, 148–192.

Ferguson, R. Brian (2011) Born to Live: Challenging Killer Myths. Teoksessa R. W. Sussmann & C. R. Cloninger (toim.) Origins of Altruism and Cooperation. Developments in Primatology: Progress and Prospects 36. Springer Science+Business Media, LLC: New York, 249–270.

Fickle, James E. & Ellis, Donald W. (1990) POWs in the Piney Woods: German Prisoners of War in the Southern Lumber Industry, 1943–1945. The Journal of Southern History, 56:4, 695–724.

Findikaattori, päivitetty 3.12.2012. Ilmatieteenlaitoksen tilasto: Vuodenaikojen keskilämpötilat eri havaintoasemilla 1829–2012. http://www.findikaattori.fi/fi/66. (Luettu 22.2.2013)

Flink, Toivo (2010) Kotiin karkotettavaksi. Inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon vuosina 1944–1955. Historiallisia Tutkimuksia 251. Arkistolaitoksen toimituksia 10. Saarijärven Offset Oy: Saarijärvi.

Flower, Sibylla Jane (1996) Captors and Captives on the Burma-Thailand Railway. Teoksessa Bob Moore & Kent Fedorowich (toim.) Prisoners of War and their Captors in Wold War II. Berg: Oxford, 227–252.

Fox, Robin (2011) The Tribal Imagination. Civilization and the Savage Mind. Harvard University Press: USA.

Frolov, Dmitri (2004) Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana. Bibliotheca Historica 91. SKS: Helsinki.

Fry, Douglas P. (2006) The Human Potential for Peace. An Anthropological Challenge to Assumptions about War and Violence. Oxford University Press: New York.

Fry, Douglas P. (2011) Human Nature: The Nomadic Forager Model. Teoksessa R. W. Sussmann & C. R. Cloninger (toim.) Origins of Altruism and Cooperation. Developments in Primatology: Progress and Prospects 36. Springer Science+Business Media, LLC: New York, 227–247.

Fry, Douglas P. (2012) Peace in Our Time. Bookforum. http://www.bookforum.com/inprint/018_04/8575 luettu 19.1.2013.

Gat, Azar (2006) War in Human Civilization. Oxford University Press: New York.

Gat, Azar (2009) So Why Do People Fight? Evolutionary Theory and the Causes of War. European Journal of International Relations, 15, 571–599.

Gelman, Susan A. & Hirschfeld, Lawrence A. (1999) How biological is essentialism? Teoksessa D. L. Medin & S. Atran (toim.) Folkbiology. MIT Press: Cambridge, MA, 403–446.

Gilbert, Daniel T. & Hixon, Gregory J. (1991) The Trouble of Thinking: Activation and Application of Stereotypic Beliefs. Journal of Personality and Social Psychology, 60:4, 509–517.

Gil-White, Francisco (1999) How thick is blood? The plot thickens…: if ethnic actors are primordialists, what remains of the circumstantialist/primordialist controversy? Ethnic and Racial Studies, 22:5, 789-820.

Goldschmidt, Walter (2011) Notes Toward a Human Nature for the Third Millennium. Teoksessa R. W. Sussmann & C. R. Cloninger (toim.) Origins of Altruism and Cooperation. Developments in Primatology: Progress and Prospects 36. Springer Science+Business Media, LLC: New York, 271 – 281.

Haidt, Jonathan & Graham, Jesse (2007) When Morality Opposes Justice: Conservatives Have Moral Intuitions that Liberals may not Recognize. Social Justice Research, 20:1, 98–116.

Hallikainen, Janne (2000) Toimen menettämisestä raippaan, pilkasta luotiin. Neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistunut kurinpito ja mielivalta Suomen sotavankimuodostelmissa jatkosodan aikana. Jyväskylän yliopisto: Suomen historian pro gradu - tutkielma.

Halmesvirta, Anssi (2012) Unfortunate kinship: Finnish-Hungarian relations during the Second World War. Teoksessa Heino Nyyssönen & Mari Vares (toim.) Nations and Their Others – Finland and Hungary in Comparison. Juvenes: Tampere, 95–115.

Hamilo, Marko (2011) Luonnollisesti hullu: Evoluutio ja mielenterveys. Avain: Helsinki.

Hamilton, W. D. (1964a) The Genetical Evolution of Social Behaviour I. Journal of Theoretical Biology (7), 1–16.

Hamilton, W. D. (1964b) The Genetical Evolution of Social Behaviour II. Journal of Theoretical Biology (7), 17–52.

Hansen, Holger Hörsholt (1943) I Krigets spår. Ett ögonvittnes skildring av krig och stillestånd i Fjärrkarelen. Stockholm.

Hanski, Raija (1990) Behandlingen av krigsfångar under vinter- och fortsättningskriget: en folkrättslig studie. Åbo.

Harden, Blaine (2012) Leiri 14. Pako Pohjois-Koreasta. Gummerus: Juva.

Harjula, Mirko (2009) Romanian historia. Books on Demand GmbH: Saksa.

Hart, Donna & Sussman, Robert W. (2011) The Influence of Predation on Primate and Early Human Evolution: Impetus for Cooperation. Teoksessa R. W. Sussmann & C. R. Cloninger (toim.) Origins of Altruism and Cooperation. Developments in Primatology: Progress and Prospects 36. Springer Science+Business Media, LLC: New York, 19–40.

Haslam, Nick (2006) Dehumanization: An Integrative Review. Personality and Social Psychology Review, 10:3, 252–264.

Haslam, Nick, Loughnan, Steve, Sun, Pamela (2011) Beastly: What Makes Animal Metaphors Offensive? Journal of Language and Social Psychology, 30:3, 311–325.

Heijmans-van Bruggen, Mariska (2005) After the Burma-Thailand Railway: The 'Homecoming' of Dutch Prisoners of War. Teoksessa Bob Moore & Barbara Hately-Broad (toim.) Prisoners of War, Prisoners of Peace. Captivity, Homecoming and Memory in World War II. Berg: UK, 151–162.

Heikkilä, Seppo (2009) Altruismi, vastavuoroisuus ja hyvinvointivaltio. Kuopion yliopisto: Sosiaalipolitiikan pro gradu -tutkimus.

Heikkinen, Taavetti (2010) Rintaman poliisi. Valvontaupseerin päiväkirjat 1941–1944. (toim. Jarmo Nieminen). WS Bookwell Oy: Juva.

Heinilä, Harri (1997) Vanhan rajan ylitys jatkosodan hyökkäysvaiheessa 1941. Jalkaväkirykmenttien miesten suhtautuminen siihen. Poliittisen historian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto.

Heinämäki, Jaakko (2007) Hans Kalm: vapaussoturi ja vaihtoehtolääkäri. Karisto Oy: Hämeenlinna.

Herbert, Ulrich (1997) Hitler's foreign workers. Enforced foreign labor in Germany under the Third Reich. Cambridge University Press: Cambridge.

Hermans RCJ, Lichtwarck-Aschoff A, Bevelander KE, Herman CP, Larsen JK, et al. (2012) Mimicry of Food Intake: The Dynamic Interplay between Eating Companions. PLoS ONE 7(2): e31027. doi:10.1371/journal.pone.0031027.

Hietala, Marjatta (2006) Tutkijat ja Saksan suunta. Teoksessa Marjatta Hietala (toim.) Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana. Historiallinen Arkisto 121. SKS. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä, 30–141.

Hokkanen, Petri (2004) Sotavankien käyttö maataloustyövoimana. Esimerkkinä Pohjois-Savo. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948. Minerva Kustannus Oy: Jyväskylä, 67–86.

Holmila, Antero (2010) Holokausti. Tapahtumat ja tulkinnat. Porvoo: WSOY Bookwell Oy.

Hoppu, Tuomas (2013) Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918. Bookwell Oy: Juva.

Hrdy, Sarah Blaffer (1999) Mother Nature. A History of Mothers, Infants, and Natural Selection. Pantheon Books: New York.

Hrdy, Sarah Blaffer (2009). Mothers and others. The evolutionary origins of mutual understanding. The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, MS.

Hull, Isabel V. (2005) Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany. Cornell University Press: New York.

Human energy requirements (2004) Report of a Joint FAO/WHO/UNU Expert Consultation, Rome, Italy, 17-24 October 2001. http://www.who.int/nutrition/publications/nutrientrequirements/9251052123/en/index.html (luettu 1.11.2012)

Häikiö, Martti (2006) Jatkosodan ulkopolitiikka: Ennen sotaa 1940–1941. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) Jatkosodan pikkujättiläinen. WSOY: Porvoo, 13–25.

Immonen, Kari (1987) Ryssästä saa puhua… Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39. Otava: Keuruu.

Jokela, Markus (2005) Geenit jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Sosiologia, 42:1, 4–18.

Jokipii, Mauno (1987) Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41. Keuruu.

Jokisipilä, Markku (2004) Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin -sopimus. SKS: Helsinki.

Jones, Heather (2011) Violence against Prisoners of War in the First World War. Britain, France and Germany, 1914–1920. Cambridge University Press: UK.

Junila, Marianne (2006) Rinta rinnan – suomalaiset siviilit ja saksalaiset joukot Pohjois-Suomessa. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) Jatkosodan pikkujättiläinen. WSOY: Porvoo, 673–696.

Junkkari, Tuomo & Kujansuu, Juha (1997) Köyliön varavankila – suovankilasta ja sotavankileiristä teollistuneeksi avovankilaksi. Vammalan kirjapaino Oy.

Jutikkala, Eino (1987) Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriviivoja. WSOY:n graafiset laitokset: Porvoo.

Jutikkala, Eino (1997) Valtion Tiedoituslaitoksen salainen sotakronikka. WSOY: Juva.

Jussila, Osmo (1979) Nationalismi ja vallankumous venäläissuomalaisissa suhteissa 1899–1914. Forssan Kirjapaino Oy: Forssa.

Juutilainen, Antti – Koskimaa, Matti (2006) Maavoimien joukkojen perustaminen. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) Jatkosodan pikkujättiläinen. Porvoo 2006, 77–88.

Kallatsa, Miika (2009) Suomen Saksalle luovuttamat sotavangit jatkosodan aikana. Suomen historian lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto.

Kankare, Vilho (2011) Mennään kun käsketään! Nuorten miesten jatkosota. Otavan kirjapaino Oy: Keuruu.

Karemaa, Outi (1998) Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923. Hakapaino oy: Helsinki.

Karjalainen, Mikko (2009) Ajatuksista operaatioiksi. Suomen armeijan hyökkäysoperaatioiden suunnittelu jatkosodassa. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos julkaisusarja 1, n:o 12.

Kauhanen, Jouni (2005) Kohtaamispaikkana Pelso. Pakosta, tarpeesta ja halusta valloittamassa ja hyödyntämässä suota 1857–1990. Joensuun yliopistopaino: Joensuu.

Keegan, John (2005) Sodankäynnin historia. Gummerus kirjapaino oy: Jyväskylä. (alkuteos engl. 1993)

Ketonen, Oiva (1983) Kansakunta murroksessa. Kesää 1918 ja sen taustaa. WSOY:n graafiset laitokset: Porvoo.

Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) (2006): Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva Kustannus: Jyväskylä.

Kirves, Jenni (2008) ”Päivittäinen myrkkyannoksemme” – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) Ruma sota – Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Johnny Kniga: Helsinki, 13–61.

Kivimäki, Ville (2004) Mies, armeija ja vastarinta. Arndt Pekurisen kohtalo kriittisen mieshistorian valossa. Historiallinen aikakauskirja 102:3, 347–357.

Kivimäki, Ville (2006a) Sotilaan työ, siviilin taakka. ”Vihollisen tuhoamisen” dynamiikasta, kokemuksesta ja muistoista. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva Kustannus: Jyväskylä, 191–208.

Kivimäki, Ville (2006b) Psykiatrien paperisota: suomalaissotilaiden psyykkisten vammojen diagnoosit ja hoito toisen maailmansodan aikana. Historiallinen aikakauskirja, 104, 235–252.

Kivimäki, Ville (2008) Rintamaväkivalta ja makaaberi ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) (2008) Ruma sota – Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Johnny Kniga: Helsinki, 135–179.

Kivimäki, Ville (2013a) Battled Nerves. Finnish Soldiers’ War Experience, Trauma, and Military Psychiatry, 1941–44. Juvenes Print: Tampere.

Kivimäki, Ville (2013b) Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945. WSOY: Helsinki.

Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas (2009) War of Hearts: Love and Collective Attachment as Integrating Factors in Finland During World War II. Journal of Social History 43:2, 285–305.

Kivivuori, Janne (2007) Epävirallisen sosiaalisen kontrollin kokeminen tutkimusyhteisössä. Esimerkkitapauksena evolutionismin paluu Suomeen. Yhteiskuntapolitiikka 72:2, 175–186.

Kivivuori, Janne (2008) Rikollisuuden syyt. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä.

Kivivuori, Janne (2011) Rikollisten veljeys. Kriminologisia näkökulmia rikollisten sosiaalisiin suhteisiin. Acta Poenologica 1/2011. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. Tampereen yliopistopaino Oy – Juvenes Print: Tampere.

Kleemola, Olli (2011) Säälittävä ryssä, raakalaismainen bolševikki vai sitkeä vastustaja? Sotahistoriallinen aikakauskirja, 31, 32–69.

Klinge, Matti (1972) Vihan veljistä valtiososialismiin. WSOY: Porvoo.

Kochavi, Arieh J. (2005) Confronting Captivity. Britain and the United States and Their POWs in Nazi Germany. The University of North Carolina Press: Chapel Hill.

Kramer, Alan R. (2010) Prisoners in the First World War. Teoksessa Sibylle Scheipers (toim.) Prisoners in War. Oxford University Press: New York, 75–90.

Krammer, Arnold (1983) Japanese Prisoners of War in America. Pacific Historical Review, 52:1, 67–91

Krebs, Dennis (2005) The Evolution of Morality. Teoksessa David M. Buss (toim.) The Handbook of Evolutionary Psychology. John Wiley & Sons: New Jersey, 747–771.

Kruger, Daniel J. & Fitzgerald, Carey J. (2012) Evolutionary Perspectives on Male-Male Competition, Violence, and Homicide. Teoksessa Todd K. Shackelford & Viviana A. Weekes-Shackelford (toim.) The Oxford Handbook of Evolutionary Perspectives on Violence, Homicide, and War. Online Version: DOI:10.1093/oxfordhb/9780199738403.001.0001

Kujala, Antti (2006) Paperiliiton historia 1906–2005. Paperiteollisuuden työmarkkinasuhteet ja suomalainen yhteiskunta. Vammalan Kirjapaino Oy: Vammala.

Kujala, Antti (2008) Vankisurmat. Neuvostosotavankien laittomat ampumiset jatkosodassa. WSOY: Juva.

Kujala, Antti (2009) Illegal Killing of Soviet Prisoners of War by Finns during the Finno-Soviet Continuation War of 1941-44. Slavonic & East European Review, 87:3, 429–451.

Kujansuu, Juha (1999) Kenraalikoppi ja sikalaryssät: jatkosodan politrukki- ja upseerisotavangit. Suomen historian lisensiaattityö. Jyväskylän yliopisto.

Kujansuu, Juha (2004a) Jatkosodan sotavankiorganisaatio. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948. Minerva Kustannus Oy: Jyväskylä, 11–26.

Kujansuu, Juha (2004b) Jatkosodan politrukki- ja upseerisotavangit. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948. Minerva Kustannus Oy: Jyväskylä, 27–66.

Kujansuu, Juha (2006) Jatkosodan neuvostoliittolaiset sotavangit Suomessa. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) Jatkosodan pikkujättiläinen. WSOY: Porvoo, 1033–1041.

Kulomaa, Jukka (1995) Käpykaartiin? 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana. Helsinki.

Kuusi, Matti & Aitola, Ville-Paavo (toim.) (1991) Neljätuhatta veljestä, sataneljä elämäntarinaa. WSOY:n graafiset laitokset: Porvoo.

Laaksonen, Lasse (2004) Eripuraa ja arvovaltaa. Mannerheimin ja kenraalien henkilösuhteet ja johtaminen. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä.

Laaksonen, Lasse (2011) Mistä sotakenraalit tulivat? Tie Mannerheimin johtoon 1918–1939. Otavan Kirjapaino Oy: Keuruu.

Lagrou, Pieter (2005) Overview. Teoksessa Bob Moore & Barbara Hately-Broad (toim.) Prisoners of War, Prisoners of Peace. Captivity, Homecoming and Memory in World War II. Berg: UK, 3–10.

Lahdenperä, Mirkka (2013) Miksi biologejakin kiinnostaa historiallinen kirkonkirja-aineisto? Historiallinen aikakauskirja, 111:1, 84–88.

Laine, Antti (1982) Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944. Otava: Keuruu.

Laine, Antti (1990) Sotavankina Suomessa. Teoksessa Silvo Hietanen (toim.) Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä. Helsinki, 86–89.

Lappalainen, Mirkka (2012) Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697. Siltala: Helsinki.

Lauerma, Hannu (2009) Pahuuden anatomia. Pahuus, hulluus, poikkeavuus. WS Bookwell: Porvoo.

Laurent, Helene (2006) Suuri täisota. Pilkkukuumeen torjunta Suomessa jatkosodan aikana 1941–1944. Talous ja sosiaalihistorian pro gradu. Helsingin yliopisto.

Leikola, Juhani (2009) Eino Suolahti. Isänmaan lääkäri. Edita Publishing Oy: Helsinki.

Lepistö, Antti (2011) Rauhan biologit: darwinismi suomalaisessa yhteiskunnallisessa ajattelussa 1970- ja 1980-luvulla. Historiallinen Aikakauskirja, 109:1, 4–28.

Levä, Ilkka (2008) Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi – Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930−1997. Bibliotheca Historica 116. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Liddle, James R., Shackelford, Todd K. & Weekes-Shackelford, Viviana A. (2012) Evolutionary Perspectives on Violence, Homicide, and War. Teoksessa Todd K. Shackelford & Viviana A. Weekes-Shackelford (toim.) The Oxford Handbook of Evolutionary Perspectives on Violence, Homicide, and War. Online Version: DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199738403.001.0001

Lieberman, Debra, Tooby, John & Cosmides, Leda (2007) The architecture of human kin detection. Nature, 445, 727–731.

Lindstedt, Jukka (1999) Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 221, Helsinki.

Linkomies, Edwin (1970) Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–44. Otava: Helsinki.

Litvin, Alter & Keep, John (2005) Stalinism. Russian and Western views at the turn of the millenium. Routledge: London and NY.

Lovio, Maisa (1993) Maatilojen naiset ja sota. Teoksessa Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila (toim.) Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa. WSOY:n graafiset laitokset: Juva, 71–100.

Low, Bobbi S. (1993) An Evolutionary Perspective on War. Teoksessa W. Zimmerman & H. K. Jacobson (toim.) Behavior, Culture, and Conflict in World Politics. Ann Arbor: Univ. Michigan Press, 13–55.

Luchterhand, Elmer (1967) Prisoner Behavior and Social System in the Nazi Camp. International Journal of Psychiatry, 13, 245–264.

Lukkarinen, Liisa & Turunen, Risto (toim.) (2009) Muistojen Värtsilä. Joensuun yliopistopaino: Joensuu.

Luostarinen, Heikki (1986) Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö. Gummerus oy: Jyväskylä.

MacKenzie, S. P. (1994) The Treatment of Prisoners of War in World War II. The Journal of Modern History. 66:3, 487–520.

Maestripieri, Dario (2012) Games Primates Play. An undercover investigation of the evolution and economics of human relationships. Basic Books: New York.

Manelius, Jari (2003) Mitä sotavangit tiesivät. Teoksessa Mikko Karjalainen (toim.) Salaisen sodan sivut. Tiedustelua, vakoilua ja salatoimintaa jatkosodassa. Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Helsinki, 61–72.

Mannerheim, G. (1952) Muistelmat II. Otava: Helsinki.

Manninen, Ohto (1980) Suur-Suomen ääriviivat – Kysymys tulevaisuudesta ja turvallisuudesta Suomen Saksan -politiikassa 1941. Jyväskylä.

Manninen, Ohto (1994) Sotavangit ja sotavankileirit. Teoksessa Maanpuolustuskorkeakoulun historian laitos (toim.) Jatkosodan historia 6. WSOY: Porvoo, 281–284.

Manninen, Ohto & Rumpunen, Kauko (2006) ”Käymme omaa erillistä sotaamme”. Risto Rytin päiväkirjat 1940–1941. Edita Prima Oy: Helsinki.

Manninen, Ohto & Salokangas, Raimo (2009) Eljas Erkko – vaikenematon valtiomahti. WS Bookwell Oy: Juva.

Maripuu, Meelis (2006) Soviet Prisoners of War in Estonia in 1941–1944. Teoksessa Estonia 1940–1945. Reports of the Estonic International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Tallinna Raamatutrükikoda: Tallinn, 739–766.

Marmot, Michael (2004) The Status Syndrome: How Social Standing Affects Our Health and Longevity. Bloomsbury: London.

Marshall, S. L. A. (1947) Men against Fire. The Problem of Battle Command in Future War. New York.

Martola, A. E. (1973) Sodassa ja rauhassa. Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset: Keuruu.

Mauss, Marcel (1999) Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa. Tutkijaliiton julkaisu, 94. Tutkijaliitto: Helsinki. (suom. Jouko Nurmiainen ja Jyrki Hakapää) (ranskankielinen alkuteksti: Essai sur le don, 1923–24)

Megargee, Geoffrey P. (2007) War of Annihilation. Combat and Genocide on the Eastern Front 1941. Rowman & Littlefield Publishers, Inc: USA.

Mégret, Frédéric (2010) A Cautionary Tale from the Crusades? War and Prisoners in Conditions of Normative Incommensurability. Teoksessa Sibylle Scheipers (toim.) Prisoners in War. Oxford University Press: New York, 23–37.

Meinander, Henrik (2009) Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaisema. Siltala: Helsinki (alkuteos ruots. 2009)

Merridale, Catherine (2005) Ivan's War. The Red Army 1939–1945. Faber and Faber Limited: London.

Mikkola, Pirkka (2000) Sotavangin elämä ja kuolema: Jatkosodan neuvostosotavankien suuren kuolleisuuden syyt. Helsingin yliopisto: Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkimus.

Mikkola, Timo (1976) Sotavankikysymys Suomessa vuosina 1941–1944. Helsingin yliopisto: Poliittisen historian pro gradu -tutkimus.

Milgram, Stanley (1975) Obedience to Authority: An Experimental View. Harper & Row Publishers: New York.

Moore, Bob & Fedorowich, Kent (1996) Prisoners of war is the Second World War: an overview. Teoksessa Bob Moore & Kent Fedorowich (toim.) Prisoners of War and their Captors in Wold War II. Berg: Oxford, 1–17.

Moore, Bob (1996) Axis prisoners in Britain during the Second World War: A comparative survey. Teoksessa Bob Moore & Kent Fedorowich (toim.) Prisoners of War and their Captors in Wold War II. Berg: Oxford, 19–46.

Moore, Bob (2000): Unruly Allies: British Problems with the French Treatment of Axis Prisoners of War, 1943–1945. War in History 7:2, 180–198

Moore, Bob (2010) The Treatment of Prisoners of War in the Western European Theatre of War, 1939–45. Teoksessa Sibylle Scheipers (toim.) Prisoners in War. Oxford University Press: New York, 111–125.

Muttilainen, Olli (1984) Kieltäytymisrikoksista Suomessa jatkosodan 1941–1944 aikana. Aikansa rikos -projektin tutkielma. Helsingin yliopisto.

Myllymäki, Arvo (2013) Kurileiri. Sotavankileiri 24 ja muut neuvostosotavankien erityisleirit jatkosodan aikana. Bookwell: Porvoo.

Mälkki, Juha (2008) Herrat, jätkät ja sotataito. Kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla "talvisodan ihmeeksi". Bibliotheca Historica 117. Hakapaino Oy: Helsinki.

Neff, Stephen C. (2010) Prisoners of War in International Law: The Nineteenth Century. Teoksessa Sibylle Scheipers (toim.) Prisoners in War. Oxford University Press: New York, 57–73.

Neitzel, Sönke & Welzer, Harald (2011) Sotilaat. Taistelemisesta, tappamisesta ja kuolemisesta. Bookwell Oy: Juva. (suom. Mervi Ovaska, alkuteos saks. 2011)

Nettle, Daniel, Gibson, Mhairi A., Lawson, David W. & Sear, Rebecca (2013) Human behavioral ecology: current research and future prospects. Behavioral Ecology.

Nevalainen, Pekka (1990) Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla. Keuruu.

Nowak, Martin A., Tarnita, Corina E. & Wilson, Edward O. (2010) The Evolution on Eusociality. Nature, 466, 1057–1062.

Nuorteva, Jussi (1987) Suomen vankeinhoidon historiaa. Osa 4. Vangit – vankilat – sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana. Valtion painatuskeskus: Helsinki.

Nyström, Samu (2010) Sodat ja pandemiat lääkärien haasteena. Teoksessa Samu Nyström (toim.) Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010. Kariston Kirjapaino: Hämeenlinna, 426–447.

Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.) (2008) Ruma sota – Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Johnny Kniga. Helsinki

Ó Gráda, Cormac (2009) Famine. A Short History. Princeton University Press: USA.

Ojala, Veli (1974) Heimopataljoona 3. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Olafson Lundemo, Mari (2010) The causes of mortality of the Soviet prisoners of war in German captivity in Norway, 1941–1945. Historian (ruots.) pro gradu. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Helsingin yliopisto.

Oliner, Samuel P. & Oliner, Pearl M. (1988) The Altruistic Personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe. Free Press: New York.

Otto, Reinhard (2008) Soviet Prisoners of War on the German Lapland Front 1941–44. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja. Oy Nord Print Ab: Helsinki, 64–113.

Otto, Reinhard (2011) Cemeteries of Soviet Prisoners of War in Norway. Historisk tidsskrift, Bind 90, 531–557.

Overmans, Rüdiger (2005) The Repatriation of Prisoners of War once Hostilities are Over: A Matter of Cource? Teoksessa Bob Moore & Barbara Hately-Broad (toim.) Prisoners of War, Prisoners of Peace. Captivity, Homecoming and Memory in World War II. Berg: UK, 11–22.

Overmans, Rüdiger (2010) The Treatment of Prisoners of War in the Eastern European Theatre of Operations, 1941–56. Teoksessa Sibylle Scheipers (toim.) Prisoners in War. Oxford University Press: New York, 127–140.

Paasikivi, J. K. (1991) Jatkosodan päiväkirjat 11.3.1941–27.6.1944. (toim. Kauko I. Rumpunen) WSOY: Juva.

Paavolainen, Jaakko (1971) Vankileirit Suomessa 1918. KK:n kirjapano: Helsinki.

Paavolainen, Jaakko (1974) Suomen kansallinen murhenäytelmä. Punainen ja valkoinen terrori ja vankileirit v. 1918. Kustannusosakeyhtiö Tammi: Helsinki.

Paavolainen, Olavi (2006) Synkkä yksinpuhelu. Otavan Kirjapaino Oy: Keuruu. (alkuteos 1946).

Pautsch, Ilse Dorothee (2003) Prisoners of War and Internees in the Second World War – a Survey of Some Recent Publications. Contemporary European History, 12:2, 225–238.

Pekkarinen, Jussi & Pohjonen, Juha (2005) Ei armoa Suomen selkänahasta. Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1981. Otavan kirjapaino Oy: Keuruu.

Peltomäki, Tauno (1981) Naarajärven varavankilan historiikki. VAHO 100. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 5/1981, Helsinki, 1–13

Pietola, Eino (1987) Sotavangit Suomessa 1941–1944. Dokumentteihin perustuva teos sotavankien käsittelystä Suomessa jatkosodan aikana. Gummerus Oy Kirjapaino: Jyväskylä.

Pievani, Telmo (2011) Born to Cooperate? Altruism as Exaptation and the Evolution of Human Sociality. Teoksessa R. W. Sussmann & C. R. Cloninger (toim.) Origins of Altruism and Cooperation. Developments in Primatology: Progress and Prospects 36. Springer Science+Business Media, LLC: New York, 41–61.

Pihkala, Erkki (1982) Sotatalous 1939–1944. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) Suomen taloushistoria 2: Teollistuva Suomi. Helsinki 1982.

Pilke, Helena (2011) Julkaiseminen kielletty. Rintamakirjeenvaihtajat ja päämajan sensuuri 1941–1944. Historiallisia tutkimuksia 257. Saarijärven Offset Oy, Saarijärvi.

Pimiä, Tenho (2012) Sotavankileiri n:o 23. Kuolemaa, kulkutauteja ja rautatienrakennusta. Bookwell Oy: Porvoo.

Pinker, Steven (2011) The Better Angels of Our Nature: How Violence Have Declined. Viking: USA.

Pipping, Knut (1978) Komppania pienoisyhteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944. Otava, Keuruu.

Pohjonen, Juha (2008) Soviet Demands for Repatriations from Finland between 1944 and 1955. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) Prisoners of War Deaths and People Handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–1955. A research report by the Finnish National Archives. Oy Nord Print Ab: Helsinki,180–210.

Potts, Malcom & Hayden, Thomas (2010) Sex and War. How Biology Explains Warfare and Terrorism and Offers a Path to a Safer World. Benbella Books: Texas. (alkuteos 2008).

Pranttila, Anneli (2006) Rintamamiesten muonitus Suomessa sotavuosina 1939–1945. Yliopistopaino: Helsinki.

Puuronen, Vesa (2011) Rasistinen Suomi. Helsinki University Press: Tallinna.

Päätalo, Kalle (1967) Nälkämäki. Gummerus: Jyväskylä.

Rantatupa, Heikki (2004) Kansanhuolto toisen maailmansodan aikana 1939–1949. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) Suomen maatalouden historia. Osa 2. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä, 443–503.

Rautavirta, Kaija (2010) Petusta pitsaan. Ruokahuollon järjestelyt kriisiaikojen Suomessa. Yliopistopaino: Helsinki.

Rentola, Kimmo (1994) Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945. WSOY:n graafiset laitokset: Juva.

Ridley, Matt (1999) Jalouden alkuperä. Epäitsekkyyden ja yhteistyön biologiaa. Art House: Helsinki. (alkuteos engl. 1997).

Roiko-Jokela, Heikki (toim.) (2004) Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948. Minerva Kustannus Oy: Jyväskylä.

Rose, Hilary & Rose, Steven (toim.) (2000) Alas, Poor Darwin: Arguments Against Evolutionary Psychology. Harmony Books: New York.

Roselius, Aapo (2007) Telottajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa. Scandbook: Ruotsi.

Rosén, Gunnar (1998) Suomalaisina Itä-Karjalassa. Sotilashallinnon ja Suomen Punaisen Ristin yhteistoiminta 1941–1944. Gummerus: Jyväskylä.

Rosén, Gunnar (2002) Sata sodan ja rauhan vuotta. Suomen Punainen Risti 1877–1977. Karisto Oy: Hämeenlinna.

Rotkirch, Anna (2005) Miten sosiologinen tieto kohtaa evoluutioteorian? Teoksessa Anneli Meurman-Solin & Ilkka Pyysiäinen (toim.) Ihmistieteet tänään. Gaudeamus: Helsinki, 62–90.

Rumpunen, Kauko & Manninen, Ohto (2009) “Faktillisesti tämä tarkoittaa antautumista”. Jatkosodan hallitusten iltakoulujen pöytäkirjat. Edita Publishing Oy.

Sallinen, Aarre (1993) Sotavankileiri numero 11 Valkeakoskella 1941–1942. Valkeakosken kirjapaino: Valkeakoski.

Salminen, Esko (1976) Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944. Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana. Keuruu.

Salmon, Catherine A. & Shackelford, Todd K. (toim.) (2008) Family Relationships. An Evolutionary Perspective. Oxford University Press.

Salmon, Catherine A. & Shackelford, Todd K. (toim.) (2011) The Oxford Handbook of Evolutionary Family Psychology. Oxford University Press: USA.

Sairila, Tanja (2002) ”Hurjapäitä raivottaria” Neuvostoliittolaiset naissotavangit Suomalaisilla sotavankileireillä vuosina 1941–1944. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

Saraste, Erja (1983) Työvoimahallinto ja -politiikka Suomessa toisen maailmansodan aikana. Inhimillisten resurssien käyttö kriisiaikana 1939–1944. Poliittisen historian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto.

Saraste, Erja (1990) Talonpitoa rintaman varjossa – työvoima ja työmarkkinat vuosina 1941–44. Teoksessa Silvo Hietanen (toim.) Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä. Helsinki, 285–300.

Sarmaja, Heikki (2001) Johdatus inhon sosiologiaan. Yhteiskuntapolitiikka 66:1, 3–21.

Sarmaja, Heikki (2003) Ihmislajin perheenmuodostuksen evoluutiopsykologinen perusta. Yhteiskuntapolitiikka, 68:3, 223–243.

Sarmaja, Heikki (2004) Moraalin logiikka ja tunteiden pelit. Yhteiskuntapolitiikka 69:2, 113–134.

Sarmaja, Heikki (2006) Kärsimys ja syntien sovitus. Yhteiskuntapolitiikka 71:4, 341–360.

Schaible, UE & Kaufmann, SHE (2007) Malnutrition and infection: Complex mechanisms and global impacts. PLoS Med 4(5): e115. doi:10.1371/journal.pmed.0040115

Scheipers, Sibylle (2010) Introduction: Prisoners in War. Teoksessa Sibylle Scheipers (toim.) Prisoners in War. Oxford University Press: New York, 1–20.

Selén, Kari (2001) Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944. WS Bookwell Oy: Juva.

Seppälä, Helge (toim.) (1980) Suomi taisteli 6. Sotiemme suurlukemisto. WSOY: Porvoo, (Sotavangit 131–138).

Seppälä, Helge (1989) Suomi miehittäjänä 1941–1944. Painokaari Oy: Helsinki.

Shackelford, Todd K. & Weekes-Shackelford, Viviana A. (toim.) The Oxford Handbook of Evolutionary Perspectives on Violence, Homicide, and War. Online Version: DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199738403.001.0001

Siltala, Juha (1993) Etninen puhdistus Suomessa 1918. Historiallinen aikakauskirja, 91, 221–227.

Siltala, Juha (2001) Psykohistorian metodologisia kysymyksiä. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen. SKS: Helsinki, 107–193.

Siltala, Juha (2004) Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun. Otava: Helsinki.

Siltala, Juha (2006) Sodan psykohistoriaa. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva Kustannus: Jyväskylä, 43–68.

Siltala, Juha (2009) Sisällissodan psykohistoria. Otava Kirjapaino Oy: Keuruu.

Siltala, Juha (2013) Nuoriso. Mainettaan parempi? Nykynuorten sopeutumisratkaisut historiassa. WSOY: Helsinki.

Silvennoinen, Oula (2008) Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933 – 1944. Kustannusosakeyhtiö Otava: Keuruu.

Smith, David Livingstone (2007) The Most Dangerous Animal. Human Nature and the Origins of War. St. Martin’s Griffin: New York.

Soikkanen, Hannu (1987) Kohti kansan valtaa 2. 1937–1944. Joensuu.

Soikkanen, Mauri (2000) Tauno V. Mäki. Tasavallan jahtimestari. Otava: Helsinki.

Solonari, Vladimir (2010) Purifying the Nation. Population Exchange and Ethnic Cleansing in Nazi-Allied Romania. The John Hopkins University Press: Baltimore.

Spoerer, Mark (2006) The mortality of Allied prisoners of war and Belgian civilian deportees in German custody during the First World War: A reappraisal of the effects of forced labour. Population Studies, 60:2, 121–136.

Sponza, Lucio (1996) Italian Prisoners of War in Great Britain, 1943–6. Teoksessa Bob Moore & Kent Fedorowich (toim.) Prisoners of War and their Captors in World War II. Berg: Oxford, 205–226.

Suolahti, Ida (2008) POW Transfers during the Continuation War 1941–44. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) Prisoners of War Deaths and People Handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–1955. A research report by the Finnish National Archives. Oy Nord Print Ab: Helsinki, 136–164.

Sussman, Robert W. & Cloninger C. Robert (toim.) (2011) Origins of Altruism and Cooperation. Developments in Primatology: Progress and Prospects 36. Springer Science+Business Media, LLC: New York.

Syrjä, Pentti (1991) Isänmaattomat. Heimosoturit jatkosodassa 1941–44. WSOY, Juva.

Syrjämäki, Petteri (2000) Kootaan kaikki hulikaaniaineis venäläisistä sotavangeista. Sotavankileiri 24 eli kurileiri 1942–1944. Suomen historian pro gradu. Jyväskylän yliopisto.

Syrjämäki, Petteri (2004) Kurileiri syntyi käytännön tarpeista. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948. Minerva Kustannus Oy: Jyväskylä, 187–245.

Syrjö, Veli-Matti (2012) Gustafsson, Verner. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- (viitattu 4.11.2012) URN:NBN:fi-fe20051410

Talvela, Paavo (1977) Sotilaan elämä. Muistelmat II. K.J. Gummerus Osakeyhtiön kirjapaino: Jyväskylä.

Tammisalo, Osmo (2003) Itsepetoksen hyödyllisyydestä. Yhteiskuntapolitiikka 68:5, 528–537.

Tanaka, Yuki (1996) Hidden Horrors. Japanese War Crimes in World War II. Westview Press: Boulder, Colorado.

Tanner, Väinö (2011) Unohdetut päiväkirjat 1943–1944. (Toim. Hannu Rautkallio) Bookwell.

Tanskanen, Antti & Danielsbacka, Mirkka (2012) Beneficial Effects of Grandparental Involvement Vary by Lineage in the UK. Evidence from the Involved Grandparenting and Child Well-Being Survey. Personality and Individual Differences, 53, 985–988.

Taylor, Shelley E., Klein, Laura Cousino, Lewis, Brian P., Gruenewald, Tara L., Gurung, Regan A. R. & Updegraff, John A. (2000) Biobehavioral Responses to Stress in Females: Tend-and-Befriend, Not Fight-or-Flight. Psychological Review, 107:3, 411–429.

Taylor, Shelley E. (2006) Tend and Befriend. Biobehavioral Bases of Affiliation Under Stress. Current Directions in Psychological Science, 15:6, 273–277.

Tepora, Tuomas (2011) Lippu, ryhmä, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945. Yliopistopaino: Helsinki.

Tepora, Tuomas (2012) Neurotieteiden haaste tunteiden historialle. Historiallinen aikakauskirja, 110:3, 322–340.

Thayer, Bradley A. (2000) Bringing in Darwin. Evolutionary Theory, Realism, and International Politics. International Security, 25, 124–151.

Tilli, Jouni (2012) The Continuation War as a Metanoic Moment. A Burkean Reading of Lutheran Hierocratic Rhetoric. Jyväskylä University Printing House: Jyväskylä.

Tiura, Eila (2010) Lottana sotavankisairaalassa. WS Bookwell Oy: Juva.

Tooby, John & Cosmides, Leda (2005) Conceptual Foundations of Evolutionary Psychology. Teoksessa David M. Buss (toim.) The Handbook of Evolutionary Psychology. John Wiley & Sons: New Jersey, 5–67.

Towle, Philip (2010) Japanese Culture and the Treatment of Prisoners of War in the Asian-Pasific War. Teoksessa Sibylle Scheipers (toim.) Prisoners in War. Oxford University Press: New York, 141–153.

Trivers, Robert (2002a) The Evolution of Reciprocal Altruism. Teoksessa Robert Trivers: Natural Selection and Social Theory. Selected Papers of Robert Trivers. Oxford University Press: New York, 18–51. (alkuteos 1971)

Trivers, Robert (2002b) Parental Investment and Sexual Selection. Teoksessa Robert Trivers: Natural Selection and Social Theory. Selected Papers of Robert Trivers. Oxford University Press: New York, 65–110. (alkuteos 1972)

Trivers, Robert (2002c) Self-deception in service of deceit. Teoksessa Robert Trivers: Natural Selection and Social Theory. Selected Papers of Robert Trivers. Oxford University Press: New York, 255–293. (alkuteokset 1982 & 2000)

Trivers, Robert (2012) Petos ja itsepetos ihmiselämässä. Hakapaino Oy: Helsinki. (suom. Kimmo Pietiläinen, alkuteos engl. 2011)

Tuokko, Kaino (1991) Jalkaväkirykmentti 60. 1941–1944. Saarijärven Offset Ky, Saarijärvi.

Tuompo, W. E. (1994) Päiväkirjani päämajasta 1941–1944. WSOY:n graafiset laitokset: Juva.

Tuovinen, Sirkka Liisa (2009) Inhimillinen Nikkilä. Helsingin suuri mielisairaala Sipoossa 1914–1999. Painotalo Miktor oy: Helsinki.

Turtiainen, Jussi (2008) ”Kädestä suuhun” – nälkämuistot sodan pula-aikana. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. WS Bookwell Oy: Juva, 311–334.

Turtola, Martti (1988) Erik Heinrichs – Mannerheimin ja Paasikiven kenraali. Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset: Keuruu.

Turtola, Martti (1997) Aksel Fredrik Airo. Taipumaton kenraali. Otavan Kirjapaino: Keuruu.

Turtola, Martti (2006) Kauttakulkuliikenne Pohjolassa 1941–1944. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) Jatkosodan pikkujättiläinen. WSOY: Porvoo, 47–55.

Turunen, Meri (2005) ”Mikäs ryssä se sinä olet joka suomea puhut?” Suomensukuiset sotavangit Suomen sotilasviranomaisten suunnitelmissa ja kotirintaman arjessa vuosina 1941–1944. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Tybur, Joshua M., Griskevicius, Vladas & Lieberman, Debra (2009) Microbes, Mating, and Morality: Individual Differences in Three Functional Domains of Disgust. Journal of Personality and Social Psychology, 97:1, 103–122.

Vance, Jonathan (toim.) (2006) Encyclopedia of Prisoners of War and Internment. Second Edition. Grey House Publishing, Inc.: New York.

Vares, Vesa (2012) Not Ripe for Democracy – Finnish Identity and the Image of Eastern Europe, Especially Hungary, in the 1920s and 1930s. Teoksessa Heino Nyyssönen & Mari Vares (toim.) Nations and Their Others – Finland and Hungary in Comparison. Juvenes: Tampere, 69–94.

Varho, Esko (2008) “Meitä uhkaa nälänhätä”. Kansanhuoltajat ja talven 1941–1942 leipäviljakriisi. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Virolainen, Kari (1999) Elinikäinen taakka. Ikääntyneiden lappilaisten muistot vuorovaikutussuhteistaan jatkosodan ajan Saksan armeijan sotilaisiin ja neuvostoliittolaisiin sotavankeihin. Acta universitatis lapponiensis. Lapin Yliopistopaino: Rovaniemi.

Virtanen, Vilho E (2010) Sotavankileiri 6. Lumitiikeri muistelee. Mediapinta.

Voionmaa, Väinö (1971) Kuriiripostia 1941–1946. Helsingin Keskuskirjapaino ja Kirjansitomo oy: Helsinki.

von Hippel, William & Trivers, Robert (2011) The evolution and psychology of self-deception. Behavioral and Brain Sciences, 34, 1–56.

Vuorinen, Harry (2006) Myrskyn silmässä. Poliittisen vangin päiväkirja jatkosodan ajalta 1941–1944. Otavan kirjapaino oy: Keuruu.

Wallace, Geoffrey P. R. (2012) Welcome Guests, or Inescapable Victims? The Causes of Prisoner Abuse in War. Journal of Conflict Resolution, 56:6, 955–981.

Waller, James (2002) Becoming Evil. How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing. Oxford University Press: NY.

Watson, Alex (2006) Self-deception and survival: mental coping strategies on the western front, 1914–18. Journal of Contemporary History, 41, 247–268.

Wirtanen, Atos (1967) Salaiset keskustelut. Eduskunnan suljettujen istuntojen pöytäkirjat 1939–1944. Lahden Kirjapaino ja Sanomalehti Osakeyhtiö: Lahti.

Weingartner, James J. (2008) Americans, Germans, and War Crimes: Converging Narratives from ”the Good War”. The Journal of American History, 94:4, 1164–1183.

Westerlund, Lars (toim.) (2004a) Venäläissurmat Suomessa vuosina 1914–1922. Osa 2.2. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2004. Edita Prima Oy: Helsinki.

Westerlund, Lars (toim.) (2004b) Sotaoloissa vuosina 1914–1922 surmansa saaneet. Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 10/2004. Edita Prima Oy: Helsinki.

Westerlund, Lars (2008a) Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944. Kustannusosakeyhtiö Tammi: Helsinki.

Westerlund, Lars (toim.) (2008b) Talvi-, jatko- ja Lapin sodan sotavanki- ja siviilileirit 1939–1944. Käsikirja. Oy Nord Print Ab: Helsinki.

Westerlund, Lars (toim.) (2008c) Prisoners of War Deaths and People Handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–1955. A research report by the Finnish National Archives. Oy Nord Print Ab: Helsinki.

Westerlund, Lars (toim.) (2008d) Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja. Oy Nord Print Ab: Helsinki.

Westerlund, Lars (2009) Sotavankien ja siviili-internoitujen sodanaikainen kuolleisuus Suomessa. Muonahuolto, tautisuus ja Punaisen Ristin toimettomuus 1939–44. SKS. Hakapaino Oy: Helsinki

Westerlund, Lars (2010) Sotavankimakkara – Kyllä se Iivanoille kelpaa. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) Sotatapahtumia, internointeja ja siirto sodanjälkeisiin oloihin. Kansallisarkiston artikkelikirja. Oy Nord Print Ab: Helsinki, 264–294.

Westerlund, Lars (2011) Neuvostosotavankien suomalaiset naisystävät ja heidän lapsensa 1942–1944. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) Saksalaisten ja neuvostosotilaiden lapset Suomessa, Norjassa, Tanskassa, Itävallassa, Puolassa ja Itä-Karjalassa. Ulkomaalasten sotilaiden lapset Suomessa 1940–1948. Osa II. Nord Print, Helsinki, 9–104.

Westermarck, Edvard (1932) Avioliiton historia. WSOY: Porvoo. (alkuteos engl. 1891)

Wilkinson, Richard & Pickett, Kate (2011) Tasa-arvo ja hyvinvointi: Miksi pienet tuloerot koituvat kaikkien hyväksi. HS kirjat: Helsinki. (alkuteos engl. 2009)

Williams, George C. (1974) Adaptation and Natural Selection: A Critique of Some Current Evolutionary Thought. Princeton, NJ: Princeton University Press. (alkuteos 1966)

Wilms, Noora (2010) ”Ryssän heilat ja pikku-Iivanat”. Sanomalehti- ja muistitietotutkimus suhtautumisesta neuvostoliittolaisten sotavankien kanssa seurustelleisiin naisiin ja heidän lapsiinsa. Suomen historia pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.

Wilms-Narvola, Noora (2011) Vieraat miehet talossa – naisten ja sotavankien suhteet jatkosodan aikana. Sotahistoriallinen aikakauskirja, 31, 73–103.

Wilson, Edward O. (2012) The Social Conquest of the Earth. W. W. Norton & Company Ltd: NY.

Wilson, James Q. (1995) The Moral Sense. The Free Press: NY. (alkuteos 1993)

Wilson, Peter H. (2010) Prisoners in Early Modern European Warfare. Teoksessa Sibylle Scheipers (toim.) Prisoners in War. Oxford University Press: New York, 39–56.

Wirtanen, Atos (1967) Salaiset keskustelut. Eduskunnan suljettujen istuntojen pöytäkirjat 1939–1944. Caius Kajanti: Helsinki.

Wylie, Neville (2010) The 1929 Prisoners of War Convention and the Building of the Inter-war Prisoner of War Regime. Teoksessa Sibylle Scheipers (toim.) Prisoners in War. Oxford University Press: New York, 91–108.

Ylikangas, Heikki (1993) Tie Tampereelle 1918. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa. WSOY: Porvoo.

Ylikangas, Heikki (2007) Romahtaako rintama? Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944. Otavan kirjapaino oy: Keuruu.

Zimbardo, Philip (2008) The Lucifer Effect. Understanding How Good People Turn Evil. Random House Trade Paperbacks, New York.